

1969

št. **6/7** JUNIJ—JULIJ

TEORIJA in PRAKSA

mednarodni
kolokvij
socializem
in demokracija

Revija za družbena vprašanja

●
iz vsebine

● Novi model socializma na Češkoslovaškem ● Socializem in človeški faktor ● Socialistična demokracija — vrednota našega časa ● Dileme komunistične partije »na oblasti« in še drugi pismeni prispevki ter razprava urednikov in sodelavcev revij iz šestih držav ●

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

1969 LETNIK VI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

GLAVNI UREDNIK
ODGOVORNI UREDNIK
SEKRETARIAT UREDNIŠTVA

OBLIKOVALEC

LEKTORJA

UREDNIŠTVO

UPRAVA

NAROČNINA

TEKOČI RAČUN

ROKOPISE

IZDAJA VISOKA ŠOLA
ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE
VEDE IN NOVINARSTVO

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Ziherl

STANE KRANJEC

ZDENKO ROTER

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec, Vinko Trinkaus

Jure Cihlař

Mojca Močnik in Jože Snoj

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

Letna naročnina za posameznike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne
številke za nenaročnike je 6 din. Celo-
letna naročnina za tujino je 80 din, za
posamezen izvod 8 din. Izredna številka
6/7 je za nenaročnike 10 din.

501-3-386/2, Visoka šola za sociologijo,
politične vede in novinarstvo — za re-
vijo »Teorija in praksa«; devizni račun
VŠSPN: 501-620-7-3204-10-646 — za re-
vijo »Teorija in praksa«.

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani.
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
tov« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

TISKAR »Globe« Delov, Ljubljana, Titova c. 35

PO 832/1970

vsebina

št.

67

STANE KRANJC: Uvodna beseda 886
PISMENI PRISPEVKI UDELEŽEN-
CEV KOLOKVIJA:

IRENA DUBSKA: Novi model socia-
lizma na Češkoslovaškem 890

JAN HYSEK: Samoupravljanje v proiz-
vodnji 898

JAN KAMARYT: Smisel razprave o
demokraciji in socializmu na Češkoslo-
vaškem 902

JAROSLAVA KRYLOVA: K odnosom
med socialističnimi državami 914

JAKUB NETOPILIK: Oblikovanje de-
mokratičnih in humanističnih potez so-
cializma 917

DUŠAN ROZEHNAL: Vprašanja med-
narodnega komunističnega gibanja 933

VINCENT ŠABIK: Socializem in člove-
ški dejavniki 938

ZDENEK ŠT'ASTNY: Funkcije politič-
nih odnosov in institucij v socialnem
sistemu podjetja 943

OCTAVIAN CHETAN: Socialistična
demokracija — vrednota našega časa 953

ION MITRAN: Komunistična partija v
sistemu socialistične demokracije 959

ALEXANDER TANASE: Demokracija
— humanizem — osebnost 965

FRIDERICH TOMBERG: Izkušnje »zu-
najparlamentarne opozicije« (APO) 973

VLADO BENKO: Internacionalizem da-
nes 981

ADOLF BIBIĆ: Dialektika med »druž-
bo in državo« v političnem sistemu so-
cializma 987

JANEZ JEROVSEK: Učinkovitost par-
ticipativnega socialnega sistema 994

PETER KLINAR: Vodilna vloga ZK v
samoupravnem pluralizmu 998

IVAN KRISTAN: Socializem in nepo-
sredna demokracija 1002

BOŠTJAN MARKIČ: Volitve in socia-
listična demokracija 1005

ZDRAVKO MLINAR: Konflikti inte-
resi in sodelovanje 1007

SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Zveza
komunistov v sistemu samoupravljanja 1010

NAJDAN PAŠIĆ: Izhodišča za raz-
pravo o socialistični demokraciji 1017

ERNEST PETRIĆ: Socialistična demo-
kracija in nacionalno vprašanje 1023

ZIVOJIN RAKOČEVIĆ: Planiranje kot
splošna vez družbenega dela v socia-
lizmu 1028

ZDENKO POTER: Dileme komuni-
stične partije »na oblasti« 1037

VOJISLAV STANOVČIĆ: Demokra-
tične osnove socialističnega političnega
sistema 1039

ZORAN VIDAČKOVIĆ: Napačni in
pravi problemi socialistične demokracije 1049

FRANCE VREG: Socialistična demo-
kracija in mnenjski pluralizem 1058

RAZPRAVE ZA »OKROGLO MIZO«:

1. SOCIALIZEM IN NEPOSREDNA
DEMOKRACIJA: Udeleženci razprave:

Najdan Pašić 1064, 1069, 1094; Wolfgang
Haug 1068, 1069, 1084; Mario Spinella

1069, 1075; Alexander Tanase 1070, 1072,
1091; Meino Büning 1071, 1072, 1080;

Adolf Bibić 1073; Detlev Claussen 1073,
1075, 1086; Miroslav Jodi 1074; Čazim

Sadiković 1076; Irena Dubská 1078; Zde-
nek Št'astný 1079; Jan Hysek 1081; Vo-
jislav Stanovčić 1082; Ivan Babić 1088;

Quintin Hoare 1090; Ivan Kristan 1092.

2. POLITIČNI SISTEM V SOCIALI-
STIČNIH DEŽELAH: Udeleženci raz-
prave: Irena Dubská 1096, 1100; Adolf

Bibić 1096; Ion Mitran 1102; France
Vreg 1103; Alexander Tanase 1105;

Rudi Supek 1106, 1117; Mario Spinella
1111; Čazim Sadiković 1113; Monika

Steffen 1115; Miroslav Kusý 1119; Zden-
ko Roter 1119; Detlev Claussen 1122;

Zdravko Mlinar 1125; Peter Klinar 1126;
Vojislav Stanovčić 1128; Vinko Trček

1130; Božidar Debenjak 1133; Jakub Ne-
topilik 1135; Boštjan Markič 1136; Ivan

Kristan 1137; Ivan Babić 1140; Zdenek
Št'astný 1140.

3. VLOGA KOMUNISTIČNE PAR-
TIJE ZA PROGRESIVNIH SIL V
BOJU ZA SOCIALIZEM: Udeleženci

razprave:

Mario Spinella 1144, 1156, 1180; Ion
Mitran 1144; Jaroslava Krylova 1146;

Octavian Chetan 1147; Zdenko Roter
1151, 1176; Zdenek Št'astný 1153; Peter

Klinar 1153; Alexander Tanase 1156;
Dušan Rožehnal 1159; Zivojin Rakočević

1161; Branka Magaš 1164; Vincent Sa-
bik 1165; Wolfgang Haug 1167, 1180;

Čazim Sadiković 1171; Adolf Bibić 1173;
Vojislav Stanovčić 1171; Irena Dubská

1178; Božidar Debenjak 1179.

NAJDAN PAŠIĆ: Sklepna beseda 1183
Beleške o tujih revijah 1185

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLAN-
KOV (domaćih avtorjev na temo Socia-
lizem in demokracija) 1191

Contents

STANE KRANJC: Introductory Words 886

PAPERS CONTRIBUTED BY THE PARTICIPANTS OF THE COLLOQUIUM:

IRENA DUBSKA: New model of Socialism in Czechoslovakia 890

JAN HYSEK: Selfmanagement in Production 898

JAN KAMARYT: The Significance of the Discussion about Democratic Socialism in Czechoslovakia 902

JAROSLAVA KRYLOVA: To the Relations among Socialist Countries 914

JAKUB NETOPILIK: Formation of the Democratic and Humanistic Features of Socialism 917

DUŠAN POZEHNAL: Problems of the International Communist Movement 933

VINCENT ŠABIK: Socialism and the Human Factor 938

ZDENEK ŠTASTNÝ: The Function of Political Relations and Institutions in the Social System of an Enterprise 943

OCTAVIAN CHETAN: Socialist Democracy — the Value of our Time 935

ION MITRAN: The Communist Party in the System of Socialist Democracy 959

ALEXSANDER TANASE: Democracy—Humanism—Personality 965

FRIEDRICH TOMBERG: Experiences of »Non-parliamentary Opposition« (APO) 973

VLADO BENKO: Internationalism Today 981

ADOLF BIBIČ: The Dialectic between »Society and State« in Socialist Political System 987

JANEZ JEROVŠEK: The Efficiency of a Participational Social System 994

PETER KLINAR: The Leading Role of the League of Communists in Selfgovernmental Pluralism 998

IVAN KRISTAN: Socialism and Direct Democracy 1002

BOŠTJAN MARKIČ: Elections and Socialist Democracy 1005

ZDRAVKO MLINAR: Conflicting Interest and Co-operation 1007

SLAVKO MILOŠAVLEVSKI: The League of Communists in the System of Selfgovernment 1010

NAJDAN PAŠIČ: Points of Departure for a Discussion about Socialist Democracy 1017

ERNEST PETRIČ: Socialist Democracy and National Question 1023

ZIVOJIN RAKOŠEVIČ: Planning as a General Link in Social Work in Socialism 1028

ZDENKO ROTER: The Dilemmas of a Communist Party »in Power« 1037

VOJISLAV STANOVIČ: Democratic Foundations of a Socialist Political System 1039

ZORAN VIDAČKOVIČ: The False and the True Problems of Socialist Democracy 1049

FRANCE VREG: Socialist Democracy and Opinion Pluralism 1058

»ROUND TABLE« DISCUSSIONS:

1. SOCIALISM AND DIRECT DEMOCRACY: Participants in the discussion: Najdan Pašić 1064, 1069, 1094; Wolfgang Haug 1068, 1096, 1084; Mario Spinella 1069, 1075; Alexander Tanase 1070, 1072, 1091; Meino Büning 1071, 1072, 1080; Adolf Bibič 1073; Detlev Claussen 1073, 1075, 1086; Miroslav Jodl 1074; Čazim Sadiković 1076; Irena Dubška 1078; Zdenek Št'astný 1079; Jan Hysek 1081; Vojislav Stanovčić 1082; Ivan Babič 1088; Quintin Hoare 1090; Ivan Kristan 1092.

2. THE POLITICAL SYSTEM IN SOCIALIST COUNTRIES: Participants in the discussion: Irena Dubška 1096, 1100; Adolf Bibič 1096; Ion Mitran 1102; France Vreg 1103; Aleksander Tanase 1105; Rudi Supek 1106, 1117; Mario Spinella 1111; Čazim Sadiković 1113; Monika Steffen 1115; Miroslav Kusý 1119; Zdenko Roter 1119; Detlev Claussen 1122; Zdravko Mlinar 1125; Peter Klinar 1126; Vojislav Stanovčić 1128; Vinko Trček 1130; Božidar Debenjak 1133; Jakub Netopilik 1135; Boštjan Markič 1136; Ivan Kristan 1137; Ivan Babič 1140; Zdenek Št'astný 1140.

3. THE ROLE OF THE COMMUNIST PARTY AND OF THE PROGRESSIVE FORCES IN THE STRUGGLE FOR SOCIALISM: Participants in the discussion: Mario Spinella 1144, 1156, 1180; Ion Mitran 1144; Jaroslava Krylova 1146; Octavian Chetan 1147; Zdenko Roter 1151, 1176; Zdenek Št'astný 1153; Peter Klinar 1153; Alexander Tanase 1156; Dušan Rozehnal 1159; Zivojin Rakočević 1161; Branka Magaš 1164; Vincent Šabik 1165; Wolfgang Haug 1167, 1180; Čazim Sadiković 1171; Adolf Bibič 1173; Vojislav Stanovčić 1171; Irena Dubška 1178; Božidar Debenjak 1179.

NAJDAN PAŠIČ: Concluding Words 1183

Notes on Foreign Reviews 1185

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES (domestic authors about the theme Socialism and Democracy) 1191

Содержание

СТАНЕ КРАНЬЦ: Вступительное слово 886

ПИСЬМЕННЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ УЧАСТНИКОВ КОЛЛОКВИУМА:

ИРИНА ДУБСКА: Новая модель социализма в Чехословакии 890

ЯН ХИСКЕ: Самоуправление в производстве 898

ЯН КАМАРИТ: Смысл дискуссии о демократическом социализме в Чехословакии 902

ЯРОСЛАВА КРЫЛОВА: К вопросу об отношениях между социалистическими странами 914

ЯКУБ НЕТОПИЛИК: Формирование демократических и гуманистических черт социализма 917

ДУШАН РОЗЕХНАЛ: Вопросы международного коммунистического движения 933

ВИНЦЕНТ ШАБИК: Социализм и человеческий фактор 938

ЗДЕНЕК ШТАСТНИ: Функция политических отношений и институтов в социальной системе предприятий 943

ОКТАВИАН КЭТАН: Социалистическая демократия — ценность нашего времени 953

ИОН МИТРАН: Коммунистическая партия в системе социалистической демократии 959

АЛЕКСАНДР ТАНАСЕ: Демократия — гуманизм — личность 965

ФРИДРИХ ТОМБЕРГ: Опыты «внепарламентской оппозиции» (АРО) 973

ВЛАДО БЕНКО: Интернационализм сегодня 981

АДОЛЬФ БИБИЧ: Диалектика «общества и государства» в политической системе социализма 987

ЯНЕЗ ЕРОВШЕК: Эффективность социальной системы партиципации 994

ПЕТЕР КЛИНАР: Ведущая роль Союзов коммунистов в самоуправленческом плюрализме 998

ИВАН КРИСТАН: Социализм и непосредственная демократия 1002

БОШТЯН МАРКИЧ: Выборы и социалистическая демократия 1005

ЗДРАВКО МЛИНАР: Конфликтный интерес и сотрудничество 1007

СЛАВКО МИЛОСАВЛЕВСКИ: Союз коммунистов в системе самоуправления 1010

НАЙДАН ПАШИЧ: Исходные пункты дискуссии о социалистической демократии 1017

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Социалистическая демократия и национальный вопрос 1023

ЖИВОИН РАКОЧЕВИЧ: Планирование как общая связь общественного труда в социализме 1028

ЗДЕНКО РОТЕР: Дилеммы коммунистической партии «у власти» 1037

ВОИСЛАВ СТАНОВЧИЧ: Демократические основы социалистической политической системы 1039

ЗОРАН ВИДАКОВИЧ: Ложные и настоящие проблемы социалистической демократии 1049

ФРАНЦЕ ВРЕГ: Социалистическая демократия и плюрализм мнений 1058

ДИСКУССИИ ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ

1. СОЦИАЛИЗМ И НЕПОСРЕДСТВЕННАЯ ДЕМОКРАТИЯ: Участники дискуссии: Найдан Пашич 1064, 1069, 1094, Вольфганг Гауг 1068, 1069, 1084, Марио Спинелла 1069, 1075, Александар Танасе 1070, 1072, 1091, Мейно Бюнинг 1071, 1072, 1080, Адольф Бибич 1073, Детлев Клауссен 1073, 1075, 1086, Мирослав Йодль 1074, Чазим Садикович 1076, Ирина Дубска 1078, Зденек Штастни 1079, Ян Хиске 1081, Воислав Станович 1082, Иван Бабич 1088, Кунтин Хор 1090, Иван Кристан 1092.

2. ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА В СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАНАХ: Участники дискуссии: Ирина Дубска 1096, 1100, Адольф Бибич 1096, Ион Митран 1102, Франце Врег 1103, Александар Танасе 1105, Руди Супек 1106, 1117, Марио Спинелла 1111, Чазим Садикович 1113, Моника Стефен 1115, Мирослав Куши 1119, Зденко Ротер 1119, Детлев Клауссен 1122, Здравко Млинар 1125, Петер Клинар 1126, Воислав Станкович 1128, Винко Трчек 1130, Божидар Дебеньяк 1133, Якуб Нетопилик 1135, Боштьян Маркич 1136, Иван Кристан 1137, Иван Бабич 1140, Зденек Штастни 1140.

3. РОЛЬ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ И ПРОГРЕССИВНЫХ СИЛ В БОРЬБЕ ЗА СОЦИАЛИЗМ: Участники дискуссии: Марио Спинелла 1144, Ион Митран 1144, Ярослава Крылова 1146, Октавиан Кэтан 1147, Зденко Ротер 1151, 1176, Зденек Штастни 1153, Петер Клинар 1153, Александар Танасе 1156, Душан Розенхал 1159, Живоин Ракочевич 1161, Бранко Магаш 1164, Винцент Шабик 1165, Вольфганг Гауг 1167, 1180, Чазим Садикович 1171, Адольф Бибич 1173, Воислав Станович 1171, Ирина Дубска 1178, Божидар Дебеньяк 1179.

НАЙДАН ПАШИЧ: Заключительное слово 1183

По страницам иностранных журналов 1185

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ (отечественных авторов на тему Социализм и демократия) 1191

Na kolokviju so sodelovali

1. ČESKOSLOVAŠKA

Jozef Bob, »Kulturni život«, Bratislava
Jozef Bzoch, »Kulturni život«, Bratislava
Irena Dubska, »Sociologický časopis«, Praga
Jan Hysek, »Nova Mysl«, Praga
Miroslav Jodl, »Sociologický časopis«, Praga
Jan Kamarýt, »Filosofický časopis«, Praga
Jaroslava Krylova, »Nova Mysl«, Praga
Miroslav Kusy, »Filosofický časopis«, Praga
Jakub Netopilík, »Filosofický časopis«, Praga
Dušan Rozehnal, »Nova Mysl«, Praga
Vincent Šabík, »Kulturni život«, Bratislava
Zdenek Št'astný, »Sociologia«, Bratislava
František Vartík, »Filozofia«, Bratislava

2. ITALIJA

Mario Spinella, »Rinascita«, Milano

3. ROMUNIJA

Octavian Chetan, »Revista de Filozofie«, Bukarešta
Ion Mitran, »Lupta de Clasa«, Bukarešta
Alexander Tanase, »Revista de Filozofie«, Bukarešta

4. VELIKA BRITANIJA

David Fernbach, »New Left Review«, London
Quintin Hoare, »New Left Review«, London
Branka Magaš, »New Left Review«, London

5. ZVEZNA REPUBLIKA NEMČIJA

Meino Büning, »Neue Kritik«, Frankfurt
Detlev Claussen, »Neue Kritik«, Frankfurt
Frigga Haug, »Das Argument«, Berlin
Wolfgang Haug, »Das Argument«, Berlin
Monika Steffen, »Neue Kritik«, Frankfurt
Friedrich Tomberg, »Das Argument«, Berlin

6. JUGOSLAVIJA

Ivan Babič, »Kulturni radnik«, Zagreb
Vlado Benko, »Teorija in praksa«, Ljubljana

Adolf Bibič, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Aleksa Buha, »Pregled«, Sarajevo
Božidar Debenjak, »Teorija in praksa«, Ljubljana
France Hočevar, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Janez Jerovšek, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Peter Klinar, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Marko Kosin, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Stane Kranjc, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Ivan Kristan, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Boris Majer, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Boštjan Markič, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Vjekoslav Mikecin, »Kulturni radnik«, Zagreb
Slavko Milosavljević, »Pogledi«, Skopje
Zdravko Mlinar, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Najdan Pašić, »Socijalizam«, Beograd
Ernest Petrič, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Jovan Raičević, »Socijalizam«, Beograd
Živojin Rakočević, »Socijalizam«, Beograd
Prvoslav Ralić, »Socijalizam«, Beograd
Zdenko Roter, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Čazim Sadiković, »Odjeka«, Sarajevo
Lojze Skok, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Ratomir Sokolović, »Praksa«, Titograd
Vojislav Stanovčić, »Socijalizam«, Beograd
Majda Strobl, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Rudi Supek, »Praxis«, Zagreb
Janez Škerjanec, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Stipe Šuvar, »Naše teme«, Zagreb
Niko Toš, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Vinko Trček, »Teorija in praksa«, Ljubljana
Zoran Vidaković, »Socijalizam«, Beograd
France Vreg, »Teorija in praksa«, Ljubljana

SOCIALIZEM IN DEMOKRACIJA

Mednarodni kolokvij urednikov in sodelavcev revij za družbena vprašanja. Organizator in prireditelj: »Teorija in praksa«, Ljubljana — »Socijalizam«, Beograd. Od 26. II. 1969 do 28. II. 1969 v Ljubljani. Pismeni prispevki in razprava.

TEORIJA in PRAKSA

Uvodna beseda

DRAGI GOSTJE, TOVARIŠICE IN TOVARIŠI!

Dovolite mi, da vas na začetku našega srečanja v imenu redakcij revije Teorija in praksa in revije Socijalizam iskreno pozdravim in se vam zahvalim, ker ste se odzvali na naše vabilo. Hkrati vam želim prijetno bivanje v Ljubljani.

Socializem postaja praksa in zavest, ki raste in nastaja v različnih razmerah, različne pa so tudi njegove oblike in vprašanja, s katerimi se srečuje. Teoretična misel je sestavni del, aktivni dejavnik tega procesa. Izmenjava mnenj in skušenj ni koristna le za razvoj teoretične misli socializma, ampak je tudi živa potreba vseh naprednih gibanj. Iz tega spoznanja se je rodila ideja o medredakcijskem srečanju, kolokviju o temi Socializem in demokracija. Dogodki preteklega leta, razcvet socialistične misli in prakse na Češkoslovaškem in poznejša intervencija s celotnim kompleksom vzrokov in posledic, plima študentskih in mladinskih gibanj in protestov, njihov upor zoper obstoječe socialno, politično in tudi siceršno človeško utesnenost in različne oblike pritiska in neposrednih groženj imperalističnih sil, vse to nas je spodbudilo, da to idejo čimprej uresničimo. Soočanje mnenj in zamenjava skušenj med družbeno angažiranimi in socialistično usmerjenimi publicisti je koristno in spodbudno v mnogih smereh. Takšna diskusija pomaga presegati nezaupanje in egocentrizem, kateremu se žal tudi socialistično gibanje ni moglo izogniti, hkrati pa tudi — v kar smo trdno prepričani — širi splošna spoznanja boja za socializem in demokracijo ter s tem tudi prispeva k bogatitvi njune vsebine.

V našem vabilu za to srečanje smo že označili tri glavne pod teme, o katerih naj bi razpravljali. Seveda je to le zelo groba opredelitev zelo obširne problematike, ki tudi sicer tako zaradi svoje širine kot družbene angažiranosti povzroča veliko nesporazumov. Neposredna demokracija, samoupravljanje, participacija množic v družbenem in političnem življenju so bistveni elementi humanega in demokratičnega socializma. Politični sistem socializma, njegovi institucionalni okviri, ki jih daje za spodbudo in akcijo posameznika

in družbenih skupin, predvsem delavskega razreda, tudi bistveno opredeljujejo vsebino socializma. V središču razmišljanj sodobne socialistične misli so tudi položaj, struktura in vloga pa tudi različna izkrivljanja in poenostavljanja vloge avantgardnih političnih partij in drugih progresivnih gibanj. Avantgardnost političnih partij ni dana sama po sebi, temveč se mora v vsakem zgodovinskem trenutku znova potrjevati. Partija ima lahko resnično revolucionarno funkcijo, funkcijo naprednega zgodovinskega subjekta, lahko je nosilec najnaprednejših idej, teorije, stremljenj in akcije najširših socialnih plasti. Zgodovina daje veliko primerov za to. Lahko pa se spremeni v svoje nasprotje, lahko postane nova moč nad družbo, nad človekom, način njegove odtujitve, nova birokratska oblast in element dehumanizacije. Tudi takih primerov ne manjka niti v zgodovini niti v sedanjosti.

Tema, o kateri razmišljamo, je v središču družbene prakse. Zato ni razloga, da bi diskusija ostajala le v najsplošnejših okvirih. Nujno bo vtkana v naš čas in njegove probleme. Naša razmišljanja se ne bodo mogla izogniti analizi procesov, protislovij in teženj prakse socialistične rasti pa tudi ne izkrivljanj te prakse. Hkrati pa naj bi kritično ovrednotili tudi slabosti in enostranosti mnogih kritik socializma, ki pogosto niso ne le neznanstvene, temveč imajo tudi izrazito politične cilje.

Sodobni socializem se spopada z mnogimi problemi in težavami. Zgodovinske, socialne, politične, kulturne in druge razmere, v katerih raste, so zelo različne. Zato ni čudno, če se tudi odgovori na odprta vprašanja pogosto razhajajo. To je v prirodi stvari. Stvarnosti ne moremo spreminjati le s subjektivnimi željami, še manj pa z apriorističnimi ideološkimi konstrukcijami. Upoštevanje specifičnih nacionalnih in drugih razmer v boju za socializem in demokracijo, polna avtonomija in neodvisnost vseh subjektov revolucionarne akcije so nujen imperativ in pogoj za uspešnost boja za demokratični socializem. To velja danes še posebej poudariti. Samo iz tega načela in takšne prakse lahko izhaja in se razvija zavest o potrebi mednarodne solidarnosti in enotnosti v različnosti.

Naš kolokvij naj bi to načelo afirmiral. Pričakujemo, da bo diskusija popolnoma odprta, in ne dvomimo v veliko mero tako znanstvene kritičnosti kot strpnosti. Želeli bi živ in neposreden pogovor, izmenjavo mnenj o rezultatih znanstvenih proučevanj, pa tudi o družbeni praksi sploh. Zato tudi težišče kolokvija ni na vnaprej pripravljenih prispevkih, temveč naj bo, kot smo že dejali, na živi besedi.

Za nas socializem ni geografski pojem, ampak živ svetoven družbeni proces. Zavračamo teze, ki žele socializem dogmatsko uokviriti v meje socialističnih držav ali ga celo skržiti na konkretno zgodovinsko prakso ene same socialistične države. Vsiljevanje modelov socializma ni le neznanstveno, ampak je razvoju ideje in revolucionarni praksi socializma izredno škodljivo. Razlike v pogle-

dih in projektih so nujna posledica različnih razmer, hkrati pa so del zapletenega in protislovnega procesa spoznavanja zakonov družbenega razvoja, različnih skušenj ipd. Za nas so nesprijemljivi tisti pogledi, ki progresivnost merijo le po tem, če neko gibanje, projekt ustreza vnaprej določenim shemam. Boj zoper tak dogmatizem je nujen pogoj in notranja potreba in dialektika socializma in demokracije.

Socializem in demokracija sta enotna procesa. To postaja vse bolj nespodbitno dejstvo. Eno zahteva drugo; kolikor bolj socializem razvija svoje bistvene značilnosti, glavne vsebinske komponente, toliko bolj se v istem razmerju razvija tudi demokracija. V naslovu našega kolokvija je zato poudarjena globoka notranja povezanost teh pojmov. In spoznanje o enotnosti in nedeljivosti socializma in demokracije bi moralo biti temeljno izhodišče, na katerem naj temelji revolucionarna akcija in napredna teorija.

Mnogi med nami se osebno prvič srečujemo. To pa ne pomeni, da smo si popolnoma tuji. To, o čemer razmišljamo, smo lahko vsaj deloma spoznali iz revij, ki jih vodimo in v katere pišemo. Verjetno ni nikogar med nami, ki ne bi cenil velikih naporov, ki so jih prispevali naši češki in slovaški prijatelji k obnovi humane vizije socialistične družbe. Z velikim zanimanjem spremljamo razmišljanja italijanskih tovarišev o socializmu in demokraciji. Našo pozornost so zbudila iskanja novih poti v romunskih razmerah. Ne dvomimo, da kritika, ki jo zoper odtujenost obstoječega sveta izraža progresivna nova levica, pomeni pomembno spodbudo za socializem. Seveda se s tem ne zapiramo pred skušnjami mnogih drugih dežel in gibanj. In prav zato, ker nas združuje ista skupna želja, boj za socializem in demokracijo, bo naš pogovor lahko koristen in ploden.

Pisnieni
prispevki
udeležencev
kolokvija

Novi model socializma na Češkoslovaškem

Zavračanje danega družbenega reda je v razvitih kapitalističnih državah zgubilo svoj naravni temelj. Socializma ne moremo več utemeljevati z bojem proti bedi; boj za oblast in za socializem je postal abstrakten pojem, ki sam po sebi ne deluje več mobilizacijsko. Gospodarsko je socializem lahko samo kolektivno lastništvo proizvajalnih sredstev, politično pa samo oblast delovnih ljudi, kar pa še zdaleč ni vse: pojem socializma zgubi svoj pomen, če ne obsega hkrati tudi novega tipa medčloveških odnosov, nove hierarhije nalog, novega lika življenja in kulture. Strategija boja za socializem v spremenjenih razmerah vključuje zato tudi višjo vlogo zavesti: če je postala neznosnost danega sistema relativna, je treba dodatno posredovati, da bi se ljudje zavedli, kako nujne so potrebe, ki jih dani sistem ne izpolnjuje, pokazati, da je možnost, da bi jih uresničili v drugem sistemu. Te teze je razvijal že pred nekaj leti v svojem delu André Gorz (*Zur Strategie der Arbeiterbewegung in Neokapitalismus*, nemški prevod 1967, Europäische Verlagsanstalt) in s tem v zvezi je bil kritičen do vseh delnih zahtev, ki upoštevajo delavca samo kot potrošnika, ne pa tudi kot producenta in državljana, kot »človeško bitje«, ki se ne sprašuje o celotnem kapitalističnem sistemu; temu postavlja nasproti globalno in kompleksno socialistično alternativo.

Tu se ne bi hotela ukvarjati z Gorzovo študijo meritorno, opozarjam pa na avtorjeva razmišljanja zato, ker po mojem mnenju v zgoščenih podobah zajemajo vsaj tri pomembne ugotovitve, katerih optika je zelo pomembna, da določi mesto naporom za novi model socializma na Češkoslovaškem. Prvič je to ugotovitev o družbeno-historičnih mejah tistega modela socializma, ki je nastal v teoriji in praksi prve socialistične države na svetu, o njegovi neustreznosti in neučinkovitosti glede sodobnih razmer v razvitih evropskih državah in potreb revolucionarnega gibanja v teh državah. Drugič je to poudarek na humani vsebini socializma, ki presega meje kolektivnega lastništva proizvajalnih sredstev in politične oblasti delovnih ljudi v celovito družbeno-človeško rešitev, v spremembo človeških

odnosov in modela življenja kot pravi smisel socializma. Končno še tretjič je to poudarjanje ključnega pomena teorije in zavesti tako za formulacijo kakor tudi za poti uresničitve globalne in kompleksne socialistične alternative.

Tradicionalni model socializma in češkoslovaška kriza

Sumarično bodo naše teoretske diskusije povzeli in analizirali humanistične koncepcije socializma v ČSSR drugi zastopniki naših redakcij. Dovolite mi, da na kratko povzamem svoje mnenje o dveh vprašanjih: 1. o problemu tradicionalnega modela socializma v odnosu do češkoslovaške krize; 2. o vprašanju notranje celovitosti projektiranega modela nadaljnjega razvoja. Pri tem se bom opirala na dosedanje rezultate dela interdisciplinarnega raziskovalnega teama za vprašanja družbenih in človeških medsebojnih odvisnosti znanstvenotehnične revolucije filozofskega inštituta ČSAV, ki ga vodi R. Richta. Sama sem član tega teama. Sklicevala se bom še posebej na obsežnejšo obrazložitev teoretično-političnega stališča, ki so ga sodelavci tega teama kolektivno objavili v osrednjem partijskem glasilu Rudé Právo v dneh 10., 11. in 12. julija 1968. Opozoriti moram, da je ta razprava kot celota, še posebej pa njeni posamezni odstavki in teze, že večkrat zbudila pridržke in nesoglasja v tisku nekaterih socialističnih držav, posebno v ZSSR in NDR.

V zadnjem letu so izraz »kriza« zelo pogosto in z raznih stališč povezovali z imenom Češkoslovaške, in to najbolj pogosto v ožjem pomenu aktualne notranjepolitične krize, vezane na neko notranjepolitično situacijo, ali pa v zvezi z mednarodnim vidikom t. i. avgustovskih dohodkov. Ta inflacija »kriznosti« je nekoliko odvrnila pozornost od bolj temeljne stvarnosti, namreč od dolgotrajne družbene krize v celoti, v kateri sta se naša dva naroda znašla že pred januarjem 1968. leta; prav vprašanje o značaju in vzrokih te krize je ključno, da bi mogli razvrstiti vse druge pojave, ki jih imenujemo krizne, pa tudi, da bi ugotovili alternative za nadaljnji socialistični razvoj na Češkoslovaškem. Nazor, ki se danes uveljavlja v našem dnevnem tisku, da je namreč prišlo pred januarjem »do napak in pomanjkljivosti v praksi razvoja socializma na Češkoslovaškem«, prav zato po moji sodbi konča v dokaj banalnem sklepu, da je smisel pojanuarske politike »dosledno premagati« te napake in pomanjkljivosti.

Vsakdo, še posebej, če je od zunaj opazoval preporodni proces na Češkoslovaškem po januarju 1968, je moral biti presenečen nad raznorodnostjo nezadovoljenih skupinskih interesov in množine konfliktov, ki so prišli na dan: v nepregledni zmešnjavi so se pojavljala protislovja in napetosti med inteligenco in delavskim razredom, med umetniki in tehniki, med mladino in starejšo generacijo, med Čehi in Slovaki, med funkcionarji in člani, med komunisti in nekomunisti itd. V trdi javni kritiki so kazale posamezne sestavine

prebivalstva na tiste strani dosedanjega sistema, zaradi katerih so se čutile najbolj zapostavljene, predvsem pa so izražali svoje zahteve in težnje po družbeni spremembi. Stvarnost, na katero so se tu hkrati odzvali tako češki kot slovaški državljani odkrito, pa je bila ena sama: globoka in mnogostranska *kriza tradicionalnega modela socializma*, ki je postopno zabredel v cel sistem notranjih protislovij in prišel v konflikt z zahtevami večine prebivalstva.

Tradicionalni koncept socializma je nastal in se utrdil v razmerah držav, ki pri nastanku socialistične revolucije niso imele materialne, socialne in kulturne baze za socialistični razvoj. Tako se je v danih razmerah razvil v nekem zgodovinskem obdobju z mnogih strani funkcionalen poskus, da bi povezali revolucionarno negacijo temeljnih oblik buržoazne družbe s stvarnostjo, ki je po ravni proizvodjalnih sil, ekonomskih interesov in političnih tradicij dodatno onemogočala, da bi se ta negacija napolnila s pravo pozitivno socialistično vsebino, onemogočala ustrezno razvijati življenje socialistične družbe na njeni lastni bazi in po njeni lastni notranji logiki. Tako je nastala prehodna etapa, v kateri se socialistična usmerjenost uveljavlja predvsem z nasilnimi posegi oblastniško-političnega centra, torej deformirano, in to omejeno stvarnost je Stalin interpretiral kot edino pravi, univerzalno veljavni model socializma. Vendar pa, da bi se ustvaril takšen socializem, kakor sta ga pojmovala Marx in Engels in drugi socialistični teoretiki, ne zadostuje gola negacija privatnega lastništva proizvodjalnih sredstev in organov buržoazne oblasti. Socializem v svoji pravi podobi ne more obstajati samo kot družba, kjer namesto buržoazije birokrati vladajo in odločajo o svobodi drugih, kjer namesto kapitalistov država industrializira in spreminja državo v eno samo velikansko, iz središča usmerjeno tovarno, kjer na koncu dosežejo socialno pravičnost tako, da skoraj vsem onemogočijo vsako možnost uveljavljanja ustvarjalnih namenov in razvoja njihovih vlog.

Češkoslovaška je stopila na pot socialističnega razvoja z vrsto nedvomnih značilnosti: kot industrijsko razvita država s številnim in kvalificiranim delavskim razredom, z vplivnim socialističnim gibanjem, z nevsakdanjo ravnijo izobrazbe, z globoko zakoreninjenimi tradicijami demokratičnega prepričanja, z živo zavednostjo boja za svobodo, z zavestjo in nacionalno samostojnostjo, ki je stoletja polnila našo zgodovino. Češkoslovaška komunistična partija je bila poleg jugoslovanske daleč najmočnejša v tedanjih ljudskih demokracijah in se je do februarja 1948 zelo trudila, da bi upoštevala specifičnost češkoslovaških razmer (od tedaj tudi izhaja njena naravna vodilna vloga v državi in demokratične oblike druge faze socialistične revolucije). Po februarju 1948. leta pa se je ta usmerjenost spremenila, saj pride že po kratki dobi do zgodovinskega paradoksa, ko so neupravičeno mislili, da je branik tradicionalnega modela socializma država, katere predpostavke so bile od tega modela kar najbolj oddaljene. Pospešenega uvajanja sovjet-

skega zgleda v naše razmere od ekonomike do kulture in tega, da se je ta zgled uspešno uveljavil, ne moremo pojasnjevati zgolj s tem, da češkoslovaško vodstvo tedaj ni bilo sposobno, da bi napravilo to, kar je storila Jugoslavija in si tako pridobila historične zasluge za nadaljnjo usodo socializma: zdi se, da se je uveljavila v v tempu in obsegu tega procesa tudi svojevrstna dialektika, ko so v tej smeri vplivale tudi specifične češkoslovaške poteze (množična podpora, ki jo je uživalo vodstvo partije v številnem delavstvu in številnih srednjih plasteh, odločilnih za obličje družbe in za njeno gibanje, lastna skušnja množic ne samo glede pridobitev, ampak prav tako tudi glede meja formalne demokracije, posebno glede njenega omejevanja zgolj na politično področje in glede tragičnih posledic sistema prevelikega števila političnih strank itd.). Po koncu revolucionarnih sprememb začenjajo poteze in metode pofebruarskega sistema prihajati v konflikt z nacionalnimi razmerami in s tradicijo, je pa v obdobju hladne vojne mehanizem tega sistema tako popoln, da bi bile za celotno spremembo potrebne spremembe znotraj njegovih vrhovnih organov oziroma spremembe v vsebini njegovih mednarodnih vezi. Učinkovitost industrijske baze, s katero je Češkoslovaška stopila v socialistično revolucijo, je vplivala predvsem na to, da so se sorazmerno pozno začeli kazati znaki krize pri aplikaciji tradicionalnega modela na češkoslovaške razmere; ko pa je do te krize prišlo, je bila veliko ostrejša kot pa v drugih državah in je zajela tako ekonomski kot politični model. Ekstenzivni razvoj ekonomije, ki je še danes funkcionalen v razmerah nekaterih drugih držav, je moral pripeljati do globoke gospodarske stagnacije v državi, ki ji (je) ustreza(l) edinole intenziven ekonomski razvoj. Sistem centralističnega dirigiranja, ki ni upošteval členovitosti in različnosti interesov posameznih družbenih sestavnih prvin, je moral v gibljivi družbi z diferencirano socialno sestavo priti posebno z represivnimi momenti svojega delovnega sloga v oster konflikt in napetost z demokratično skušnjo in zahtevami našega ljudstva in njegovih ustvarjalnih zmožnosti.

V tej globoki in mnogostranski krizi tradicionalnega pojmovanja socializma na Češkoslovaškem, v krizi, ki se po mnogih potezah razlikuje od kriz v drugih evropskih socialističnih državah pa tudi od razmer, v katerih delujejo komunistične partije na zahodu, so zakoreninjene ideje in napor za humani, marksistični model socialističnega razvoja. Ta situacija odpira prostor teoretskim in praktičnim močem, hkrati pa jih tudi opredeljuje glede na možne nove univerzalistične interpretacije. Realni socializem danes predstavlja vrsto razvojnih stopenj in oblik, njegovi splošni znaki nikjer ne eksistirajo zunaj teh oblik in stopenj. Pojemovati bi ga morali kot odprt sistem, v katerem mora vsaka država, ki misli resno s svojo socialistično usmeritvijo, samostojno izbirati tisto koncepcijo socialističnega razvoja, ki ustreza njenim specifičnim razmeram. Če bi določili in uveljavili takšno orientacijo, bi to bila pozitivna rešitev

češkoslovaške krize. Prav v tej smeri je deloval pojanuarski preporodni proces, ki ga po mojem mnenju ne moremo razumeti le kot popravo in premagovanje delnih napak in pomanjkljivosti niti ne samo kot izraz oziroma reakcijo na ozko pojmovano politično krizo niti kot golo formulacijo »nadaljnjih nalog« v novi etapi, ampak kot poskus, da bi v danih razmerah drugače določali ustvarjalno vsebino in smisel socialistične orientacije, za katero sta se naša naroda dokončno odločila februarja 1948. leta.

Model nadaljnega socialističnega razvoja v ČSSR kot organska celota

Če govorim tu težno o modelu nadaljnega socialističnega razvoja v ČSSR, ta projekt bolj kot o aktualni situaciji govori o skupini ključnih smernic, izraženih v akcijskem programu, posebno pa o perspektivnejši orientaciji, do katere je prišla že pred januarjem naša sociološka teorija, ki jo je predstavil že omenjeni interdisciplinirani raziskovalni team. Iz navedenega pojmovanja krize tradicionalnega modela socializma v ČSSR izhaja, da se mora tudi v zelo skrajšani razlagi projekta za nadaljnji razvoj prežemati specifičnost in situacija naše države s koncepcijo socializma kot takšnega.

Socializem in komunizem nista niti končni cilj zgodovine niti sama sebi namen, ampak sredstvi za osvoboditev človeka, sredstvi za humanizacijo — optimalno zadovoljitev in razvijanje potreb visoko civiliziranega in kultiviranega človeka. Dejansko lahko nova družba nastane šele s pozitivnim preseganjem kapitalizma, njegove ekonomike, njegove politične in kulturne dediščine in celotne industrijsko-civilizacijske baze. To pomeni dejansko podružbljenje proizvodnih sredstev, ustvarjanje odnosov medsebojnega sodelovanja in torej bolj pronicljivo ekonomsko interesno strukturo, ki bo zbujala vsesplošno podjetnost, to pomeni konstituiranje pravih organov demokratičnega odločanja, ki nudijo večjo stopnjo svobode kot pa je državljanska stopnja, in to končno pomeni ustvarjanje ustrezne materialne osnove, torej uvajanje proizvodnih sil v gibanje, ki bo nudilo trajne pogoje za nenehno razširjanje življenjskega procesa in za nenehno naraščanje možnosti za ustvarjalno samouveljavljanje človeka in razvoj človeških moči, za razvoj subjekta kot namen samega sebe. Samo v tej razsežnosti se lahko odpro perspektive prevladovanja današnjih protislovij med materialnim naporom in duhovnim bogastvom, med kulturo in civilizacijo, med kultiviranjem in potrošnjo. V tem smislu pa tradicionalni model socializma, ki je absolutiziral prvine, primarne za možnosti in potrebe držav na pragu industrializacije, dejansko mnogim socialističnim nalogam ni ustrezal.

Prevedba proizvodnih sredstev v last države odstranjuje kapitalistično izkoriščanje, vendar pa ne ustvarja še pozitivne oblike socialističnega gospodarjenja: v centralno direktivnem sistemu po-

stane država iz organov delovnega ljudstva njegov edini delodajalec, odstranjujejo se spodbude gospodarskega razvoja, s katerimi razpolaga kapitalizem, vendar pa jih ne nadomeščajo druge, ki bi bile dovolj učinkovite, center zabrede v birokracijo in subjektivizem, zunaj centra pa vlada vsesplošno nezanimanje in neodgovornost, narodno gospodarstvo začenja postajati samo sebi namen, dobiva poteze samosmotrnosti. V neki meri so proizvajalci spet odtrgani od lastništva proizvodnih sredstev.

Posebne zgodovinske okoliščine so nekoč povezale socializacijo in industrializacijo tako, da so začeli industrializacijo vsesplošno šteti za edino nalogo socializma. Humani značaj socializma pa ni trajno združljiv z okvirom tradicionalne industrializacije. Najmanj desetletno umetno podaljševanje modela ekstenzivne industrializacije v naši državi je pripeljalo do resnega tehničnega zaostajanja, do neverjetnega zapravljanja človeških moči v enostavnem, mehaničnem delu, do nezadostnega izkoriščanja znanosti in sploh intelektualnega potenciala, do katastrofalnega stanja uslug in življenjskega okolja, do omejenih možnosti za razširjanje potrošnje in krajšanje delovne dobe.

Koncepcija socialističnega razvoja na Češkoslovaškem vsebuje zato projekt novega ekonomskega sistema, ki temelji na razvoju subjektivnosti družbenega dela v vseh njegovih sestavinah, na združitvi dela s podjetji; hrbtenica te orientacije je planirano izkoriščanje tržnega gospodarstva. Ta koncepcija upošteva strukturirano družbeno lastnino (glede na raven proizvodnih sil, vsebino in predmet dejavnosti podjetij) in to z lestvico lastniških oblik od velikih državnih podjetij prek ljudskih narodnih združnih in komunalnih podjetij, do drobnega individualnega podjetništva. Nadalje s samoupravnimi socialističnimi podjetji, ločenimi od države, kot s subjekti tržne ekonomike, ki gospodarijo na svoj račun, in z ustvarjanjem gospodarskega tekmovanja med domačim in tujim trgov, samoupravni organi podjetij so tukaj interesna podlaga vsesplošnega socialističnega podjetništva. Država v tem modelu v gospodarskem gibanju ne nadomešča drugih dejavnikov: s pomočjo ekonomskih instrumentov in regulativov ustvarja vsesplošne razmere, ki omogočajo optimalno samostojno odločanje podjetij, usmerja podjetja v najbolj progresivne gospodarske smeri in daje najbolj učinkovite ocene virov v državi. Država pri tem onemogoča zlorabljanje oblasti monopolov in vpliva na ustvarjanje družbenega bogastva tam, kjer bi tržni kriteriji ne zadoščali, ali pa bi bilo treba ustvariti neposredne preference socialističnih ali človeških vrednot. Projekt novega ekonomskega sistema je nerazdružljivo povezan z odločilnim preobratom od ekstenzivne industrializacije k intenzivni rasti proizvodnih sil, kjer se težišče gospodarskega razvoja prestavlja na preosnovo že obstoječe industrijske proizvodne baze s pomočjo moderne znanosti in tehnike in hkrati s tem tudi na razvoj uslug, predproizvajalnih področij in skrbi za človeka. Pripomniti moramo, da ima ustvar-

janje sistema najrazličnejših materialnih spodbud za pospešitev znanstvenega in tehničnega razvoja v ČSSR specifično eksistenčni pomen: kot majhna država z omejenimi viri in precejšnjimi znanstvenimi in kulturnimi tradicijami in rezervami se moramo usmeriti na produkte visoko kvalificiranega dela in bistveno povečati delež tehnike v naši produkciji.

Iz te zelo kratke skice projekta za ekonomsko preosnovo je nemara videti, da projekt ustvarja v vseh svojih elementih in stopnjah trajne predpostavke za razvoj socialistične demokracije (npr. osamosvojitve socialističnih podjetij in ustvarjanje samoupravnih podjetniških organizacij ni samo eden izmed ključnih členov novega ekonomskega sistema, ampak je tudi prvorazredni steber sistema socialistične demokracije), da pa se ta preosnova sama brez spremembe družbenopolitičnega sistema sploh ne more uresničiti. (O tem navsezadnje govori tudi empirično dejstvo, da so priprave za novi sistem ekonomskega upravljanja pred januarjem skoraj stagnirale.)

Socialistična revolucija ni dala oblasti v roke delavcem, da bi njihovo razredno gospodarstvo trajalo večno, ampak da bi postopno odpravila celotno gospodarstvo enega razreda. Ta razvoj je bil ogrožen in celo prekinjen s strmoglavljenjem revolucionarne oblasti. Kmalu po revoluciji je osredotočila ta oblast v svojih rokah takšna sredstva vlade nad vsemi stranmi življenja ljudi, kakor se to menda še ni zgodilo, pri tem pa niso bili ustvarjeni primerni mehanizmi za nadzor nad to oblastjo in institucionalna jamstva proti njenemu zlorabljanju. Birokratično-centralistični sistem ni bil sposoben, da bi začel s prevladanjem razrednega boja znotraj države, s postopnim omejevanjem oblastniško-prisilnih funkcij svojih organov, z demopolizacijo dejavnosti na področju politike, da bi nehal posegati v sfere, ki ne sodijo na politično področje, da bi razširjal državljske pravice in svobodno samoodločevanje človeka; s tem je zožil politično podlago socializma, omrtvil aktivnost širokih plasti in postavljajl cele skupine proti socialističnemu razvoju.

Razredna enotnost socialistične družbe ne pomeni, da je treba odpraviti socialne razlike med ljudmi, razlike med posameznimi skupinami in njihovimi interesi. Sestava socialistične družbe, narobe, vsebuje mrežo različnih socialnih vlog, združenih s kvalitativno spremembo delitve dela in z delitvijo socialne dejavnosti med ljudmi sploh. Združitev socialnih skupin v teh razmerah predpostavlja, da se bodo lahko različni interesi polno in svobodno pokazali, se med seboj konfrontirali, vplivali in se na tej podlagi tudi razreševali. Ovrednotenje teh izvirov razvoja socialistične družbe zahteva, da ustvarimo institucionalne instrumente, ki bi omogočili uveljavljanje skupinskih in nacionalnih interesov. Prav demokratična rešitev individualnih, skupinskih in vsedružbenih interesov dovoljuje pri tem globlje in bolj vsestransko istovetenje ljudi s socialistično družbo, z njenimi vrhunskimi načeli in vrednotami.

Na Češkoslovaškem so postale posebno občutljive potrebe po tem, da bi socializem omogočil, da ljudje uveljavljajo ne manj, ampak več realnejših svoboščin kot v buržoazni demokraciji — svobodo besede in govora, znanstvenega raziskovanja in kulturnega ustvarjanja, informacije, zbiranja, združevanja, gibanja, potovanja itd.; in več realnejših pravic človeka do doma, osebnega imetja, zaposlitve in uveljavljanja, do pravne varnosti, do izobrazbe in možnosti za razvoj sposobnosti, do socialnega in zdravstvenega varstva in zavarovanja, do demokratičnega zastopanja in varovanja svojih interesov, do deleža pri odločanju itd. Smisel socialistične demokracije je, da posreduje in zagotovi te svoboščine in pravice. Uresničiti spremembo birokratskocentralističnega sistema v sistemu socialistične demokracije v naši državi pomeni tako odločno izkoristiti možnosti zastopniške demokracije, posebno parlamenta, prav tako pa tudi združiti neposredno in posredno demokracijo tako, da bi se okrepilo samoupravljanje na vseh področjih družbenega življenja, kjer more prevladati meje zastopniške demokracije. Perspektivno lahko pri tem v razvijanju demokratičnega oblikovanja politike računamo s socialistično pluraliteto, temelječo na konfrontaciji koncepcij in ljudi, na partnerski oponenturi in medsebojnem nadzoru. Nujni sestavni del in pogoj celotnega tega procesa je globoka sprememba v pojmovanju in uveljavljanju vodilne vloge partije, njene notranje graditve in poslanstva v družbi.

Preživeli smo leta, ko so celotno vsebino socializma razvrednotili in premaknili s tem, da niso upoštevali, da so potlačili in nadomeščali te ali druge elemente Marxove koncepcije socializma z drugimi. Refleksija o tej stvarnosti nas vodi k temu, da tedaj, ko poročamo o glavnih potezah socialističnega razvoja, posebej poudarjamo njegovo notranjo logiko in celovitost: ta projekt ne more delovati in ne moremo ga uresničiti, če ne bomo odločno realizirali vseh njegovih temeljnih elementov hkrati. (Serijski delni reformi bi narobe lahko začasno spet zastrla pravo stanje.) Prav zavestna organska celovitost modela socializma, ki ustreza razmeram v naši državi, nas sili k natančnemu razlikovanju med stvarnostjo in projektom in k skrajni previdnosti pri razsojanju tako notranjih razmer kakor mednarodnega prostora pri uvajanju tega modela v življenje.

NOVÁ MYSL

Samoupravljanje v proizvodnji

Še leta 1967 je bilo samoupravljanje v proizvodnji v ČSSR samo splošna ideja. Praksa je temeljila na t. i. sodelovanju delovnih ljudi pri upravljanju, ki so ga uveljavljali predvsem sindikati. Pristojnosti, ki jih je določala pravna norma — resolucija IV. kongresa vseh sindikatov (ki jo je kasneje VI. kongres sindikatov dopolnil in preciziral) je bila *en bloc* proglašena za zakon — so bile razmeroma velike in so obsegale tudi »pravico do soodločanja« v vrsti bistvenih vprašanj. Dejansko prakso pa prepričljivo kažejo rezultati sociološke analize, ki jo je napravil Miloš Bárta, CSc. iz ČVUT v Pragi. Na podlagi vsebinske analize celotne dejavnosti tovarniškega odbora ROH v neki praški strojni tovarni v letu 1966 je samo v dveh primerih ugotovil težnjo, da bi presegli okvir deleža pri upravljanju, in težnjo, ki je nakazovala pravo vodenje organov samoupravljanja (pri odločanju o skrajšanju delovne dobe, ne da bi povečali intenzivnost dela in število proizvodnih delavcev, kot je prvotno predlagalo gospodarsko vodstvo; in pri določanju drugega ključa za razdelitev deleža pri celoletnih rezultatih gospodarjenja).

Hkrati pa prodirajo v zavest informacije o teoretskih konceptih samoupravljanja v proizvodnji in o poskusih praktične aplikacije. Gre predvsem za jugoslovanske skušnje, pa tudi za poljske in madžarske, ter za podatke o eksperimentu z ilirskim samoupravnim podjetjem v tržni kapitalistični ekonomiki, ali ustanovitvi t. i. avtonomnih kolektivov v angleških tovarnah po projektu instituta Tavistock. Kljub neizbežnemu pristavku, da gre za drugačno družbeno stvarnost, se moramo izogibati mehaničnega prenašanja nam tujih struktur. Pogost politični argument (v nasprotju z znanstveno preverljivo resnico) je pri nas bila trditev, da je samoupravljanje primerno za nerazvite, industrijsko zaostale države, kjer prevladujejo majhna podjetja in nizka raven upravljanja. Objektivnejše informacije sta v tem času nudili pravna znanost in sociologija.

Samoupravljanje v proizvodnji se spreminja iz ideje v praktično, neposredno nalogo šele po januarskem plenumu CK KPČ. Določa jo že akcijski program partije, sprejet v aprilu 1968.

»Program demokratizacije v gospodarstvu ekonomsko reformo tesneje povezuje s procesi, ki so pred nami na področju politike in celotnega upravljanja družbe, ter nas spodbuja k ustanavljanju in uveljavljanju novih prvin, ki bi dalje razvijale ekonomsko reformo. Program demokratizacije gospodarstva obsega predvsem realizacijo samostojnosti podjetij in skupin podjetij ter njihovo relativno neodvisnost od državnih organov, popolno in realno uveljavljanje pravic potrošnikov, da sami določajo svojo potrošnjo in svoj življenjski slog, pravico svobodnega izbiranja delovne dejavnosti, pravico in realno možnost različnih skupin delovnih ljudi in različnih socialnih skupin, da izražajo in se zavzemajo za svoje ekonomske interese pri realizaciji gospodarske politike.«

Menimo, da je pri razvijanju demokratičnih odnosov v gospodarstvu zdaj najpomembneje, da uredimo ekonomski položaj podjetij, njihovo samostojnost in odgovornost.

Ekonomska reforma bo čedalje bolj postavljala celotne delovne kolektive socialističnih podjetij v položaj, ko bodo neposredno občutili posledice tako dobrega kot tudi slabega upravljanja. Partija zato meni, da mora celotni delovni kolektiv, ki ga prizadevajo posledice upravljanja, na to upravljanje tudi vplivati. Nastaja potreba, da v podjetjih ustanovimo demokratične organe, ki bi imeli jasno opredeljene pravice pri vodenju podjetja. Ti organi bi določali direktorje in vodilne delavce v podjetjih, ti pa bi jim bili tudi vsekakor odgovorni za vse rezultate svojega dela. Ti organi morajo biti neposredni sestavni del vodečega mehanizma v podjetju, ne pa družbena organizacija (zato jih ne moremo istovetiti s sindikati). Organe bi konstituirali tako z volitvami zastopnikov delovnega kolektiva kot tudi z zastopništvom nekaterih ljudi zunaj podjetja, ki bi zagotavljali vpliv vsedružbenih interesov ter strokovno, kvalificirano raven odločanja; zastopništva teh ljudi pa morajo biti podrejena demokratičnim oblikam nadzora. Hkrati morajo biti urejeni odnosi odgovornosti teh organov v zvezi z rezultati gospodarjenja s socialistično lastnino. V duhu teh načel moramo urediti celo vrsto konkretnih vprašanj; hkrati bomo morali predlagati statut teh organov in izkoristiti nekatere tradicije naših svetov podjetij iz let 1945 do 1948 ter skušnje modernega podjetništva. »Ta program je ponovno potrdilo tudi plenarno zasedanje centralnega komiteja KPČ decembra 1968; takrat so v sami resoluciji obvezali komuniste v federalni vladi in narodnih vladah, naj zagotovijo v prvem četrtletju 1969... predložitev predloga za ustanovitev socialističnega podjetja in zakona, ki bo opredelil temeljne razsežnosti socialističnega podjetništva. S tem naj bi postavili temelj za to, da bi bili sveti podjetij delovnih ljudi in koncepcija njihove dejavnosti, pristojnosti in odgovornosti lahko urejeni s potrebno diferenciranostjo kot sestavni del širšega kompleksa in kot eden izmed glavnih pogojev za celotno ureditev podjetniških odnosov v socialističnem gospodarstvu.« Spori okrog pojmovanja in vsebine tega zakona pa so postali

glavno »bojišče« institucionalnega konstituiranja svetov delovnih ljudi.

Medtem pa je svojo besedo povedala tudi praksa. V nekaterih podjetjih so začeli nastajati in delovati sveti delovnih ljudi. To je bilo na podlagi začasne okvirne smernice vlade in ob pomoči sindikalne organizacije, ki je iniciativno postala jamstvo za dejavnost novih svetov delovnih ljudi (nanje je prenesla nekaj svojih pristojnosti) ter je organizacijsko sodelovala pri njihovem nastajanju. Svete delovnih ljudi podjetij so na začetku letošnjega leta ustanovili v 114 podjetjih. Ta podatek je neuraden — osrednje evidence ni — izhaja pa iz vzajemno preverjenega pregleda nekaj zainteresiranih institucij in je do naključne netočnosti lahko prišlo le, če smo kak svet spregledali. Omenjene svete (114 po številu) so ustanovili večinoma v sorazmerno velikih podjetjih in predstavljajo nad 1 milijon delovnih ljudi. V vrsti drugih podjetij pripravljajo ustanovitev svetov delovnih ljudi.

V vsebini dejavnosti svetov se izrazito kaže storilnost oblastniških in podjetniških funkcij (odločanje in zasedba vrhunskih vodilnih mest v podjetju, obravnavanje dolgoročne koncepcije razvoja in ugodnosti integracije podjetij, načelno odločanje o uporabi ustvarjenih sredstev). Zanimivi so podatki o sestavi svetov delovnih ljudi. Dobili smo jih z metodo poštne ankete. Za zdaj imamo na voljo samo podatke iz nekako dveh tretjin ustanovljenih in delujočih svetov. Sestav je takle: 71 % je tehnično-ekonomskih delavcev, 23 % je delavcev in 6 % administrativnih delavcev. V vseh teh skupinah prevladujejo najbolj kvalificirani delavci. Za volitve, ki so jih v pretežni meri izvedli šele po 21. avgustu 1968, je bila značilna velika demokratičnost — razen ene same izjeme so potekale tajno brez kakršnihkoli omejitev pri predlaganju in izbiri kandidatov. Rezultati volitev potrjujejo, da so bili z večino delavskih glasov izvoljeni najbolj kvalificirani delavci ne glede na profesionalno pripadnost. Volitve torej niso potrdile pogosto izražene bojazni, da bodo sveti delovnih ljudi v bistvu laični, nestrokovni organi. Prav narobe, podatki nas napeljujejo k sklepu, da se je na ta način potrdila »zrelost« češkoslovaških podjetij za samoupravljanje v proizvodnji.

Vrnimo se zdaj še enkrat k sporom okrog zakona o socialističnem podjetju. Za pojasnilo je treba dodati, da je njegovo poslanstvo veliko širše kot pa samo uzakonitev podjetniških svetov delovnih ljudi. Tu gre predvsem za takšno opredelitev relativne samostojnosti podjetij, da bi jim bilo omogočeno dejansko podjetništvo. To je pomemben korak k realizaciji ekonomske reforme, ki temelji na ostvaritvi enega izmed neizogibnih pogojev za delovanje upravljanega tržnega gospodarstva. Iz tega pa izhaja tudi ključni pomen konstituiranja svetov delovnih ljudi v podjetju: so pravzaprav edina koristna alternativa prejšnjemu administrativnemu vodenju — vsebujejo tako prvino destrukcije tistih prevladanih oblastniških odnosov kakor tudi prvino disperzije in novega oblikovanja decentralizirane oblasti.

Zato se tudi pripravljane zakona o socialističnem podjetju ni omejilo samo na strokovne kroge, ampak je postalo stvar široke javnosti. Danes razpravljamo o predlogu federalne vlade, ki ima že obliko paragrafirane izjave (menimo, da bodo o njem razpravljali na ljudski skupščini 21. marca t.l.). Predlog federalne vlade določa poslanstvo svetov podjetij v bistvu kot organ podjetja in kot organ disperzije oblasti. Stališče posvetovalne seje svetov delovnih ljudi (ki je bila konec januarja v Plznu) ter predhodno stališče osrednjega sveta sindikatov (končno formulacijo bo dal VII. kongres sindikatov, ki ga pripravljajo za začetek letošnjega marca) skladno imata ta predlog za kompromis, ki je za ta trenutek sprejemljiv. Najbolj pogosto govorijo o »sprejemljivi minimalni rešitvi temeljnih načel«.

Veliko živahnost je v resno in vsakdanjo diskusijo prineslo stališče vlade češke socialistične republike. Če malo poenostavimo, lahko rečemo, da to stališče izraža predvsem nazore gospodarskih vodilnih delavcev in premika vsebino dejavnosti svetov na pretežno bolj kontrolno funkcijo.

Pomemben posreden, toda objektivno učinkujoč dejavnik v teh diskusijah je sedanji težavni gospodarski položaj. Dosedanje centralno administrativno vodenje je že izčrpalo svoje možnosti — logika perečih zahtev prakse spodbuja k iskanju novih poti, ki se stekajo v samoupravno upravljanje.

V sedanjem času je prišlo tudi do oživitve teoretičnega dela na tem področju. Osredotoča se predvsem v dveh znanstvenih kolektivih:

Prvi izmed njiju je nastal na inštitutu države in prava ČSAV, vodstvo pa je poverjeno doc. dr. Karlu Bertellmannu, CSc. Ustanovitve tega teama so odobrili decembra 1967. leta. Navezuje na znanstveni team dr. Radovana Richta, dr. Sc., za raziskovanje družbenih in človeških zvez znanstvenotehnične revolucije in na znanstveni team doc. dr. Zdeňka Mlinařa za raziskovanje političnega sistema socialistične družbe (ta team je po odhodu Z. Mlynářa iz političnega in znanstvenega življenja razpadel).

Prvi delovni sestanek Bertellmannovega teama je bil pripravljen za november 1968. T. i. avgustovski dogodki pa so preložili začeto delo in team se je sestel šele na začetku februarja t. l., da bi obravnaval prvi projekt raziskave. Iz doslej nedokončanega projekta raziskave izhaja njegova široko zastavljena smer v analizo dejanskih možnosti razvoja socialističnega družbenega samoupravljanja v ČSSR, in to v povezavi z začetkom znanstveno-tehnične revolucije. Širokemu pojmovanju raziskovanja ustrezajo tudi njegove časovne dimenzije. Za zdaj razmišljajo o tehle časovnih odsekih:

1. etapa	— predhodna diskusija in pojasnitev projekta raziskave
2. etapa: 1970—1973	— intenzivna dejavnost skupin
3. etapa: 1974—1975	— sintetično delo

Drugi znanstveni team je skupina, ustanovljena pri sociološkem raziskovalnem inštitutu ČSAV, ki ga vodi dr. Dragoslav Slejška, CSc. Njen način dela je predvsem sociološki — vsebuje pa tudi nekatere interdisciplinarne prvine. Nastala je na pomlad 1968 na kongresu ČS sociološkega društva. Med mnogimi delovnimi sestanki so se dogovorili, da bo najustreznejše, če se bodo v dolgoročnem raziskovanju socioloških vidikov vseh oblik družbenega samoupravljanja osredotočili zdaj predvsem na samoupravljanje v proizvodnji (in tu gre predvsem za samoupravljanje industrijskega podjetja in tovarne).

Ta omejitev je po mojem za prehodno dobo najbolj pravilna. Omogočila bo izdelati celovito sociološko ekspertizo za konstituiranje svetov delovnih ljudi v podjetjih in za njihovo povezavo v širši model samoupravnega vodenja. Omogočala pa bo tudi opozoriti na možne funkcijske in možne disfunkcijske vidike dejavnosti svetov delovnih ljudi. Ta odločitev je tudi omogočila precejšnjo angažiranost članov tega znanstvenega teama v diskusijah, ki skušajo pojasniti bistvo in poslanstvo svetov delovnih ljudi ter ustvariti neizogibne institucionalne predpostavke za njihovo dejavnost.

Konec marca bo določen pravni položaj svetov delovnih ljudi v podjetjih. Ne glede na končno obliko je očitno, da se bo tudi na Češkoslovaškem končno uveljavila, in to zelo izrazito, težnja k družbenemu samoupravljanju, ki jo imamo za tendenco celotnega sveta.

Jan Kamarýt

Smisel razprave o demokratičnem socializmu na Češkoslovaškem

FILOSOFICKÝ
ČASOPIS

Najprej k vprašanju *pojma demokratični socializem*. Ta pojem je, enako kakor njemu podobne karakteristike socializma — socializem s človeškim obrazom, humanistični socializem in pod., nastal pri poskusu, da bi oddelili neki del, ali, če hočete, model socializma od v mnogih smereh diskreditirane realnosti povojnega razvoja socializma na Češkoslovaškem. Zgodilo se je namreč, da smo pri nas dvajset let razvijali t.i. socialistično demokracijo, kar je dejansko

pomenilo, da smo splošna demokratična načela državljanske družbe prilagojevali »potrebam socializma«. Na koncu smo prišli do tega, da je od te socialistične demokracije ostal samo prilastek socialistični, od socializma pa samo njegove negativne predpostavke, poddržavljena proizvodna sredstva in politična oblast delavskega razreda. S tem pa se je v bistvu reducirala tudi demokracija na to svojo t. i. socialistično vsebino in od nje je ostala samo negativna oblastniška funkcija.

Ni naključje, da so v razvoju po avgustu začeli termin demokratični socializem in njemu podobni termini zginjati iz uradnih govorov in mnogi govorniki so začeli govoriti o tem, da med demokratičnim socializmom in socialistično demokracijo ni nobene razlike. Tudi nekateri predstavniki in zagovorniki pojanuarske politike so začeli poudarjati, da lahko termin demokratični socializem naše nasprotnike spomni na nekatere tradicije socialdemokratizma in da sploh ni pomembno, pod kakšno etiketo se bodo uveljavljale nove demokratične in socialistične prvine pojanuarske politike na Češkoslovaškem.

Kljub vsem pesimističnim razmišljanjem, ki so napovedovala v prvih dneh po 21. avgustu konec socializma, njegovo popolno diskreditiranje na Češkoslovaškem, se zdi, da se kljub »trdi realnosti« tega ideala doslej na Češkoslovaškem ni posrečilo diskreditirati. Zdaj gre za to, da ne bi s pomočjo neopaznih terminoloških premikov (tudi A. Novotný je nekoč uporabljal npr. namesto *novi* ekonomski sistem termin *izpopolnjeni* ekonomski sistem), premikov, ki so na področju jezika navidez nepomembni, nadomestili stvarni jezik revolucije, ki je nastajal v zavesti ljudi že davno pred češkoslovaškim januarjem kot tip kritičnega mišljenja tako proti buržoazno-demokratični realnosti predvojne Češkoslovaške kakor tudi proti kasnejši realnosti novotnovskega režima, z diametralno nasprotnim jezikom. Posebno v zadnjih mesecih so v okviru nekaterih praktičnih kompromisov in v ideološki sferi poskušali, da bi neopazno nadomestili ta revolucionarni jezik s konservativnim in neostaliniistično reformiranim jezikom in tako znova ponudili češkoslovaškemu ljudstvu v sprejemljivem ideološkem kompromisu, ki pa je dejansko samo zunanji ovoj, to, kar je nedavno brez ovoja zavrgel.

V predjanuarskih in pojanuarskih razpravah o vsebini češkoslovaškega modela socializma so se začeli temeljni demokratizacijski elementi uveljavljati v vseh glavnih družbenih sferah. V *ekonomski sferi* kot diskusije o novem ekonomskem sistemu, o lastnini države in podjetij, o pripravi zakona o socialističnem podjetju in o ustanavljanju svetov delovnih ljudi po tovarnah. V *politični sferi* v vseh diskusijah o vprašanjih strukture političnega sistema na Češkoslovaškem, o možnostih t. i. pluralne demokracije na tleh obnovljene Ljudske fronte in nove funkcije t. i. množičnih organizacij, kakršne so sindikati in mladinske organizacije. Nadalje v diskusijah o cen-

tralistično-tehnokratskem in managorskem modelu socializma in njegovo samoupravno varianto ne samo na ravni samoupravljanja v podjetjih, ampak v celotni strukturi ljudskih odborov in volitev v te samoupravne organe na vseh stopnjah upravljanja. V *sferi ideologije in kulture* v organskem navezovanju na globoko demokratične in napredne tradicije češkoslovaške kulture nekda in v nedavni sodobnosti (avantgardna tradicija), v diskusijah o njenem mestu in politični vlogi v našem narodnem življenju s poudarkom na dejstvih, da so bili prav v globoko demokratičnem okolju prve Češkoslovaške republike postavljeni temelji češkoslovaške socialistične kulture, da je prav v tem okolju nastala večina del, ki so danes klasična dela naše socialistične literature in umetnosti.

V *sferi filozofije* se je glavna diskusija osredotočila na vprašanja socializma in kritičnega mišljenja, na kritiko stalinističnih deformacij socializma ter je skušala poudariti predvsem pozitivne poteze socialistične družbe. V zvezi s temi vprašanji so se izmed osrednjih češkoslovaških filozofov najbolj angažirali Karel Kosík, Robert Kalivoda in Radovan Richta.

Poskusimo zdaj v kratkem pregledu prikazati problematiko, ki so jo ti trije filozofi obravnavali in ki govori o nakazanih problemih. Aprila 1968 je odprla revija češkoslovaških pisateljev, prej Literární noviny, kasneje Literární listy, zdaj samo Listy, diskusijo o teh vprašanjih.

Kot prvi je v razpravi z nadaljevanji pod naslovom *Naša sedanja kriza* razvil kritiko dosedanjega političnega sistema Karel Kosík. Kosík uporablja termin socialistična demokracija, seveda s popolnoma jasno in izkristalizirano vsebino. »Vzrok naše politične krize tiči v tem, da prebivalci naše države nočejo več živeti kot brezpravne in nepolnopravne partijske in nepartijske množice, nosilci oblasti pa ne morejo uveljavljati svoje vodilne vloge v podobi policijsko-birokratske diktature, t. j., kot izključni monopol vladanja in odločanja, ki se opira na samovoljo in nasilje. Radikalna rešitev te krize je možna samo tedaj, če bomo sistem policijsko-birokratske ali birokratske diktature nadomestili s sistemom socialistične demokracije. Razlika med obema sistemoma je načelna. Temelj enega sistema je politično brezpravje ali nepolnopravnost partijskih in nepartijskih množic, temelj drugega sistema pa je politična polnopravnost in enakopravnost socialističnih državljanov.«

Izhod iz dane krize, ki ga, vsaj zdi se, potrjuje tudi sedanji razvoj na Češkoslovaškem v času zadnjih mesecev, so Kosíkova razmišljanja o nujnosti, da moramo prevladati prizadevanje vladajoče birokracije, da ustvari neko *zaprto družbo*, temelječo na stanovski, cehovski omejenosti posameznih plasti, kar spominja na srednji vek. V praksi bi to pomenilo, da bi zaprli delavstvo v tovarne, kmete v zadrage, inteligenco v knjižnice in na minimum omejili njihovo politično aktivnost in medsebojni politični stik. To zaprto družbo

je možno odpreti samo s posredovanjem nove aktivnosti delavskega razreda, ki se je med januarskimi in posebno avgustovskimi in poavgustovskimi dogodki na Češkoslovaškem spet konstituiral kot dejanska *politična moč*. Sestavni del tega procesa je bila demokratizacija sindikatov in komunistične partije ter uvajanje delavskih svetov v tovarnah, aktivizacija mladinskega in študentskega gibanja ter gibanja nove socialistične inteligence, s čimer je nastalo na Češkoslovaškem kvalitativno novo razredno zavezništvo med delavstvom, kmeti in inteligenco. »Usoda naše sedanje krize je odvisna od tega, ali bo delavski razred spregledal prepad med ideologijo in iluzijami na eni strani in svojim dejanskim političnim položajem na drugi strani in bo iz tega izvedel vse posledice. Izvesti vse posledice pa pomeni spet postati politična moč in spet postati avantgarda socialne alianse s kmeti, inteligenco, uslužbenci, mladino itd.«

Stalinski policijsko-birokratski režim in njegove različice v drugih evropskih državah so predvsem *depolitizirale delavstvo*. Delavstvo je kot razred prenehalo igrati odločujočo vlogo, to funkcijo je prevzela partijska birokracija, ki se je zgolj ideološko poistovetila s celoto in svoj monopolno vladajoči položaj razglasila za t. i. vodilno razredno vlogo. Medtem ko so ideologijo in vodilno vlogo razreda kot nekakšen omejen *ouvrierizem* povišali v državno religijo, so dejansko javno politično dejavnost in obrambo delavskih interesov v smislu razvoja socialistične družbe omejili na minimum. V besedah razglašeno vodilno vlogo delavskega razreda so dejansko reducirali na pravico, da zgolj do neskončnosti ponavljajo lokalno kritiko pomanjkljivosti, in to običajno še zgolj proizvodnih napak na lastnem delovnem mestu, ki pa so imele seveda vsedržavne vzroke in so bile zato v okviru takšnih diskusij in v okviru ene tovarne neodstranljive. Kolikor pa je šlo za politično sfero, je tu preostala samo možnost nekako manifestativno odobravati informacije, ki jih je od časa do časa predložila partijska vladajoča birokracija, in zavzemati do njih večinoma nekritično občudovanje, deloma izražati svoje strinjanje in ogorčenje. Vendar pa se je bilo treba na vnaprej pripravljenih, formalno potekajočih sestankih poistovetiti z vnaprej pripravljenimi proklamacijami in resolucijami.

Tudi drugi prispevek k vprašanju socializma in demokracije, ki ga je prav tako spomladi 1968. leta objavila revija *Literární listy*, uporablja termin socialistične demokracije s popolnoma novo in drugačno vsebino. Prispevek Roberta Kalivode *Demokratizacija in kritično mišljenje* navezuje na diskusije, ki so se vedno bolj osredotočale okrog problema *političnega modela socialistične demokracije*, ki je postal aktualen pri nas po januarju. Za pozitivni rezultat pojanuarske smeri šteje Kalivoda podobno kot Kosík dejstvo, da smo vso pozornost osredotočili na problem temeljne spremembe birokratičnega sistema politične oblasti v demokratski sistem. Meni pa, da je problematičen način, kako se neposredna skušnja množic oblikuje v neposredno nazorsko reakcijo, kar se je pokazalo tudi v prvem

teoretskem izrazu teh procesov, in sicer v sklepu, da je treba, kolikor je *monopol* oblasti slab, uvesti *pluraliteto* oblasti, ali z drugimi besedami, da je treba ustvariti politično opozicijo. Kalivoda se že pravilno odziva na te prve neposredne reakcije in jih skuša prevesti v stadij *stvarnega kritičnega mišljenja*, t. j., videti širše in globlje zveze, prevladati primitivizem črnobelega ocenjevanja in napolniti te reakcije s konkretno globljo vsebino.

Kalivoda zavzema najprej stališče do vprašanja o razvoju socializma po neposrednem prevzemu oblasti. V tej zvezi zelo zanimivo konfrontira Stalina s Trockim ter poudarja, da je izmed teoretikov socializma prav Trocki prvi s socialističnih pozicij analiziral stalinsko deformirani socializem. Že pri teh prvih kritikah stalinizma je bilo videti nekakšno dvojnost, ambivalenco stalinizma, in zato tembolj velja danes, da, kolikor kritično mišljenje ne bo izvedlo stvarne objektivne analize in bo do neskončnosti kopičilo samo negativne poteze stalinizma, ne bo možno pri povzdigovanju pozitivnih nalog moderne socialistične družbe napraviti niti koraka naprej. Za glavni polom stalinizma šteje avtor njegov postopni in zdaj popolni polom na mednarodnem polju, medtem ko je v notranjem razvoju imel vrsto uspehov. Tu velja nekakšna analogija z Nemčijo, saj podobno pruski vojaško-birokratski sistem ni postal sposoben za življenje kot samosmoterni sistem represij, ampak kot sistem, ki je postopoma izpolnil objektivno družbeno potrebo po združenju Nemčije, česar žal nemške demokratične sile niso zmogle.

Avtor opredeljuje stalinski model socializma za nemarksističen, saj v temelju odpravlja humanistično bistvo prvotnega marksističnega socializma in se v razumevanju človeškega pomena socializma vrača daleč nazaj v čas pred Marxom. Te predmarkssovske prvine kombinira v posebno razmerje: vladajoča elita, ki v duhu nekakšnega aristokratskega, platonskega komunizma vodi manjvredne množice, se obogati z makiavelistično komponento in prusko rezkostjo, ki konkretno navezujeta na rusko caristično tradicijo. Ta stalinistični model socializma je zgubil sposobnost, da bi bil realna alternativa moderni buržoazni demokraciji, posebno demokraciji evropskega tipa. To pa seveda še zdaleč ne pomeni, da bi popolnoma zgubil svojo privlačnost drugod po svetu. Tudi tu velja, da kritičnega mišljenja ne gre zamenjavati za kritično moraliziranje. Realno moramo upoštevati dejstvo, da se v človeški zgodovini napredek družji z barbarstvom in pritiskom na tak način, da tega črnobelo ocenjujoči primitivizem ne more dojeti in razložiti. Stalinistični model socializma je zadal težak udarec marksistični teoriji in dejanskemu marksističnemu socializmu s tem, da se je marksističnega delal in avtostiliziral.

Po tej teoretski analizi se v drugem delu svoje razprave Kalivoda ukvarja z nekaterimi vprašanji razvojnih možnosti socialistične demokracije na Češkoslovaškem. Tudi za Češkoslovaško velja, da se katerikoli socializem, predmarksistični, marksistični ali pomarksis-

tični razlikuje od liberalističnega pojmovanja človekove emancipacije, ki ga odlikuje nekakšna kristalizacija socialnega univerzalizma, tj., zahteva, da se zagotovi nekatere trajne človeške vrednote vsem članom družbe. Od nemarksističnih koncepcij socializma se razlikuje marksistični socializem predvsem po tem, da socialistične spremembe razume kot temelj človekove emancipacije in ne kot obliko socialne nivelizacije ali včlenjenja človeka v vnaprej dano okostenelo in vsesplošno veljavno shemo socialnih in človeških vrednot.

Posebno dragocene pa so Kalivodove sklepne misli o poti od posredne demokracije k neposredni demokraciji. S posredno demokracijo, tj., z zastopniško demokracijo, s parlamentarizmom se demokratizacija socialistične družbe še zdaleč ne more izčrpati. Avtor pripominja, da lahko postane tudi tradicionalni parlamentarizem orodje socialne represije. Na tleh buržoazno-demokratskega parlamentarizma je prišel v Nemčiji na oblast nacizem, pa tudi Stalin je nadomestil prvotni sistem sovjetov dvajsetih let prav v dobi, ko je stalinizem stopnjeval svoje nezakonite represije, s sistemom parlamentarizma (t. i. stalinska ustava iz tridesetih let).

Marksizem prinaša svoj novum s tem, da pojmuje socialistično demokracijo kot stopnjo v razvoju k *socialističnemu samoupravljanju* kot najvišjemu cilju socialistične organizacije družbe. Postopno uveljavljanje prvin neposredne demokracije ustvarja predpostavke za postopno odmiranje notranjih represivnih funkcij države. Za glavne prvine te neposredne demokracije šteje Kalivoda tri dejavnike: 1. izmenjava informacij med političnim vodstvom države in široko javnostjo, katere orodja so moderna sporočilna sredstva, svoboda tiska in govora. Ti dejavniki so imeli, kakor je splošno znano, naravnost kar ključno vlogo v razvoju Češkoslovaške od januarja do danes; 2. oblika neposredne demokracije je proces, ki poteka v sindikatih, kjer nastajajo zaradi neposredne organizacije delavcev zarodki socialističnega sindikalizma. Pojanuarski razvoj Češkoslovaške je posebno v zadnjih mesecih popolnoma potrdil to novo ključno vlogo sindikatov kot katalizatorja politične emancipacije delavstva; in končno 3. vprašanje neposrednega upravljanja socialističnih podjetij po kolektivih delavcev, to je, *vprašanje delavskih svetov in svetov podjetij*. Brez njih bi se novi ekonomski sistem ne mogel razvijati in bi se lahko deformiral v politično in ekonomsko nadvlado tehnokratskih managerjev, tako pa bi se lahko iz nje zgubila socialistična, demokratična vsebina. Samoupravljanje v podjetjih je in ostaja najpomembnejša prвина demokracije, saj je to prelom z državno-administrativnim upravljanjem družbe in sèm je treba zato preusmeriti pozornost kritičnega mišljenja.

Eden osrednjih češkoslovaških filozofov *Radovan Richta*, voditelj zelo uspešnega teama za raziskovanje družbenih in človeških odvisnosti v znanstveno-tehnični revoluciji, se v razpravi *Socializem in kritično mišljenje*, ki jo je napisal za *Filozofický časopis* št.

3/1969, ukvarja predvsem z vprašanji kritičnega pojmovanja modela socializma.

Socialistična kritika se je spočetka usmerjala predvsem navzven, k objektu. Kritični razum se je po vzoru prosvetljencev in radikalov v preteklosti obračal edinole na to zunanjo stvarnost. Do nje se je vedel kot vrhovni sodnik, svojih lastnih *subjektivnih principov*, izhodišč in modelov, ki jih je imputiral stvarnosti in jih v njej tudi izvajal, pa ni pretresal. Poudarjali so predvsem npr. Goethejevo misel, da imajo vse epohe, ki korakajo naprej, objektivno usmeritev, epohe pa, ki so v razpadanju, so subjektivne. Možnost za preraščanje takšne enostranske logike bi se odprla šele, ko bi našli takšno človeško družbo, ki bi bila zmožna, da zadosti kritično spreminja samo sebe, da upošteva vsako svojo razvojno stopnjo in vsako svojo življenjsko obliko, skratka družbo revolucionarne prakse, ki jo Marx pojmuje kot »koincidenco pretvarjanja sveta in samospremenbe«. Temu objektivistično orientiranemu socialističnemu kritizizmu se je zgodilo tisto, kar se zgodi s »kritičnim razumom« v Heglovi ironiji. Čim bolj namreč kliče k presoji objektivni svet, tem bolj postaja sam obtoženec.

Ključno vprašanje naše družbe, pa ne samo naše, je vprašanje, *kaj je socializem*. Uradne teoretske predpostavke tradicionalno niso bile zmožne, da bi presegle horizont zgolj negativno opredeljenih predpostavk o socializmu in torej niso znale stvarne socialistične vsebine razlikovati od njenih trenutnih vrzeli in deformacij, ki so dejansko imele protisocialistični in včasih tudi protidemokratski, celo protičloveški značaj. Zavaljo tega so nasprotno kot t.i. »protisocialistični fenomeni« figurirale npr. tržne oblike, svoboda govora, samoupravne institucije, vrsta pridobitev moderne znanosti in tehnike, nekatere humanitarne ustanove in včasih celo razvoj izobrazbe in moderne umetnosti. Prav nič od vsega tega ni prišlo v stalinistični model socializma, ki ga v bistvu definirata dva atributa: 1. oblast delavskega razreda in 2. razlastitev proizvodnih sredstev, torej gola politično razredna negacija, golo preobračanje temeljnih atributov buržoaznega upravljanja, njegova radikalna zunanja negacija. Marx je seveda socializem in komunizem pojmoval kot negacijo buržoaznega upravljanja na temelju pozitivne, univerzalne revolucije na vseh ravneh, ne samo na ravni ekonomike in proizvodnih sil, ampak prav tako na ravni politike kot tudi ideologije in kulture.

Kot glavne pozitivne predpostavke in karakteristike socializma navaja Richta teh pet potez:

1. Obstoj marksistične teorije kot svobodno se razvijajočega sistema mišljenja, ki prevladuje meje kartezijske enciklopedične znanosti.

2. Obstoj družbenopolitičnega sistema, iz katerega bi z vlado delavskega razreda in njegove avantgarde, komunistične partije, postopoma eliminirali pogoje razrednega boja, z njimi pa tudi nujnost obstoja kakršnekoli razredne oblasti, politične oblasti v pravem po-

menu sploh, kar odpira pot k vsesplošni uveljavitvi samoupravljanja in k višji (kot pa je državljanska) stopnji svobode za vse.

3. Odprava izkoriščanja in privatnega lastništva proizvodnih sredstev in »realno podružbljenje« (Lenin) vseh proizvodnih virov, t. j., ustvarjanje pozitivnih odnosov vzajemnega sodelovanja ali interesne strukture, ki ustreza zgolj danim nasprotjem in danemu značaju družbenega dela ter nudi prostor vsesplošnemu in uspešnemu socialističnemu podjetništvu.

4. Prisotnost industrijske civilizacijske baze in njej ustrezne kulturne ravni, ki dviga razvoj dinamike proizvodnih sil na takšno stopnjo, da bo omogočala nepretrgano razširjanje življenjskega procesa vseh, kar bo uveljavilo razmere vsesplošnega vzajemnega medčloveškega sodelovanja.

5. Prek vseh teh sprememb postopno uveljavljanje višje stopnje samouresničevanja vsakega človeka, tj., postopno uvajanje družbe na tir vsesplošnega in vsestranskega razvoja ustvarjalnih človeških sil.

*

V drugem delu pričujočega prispevka bi rad navedel nekatere *diskusije*, ki so potekale na Češkoslovaškem med filozofi, ekonomisti in sociologi o *vprašanjih samoupravnega modela v socializmu*. Pri tem izhajam iz študije češkega sociologa D. Slejške: *Možnosti samoupravnega modela v naših podjetjih v naših razmerah*, ki je izšel v 2. številki Filozofskega časopisa, in iz nekaterih rezultatov diskusij na seminarju o teoretskih vprašanjih socializma na Češkoslovaškem, ki je bil junija lani v Pragi. Ta seminar so pripravili ob sodelovanju partijskih organizacij sociološkega, ekonomskega in filozofskega inštituta ČSAV. Seminarja se je udeležilo kakih 100 znanstvenih delavcev teh inštitutov in drugih družbenih zavodov v Pragi. Beležka o tem seminarju je uvrščena v 2. letošnjo številko Filozofskega časopisa.

Slejška v svoji razpravi o samoupravnem modelu izhaja iz te družbene strukture socialističnih držav in iz teh temeljnih parametrov: 1. iz *parametra centralizacije*, ki temelji na potrebi po družbeni koordinaciji dejavnosti, posebno gospodarskih in pa planiranja, na vrednosti, ki je pripisana družbeni enotnosti; 2. iz *parametra kolektivnosti*, ki nastopa sicer v smislu demokratizacije in enakosti, ter se opira na široko iniciativo in enakopravnost množic, na vrednost njihove realne socialne osvoboditve; in 3. iz *parametra managerstva*, ki se opira posebej na nekatere prvine upravljanja, na potrebo po učinkovitosti in na vrednost, ki jo pripisujemo odgovornosti in strokovnosti.

Avtor na splošno karakterizira razvoj Češkoslovaške takole: na Češkoslovaškem je v letu 1949 kolektivnost relativno močna, centralizacija srednja, vendar hitro narašča, managerstvo pa se umika. Češkoslovaška 1960: centralizem močan, managerstvo in kolek-

tivnost sta si na splošno enaka in se gibljeta med srednjo in nizko stopnjo. Češkoslovaška 1968: centralizem se umika, kolektivnost v smislu demokratičnosti hitro narašča, managerstvo se umika nekoliko počasneje. Za to tretje obdobje, ki se pri nas uveljavlja v zadnjem času, pa je značilna relativna enakost vseh teh treh temeljnih parametrov, medtem ko prevladuje demokratično zastavljena kolektivnost. Avtor meni, da je podoben razvoj prešla tudi Jugoslavija.

Tehnokratski in samoupravni model sta realna perspektiva za nadaljnji razvoj pri nas. Oba enako poudarjata demokratizacijo politike, deatizacijo ekonomike, ki naj se pokaže predvsem v precejšnji avtonomiji gospodarskih enot, posebno podjetij, in pri centralnih organih državnega upravljanja. Razlikujeta pa se predvsem po tem, kako odgovarjata na vprašanje, v koliki meri naj prodrejo ali naj ne prodrejo demokratični odnosi v samo gospodarsko sfero.

Tehnokratski ali *managerski* model uvaja med politično in gospodarsko sfero precejšnje protislovje. Po njem je pravi prostor demokracije zgolj politika. Tu je poseben poudarek na demokratičnem odločanju od spodaj, izbira funkcionarjev poteka pretežno po poti volitev in prevladuje odgovornost od zgoraj navzdol. Nasprotno pa ekonomiko v okviru avtonomnih in med seboj tekmujočih organizacijskih enot upravljajo ustrezni vodilni delavci na v bistvu avtokratski način. Ti odgovorni strokovnjaki se ravnaajo po ekonomskih in ne po političnih kriterijih. Prevladuje odločanje od zgoraj in odgovornost od spodaj navzgor. Izbira vodilnih delavcev poteka pretežno po poti imenovanj na podlagi strokovnosti. V razmerah socializma pa še zmerom ni jasno, kdo je podjetniški subjekt.

Drugi od obeh skrajnih alternativnih modelov je *samoupravni model*. Ta model upošteva dosedanje skušnje nekaterih socialističnih držav, po katerih je lahko v okviru razvoja socialističnih družbenih odnosov neka divergenca med ekonomiko in politiko samo kratkotrajna. Ekonomskih reform ne moremo učinkovito izvesti, če ne vpeljemo ustreznih političnih sprememb. Po samoupravnem modelu se morajo odnosi demokratičnega socializma uveljavljati tako v politični kot tudi v ekonomski sferi. Ta model minimizira oblastniško strukturo sploh, znižuje družbeno vrednost, ki jo pripisujemo oblasti. Samoupravni model ne more zanikati pomena, ki ga imata strokovno in kompetentno odločanje in upravljanje, podreja pa ju demokratičnemu odločanju kolektivov, ki si ustvarjajo svoje zastopniške organe tipa delavskih svetov ali svetov delovnih ljudi ali naših prejšnjih tovarniških svetov. Posebno pomembno pri samoupravnem modelu je to, da tu samo bistvo sistemske ureditve omejuje odnose nadrejenosti in podrejenosti. Nadalje je pomembno tudi to, da postane sam delovni kolektiv odgovorni podjetniški subjekt in tako realizira svoj lastniški odnos do proizvodjalnih sredstev.

Pri nas so posebno nekateri ekonomisti kazali na neko možnost, da pride do napetosti ali konfliktnosti med načelom samo-

upravljanja v podjetjih in načelom strokovnosti. Eden izmed glavnih očitkov proti samoupravnemu konceptu podjetij je bila trditev, da je v primerjavi z managerskim konceptom manj učinkovit. Očitki se opirajo tako na modelske teoretske predstave kakor tudi na nekatere praktične skušnje.

Seveda pa vrsta čeških ekonomistov in sociologov meni, da bo direktor, ki ga bo postavil svet delovnih ljudi na podlagi javnega razpisa, boljši od tistega, ki bo imenovan na podlagi zakulisnih dogovorov med konicami komitejev mestnih organov partije in ministrstva. Nadalje bo avtoriteta direktorja, delovna morala in disciplina uslužbencev višja v tovarni, kjer direktorja volijo delavci ali ga imenujejo zastopniki delavcev in kjer bruto dohodek razdeljujejo pod nadzorom svetov, kot pa v tovarni, kjer monopolno vlada konica funkcionarjev.

V diskusijah se je pokazalo, da je samoupravna varianta edini kompleksni predlog, ki pri nas obstaja. Seveda pa bi bilo nepravilno samoupravno koncepcijo imeti za socialistično, nesamoupravno pa za nesocialistično, če bi eno vrednotili za demokratično, drugo za nedemokratično. Vsi diskutanti se zavedajo, da vsebujeta obe varianti tako socialistični kot demokratični moment. Seveda pa je treba zavreči tako skrajne predstave o samoupravljanju kot skrajne predstave o managerskem modelu.

Izhodišče je tukaj lahko *vprašanje interesov*. Z analizo narave interesov, posebno z deli O. Šika, se je začela pri nas ekonomska reforma. Samoupravna rešitev je rešitev, ki predpostavlja enotnost vseh interesov na vseh možnih ravneh. Enotnost kratkoročnih in dolgoročnih, krajevnih in vsedruženih interesov, enotnost interesov človeka kot uslužbenca in kot podjetnika. Na tem temelji vsa koncepcija samoupravljanja. Seveda so naši ekonomisti precej jasno pokazali, da so vprašanja enotnosti ali neenotnosti odvisna od dosežene civilizacijske stopnje, od ravni proizvodjalnih sil in od značaja človekovega dela. To pomeni, da takšne enotnosti interesov ne moremo ustvariti s svojimi željami in da prav tako interesov ne moremo uravnavati z intitucionalnimi rešitvami. To nasprotje v samoupravljanju se z gospodarskega vidika kaže v položaju človeka kot proizvajalca in človeka kot podjetnika. Brž ko bi se odločili za ekstremno samoupravljanje, potem bi bila seveda sindikalna organizacija odveč. Brž ko bi uslužbenci odločali neposredno v podjetju, bi postalo nesmiselno, da bi še imeli organizacijo, ki bi jih zastopala posredno.

Vrsta naših ekonomistov ima nekatere kritične pridržke glede na izhodišče nekaterih filozofov, po katerem naj socializem predvsem prevlada odtujitev človeka in zagotovi samouresničenje človeka neposredno v proizvodnji. Čeprav nihče ne zanika, da so lahko te predstave na splošno pravilne, pa gre v konkretnem trenutku bolj za vsiljevanje nekaterih občutkov o samouresničevanju ljudem, ki samih sebe ne realizirajo. Do samouresničenja ne more priti že

samo s tem, da bi v veliki tovarni z deset tisoč uslužbenci delavci izvolili petnajstčlanski svet delovnih ljudi, s čimer bi odpravili odtujitev in bi delavci uresničili same sebe.

Skrajne modelske rešitve po mnenju vrste češkoslovaških teoretikov zaslužijo načelno kritiko. Tehnokratski model v ekstremni formulaciji, ko samostojnost vodilnih delavcev, strokovnjakov navzdol ni omejena, odpravlja načela demokratičnega socializma. Po drugi plati pa samoupravljanje, privedeno do skrajnosti, lahko pride v protislovje z ekonomsko racionalnostjo in učinkovitostjo. Na dani stopnji bo za izhodišče bržčas najugodnejša kombinacija samoupravnih elementov z managerskimi prvinami. Samoupravna telesa bi v odnosu do strokovnega vodstva — managementa — morala predvsem omejevati njegove oblastniške pozicije, toda hkrati bi morala zagotavljati vse možnosti za uveljavljanje njegove strokovnosti v upravljanju. Svetom delovnih ljudi bi morali zaupati predvsem tele samostojnosti: 1. imenovanje »top-managementa«, tj., vodilnih strokovnjakov v podjetju; 2. vprašanje razdeljevanja bruto dohodka; in 3. vprašanje sprejemanja, ustvarjanja in odobravanja dolgoročne koncepcije podjetja. Glede direktorja pa ni prav nobenega dvoma, da ga mora imenovati in odpoklicati svet delovnih ljudi. Na ta način, z vidika oblastniških pozicij managerjev, mora biti samoupravni organ med managerji.

Potrebo po samoupravljanju so nekateri filozofi in sociologi pri nas v zadnjih letih izvajali iz nekakšne potrebe po preporodu demokracije sploh. Za cilj so pri tem postavljali tako imenovano neposredno demokracijo in popolno samoupravljanje. Seveda pa se je na drugi strani pokazalo, da logika uveljavljanja novega ekonomskega sistema upravljanja prinaša s seboj neki značaj, meje in možnosti samoupravljanja, ki izvirajo iz konkretne potrebe po konstituiranju podjetniških kolektivov, ki bi bili vsestransko materialno odgovorni za svojo ekonomsko dejavnost in ustrezno samostojnost, in to v čisto določenih ekonomskih in političnih razmerah. Tu pa ne moremo govoriti o nekakšni demokraciji sploh, o demokraciji nasploh. Enako kot si je nastanek in razvoj državljanske družbe v podobi kapitalistične družbe ustvaril v tej sferi potrebo po tako imenovani formalni demokraciji, tako lahko tu vidimo nekakšno novo bazo v obstoju mnogih kolektivnih blagovnih proizvajalcev v okviru družbene lastnine proizvodjalnih sredstev — in ta si bo pridobila nov konkretni tip demokracije na gospodarskem in na političnem področju.

Nekako nerealistično je, če razmišljamo o vprašanju samoupravljanja, kot da bi nam padlo z neba, odtrgano od ekonomskega načina upravljanja. Podjetniški kolektivi kot tržni subjekti morajo imeti možnost, da odločajo o tem, kar vpliva na njihove dohodke. Zato naj dobijo prav zdaj z zakonom o socialističnih podjetjih določene samostojnosti. Spontani nastanek demokratično izvoljenih svetov delovnih ljudi v 150 velikih podjetjih je lani izrazito potrdil

potrebo po samoupravljanju. Načelo samoupravljanja ne izključuje niti strokovnosti niti strokovnega upravljanja, kakor to včasih nekateri trdijo. Če bomo dejansko upoštevali to, da so samoupravna podjetja podjetniški subjekti in da ravna jo racionalno, bodo torej praviloma izbirali in volili strokovno dobre vodilne delavce, managerje, drugače bi ravnali proti svojim lastnim ekonomskim interesom.

Na koncu bi rad omenil še jedro kritičnega odnosa do vprašanj samoupravljanja, ki je zadnje čase prevladal na Češkoslovaškem. Samoupravljanje brez dvoma ni nekaj odrešilnega in ga ne gre mitologizirati. Pri nas obstaja vrsta zunanjih dejavnikov, ki ovira dejansko funkcioniranje socialističnega podjetja (razni regulacijski sistemi, kakor je sistem davkov, obstoj delujočega trga, in druga vprašanja t. i. zunanjega okolja, ki bi lahko omogočila ali sploh zboljšala delovanje socialističnega podjetja in celotne češkoslovaške ekonomike). Brez dvoma pa je res, da je samoupravljanje pri nas že pospešilo konstituiranje socialističnega podjetja, hkrati pa bi moralo premagati podjetje managerskega tipa. Gotovo je na neki način paradokсно, da mora imeti prav samoupravljanje realni vpliv na stimuliranje in uvajanje samoupravljanja, tako kot se je to pokazalo v praksi, čeprav bi za svoje uvajanje potrebovalo ustvarjanje zunanjih ekonomskih dejavnikov.

Pri nas so medtem sprejeli nekakšne začasne zakone o samoupravljanju in doslej še ni bilo zakona o socialističnem podjetju, ki bi ga v teh mesecih obravnaval federalni parlament. O ekonomskem sistemu so doslej govorili na zelo abstraktni ravni in sam sistem so uveljavljali bolj eksperimentalno. Zato potrebujemo zakone, ki bi ta novi ekonomski sistem legalizirali. Iz dosedanjihkušenj pa je videti, da povsod tam, kjer nastaja samoupravljanje, obstaja naravna težnja po spremembi tovarne v dejansko socialistično podjetje. Samoupravljanje seveda ni edini dejavnik demokratizacije, mora biti sestavni del širše pojmovanega demokratičnega političnega sistema. Posebno pomembno vlogo ima tukaj funkcija sindikatov glede na državo in samoupravljanje, in tukaj, v zvezi s sistemom zunaj-podjetniškega samoupravljanja se mnenja in nazoni najbolj razhajajo.

Jaroslava Krylova

NOVÁ MYSL

K odnosom med socialističnimi državami

Brez dvoma so si vse socialistične države naložile za prvorazredno nalogo, da bodo razvijale medsebojne odnose in utrdile enotnost. To ustreza tudi potrebam socializma. Vendar pa danes ne ugotavljamo, da bi se enotnost utrjevala, ampak nasprotno, opažamo, da slabi. Dosedanja praksa socialistične graditve in razvoja odnosov znotraj socialističnega sveta je zanikala predstavo o monolitni granitni enotnosti, o tem, da je že sama zmaga socialistične revolucije odstranila objektivna tla, kjer bi nastajali različni nazori, koncepcije, pa tudi nasprotja in konflikti med socialističnimi državami. Vzrok je v vrsti dejstev, iz katerih izhaja objektivno ne samo možnost, ampak naravnost nujnost različnih stališč in nazorskih razlik. Treba se je samo zavedati, kako pestra je družba socialističnih držav, po čem so se med seboj razlikovale in po čem se še razlikujejo, bodisi da imamo pred seboj različno stopnjo razvoja proizvodjalnih sil bodisi neenakomernost tempa gospodarskega, političnega in ideološkega razvoja, obseg narodnega gospodarstva, socialno strukturo delovnih ljudi in razvoj razrednih odnosov, historične tradicije in psihologije ljudi, število in kulturno-tehnično zrelost prebivalstva, posebnosti mednarodnega položaja itd. Če se hočejo posamezne socialistične države uspešno razvijati, morajo upoštevati te objektivne razmere, saj je prav to pogoj uspešne graditve socializma in rasti njenega političnega vpliva in avtoritete. To dejstvo ne vodi samo k možnosti, da bi nastali različni nazori o delnih vprašanjih, ampak tudi k možnosti, da bi nastale različne koncepcije, in k zahtevam po novi formulaciji enotnosti socialističnih držav. To pomeni, da se moramo odpovedati fikciji enotnosti kot absolutni istovetnosti nazorov in narobe, da izhajamo iz konkretnih pogojev razvoja svetovnega socialističnega sistema in posameznih socialističnih držav. Enotnosti socialističnih držav pa ni mogoče doseči tako, da odstranimo, ampak da neposredno upoštevamo raznolikosti in specifične narodne interese vseh socialističnih držav. V interesu neformalne enotnosti vseh držav je dolžnost, da v največji meri razumejo razlike, ki se kažejo ne samo v teoretskih koncepcijah, ampak tudi v

praktični politiki posameznih držav. S stališča tega pojmovanja ima vsaka socialistična država in vsaka komunistična partija pravico, da neodvisno formulira in realizira svojo notranjo in zunanjo politiko, da gre v socializem po takšni poti, ki v največji meri ustreza narodnim razmeram in potrebam države. Iz teh načel izhaja na primer že Beograjska deklaracija iz leta 1955, ki poudarja, da so poti socialističnega razvoja v različnih državah in različnih razmerah različne, da bogastvo oblik razvoja socializma utrjuje sam socializem, da so socializmu tendence vsiljevanja nazora, ki določa poti in oblike socialističnega razvoja, tuje, čeprav poudarja, da mora sodelovanje temeljiti na prostovoljnem odločanju in enakopravnosti. Ni dvoma, da lahko socializmu pomagamo samo tako, da ga skušamo razvijati teoretsko in praktično v narodnih razmerah in ne da samo zagovarjamo stanje, ki smo ga že dosegli, in da je najboljša obramba socializma njegov razvoj. »S tem, da poudarjamo narodni moment« — kakor je rekel tovariš A. Dubček — »in s tem, da z njim s trudom bogatimo socialistično gibanje, socializem ne postaja nič manj internacionalističen.« (Rudé právo, 12. II. 1969).

Glede na to torej menim, da šele razvoj lastne nacionalne politike, ki ustreza specifičnim razmeram te ali one države, ustvarja tla za skupna stališča socialističnih držav, za njihove skupne akcije, da šele razvoj nacionalne politike pokaže in ustvarja nove možnosti internacionalne enotnosti. Nacionalna politika nekaterih socialističnih držav, ki jo uresničujejo z vsemi problemi, napakami in peripetijami, je izhodišče in pogoj internacionalne enotnosti. S tem se mora začeti pot k internacionalizmu, vendar ne tako, da bi morala večina držav podrediti svoje interese in predstave neki državi, torej ne tako, da bi odpravili procese, ki vedno bolj jasno izražajo razmere in potrebe nekaterih držav, torej tisto različnost, ki je temeljna stvarnost današnjega socializma.

Misel o enotnosti in vsebini proletarskega internacionalizma se more zdaj realizirati samo, če posreduje narodno, specifično. Ko zdaj poudarjamo moment nacionalnega pristopa, nikakor ne mislimo na konservacijo nacionalnosti, ampak narobe mislimo, da je ta pristop pogoj za to, da bi stopili v socialističnem sistemu in v politiki nekaterih držav izraziteje v ospredje skupni interesi in skupne potrebe. Zato po moji sodbi glede na sedanjo razvojno stopnjo ni mogoče govoriti, da je nujna podreditev, ampak da je nujno soglasje med nacionalnimi in internacionalnimi interesi. Gotovo bi bilo idealno, če bi vse komunistične partije postavljale na prvo mesto skupne interese in bi bile pripravljene, da v konkretnih primerih podredijo tem interesom lastna stališča. Če pa na sedanji razvojni stopnji komunistične in delavske partije poudarjajo potrebe lastnih interesov, moramo to razumeti kot pojav, ki ustreza današnjim pogojem razvoja, kot pot in etapo, razvojno stopnjo, ko skušamo doseči ta cilj. Seveda je mogoče v tej zvezi zastaviti vprašanje tistih meja, ko se spremeni trud, s katerim poskušamo zagotoviti nacionalni interes,

v nacionalistično tendenco ali odklon. Vendar pa si tako zapletenega procesa, kakršen je uravnavanje nacionalnega in internacionalnega elementa, ni mogoče predstavljati brez občasnih pomot in napak, ki jih zato tudi ni mogoče na ta način označiti.

Pravilno pojmovanje tega vprašanja, ki seveda še ne more izključiti občasne enostranosti in napak v praktični politiki, pa ima s stališča sodobne pozicije in potreb vsake socialistične države izreden pomen. Spet se je pokazalo, da odnosa med nacionalnim in internacionalnim ne moremo razumeti tako, da se ena država v v tem ali onem vprašanju podredi prevladujočim nazorom vrste socialističnih držav, da ga ne moremo razumeti tako, da se predstavi ene države podredi cela vrsta drugih držav. Gre preprosto za praktično spoštovanje specifičnih razmer in potreb vsake države, ker samo tako nastajajo zdrava tla za skupna stališča, za skupno akcijo in nove možnosti internacionalne enotnosti. Gre pa hkrati tudi za jasno politično koncepcijo odnosov in sodelovanja med socialističnimi državami, ki je temelj in sredstvo, da se utrdi to sodelovanje. Pojma, kot sta enotnost in sodelovanje, morata imeti svojo konkretno vsebino. Odnosi med socialističnimi državami se razvijajo in njihova enotnost (ali neenotnost) nastaja vedno v neki konkretni situaciji. Samo na temelju tega stališča lahko iščemo odgovor na to, kaj je zdaj vsebina navedenih pojmov, kaj je s stališča razvoja odnosov med socialističnimi državami napredna tendenca.

Vsepopšod ugotavljamo potrebo po spoštovanju nacionalnih in internacionalnih elementov v politiki komunističnih in delavskih partij. Vendar pa je realizacija teh zahtev na področju praktične politike zelo zapleten proces, v katerem se v politiki nekaterih držav in partij kaže tendenca, da bi razsojali ozko pojmovana nacionalna stališča tako, kot so jih rešili v drugih socialističnih državah, po tem, da bi jih ocenjevali zgolj s stališča nacionalizma in internacionalizma. Če pa v praksi med socialističnimi državami niso uveljavljeni principi enakopravnosti in neodvisnosti, lahko ta pristop postane izvir vmešavanja v notranji razvoj te ali one socialistične države in hkrati s tem tudi izvir teoretskih razmišljanj o suverenosti, ki ta pristop opravičuje. To pa je v nasprotju z ustvarjanjem in utrjevanjem enotnosti komunističnega gibanja, katerega nerazdružljiva predpostavka je strogo spoštovanje načel enakopravnosti, nacionalne in državne neodvisnosti ter nevmešavanja v notranje zadeve komunističnih partij in socialističnih držav.

Oblikovanje demokratičnih in humanističnih potez socializma

Pričujoča razprava si nikakor ne domišlja, da je izčrpno pojasnilo tega zapletenega problema. Dejansko skuša biti samo opozorilo, ki je izšlo iz premišljevanja o odnosih med vedami, posebno družbenimi vedami in filozofijo na eni strani in med njihovo vlogo v formiranju demokratičnih in humanističnih potez socializma na drugi strani.

Govoriti o humanem socializmu je videti na prvi pogled pleonazem ali paradoks, če ne že celo kar revizionistično ali kontrarevolucionarno geslo, kakor hočejo dokazati nekateri kritiki. Saj je socializem, ki odpravlja izkoriščanje človeka po človeku, razredni antagonizem itd., menda po svojem bistvu najbolj humani družbeni sistem, in če dodatno vnašamo vanj humanizem, je to paradokсно in zbuja dvome o tem, ali je bil dosedanji socializem sploh socializem. Ali pa je sistem, ki smo ga označevali za socializem, dejansko bil socializem, in ga je samo deformirala peščica nesposobnih politikov, ki so bili povrh vsega še željni oblasti in vladanja? Ali je šlo tukaj samo za neki politični sistem, ki je onemogočal socializmu kot družbenemu redu, da razkrije svoje bistvo in se razvije v humano podobo?

Če označujemo naše pojanuarsko gibanje kot napor za socializem s človeškim obrazom, potem moramo domnevati, da smo imeli doslej socializem, ki ni imel človeškega obraza.

Vendar so se za socializem prostovoljno odločile vrste delavcev, kmetov in inteligence, ki so v njem upravičeno videli edini možni izhod iz nečloveške razredne družbe. Kako je mogoče, da se je ta napor za višji tip humanosti spremenil v svoje nasprotje? Kdo je tega kriv in kdo je v večji ali manjši meri odgovoren za to, kajti vsi ne morejo biti enako odgovorni? In končno, kje je jamstvo, da se ves napor za humani socializem spet ne bo spremenil v novo protislovje in da ne bodo nove generacije spet stale pred podobnim problemom? Ali morda velja tudi za socializem, da je, tako kot so bila prejšnja družbena gibanja, obsojen na to, da bo njegova stvarna podoba drugačna od pričakovanj?

Ta in podobna vprašanja se morajo pojaviti pri razmišljanjih o naših današnjih problemih. S filozofskega vidika pa zbuja nova razmišljanja o odnosu med človekom in njegovim delom. Če je mogoče nekako na kratko strniti smisel Marxovega znanstvenega odkritja, potem je to verjetno odkritje dialektike — ki lahko v nekaterih okoliščinah preraste v dramatične konflikte — med aktivnostjo človeka in rezultati njegove družbene dejavnosti.

Z analizo zgodovinskega razvoja je Marx pokazal, kako se družbeni človek s tem, da se v svetu realizira, sam zgublja v njem, kako se njegov napor za humaniziranje sveta sprevrača z dehumaniziranjem samega avtorja humanizacije. Ta dialektika med človekom in njegovim delom doseže nazadnje višek v podreditvi subjekta objektu, človeka stvari. Vendar pa je dialektika človeka in njegovega dela hkrati tudi neprestana medsebojna kritika. Delo, človekovi proizvodi, kritizirajo svojega ustvarjalca in narobe, človek kritizira svoje delo. Ta medsebojna kritika med človekom in njegovim delom, proizvodi, je bistvo revolucionarne prakse. V *Nemški ideologiji* je Marx napisal znani stavek, da »okoliščine prav tako ustvarjajo ljudje, kakor te okoliščine ustvarjajo ljudi«, v svoji tezi o Feuerbachu pa očita staremu materializmu, da se ne zaveda, da »okoliščine spreminjajo prav ljudje«, in da ni sposoben razumeti, da je »mogoče ujemanje med spremembo okoliščin in človeško dejavnostjo ali samo spremembo pojmovati in razumeti samo kot revolucionarno prakso«.

Vprašanje je, koliko so te Marxove misli sprejemljive. Ali so samo metodološko navodilo za razumevanje zgodovinskega razvoja družbe ali pa lahko prispevajo tudi h globljemu razumevanju takšnega človekovega dela, kakršen je socializem? Kaj ni tukaj Marx izrazil večno vprašanje človekovega bivanja v svetu? Ali govorijo te misli samo o ekonomski dejavnosti ali o totalnosti praktičnih dejavnosti družbenega človeka? V *Nemški ideologiji* Marx pravi: »Komunizem za nas ni stanje, ki bi ga morali ustoličiti, niti ideal, po katerem naj bi se ravnala stvarnost. Komunizem imenujem stvarno gibanje, ki prevladuje sedanje stanje. Pogoji za to gibanje izvirajo iz predpostavk, ki obstajajo v sedanjem času.«¹ Posebnost tega gibanja je v tem, »da izvaja prevrat vseh dotedanjih odnosov v proizvodnji in v stikih in z vsemi predpostavkami, ki so bile tu od pradaavnine, prvič zavestno ravna z njimi kot s proizvodi dosedanjih ljudi, odreja jih njihove primitivnosti in jih podreja oblasti združenih individuumov.«²

Podrobnejša analiza Marxovega dela bi pokazala, kakor morda pričajo navedeni citati, da je v središču njegovega mišljenja človek kot temeljna sila zgodovinskega razvoja. Sicer pa to Marx izrecno trdi v *Sveti družini*, ko piše: »Zgodovina ne dela ničesar,« »nima

¹ K. Marx—F. Engels; Spisy, zv. 3, str. 49.

² Idem, str. 83.

nobenega neizmernega bogastva,« »ni izbojevala nobenega boja«! Vse to dela in mora izbojevati *človek*, stvarni živi človek; »ne, »zgodovina« ne izkorišča človeka za sredstvo pri uresničevanju *svojih* ciljev — kakor da bi bila neka posebna oseba, ne, zgodovina ni nič drugega kot dejavnost človeka, ki stremlji k *svojim ciljem*«. ³

Človek ustvarja torej zgodovino s tem, da zavestno spreminja svet. V tej dejavnosti ga ne opredeljuje nič razen rezultatov predhodnih generacij, v katere stopa pasivno, ki pa jih ne more pustiti vnemar. Marx je pojmoval nastanek in razvoj človeka kot proces, v katerem se spreminja narava v človeško naravo, človek v družbenega človeka. Dejstvo, da je v proizvodnih silah in proizvodnih odnosih razpoznal prvino družbene celote, ne pomeni, da bi zgodovino reducirjal na t. i. dialektiko razčlovečenih proizvodnih sil in proizvodnih odnosov, ki vladajo namesto človeka. Saj mu je bil glavna proizvodna sila človek, ki je tudi ustvarjalec ekonomije. Samo toliko, kolikor imamo opraviti z odtujeno družbo, se kaže gibanje družbe kot gibanje stvari.

Tudi osvoboditev človeka je človekovo delo, njegovo dejanje. Če so nekoč označevali zgodovino do socialistične revolucije kot predzgodovino v tem smislu, da so ljudem vladali njihovi produkti in se je ta oblast uveljavljala z naravno nujnostjo, ki se ji je treba podrediti, potem se z začetkom socialistične revolucije začne tudi stvarna zgodovina človeka kot zavestnega in aktivnega ustvarjalca samega sebe. Tu gre za ustvarjanje nove humanosti, ki temelji na sami sebi in se tudi sama po sebi razvija ter je osvobodjena zunanjih omejitev.

Tu pa je po vsem videzu jabolko spora. Dokler je bil socializem le teorija, so lahko logično dokazovali, kako nečloveški je kapitalistični red in kako nujno je, da se ga odpravi. Ko pa je postal socializem realnost, mora praktično dokazati, da je bolj svobodna in bolj humana človeška družba, kot pa je kapitalizem. Obstoj socializma kot družbene realnosti pa je nazorno dokazal, da takšne družbe nikakor ni lahko ustvariti. Sicer pa se je že mladi Marx zavedal težav, pred katerimi stoji socialistično gibanje. Zadostuje samo, da si preberemo odlomke o različnih stopnjah v razvoju komunizma v *Ekonomsko-filozofskih rokopisih iz leta 1844*. »Da bi odpravili *misel* privatne lastnine, popolnoma zadostuje *misel* komunizma. Da bi dejansko odpravili privatno lastništvo, pa je potrebna *dejanska* komunistična akcija. Zgodovina jo kliče in tisto gibanje, o katerem v *mislih* vemo, kako odpravlja že samo sebe, bo dejansko šlo skozi neusmiljen in dolg proces. Toda dejanski napredek moramo videti v tem, da smo že pred tem prišli do zavesti o omejenosti in o namenih tega zgodovinskega gibanja in da smo hkrati v svoji zavesti to gibanje in te namene že presegli.« ⁴

³ K. Marx—F. Engels, Spisy, zv. 2, str. 111.

⁴ K. Marx, Ekonomsko-filozofski rokopisi iz leta 1844, SNPL, Praga, 1961, str. 113.

Ta odlomek daje slutiti Marxove predstave o težavnosti socialističnega gibanja. Komunizem določa kot negacijo negacije, t. j., kot »osvoboditev človekovega bistva, ki posreduje samo sebe z negacijo privatnega lastništva«. V tej zvezi zelo plastično opisuje t. i. grobi komunizem. Hkrati opozarja na to, da se v zavesti, čeprav ne v stvarnosti, že zavedamo omejenosti komunizma, kot negacijo negacije. Zato »ni cilj človekovega razvoja«. ⁵

K temu Marxovemu tekstu je pripisana na str. 104 — češkega prevoda — opomba: »S komunizmom kot takim misli Marx na grobi, egalitarni komunizem, katerega predstavniki so bili npr. babuvisti«. Ta opomba pa ne sledi iz Marxovega teksta, kakor se lahko prepriča vsak bralec. Če je torej socialistično gibanje spočetka »ponovno najdenje človeka« v podobi negacije negacije, potem v nadaljnjem gibanju preraste v višji stadij, v komunizem »kot pozitivno odpravo privatnega lastništva kot človeške samoodtujitve in zato kot dejanska osvojitve človeškega bistva po človeku in za človeka«. ⁶ Tu gre za takšno stopnjo osvojitve človeškega bistva, ki je pozitivnost, izhajajoča iz same sebe; to je »zavestna in v okviru celotnega bogastva dosedanjega razvoja uresničena vrnitev človeka k samemu sebi kot k družbenemu, t. j., človeškemu človeku«. ⁷ Ti in drugi odstavki so morda najdragocenejše, kar je Marx napisal o komunizmu. To je sicer koncepcija iz njegove mladosti, vendar se ji ni odrekel. Če primerjamo te stavke o komunizmu s poznejšim odstavkom o svobodi iz III. dela Kapitala (str. 368 češke izdaje), potem ugotovimo, da se v bistvu ujemajo. Tu šteje Marx za najvišjo obliko socialističnega gibanja takšno etapo, ko nastopi »razvoj človeških moči, ki je sam sebi namen«.

Za Marxa je bilo torej socialistično gibanje boj za višjo obliko človečnosti, humanosti. Zdi se, da je Marx slutil, da niti socialistični napori za višji tip humanosti niso avtomatično varni pred degeneracijo in da jih lahko ogrozi odtujitev, ki jih lahko popolnoma zajame. Zato dodatek »*humani*« k socializmu nikakor ni zunanji, dodaten, ampak izhaja končno iz avtentičnega Marxovega mišljenja.

Geslo *humani* socializem pa se ni rodilo iz teoretskih razmišljanj, ampak bolj iz praktičnihkušenj socialističnega gibanja. Prav te skušnje kažejo, da *humani* socializem nikakor ni neizogibni rezultat razvoja družbenih materialnih sil, ampak da je uresničljiva možnost. To, ali bo uresničena, pa je odvisno od celotnega človeštva in zahteva od vsakega posameznika visoko stopnjo ustvarjalne aktivnosti in moralne odgovornosti. Pogoj za to pa je tako državljanska kot tudi osebna svoboda.

Graditev socializma ne more biti samo znanstvena ureditev protislovij družbenega razvoja, do katerega imam indiferenten, nezavzet

⁵ Idem, str. 104.

⁶ Idem, str. 92.

⁷ Idem, str. 92.

odnos, ampak predvsem napor za ustvarjanje nove osebnosti in človeštva sploh. S tega vidika je socialistično gibanje moralna zapoved.

Ne gre torej za socializem kot učinkovito delujoč družbeni sistem, ampak za nove dimenzije človeštva, ki jih je človeštvo zgodovinsko sposobno ustvariti. Tega pa ne more uresničiti katerikoli socializem, ampak samo humani.

Seveda pa je pojem novega, višjega človeštva, nove humanosti za zdaj še zelo negotov, meglen. Kolikor govorijo o tej novi humanosti marksisti, jo določajo kot »totalnega človeka«, kot »bogatega« človeka, t. j. človeka, ki potrebuje totalnost človeškega življenjskega izraza v nasprotju z ekonomskim bogastvom.⁸ Kaj ni ravno naloga socialistične družbe, da ustvari takšnega novega, bogatega človeka, in to tako praktično kot tudi teoretično? Takšna določila novega človeštva, kot so odprava izkoriščanja, delo kot življenjska potreba itd., nimajo nikakega pomena, če ni današnje bogastvo osebnosti na ravni preteklega in *današnjega* bogastva v svetovnem merilu. Če je v preteklosti socializem moral biti v neki meri asketski glede na razmere, v katerih se je razvijal, potem se je začel humani socializem zavestno truditi za bogastvo človekovih potreb in izrazov. Če je bil prej v nekaterih državah prisiljen, da izpolnjuje naloge kapitalistične prvotne akumulacije, torej predsocijalistične naloge, in je hočeš nočeš moral v pospešenem tempu ustvarjati novega človeka od zunaj in pogosto s pomočjo raznih represivnih ukrepov, potem je danes prišel čas, ko bi lahko človek v socialistični družbi postal avtonomen subjekt družbenega in svojega lastnega razvoja. Zato humani socializem nikakor ne pomeni koraka nazaj, ampak novo višjo stopnjo v razvoju socializma. V zaostalih gospodarskih in družbenih razmerah kakor tudi v času, ko ga je obkoljeval kapitalizem, je socializem v neki meri zahteval oblastniško mobiliziranje od zgoraj in podreitev človeka »neizogibnim zakonitostim« socialistične graditve.⁹ Človeka je bilo treba vzgajati ne samo v novi delovni disciplini, ampak ga je bilo treba tudi rešiti primitivnih predsodkov in vzgojiti v njem socialistično zavest. To ni zadevalo samo širokih množic, ampak tudi inteligenco. S čimbolj primitivnimi predsodki se je bilo treba bojevati, tem bolj so bila tla plodna za zavračanje vsega preteklega in sodobnega nemarksistič-

⁸ Idem, str. 102.

⁹ Z oblastniško utišano kritiko in s korektivi od spodaj, s strani ljudi, se je graditev socializma uresničevala vse bolj avtoritarno birokratsko. H. Marcuse z izrednim razumevanjem opozarja, da bi morali šteti razvoj od leninizma k stalinizmu po njegovih glavnih etapah in potezah za rezultat »anomalne« konstelacije, v kateri so morali socialistično družbo graditi s kapitalistično družbo in zaradi katere je ta družba bolj koeksistirala, kot pa bila njen naslednik, bila je bolj njen konkurent kot pa dedič. (H. Marcuse, *Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus*, Neuwied und Berlin, 1964, str. 335.)

Vendar ta sprememba leninizma ni bila neizogibna. Do stalinizma je prišlo tako zavoljo zunanjih objektivnih in historičnih razmer kakor tudi zaradi notranjih subjektivnih okoliščin.

nega mišljenjskega in kulturnega bogastva, ki naj bi onemogočalo izkoreninjanje predsodkov ali pa te predsodke celo podpiralo. Marksizem so kot znanost — vključno z marksistično filozofijo — postopoma spremenili v »znanstveni svetovni nazor«, ki bi moral človeka predvsem duhovno vzgojiti za naloge industrijske epohe. Da pa bi lahko postal marksizem duhovno imetje širokih množic, so ga morali poenostaviti in preurediti tako, kakor so to zahtevale nekatere metode socialistične graditve. Če je marksizem prvotno nastal in se razvijal kot ostro orožje v velikih razrednih spopadih in v boju z nemarksističnimi mišljenjskimi sistemi, je na koncu okostenel v pozitivistično-pragmatistično teorijo, ki je izvrševala službo ideološke apologetike neposredne prakse in njenih spremenljivih potreb.

Zmaga socialistične revolucije in nastanek prve socialistične družbe sta bila brez dvoma svetovnozgodovinski uspeh. Pridobitve socialistične revolucije so tudi uspešno ohranili pred fašističnim napadom. Dejstvo, da graditev socializma ni bila ogrožena samo od zunaj — od mednarodne buržoazije, ampak tudi od znotraj, je okrepilo težnjo po vztrajanju na že doseženem, pa tudi bojazen pred novimi spremembami. Ta tendenca se je uveljavila v posebni oblastniški strukturi, ki ni imela interesa za nadaljnji razvoj. Tako se je socialistično gibanje navsezadnje spremenilo v socialistično realnost, v dokončno, dano stvarnost, ki so jo oropali za vse možnosti. Pozitivizem teorije je bil rezultat praktičnega pozitivizma. Nauk o tem, da družbena zavest zaostaja za družbeno bitjo in da je zgolj odsev, je privedel navsezadnje do tega, da se je moral človek samo prilagajati dani realnosti, se odrekati kritičnemu stališču do realnosti in ustvarjalnemu odkrivanju novih možnosti, ki jih prinaša s seboj socialistično gibanje. Če sta nemška klasična filozofija in Marxov kriticizem pojmovala stvarnost kot človeku neustrezno stvarnost, ki jo je treba negirati kot »nerazumno«, potem je za dogmatično marksistično teorijo podzavestno veljala površna Heglova teza iz njegovega predgovora k *Grundlinien der Philosophie der Rechts*: »Kar je razumno, je stvarno, in kar je stvarno, je razumno«. Če so vrh vsega neki tip socialistične družbe razglasili malone za utelešenje Marxove filozofije, potem ni imelo smisla, da bi se vpraševali po njenih bistvenih in pojavnih platih in teorija socialističnega gibanja se je spremenila v opis neposredne skušnje, dejanskosti.

Dana stvarnost pa je bila v ostrem nasprotju z naslikano prihodnostjo. Če je po eni plati postala teorija samo glasnik dane faktičnosti, pa se je po drugi plati — kolikor je hotela delovati kot prognoza socialističnega gibanja — spremenila v nekakšen hiliastičen in eshatološki nauk, ki je bil zato toliko bolj v nasprotju z empirijo in je v dobršni meri diskreditiral marksizem v utopijo.

Ko je postala graditev socializma zadeva večih držav, posebno tistih, ki so kakor ČSSR šle skoz epoho kapitalistične industrializacije, reformacijo, prosvetljenstvo in buržoazno parlamentarno demokracijo, so mogle sicer v teh državah dosedanje metode socializma

biti uspešne, vendar zelo omejeno in tvegano. Končno tudi tradicionalni socializem zaradi mogočnega vzpona znanstveno-tehnične revolucije, razvoja znanosti in sprememb v družbeni kulturi išče nove poti za svoje gibanje.

V razvoju socialističnega gibanja je očitno prišel čas, ki zahteva nov subjekt, subjekt, ki ne bo vzgojen samo od zunaj (kar je bilo metoda vzgojne funkcije diktature proletariata), ampak samostojni, ustvarjalni subjekt, ne razvit, ampak razvijajoč se, subjekt, ki si sam osvaja celotno bogastvo civilizacije in kulture. Odtod je mogoče razumeti iskanje novih poti socialistične graditve (tako da je danes mogoče govoriti o večih modelih socializma) in razgibani kvas marksističnega mišljenja (tudi na prvi pogled nastaja več »marksizmov«).

Zdi se, da se je ta stopnja v razvoju socializma najbolj izrazito osredotočila v ČSSR, kjer so bile za to posebno ugodne okoliščine (zgodovinske, družbene in ekonomske). Domnevamo lahko, da smisla januarja ne bomo razumeli, če ga bomo pojasnjevali samo s krizo avtoritativno-birokratičnega sistema. Ni dvoma, da je tudi ta kriza ena od razsežnosti januarja, toda nam se zdi, da je januarsko gibanje bolj izraz globljih zgodovinskih tendenc razvoja socializma v svetovnem merilu, predvsem potreb novega subjekta po novem pristopu k razvoju socialističnega gibanja. Naj bo povedano v čast češkoslovaškega mišljenja, da so vodilni filozofi kot Kalivoda, Kosik, Richta itd., pa tudi pomembni pisatelji ustvarjali pogosto v razmerah, ko jim uradna »kritika« ni bila naklonjena in so teoretske in duhovne predpostavke višjega tipa socialističnega razvoja preganjali.

Humani socializem pa bi moral biti praktična in teoretska kritika ter negacija ne samo avtoritativno-birokratskega, ampak tudi managersko-tehno-birokratskega socializma.

Stari avtoritativni birokratski sistem danes po pravici ostro kritizirajo in zavračajo. Proti njemu upravičeno postavljamo demokratični socializem. Glasovi proti staremu sistemu pa so pogosto motivirani tudi s tem, da je ta sistem bil neučinkovit in ni bil sposoben, da bi zagotovil racionalno učinkovit razvoj tehnike, ekonomike, življenjskega standarda itd. Kaj si ni mogoče predstavljati, pa tudi realizirati takšen birokratski socializem, ki bo tehnično in gospodarsko učinkovit in »človeški«, t. j., ki bo zagotavljal posamezniku vrsto pravic in svoboščin, vendar pa mu bo onemogočil živeti in ravnati kot avtentičnemu subjektu? Nečlovečnost takšnega sistema je nekoliko drugačne vrste kot pa nečlovečnost sistema, temelječega zgolj na oblastniško-političnih predpostavkah.

Z nekaterimi pridržki lahko trdimo, da je ta pot razvoja socializma bolj verjetna, ker jo bodo zahtevale potrebe sodobnega razvoja tehnike in ekonomike. Ta proces je seveda zelo protisloven, ker po drugi plati zahteva novega, ustvarjalnega, samostojnega človeka.

Sodobni razvoj znanosti in tehnike z neizprosno vehemenco zahteva racionalno in produktivno ureditev družbe, racionalno in produktivno politiko, racionalno in produktivno mišljenje ter vrednotenje, racionalni in produktivni način življenja. »Živimo in umiramo racionalno in produktivno,«¹⁰ je napisal H. Marcuse ter hotel s tem lapidarno označiti sodobno situacijo človeka v moderni industrijski družbi. V teh dveh razsežnostih — racionalnosti in produktivnosti — se danes razvija življenje ne samo celih razredov, narodov in posameznih družbenih sistemov, ampak tudi vsakega človeka.

Brez racionalnosti, produktivnosti pa tudi sam socializem ne more. Vendar pa mora, če naj ostane socializem in ne degenerira v družbo, ki sicer dobro deluje in prosperira, vendar pa je nečloveška, iskati praktične in teoretske poti, ki bi racionalnost in produktivnost preusmerile v sredstva za razvoj višje humanosti — naloga, ki se zdi nenavadno težavna. Dela zahodnih avtorjev, ki se ukvarjajo z rezultati sodobne znanstvenotehnične revolucije, tehnizacije in kiber-netizacije itd., so tudi za nas zelo spodbudna, nas pa tudi opominjajo.

Lahko domnevamo, da sta se v januarju srečala in prežela prizadevanje za racionalen in učinkovit družbeni sistem in napor za višji tip humanosti. Tako ne more nastati dejansko človeški socializem, če ga ne bo prežela maksimalna racionalnost in učinkovitost, saj lahko vodita racionalnost in učinkovitost k iracionalnim in neučinkovitim posledicam, če se bosta razčlovečili in postali sami sebi namen. Napačno je, če enostransko poudarjamo in preferiramo racionalnost in učinkovitost na eni strani in humanost na drugi strani. V prvem primeru pomagamo razčlovečenemu birokratizmu, v drugem pa utopiji. Znani spor med scientizmom in humanizmom oziroma antropologizmom je teoretska zamenjava obeh tendenc, ki se sicer med seboj dopolnjujeta, vendar pa je med njima tudi neka dialektična napetost, ki lahko privede do konflikta.

Lahko bi sicer kdo ugovarjal, češ da je bojazen pred dehumanizirajočimi učinki razvoja znanosti in tehnike v socializmu, konkretno pri nas, bez podlage, kajti za zdaj vlada pri nas dehumanizacija bolj zaradi nezadostnega razvoja znanosti in tehnike. Ti očitki so brez dvoma upravičeni. Toda kaj ne velja tudi tukaj, da je vse odvisno od tega, kakšnim ciljem naj služi socializem, ali naj bo to samo popoln in učinkovit sistem ali pa naj bi bil tudi humana družba? Če bo njegov značaj in cilje določala samo elita (naj bo politična ali managersko-tehnokratska) — vsi drugi pa bodo samo dobro kvalificirani uradniki perfektne in učinkovite delujočega sistema — ali bomo potem še lahko govorili o ustvarjalnem in zavestnem subjektu? Ali bo šlo samo za prilagoditev sistemu, pa naj bo že pasivna ali aktivna, ali pa bo šlo tudi za ustvarjalno dejanje?

¹⁰ H. Marcuse, *One Dimensional Man*, Beacon Press, Boston, 1964, str. 145.

Ta vprašanja postajajo, kot se dozdeva, ne samo naši problemi, problemi socialistične družbe. Žgočo nujnost, da si jih postavijo in nanja odgovorijo, čutijo tako rekoč po vsem svetu. Ta vprašanja navsezadnje izhajajo iz ravni razvoja civilizacijske podlage, na katero je danes stopilo človeštvo. To ustvarja tako imenovani industrijski sistem, katerega glavni steber so ekonomija, tehnika in znanost, ki se danes druga drugo predpostavljajo in določajo¹¹ ter ustvarjajo enotno celoto, ki določa življenje današnjega človeka, razredov, narodov ter družbenih sistemov. Industrijski svet je nastal in se razvijal sicer že na začetku kapitalizma, toda šele v našem stoletju je prodrl v vse sfere družbenega življenja.

Njegov nastanek in razvoj določa razvoj strojne tehnike; kakorkoli je razlikovanje različnih tipov družbe po njihovih ekonomsko-družbenih odnosih pomembno, se kljub temu zdi, da je treba pod njimi iskati globinske moči, ki določajo značaj ekonomsko-družbenih odnosov, in to so, kakor je pokazal Marx, proizvodjalne sile. In čeprav vidimo kar najbolj ostro protislovje med današnjim kapitalizmom in socializmom, se moramo vprašati, kaj navsezadnje ne vladajo v obeh sistemih iste zakonitosti, t. j., zakonitosti industrijske proizvodnje, in ali nista v tem smislu to samo dva tipa ene in iste družbe, industrijske družbe? Kaj ni današnji socializem bolj velikopotezen poskus, da bi prevladali industrijsko družbo — poskus, ki se razvija kot naravno-historični proces neodvisno od ljudi znotraj te družbe in torej poskus, ki ga označuje bogastvo možnosti, ki pa je omejen v svoji realizaciji — kot pa neka že dokončna realnost? Teoretični spori o tem ali je naša družba dejansko socialistična ali ne, ali ta ali oni pojav, kot npr. podružbljenje proizvodjalnih sredstev ali odstranitev razrednega antagonizma, že zagotavlja socialistični značaj družbe, apriorno in metafizično predpostavljajo, da je socialistična družba že nekaj dokončnega, neka zaprta realnost ali da eksistira kot norma, s katero je treba konfrontirati dano realnost. Obe predpostavki, pa čeprav se kažeta kot diametralno različni — prva kot dogmatska apologetika danega stanja, druga pa kot njegova kritika — pozabljata, da je socializem realno gibanje, ki poteka v razmerah določene stopnje celotnega razvoja družbe, in da je njegov značaj odvisen od nje. Zdi se, da socializem danes ne more tekmovali z razvitim kapitalizmom kot družbena dejanskost, ampak lahko tekmuje le s svojimi možnostmi, da si podredi velikanski razvoj družbenega bogastva za ustvarjanje višje humanosti, novega načina življenja. Tu pa je skrita vrsta problemov, ki jih na tem mestu sicer ne moremo analizirati, lahko pa opozorimo nanje.

Socializem je nastal kot napor, da bi negirali zahodnoevropski kapitalizem, vendar s težnjo, da bi obdržali in razvili njegove pozitivne vrednote. Je prav tako internacionalen kot kapitalizem. Čeprav

¹¹ A. Gehlen, *Die Seele in technischen Zeitalter*, Rowohlt, Hamburg 1957, str. 11.

je kapitalizem niveliziral tradicionalno družbo, se mu kljub temu ni posrečilo, da bi odstranil različenost v kulturah, načinih gledanja in doživljanja sveta, v življenjskih stilih, koncepcijah človeka in človeštva itd. Ali naj bo morda socializem kot internacionalno gibanje totalna realizacija zahodnoevropske koncepcije humanosti, življenjskega stila itd. — ali pa bo pustil prostor za druge tipe humanosti? Pravijo sicer, da internacionalna socialistična družba je, ali bolje, da bo diferencirana enota. Vendar, kaj to pomeni? Bo to samo specificiranje splošnega pojma socializma in nekega splošnega rodovnega bistva človeka ali pa bodo to do neke mere zvarjeni socializmi, ki bodo v svoji enotnosti protislovni?

Pa se vrnimo k prvotni temi.

Poleg socializma skuša obvladati sodobno industrijsko družbo vendarle tudi kapitalizem. Na tej in na oni strani delajo poskuse, da bi jo prilagodili človekovim ciljem in da bi izkoristili njene mehanizme za avtoregulacijo. Kakor opaža Gehlen, se Descartesov *maître et possesseur de la nature* spreminja v *maître et possesseur de la société*.

Kakšen smisel pa ima socializem in v čem se sploh loči od kapitalizma? Kaj se ne reducirata oba sistema na razliko v lastništvu? Kljub neki pojavnosti podobnosti pa obstaja tu načelna razlika, ki bi jo morebiti na splošno takole označili: medtem ko skuša kapitalizem razviti popolnost in učinkovitost družbe kot dinamični sistem, ki je sam sebi namen, in spremeniti človeka v njegov kvalificirani, dobro delujoči sestavni del, pa bi si socializem ne smel prizadevati predvsem, da obvlada družbo (kajti to vsebuje tudi obvladanje človeka), ampak bi moral biti njegov namen tudi svobodni razvoj samega človeka na podlagi maksimalno racionalne in maksimalno produktivne tvorbe razmer njegove biti. Če je v kapitalizmu družba za človeka nekakšna metafizična in transcendentna realnost, potem jo privede socializem kot gibanje spet na njen človeški temelj. Medtem ko je v kapitalizmu človek opredeljen s sistemom, t. j., s položajem in funkcijo v postvarelem procesu, pa socializem v svojih končnih ciljih praktično postavlja in praktično reši vprašanje, kaj človek je in kaj bi moral biti.

Razvoj družbenega človeka je nenavadno posebna dialektika njega samega in njegovega dela. Človek je navsezadnje tudi tvorec samega sebe in se je pravzaprav razvil proti svoji volji z lastnim delom. V tem je najgloblji smisel človeške odtujitve. Dobe, ko je človeka njegovo delo prisilno in nasilno razvijalo, je konec oziroma se končuje. Da pa človeštvo v nadaljnjem razvoju ne bi poginilo pod ruševinami svojih proizvodov ali degeneriralo v njihovi mrzli senci, mora človek kot najvišja vrednost biti razvijati samega sebe in podeliti svojim proizvodom globok človeški smisel. V tem tiči historična nujnost zmage socializma kot višje stopnje v razvoju človeka.

Zgodovina dosedanje družbe posebno v zadnjih stoletjih zbuja vtis, kakor da bi bila to predvsem zgodovina razvoja predmetnega

sveta, stvar tehnike, ekonomike itd., katere spremljevalni, bolj ali manj stranski produkt je tudi razvoj človeka. Danes grozi, da bo ta predmetni svet pogoltnil svojega ustvarjalca, in ga vabi, naj ga napolni z avtentično človeškim pomenom. Za to sicer sam ustvarja predpostavke in potrebne razmere. Kritično točko tega zgodovinskega obrata ni razumel samo Marx, ampak se ga zavedajo danes številni nemarksistični misleci. Tako npr. F. Pappenheim piše: »Velikanski razvoj znanosti in tehnike mu je pomagal (t. j. človeku), da je doumel naravne sile v takšni meri, da se jim je izvil iz rok: postal je njihov gospod in posrečilo se mu je, da jih je podredil svojim ciljem. Skupaj s tem ogromnim napredkom pri realizaciji prometejevskih sanj pa je nastala nova podoba človeka, človeka, ki sam ustvarja svoje življenje in je gospodar svoje usode. Kakor hitro se je v mislih ljudi zbudila predstava o človeški suverenosti, je bilo pripravljeno novo podnebje. Zavest, da je človekova težnja po avto-realizaciji uničena, postaja strašna stvarnost, ki je v prejšnjih dobah nikoli ni bilo. V takšnem položaju človekove odtujitve ne sprejemamo kot neizogibne usode; občutimo jo bolj kot grožnjo in hkrati kot klic bolj kot kdaj koli v zgodovini.«¹²

Isti smisel imajo menda tudi Heideggerjeve izjave, da vsebuje bistvo tehnike rešitev, ko se je nevarnost izkazala za nevarno.¹³ Če se zamislimo nad duhom Marxovega dela, ugotovimo, da Marx ni mislil, da je odprava privatne lastnine nad proizvodnimi sredstvi sredstvo pri realizaciji socializma. Že v *Rokopisih* argumentira to s tem, da odtujenost človeškega sveta izhaja iz akta same proizvodnje. »Kako bi bilo mogoče, da bi bil delavec tuj produktom glede na produkte svoje dejavnosti, če ne bi samega sebe odtujeval v aktu same proizvodnje? Saj je produkt samo resumé dejavnosti, proizvodnje. Če ga torej produkt dela povnanja, potem mora biti sama proizvodnja aktivno povnanjenje, povnanjena dejavnost dejavnost povnanjenja. V odtujitvi predmeta dela se samo-odtujitev strne z povnanjeno dejavnostjo.«¹⁴

Počlovečenje sveta torej predpostavlja počlovečenje same proizvodnje, produkcije sveta sploh. Kako pride do tega, je pokazal sam Marx v svojih Grundrissih. Tam kaže, da moderna znanost in tehnika krajšata nujno delovno dobo in povzročata progresivno rast prostega časa. Z naraščajočo mero »razvrednoti« telesno delovno silo in postavlja vse večje zahteve pred duševno silo, pred sposobnost uporabiti znanost v tehnološkem procesu.

Delavec v klasičnem pomenu besede, t. j., individuum, ki prodaja svojo delovno silo, začenja zgubljeni svoj pomen glede na znanost in tehniko kot glavnima proizvodnima silama. Če je bil delavec

¹² F. Pappenheim, *The Alienation of Modern Man*, Monthly Review Press, New York 1959, str. 115.

¹³ Primerjaj M. Heidegger, *Die Technik und die Kehre*, G. Neske, Tübingen 1962.

¹⁴ K. Marx, *Ekonomsko-filozofski rokopisi iz leta 1844*, SNPL, Praga, str. 65.

kot glavni agens proizvodnega procesa reduciran na sestavni del tehničnega mehanizma, potem njegov položaj poleg proizvodnega procesa omogoča spremembo človeka v družbeno bitje z novim človeškim pomenom, v nov subjekt.

Revolucionarna tehnična baza, ki na začetku ni mogla upoštevati človeka, njegovih potreb, njegovega kultiviranja (in na tej stopnji je nastal kapitalizem kot družbeni sistem), doseže takšno razvojno stopnjo, da postane človek s svojimi potrebami njen glavni regulator. Če je bil do neke dobe glavni motiv razvoja proizvodnih sil menjalna vrednost, potem ta ponudba zgublja v obdobju razvite stopnje proizvodnje svoj pomen in njeno vlogo prevzame koristna vrednost, t. j., človek sam.

Ta težnja se kaže sicer tudi v kapitalizmu in njen dedič bi moral postati socializem. Marx piše: »Vrednost stare industrije se je ohranila s tem, da se ustvarja podlaga za novo, v kateri bo odnos med kapitalom in delom izražen v novi obliki. Torej raziskovanje celotne narave, da bi bile odkrite koristne lastnosti stvari, univerzalna zamenjava produktov vseh tujih si podnebij, nove priprave (umetne) naravnih predmetov, da bi z njimi dobili nove koristne vrednosti. Raziskovanje države z vseh plati, da bi se pokazali novi koristni predmeti in hkrati nove koristne lastnosti in njihove nove lastnosti kot surovine itd.; od tod razvoj znanosti k njeni najvišji stopnji; od tod tudi odkrivanje, ustvarjanje in zadovoljevanje novih potreb, ki nastajajo v sami družbi; kultura vseh lastnosti družbenega človeka in njegove produkcije kot človeka, ki ima najbolj bogate potrebe, ker ima bogate lastnosti in odnose — njegova produkcija kot najbolj totalnega in univerzalnega družbenega produkta — (kajti da bi imel koristi po vseh plateh, mora biti sposoben za uživanje, torej kultiviran v največji meri) — je prav tako pogoj proizvodnje, ki temelji na kapitalu.«¹⁵

Ti stavki pravzaprav v marsičem anticipirajo današnjo teorijo industrijske družbe. Mogoče se je prerekati o tem, da v Marxovih časih pogoji za nov položaj človeka kot subjekta svojega lastnega razvoja še niso bili zreli in da jih dosledno razvija šele današnja industrijska družba. Gotovo pa je, da se zde danes ti pogoji že toliko zreli, da se neodločljivo postavlja problem človeka, kultiviranja njegove človečnosti, s tem pa tudi problem socializma.

Vendar pa se ta težnja ne bo uresničila avtomatično, ampak je popolnoma odvisna od človeka, od realizacije tistih možnosti, ki mu jih nudi sodobna industrijska družba. Arnold Gehlen po pravici govori, da »je človeštvo z industrijsko kulturo stopilo na absolutni kulturni prag«, in dodaja: »V zgodovini človeštva so zelo redki stopnjeviti veliki dogodki z ireverzibilnim značajem, ki postavljajo celotno človeško zgodovino na še nikoli prej doseženo raven in

¹⁵ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Dietz Verlag, Berlin 1953, str. 312—313.

s tem verjetno uvajajo vse vrste zgodovinskih zakonov na samostojno zakonitost.«¹⁶

Sedanji položaj je treba glede na to presojati kot »nekakšno interferenco ali vzajemno prežemanje med civilizacijsko periodo starega stila in popolnoma novo epoho.«¹⁷ Industrijski sistem dejansko pomeni odločilni mejnik za človeštvo ali boljše odločilni mejnik človeštva. Ali se bo zgodovina človeških proizvodov spremenila v zgodovino samega človeka ali ne? Zdi se, da mora pri izbiri teh možnosti največji boj izbojevati človek s samim seboj, medtem ko ga je moral prej bítí pretežno s stvarmi.

S tem prihajamo k položaju in nalogam filozofije v naši družbi. Vsesplošno znane so Marxove teze o nujnosti posvetovljenja filozofije. Že mladi Marx je v duhu mladoheglovcev trdil, da je »filozofiranje sveta hkrati tudi posvetovljenje filozofije«. Pozneje je Marx napisal znani stavek, da so filozofi svet samo različno *razlagali*, gre pa zato, da ga je treba *spremeniti*. Tu ni dovolj prostora, da bi razvili, kaj je Marx mislil, ko je napisal, da se proletariat ne more odpraviti brez ostvaritve filozofije in da se filozofija ne more ostvariti, če same sebe ne odpravi.

Dogmatični marksizem je pojmoval te Marxove stavke tako, da je filozofijo degradiral na služabnico politike in na ideološko apologetiko spremenljive politične prakse.

Kostas Axelos predstavlja Marxa kot filozofa tehnike in razlaga gornje teze tako, kakor da bi morala filozofija postati filozofija produktivnosti, razvoja tehnike. V svoji knjigi »Marx — mislec tehnike« piše: »*Filozofija umira pod udarci tehnike*. Naloge filozofije postanejo naloge historične prakse. Filozofija naj naredi samo zadnji korak; odkriti odtujitev, utirati pot totalnemu razvoju produktivnosti in se odpraviti tako, da se realizira.«¹⁸ V sklepu svojega dela govori o tem, da bo po Marxu celotno mišljenje v prihodnosti tehničnega značaja in dodaja: »Polni razvoj tehnike, *tehnološki* razvoj bo pogoltnil mišljenje in ideje, *ideološki* razvoj. Ideologi ne bodo več imeli besede; postali bodo nepomembni in neučinkoviti.«¹⁹

Dejansko pa Marxovo mišljenje ni filozofija tehnike, proizvodnih sil kot takšnih, ampak radikalna humanistična kritika nečloveškega sveta, je humanistično samozavedanje avtentičnega upora proti vladi sveta nad človekom, objekta nad subjektom. Marxova filozofija nanaša človeški svet na njegovega avtorja, na človeka, kar seveda ne pomeni, da je to filozofska antropologija. Skuša razložiti ne samo to, kdo je človek, ampak se tudi bojuje za novega človeka, za višjo stopnjo humanosti. Je radikalna destrukcija nečloveške biti

16 A. Gehlen, *Die Seele in technischen Zeitalter*, Rowohlt, Hamburg 1967, str. 87.

17 Idem, str. 88.

18 Kostas Axelos, *Marx — penseur de la technique*, Les Éditions de Minuit, Paris 1961, str. 183.

19 Idem, str. 299—300.

in neprestani boj za človeško avtentično bit človeka v svetu, ki ga človek počlovečuje in ustvarja. Ta napor bo trajal tako dolgo, dokler bo živel človek.

Seveda pa pri tem, vsaj zdi se tako, filozofija ne more dajati natančnih navodil za neposredno humaniziranje sveta. Filozofija ne more postati nekakšna teorija o neposrednem upravljanju družbe. To je očitno naloga cele množice tako naravoslovnih kot tudi družbenih ved.

Ali je filozofija v današnjem svetu sploh kako upravičena? Ali je ne bo potisnil ob stran nadaljnji razvoj družbenih ved in bo postala odveč, tako kot je razvoj naravoslovnih ved odstranil t. i. filozofijo narave? Človek je začel filozofirati zato, da bi si pojasnil svoj celotni položaj v svetu in se približal smislu biti in ravnanja. Vedno je hotel svet ne samo razlagati, ampak samega sebe realizirati kot avtentično bit. Za to pa v svetu ni našel ustreznih razmer in je zato svojo avtentično realizacijo prenašal v svet idej. Marksistična filozofija je pokazala možnost avtentične biti in realizacije človeka v svetu. Ali je ta problem morda zastaral? Prej narobe. Novi položaj subjekta v današnjem svetu, pa naj bo že zaradi razvoja proizvodnega procesa ali družbenoekonomskih revolucij, še bolj naglašava večne filozofske probleme in jih še bolj posplošuje. Danes si že vsak posameznik bolj ali manj jasno zastavlja takšna filozofska vprašanja kot npr.: kam gre človeštvo, čemu služi velikanski razvoj ekonomike, tehnike in znanosti itd., kakšen smisel ima to v odnosu do jaza itd. Ti problemi nikakor ne zgubljajo moči, ampak postajajo čedalje bolj pereči in bolj boleči — in to tako v kapitalistični kakor tudi v socialistični ureditvi. Da, lahko celo rečemo, da jih čutimo še ostreje, ker je navsezadnje socializem zbudil zavest o možni avtentični biti človeka v svetu, da, celo obljubljal je, da se bo to zgodilo v sorazmerno bližnji prihodnosti.

Socializem je s svojimi idejami in svojimi porazi naredil, da je filozofija še bolj neizogibna, kot je bila kdajkoli prej. To so sicer govorili tudi prej, toda prej je bila filozofija potrebna za ideološko obdelovanje ljudi. Danes pa postaja spet radikalna kritika danega stanja in boj za avtentičnega človeka, vendar ne iz neke zunanje nuje, ampak zaradi notranjih človekovih potreb. Če je socializem gibanje proti odtujujočim silam človeka in boj za višjo humanost, potem se ne more zadovoljiti samo z znanstvenim upravljanjem družbe, z znanstvenostjo družbenega sistema itd., ampak mora biti usmerjen k vsestranski osvoboditvi in vsestranskemu razvoju človeka. Zato za ustvarjanje svoje podobe ne potrebuje samo znanosti, ampak tudi filozofijo, ki edina postavlja problem človeka v njegovi totalnosti zunaj tega ali onega sistema.

Tudi proces znanstveno-tehnične revolucije postavlja vsa vprašanja, ki se nanašajo na problem človeka, na smisel njegovega življenja, na smisel biti. Izsilila si bo njihovo novo formulacijo in nove

metode za rešitve teh problemov. Smelo lahko rečemo, da je bistvo sodobne znanstvenotehnične revolucije filozofsko *par excellence*. Filozofija ne bo umolknila pod udarci te revolucije, kakor sodi Kostas Axelos, ampak bo postala kar najbolj pomembna zadeva vsakega človeka. Samo tehnokratsko-scientistično usmerjeni duh lahko domneva, da je mogoče probleme, ki jih postavlja znanstveno-tehnična revolucija, rešiti s pomočjo specialnih ved. Znanstveno-tehnična revolucija spreminja tradicionalne metafizične probleme v aktualno fizično (ne v smislu fizike, ampak v smislu prisotne biti) stvarnost. Bit in nič, smisel in nesmisel, dobro in zlo, človečnost in nečlovečnost itd. so tiste točke, h katerim prihaja danes človek, ko razmišlja o znanstveno-tehnični revoluciji. Če je bil doslej v zgodovini človek prisiljen, da se bojuje z naravo, s stvarmi, se mu zdaj začenja odpirati horizont za boj s samim seboj. Glede na to, kako bo izbojeval ta boj, je lahko znanstveno-tehnična revolucija ali korak k višji civilizaciji, k višjemu tipu človeštva ali pa korak k ustoličenju »mravljinčje države«, k managersko-tehnokratski obliki ali drugim družbenim oblikam.

Marksistična filozofija kot teorija nastanka in razvoja totalnega človeka v njegovi totalni praksi (nikakor ne samo kot znanstveno spoznanje najsplošnejših zakonov biti in mišljenja, kar je pozitivistično-scientistična verzija nalog filozofije) bi morala biti danes teorija osvoboditve in ustvaritve avtentičnega človeka v današnjem svetu; teorija tukaj seveda ne pomeni nekakšen zaprt in dodelan sistem, za katerega je dovolj, če delujemo po njegovih navodilih. Filozofija ne more dajati navodil za neposredno ravnanje, npr. za politično akcijo. Njene teorije ne moremo aplicirati v neposredni praksi tako, kakor je to npr. pri neki fizikalni teoriji ali pri kakšni sociološki teoriji, ki jo lahko neposredno uporabimo za povečanje tehničnega učinka ali za izboljšanje nekaterih medčloveških odnosov. Če bi hoteli neposredno aplicirati filozofsko teorijo, bi to pomenilo, da jo odpravljamo po poti uničenja, kakor npr. o tem govori vrsta primerov iz obdobja stalinskega dogmatizma. Filozofska teorija je večno vpraševanje, kaj pomeni ta svet z vidika avtentičnega človeka, večno vpraševanje, kdo je človek, kakšen smisel ima njegova bit in ravnanje. To je nepretrgan boj s samopozabo, z razblinjanjem človeka v neposredni empirični realnosti. V tem temelji kritična in humanistična funkcija filozofije.

Neposredno pa lahko praktično humanizirajo svet in človeka znanosti in politika. Te so na območju svojega raziskovanja kakor tudi praktičnega ravnanja avtonomna področja in filozofija jim ne more predpisovati, kaj morejo in česa ne morejo raziskovati, kakšne rešitve naj sprejemajo in kakšnih naj ne, vendar pa je znano, da so resnice znanosti, kot je rekel Hegel, abstraktne v tem smislu, da izražajo samo nekatere plati človeške praktične aktivnosti. Znanstvene in ravno tako tehnične rezultate pa lahko uporabimo tako

v prid kot tudi v škodo človeštva. Znanost sama, niti množica znanosti se ne ukvarja s problemom humaniziranja sveta in človeka ali vsaj to ni v ospredju njenega interesa, kolikor pa to dela, že filozofira. Sicer pa znanstvena praksa ne obsega celotne prakse in praksa v celoti ni samo znanstvena. Totalnost človekove prakse pa hoče danes duhovno zajeti filozofija, zato ima tudi širše naloge in poslanstvo kot znanost. Filozofija bi morala kritično raziskovati odnos znanstvene prakse v kontekstu celote te prakse in ji kazati poti ter načine za humanizacijo sveta in človeka. V tem tiči združitev filozofije in znanosti. Nevzdržno je pojmovanje, po katerem naj bi bila filozofija nekakšna splošna metodologija znanosti (naravoslovnih ali morda v neki meri tudi družbenih — znanstveniki so tukaj posegali po pomembnih nalogah s svojimi lastnimi sredstvi in se za filozofijo niso dosti brigali) ali pa vsota splošnih teoremov, načrpanih iz posamičnih ved (takšna filozofija je bila ničvredna, brez vrednosti in je v najboljšem primeru izpolnjevala nalogo nekakšne vsesplošne izobrazbe — zato danes filozofijo včasih pojmujejo kot splošno izobraževalni predmet, kar kaže na temeljno nerazumevanje njene vloge).

Če torej velja, da filozofija ne more neposredno praktično učinkovati na humanizacijo sveta v tem smislu kakor znanost (npr. tako kot zdravnik, ko zdravi, ali inženir, ko izpopolni stroj in s tem olajša drugim delo itd.), ali ne izhaja iz tega, da je filozofija bolj okras naše izobrazbe in da se ves njen nauk reducira na naglašanje abstraktnega humanizma?

Če je naše dosedanje razmišljanje pravilno in se filozofija torej ukvarja predvsem s problemom totalnosti človeka v njegovi totalni praksi, t. j., z odnosom človeštva do njegovega sveta, s problemom smisla človeške eksistence in z vprašanjem humanizacije sveta in človeka, če je torej filozofija v nekem smislu refleksija človeštva v najširšem smislu, je hkrati tudi boj za bistveno človeško, za ustvarjanje človečnosti, in zato zahteva angažiranje v praktičnem boju za osvoboditev človeka in zato ustvarjanje višjega tipa človeštva. V tej točki se tesno dotika politike. Te pa ne smemo razumeti kot goli prepis filozofije. Politika je avtonomno področje dejavnosti in filozofija ji ne more dajati navodil. In narobe, da bi filozofija ostala filozofija, je ne smemo absorbirati v politiko in je degradirati v njeno služkinjo. Toda če politike ne razumemo preveč ozko samo kot vprašanje oblasti — kdaj je bila politika bližje filozofiji kot prav v socializmu? Saj bi v nekem smislu politika morala praktično ureničevati humaniziranje sveta in človeka in obe aktivnosti — tako filozofska kot politična — bi morali v neki meri potekati vzporedno. Socializem bi moral kot praktični humanizem ali napor za socializem napraviti iz politike glavno sredstvo za ta cilj. Politika bi morala biti živelj, v katerem človek, subjekt postaja v pravem smislu besede tvorec počlovečenega sveta, sveta, ki je prilagojen človeku.

V socializmu bi moral biti vsak človek, če se hočemo izogniti birokratskemu modelu socializma, pa čeprav bi ta deloval racionalno in učinkovito, filozof in politik. Problemi človeštva so danes zadeva vsakega posameznika enako kot vprašanje človeku prilagojene stvarnosti. Od vsakogar je odvisno, kako bo naša družba osmislila stvarnost in koliko smisla bo imela za vsakega posameznika.

Dušan Rozehnal

NOVÁ MYSL

Vprašanja mednarodnega komunističnega gibanja

Vsi se strinjamo, da se naše gibanje bojuje z velikimi težavami, in tudi, da jih mora čimprej premagati, da bi tem uspešneje zadoستilo svoji glavni nalogi — boju proti imperializmu in izkoriščanju in za revolucionarno socialistično preobrazbo sveta. Manj smo složni, kadar raziskujemo vzroke teh težav, še manj pa, kadar se moramo odločiti za najučinkovitejše metode in oblike protiiimperalističnega boja.

Nedvomno je presenetljivo, da so težave gibanja po eni strani povezane z razvito Češkoslovaško, po drugi strani pa z zaostalo Kitajsko, da nastajajo na visoko industrijskem Zahodu prav tako kot v predindustrijskih deželah Tretjega sveta. Naše gibanje stoji potemtakem pred širokim diapazonom problemov sedanjega trenutka civilizacije z vsemi posebnostmi sfere nacionalnega osvobajanja protiiimperalistične fronte, hkrati pa mora razrešiti splošnejše zahteve po miru in demokratičnih načelih svobode.

Teoretične sile našega gibanja se za zdaj ukvarjajo z ekonomskimi, družbenimi in filozofskimi problemi znanstveno-tehnične revolucije, drugi pa smo še vedno dolžni politično raziskovati to dogajanje. Vendar pa je očitno, da je to zelo pomembno, kajti že prvi — materialni in tehnični aspekt — kaže istovetnost tega trenutka civilizacije s prehodom družbe od kapitalizma v socializem. Na temelju že sprejetih pojmov lahko z gotovostjo trdimo, da je znanstveno-tehnična revolucija edina pot k tako zelo pomembnemu dogodku v proizvodnji, da bo že zaradi tega spodbila samo logiko privatnega prilaščanja in torej izkoriščanja.

Prvič, odkar je nastala razredna družba, zdaj lahko pričakujemo kvantitativno tako pomembno razliko, da bomo lahko prisostvovali kvalitetni preobrazbi. Pri tem seveda ne gre za kako podobnost z usodnostno pasivnostjo, temveč prav nasprotno: gre za pripravo k revolucionarnim aktivnostim socialističnih in naprednih sil tam, kjer kapitalizem ni zmožen, da bi izpeljal družbene sklepe. Žal pa prav tako, kot ni mogoče, da bi dosegli ustvarjalni izvir humanistične misli edinole na podlagi socialistične zmage v industrijskem sistemu ali pa zgolj s tehnokratskimi popravki tega sistema, prav tako se po mojem mnenju ni mogoče zadovoljiti z mehanskim proučevanjem tega modela socializma, ki je v vseh doslej znanih primerih povezan ravno z bolj ali manj razvito industrializacijo.

Odlej bomo naleteli na podoben problem v gospodarstvu dežel v razvoju. Ekonomski aspekt narodnoosvobodilnih bojov, pa tudi ekonomska stran političnih rezultatov na novo določata stare vezi med področji, ki so v rokah razvite metropole, in njihovimi nerazvitim kolonijami. Medtem ko je močna delitev znotraj nekega področja — povzročil jo je napredek znanstveno-tehnične revolucije — značilna za razvite dežele, pa si razvijajoče se dežele prizadevajo, da bi se spet združile s svetovnim gospodarstvom, in sicer s pomočjo ekstenzivne delitve dela med sektorji, ki je značilna za stopnjo razvijajoče se industrializacije. Iz tega sledi, da metode vodenja v svetovni ekonomski politiki — kakršne na primer uporabljajo pri UNCTAD — na področju razvoja ne morejo biti učinkovite, tako da je interes razvitih dežel, da pod pritiskom nadaljnega napredka znanstveno-tehnične revolucije te pomoči ne nudijo.

Znanstveno-tehnična revolucija zahteva tudi ustanovitev pomembnejših novih enot na ekonomskem področju, in sicer združenih regionalnih trgov, ki dejansko vplivajo tudi na sfero politične moči. Vendar pa se — upoštevajoč, da te težnje k univerzalizmu in integraciji pod pritiskom konkretnega zgodovinskega razvoja delujejo v času, ko je svet razdeljen na nešteto načinov — naše gibanje ne more izogniti, da ne bi globoko znanstveno (in ne le naključno) pretresalo vprašanja suverenosti.

Ena najpomembnejših nalog marksizma—leninizma je politično vrednotenje stvarnosti: v velikem delu sveta prihaja do znanstveno-tehnične revolucije pred socialistično revolucijo. Docela jasno bi morali povedati, da so napor, ki skušajo v teh razmerah doseči stopnjo mednarodnega komunizma, napor, za kvalitativno nov cilj, ki ga lahko uspešno uresničijo samo zares ustvarjalne partije. Gibanje kot celota jim lahko pomaga samo, če sprejme leninizem kot ustvarjalca te stvarnosti, prav tako, kot je Lenin na ustvarjalni način nekoč odgovarjal na nove razmere, s katerimi se V. Internacionala ni mogla sprijazniti. Samo s pogumnostjo v idejah in z načelnostjo v politiki — kot nekoč Lenin — bomo lahko osvojili najboljše glave

in srca mladine sveta. Če pa tega ne bomo storili, bodo mlado generacijo še naprej vedno privlačevale rdeče knjižice in anarhistične papore.

Zgodovina našega mednarodnega komunističnega gibanja nas uči, da so obdobja samokritičnega razmišljanja v boju proti dogmatizmu in sektaški politiki povezana z njegovim dvigom in anticipirajo obdobje ljudskih front, nacionalnih front in — po XX. kongresu KP SZ — tudi kvalitativno novo akcijo med množicami v kapitalističnih deželah in v deželah, ki so na poti razvoja. Nasprotno pa, če prenehamo označevati razliko med ne-komunisti in antikomunisti, ali pa, če označujemo kot »antisocialistične sile« poštene in zaslužne komuniste, kako naj pridejo tedaj na našo stran poštenei, toda še neodločeni demokrati?

Da bi pojasnili, kako naša partija razume te probleme, mi dovolite, da navedem dva odstavka iz novemberske resolucije CK:

»Zato CK KP Češkoslovaške meni, da je nekorektno in za politiko partije škodljivo, če brez dokazov in tendenciozno možne napake v marksističnem znanstvenem preporodu stvarnosti zamenjujejo s protisocialističnimi cilji in nameni. Nadvse nujno je, da napake marksistov in komunistov v teoriji in praksi taktno razločujemo od političnih, antisocialističnih, desničarskih teženj, če se hočemo izogniti nevarnosti, da bodo spet oživel takšni negativni pojavi, kakršni so bile izmišljene obsodbe o 'dejavnosti (komunistov) proti državi' in o 'ideoloških diverzijah' v petdesetih letih.«

»Partija bo na vseh področjih podpirala spodbudo strokovnjakov znanstvenih ustanov v iskanju novih poti za razvoj socializma na temelju ustvarjalnega marksizma—leninizma in pri razreševanju pomembnih vprašanj, povezanih predvsem z družbenimi vidiki znanstveno-tehnične revolucije in s popolnim uveljavljanjem osebnosti v socializmu«.

Podlago protiimperialističnega boja lahko omejuje tudi neke vrste »etatizacija« tega boja, na kar opozarjajo nekateri komunisti v zahodnih deželah. Gre za zožitev na področja, kjer se lahko upirajo samo socialistične dežele, kot v ekonomskem in znanstveno-tehničnem tekmovanju, na vojaškem in diplomatskem področju, medtem ko je zaradi tega gibanje kot celota omejeno na vlogo statista, ki s simpatijami opazuje napore oblasti do tam, kjer bi morali izkoristiti vsa sredstva, tudi ideološka, pa tudi vse dele gibanja in njegovih zaveznikov.

Čeprav to lahko zveni paradokсно, pa takšne tendence vendarle lahko izvirajo iz precenjevanja imperialističnih sil, ki jih imajo za tako močne, kot da vsak hip lahko strmoglavijo socialistični sistem celo v takšni deželi, kakršna je Češkoslovaška, kjer je velika večina ljudstva prostovoljno sprejela socializem in kjer se je socializem tudi globoko vkoreninil. Iz takšnih stališč izvira pesimistična hipoteza, da čas dela za razredne sovražnike, da si socializem v pre-

tekli četrtni stoletja ni pridobil dovolj privržencev in ni mogel spreobrniti svojih nekdanjih sovražnikov. Zato pa je vsakršno razumevanje preporodniškega ljudskega gibanja za razvoj socialistične demokracije (kateri nova družba, po globalnih spremembah v razredni strukturi, z vso upravičenostjo pripisuje zelo drugačne kriterije kot stara kapitalistična družba) kot rezultante vpliva nekaj prefinjenih spletkarjev ali peščice pisateljev in časnikarjev, v primeru Čehoslovaške, nesramna žalitev dvajsetletne aktivnosti partije, čeprav takšen nihilizem velikokrat očitajo prav kritikam iz birokratskega Novotnyjevega časa.

Povedati moramo, da so v zadnjem letu spletli številne legende o češkoslovaškem razvoju. Omenil bom nekatere, ker je njihova razlaga povezana z vprašanji mednarodnega komunističnega gibanja.

Trdijo na primer, da se naša partija ni bojevala proti nepravilnim težnjam. V resnici pa je energično onemogočila vse izzivalske napore, ki so poskušali obnoviti socialno demokratsko partijo. Obsodila je nepremišljene stavke v deklaraciji 2000 besed. Sklenila je sporazume s političnimi klubi v zvezi s prostovoljno odpravo ali v zvezi z odklanjanjem centralnega vodenja. Številni novinarji so ostro kritizirali nekatere neustrezne članke itd.

Vendar pa bi ne bili marksisti-leninisti, če ne bi hkrati kritizirali lastnih napak — podcenjevanja mednarodnih dejavnikov, o čemer govorijo partijski dokumenti in dodajajo še opombo o naši naivnosti in naših utvarah.

Kljub temu bi bilo koristno, če na tem mestu dodamo, da se v okviru neke konkretne zgodovinske evolucije ne more nič pojaviti v čisti obliki, da je nemogoče pričakovati edinole pozitivne vidike, ne pa tudi negativnih. Vendar pa gre za to, da dobro spoznamo tisto, kar prevladuje, kar omogoča pot naprej. Pri tem vprašanju so naši partijski dokumenti popolnoma enotni in pri tem se srečujemo z našim januarjem in akcijskim programom. Če hoče partija po obdobju birokratske deformacije, po zločinih, ki jih je zagrešilo sodstvo, in po zatiranju nedolžnih ljudi enkrat za vselej obračunati z oslabelostjo in neodločnostjo, če hoče obnoviti zaupanje in socialistično spodbudo ljudi, ljudstva, se ne sme bati negativnih odklonov, ki ta proces nujno spremljajo. Če moramo izbirati med neko formalistično enotnostjo — na videz brez problemov, toda povezano s pravo letargijo — in množično spodbudo ter politično aktivnostjo — ki prinašata seveda tveganje, da zaidemo v skrajnosti — bomo morali izbrati to drugo možnost, čeprav jo je težavneje uresničiti. Po mojem mnenju je samo takšna izbira leninistična.

Prav tako je tudi na mednarodni ravni. Prepričevati se, da problemov ni, še ne pomeni, da so zginili, in osamitev ali odstranitev njihovih nosilcev ne more prinesiti nič pozitivnega. Te metode, ki so značilne za vse nižje družbene formacije, marsikaj dolgujejo subjek-

tivizmu in političnemu idealizmu, in ne morejo razumeti resničnih razlogov za nastanek in razvoj političnih mnenj. To velja za znotraj — toda tudi za zunaj je treba upoštevati dejstvo, da si bo razredni sovražnik prizadeval izrabiti miroljubno koeksistenco v svojo korist. S tem pa še ni rečeno, da bomo zato zavrgli samo idejo leninizma. Gre le za to, da z nevarnostjo računamo in se ji upremo.

Naslednja legenda, ki se je pojavila v sklopu češkoslovaškega razvoja, je v tem, da trdijo, da buržoazija, imperializem, zahod pozdravljajo ali celo aktivno podpirajo sam proces preroda. Toda že celo leto je minilo, odkar je zahodni tisk objavil številna mnenja o tem, kako je češkoslovaški primer škodljiv ravno za buržoazni sistem, kajti ta primer dela socializem privlačen. In še prav pred nedavnim (konec letošnjega januarja) smo brali v »Le Monde«: »Zakaj torej ta nedejavnost, zakaj le nekaj gest brez pravega učinka? Ker se Zahod sam ne zanima za češkoslovaško skušnjo. Zakaj pravzaprav gre? Da bi dali socializmu humano podobo. Toda — ali si je možno zamišljati, da bi buržoazne države podpirale takšne težnje? Le-te so v nasprotju z njihovimi lastnimi interesi«. (Jacques Mandanle).

Čeprav v češkoslovaškem primeru igrajo specifične razmere — kot na primer domokratska tradicija dežele — pomembno vlogo, so se sovražniki socializma najbolj vznemirili, ko se je jasno izrazila splošnejša progresivna težnja, ki si je utrla pot tam, kjer kapitalizem še vedno lahko marsikaj nudi.

To pa nas zavaja k sklepu, da je razredno stališče nujno dvostransko, če upoštevamo mednarodne odnose in soočenje komunističnega gibanja z imperializmom; glede na zgodovinske okoliščine pa je to tudi istovetno z bipolarnim sistemom vojaškega ravnotežja dveh svetovnih velesil. Vendar pa je to samo ena izhodiščna točka, ki mora v praktični politiki izhajati iz priznanja pluralitete dejavnikov v mednarodnem razvoju, iz priznanja dejanske različnosti naprednih gibanj, različnosti, ki ustrezajo danim objektivnim stopnjam razvoja revolucionarnega proti-imperialističnega boja v svetu. Gre torej za tole dvojnost: ne prikrivajmo si razredne enotnosti z izključujočo raznolikostjo; toda ne glejmo le te enotnosti, ker tako lahko spregledamo njene organske sestavine, ki jo edine lahko sestavljajo.

Socializem in človeški dejavnik

»Teorija lahko zajame množice, brž ko kaže ad hominem, ad hominem pa kaže, brž ko postane radikalna. Biti radikalen se pravi zgrabiti stvari pri korenu. Koren za človeka pa je človek sam.«

(Karl Marx: H kritiki Heglove pravne filozofije, Uvod)

Ideje in ideali socializma niso prvenci v svetu človeških vrednot; v idejno stavbo človeštva so jih vgradili drugi veliki duhovni tokovi zahodnih dežel. Socializem kot politična in zgodovinska stvarnost ima že bogato zgodovino, da, celo svojo nepremagano preteklost. Kljub temu ne moremo reči, da je iskanje resničnih osnov socializma prenehalo. Socialistična razprava se je poglobila, stvar skuša zgrabiti pri korenini, in ideološki razpad današnjega socialističnega gibanja je že dejstvo. Protislovja se kažejo posebno jasno v stališču do temeljnega vprašanja socialistične demokracije.

Če ne štejemo ortodoksne koncepcije, ostanejo trije tokovi, ki se zdaj kažejo pri novi opredelitvi socializma. Pragmatična skupina teženj je prenesla svoj glavni interes z »abstraktnih« debata na konkretne cilje, ki jih skuša doseči v okviru obstoječe gospodarske ureditve in političnega položaja. Sprejema tradicionalno organizacijo družbe in poglobitni pomen toliko bolj prisoja še zaželenim modifikacijam in razvoju. Poleg te, pragmatične težnje se bori za vpliv težnja, ki se zavzema za vzpostavitev novega specifično socialističnega reda, pri čemer so mnenja o dometu socialistične vsebine novega reda zelo različna. V tej drugi fazi nove obrazložitve socialističnega reda lahko razločujemo še tretji model, ki so mu izhodišče okoliščine industrijske družbe, znanstvena in tehnična civilizacija, globoke strukturalne spremembe napredne družbe in temeljnih konceptov nove stvarnosti.

Eno pa drži: temelj socialistične vizije obnove človeške družbe, močni motor, ki poganja množice in možgane, je bilo in je upanje

proletariata, inteligence, vseh ljudi v osvoboditev, pričakovanje resnične osamosvojitve ljudi. Ta temelj je prestal politične preskušnje zadnjih desetletij. Vendar pa se ta načela niso dosti dotaknila praktičnih vsakdanjih zahtev in tako žive naprej svoje žilavo življenje. Stare gospodarsko-politične in socialno-revolucionarne zahteve so se do neke mere uveljavile. Socialistična pot je prinesla ljudstvu (razmeroma) velike materialne in socialne dosežke, predvsem je bolj kakor vsak drug sistem povečala etično vrednost dela.

Vendar pa socialistična revolucija še ni izpolnila upov in potreb neomejenih obzorij novega humanizma. Marsikaj kali pogled. Usoda socializma je postala v zadnjih desetletjih žrtev velikega napačnega računa — napačne filozofije človeka, ki je v praksi določila njegovo koncepcijo humane stvarnosti. Dobro znane deformacije socializma in socialistične demokracije, humanizma — prisilni jopič birokratskega dogmatizma, demagoška hinavščina, teroristični despotizem, pohlep po oblasti in njena koncentracija, antiintelektualizem, malikovanje aparata, odprava individua in osebe itd., so dokazi za to, da se socializmu na splošno še ni posrečilo dokončno razvozlati problem oblasti in njene zlorabe, protislovja oblasti in duha. Kaže, da odpira institucionalna struktura socialistične družbe skupinam in posameznikom posebno ugodne možnosti za zlorabo politične moči, to se pravi, da so bili njeni mehanizmi družbene kontrole nad oblastjo absolutno nezadostni. To je pripeljalo do preloma v razvoju socializma nasploh, do tistega preloma, ki je povzročil, da se je humanistični zarodek razvil v nehumanega. To je velika nedoslednost, iztirjenje in odpadništvo od prvotnega ideala, to je nevarnost, ki latentno ogroža socialistično demokracijo.

Ali more socializem vzdržati humanistični zarodek? Vprašanje je nujno, ker smo že doživeli in skusili nasprotno. Skušnja, da se socializem namesto z diktaturo proletariata istoveti z diktaturo sekretariata, s kraljestvom molka razuma, je vznemirljiva.

Iz tega izhaja vprašanje, kje so vzroki te nevarnosti. Prva vsebina zgodovine je človeško nehanje. Zdaj je prodrlo spoznanje, da gre pri graditvi socializma za zelo zapleten organizem, v katerem so aktivne najrazličnejše sile in ki ga s še tako dobro izmodrovanim receptom ni mogoče od danes do jutri postaviti na glavo.

Moje izhodišče je teza, da so med temi silami najvažnejše sile, ki jih lahko označimo kot človeški faktor. Biti si moramo na jasnem, da so tudi v socialistični družbi še vedno ljudje, ki vladajo ljudem in odločajo o njih. Zato je popolnoma jasno, da moramo hude deformacije socialističnega humanizma in demokracije razglasiti za posledico napačne zgodnjemarkсистične antropologije. Te deformacije pomenijo, da je stara, preživela marksistična predstava človeka dokončno odpovedala.

V središču je torej vprašanje človekove podobe. V smislu te stare antropologije je bil človek najprej razglašen za proizvod gospodarskih zakonitosti, za objekt gospodarskih in socialnih razmer

in ponižan zgolj do prehodne točke teh procesov, zgolj do prehodne veličine in skladno s tem »ubit«. Socialni položaj dejansko vpliva na človeško zavest in njegove odločitve oblikujoče, toda tega dejstva ne moremo tako primitivno, nedialektično posploševati kot načelo, ki pojasnjuje zelo zapleteno človeško ravnanje in nehanje. Človek ni zgolj eksponent politične, gospodarske in socialne situacije. Lastnina proizvodjalnih sredstev, ki velja od Marxovih časov za skupek družbene moči, je bila samo prva predpostavka za odpravo socialne bede in krivičnosti. Sama socializacija (podržavljenje) proizvodjalnih sredstev vprašanja konkretnega (eigentlich) in abstraktnega (uneigentlich) človeka (K. Marx) ni uredila. Ravno nasprotno. Ta koncepcija človeka je stvari socializma zelo škodovala. Človeka je reducirala zgolj na funkcijo zgodovinskega temelja, odpravila je človeka kot subjekt, ga oropala njegovega človeškega dostojanstva in ga končno obsodila na igračo političnega razvoja. Namesto dokončne odprave njegove odtujitve, namesto da bi zbudila njegovo samozavest, je torej povzročila novo, mnogo hujšo odtujitev.

Posledice tega za socialistično prakso so še predobro znane. To, da se je družba polastila proizvodjalnih sredstev, človeka ni osvobodilo in ga ni spremenilo v dobro bitje. Njegov življenjski boj s tem ni prenehal. Človek se ne izloči dokončno »iz živalskega kraljestva«, ne stopi iz živalskih v resnično človeške eksistenčne pogoje. Socializacija ni premagala zla v človeku, njegove velikanske moči, vse nečlovečnosti. In zlo je dejansko podjarmljenje človeka. Zlo, katerega sledove zelo dobro poznamo, ima svojo osnovo v nagonski strukturi človeške narave (zavist, potreba po ugledu, agresivni nagon, strah, pohlep po oblasti itd.). Človek — žal tudi človek v socialističnem družbenem redu, ni nikakršna harmonična in sklenjena enota, marveč bojišče najostrejših protislovij in zgodovinskih elementov.

To je po mojem mnenju najvažnejša ugotovitev ne samo za razlago človeške eksistence, (nereducirane) človekove resničnosti, marveč tudi za vsako obvezno, znanstveno utemeljeno koncepcijo socializma.

Misel zla v človeškem svetu — prastara misel — mora biti kot antropološka specifičnost zaobsežena med pogoji socialistične revolucije. Ideja socialistične osvoboditve človeka, socialistične demokracije, mora — če hoče biti smiselna — računati z nevarnostmi, povezanimi z obstojem zla v človeku, biti mora sposobna, da se varuje in brani proti njihovemu izbruhu.

Znanstveni socializem ne more prezreti človečnosti, vseskozi človeške strani človeške biti. Njeno resno proučevanje mora soditi k temeljnim pogojem socializma, brez njega in brez učinkovite uporabe njegovih rezultatov je socializem nesmiselna utopija brez zgodovine, podoba iz sanj, neresnično strašilo, da, golo besedičenje.

Antropološka temeljna vprašanja dobijo svoj veliki pomen prav v zvezi z vprašanji socialistične demokracije. Socialistična teorija

mora na novo postaviti vprašanje človekove biti. O socializmu ni mogoče govoriti, ne da bi ga merili na normi tega, kaj je pravzaprav človek, kaj potrebuje, kako čuti, kakšen je njegov svet v resnici, kakšne sile delujejo v njem.

Objektivne in subjektivne sile človeškega nehanja v politiki je treba nadzorovati, anonimne sile v človeku imenovati z imenom, ne pa biti slep zanje, treba je imeti pregled o psiholoških faktorjih množic v nadindividualnem prostoru, obvladati zakone človeške osebnosti, človeške iniciative, funkcionalne zveze v osebnostnem dogajanju itd. — vse to odpira socializmu nove možnosti.

Proces take evolucije in prilagajanja v koncepcijah socializma se je že začel. Ni več mogoče kar naprej argumentirati na podlagi kategorij, ki jih ni več. Osvoboditi se je treba starih kategorij teorije in korakati naprej, sprejemajoč izzivanje dobe. V tej zvezi bi rad omenil, da prevladujejo v našem političnem mišljenju še vedno predznanstvena gledišča. Vidimo, da se je znanost kot metoda v politiki, v strategiji socialistične revolucije kaj malo uveljavila. Človek se sprašuje, zakaj pravzaprav? Smiselna povezava znanstvenih metod nam omogoča — in to velja za jugoslovanske in češkoslovaške poskuse — zasnovati res kompleksno znanstveno koncepcijo socializma v etapi druge industrijske revolucije. Rad bi na kratko omenil nekatere vidike novega modela v Češkoslovaški — seve s čisto osebnega stališča.

Verjetnost idej socializma bo vedno odvisna od tega, ali se mu posreči na soliden in trajen način uresničiti konkretne predstave sodobnega reda in jih povezati z ideali, ki predstavljajo psihološka, materialna in institucionalna dejstva in potrebe našega časa.

V sedANJI dobi znanstvene in tehnične revolucije delujejo procesi, katerih posledica so globoke spremembe v tradicionalni strukturi družbe, v materialni bazi življenja in v naravi dela. Človek začenja polagoma razumevati bistvo svoje človeške eksistence.

Strukturni in funkcionalni prelomi v proizvodnih odnosih (odprava razrednega protislovja, realizacija odnosov v procesu kolektivnega sodelovanja in človeškega razvoja) so postali kot spremni pojavi tehnične revolucije bistvene sestavine socialističnih sprememb.

Stopnja razvoja in struktura sodobnih družbenih proizvodnih sredstev (znanost kot eno najvažnejših) sta v svojih socialnih in splošnih človeških posledicah bolj radikalni, kakor dopušča tradicionalna teorija o socialistični industrializaciji. K najbolj elementarnemu smislu vse socialistične etape sodita zrahljanje in nadaljnji razvoj gospodarskih, socioloških in antropoloških pogojev proizvodnje naprednih proizvodnih sredstev, pogojev zrevolucioniranja civilizacijske baze človeškega življenja. Poseganje znanosti v družbeno življenje je postalo eden najvažnejših faktorjev tega razvoja.

Socializem ne bi mogel zmagati, če ne bi uveljavil prednosti družbene strukture brez razrednega protislovja v javnosti in občutljivosti za te nove dimenzije civilizacijskega procesa.

Študij družbene in človeške povezanosti s tehnično revolucijo nam pokaže, da se v sodobnem socialističnem civilizacijskem temelju uveljavi vzepnjajoča se linija *potrebe po svobodi, po demokratizaciji življenja*. Proces brezpogojne demokratizacije je postal usodno vprašanje sodobnega leninskega socializma. V časih racionalno organizirane družbe polarnosti med svobodo in ureditvijo ne ogroža in ruši preveč svobode, ampak preveč državnih družbenih spon (sem sodita administrativni centralizem in direktivna ureditev).

Nove dimenzije, zakonitosti in oblike zgodovinskega gibanja na področju znanstveno-tehnične revolucije, ki zajame tudi socializem najprej in na katerega temeljito vpliva, so resna in odločilna preskušnja za socializem.

V gibanju socializma nastopi korakoma vse področje človeškega življenja kot nov dinamični faktor. Med človekom in njegovim delom — socializmom se razvija zapletena dialektična kontroverza, ki lahko marsikdaj pripelje do absurda.

Civilizacija v svoji sodobni fazi aktivira in pospešuje intenziven razvoj človekovih ustvarjalnih moči. Njena subjektivna dinamika ima čedalje važnejšo vlogo. Vsa struktura človeškega sveta dobi v okoliščinah znanstvene in tehnične revolucije nov pomen. Človekov razvoj je postal samostojen aktivni dejavnik socialističnega razvoja. Ta razvoj mora sprejeti mnogo večjo mero svobode in računati z njo, s svobodo kot človekovim lastnim ciljem. Posledica tega razvoja je lahko nekakšna nerednost njegovega gibanja. Ta razvoj omogoča načeloma vsakemu posamezniku aktivno sodelovanje pri vzponu civilizacije, kar doslej ni bilo mogoče. V svobodi pa je zapopaden tudi vzrok uničenja, pravi eksistencialist Jaspers. Ta svoboda mora biti utemeljena (v smislu realnega življenjskega nagiba prek nastanka »kolektivnega razuma«, kajti sicer grozi katastrofa).

Socializem dobi v tej dimenziji problema novo upravičenost — kot temelj za integracijo civilizacijskih in kulturnih sil, potreb posameznikov in družbe. Prav te možnosti mu dajejo veliko prednost pred kapitalizmom.

Ta nova brezpogojna demokracija v socializmu ni razglašena; je sestavina »avtomatično« tekočih procesov sodobne civilizacije, ki jih ni mogoče trajno zavirati ali odpraviti.

Vse je odvisno od tega, ali se bo socializmu posrečilo vzpostaviti sistem civilizacijskih regulatorjev, sredstev in pravil, katerih smisel bi bil v objektivizaciji gospodarskih, socioloških, psiholoških, antropoloških in bioloških možnosti za pospeševanje človekove ustvarjalne moči, njegove svobode (kolektivni razum). Razvoj v ČSSR je pokazal, da je tudi delavcu zelo veliko do tega, da se ohrani kar največje področje za svobodni razvoj posameznika.

Družbena skušnja nas uči, da je mogoče pridobiti intelektualno elito za pametno uporabo demokratičnih institucij v socializmu. Opozarjamo na Leninove besede, da nima sam sebi prepušteni

delavski razred nobenih resničnih revolucionarnih teženj, ampak samo malomeščanske ambicije. Brez povezanosti proletariata z intelektualci, z znanostjo, je pot v socializem in demokracijo nemogoča. V tem smislu tudi ni treba razumeti pojma intelektualne opozicije preozko in izključno v političnem smislu. Ta opozicija ni samo vprašanje mišljenja, ampak tudi kritične in samokritične zavesti. Bilo bi torej mnogo bolj smotrno govoriti o korektivu. Tudi kritična vzgoja množic naj bi postala sestavina splošne vzgoje. Politične vzgoje ne bi smeli razumeti tako, kakor smo jo doslej: kot sredstvo udobnosti in učinkovitosti izvrševanja oblasti.

Nova človekova kritična filozofija, ki je glavna tema socialistične problematike in kateri je že mladi Marx dal važne nastavke, ko razglša človeka za »najvišjo človeško bit«, mora nadomestiti zgolj funkcionalne ideologije. To je pglavitna naloga sodobnega socializma. Samo tako lahko razvije moralni prototip človeka, ki ga naš čas tako zelo potrebuje. Etična utemeljitev socializma je neposredno povezana z novim družbenim redom, da bi človeku v industrijski civilizaciji pripomogla k njegovim pravicam, k njegovemu človeškemu statusu, da bi pomagala rešiti človekovo človečnost v okoliščinah industrijske družbe. To je nedvomno eden izmed temeljnih problemov naše dobe. Treba se je zavedati, da je socializem pri vseh svojih pomanjkljivostih realna možnost za svobodno človekovo eksistenco.

sociológia

Zdenek Št'astný

Funkcije političnih odnosov in institucij v socialnem sistemu podjetja

Socialni sistem kmetijskogospodarskega podjetja je mnogodimenziionalen, bogato strukturiran sistem socialnih tvorb, procesov in odnosov, ki se udeležujejo zaradi učinkovanja specifičnega tipa socialne vezi realizacije institucionalnih ciljev podjetja. Struktura in dinamika socialnega sistema kmetijskogospodarskega podjetja za-

Polni naslov avtorjevega prispevka se glasi: Nekatere funkcije političnih odnosov in institucij v socialnem sistemu kmetijsko-gospodarskega podjetja.

družnega tipa (JRD) se, drugače kot drugi proizvodni sistemi, odlikuje po specifičnosti dvojne vrste.

Predvsem so to specifične poteze, ki jih podjetju vsiljuje kmetijsko gospodarstvo kot področni proizvodni sektor narodnega gospodarstva, kjer ta podjetja učinkujejo, drugič pa so to specifične poteze, ki izvirajo iz skupinske (kolektivne) oblike lastništva v tem tipu podjetja.

Oba ta modificirajoča vpliva se kažeta najmanj v tehle prvinah socialnega sistema JRD¹:

1. V ciljnih podjetja

Institucijo JRD označuje pluralnost ciljev. V kompleksu ciljev, ki jih zaupajo podjetju višji sistemi, najdemo poleg specializirane proizvodne dejavnosti, ki je konstitutivni cilj, v veliki meri tudi politične in socialne, kulturne in administrativno-pravne cilje. Podjetje ima poleg tega obsežno lestvico lastnih orientacij, ki izvirajo večinoma iz avtonomnosti lastniškega tipa. S svojo vlogo na socialnem področju včenjuje JRD v svoj sistem tudi nekatere zunajinstitucionalne cilje, ki so jih prvotno izpolnjevali sistemi ali institucije komune ali druge institucije zunaj zadruga.

2. V personalni sestavi proizvajalcev

Demografsko strukturo delavcev JRD označuje predvsem zaradi industrializacijske migracije in urbanizacijskih procesov — premoč starejših generacij ter velik delež zaposlenih žena. Nizka kvalifikacija, majhna kulturna in politična aktivnost, specifične psihične zmožnosti vaškega prebivalstva, večja odvisnost od tradicije, religioznost in drugo so posebnosti, po katerih se personalni sestav kmetijskogospodarskih delavcev sploh in delavcev JRD še posebej loči od drugih skupin zaposlenih.

3. V sredstvih in predmetih dejavnosti institucije

Biološki in klimatski dejavniki so bistveni del tako sredstev kakor tudi predmetov proizvodnega procesa. Prirodne sile delujejo v proizvodnem procesu v neki meri kot avtomatizmi, ki so glede na stopnjo uveljavljanja in obvladovanja znanosti v tej panogi še vedno avtonomni in neobvladljivi. V delovnem procesu prevladuje ročno delo, tradicionalna tehnologija, razpršeno delovno področje. Prevladuje tradicionalna delitev dela. Institucije podjetja, njihovo avtoriteto in podobno označuje pod vplivom prežemanja komunitarnih in tradicionalnih prvin manjša depersonalizacija in učinkovitost. Institucije so slabo diferencirane.

¹ Klasifikacijo prvin je izvedel A. Matejko v delu *Nástin sociologie práce*, Praha 1967.

4. V socio-profesionalnih statusih in vlogah

Profesionalni statusi in vloge kažejo zelo majhno diferenciacijo in mobilnost. Prevladuje univerzalni tip ročnega delavca. V institucionalne in profesionalne odnose in vloge zelo močno posegajo prvine domačijskih, družinskih in tradicionalnih odnosov. Socialni in profesionalni status delavcev ima zelo majhen prestiž.

5. V družbeni kulturi sistema

V podjetju obstajajo lastne norme institucionaliziranega ravnanja, sankcij in institucij (subkultura). Mnoge izmed prvin družbene kulture (in subkulture) niso formalizirane in enotne niti v podjetjih enakega tipa. Prihaja do ambivalentnega prežemanja vrednot, namreč vrednot tradicionalnega in komunitarnega tipa. V sistemu imajo pomembno mesto tradicionalne in karizmatične avtoritete in odvisnosti od kompetenčne, racionalne avtoritete institucij podjetja.

6. V družbeni organizaciji sistema

Principi socialne organizacije in tehnično-ekonomske organizacije imajo v JRD najmanj formaliziranih prvin ter se razlikujejo od drugih podjetij enakega tipa. Organizacija proizvodnje ima najmanj prvin znanstvenega upravljanja, prevladuje tradicionalna delitev dela in vodenja. Storilnost oblasti je avtonomno samoupravna. Mera svobode prvin organizacijske strukture je velika in pogosto sega prav do meja anomalije.

Funkcioniranje socialnega sistema kmetijskogospodarskega podjetja predpostavlja obstoj procesov, ki na znotraj sistematizirajo prvine tega sistema (tj. socialne tvorbe, odnose in procese v podjetju) v cilje konformnega, vzajemno povezanega sistema. Konstitutivno načelo teh procesov mora biti načelo optimacije interesov, potreb in aspiracij delavcev v podjetju kot v subjektu socialnih odnosov, z institucionaliziranimi normami, cilji in interesi podjetja kot subjekta in okvira socialnih odnosov te vrste. Procesi, ki izpolnjujejo to funkcijo, ustvarjajo socialno povezavo sistema.

Socialna povezanost je torej organizirani proces družbenih odnosov, institucij in prvin družbene kontrole, ki sistematizira socialne tvorbe, procese in odnose v podjetju v delujočo celoto, zmožno za obstoj in razvoj.² To je proces, ki povezuje sistem materialnih in personalnih enot, med katerimi obstajajo mnogodimenzionalni socialni, ekonomski, pravni, politični, personalni, stvarni in drugi odnosi, v integriran sistem, ki je sposoben za delovanje, razvoj in reproduciranje.

Pri procesu socialne povezanosti participirajo mnogi dejavniki, in sicer: osebni interesi, motivacije, cilji in aspiracije posameznikov,

² Po J. Szcepański, *Základní sociologické pojmy*. Praha 1966.

profesionalni odnosi, ki povezujejo posameznika z delom in podjetjem, skupinski družbeni odnosi, vezi komune in ekološke vezi, institucije podjetja, oblastniški upravni odnosi in politične institucije. Vsak izmed teh dejavnikov spaja posameznika in institucijo s specifičnim tipom vezi in odnosov, katerih rezultat je mnogodimenzionalna, kompleksna socialna vez človeka s podjetjem.

Eden izmed zanimivih parcialnih problemov socialne vezi je funkcija političnih odnosov in institucij v tem procesu.

Politične institucije podjetja (partijska organizacija, njene organizacijske enote, institucionalne politične funkcije itd.) lahko načelno analiziramo kot enote, v katerih ali s katerimi uresničujejo plasti višjega političnega sistema svoje regulacijske in normo določajoče impulze, ki jih imajo te institucije za pozitivno funkcionalne pri doseganju vsedružbenih političnih ciljev. Načelo povratne vezi pa so spet vzvratni rezultati teh impulzov, ki jih realizirajo in modificirajo politične institucije podjetja ter postanejo v končni posledici (prek institucionalnih kanalov in filtrov) izvir in impulz emisije novih impulzov od političnih institucij višjega ranga. Ta proces, poenostavljeni model kontinuiranosti cirkulacije političnega vodstva, za svoje neprekinjeno delovanje predpostavlja konsensus o temeljnih ciljih, vrednotah in interesih obeh partnerjev, torej podjetja in družbe. To pomeni, da višji sistemi uveljavljajo prek političnih institucij podjetja tudi družbene cilje, ki so v skladu (načelno, dolgoročno in konceptualno) s cilji in interesi podjetja in njegovih uslužbencev, pri čemer pa mora biti po drugi plati pravo ravnanje, aktivnost in interpretacija teh impulzov političnih institucij podjetja tudi pri dani meri svobode ne samo v skladu z interesi podjetja in njegovih uslužbencev, ampak tudi z načelnimi interesi družbe.

Univerzalizem politike povzroča, da so objekt učinkovanja političnih institucij podjetja v bistvu vse prvine notranje strukture tega sistema. Konstitutivno načelo dejavnosti političnih institucij podjetja je notranja aktivizacija celotnega sistema za izpolnjevanje vsedružbenih normativno funkcionalnih nalog (ne glede na to, ali so te naloge realno družbeno funkcionalne). Izpolnjevanje te funkcije zahteva — razen eksistence omenjenega konsensusa o vrednotah, normativih in sredstvih, kakor tudi pravilne, racionalne organizacije sistema političnih institucij podjetja — predvsem pridobivanje interesa in aktivnega deleža delavcev podjetja za realizacijo teh nalog. Jasno je, da pri racionalni funkcionalnosti političnih institucij podjetja participirata ne samo ta dva dejavnika, ampak tudi vrsta drugih.

V procesu socialne vezi lahko učinkujejo politične institucije podjetja, politični odnosi, interesi in podobno kot prвина s socialno integracijskim in kohezivnim učinkom. Delavec v podjetju lahko prek ustreznega funkcioniranja teh institucij in z ustreznim funkcioniranjem v njih učinkuje in vpliva na procese v podjetju, prav tako pa lahko sodeluje z neko mero vpliva tudi v političnem življenju

globalne družbe. Funkcioniranje v političnih institucijah podjetja lahko povezuje takšnega človeka s specifično vezjo tako z globalno družbo kakor tudi s sistemom podjetja. Predpostavko, da bi postali politični odnosi, realizirani v podjetju, prvina, ki integrira svoje nosilce s tem sistemom, je mogoče preskusiti takole: politični odnosi in institucije bodo vplivale kot prvina socialne vezi pri tistih delavcih, ki

a) sprejemajo vrednote, orientacije in ravnanje višjih političnih sistemov,

b) sprejemajo interpretacijo in inovacije teh vrednot in ravnanje političnih institucij podjetja,

c) participirajo pri njihovem uveljavljanju, interpretiranju in realizaciji.

Če je smotrna orientacija višjih sistemov (a) ali interpretacija ter inovacije političnih ciljev institucij podjetja (b) glede na podjetje in interese njegovih članov disfunkcijska ali afunkcionalna, vodi to k osamitvi političnih institucij, k njihovi odtujitvi in različni stopnji rezistence subjektov politike in delavcev podjetja v celoti. Po drugi plati pa pasivnost in rezistenca subjektov politike (c) onemogočata funkcionalno učinkovanje političnih institucij podjetja (b) in navsezadnje to podira tudi učinkovitost višjih političnih institucij (a). Tedaj politični odnosi ne postanejo kohezivni dejavnik socialne vezi delavcev v podjetju s tem sistemom ter vodijo tudi k drugim, precej različnim in daljnosežnim posledicam.

Če sprejmemo to hipotezo in bomo politično aktivnost, angažiranost ter institucionalizirano politično dejavnost delavcev v podjetju pa tudi ustrezno dejavnost političnih institucij podjetja imeli za prvino, ki utrjuje njihovo socialno vez s podjetjem, in narobe, če bomo imeli politično pasivnost in rezistenco za negativno potezo tega procesa, moramo z metodološkega stališča vse te probleme raziskovati posredno, reflektivno, prek analize zunanjih pojavov političnih pogledov delavcev podjetja, torej prek odseva tega stanja v njihovi zavesti in nazorih. Za indikatorje nam bodo trije dejavniki. Najprej stališče do politike sploh, potem stališče do funkcioniranja političnih institucij podjetja in končno stališče do participacije pri politiki, t. j., do institucionalizirane partijske aktivnosti. V konkretnem empiričnem raziskovanju, s katerim bomo demonstrirali naznačene hipoteze, smo raziskali stališča delavcev tipične JRD v koruznem produkcijskem področju Slovaške. Reprezentativni vzorec respondentov je bila ena četrtna stalnih delavcev podjetja (76 respondentov). Tehnično sredstvo raziskovanja je bil standardni intervju, ki smo ga dopolnili z opazovanjem in analizo materialov.

V tem metodološkem postopku lahko zunanje pojave *stališč do politike* razvrstimo v tri tipe:

a) *politično aktivni tipi* s splošnim interesom za politiko, politično delovanje in informacije,

b) *politično pasivni tipi* brez interesa za politiko sploh, ki pa ne kažejo notranjih pridržkov do politike, ter resignirajo, ne razumejo politike,

c) *politično rezistentni tipi*, ki se namerno distancirajo od politike, nočejo se zanimati za politično delovanje, ne zaupajo politiki, se je branijo in imajo do nje pridržke.

V stališčih do institucionalizirane participacije pri politiki, pri partijski aktivnosti, politiki in članstvu v partiji prav tako lahko razlikujemo tri tipe:

a) *partijski tipi* — člani partije in interesenti za članstvo v partiji,

b) *nepartijski tipi* — nečlani partije, ki nimajo interesa za članstvo in delo v partiji, nimajo pa pridržkov niti ne čutijo odpora proti partijskim institucijam,

c) *zunajpartijski tipi* — nečlani stranke, ki se distancirajo od institucij partije, imajo pa pridržke in nezaupanje do politike partijskih institucij.

S kombiniranjem teh tipov lahko razlikujemo lestvico devetih specifičnih vrst politične in partijske angažiranosti. Z vidika teh tipov v procesu socialne vezi s podjetjem lahko damo tako interpretacijo.

Pri predstavnikih kombinacije *politično aktivni partijski tip* lahko predpostavljamo, da s političnimi odnosi, v katere stopajo v podjetju, z interesom in sprejemanjem politike sploh postajajo prvine socialne vezi s podjetjem. To so tipi aktivno politično mislečih ljudi, ki so informirani in iščejo politične informacije, hkrati pa iščejo in tudi najdejo možnosti za lastno politično angažiranost, s katero lahko uveljavljajo lastno pojmovanje politike, inovacije in vpliv. V danem okviru so aktivni tvorci politike.

Pri predstavnikih kombinacije *politično aktivni nepartijski tip* lahko aktivni interes za politiko ob nezainteresiranosti za članstvo in delo v partiji ter političnih institucijah v podjetju v nekaterih okoliščinah, čeprav neformalno, postane potencialna kohezivna prvina njihove socialne vezi s podjetjem. Za ta tip je značilno, da noče aktivno posegati v politiko, so pa njegovi predstavniki pazljivi in informirani konzumenti politike.

Pri predstavnikih kombinacije *politično pasivni partijski tip* lahko postane institucionalizirana partijska angažiranost ob popolnem nezanimanju za politiko v nekaterih okoliščinah potencialni sestavni del kohezivnih sil, ki podpirajo socialno vez s podjetjem. Predstavniki tega tipa skušajo s svojo partijsko angažiranostjo (naj bo to njihova notranja motivacija ali kakšna druga) doseči nepolitične cilje. Očitno gre za neadekvatno izkoriščanje političnih institucij in aktivnosti posameznika, ko ta od svojega delovanja pričakuje uspeh, ugodnosti, oblast in podobno.

Pri predstavnikih drugih kombinacijskih tipov lahko ugotovimo razne stopnje politične in partijske pasivnosti in rezistence,

kar priča o tem, da politični odnosi v podjetju ne morejo postati kohezivni element njihove socialne vezi s tem sistemom. Tako so npr. tipi politične nepartijske pasivnosti politično in partijsko indiferentni posamezniki, brez sledu angažiranosti v tej smeri; politično aktivni zunajpartijski tipi pa so spet ljudje, katerih interes za politiko vodi k protipartijskemu stališču (očitno zaradi negativnihkušenj z okoljem tistih političnih institucij, ki jih poznajo); politično rezistentni nepartijski tipi so ljudje s kristaliziranim odporom do politike brez lastne angažiranosti v partijskih institucijah; politično rezistentni zunajpartijski tipi pa so spet ljudje, pri katerih se kristalizirani odpor do politike družijo z nezaupanjem, odporom in pridržki do obstoječih političnih institucij in pod.

Pri opazovanju in interpretacijah stališč respondentov v zvezi s funkcijo *političnih institucij* v podjetju lahko izhajamo iz tehle postulatov:

a) politične institucije podjetja (partijska organizacija, njeni komiteji, sestav in članstvo) naj bodo predstavniki političnega vpliva v sistemu in na tej podlagi naj ustvarijo nekakšno »elito vpliva«, ki uveljavlja politiko partije na vseh strukturalnih ravneh svojega učinkovanja, v čemer naj bi temeljil tudi glavni princip različnosti teh skupin od drugih;

b) vpliv, ki ga naj bi imele v podjetju politične institucije in po katerem naj bi se člani partije razlikovali od nepartijcev, naj bi se uveljavljal na ustreznem področju, t. j., usmerjen naj bi bil k uveljavljanju institucionalno funkcionalnih norm, inovacij in ciljev, ki jih določa partija.

Pri raziskavi je bilo torej treba odgovoriti na vprašanja:

1. ali se člani partije in politične institucije v podjetju sploh razlikujejo po intenzivnosti vpliva od nepartijskih skupin v celoti,
2. ali se intenzivnost vpliva teh skupin razlikuje od intenzivnosti vpliva drugih, namreč formalnih oblastniških elitnih skupin,
3. v kakšni smeri uveljavljajo politične skupine in institucije svoj vpliv, če so njegovi nosilci.

Temeljno predstavo o sestavi stališč do politične in institucionalne partijske aktivnosti respondentov raziskovalnega vzorca daje naša razpredelnica (glej stran 950).

Iz materialov je razvidno, da označuje splošno politično angažiranost skoraj enakomerna porazdelitev stališč, medtem ko kaže partijska angažiranost izrazito premoč tako *nepartijskih tipov*, ki niso institucionalno politično angažirani, nimajo za to dejavnost nobene interesa, kot tudi *zunajpartijskih tipov*, ki se namenoma distancirajo od partije, njenih institucij in dela, ji ne zaupajo in načeloma nočejo imeti s takšno dejavnostjo nobene zveze.

Politično aktivni tipi izvirajo največ iz stare in srednje generacije moških ter iz mlade in srednje generacije žensk. Veliko premoč v tej skupini imajo delavci nizkega socioprofionalnega ranga. Poli-

politična aktivnost partijska aktivnost	politično aktivni	politično pasivni	politično rezistentni	Skupaj
institucionalno partijski	1,3 %	1,3 %	—	2,6 %
institucionalno nepartijski	13,2 %	27,7 %	26,4 %	67,3 %
institucionalno zunajpartijski	17,1 %	9,2 %	3,9 %	30,2 %
Skupaj	31,6 %	38,2 %	30,3 %	

tično rezistentni tipi se uveljavljajo predvsem v mladi generaciji žensk z nizkim socioprofesionalnim rangom.

Partijske tipe zastopajo izključno mladi moški visokega socio-profesionalnega ranga (vodilni delavci, kvalificirani delavci), nepartijske tipe pa predvsem ženske srednje in najmlajše generacije z nizkim socioprofesionalnim rangom. Pri zunajpartijskih tipih prevladujejo moške srednje in stare generacije s srednjim in nizkim socioprofesionalnim rangom.

Pri kombinacijskih tipih prevladujejo politični in partijsko indiferentni, *pasivno nepartijski tipi* in *politično rezistentni tipi*, ki niso *institucionalno partijsko angažirani*.

Če bi hoteli sestaviti lestvico politične in partijske angažiranosti delavcev tipičnega JRD na Slovaškem, bi prišli do sklepa, da največji del združnikov (27,7%) nima interesa za politično delovanje in da so partijsko kratkomało indiferentni. Za politiko kot prvine in smer človeške angažiranosti v njihovem vrednostnem svetu ni prostora. Na drugo mesto se glede na frekvenco pojavnosti uvrščajo delavci s pridržki do političnega stališča (politika ni za nas, s tem nočemo nič imeti), ki nimajo interesa za lastno angažiranost v partijskem političnem delovanju (26,4 %). Tretje mesto na lestvici zavzemajo delavci, katerih interes in aktivnost za splošno politična vprašanja sta jih pripeljala na zunajpartijske pozicije (17,1 %). Zanimajo se za politiko, »imajo pregled«, vendar ne soglašajo s tisto interpretacijo, ki jo izvajajo politične institucije, nočejo se v tej politiki angažirati. Končno zavzemajo četrto mesto na lestvici politično aktivni, vendar nepartijski in osebno neangažirani »konzumenti«. Njihov interes za politiko je »akademski«, preprosto nimajo nobenega poželenja, da bi se v njej angažirali, nimajo pa do dejavnosti političnih institucij niti pridržkov niti pozitivno aktivnega stališča (13,2 %).

Očitno je, da ne moremo pri nobenem izmed navedenih tipov, ki so skoraj 85 % respondentov vzorca, predpostavljati, da so nji-

hovi politični odnosi, vezi in interesi kohezivni dejavnik njihove socialne vezi s tem sistemom.

V nasprotju z nedavno preteklostjo, ko so pogosto propagirali tezo o politični angažiranosti delovnih ljudi, pojmovani kot sredstvo za aktivizacijo ljudi pri delu, vidimo tukaj pravo nasprotje. Dosedanju sistemu političnega dela, ki ga uveljavljajo višje ali nižje politične situacije, se ni posrečilo prepričljivo vsaj splošno politično aktivirati odločilni del zadružnih kmetijskih delavcev — skupine, ki je bila, je in še bo v demografski strukturi naše države politično pomembna. Narobe, dosednji sistem političnega dela je pustil več kot dve tretjini respondentov, pripadnikov te plasti, neangažiranih za politično vlogo, ali dve tretjini splošno protipolitično razpoloženih ljudi. O tem, da je to »zasluga« nepravilnega sistema političnega dela in ne kakšna vnaprej dana lastnost kmetov, »podedovano nezaupanje« ali krivda drugih »objektivnih okoliščin«, nas prepričuje kar se da prepričljivo dejstvo, da izraža tudi tisti del zadružnih kmetov, ki je politično splošno aktiven in ima interese za politiko in politično delovanje (približno ena tretjina raziskovanih v našem vzorcu), enoznačno nezaupanje do angažiranosti v političnih institucijah, političnih funkcijah in podobno, noče se v njih angažirati ali v najboljšem primeru hoče ostati v tej smeri nevtralen.

Politične institucije podjetja — pa tudi očitno zunaj podjetja — niso znale s svojim dosedanjim učinkovanjem angažirati in aktivirati odločilne večine ljudi za politične cilje, niso znale spojiti in integrirati splošno političnih, vsedružbenih interesov s personalnimi interesi subjektov politike.

To stanje je značilno tudi za stališča, ki so jih izrazili do političnih institucij podjetja respondenti našega vzorca.

Politične skupine v podjetju	Orientacija	V medinter- individualni sferi	V oblastniški sferi
So elita vpliva	Adekvatna	29,0	31,6
	Neadekvatna	21,1	3,9
Niso elita vpliva	—	50,1	64,6

Po prepričanju večine respondentov politične institucije podjetja (partijske institucije, funkcionarji, člani partije in pod.) sploh niso »elita vpliva« — skupina, ki naj bi uveljavljala interese, norme in načela, na katerih temelji naša politika. Še več, če te skupine imajo vpliv, potem ga uveljavljajo neustrezno, tako da tem interesom, normam in načelom to ni v prid. To se posebej kaže tam, kjer se politične institucije podjetja angažirajo v interindividualnih odnosih, torej na področju, ki je za pravilno, ustrezno ravnanje naj-

bolj občutljivo. Tu se po prepričanju respondentov najbolj pači institucionalna dejavnost političnih skupin in interesi posameznikov, klik in skupin se uveljavljajo neustrezno, namesto da bi tu nastajala stvarna, vsedružbenim principom in normativom ustrezna politika. Politične institucije podjetja in njihovi predstavniki v tej interindividualni sferi, v sferi usmerjanja medčloveških odnosov ali nimajo nobenega vpliva ali pa ga — če ga že imajo — uveljavljajo ne za realizacijo ustreznih ciljev, ampak osebnih ali skupinskih interesov posameznikov. Na ravni oblastniških odnosov, tam, kjer gre za vprašanja vođenja, odgovornosti, oblasti in avtoritete, imajo politične institucije po nazorih respondentov malce večji vpliv in ta je skoraj popolnoma ustrezen.

Sklep: Čeprav namen pričujoče razprave ni mogla biti izčrpna podoba funkcije političnih odnosov in institucij v socialnem sistemu kmetijskogospodarskega podjetja, pa lahko iz navedenih hipotez in iz njihove interpretacije na tipičnem empiričnem materialu izpeljemo nekaj pomembnih sklepov. Predvsem lahko ugotovimo, da politični odnosi v podjetjih tega tipa za zdaj po večini še niso postali dejavnik, ki bi sodeloval pri utrditvi povezave med človekom in institucijo, pri identifikaciji delavcev s podjetjem, pri njihovi socialni povezanosti s tem sistemom. V tej smeri učinkujejo bolj afunkcijsko ali disfunkcijsko. Za glavni vzrok tega stanja imamo lahko neadekvatno, večinoma afunkcijsko ali disfunkcijsko učinkovanje samih političnih institucij v podjetju. Pri dosedanjem sistemu dela naših političnih institucij pa lahko, čeprav brez pretenzij na generalizacijo, sodimo, da moramo te korene neustrezne učinkovitosti iskati v celotni koncepciji administrativno, direktivno nedemokratskega načina političnega dela, ki je do nedavnega v celoti prevladoval v našem političnem sistemu. Odtujitev subjekta politike od politike kot take, ki se tu kaže, zguba pozitivnih vezi, ki naj bi jih navezala politika kot združujoči dejavnik, opozarja na resno nevarnost. Kajti kmetje, člani JRD, so politikum. In zelo pomemben politikum, ki ga ne moremo podcenjevati.

Socialistična demokracija — vrednota našega časa

Aksiološko proučevanje sodobnih družbenih in političnih fenomenov jasno razkriva izredno pomembnost političnih vrednot v celoti našega družbenega življenja. Toda po našem mnenju moramo že takoj na začetku razločevati med glavnimi teoretičnimi in metodološkimi usmeritvami. Sodobna nemarksistična aksiologija ponavadi spreminja družbene in politične vrednote v področje, ki je podrejeno moralnim vrednotam, če pa že ne počne tega, tedaj je v splošnem usmerjena — ker hoče doseči pozitivnost — k razločevanju med politično vrednoto in političnim dejstvom, dejanjem v pravem pomenu, k ocenjevanju političnega dejanja kot dejstva po sebi, ki je za neko družbo značilni pojav, pri tem pa ne načenja vprašanja družbene in razredne vsebine političnih vrednot, njihove družbene vloge, njihove povezave z obstoječo družbeno-politično danostjo.

Marksistična aksiološka literatura pa s svoje strani sicer zelo odločno poudarja pomen političnih vrednot, ki jih v hierarhiji vrednot postavlja celo na prvo mesto, toda sistematično in zares se tega vprašanja tudi še ni lotila. Tako se dogaja, da nove politične vrednote, ki jih poraja naš čas, predvsem pa stvarnost sodobnega socializma, proučujemo skoraj izključno s sociološkimi sredstvi in skoz prizmo teorije znanstvenega socializma. Ta okoliščina nezadržno povzroča, da se jih lotevamo kot *družbenih pojavov* (pri institucijah, političnih in javnih organizacijah) ali pa kot *vodilnih načel* politične akcije (kadar gre za notranjo in zunanjo politično usmeritev države, za strategijo in taktiko revolucionarne akcije neke partije) ali pa kot *političnih ravnanj* voditeljev, partij ali organizacij, množic ali celo posameznih oseb.

Če pa razkrijemo *aksiološko razsežnost* teh družbenih pojavov, teh političnih načel in ravnanj, veliko bolj poudarimo — in zato tudi lažje razumemo — specifične poteze današnjega političnega življenja, kar nam bo iz novih zornih kotov osvetlilo pojav, ki ga tako pogosto ugotavljamo, in sicer tisto presenetljivo privlačno moč, ki jo imajo te vrednote za množice, saj jih pogosto poženejo v izjemna dejanja in s tem opozarjajo vse, ki pozabljajo, da *ideje postajajo*,

kot je rekel Marx, *materialna sila, brž ko pridejo do množic, brž ko postanejo politične vrednote in jih kot take sprejmejo najširše družbene plasti*. Politična zavest, razvita iz strukture dejanskih političnih vrednot, postaja v naših dneh nevarno orožje, ki se sistematično upira surovi moči povsod, kjer ne spoštujejo miru in zaničujejo neodvisnost in suverenost narodov, človeško svobodo in dostojanstvo.

Naj se lotimo proučevanja političnih vrednot iz sociološkega ali iz aksiološkega izhodišča, vsakokrat analiza teh vrednot predpostavlja oba načina. Načelo konkretne zgodovinske analize družbenih in političnih pojavov, ki jim pripisujemo status vrednote, to se pravi načelo sociološko utemeljene aksiološke analize, je očitno odločilno za marksistično perspektivo vrednostne teorije, toda hkrati je nezadostno — in to je tudi treba povedati. Tako pojasnjeno družbeno utemeljenost političnih vrednot moramo dopolniti z opazovanjem političnih vrednot v njihovih vrednostnih razmerjih. To je edini način, da razumemo *idejno in stvarno* naravo vrednot vseh vrst, in še posebej političnih vrednot. Ta *zveza idejnega in stvarnega v strukturi vsake vrednote* pa ravno podeljuje vrednoti status *moči, ki mobilizira zavest*, gibalne sile družbenega razvoja; to pa usmerja v prihodnost naše sedanje politično delovanje. Izključno sociološko proučevanje očitno ne more razkriti idejnega tečaja političnih vrednot, poleg tega pa pri tem načinu pozitivnost proučevanja ogroža ozki utilitarizem. Druga alternativa je najmanj toliko enostranska: analiza družbenih in političnih vrednot, ki temelji izključno na aksiološkem izhodišču, spreminja te vrednote v puhle abstrakcije, v nezgodovinska moralna načela. Vsak poskus, ki bi aksiološki in sociološki pristop medsebojno izključeval, neizogibno zožuje teoretični pristop. Edina rešitev je njuno dopolnjevanje.

Politične vrednote določajo specifične zgodovinske razmere, dana sfera družbenega bivanja; kot take jih množice sprejemajo in doživljajo kot *najvišje družbene in politične pojave*, ki so odločilni za družbeni in politični napredek, in hkrati tudi kot *ideale*, ki se uveljavljajo kot merilo družbene in politične dejavnosti, političnega in moralnega vodenja.

Socialistični patriotizem in internacionalizem, nenehni razvoj socialistične demokracije, afirmacija in nepretrgana krepitev nacionalne neodvisnosti in suverenosti vsake socialistične države, razvoj in utrjevanje enotnosti in prijateljstva med vsemi socialističnimi deželami — to niso le pojavi našega političnega življenja, ne le nujna vodilna načela, ki jih zahteva sam družbeni razvoj, to so tudi *resnične politične vrednote*, ki globoko odmevajo v duhu in srcih ljudskih množic. In prav dejstvo, da so ti pojavi postali *temeljne* politične vrednote za milijone ljudi, ki gradijo socializem, še enkrat dokazuje, kako tesno so povezani z družbeno in politično prakso, pa tudi, kako nujno je, da jih še naprej razvijamo in utrjujemo.

Nenehno izpopolnjevanje *socialistične demokracije*, na primer, postaja posebno pomembno na današnji stopnji našega razvoja. Pri

nas v Romuniji smo že davno odpravili izkoriščevalske razrede, kapitaliste, veleposestnike in kulake, ustvarili smo nujne pogoje za neomejen razmah produktivnih sil, socialistična lastnina pa zajema 99 % narodnega bogastva. Potemtakem smo tako iz družbenega, razrednega kot iz materialnega stališča ustvarili razmere, ki so potrebne za to, da v Romuniji ne bo *nikoli več* možna vrnitev v kapitalizem. V zavest romunskega ljudstva se je globoko vsidralo prepričanje, da je socializem edini družbeni in politični sistem, ki zagotavlja materialni in duhovni napredek, dobro življenje vseh članov družbe in skladno uresničitev človekove osebnosti.

Skladno z izpopolnjevanjem socialistične graditve se pojavljajo oblike sožitja in sodelovanja članov družbe pri vseh gospodarskih, političnih in državniških poslih kot objektivna nujnost. In sicer zato, ker mora socializem zagotavljati družbo, v kateri bo vsem ljudem materialno dobro, pa tudi družbo, ki bo znala uresničiti najvišje družbene in politične vrednote človeštva, najvišja hotenja po svobodi in sreči človeka na zemlji. Ena največjih človekovih teženj pa je vedno bila, da bi si zagotovil družbeno in narodnostno svobodo in enakost, ustvaril družbo, v kateri se ljudje brez omejitev potrjujejo na vseh področjih materialne in duhovne produkcije in v kateri se more človekova osebnost razmahniti in uveljaviti v vseh smereh.

Socialistični demokraciji je določeno *višje mesto*, kot so ga imele vse prejšnje oblike družbenega in političnega življenja: delavcem, ki so se osvobodili izkoriščanja mora zagotavljati — in zagotavlja — enake možnosti in pogoje, da se uveljavijo v družbi, poleg tega pa se socializem vpisuje v zgodovino kot sistem, ki je zmožen zagotoviti, da se bodo izvajale najširše javne pravice in svoboščine.

Na temelju pojmovanja, da sta socializem in demokracija neločljiva, razvija Komunistična partija Romunije obsežno politiko, ki teži k poglobljanju in izpopolnitvi socialistične demokracije.

Podlaga te politike je trdno prepričanje, da je ustvarjanje novega socialističnega sistema *zavestno delo množic*, plod misli in ustvarjalne dejavnosti vsega ljudstva, ki ga vodi njegova marksistično-leninistična partija. Ustvaritev tistih nujnih razmer, ki bodo omogočile delavcem in vsem množicam, da bodo aktivno sodelovali pri upravljanju vseh javnih zadev, da bodo lahko povedali svoje mnenje o vseh vprašanih družbenega razvoja, je *objektivna zakonitost našega napredka*, poglavitno vodilo v socialistični in komunistični graditvi. Komunistična partija Romunije sodi, da je ena prvih nalog ureditev in neposredno vodenje procesa mnogostranskega poglobljanja in izpopolnjevanja novega družbenega sistema, uveljavljanje vsega tistega, kar je novo in napredno v družbeni misli in praksi, da bi tako nenehno razvijali socialistično demokracijo. *Integralni, popolni in neposredni* značaj take demokracije izključuje vsakršno prakso, ki bi utegnila kvariti suverenost narodne skupnosti in razveljavljati neposredno sodelovanje množic pri vodenju javnih zadev.

»Po našem mnenju« — je pisal Lenin — »je neka država močna zaradi zavesti množic. Močna je takrat, kadar množice vse vedo, kadar lahko o vsem sodijo in kadar vse počnejo zavestno.« Toda ta soudeležba množic se dejansko uresniči, ko najvišje sestavine celotne državne politike izražajo, kot smo pokazali, na višji stopnji glavne interese in hotenja pripadnikov družbe, takrat, ko jih sprejmejo in doživijo kot prevladujoče politične vrednote. To je edino resnično zavarovanje pred formalizmom in birokratizmom, ki omogočata in podpirata negativno prakso zlorabe oblasti, pa tudi pred zlonamer-nim pragmatizmom in družbenim karierizmom, ki ga je najti povsod, kjer zanemarjajo ali negirajo norme družbenega in političnega življenja.

Nenehno poglobljanje demokracije vsebuje številne strani, ki se skladno dopolnjujejo glede na značilne poteze neke zgodovinske stopnje graditve socializma. Prepletanje politične in ekonomske demokracije, nepretrgano izpopolnjevanje družbenih razmerij, tako razmerij med različnimi družbenimi razredi in plastmi kot odnosov med posameznikom in skupnostjo, podpiranje in krepitev sodelovanja množic pri vodenju družbe, utrditev in uveljavitev institucionalnega sistema, ki bo omogočil uresničitev človekovih temeljnih pravic, pa tudi izvrševanje družbenih dolžnosti — to so glavne značilnosti našega socialističnega razvoja. Sistematična in prodorna analiza razkriva njihovo zapletenost v tem neprekinjenem razvojnem procesu; posamezne prvine tega procesa določajo razvojne stopnje družbenega življenja in notranje gospodarske in kulturne politike, oblikovanje socialistične zavesti ljudi, pa tudi mednarodne razmere in posebno prisotnost imperialističnih držav in tudi drugi objektivni in subjektivni dejavniki. Pri vsem tem pa je glavno dejstvo, da demokracija spada k samemu bistvu socializma in da je njen nenehni razvoj ena temeljnih zahtev procesa izpopolnjevanja nove socialistične družbe. Ločevati demokracijo od socializma, ustvarjati med njima umetno nasprotje pomeni v resnici oropati vsebino socializma, škodovati njegovemu konceptu. To pa pomeni zanikati bistveni dejavnik, ki označuje večvrednost socializma v odnosu do kapitalizma in samovoljno »uzakonjati« tip »socializma«, ki dovljuje antidemokratske manifestacije in prakse, zlonamerne dejavnosti, kar bi povzročilo neprecenljivo škodo avtoriteti in privlačnosti socializma med ljudstvom vsega sveta.

Nekateri avtorji se vprašujejo, če je socializem demokratičen ali ne, če mora nujno biti demokratičen ali ne, in tako poskušajo ločiti socializem in demokracijo. Če se vprašanja lotevamo na tak način, zanemarjamo, po našem mnenju, temeljno dejstvo, da je namreč demokracija osrednja vrednota, organska razsežnost socializma, da je vsakršen proces ustvarjanja novega družbenega sistema hkrati postopni proces razvijanja in poglobljanja demokratičnega značaja socialistične družbe.

Aksiološka perspektiva v zvezi s socialistično demokracijo hkrati odkriva tudi prepričljiveje nevzdržnost teoretičnih in praktičnih mnenj, ki so se v zadnjem času pojavila v nekaterih zapisih na to temo in ki trdijo, da sta razvoj in razširitev demokracije v socialističnih razmerah v protislovju z načeli diktature proletariata, z vodilno vlogo delavskega razreda, s temeljnimi interesi socialistične družbe. Toda vodilna načela družbenega in političnega življenja, ki so jih izdelali klasiki marksizma kakor tudi sedanja praksa socialistične graditve, nespodbitno zavračajo takšno namišljeno bojazen. Socialistična demokracija še zdaleč ne zmanjšuje politične oblasti delavskega razreda, ampak utrjuje in krepi zavezništvo delavskega razreda s kmeti in inteligenco. Oblast delavskega razreda kot vladajočega razreda v socialistični družbi je oblast razreda, ki je odpravil izkoriščanje in s tem odprl pot v družbo brez razredov. V tem je eden glavnih vidikov zgodovinskega poslanstva delavskega razreda. S tem, ko je delavski razred osvobodil samega sebe, je osvobodil vse delavce, mobiliziral množice, sprostil njihove ustvarjalne moči in tako uspešno opravil svojo vlogo vodilnega družbenega razreda.

Zgodovinska vloga marksistično-leninistične partije kot vodilne družbene sile se uresničuje v konkretnih razmerah nenehnega razširjanja socialistične demokracije. Odnosi med temi pojavi so objektivni, nujni in dialektični, postavljajo jih tiste zakonitosti, ki urejajo novi sistem in težijo k utrditvi naše socialistične družbe. Celo v toku najbolj burnega razrednega boja, da bi osvojili oblast in zatrli odpor izkoriščevalskih razredov, se je novi sistem vedno bojeval za to, da bi delavski razred, kmetje in inteligenca dobili najširše demokratične pravice — in prav s tem je zaznamoval temeljno razliko v odnosu do stare družbe, ki je temeljila na izkoriščanju in zatiranju — in je vedno spodbujal revolucionarno energijo in javno zavest množic. Še bolj neverjetno bi bilo, če bi v času po prevzemu oblasti zmagoviti socializem omejeval svobodno uveljavljanje javnih pravic in udeležbo ljudskih množic pri izvrševanju državne oblasti. Posebno pomenljivo in značilno je dejstvo, da se na današnji stopnji dograjevanja socialistične graditve v Romuniji proces krepitve vodilne vloge partije v družbenem in političnem življenju dežele organsko povezuje s procesom, ki vabi k sodelovanju pri vodenju države in k izdelavi novih ukrepov za razširitev pojmovanja organiziranja družbe.

Kot politična vrednota vsebuje socialistična demokracija duh odgovornosti pri vsakem državljanu, pa tudi občutek o popolni obveznosti, da je treba delovati v smislu zahtev in najvišjih postulatov družbe in socialističnih narodov. Razvoj socialistične demokracije je tesno povezan z razvojem te globoke javne odgovornosti, ker je radikalno nasprotna anarhiji in malomeščanskemu liberalizmu. Socialistična demokracija predpostavlja visoko stopnjo družbene za-

vesti, zavestno disciplino in svobodno sprejeto spoštovanje reda in zakonitosti. S tega stališča se nam socialistična zakonitost kaže kot edini možni okvir za globoko demokratično državno življenje. Samo strogo spoštovanje zakonov zagotavlja ugodne razmere za uveljavitev in razvoj demokracije, prav tako kot je obstoj demokratičnega ozračja v socialističnih razmerah glavno zagotovilo za izvajanje zakonov, ki izražajo koristi družbe in vseh občanov. Komunistična partija Romunije dosledno izvaja politiko, ki opira vso našo družbeno celoto na temelj socialistične zakonitosti, strogega spoštovanja zakonov, norm in pravil družbenega življenja, ki jih zahteva tako od državnih organov in javnih organov kot od vsakega občana.

Te pglavitne pojave družbenega in političnega življenja in njegova temeljna načela sprejema in doživlja množično javno mnenje kot prave politične vrednote. Politično linijo partije zagovarja in brani vse ljudstvo. Marksizem-leninizem je globoko in za zmerom prodril v zavest delavcev naše dežele in postal vodilna ideologija naše socialistične družbe ter prispeval, da so se vsi delavci združili okrog Komunistične partije Romunije. Socialistična enotnost našega ljudstva zajema vse sfere našega družbenega življenja in se kompleksno izraža kot politična, družbena in ideološka enotnost. Poskusi, da bi ustvarili nasprotje med politično in moralno enotnostjo ljudstva in interesi socialistične družbe, so docela napačni, zgrešeni. Teze take vrste zmanjšujejo globoke družbene spremembe, nastale v času revolucije in dograjevanja socialistične družbe, in izražajo pomanjkanje zaupanja v globoki in dokončni značaj teh preobrazb. Enotnost ljudstva je prav nasprotno zagotovilo za trdnost socialističnega reda in eden tistih dejavnikov, ki podpirajo širjenje demokracije v življenju države. Rast družbene vloge enotnosti ljudstva v procesu socialističnega razvoja, poudarjanje njene vloge kot gibalne sile v pripravi in uresničevanju nalog vsakega obdobja je neposredno in tesno odvisna od razsežnosti razvoja socialistične demokracije. V zadnjih letih sta se vodstvo naše partije in države nenehno zavzemala za razširitev socialistične demokracije v gospodarstvu, političnem in družbenem življenju, v znanstvenih dejavnostih itd.; iskala sta takšne organizacijske oblike, ki najbolj ustrezajo sedANJI stopnji in ki bi mogle spodbujati in krepiti sodelovanje množic pri razvoju družbenega življenja. Novi ukrepi za izpopolnitev vodenja in planiranja v gospodarstvu, finančnem sistemu in organizaciji industrije so zdaj v procesu preskušanja in preverjanja. Praksa partije, da se posvetuje z delavci, da pred množicami razpravlja o vseh glavnih vprašanjih svoje notranje in zunanje politike, se je uveljavila v širokih razsežnostih.

Sprejeti ukrepi, ki naj razširijo in izpopolnijo socialistično demokracijo, tudi utrjujejo našo socialistično družbo in krepijo vodilno vlogo delavskega razreda. V ljudskih množicah razvijajo

občutek, da so gospodarji dežele, hkrati pa tudi predanost stvari socializma ter utrjujejo in razvijajo socialistično enotnost vsega ljudstva.

Mislimo, da te družbene danosti — če jih obravnavamo z aksiološkega stališča — jasneje in razločnejše odkrivajo proces, v katerem si ljudske množice prilaščajo politično usmeritev partije in socialistične države — kar je temeljna zahteva za razvoj socialistične demokracije.

Ion Mitrán

Komunistična partija v sistemu socialistične demokracije

**Lup ta
de clasă**

Vprašanja demokracije v socialistični družbi, smeri, v kateri se razvija, oblik, ki jih uporablja, in vprašanja odnosov med demokracijo in vlogo komunistične partije postajajo predmet upravičene zaskrbljenosti v teoretičnem in praktičnem pogledu, kar je videti tudi na tem našem posvetovanju. O teh vprašanjih so seveda mnenja zelo različna, saj so jih porodile različne razmere in različna zgodovinska preteklost družbenih struktur, različna razvojna stopnja gospodarstva in pa razlike v tradiciji političnega življenja med različnimi deželami.

Na podlagi teh različnih in s stališča marksistično-leninističnih načel sodimo, da je treba obravnavati določene splošno veljavne zahteve, ki so odločilno povzročile in še povzročajo zmago nove družbe, če hočemo ta vprašanja obravnavati na pravih tleh. Med temi zahtevami je na primer tudi zagotovitev družbene kontinuiranosti politične oblasti, ekonomskih in družbenih odnosov, popolna uveljavitev naprednih sil družbe, sprejemanje novega in odpravljanje starega, dejavna vloga družbene vrhnje stavbe in subjektivnega dejavnika.

Marksistično-leninistična misel je že davno utemeljila vlogo partije delavskega razreda v revoluciji in graditvi socializma, vlogo, ki so jo zgodovinske skušnje potrdile. Na podlagi marksistične teorije in družbene prakse lahko govorimo o vrsti objektivnih dejavnikov, ki pogojujejo nujnost enotnega vodenja socialistične družbe: dialek-

tična vzporednost med subjektivnim in objektivnim, prevlada zavestnega nad spontanim, nujnost ustreznega odsevanja stvarnosti v politični teoriji in tudi praksi, obsežnost nalog ekonomske in družbeno-kulturne graditve, neodvisen in samostojen razvoj vsake socialistične dežele, ki mora potekati vzporedno z razsežnostmi njegove mednarodne odgovornosti, kompleksnost svetovnih razmerij, v okviru katerih poteka danes razvoj socialistične družbe. Očitno je, da iz priznavanja splošno veljavnih načel o vlogi subjektivnega dejavnika na sledi avtomatično tudi že njihovo izvajanje.

Vloga voditelja tako obsežnega dela, kot je socializem — po svoji naravi globoko demokratični sistem — ne more biti posledica določenih administrativnih ukrepov, ki so kot teze temeljnega pomena zapisani v statutih ali pragmatističnih deklaracijah, temveč je lahko le rezultat ustvarjalne dejavnosti, ki poteka tako, da praksa prepričuje ljudi o pravilnosti politične linije in usmerjenosti. Živimo v razmerah socializma, ki ni več v svoji začetni fazi, v fazi prehoda od enega sistema k drugemu, temveč v času, ko je že zmagal v več deželah. Razvil in utrdil se je na podlagi lastnih zakonitosti, v nedvomno različnih okoliščinah, specifičnih za posamezne dežele; zaradi tega so tudi nastali novi problemi, ki zadevajo razvoj družbe in sprejemanje določenih sklepov na makro-družbeni ravni. Od tod izvira tudi teza, da je izvajanje družbenega vodenja mogoče uresničiti dejansko samo po poti pronicljivega in natančnega proučevanja konkretnih stvarnosti in politike, ki je izdelana na podlagi splošnih zakonitosti socialistične graditve in ki ustreza okoliščinam, v katerih deluje. Dejstvo, da je socializem zmagal, da so nastali med razredi novi odnosi, da je bilo vprašanje oblasti nepreklicno rešeno v interesu delovnega ljudstva in da je socialistični režim na kvalitetno višji stopnji, poraja novo gledanje na tiste dejavnike, ki izražajo oblast, in res tudi nastajajo kvalitetno nove spremembe v vodenju družbenega življenja.

Sredstva, ki so potrebna za izvajanje družbenega vodenja na način, ki bo ustrežal sodobnim razmeram, so porodila in še vedno porajajo cel sklop teoretičnih in praktičnih vprašanj, med katerimi je najvažnejše vprašanje odnosov med partijo in socialistično demokracijo. Naj je znotraj tega sistema ena partija ali več partij, to bistva ne spremeni, se pravi, ne spremeni se vodilna sila — v vsakem primeru je hegemon marksistično-leninistična partija, kar pa nikakor ne omejuje vizije o demokraciji.

Po našem mnenju v tem trenutku ni odločilno vprašanje, ali partija ima odločilno vlogo ali je nima, in tudi ne, ali vodi družbo samo to poslanstvo ali pa gre tudi drugim družbenim silam; poglavitno vprašanje zadeva sredstva, s katerimi partija izvaja svojo vlogo in poslanstvo v celotni družbi, kot politični dejavnik vrhne stavbe.

Sicer pa sodimo, da vprašanje ene partije ali večpartijskega sistema nima vrednosti načela, ki bi izšlo iz splošnih zakonitosti socializma, ampak je to politično vprašanje, na katero je mogoče odgovoriti s konkretno analizo družbenih in političnih odnosov vsake

posamezne socialistične dežele, posebnosti njenega procesa revolucije in socialistične graditve. V Romuniji sta npr. odprava buržoazije in velikih zemljiških posestnikov in pa to, da je politično oblast prevzel delavski razred s svojimi zavezniki, povzročila, da so iz političnega življenja zginile partije, ki so zastopale interese izkoriščevalskih razrednih sil. Za takšne partije očitno ni bilo več prostora v družbeno-politični strukturi dežele. Oblikovanje enotne partije delavskega razreda, njena uveljavitev kot vodilne sile — to je bilo prvi pogoj tudi za ustvarjanje nove družbe same.

Danes vsi narodi priznavajo kot zgodovinsko danost, da je zmaga romunskega ljudstva na poti v socializem, njegov materialni in duhovni napredek, osvojitev pomembnih demokratičnih pravic in svoboščin zasluga ustvarjalne politike marksistično-leninistične partije, njenega ustvarjalnega duha, prožnosti v izvajanju strategije in taktike, organizacijske in politične sposobnosti angažiranja množic ter avtoritete in ugleda, ki si ga je pridobila v revolucionarnem boju.

Partija kot vodilna in enotna sila v sistemu političnih in družbenih odnosov, ki temeljijo na znanstveni analizi, ter program in koncepcija razvoja družbe izhajajo iz razumevanja, da tako absolutiziranje kot zanikanje splošnih zakonitosti ali pa posebnih okoliščin, pa tudi mehanično prevzemanje nekaterih oblik in dejavnosti, ki so značilne za druge dežele in druge razvojne stopnje, lahko vnašajo samo predsodke in ovire v proces graditve socializma.

Na sedANJI stopnji socializma se posebno ostro zastavljajo vprašanja o značaju vodenja, o načinih, ki naj zagotovijo usklajevanje družbenih interesov, o docela odgovornem vrednotenju materialnih in duhovnih bogastev družbe, o nalogah internacionalizma. Toda ne glede na oblike in posebnosti teh poti so po bistvu vendarle vse demokratične in med poglobljanjem demokracije in krepitevijo vloge partije je tesna povezanost in medsebojna odvisnost.

Vsi ukrepi, sprejeti na IX. kongresu in na nacionalni konferenci komunistične partije Romunije, za izboljšanje vodenja in načrtovanja nacionalnega gospodarstva, metode vodenja na vseh področjih, ukrepi za odpravo pojavov skrajnega centralizma se včlenjajo v proces razvijanja demokracije in izražajo globoko znanstveni značaj družbenega vodenja in njegovo skladnost z zahtevami družbenega življenja. Dejavnost naše partije se konkretizira v učinkovitih in izvirnih rešitvah pri graditvi socializma in v ekonomskem razvoju in tako dokazuje pravilnost trditve, da mora vsaka partija samostojno izdelati svojo politično linijo na podlagi marksistično-leninistične doktrine, s tem pa prispeva tudi k njenemu razvoju.

Sicer pa je znano, da so utemeljitelji našega nazora o življenju in družbi v tedanjem času zagovarjali ustvarjalni odnos tudi do svojih lastnih stališč. Zato lahko rečemo, da so kot dediščino zapustili komunističnim in delavskim gibanjem pobudo za živo ustvarjalno misel, ki hoče preseči duhovno togost in negibnost, od-

praviti okorele sheme ter iztrebiti vse preživele nazore in zastarele strukture. Pojem marksističnega duha je že dolgo sinonim za ustvarjalnega duha; marksizma-leninizma ni mogoče uporabljati kot arhiv, iz katerega po potrebi vzamemo to ali ono formulo, ta ali oni citat za katerikoli namen, ne da bi upoštevali določen logični red in obdobje, stvarnost.

Partija kot pobudnik socialistične demokracije uresničuje organsko, znanstveno vez — ki se izraža z njeno politiko — med zahtevami o objektivnih zakonitostih družbenega razvoja in hotenjem ljudskih množic po napredku. V svoji vlogi predstavnika ljudstva, kot sestavni del ljudstva, kot politična sila, ki zajema najnaprednejši del naroda, se partija čedalje bolj uveljavlja kot politični organizem, ki dejansko ponuja praktično rešitev za probleme, ki nastopajo v socialistični graditvi. Zdaj smo resnično v novem položaju glede na odnos med partijo in ljudstvom ter pri novih oblikah pridobivanja množic za sodelovanje v družbenem življenju. Odtod izhaja zavestna potreba množic, da nastopajo kot subjektivni dejavnik v procesu družbenega razvoja. Naša partija je spoznala in priznala neprijetno dejstvo, da smo na nekaterih področjih dolgo razvijali vzporedni dejavnosti partije in države, zato je zdaj začela razmejevati in opredeljevati glavne naloge, ki sestavljajo vodenje družbenega življenja, in odpravljati dvojne funkcije. Takšne so bile na primer: deakumulacija nekaterih vodilnih funkcij v organih partije in države, sprejetje načela odgovornosti enega samega človeka za določeni sektor, vključevanje predstavnikov množičnih organizacij v sestavo nekaterih centralnih državnih organov in lokalnih organov; vse to je povzročilo kvalitativni dvig akta odločanja, omogočilo neposrednejše sodelovanje različnih kategorij državljanov pri ekonomski graditvi in v družbenopolitičnem življenju. V isto skupino pojavov sodi tudi administrativno-teritorialna reorganizacija dežele, izpopolnjevanje vloge odločanja in samostojnosti lokalnih organov državne oblasti, kar vse prispeva k popolnejšemu uveljavljanju načela, da državo vodi ljudstvo samo. Temu namenu med drugim ustreza tudi ustanavljanje odborov upravljanja v vseh državnih ekonomskih enotah, institucionalizacija generalnih skupščin delavcev kot organa, ki omogoča, da se množice vključijo v boljše upravljanje socialistične lastnine. Politični sistem socialistične demokracije je resnično mogoč samo, če so oblike in metode družbenega vodenja takšne, da v celoti razgrnejo svojo dejavnost pred ljudstvo, ki jih odkrito ocenjuje. To pa pomeni, da državljani v danih razmerah, ko imajo možnost spregovoriti svobodno in kritično, »gospodarijo« z državo in ne narobe.

Da bi v družbi, kjer je na vladi ena sama partija, ustvarili konkretni sistem kontrole nad oblastjo, je treba ubrati pot avtentične demokracije v partiji in hkrati v vsem sistemu institucij, organizacij, podjetij itd. V takem sklopu idej in v takšni perspektivi pojmujeemo vodilno vlogo partije kot gibalo čvrstega demokratičnega življenja

na vseh področjih, od sfere materialne produkcije do vsega kompleksa institucij in organov vrhne stavbe.

Partija je v zadnjih letih dosledno in pogumno spodbujala široke debate z delavci in strokovnjaki vseh področij. Aktivno sodelovanje množic v družbenem življenju je, hkrati z izpopolnjevanjem odnosov socialistične proizvodnje, s stapljanjem družbenih razredov, s krepitevijo socialistične enotnosti ljudstva, imperativ, zaradi katerega postajajo ustvarjalne sile, neizčrpna in popolna, brez pridržkov izražena energija in spodbuda delavcev pomemben dejavnik pri vrednotenju prednosti nove družbe. Vse to je postalo običajen predhodnik takšnih demokratičnih oblik, kakršne so: javne razprave o glavnih vprašanih nacionalnega pomena, preden je v zvezi z njimi sprejeta dokončna odločitev, posvetovanja po ekonomskih panogah, široka izmenjava mnenj v drugih različnih področjih. Dinamična prisotnost množic v politični areni na vseh stopnjah vodenja in organiziranja družbenega življenja je dokaz trajnosti socialističnega sistema, v katerem so množice resnično subjekt zgodovine. To je smisel avtentične socialistične demokracije, s katero in zaradi katere ogromne družbene sile izražajo kvalitativno nove energije ter zavestno izpopolnjujejo družbene odnose in okolje, kakršno si želijo.

Naša partija sodi, da je odločilnega pomena, da pri izdelavi razvojnih poti družbe, pri iskanju rešitev za številne probleme, ki jih postavlja življenje, aktivno sodelujejo strokovnjaki vseh področij in najširše kategorije državljanov. Prednost daje temu demokratičnemu načelu, ki je hkrati tudi globoko realistično. Naša partija hoče ustvariti čimbolj ugodne možnosti za izražanje in uveljavljanje pobude ljudstva, ker je prepričana, da je lahko dinamična le v družbi, kjer ni strahu pred omejenimi obzorji misli, kjer vladata pogum in ustvarjalni duh, ki ju giblje marksizem-leninizem v zavesti ljudi, v družbi, kjer se skušnje enega človeka primerjajo s skušnjami drugih v stalnem kritičnem pretresanju.

Strategija, ki na tak način pojmuje uveljavitev subjektivnega dejavnika, objektivno postavlja partijo pred družbene procese in tako pravilno določa odnos med vodilno silo in množicami, odnos, ki množic ne postavlja samo v vlogo zapisovalca mnenj partije, ampak jih vključuje v neposredno dejavno sodelovanje pri nastajanju in uresničevanju teh mnenj.

To pa je pot za uresničevanje skladnosti med interesi ljudstva in politiko partije, kar je podlaga za zakonitost socialistične oblasti, v kateri vidijo množice svojo lastno oblast.

Čedalje močnejša vloga državljanov v razpravah in pri sprejemanju pomembnih odločitev in ukrepov, ki zadevajo notranjo in mednarodno politiko dežele, prispeva k stalnemu utrjevanju enotnosti med partijo in ljudstvom. V procesu dograjevanja socialističnega sistema in izpopolnjevanja socialistične demokracije se čedalje močnejše uveljavlja vodilna vloga partije, njen značaj pglavitne sile socialistične demokracije. Področje socialistične demokracije je dano

z ustavnimi in upravnimi zakoni, ki delujejo skladno z demokratičnimi načeli. Na podlagi tega pojmovanja posveča partija posebno pozornost krepitvi socialistične zakonitosti in doslednemu izvajanju etičnih norm in načel socialističnega humanizma, ustvarjanju nekaterih pogojev, ki so potrebni za vsestransko uveljavljanje človekove osebnosti. S tem namenom so bile sprejete nekatere bistvene izboljšave pravosodja in pravnih institucij, ki naj varujejo življenje in dostojanstvo človeka in zagotovijo tak zakoniti institucionalni okvir, v katerem bo lahko vsak državljani razvijal svoja nagnjenja in talente brez omejevanja in brez zlorabljanja. Ideja, da moč zakonov in zakonske obveznosti veljajo za vse državne organe in javne organizacije, za vse funkcionarje in državljane, je povzdignjena v ustavno načelo, ki je kot tako sprejeto in varovano.

Razvoj socialistične demokracije — vprašanje, ki je dokončno rešeno z ustanovitvijo novega družbenega sistema — je tesno povezano s krepitvijo zakonitosti, z odpravljanjem subjektivnih elementov in samovoljnih elementov, pa tudi vsakršnih zlorab in malicenj, s katerimi tudi naši družbi, žal, ni bilo prizaneseno.

Partija je kot gibalno socialistične demokracije v zadnjem času sprejela ukrepe za ponovno utrditev načel enakosti in pravičnosti.

Uveljavitev in utrditev vloge partije v sistemu socialistične demokracije je tesno povezana z zagotovitvijo za resnično demokratično življenje v njenih lastnih vrstah. Demokratizacija njenega notranjega življenja — cilj, ki mu naša partija pripisuje največji pomen — izhaja iz prepričanja, da mora v zadnji instanci opravljati vodenje socialistične družbe partija kot celota vseh svojih organizacij in članov in z neposrednim sodelovanjem pri izdelavi in izvajanju sprejetih odločitev, kjer vsakdo sodeluje na svojem področju.

Izpolnjevanje temeljnih načel partije in doslednost razprav o vseh problemih v njenem okviru (na kongresih, v skupščinah, na sejah) sta zagotovilo, da se bomo izognili določenim deformacijam, zlorabam, ki bi utegnile škodovati načelom socialistične demokracije.

Naša partija posveča veliko pozornost uveljavljanju naprednega, dinamičnega načina dela na vseh stopnjah svoje organizacijske strukture, neposrednim političnim stikom ljudi, ki so izvoljeni v različne organe vodenja, z množico članov partije in z delavci. Sprejeti so bili razni ukrepi, da se zagotovijo pravice vseh članov partije, da odkrito izražajo svoja mnenja.

Tudi spoštovanje stališč članov partije in prepričevanje v obliki razprav o nepravilnih stališčih sta pojava, ki večata zaupanje komunistov in delavcev v učinkovitost debat ter spodbujata ustvarjalno misel.

Potek normalnega, demokratičnega življenja znotraj partije hkrati omogoča tudi dosledno izvajanje in spoštovanje najvišjega načela partijske dejavnosti, načela kolektivnega vodenja. Vse odločitve morajo biti plod širokih, načelnih in doslednih razprav v okviru izvoljenih partijskih organov. Le-ti so odgovorni za odločitve,

ki jih sprejemajo, odgovorni so za svojo kolektivno dejavnost in vsak član je odgovoren za svojo dejavnost kot tudi za dejavnost organov, katerih član je.

Z vsem potekom svojega notranjega življenja mora biti partija za vso socialistično družbo vzor resnične demokracije in s tem bo vedno privlačna za ustvarjalne sile množic.

Alexander Tanase

Demokracija humanizem osebnost

Skušnje, ki si jih je pridobila Romunija na področju družbene in državne graditve, so se sčasoma nabrale v določene značilnosti in posebnosti. Če jih analiziramo, odkrijemo izvirne ideje in rešitve, ki niso le ustrezni odgovori na vprašanja, ki so se pojavljala med procesom korenitega prenavljanja nekaterih družbenih struktur in družbenih, ekonomskih in političnih superstruktur, ki so drugačne kot v drugih deželah, ampak tudi izvirni prispevki, ki bogatijo zakladnico pozitivnih idej in skušenj mednarodnega komunističnega gibanja. Posebno za zadnja leta je značilna posebna bujnost v dinamiki in širjenju sistematičnega izpopolnjevanja v organizaciji in vodenju družbenega življenja. Te izboljšave in dopolnitve smo dolgo in resno pripravljale. Ni šlo za spektakularne reforme, ampak za postopen proces izpopolnjevanja, za ukrepe za graditev družbenega življenja, ki naj temeljijo na dozorevanju vseh družbenih, političnih in kulturnih razmer. Sicer pa je to ena najbolj značilnih potez metode, ki jo dosledno uporabljata naša partija in država.

Proces demokratizacije je zajel vsa področja političnega življenja; uveljavilo se je lastno stališče, dosledno poudarjanje načel svobode, neodvisnosti in suverenosti, zahteva po medsebojnem spoštovanju in nacionalnem dostojanstvu vsakega naroda na področju zunanjih odnosov — vse to je bolj znano in je imelo močnejši odmev v napredni politični zavesti našega časa. Vendar pa je tudi res, da bi takšna zunanja politika ne bila možna brez tistega vzporednika, ki mu pravimo notranja politika neke države.

Takšna linija izvira iz marksistično-leninistične koncepcije in njene ustvarjalne aplikacije, ki je delo Komunistične partije Romunije, pa tudi iz nekaterih zgodovinskih posebnosti razvoja romunskega ljudstva. Kljub zatiranju in zunanji in notranji usužnjenosti, ki jo je trpelo romunsko ljudstvo, je načelo demokracije zanj vendarle pomenilo načelo nacionalnega gibanja in zgodovinske zavesti: vsi veliki dogodki in družbeni in nacionalni procesi, ki so naredili in utrdili romunski narod kot posebno stvarnost, danost, moderno Romunijo kot enotno in neodvisno, ki so zagotovili njen zakoniti vstop v družino svobodnih in neodvisnih narodov, niso bili posledica pogodb, ki bi jih sklenile tuje sile, ali diplomatskih kompromisov med tujimi silami, temveč so bili rezultat pomembnih družbenih gibanj, ki so imela *demokratsko vsebino* (zaradi izredno širokega sodelovanja množic in zaradi boja vsega ljudstva) in tudi *nacionalno-progresistično vsebino* (zaradi zastavljenih ciljev in doseženih rezultatov).

*

Na podlagi razvoja in uveljavitve novih produkcijskih odnosov, katerih značilnost sta kooperacija in odločanje delavcev, je socializem sprostil vse ustvarjalne energije ljudi. Da pa bi se mogle vsestransko in učinkovito izražati, je potreben politični mehanizem, obstajati morajo takšne demokratične institucije, ki bodo omogočale nenehen napredek in izpopolnjevanje. Lenin je dokazal, da socializem ni mogoč brez demokracije, in sicer v dvojnem smislu: a) v smislu boja za izvedbo socialistične revolucije, ki je vedno boj za demokracijo; b) v smislu utrditve zmage in dokončne socialistične graditve, ki si je brez popolne demokracije ni mogoče misliti.

V zvezi z načinom, kako se naša partija in država lotevata vprašanj organizacije in vodenja družbenega življenja, razvoja socialistične demokracije, in kako jih razrešujeta, se nam zdita temeljni predvsem dve ideji (ki pa z njima ves problem očitno ni izčrpan).

1. *Z metodološkim odnosom* je v ekonomski, družbeni in kulturni politiki uveljavljena dialektika, ki razume socialistično družbo kot danost, ki dialektično nastaja in se presega in po lastnih notranjih težnjah teži k nenehnemu samoizpopolnjevanju, oziroma jo razume kot kompleksno danost. Potemtakem družbene strukture, organizacijske oblike in metode vodenja niso in ne morejo biti zakrnele, dane enkrat za vselej; dejstvo, da se pojavljajo čedalje številnejše situacije, pa povzroča, da je uporaba enotnih receptov za urejevanje družbenih odnosov in vkalupljenih metod za vodenje družbe popolnoma nemogoča. Najboljše ovrednotenje žive, nespekulativne dialektične misli, ki ustreza dialektiki stvarnega, je v tem, da ločimo sedanje žive strukture od starih, anahronističnih, da spoznamo spremembe, ki so se resnično zgodile; da najdemo oblike, ki najbolj ustrezajo organizaciji in vodenju družbenega življenja, da poiščemo v skladu z zakonitostmi in splošno veljavnimi načeli socialistične gra-

ditve tiste ukrepe, ki izvirajo iz raziskovanja lastnih danosti, pa tudi iz študija in selekcijske uporabekušenj drugih.

Dinamizem dane družbene organizacije merimo tudi po tem, koliko in kako je znala uveljaviti novo in se otresti zastarelih metod in oblik človeške dejavnosti. Ne zadostuje, da socializem objektivno odpira neomejene možnosti vsestranskega napredka, da nam daje take ekonomske spodbude za akcijo, ki so izredno učinkovite in močno razširjene. Da bi se vse te nove družbene razmere in nove možnosti uresničile, spremenile v uspešno družbeno stvarnost, je potrebno aktivno in takojšnje sodelovanje subjektivnih dejavnikov in predvsem ustvarjalno kritičen odnos vodilne marksistično-leninistične partije v odnosu do konkretnih oblik in metod organizacije in vodenja družbenoekonomskega življenja. Negibnost in otrdelost sta načeloma nezdržljivi s socializmom, toda da bi bili zares nezdržljivi, je treba nenehno uporabljati metode vodenja na ravni produkcijskih sil in odnosov, na ravni poklicnega pripravljanja osnovnih kadrov kakor tudi množic za napredek vse družbe.

2. *V zvezi z odnosom družbeno-človeško* je izpopolnjevanje politično-družbenega sistema — ki je temeljna vsebina in oblika razvoja socialistične demokracije — nerazdržljivo povezano s humanističnimi načeli. Demokracija in humanizem sta temeljni načeli, ki vodita vso dejavnost romunske socialistične države, za katero človek pomeni ne le končni, ampak tudi takojšnji cilj, za katero človek ni samo objekt politike, temveč predvsem aktivni subjekt procesa demokratizacije. Humanistični smisel demokracije je po eni strani dejstvo, da postaja napredek civilizacije ob pomoči celotnega sistema političnih državnih in javnih odnosov napredek vse družbe, in po drugi strani v tem, da uveljavlja docela novo pojmovanje človeka in njegove usode. Prav v tem humanističnem končnem cilju, v vsestranskem izpopolnjevanju in uresničevanju človeka temelji vrednost socialistične demokracije. Človeka razumemo v mnogostranosti njegovih odnosov in lastnosti, ki ga sestavljajo. »Družba, ki jo gradimo« — pravi tovariš Nikolaj Causescu — »si je za najvišji cilj zadala služiti človeku in uresničiti najvišja hotenja vsega ljudstva. Vse svoje napore usmerja k zagotovitvi visoke materialne civilizacije in k bogatemu duhovnemu življenju vseh ljudi naše dežele. Socialistična družba ne ponižuje človeka v vlogo produkcijske sile, temveč vidi v njem človeka, ki uživa vse znanstvene in kulturne vrednote, nastale v prejšnjih časih, najvišji dejavnik družbe, ki mora nenehno razširjati svoje obzorje, utrjevati svojo zavest, izboljševati značaj in osebnost, da bi uresničil veliko poslanstvo, ki mu je zaupano v preobrazbi sveta.«

Novi človek naše družbe ni zadovoljen s tem, da bi pasivno sprejemal dobre demokracije. Biva in se potrjuje kot osebnost, ki je moderna in socialistična, če se njeni odnosi z demokratičnim sistemom političnih in kulturnih odnosov izražajo predvsem v aktivnem sodelovanju, v moralni odgovornosti v odločanju. Ker demo-

kracija razume človeka kot osebnost, je njena vloga dvojna: a) človeka mora integrirati v kompleksno celoto družbenih odnosov; stopnje in načini integracije so različni, toda demokracije, ki spoštuje moralne vrednote, ravna vedno v korist integracije, ki jo označuje humanistično bistvo, ki nasprotuje osamitvi posameznika od skupnosti, njegovega notranjega subjektivnega življenja od objektivnega družbenega življenja, ki pa nasprotuje tudi razkrajanju posameznika v družbeni skupini ali v širši skupnosti; b) njena druga vloga je diferenciacija, razmejevanje; osebnost ni abstraktna enota neke skupnosti ali njen statistični znak, temveč združen in sorazmerno avtonomen izraz svojega možnega ustvarjalca.

Pri tem je treba opozoriti na togo razmejevanje, ki trdi, da je med *znanstvenim spoznanjem* družbenih pojavov in *ideologijo* (tudi *politično ideologijo*) prepad — to razlikovanje zagovarjajo nekateri marksistični avtorji in na tej podlagi ocenjujejo *humanizem* kot pragmatični fenomen, tuj znanstveni teoriji in spoznavnosti. Od tod prihaja sklep o nekakšnem *teoretičnem antihumanizmu* marksizma, ker da je Marx izdelal znanstveni sistem družbenoekonomskega življenja tako, da mu izhodišče ni bil človek v smislu filozofskih antropologij, ki razmišljajo na podlagi abstraktnega in neobstoječega koncepta o človeku, temveč takšna objektivna in konkretna dejstva, kot so *produkcijski odnosi*, *produkcijske sile*, *razredni boj*.

Iz tako postavljenega problema je mogoče — vsaj za področje, ki nas tu zanima — priti do znanstvenega spoznavanja političnih struktur in procesov, pri čemer pa je zanikana vsa ideologija in ves humanizem, ali pa do sistema pragmatičnih predstav ideološkega tipa, ki zanikajo znanost. Tu ne mislimo posegati v širšo polemiko o tem vprašanju, vendarle moramo le pojasniti tole:

1. Spoznavanje nenehno teži k čedalje popolnejši objektivnosti. Izvajali smo zakonske in organizacijske ukrepe, ki zadevajo tako oblike izpopolnjevanja predstavniške demokracije kot tudi neposredne demokracije. V izdelavi in uveljavljanju novih metod v organizaciji in vodenju družbenega življenja izhajamo iz nekaterih temeljnih načel, ki veljajo od CK in njegovih kolektivnih organov do osnovnih partijskih organizacij, od najvišjih organov državne oblasti do krajevnih ljudskih odborov. Tu bom naštel le nekatere:

— načelo vodilne vloge komunistične partije na vseh področjih družbenega življenja;

— nujnost države kot temeljne sestavine naše socialistične vrhnje stavbe, kot pglavitnega političnega dejavnika v graditvi novega sistema, ki ima čedalje pomembnejšo in aktivnejšo vlogo v urejanju in vodenju družbenih procesov;

— uveljavljanje in širjenje demokratičnih načel poteka postopoma in pri tem napake in prehodne nedoslednosti nikakor niso a priori nemogoče, toda utrditev široke demokracije za celotno družbeno življenje ostaja trajni in neovrgljivi cilj. Tako so npr. kvaliteta

tivne spremembe, ki so nastale v razvoju produkcijskih sil in njihovi geografski razporejenosti, v ekonomskem, družbenopolitičnem in kulturnem razvoju naše družbe, preobrazbe, ki so nastopile v strukturi populacije, v življenju mest in vasi, pospešena urbanizacija na poti k socialistični civilizaciji nujno zahtevale izboljšanje teritorialno-administrativne uprave in sistematizacijo ruralnih področij. Novi zakon o organizaciji in delovanju ljudskih odborov, pa tudi drugi nedavni ukrepi, odkrivajo kritičen odnos do teženj po pretiranem centralizmu, do številnih nekoristnih posredniških členov med centralnimi organi in osnovnimi enotami, do paralelizma vodilnih organov, pa tudi do vsega, kar poraja subjektivizem in voluntarizem, beg pred odgovornostjo in pomanjkanje ustvarjalne pobude; toda ta odnos ni zgolj negativen, rušilen, temveč je izrazito konstruktiven, ker ga spremlja nastajanje novih organizacijskih oblik, v katerih centralizem sicer ne zgine, postane pa resnično demokratičen in združuje enotno centralno vodenje gospodarstva in družbenega življenja s širšimi pravicami in odgovornostmi, ki jih daje krajevnim organom in ekonomskim ter socialno kulturnim enotam. Nedavno so v veliki narodni skupščini poudarili, da kompleksne družbe, ki je v nenehnem procesu modernizacije, ni mogoče voditi na lokalni, mikro-družbeni ravni, ne da bi vlogo lokalnih organov povečali v dveh smereh: a) v smeri reševanja lokalnih problemov; b) v smeri udeležbe pri sprejemanju odločitev centralnih organov. Že iz samega načina, kako je problem postavljen, je razvidna neločljiva enotnost teh dveh aspektov: krepitev centralnega vodenja, ki teži k poglobljanju in napredku, in razvoj demokracije, ki je mogoč z rastočo samostojnostjo in mobilnostjo lokalnih organov.

Vse, kar sestavlja te lokalne organe in njihovo delovanje (stalne komisije, občinski odbori, novi status poslanca, ne samo formalna, ampak dejanska odgovornost državljanom), očitno izraža demokratizem socialističnega sistema, stalno skrb za ustvaritev takšnega ozračja, v katerem se bodo ustavne pravice in svoboščine mogle široko uveljavljati in v katerem bo celotni mehanizem postal prožnejši, bo bolje deloval in bo lahko hitreje uresničeval nove zahteve, ki jih postavlja življenje.

V tem sklopu idej se pred socialistično demokracijo postavlja kot bistveni problem, ki zahteva, da se ga pazljivo rešuje, problem odnosov med demokracijo in planiranjem oziroma — v širšem okviru — med zahtevami demokracije in zahtevami znanstvenih metod v zvezi z organizacijo in vodenjem družbenega življenja. V našem času soglasno priznavamo pomen in nujnost planiranja, ki je postalo obvezen pogoj družbenega in ekonomskega napredka. Toda planiranje predpostavlja, da krepko držimo in učinkovito izkoriščamo pogloblitve vzgona oblasti. Toda kako je mogoče zagotoviti, da teh vzgonov ne bodo izkoriščali in uporabljali v škodo demokracije? Ali je mogoče zagotoviti, da se bodo znanstvena merila, ki zahtevajo veliko samostojnost in poklicno odgovornost, povezovala z načeli

demokracije, ki zahtevajo široko sodelovanje množic ne le pri uresničevanju najboljših odločitev, ki zadevajo skladen in progresiven razvoj gospodarstva in kulture ter vsega družbenega življenja, temveč tudi pri sprejemanju teh odločitev? Teh dveh pojmov zagotovo ni mogoče postavljati nasproti, zato ker znanstvena organizacija dela zahteva visoko poklicno samostojnost, ne pa demokratične soudeležbe. Po drugi strani pa v imenu demokracije ni mogoče postaviti nasproti pomanjkanju planiranja birokratskih deformacij planiranja.

V razmerah, ki jih je ustvaril socializem, moralne vrednote demokracije ne nasprotujejo znanstvenim vrednotam ekonomsko-tehničnega napredka. Načrtovano in organizirano urejevanje družbenega življenja mora biti racionalistično, znanstveno, temeljiti mora na globokem poznavanju in veliki poklicni samostojnosti, toda tudi na učinkoviti dejavnosti zelo široke človeške skupnosti v prostnem demokratičnem okviru. Sistem demokratičnih odnosov je prav tista sfera socializma, kjer se enotnost med spoznavanjem in dejanjem, med znanostjo in prakso potrjuje na čisto poseben način.

Stopnja, ko morajo metode organizacije in vodenja družbenega življenja uskladiti romantizem nekaterih demokratičnih gibanj z znanstveno doslednostjo izdelanih modelov, pomeni višjo stopnjo demokracije. V Romuniji je znamenje te nove faze nenaden polet v teh zadnjih letih, ki se kaže v znanstvenih proučevanjih, v prodiranju specifičnih metod sociološkega proučevanja v življenje države in partije. Številnih in perečih problemov družbenega razvoja ni mogoče razrešiti z administrativnimi ukrepi in z birokratskimi odločitvami od zgoraj, temveč prav s povezovanjem znanstvene metode z metodo širokega ljudskega posvetovanja. Samo usklajena uporaba teh metod zagotavlja, da se bodo izboljšali način in oblike, v kateri se izvršuje oblast. Takšno povezavo, torej koordinacijo in znanstveno vodenje vseh človekovih demokratično organiziranih in izraženih naporov, popolno ovrednotenje obstoječih razmer, ki je potrebno, da bi zagotovili napredek novega sistema, omogoča dejstvo, da so družbene pregrade in razredna nasprotja, ki omejujejo možnosti planiranja v tistih sistemih, ki temeljijo na izkoriščanju in privatni lastnini, zginile.

Dejstva, da se znanstveno utemeljene oblike in metode vodenja države ne upirajo demokratičnemu sodelovanju množic, temveč se nanj celo opirajo po predstaviških institucijah ali pa po neposredni demokraciji, je točka več za socializem. Neposredno dogovarjanje vseh kategorij delavcev, kadar gre za odločitve, ki zadevajo pot naše družbe, za znanstveno utemeljevanje politike ekonomskega in kulturnega razvoja dežele ali pa za uveljavljanje vsega novega in naprednega v družbeni misli in praksi, je postalo že vsakdanja praksa. Npr.: glavni dokumenti nacionalne partijske konference decembra 1967, teze o organizaciji okrajev in občinskih središč, nedavni zakon o izobraževanju in celo temeljni zakonski dokumenti, kot npr. ka-

zenski zakonik ali pa zakon o organizaciji in delovanju občinskih in okrajnih odborov, so bili dani v široko javno razpravo in biliboljšani na temelju predlogov in sugestij teh razprav. V tej zvezi se mi zdi izjemno značilen način, kako pri nas izkoristimo družbeno skušnjo, da se namreč opiramo na poglobljene študije, na znanstvena dejstva kakor tudi na organizirano sodelovanje širokih množic državljanov. Naj za primer navedem vprašanje, ki je bistvenega pomena za delovanje in napredek socialističnega sistema: sistem delitve, ki ne deluje avtomatično, ampak skladno z načeli socializma samo v odnosu do dejanskih socialističnih produkcijskih odnosov. V uporabi socialističnega načela delitve lahko nastajajo in tudi resnično nastajajo razne anomalije, zlorabe in maličenja. Trenutno poteka v Romuniji proces postopnega uvajanja novega sistema nagrajevanja, ki temelji na skušnjah in na rezultatih teh skušenj, katerega temeljni cilj je uskladiti splošne in posamezne interese z organsko povezanostjo med dohodkom in dejanskim deležem vsakogar v ekonomski in družbeno-kulturni dejavnosti. Ne bomo se spuščali v podrobnosti tega vprašanja, ker bi nas to oddaljilo od glavne teme; poudarimo naj samo, da razrešitev tega vprašanja odkriva takšno socialistično demokracijo, ki daje ljudstvu možnost, da sodeluje pri vodenju dežele, pri oblikovanju in izvajanju svoje politike, razkriva pa tudi vidik socialističnega humanizma: uresničevanje plemenitih humanističnih idej o družbeni privlačnosti in enakosti, nenehno izpopolnjevanje novega sistema družbenih odnosov, v katerih je najvišje merilo za človeka njegovo delo in ustvarjanje, njegov dejanski prispevek k napredku družbe.

V istem sklopu idej lahko omenimo še druge ukrepe, ki težijo k poglobljanju *ekonomske demokracije*: npr. institucionalizacijo generalnih skupščin delavcev v podjetju, enotno uvajanje *načela kolektivnega vodenja* v podjetjih in ustanovah z ustanavljanjem upravnih odborov, ki zagotavljajo demokratično predstavništvo in sodelovanje z dvojno aplikacijo in v tesni povezanosti: kolektivno vodenje v vseh celicah institucionalnega mehanizma organizacije ter hkrati osebna odgovornost posamezniku; *civilna demokracija*: z reorganizacijo pravosodnega aparata in organov državnega sodstva itd. na tak način, da bodo javne svoboščine, nedotakljivost človekove osebnosti dobile tudi institucionalna zagotovila, trdnije in učinkovitejše zakonsko jamstvo; *družbena demokracija*: širše možnosti sodelovanja delavcev pri vodenju družbenega življenja neposredno vključujejo množične organizacije v delo nekaterih državnih organov: predsednik generalne skupščine sindikatov, predsednik nacionalne zveze kmečkih produkcijskih zadrug, prvi sekretar centralnega komiteja Zveze komunistične mladine imajo glasovalno in posvetovalno pravico v ministrskem svetu, isto načelo pa se izvaja tudi na drugih stopnjah državne oblasti.

Široko demokratično dogovarjanje o izdelavi in sprejemanju odločitev, ki so bistvenega pomena za napredek naše dežele, spre-

minjanje teh odločitev in na splošno kar vsa ekonomska in kulturna politika na področju civilizacije, materialne in duhovne stvarnosti predpostavljajo višjo kulturno raven in zavest vsega ljudstva.

Socialistično demokracijo je seveda treba razumeti kot proces, ki mora skozi več razvojnih etap tako glede družbene odgovornosti državljanov, stopnje in učinkovitosti družbenih pravic in svoboščin, glede možnosti, da s samokritiko zanikajo in zavržejo vse, kar je staro in preživelo, in uveljavijo novo, pa tudi glede razvijanja konkretnega institucionalnega sistema, prek katerega se potrjuje in izraža demokratična dejavnost. Trenutno smo na takšni stopnji demokracije, ki zahteva nove ukrepe, ustrezne krepitvi moralne in politične enotnosti ljudstva ter bratstva romunskih delavcev z narodnostnimi manjšinami in nove organizacijske metode pri vodenju družbenega življenja. V tem smislu moramo omeniti ustanovitev Fronte socialistične enotnosti, ki je širok demokratični organizem stalnega značaja in združuje vse družbene sile našega ljudstva, povezuje vse duhovne energije socialističnega naroda in predstavlja vse družbene razrede in skupine, ki sestavljajo *strukturo režima* v naši deželi. Da bi zagotovili popolnejše uveljavljanje ustvarjalnih energij narodnostnih manjšin ob upoštevanju njihovih posebnih značilnosti, smo ustanovili delavske skupščine madžarske, nemške in drugih narodnosti, ki tudi označujejo višjo stopnjo v razvoju in moralni ter politični enotnosti našega ljudstva.

Ob koncu naj rečemo, da je ne glede na izhodišče, *aktivni subjekt* demokracije vendarle človek v svoji dvojni funkciji: kot tisti, ki sprejema, uživa razmere in vplive, ki so ga oblikovali, in hkrati kot *ustvarjalni dejavnik* resnično demokratičnega sistema. Če je poglavitna skrb humanizma osvoboditev človeka, razvijanje in potrjevanje njegovega človeškega bistva, tedaj je socialistična demokracija poglavitno politično sredstvo za uresničitev teh zahtev. Poleg delovnega procesa je demokracija temeljni dejavnik v razvoju aktivne zavesti in ustvarjalnega duha delavskih množic.

Resnična demokracija daje plodna tla za uresničevanje in uveljavljanje enotnosti človekove osebnosti. Demokracija pomeni odgovorno in samostojno sodelovanje množic, skoraj vseh članov družbe, ki neposredno ali po predstavniških institucijah sodelujejo pri organizaciji in vodenju javnih zadev. Nediferencirana množica pa ne more biti učinkovit in ustvarjalni subjekt demokratičnih odločitev. Središče socialistične demokracije ni »nekritična množica«, temveč človeške skupnosti, ki jih oblikujejo polne osebnosti.

Socialistična demokracija pomeni izboljšanje institucionalnega sistema organizacije, toda še bolj pomeni ustvarjalno uresničevanje človeka kot osebnosti. Nova človeška tipologija, potrjevanje človekovega bistva v konkretnem družbenem bivanju predpostavlja preobrazbo možnih in idealnih razmer v resnično preobrazbo človekovega sveta v svobodni svet.

Das Argument

Skušnje »zunajparlamentarne opozicije« (APO)

Nekatere skušnje zunajparlamentarne opozicije ali opozicije zunaj parlamenta (APO) v Zahodni Nemčiji in posebej v zahodnem Berlinu bi rad uporabil za razpravo o demokraciji in socializmu. Najprej bom z nekaj potezami orisal tri značilne situacije, v katerih je nastala APO, in sicer:

1. množično študentsko akcijo na univerzi,
2. akcijo ad hoc skupin brez množične baze na posameznih strokovnih področjih univerze,
3. akcija APO med nevtralnimi ali celo sovražnimi množicami na mestnem območju.

Prvi primer: študentska množična akcija na univerzi. Univerze v Zahodni Nemčiji so »legla« opozicije zunaj parlamenta. Tu je imel poziv zastopstev študentov, ki se že več let bore za reformo visokih šol, v nekem trenutku večkrat presenetljiv odmev. Nosilci študentske politike so postala zdaj malone vsakodnevna zborovanja, na katerih je tisoč in več študentov, ki jih nihče ne delegira, napolnilo velike predavalnice do zadnjega kotička. Iz teh zborovanj so prišle bojvite akcije na univerzi, tu je bil njihov uspeh takoj potem podvržen skupni kritiki, zagovorniki in nasprotniki so nemoteno dobili besedo. Izvoljeni predstavniki študentov so imeli izglasovane sklepe zborovanja za obvezne, zborovanje pa je vsakikrat bolj in bolj zaupalo nekatere posamezne funkcije tudi neuradnim osebam. V volitvah in glasovanjih so imeli študenti vse univerze tu pa tam priložnost izraziti se o politiki študentskega gibanja. To politiko je večina zmeraj izrecno odobrila, ob nekaterih priložnostih so jo podprle množične demonstracije, del študentov, ki ni izrecno določil svojega stališča, je presojal akcije skoraj brez obsojanja, načelne opozicije praktično sploh ni bilo. Višek neposredne demokracije so pokazali takrat na zborovanju. Odločanje je bilo stvar večine, tako kakor se je izoblikovala v svobodni razpravi, s temi odločitvami pa so se bolj ali manj lahko strinjali tudi preglasovani študenti.

Drugi primer: akcija ad hoc skupin brez množične baze na nekaterih strokovnih področjih univerze. Na visokih šolah so bila področja, ki se jih študentsko gibanje skoraj sploh ni dotaknilo. Tu so

se posamezni študenti dostikrat združili v ad hoc skupine, ki so postale aktivne neposredno na delovnem mestu. Izvoljeni predstavniki so se ali pridružili ad hoc skupini ali pa so se zgubili v množici študentov, ki je ostala pasivna in v običajni obliki nadaljevala svoj študij. Profesorjem, ki so načelno odklanjali soodločanje študentov, je bilo lahko sklicevati se na pomanjkanje demokratične legitimacije ad hoc skupine. V nenadnem demokratičnem razpoloženju pa so apelirali na večino, dobro vedoč: 1. da so bili študenti njihovega področja preveč okorni, da bi spravili skupaj zadosti reprezentativno zborovanje, in 2. da bi se na takem zborovanju, če bi res prišlo do njega, za izzivajoči nastop ustrezne ad hoc skupine težko odkrito in izrecno izrazila večina. Vendar pa so ad hoc skupine vztrajale pri svoji zahtevi, da bi govorile v imenu vseh študentov svojega strokovnega področja. Pri tem se niso sklicevali na odločitve večine, marveč na interes, o katerem so si bili edini z vsemi svojimi bojnimi tovariši. In imeli so za svojo nalogo, da uveljavijo tako študentski interes nasproti profesorjem, kakor tudi da dosežejo, da se bo ob strani stoječa večina zavedela svoje koristi in se dala pridobiti za sodelovanje. Podrediti se v sedanjem trenutku večini, ki v politiki še ne sodeluje, bi pomenilo akcije sploh preprečiti in bi nasprotovalo tudi interesu te večine. Interesi in odločitve večine so si v tej situaciji protislovno nasprotovali. Ad hoc skupine so se odločile, da bodo upoštevale interese, in so tako ignorirale pravilo igre, ki za demokracijo splošno velja za neogibno potrebno. Kljub temu so razumele svoje ravnanje kot brezpogojno demokratično.

Tretji primer: akcija APO med nevtralnimi ali celo sovražnimi množicami na mestnem območju. Študenti so kaj kmalu spoznali, da se visoke šole ne bodo dale demokratično reformirati, če družba ne postane revolucionarno demokratična. Zato so tudi iz mesta napravili svoje akcijsko torišče, in šele tedaj je nastala prava opozicija zunaj parlamenta (APO), katere nosilci niso več bili samo študenti. Spričo večjih družbenih zvez se je APO posrečilo pritegniti precejšnje število sodržavljanov k demonstracijam proti obstoječim razmeram v vladanju oblastnikov. Te demonstracije so oblastniki sicer trpeli, dokler so se držale znanih pravil igre, toda v množicah niso zbudile nobenega odmeva ali pa je bil odmev celo odklonilen. Vendar pa APO niti za trenutek ni dvomila o tem, da je zastopala sama v tem mestu interese vsega delovnega prebivalstva, zlasti pa mezdnih delavcev, čeprav so ne samo stali pasivno ob strani, marveč so z nedvoumnimi dejanji zanikali istovetnost svojih interesov in interesov APO.

— . —

Kaj nam pokaže skušnja, povzeta iz treh tu skiciranih tipov situacije? Da je demokracija, dokler se šele uveljavlja ali jo je treba še do kraja izpeljati, lahko zelo protisloven pojav. Čisto teoretično ni prav nič težavno za bistvene momente demokracije priznati tako

zaznavo interesov ljudstva kakor tudi načela odločanja večine. Teoretiki buržoazne kakor tudi socialistične demokracije se lahko v tem pogledu strinjajo. Protislovja nastanejo šele iz konkretne situacije. Buržoazna demokracija ima za vse take primere pri rokah preprost pripomoček, da jih razvozla; držati se za vsakogar enako veljavnega pravila igre je njeno neomajno načelo. Izhodišče študentskega gibanja in APO pa je bilo ravno spoznanje, da je mogoče demokratična pravila igre zelo dobro uporabiti za to, da se demokracija zatre ali da se ji sploh ne dopusti, da bi pognala korenine. Saj ni bil torej zaman klic »Zlomite pravila igre« znamenje za začetek boja za demokracijo proti goli fasadi demokracije. Spričo skušnje ad hoc skupin, da imajo interesi prednost pred pravili, pa pravila niso odveč, marveč zahteva to, da se modificirajo skladno z vsakokratno situacijo. To je v širokem okviru in v zapletenih okoliščinah dejavnosti APO na mestnem območju seve mnogo težavnejše kakor na prizorišču, kjer so tu mišljene skupine ad hoc delovale. Te skupine so namreč sestajale iz določenih preglednih strokovnih področij, v pravem pomenu besede sploh niso skupine, marveč samo zbor vseh tistih, ki hočejo postati aktivni v težnji po skupnih interesih »ad hoc«, t.j. iz določenega nagiba in z določenim, v kratkem roku dosegljivim ciljem.

Čisto drugačen je položaj neparlamentarne opozicije zunaj visokih šol. APO je nekakšen geto, ločen z velikim prepadom nejevolje in nespোরazuma od množic, ki jih zastopa, in ne dela ad hoc za to ali ono spremembo v svojem okolju, marveč dolgoročno za spremembo vse družbe. Interes, ki ga skuša uveljaviti, je interes pretežnega dela prebivalstva v kapitalistični družbi, gre za samoodločbo proizvajalcev, torej za socialistično demokracijo. Po skušnjah ad hoc skupin bi bilo treba za uveljavljanje tega interesa ustrezne postopke, pravila igre boja iz dane konkretne situacije šele razviti. Tega pa APO — izvzemivši izjemnih primerov — doslej ni mogla storiti. Sicer je že zdavnaj — in neprimerno bolj bojevito kakor omejene ad hoc skupine — prelomila pravila igre buržoazne demokracije v interesu žrtev kapitalističnega sistema. Poleg tega je spoznala, da je njihov interes lahko samo samoodločba. Da bi uveljavila ta interes, pa vendar vedno znova sprejema načelo buržoazne demokracije, da imajo namreč pravila igre prednost, pa naj bo to v interesu ljudstva ali ne. Samo da predpisuje zdaj pravilo igre politično prakso, imenovano socialistično, toda po vzorcu prakomunizma mišljenje demokracije, namreč neposredno samoodločbo, ki jo uporabljajo vsi udeleženci enako in v kateri ni nobenih posredujočih instanc. Ta samoodločba mora biti dosežena samo po sami sebi, po ničemer drugem. Uresniči naj se kratko malo tako, da se prakticira tu in zdaj. S tem se problem revolucije reducira na problem zamenjave pravil igre: če vsi od zaslužka odvisni nočejo več živeti po pravilih igre buržoazne demokracije in če sklenejo priznati pravila igre neposredne socialistične demokracije, je demokracija s tem uresničena. Vsa stvar je torej v

tem, da množice dejanje tudi izpeljejo, tako da sežejo po samoodločbi. Revolucionarna strategija, v katero se množice ne vključujejo same po sebi, se ne sme vmešavati, kajti to bi bila tuja odločitev. Dejavnost APO se je torej osredotočila najprej na podjetja, katerih smisel je bil pretežno v demonstraciji: s tem, da je bilo v posameznih krajih npr. z zasedbo uradnih prostorov ali s presenetljivo zmago nad policijo nazorno dokazano, da moč podjetja ni nedotakljiva, naj bi prebivalstvu na primer pokazali, po kateri poti se lahko obvaruje tujega odločanja po kapitalu in svoji državi. Da se je akterjem pri tem spet primerila avtoritarna in spričo pomanjkanja organizacije kontroli težko dosegljiva praksa, je pač presenetilo nje same.

Da bi neposredna demokracija povzročila neposredno demokracijo v meščanski družbi, ta namera je očitno utvara. Toda ne glede na to bi vztrajanje na spontanosti v situaciji, v kateri le-ta ali ni možna ali vendarle ne zadostuje, naravnost oviralo ureditev družbe, v kateri bi se možnosti za to sposobnost lahko razvile, ter otežilo uveljavljanje še tako skromne socialistične demokracije.

Kolikor APO sledi temu konceptu, se v svoji praksi vendar spet bliža meščanski demokraciji: kakor tu vztrajanje pri meščanskih pravilih igre, poteka tam vztrajanje pri protimeščanskih pravilih igre in s tem načelno zavrača meščanska pravila igre, poleg tega pa ohranja edini cilj revolucionarnega boja: osvoboditev proletariata iz spon kapitala s kakršnimikoli sredstvi.

Zakaj se APO tako malo posreči podrediti se interesom proletariata? Odgovor je preprost: tako študentsko gibanje kakor tudi APO sta se razvila iz poskusa meščanov iztrgati se iz buržoaznega reda. APO je torej najprej potencialno socialistično gibanje, in sicer tudi tam, kjer že na široko uporablja socialistične besede in zamisli.

Nosilci APO so v veliki meri pripadniki meščanskega razumnštva. Temu sloju je bila v liberalni blagovno-proizvodni družbi namenjena vloga, da proizvaja posebno blago ideologije: recimo, v obliki znanosti in umetnosti. Na prostem trgu je vsakdo lahko prodajal, kar je imel: kapitalist je prinesel na trg materialne proizvode, delavec svojo delovno silo — razumnik pa je nastopal kot proizvajalec znanja in misli. Splošno zagotovljenja svoboda mišljenja je postala zanj eksistenčni pogoj. Meščanska družba je lahko zagotovila to svoboščino, ker je prav tako potrebovala meščansko ideologijo, ki so jo proizvajali razumniki, kakor delovno silo proletarskih množic, za zatiranje katerih je bila ta ideologija potrebno pomagalo. Dolgo je moralo biti in lahko je bilo upoštevati tudi to, da so mnogi razumniki prodajali slabo blago: namreč kritiko meščanske družbe — za kar so dobili tudi potrošnike.

Sodobna monopolistično-kapitalistična družba daje svobodo trga samo še v zelo omejeni meri. Njeno siljenje k integraciji je čedalje hujše. Razen tega je meščanski inteligenci težko že s čisto vestjo upravičevati sistem, ki je postal očiten anahronizem in ka-

terega ravnanje je čedalje bolj protičloveško. V zahodnonemški povojni družbi je zato mnogo jasnovidnih pisateljev preusmerilo svojo dejavnost izključno na kritiko ali na dela, prežeta s kritiko. Da njihova kritika ne bi zgrešila svojega smisla, da bi jo torej ljudje lahko brali, so morali pisatelji še prav posebno paziti na to, da se niso dotaknili svobode mišljenja in tiska. Da se sploh lahko ukvarjajo s kritiko, so se morali sami strogo distancirati od družbe, saj so bili zakoreninjeni v njeni kulturi in svetovnem nazoru. Imeli so se za nonkonformiste, in ker so se ukvarjali s kritiko, so bili po tej uradni razlagi politično »levičarji«. Od tod še zdaj tu pa tam naziranje, da so konservativni kulturni kritiki »levi intelektualci«.

Ustanovitelji APO niso več nekonformistični levi intelektualci ali vsaj nočejo več biti. Medtem je namreč postalo jasno, da je bila kritiki zagotovljena svoboda po mnenju volivcev v neposrednem odnosu z njeno neučinkovitostjo. Svoboda mišljenja in tiska je dala glede kapitala na trdnih nogah stoječemu tisku možnost, da je velik del prebivalstva držal v brezprimerni politični ravnodušnosti. Eno glavnih pravil meščanske demokracije se je v službi vladajočega kapitala pokazalo za izredno sposobno, da tišči k tlom vse nevarne demokratične spodbude od zaslužka odvisnih ljudi. Predvsem v svojih akcijah proti koncernu Springer je APO tudi to pravilo igre meščanske demokracije zavestno dezavuirala.

To je lahko storila na podlagi skušenj, ki so si jih prvi pridobili študenti v začetku svojega boja proti univerzitetni hierarhiji. V zborovanjih in akcijah, opisanih v prvem primeru, so študenti, sinovi meščanskih družin, ki so bili spričo meščanske demokracije osamljeni in nemočni, prvikrat doživeli, kaj res je lahko demokracija. Spoznali so, da predpostavlja resnična demokracija enakost temeljnih interesov, da s to predpostavko včlenitev v skupnost ne pomeni nobenega siljenja, da ni treba, da bi bile javnost in odkritost razprave in skupnost akcije gole izmišljotine. Spoznali so, da se demokracija ne meri po tem, koliko omogoča peščici privilegiranih nekonformistov z njihovimi gledišči vplivati na proizvajalce družbenih dobrin in torej tudi njihovih privilegijev, marveč koliko družba s svojimi napravami pospešuje samoupravo delovnih množic.

Vse to so v polni meri našli in doživljali tam, kjer so se znašli. Nič čudnega, da so se upirali priznati časovno in prostorsko omejenost tega fenomena. Na zunaj je bila to prej ko slej meščanska družba, ki so ji sami pripadali, katere manipulacijam so bili podlegli in bili še vedno v nevarnosti, da jim podležejo. V teh okoliščinah je morala postati APO protiavtoritarno gibanje, kot antiavtoritarno gibanje je APO poskus samoosvoboditve iz spon zunanjih, še bolj pa duhovnih siljenj. Spričo tega je alergična proti sleherni opredelitvi, ki ne ustreza neposredno njeni lastni samovoljno izraženi volji, pa naj nastopa kot študijski red, obratna hierarhija, partijska disciplina ali kakorkoli že. Socialistično idejo samoodločbe si je torej lahko prilastila, ne pa kar tako tudi prakse socialistične revolucije.

Vrh je neparlamentarno gibanje doseglo, ko je prišlo v prvem primeru do omenjenih študentskih zborovanj in v drugem primeru do omenjenih množičnih demonstracij. Takrat je bilo mnogo udeležencev pod vplivom malone opojnega doživljanja čedalje širše spontanosti. Kazalo je, da je država brez moči, človek bi bil mislil, da je potrebna samo še iskra, da bi prišlo do revolucionarnega, ko iz nič nastalega dejanja samoodločbe pri množicah. Čim dlje je bilo treba čakati na to dejanje, tem nestrpnější so postajali protiavtoritarci, tem bojevitejša in nasilna so bila njihova prerekanja z organi državne oblasti. Rezultat: priložnostnih demonstracij, ki se je na njih prej zbralo vendarle do 30.000 ljudi, se zdaj udeleži komaj tisoč ali dva. Študenti so svojo dejavnost že zdavnaj spet prenesli na univerze in skušajo s stavkami, zasedbo inštitutov, itd. vendar še izsiliti bankrot kapitalistične družbe ali vsaj njenega izobrazbenega sistema. Medtem se je dozdevna in občasno resnična šibkost države že zdavnaj pokazala kot moč: vtem ko se državna oblast znova po možnosti vzdržuje, so študenti prisiljeni k čedalje radikalnejšim provokacijam in tako zapadajo v izolacijo; ni več nemogoče, da bo gibanje dobesedno zaspalo.

Ali je bilo mogoče ta polom preprečiti? Le tako, če bi bila mogla APO svoj antiavtoritarni program razviti v dosledno socialističnega. Na splošno pa je ostala zvesta zakonu, po katerem je nastopila. Njen izhodiščni program ni bil: kako pridejo delavci do družbe, kjer ni izkoriščanja, marveč: kako se mi, privilegirani občani, ubranimo siljenja, ki ga počenja nad nami meščanska družba, kateri tudi sami pripadamo? Siljenje je bilo posledica industrijskega razvoja. Meščanska družba svoji inteligenci ne more več priznati starih privilegijev. Tudi intelektualci se morajo prilagoditi aparaturi visoko civilizirane družbe, postati morajo funkcionarji te družbe in s tem v okoliščinah gospodstva kapitala odvisni od zaslužka, kakor je delavski razred že od nekdaj. Osvoboditev iz te stiske je možna samo po poti socialistične demokracije. Toda tudi socialistična družba je industrijska družba, tudi ona vključuje vse svoje člane v svojo organizacijo, tudi ona teži za tem, da bi inteligenci odvzela njene privilegije — toda socialistična družba čedalje bolj razvija možnosti za kooperacijo vseh v skupnem interesu vseh — to je nova svoboda, ki jo kot perspektivo lahko da. Skupna družbena ureditev je eksistenčni pogoj vsake bodoče družbe, centralizem je torej neogiben, vprašanje je lahko samo, ali naj bo to eliten ali demokratičen centralizem.

Antiavtoritarni občani še upajo, da se bodo tej alternativni lahko ognili. Ne gre jim za to, da bi zahteve meščanske industrijske družbe zamenjali za zahteve socialistične. Pač pa jim gre — dostikrat bolj podzvestno kakor zavestno — bolj za to, da kljub tem zahtevam obdrže staro meščansko svobodo. Svobodo, ki jo je dajala liberalna meščanska družba prejšnjih stoletij, svobodo podjetnika, ki ni bila nazadnje v tem, da je bilo meščansko delovno in zasebno življenje

v veliki meri zavarovano pred posegom družbenih institucij, predvsem države. Meščanska svoboda je temeljila na izkoriščanju delavcev v proizvodnem procesu. Če so torej v sodobni družbi na proizvodnih mestih tudi meščani v čedalje večji meri med izkoriščanci, namesto med izkoriščevalci kakor prej, očitno lahko dosežejo meščansko svobodo samo tedaj, če bodo tako izkoriščanci kakor tudi izkoriščevalci dobili pravico razpolagati s proizvodi. Kjer naj bi v kolektivu odpravili odvisnost enih od drugih, se to lahko zgodi samo s samoodločbo vsega kolektiva. Tako pojmovana samoodločba je socialistična ideja. Stik iz kapitalističnega sistema nastale privilegirane inteligence s socializmom omogoča postaviti proti monopolističnemu stadiju družbenega razvoja nov liberalizem, nekakšen socialni liberalizem. Z vključitvijo socialistične samoodločbe v idejo meščanske svobode je bilo omogočeno nastopiti proti meščanskemu razredu in vendar ostati pripadnik tega razreda.

Kakor klasičnemu, tako gre tudi socialistično modificiranemu liberalizmu za svobodo osebne, zasebne eksistence nasproti državnim silam, samo posameznike naj zamenjajo proizvodni kolektivi, ki prav tako neposredno razpolagajo sami s seboj, kakor je liberalistična ideologija to prisojala svobodno proizvajajočim podjetnikom in intelektualcem. Ta koncept predpostavlja, da je mogoče v enaki meri obiti vlogo države kakor v liberalni družbi. V klasični kapitalistični družbi je imelo liberalno meščanstvo v parlamentu instrument proti državni eksekutivi; potem ko je postal parlament v družbi monopolističnega kapitala instrument državnih intervencij, ravna socialno liberalni meščani dosledno, če nasprotujejo državi enako kakor parlamentu. Kot antiavtoritarno gibanje je opozicija zunaj parlamenta nujno protiparlamentarna, skušnji vsepovsod pričujoče države, ki se ne da več kot »nočni čuvaj« izriniti na obrobje, se lahko ubrani samo s protibirokratskimi, protikonstitucionalnimi efekti. S tem je pojasnjeno tudi razdvojeno stališče do socialističnih držav: le-te so odpravile kapitalizem, to hoče tudi APO, in toliko je njen odnos do socializma Vzhodne Evrope pozitiven. Ker pa pojmuje antiavtoritarna ideologija vladanje kapitala predvsem kot možnost razpolagati s proizvajalci na delovnih mestih, ki jo je treba po možnosti odpraviti z zasedbo tovarn, nasprotuje APO vzpostavitvi socializma kot vso družbo obsegajočega sistema z vsemi njegovimi političnimi, administrativnimi, obratnimi in tehničnimi posegi ravno tako kakor celotnemu kapitalističnemu sistemu. V nasprotju s klasičnim liberalizmom, ki je v parlamentarnem sistemu znal v svojem interesu razvozlati politični problem družbe, si dela sodobni socialni liberalizem utvaro, da je mogoče doseči meščansko svobodo v družbi monopolističnega kapitalizma samo tako, da bodisi noče prek problema odprave avtoritarnih struktur na proizvodnih mestih sploh nastopiti proti neogibnim zahtevam visoko civilizirane družbe ali pa da ta problem spravi s poti tako, da Leninovo socialistično teorijo o državi liberalistično in s tem docela utopično zaobrne: ko je v

posameznih obratih uvedena neposredna demokracija in s tem torej odpravljen kapital, mora odmrtni tudi država kot dodatni instrument moči kapitala ali pa se vsaj omejiti na funkcije nočnega čuvaja. Medtem se je morala APO sprijazniti s skušnjo, da meščanska država ni zgolj krhka vrhnja stavba nad protislovji ekonomske baze. Moč države ni omejena na moč policije, ki se priložnostno pokaže ob demonstracijah. Najzanesljivejši garant sistema so še vedno množice, ki jim je bila potreba po samoodločbi temeljito izbita iz glave. Če bi jim odvzeli avtoritete, po katerih se orientirajo, bi si, prepuščene same sebi, spontano znale poiskati nov avtoritarni režim. Fašistična minulosť nas sili k tej domnevi.

Če je antiavtoritarna APO spoznala, kakšna moč ji stoji nasproti, ji kaže samo vdati se v svojo usodo ali pa stopiti na pot smotrne politike, ki ni v zadregi, če je treba kdaj sklepati kompromise z nasprotnikom, kadar je to v interesu izkoriščanih, in ki zna uporabiti tudi obstoječe institucije, čeprav samo zato, da jih končno odpravi in lahko postavi na njihovo mesto boljše.

APO lahko postane socialistično gibanje samo, če se bo zavedala nalog, ki se jim na poti k socialistični demokraciji ni mogoče ogniti in ki jih doslej — 50 let po oktobrski revoluciji — niti socialistične dežele niso mogle docela izpolniti. Če naj bo revolucija ne samo izbojevana, ampak tudi zagotovljena, je potrebno več kot samo množično gibanje, ki je močno in taktično dovolj pametno, da lahko strmoglaví gospostvo kapitala. Potrebni sta vrh tega volja in sposobnost osvobojenih množic, da obdrže in branijo priborjeno oblast, dalje, treba je obvladati organizacijske probleme zapletene tvorbe, iz katere sestoji sodobna družba, potem je potreben razvoj umetnosti, pa prilagoditev tega družbenega organizma lastnim, pametnim ciljem socialistične kooperacije in naposled, a ne najmanj, pospeševanje gospodarske rasti tako, da je mogoče delovni čas v neposredni materialni proizvodnji čedalje bolj skrajševati in tako vsem proizvajalcem omogočiti, da svoje moči vsestransko izoblikujejo in dejansko razpolagajo s svojimi skupnimi zadevami. Uresničevanje samoodločbe proizvajalcev se torej z izpeljano revolucijo nikakor ne more končati, marveč si ga je treba zamišljati kot stopničast proces, ki naj ne bo kakor dosedanji družbeni procesi rezultat nasprotja med razrednimi interesi, marveč ga je treba v skupnem interesu smotrno usmerjati, in ki zahteva od udeležencev še dalje večje kvalitete usmerjanja.

Prva spoznanja o neogibni zapletenosti in protislovnosti potrebne samovzgoje za socialistično demokracijo so se po trdih skušnjah, ki jih je bilo treba prestati, v APO že pokazala. Podrobnosti še ni mogoče dognati. Kaže pa, da bi utegnila velika koalicijska antidemokratov sama s tihim odobravanjem fašizma, ki se nekako vtihotaplja v družbo, prisiliti antiavtoritarne upornike, da se poslove tudi še od zadnjih meščanskih utvar.

TEORIJA in PRAKSA

Internacionalizem danes

Od 1848. leta, ko je bil s komunističnim manifestom in besedami »Proletarci vseh dežel, združite se!« postavljen temelj mednarodne solidarnosti revolucionarnih socialističnih sil, se je spremenil splošni zgodovinski okvir, v katerem le-te delujejo, in njihov konkretni položaj. Z oktobrsko revolucijo — katere univerzalni pomen je predvsem v dejstvu, da je šlo za prvi primer nacionalne poti v socializem — je nastala prva socialistična država v svetu, položaj delavskega razreda v Rusiji se je kvalitativno spremenil, ker je postal nosilec nove socialistične državnosti in je kot tak nastopil tudi na mednarodnem območju kot zastopnik svoje ožje nacionalne skupnosti. Po drugi svetovni vojni je nastala vrsta socialističnih držav, na območju Azije in Afrike so se razvila napredna narodno-osvobodilna gibanja s socialistično usmeritvijo, okrepile so se stranke delavskega razreda v kapitalističnih državah, spremenila se je struktura delavskega razreda, za socializem se opredeljujejo tudi sloji zunaj delavskega razreda, socializem je postal razvojna oblika sodobne družbe. Razvoj socializma kot svetovnega procesa in pa sistema družbenopolitičnih odnosov je prišel do točke, ki se je zavestnim socialističnim silam, usmerjenim k istemu skupnemu ideološkemu cilju, postavilo vprašanje usklajevanja konkretnih nacionalnih interesov in splošnih interesov boja za uveljavljanje socializma v svetovnih okvirih.

Z nastankom svetovnega trga, s povezovanjem in integracijo sveta v celoto so se temeljna družbena protislovja prenesla iz ožjih nacionalnih okvirov v širše svetovne okvire. S tem so bili dani temelji tudi za internacionalno solidarnost delavskega razreda. Toda ta solidarnost ni zapostavljala, kaj šele zavračala nacionalnega momenta. Da bi se delavski razred v katerikoli deželi uspešno bojeval proti buržoaziji, da bi zrušil sistem kapitalistične eksploatacije, se je moral — tako kot pred njim buržoazija — vgraditi v svojo nacijo s tem, da je bila postavljena jasna zveza med bojem proletariata vsakega naroda s socialističnim internacionalizmom. V tem pogledu je bil Engels popolnoma jasen, ko je zapisal, da je »internationalno gibanje proletariata možno samo med samostojnimi nacijami«.

Kako uskladiti konkretne nacionalne interese in splošne interese boja za uveljavljanje socializma, se je na načelu socialističnega internacionalizma postavljalo v prvih letih obstoja sovjetske Rusije. Razreševalo se je praktično tako s podporo delavskega razreda v posameznih kapitalističnih državah prvi socialistični deželi v svetu, ki so jo obkrožale in ogrožale kapitalistične sile, kot s tem, da je sovjetska Rusija podpirala revolucionarna in narodnoosvobodilna gibanja. Razreševalo se je praktično na temelju Leninove koncepcije, da ni vodilne partije. Z razraščanjem stalinizma, z uveljavljanjem birokratskih teženj, s podrejanjem interesov posameznih komunističnih partij »generalni liniji« Kominterne pa je postala vsebina socialističnega internacionalizma docela enoznačna: boj za socializem se odloča v eni deželi, vodilna je vloga Sovjetske zveze in sovjetske partije, merilo socialističnega internacionalizma je predvsem odnos do Sovjetske zveze kot središča revolucije in pa soglasje z vsemi potezami in potrebami njene državne politike. Dasi je formalno komunistična internacionala ostala nosilec ideje svetovne revolucije in mednarodne solidarnosti in bi kot taka mogla razreševati protislovja med interesi komunističnih partij širom po svetu in potrebami sovjetske zunanje politike v tedanjih razmerah, ki so ogrožale obstoj edine socialistične države v svetu, je bila njena podrejenost potrebam Stalinove notranje in zunanje politike popolna. Do nekaterih pozitivnih znamenj, da se utegne to stanje popraviti, je sicer prišlo na VII. kongresu Kominterne, ko je bilo postavljeno in branjeno načelo, da se morajo komunistične partije v boju proti napadalnim avtoritarnim in totalitarnim režimom vrasti v svoje nacionalne skupnosti, zategadelj pa doseči večjo samostojnost in upoštevanje konkretnih razmer in posebnosti vsake dežele pri določanju politike. To bi bila vsekakor tista pot uresničevanja Leninovih besed, da »sleherna dežela prispeva k splošnemu gibanju s svojimi lastnimi, izvirnimi, tehničnimi značilnostmi«, ki bi uveljavila pravo marksistično pojmovanje socialističnega internacionalizma.

Vstop Sovjetske zveze v drugo svetovno vojno, osnovanje anti-fašistične koalicije, odnosi sil v njej, protislovja, ki so v njej nastajala in se zaostrovala, ko se je približeval konec vojne in bolj ko so se krepila družbena gibanja, ki so ogrožala same temelje kapitalističnega sistema, so člani v tistem procesu, ki je ustvaril blokovsko konstelacijo z dvema velikima silama, Sovjetsko zvezo in ZDA kot antipodoma. V tej konstelaciji so bila temeljna družbena protislovja postavljena v relacijo konflikta dveh sil velikank oziroma dveh blokov, njihovo razreševanje pa naj bi bilo — v Stalinovi koncepciji — odvisno od izida bitke med blokoma. Posledice so bile daljnosežne in jih čutimo še danes. Naj gre za komunistične partije v Zahodni Evropi ali pa za socialistične države v Vzhodni Evropi, ene kot druge se vse tesneje povezujejo s stalinsko zunanjo politiko in podrejajo njenim interesom na temelju teze, da je Sovjetska zveza vodilno središče revolucije.

Takšno pojmovanje socialističnega internacionalizma, ki je kot glavno merilo zanj zahtevalo poslušnost in podporo interesom sovjetske zunanje politike, je značilno za vse obdobje po drugi svetovni vojni tja do XX. kongresa KPSZ, kljub temu da je postala zastarelost teorije o graditvi socializma v eni deželi očitna. Teorija in praksa vodilne partije, vodilnega središča, vodilne socialistične sile, enega modela poti v socializem, vse to seveda ni ustvarjalo nikakršnih realnih možnosti za usklajevanje nacionalnih interesov s širšimi, internacionalnimi, nasprotno, ustvarilo je hude nesporazume in konflikte med socialističnimi državami in komunističnimi partijami, katerih vrhunec je bil napad Informbiroja na KPJ in Jugoslavijo, voden — kot danes proti ČSSR — pod zastavo internacionalizma. Šele okrog 1955. leta je prišlo do pozitivnejših premikov. Beograjska deklaracija, ki so jo podpisali jugoslovanski in sovjetski voditelji, je med drugim določila takšna načela zunanje politike obeh držav, kot so »vzajemno spoštovanje in nevmešavanje v notranje zadeve« in pa »razumevanje, da so vprašanja notranje ureditve različnih družbenih sistemov in različnih oblik razvoja socializma izključna stvar narodov posameznih držav«. Dasi je ta deklaracija predvsem postavila temelje, na katerih naj bi se razvijali dvostranski odnosi med obema državama, bi bilo seveda težko zanikati njen načelni pomen tudi za odnose med socialističnimi državami nasploh. Ne bi namreč mogli oziroma smeli pričakovati kakršnihkoli restrikcij glede uveljavljanja teh načel v odnosu do drugih socialističnih držav ne glede na njihov geografski položaj ali pa na način, kako so prešle na pot graditve socializma. Še pred XX. kongresom KPSZ je teoretsko glasilo KPSZ »Komunist« novembra 1955 ugotovilo možnosti, da posamezne dežele gradijo socializem po različnih poteh, kar je XX. kongres ne samo potrdil, marveč hkrati tudi ugotovil, da sestavljajo svetovni socialistični sistem enakopravne in suverene države, ki gradijo socializem po različnih poteh. Deklaracija sovjetske vlade z dne 30. oktobra 1956, to je v času madžarskih dogodkov, je vprašanje odnosov med socialističnimi državami formulirala takole: »Države velike skupnosti socialističnih narodov, ki jih združujejo skupni ideali razvoja socialistične družbe in načela proletarskega internacionalizma, lahko razvijajo svoje medsebojne odnose samo na podlagi popolne enakosti, spoštovanja ozemeljske nedotakljivosti, narodne neodvisnosti in suverenosti in vzajemnega nevmešavanja v notranje zadeve«, razen tega pa izrecno priznala, da so obstajale številne nepravilnosti v teh odnosih. Moskovska deklaracija dvanajstih partij novembra 1957. leta je po eni strani sicer zavzela stališče, da so komunistične stranke enakopravne in neodvisne, po drugi strani pa je oživila koncepcijo tabora in vodilne vloge ene dežele oziroma ene partije.

Ko je prvi sekretar KPSZ L. Brežnjev decembra 1964. leta govoril o odnosih med socialističnimi državami, je ugotovil, »da se vsekakor med socialističnimi državami včasih pojavljajo tudi zaple-

teni problemi, ki jih ni lahko reševati. Graditev in razvoj zveze svobodnih narodov je velik in dolg proces. Zapleten je tudi zategadelj, ker se ustvarjajo nova, v zgodovini in preteklosti neznana pota meddržavnih odnosov, prav tako pa tudi zato, ker je potrebno premagovati namerno breme raznihkušenj, ki so ostale v zavesti ljudi kot dediščina zrušenega izkoriščevalskega reda. Imeti je treba mnogo moči, potrpežljivosti in previdnosti (podčrtal V. B.), da bi se postopno in vztrajno — na temelju velikih leninskih idej — razvili novi odnosi med narodi, ki so šli na pot socializma«. Problemi so seveda očitni. Izhajajo iz različnih specifičnih razmer, v katerih so se razvijali posamezni narodi, sprememb v mednarodni skupnosti in znotraj posameznih dežel, zlasti pa iz neenakomernega razvoja kot zakonitosti. Splošna diferenciacija, do katere je prihajalo in še prihaja v posameznih socialističnih deželah, kakor tudi težnje po samostojnejšem odločanju ne samo v vprašanjih notranje, marveč tudi zunanje politike, so potemtakem popolnoma razumljivi in pričakovani fenomeni. Prav s teh vidikov je naravno in potrebno, da temeljijo odnosi med socialističnimi državami na doslednem spoštovanju tistih, lahko bi rekli klasičnih načel meddržavnih odnosov, ki jih navajajo nekateri prej navedeni dokumenti in ki sicer veljajo za odnose med državami ne glede na njihovo notranjo ureditev. Ta načela pa navajajo tudi vsi dvostranski sporazumi o prijateljstvu in sodelovanju, ki so bili sklenjeni med posameznimi socialističnimi državami. Če pa se naj odnosi med njimi razlikujejo od običajne prakse in bi naj postali zgled demokratičnosti v mednarodni skupnosti, potem bi morala biti prav uporaba načel socialističnega internacionalizma tisti vzvod, ki bi ustvaril takšno stanje. Pri tem se seveda zavedamo tega, da načelo socialističnega internacionalizma ne more biti omejeno samo na odnose med socialističnimi državami, ker se meje socializma ne pokrivajo z mejami socialističnih dežel. Zavaljo tega je razumljivo, da v Jugoslaviji interpretirajo socialistični internacionalizem kot pravi len odnos, podporo in solidarnost z vsako socialistično državo in z vsakim socialističnim gibanjem, ki se dejansko bojuje za socializem, mir in miroljubno sožitje med narodi.

V dvostranskih in mnogostranskih pogodbah, ki vežejo socialistične države, je — vsaj v večini primerov, z izjemo sovjetsko-češkoslovaške pogodbe o prijateljstvu in vzajemnem sodelovanju in varšavskega pakta* — navedeno načelo socialističnega internacionalizma, katerega uporaba naj bi ustvarila višjo stopnjo sodelovanja med socialističnimi državami. V sovjetski pravni doktrini pomeni ta princip ne samo moralno-politično, marveč tudi pravno obveznost »krepite prijateljstva, pristrčnega sodelovanja med socialističnimi deželami in vzajemno pomoč«. To pomeni, da naj bi v

* V preambuli Varšavskega pakta je navedeno, da le-ta počiva na principih spoštovanja neodvisnosti, suverenosti in nevmešavanja v notranje zadeve držav.

mногоstranskih odnosih, ki se razvijajo in naraščajo med socialističnimi državami, princip socialističnega internacionalizma presega protislovja med posebnimi nacionalnimi interesi socialističnih držav in splošnimi pa objektivnimi interesi socializma kot svetovnega sistema. Najbrž bi ne bili v hudi zadregi, če bi bilo treba izbrskati te ali one definicije socialističnega internacionalizma, mnogo večji problemi pa bi nastali tedaj, ko bi hoteli prevesti marsikdaj navajane »splošne internacionalne interese« — kot sestavni element socialističnega internacionalizma — iz abstraktnosti v takšno prakso, ki bi bila sprejemljiva za vse socialistične države. To se navsezadnje dokaj očitno pojavlja v njihovih ekonomskih odnosih. Sovjetski ekonomist Bogomolov piše sicer o ekonomskih odnosih novega tipa v SEV — in »temeljna načela mednarodne socialistične delitve dela«, ki so bila sprejeta junija 1962 v Moskvi, govorijo tudi o »socialističnem internacionalizmu« — za katere bi bilo potrebno, po njegovem mnenju, »naučiti se usklajevati neenake pozicije držav, pravilno usklajevati nacionalne interese, ki odražajo posebnosti njihove socialistične graditve, raven industrijskega razvoja in materialne blaginje, s splošnimi internacionalnimi interesi«. Priti do soglasja o tem, kaj je v skupnem ekonomskem interesu socialističnih držav, ob dejstvu, da je stopnja ekonomske razvitosti različna, da skušajo nekatere socialistične države obdržati ekonomske prednosti, ki jih imajo, druge pa zmanjšati ali odpraviti razlike, ki obstajajo, seveda ni lahka stvar, in zato bi bilo potrebno — z besedami L. Brežnjeva — mnogo moči, potrpežljivosti in previdnosti. Kako, na primer, razrešiti protislovja med tistimi stališči v SEV, ki teže ali so težila za tem, da bi se v procesu kvalitativne integracije konstituirali enotni organi načrtovanja, skupni za vse države SEV in z atributi naddržavnosti, in težnjami, ki zagovarjajo samo koordinacijo ekonomskih načrtov? Ali pa: kako razvozlati konflikt med proizvajalci surovin v SEV in proizvajalci končnih izdelkov, kar je sicer del bazičnega protislovja med bolj in manj razvitimi tudi v SEV? Podobno bi veljalo tudi za politične odnose. Predvsem: ali je možno v vsakem pomembnejšem primeru zagotoviti koincidenco interesov majhnih socialističnih držav z določenimi specifičnimi interesi Sovjetske zveze, ki ni samo socialistična država, marveč je tudi velika sila, pa naj le-ti izhajajo iz potreb njene nemške in evropske politike ali pa, denimo, posledic konflikta s Kitajsko?

Žal smo prečestokrat priče, kako se na enostranski način interpretira »splošni internacionalni interes«, arbitrarno določa standarde ponašanja posameznim socialističnim državam in prisvaja pravico zadnje besede. Prepogosto smo že preskusili samovoljno razlago tega, kaj se v neki socialistični državi dogaja, kljub temu, da je težnja njenih državljanov jasno izražena za to, da bi bil socialistični internacionalizem v praksi izvajan kot princip, na katerem naj temeljijo odnosi med socialističnimi državami. In končno, prepogosto se že vprašujemo, kateri organ in od kje mu ta pravica, presoja, kdaj so

splošni in skupni interesi socialističnega sistema in pa socialistični družbeni red v neki deželi ogroženi. In ne nazadnje: kakšna so pravila procedure v tem presojanju? V končni konsekvenci je jasno — in to je bilo tudi izraženo v stališčih ZKJ — da se z legalizacijo zatiranja v imenu socializma in socialističnega internacionalizma morejo okoriščati samo tiste države, ki imajo na voljo ustrezna sredstva za tako zatiranje, medtem ko prizadenejo posledice tega samo tiste države, ki nimajo potrebnih pogojev, da bi se temu uprle. Zavoljo tega menimo, da je treba v odnosih med socialističnimi državami vztrajati na doslednem spoštovanju neodvisnosti, enakosti v pravicah, suverenosti in nevmešavanju v notranje zadeve, kar seveda ne bi smelo pomeniti, da bi se socialistične države izolirale druga od druge oziroma da bi se pustile zapeljevati v konjunkturne in kratkoročne pozicije pragmatizma ali pa ekvidistance nasproti različnim pojavom v mednarodni skupnosti.

Tako kakor obstaja nujna in realna potreba po samostojni akciji posameznih socialističnih držav, tako to velja tudi za komunistične partije. »Vsaka komunistična partija je odgovorna za svojo politiko delavskemu razredu svoje dežele«, piše v stališčih, ki so jih sprejeli na deveti seji CK ZKJ v zvezi s položajem v ČSSR. Svoj boj za socializem in interese delavnega ljudstva in oblike tega boja pa lahko razvija samo, če pozna konkretno in kompleksno realnost, možnosti in okoliščine, v katerih deluje. Nobena druga komunistična partija in nobeno središče tega ne poznata in tudi ne moreta poznati. Le s takšno avtonomijo komunističnih partij se more uresničevati socialistični internacionalizem. V njem je dovolj prostora za kroženje idej in skušenj, za konstruktivne razprave o novih problemih, ki jih zastavlja razvoj družbe in socializma, za odprt dialog brez etiketiranja, za pozitivne politične pobude.

S takšnim socialističnim internacionalizmom sta seveda nezdružljiva tako birokratski, centralistični in etatistični univerzalizem kot tudi ozki, vase zaprti in samovšečni provincializem, ki ga v skrajni konsekvenci navdihuje nacionalizem. Komunistične stranke in socialistične sile dokazujejo svojo zgodovinsko zrelost in svoj internacionalizem v boju za družbeno preobrazbo svojih narodov in v takšnih oblikah tega boja, ki ustrezajo različnim stopnjam zgodovinskega razvoja teh narodov. Konec koncev pomeni priznavanje avtonomije komunističnim strankam in socialističnim silam zaupanje v socializem, v bogastvo njegovih oblik, v humanizem in končno afirmacijo njegove privlačnosti. Po tej poti morajo komunistične stranke in socialistične sile »internacionalizirati*« svojo nacijo. To je bistvo enotnosti v različnosti in pogoj za akcijsko enotnost, to je pogoj za to, da dobi princip socialističnega internacionalizma konkretno družbeno vsebino.

* Umberto Cerroni.

TEORIJA in PRAKSA

Adolf Bibič

Dialektika med »družbo in državo« v političnem sistemu socializma

(SKICA ZA RAZPRAVO)

I

1. Socialistično gibanje si je postavilo za cilj takšno ureditev človeške skupnosti, v kateri država ne bi nastopala kot ločena, od družbe odtujena sila.

2. Na poti od razredne družbe, v kateri predstavlja država kot »politična država« predvsem lastniško dominantne skupine, do komunistične družbe, v kateri bi prišlo do integracije med političnimi in družbenimi funkcijami, sta za politično življenje še vedno značilna obstoje države in družbe, s tem pa tudi aktualno vprašanje, kakšno je razmerje med obema.

3. Demokracija v socializmu je bistveno odvisna od preobrazanja razmerja med državo in družbo v takšni smeri, ki zagotavlja, da ima družba ne samo vpliv na državo in nadzor nad njenim delovanjem, marveč tudi možnost, da dejansko sodeluje pri sprejemanju političnih odločitev.

4. Dosedanje socialistične revolucije so same po sebi pomenile pomemben člen v preobrazanju razmerij med državo in družbo ravno v takšni smeri. Po eni strani so odpravljale stari državni aparat in gradile na novih demokratičnih osnovah (sovjeti, delavski sveti, ljudski odbori itd.) novo strukturo politične oblasti, po drugi plati pa so bistveno vplivale na transformacijo razrednih odnosov v družbi.

5. Toda te revolucije so bile v svoji oboroženi, nasilni fazi le začetek v razvoju posameznih socialističnih dežel in tudi v razvoju revolucije v smislu kvalitetnega konstruiranja novih, socialističnih družbenih odnosov. V tej fazi je sicer prišlo do radikalnih sprememb glede razmerja med državo in družbo, vendar pa je bil s tem storjen šele prvi korak, ki je imel pred seboj, abstraktno vzeto, dve možnosti:

1. da se dialektika država-družba razvije tako, da se krepi sama država, tako da le-ta postane pglavitni nosilec socialistične transformacije;

2. da se ob ohranjanju nujno potrebnih državnih funkcij vse oblikovanje političnega sistema zasnuje tako, da bi v njem predstavljale gibalno čedalje bolj avtonomne sile socialistične družbe.

6. Mnogi vzroki objektivne in subjektivne narave so vplivali na to, da je konstrukcija socialistične družbe v dosednji zgodovini socializma potekala predvsem v znamenju krepitve države kot dominantnega političnega subjekta. Kolikor je bilo takšno akcentuiranje države zlasti v začetnih fazah v določenih okvirih upravičeno in je odigralo pozitivno vlogo, pa je sčasoma postalo resna ovira ne samo demokratičnemu razvoju socializma, marveč tudi njegovemu splošnemu družbenemu napredku.

7. Kolikor je država postajala ne samo pomemben, marveč tako rekoč edini subjekt razvoja socialistične družbe, toliko se je zdelo, da je zginila vsaka dialektika med državo in družbo.

8. Ideološko se je tako stanje izrazilo v trditvi, da v socializmu ni protislovij, zlasti ne bistvenih protislovij, da gre v njem za harmonijo posameznih, posebnih in splošnih interesov, da so družbene skupine, ki delujejo v socialistični družbi, zgolj v razmerju prijateljstva itd.

9. Takšno pojmovanje socialistične družbe je imelo med drugim za posledico, da se je v teoriji popolnoma prezrla dialektika tako znotraj države (med posameznimi njenimi deli) kot znotraj družbe (med njenimi strukturnimi elementi) kakor tudi dialektika med državo in družbo: harmonična, brezkonfliktna koncepcija socializma kot celote je nujno morala povzročiti predstavo, ki je zanimala ali podcenjevala problem razlike in protislovja znotraj same socialistične istosti.

10. Praktične posledice takšne teorije, ki je bila sama posledica določene prakse, so morale biti usodne za konstrukcijo političnega sistema socializma in za razvoj njegove demokratične vsebine.

11. Vsi organizacijski členi političnega sistema so se nujno nagibali k temu, da postanejo, če smemo tako reči, »transmisijska tavtologija« centralne zamisli in odločitve:

1. na področju ekonomije se neposredni nosilci ekonomskega življenja niso razvijali v smeri, ki bi jim zagotavljala značaj ekonomskega subjekta, marveč so postali realizatorji do podrobnosti vnaprej predpisanih opravil;

2. na političnem področju se dejanska protislovna in heterogena struktura socialistične družbene baze ni mogla konstituirati v artikulirane izraze politične volje, marveč je bila v celoti podrejena višji direktivi;

3. na področju kulture in (zlasti družbene) znanosti so ustvarjalci in njihove institucije postajali bolj ali manj objekt administrativnega arbitriranja.

12. Posebno usodno v tem sklopu je bilo, da se je revolucionarna avantgarda sčasoma konstituirala v monopolno politično silo, ki pa je spet zgubljala svojo identiteto s tem, da se je sama,

namesto da bi oblikovala svojo hegemonijo v dialektičnem odnosu tako do države kot do družbe, bistveno enačila z državo, uveljavlja svoje ideološke smotre bistveno z instrumenti državne prisile, ne pa z metodami idejnomoralne in znanstvene narave.

13. Skušnja je pokazala, da se takšnega vsestranskega podrejanja družbe državi ne da dolgotrajno vzdrževati, ne da bi bil s tem bistveno ogrožen nadaljnji napredek socialistične družbe. Izkazalo se je, da v takem političnem sistemu dialektika med interesi in s tem tudi dialektika med državo in družbo ni bila premagana, marveč le trenutno zadušena ali vsaj bistveno omejena. Logika konkretne strukture družbe in njenih protislovij je nujno začela udarjati skoz tesno politično lupino: a) na ekonomskem področju so se kljub izredno preciznim načrtom pokazale neskladnosti, ki so vodile sčasoma k znakom stagnacije; b) na političnem področju se je za fasado navidezne harmonije odkrila avtonomna dialektika znotraj samih vodilnih skupin, ki je izražala globljo dialektiko družbenih protislovij; c) na mnogih sektorjih kulture, zlasti umetnosti in družbene znanosti, je bila zaznavna stagnacija in celo nazadovanje v primeri z že doseženo ravniyo neposredno po revoluciji.

14. Kriza političnega sistema, ki ga navadno imenujemo »stalinistični«, ni bila plod določenih subjektivnih napak njegovih najvidnejših protagonistov, marveč predvsem posledica koncepcije političnega sistema, ki je izključevala iz političnega življenja socialistične družbe avtonomno, samoupravno artikulacijo interesov in pobud; koncepcije, ki je z nasilnimi sredstvi skušala »odpraviti« protislovja v socialistični družbi, razglašajoč jih zgolj ali predvsem za posledico zunanjega delovanja, in ki je z vsem tem na odločilnih točkah družbenega in političnega življenja bistveno omejila ali zadušila pobudo posameznikov in družbenih skupin kot samostojnih in odgovornih subjektov socializma. Z drugimi besedami: kriza političnega sistema, ki smo opisali nekatere njegove značilnosti, izvira predvsem — če seveda pustimo ob strani globlje socialne vzroke — iz omejevanja dialektike, ki bi se na spontan in institucionaliziran način neovirano uveljavljala na relaciji med državo in družbo.

II

15. Kritika stalinističnega političnega sistema se zato ni mogla in ne more omejiti zgolj na kritiko karakternih in intelektualnih značilnosti posameznih nosilcev tega sistema in ne zgolj na zamenjavo ljudi, ki so »na oblasti«. Kritika tega sistema mora seči v samo institucionalno strukturo, v samo jedro odnosov med državo in družbo v kaki socialistični deželi.

16. To pa pomeni, da ves politični sistem, če naj bo demokratično zasnovan, ne sme temeljiti na predpostavki, da je država

osrednji in bistveni nosilec socialistične konstrukcije. Ne da bi se dala v sodobnih razmerah odmisлити še neka pomembna vloga države, pa se ta vloga lahko realizira samo s pogojem, če se hkrati prizna in spozna dialektika med državo in družbo, t.j. če se ob še vedno nujni vlogi države hkrati ustvarijo takšni politični mehanizmi, ki ne bodo le vertikalni kanal za pretakanje abstraktne politične volje, marveč bodo predvsem sredstvo za prenos konkretnih izrazov potreb in interesov socialistične družbe v samo strukturo političnega sistema.

17. Takšna zamisel političnega sistema socializma izhaja torej nujno iz spoznanja, ki ga potrjuje tako zgodovinska skušnja kot družbena znanost, da socialistična družba, takšna, kakršna je zdaj, in takšna, kakršno si lahko predstavljamo zdaj, ni interesno enotna, neprotislovna izenačena celota, marveč vsebuje imanentno strukturiranost interesov, imanentno diferenciranost in tudi imanentna protislovja. Vzroke za nasprotja, zaostitve in krize, do katerih prihaja v kaki socialistični deželi, je treba v prvi vrsti iskati znotraj nje same, med drugim tudi v protislovju med državo in družbo, ki je med bistvenimi protislovji same socialistične družbe.

18. Protislovje med državo in družbo v političnem sistemu socializma izvira, med drugim, iz okolnosti, da je država v ožjem smislu še vedno močno institucionalizirana organizacija, ki razpolaga s sredstvi fizične prisile in se še vedno kot nekaj »posebnega« postavlja nasproti družbi.

19. Protislovje med državo in družbo se zaostruje — med drugim — po eni strani zaradi težnje nosilcev državne oblasti, da to oblast ohranijo ne samo kot osebe, marveč kot institucijo, in zaradi teženj družbe, t.j. posameznih njenih strukturnih elementov, da politično oblast nadzoruje, pridobi in uporabi za uresničevanje določenih namenov.

20. Tega protislovja v sedanji fazi socialistične družbe ni mogoče odpraviti, marveč ga kot spoznano nujnost lahko razrešujemo, izhajajoč iz dialektike realnih interesov znotraj socialistične družbe in iz potrebe, da se politična alienacija v procesu socialistične konstrukcije premaguje s takšno strukturo političnega sistema, v kateri se protislovja med državo in družbo razrešujejo z vključitvijo bistvenih interesov socialistične družbene baze v samo strukturo političnega sistema.

21. Tako zasnovana struktura političnega sistema socialistične družbe ima v načelu in namenu tele-učinke:

a) omejuje sfero delovanja tistih elementov države, ki po obliki še vedno pomenijo obstoj »politične države« kot »abstraktne« sfere politike;

b) sproži transformacijo organizmov države, predvsem predstavniških, v katerih je bil tradicionalno strnjen goli »politični razum«;

c) povečuje nadzor nad še nujno obstoječimi elementi klasičnega političnega predstavništva;

d) ustvarja možnost, da se bistveni interesi socialistične družbene strukture, zlasti interesi delavskega razreda, izrazijo v vidni in legalni obliki znotraj samega političnega sistema, in omejuje s tem potrebo po delovanju »anonimnega imperija« »skupin pritiska«;

e) povečuje težo predstavniško-skupščinskih organov nasproti izvršilnim in upravnim organom;

f) in kar je s stališča demokratične vsebine političnega sistema socializma še najbolj pomembno, ustvarja možnost, da se v političnem sistemu poveča participacija bistvenih družbenih skupin, ki se oblikujejo na podlagi delitve dela;

g) povečuje možnost participacije posameznika v političnem življenju, ker se le-ta v političnem sistemu ne pojavlja zgolj kot abstraktni politični državljani, marveč tudi kot subjekt družbenega dela;

h) tako zasnovan politični sistem nudi več možnosti, da se premaguje politična alienacija, ki je bistveno povezana z obstojem dualizma države in družbe.

22. Uresničitev takšnega razmerja med državo in družbo na ravni globalnega političnega sistema nujno zahteva, da se na specifičen način konstituirajo njegovi bazični elementi: delovna organizacija kot takšen bazični element političnega sistema ni samo prostor, kjer se pridobivajo sredstva za preživljanje, marveč kot samoupravno konstituirani subjekt hkrati tudi praktična šola demokracije in podlaga, na kateri se bistveno oblikuje tudi globalna struktura političnega sistema.

23. Priznavanje imanentne dialektike protislovij socialistične družbe mora imeti za politični sistem socializma nujno še eno konsekvenco: da se prizna tudi možnost in potreba, da se interesi vertikalno in horizontalno povezujejo v najrazličnejše oblike asociacij, ki same po sebi zadovoljujejo ne le neposredne interese svojih članov, marveč tudi oblikujejo njihov smisel in sposobnost, da sodelujejo ustvarjalno v širših političnih skupinah. Hkrati se te asociacije same vključujejo v politični proces v tistih primerih, kadar se v njem odloča o interesnem področju, za katero je posamezna asociacija ustanovljena. Bogat »asociacionizem« je bistveni element demokratično strukturiranega političnega sistema socializma in sestavina socializmu imanentne dialektike med državo in družbo.

Priznavanje imanentnega značaja protislovij v socialistični družbi, zlasti protislovja med državo in družbo, ima bistvene posledice tudi za pojmovanje položaja in funkcije splošno političnih organizacij (komunistične avantgarde itd.) v socialistični družbi. Namreč: (a) družba, ki je heterogeno strukturirana, potrebuje politične organizacije, ki v njih prihaja do politične sinteze različnih parcialnih interesov in do oblikovanja programa družbenega razvoja; (b) položaj takšnih splošnih političnih organizacij mora biti v političnem sistemu dialektičen, t. j. te organizacije niso istovetne in ne smejo biti istovetne z delovanjem države, po drugi strani pa ne

smеjo biti zgolj slika empiričnih interesov družbene strukture; hkrati morajo biti v oblikovalnem odnosu do politike države in receptivno-ustvarjalnem odnosu do bazičnih interesov socialistične družbe, do osebne iniciative članstva in iniciative socialističnih asociacij.

24. Bistvena področja družbenega življenja, o katerih se je zdelo, da jih je popolnoma vsrkala država, se pojavljajo tako zavestno — in ne samo spontano in po ovinkih — kot področja z lastnostmi relativno avtonomnih družbenih subjektov:

1. ekonomsko delovanje neha biti zgolj atribut centralne državne iniciative in direktive: samoupravno podjetje postane temeljni subjekt ekonomskega sistema;

2. vsebina in oblika kulturnega delovanja neha biti predmet monopolnega odločanja partijskih instanc; kulturne in sorodne institucije in posamezni delavci s področja kulture postanejo subjekti kulturnega ustvarjanja;

3. politične organizacije niso več v razmerju »transmisijske tавтоlogije«, marveč relativno samostojna žarišča politične iniciative in političnega odločanja: posamezne politične organizacije dobivajo značilnosti samostojnih političnih subjektov.

25. Tako zasnovan politični sistem, ki priznava in manifestira v svoji strukturi dialektiko med državo in družbo in dialektiko znotraj države in znotraj družbe, ki priznava razliko, protislovje in tudi konflikt kot imanentno zakonitost socializma, se zdi lahko s stališča političnega unitarizma in monolitizma ogrožanje same substance socializma, ker se takšna substanca istoveti z neko zgodovinsko nastalo obliko socialistične družbe, za katero sta bila značilna ravno absolutiziranje politično-državne potence socializma in nasilno dušenje imanentne dialektike med državo in družbo.

26. »Odmiranje države« ni nekakšna utopična zabloda, ki jo je skonstruiral ta ali oni fantast 19. ali 20. stoletja. To je metaforično izražena ideja, ki je v bistvu istovetna s destrukcijo »politične države«, s konstituiranjem takega političnega sistema, v katerem bi bile ustvarjene maksimalne možnosti, da se zmanjšuje razdalja med vladajočimi in vladanimi, da se omejuje oligarhični značaj političnega odločanja in se ga nadomešča z oblikami, zasnovanimi na participativni demokraciji. »Odmiranje države« je aktiviranje dialektičnega procesa med družbo in državo v takšni smeri, v kateri bi družbeni subjekti čedalje bolj brez posredovanja splošnih političnih predstavnikov, ki pomenijo zmeraj nevarnost in tudi stvarnost politične alienacije, sami odločali o bistvenih problemih svojega življenja in dela in tudi o oblikah in vsebini sožitja med ljudmi in družbenimi skupinami. Proces odmiranja države je zato le negativni izraz za tisto dogajanje, ki se po pozitivni plati imenuje samoupravljanje.

27. Socialistično samoupravljanje nujno pomeni destrukcijo mita, ki si pod socializmom predstavlja strogo hierarhizirano, do podrobnosti dirigirano in s sredstvi »politične države« doseženo monolitnost, v kateri ni prostora za razliko, protislovje in konflikt

kot imanentno zakonitost socialistične družbe. Po drugi strani socialistično samoupravljanje, s tem da sprošča dialektiko med državo in družbo v smeri večjega potenciranja družbe in njenih subjektov, nujno tudi povzroča pestrost v oblikah in vsebinah socialistične misli in prakse, ki se ne da zreducirati na noben model obstoječega političnega sistema socializma. Takšna pestrost, ki je bistveno pogojena s stopnjo družbenega razvoja, s politično in kulturno tradicijo posameznih narodov, ne pomeni osiromašitve socializma, marveč njegovo bogatitev in krepitev. Hkrati pa takšna pestrost zahteva svobodno in enakopravno komunikacijo med subjekti sodobnih socialističnih družb — in sploh subjekti sodobnega sveta —, da bi se na skušnjah drugih, ki dobivajo avtentično vrednost ravno zaradi svoje izvirnosti, lahko bogatili vsi člani sodobnega socialističnega in socialnega progressa. Tudi takšna mednarodna izmenjava skušenj je bistveno odvisna od razmerja med državo in družbo v posameznih političnih sistemih socializma.

III

28. Politični sistem socializma, v katerem se priznava imanentna dialektika protislovij interesov, ne predstavlja nekakšnega ideala, v katerem bi se spontano vzpostavljala družbena harmonija. Bistveni problemi takšnega političnega sistema bi se morda dali zreducirati na tale vprašanja:

a) kako zagotoviti, da se imanentna dialektika države in družbe ne bi spremenila v dominacijo nekega partikularnega interesa nad skupnim, družbenim interesom?

b) kako zagotoviti, da bi z demokratično participacijo hkrati rasla učinkovitost družbenih in političnih institucij?

c) kako zagotoviti, da se mimo uveljavljanja kratkoročnih interesov uveljavi tudi dolgoročni družbeni interes?

d) kako zagotoviti, da bi se nujno potrebna družbena centralizacija (integracija) dosegla po poti demokratičnega političnega in družbenega procesa?

e) kako doseči, da se sproščeni družbeni interesi in konflikti ne bi toliko razrasli, da bi to sprožilo intervencije države, ki bi nujno uveljavljala svoje absolutistične razloge?

f) kako doseči, da se bo vzporedno z uveljavitvijo imanentne dialektike socialistične družbe, ki poudarja »razliko« in »protislovje«, krepila tudi družbena solidarnost kot samoupravni socialistični družbi imanentna potreba?

29. Razmerje med družbo in državo, ki bistveno določa demokratično ali nedemokratično naravo političnega sistema, tudi socialistične družbe, pi nekaj, kar je enkrat za vselej vzpostavila socialistična revolucija in kar je treba kot nespremenljivo substanco le ohranjati v vseh razmerah. Politični sistem socializma je ne samo

sad objektivnih razmer, marveč tudi izraz zmožnosti zavestnih socialističnih sil, da ga oblikujejo v tej ali oni smeri. Odprta vprašanja, s katerimi se srečuje koncepcija, ki priznava v političnem sistemu socializma imanentno dialektiko med državo in družbo, se ne morejo razreševati brez zavestnega usmerjanja, ki pa poteka ali naj bi potekalo čedalje bolj na ravni same družbe ali z njenim bistvenim sodelovanjem.

Janez Jerovšek

TEORIJA in PRAKSA

Učinkovitost participativnega socialnega sistema

V delovni organizaciji ločimo tehnični in socialni sistem. Za produkcijo je potrebna oprema, stroji in ljudje, ki poženejo v tek te stroje. Kolikšna je produktivnost dela in učinkovitost celotne delovne organizacije, je odvisno od tehničnega sistema (t. j. od strojnega parka, stopnje mehanizacije, razvitosti tehnologije in podobno) in od ustreznega socialnega sistema. Težko je reči, kateri od teh dveh sistemov je superioren; dejstvo je, da sta to tesno povezana in komplementarna sistema.

Skušnje nam kažejo, da neki tehnični sistem deluje lahko na podlagi različnih socialnih sistemov. Kako učinkovito deluje tehnični sistem, je v veliki meri odvisno od ustreznosti socialnega sistema. V Jugoslaviji imamo podjetja z zastarelim in amortiziranim strojnim parkom, ki pa so bolj učinkovita kot podjetja z novim strojnim parkom in moderno tehnologijo. Če se to zgodi v isti industrijski panogi, je to očiten dokaz, da optimalno delovanje tehničnega sistema temelji na ustreznem socialnem sistemu.

Socialni sistem je celotni kompleks medčloveških in medgrupnih odnosov, ki implicira sistem odločanja, participacije, način motiviranja, kontrole, izvajanja sprememb, sloga vodenja in podobno. Ker smo v Jugoslaviji v delovnih organizacijah uvedli in institucio-

Polni naslov avtorjevega prispevka se glasi: Učinkovitost participativnega socialnega sistema v delovnih organizacijah.

nalizirali doslej najbolj radikalen participativni socialni sistem, nas zanimajo tale vprašanja:

1. Glede na dejstvo, da smo participativni oziroma samoupravni sistem uvedli z vrha in da to torej ni bila avtonomna akcija od spodaj, je vprašanje, v koliki meri ga je na ta način sploh možno realizirati in v koliki meri je realiziran.

2. V koliki meri je participativni, samoupravni socialni sistem vplival na večjo produktivnost dela in večjo učinkovitost delovne organizacije.

3. V koliki meri se je povečalo zadovoljstvo z delom, zvišala delovna morala in v koliki meri se je spremenil odnos do dela, do delovne organizacije in celotne družbe.

Na vsa ta vprašanja ne moremo dati zanesljivega odgovora, ker nimamo zadosti empiričnih podatkov. Zato moji odgovori ne bodo zadosti empirično utemeljeni.

Preden odgovorimo na ta vprašanja, moramo povedati, kaj razumemo s participativnim oz. samoupravnim socialnim sistemom.

V samoupravnem sistemu vse organizacijske in socio-ekonomske grupe vplivajo na vse tiste odločitve, ki jih percipirajo kot pomembne. Raziskave kažejo, da delavci želijo participirati predvsem v vsakodnevnem delovnem procesu, kjer je fond njihovega znanja in delovnihkušenj največji, ne pa toliko pri tistih pomembnih odločitvah, ki zadevajo celotno podjetje in kjer je fond njihovega znanja najmanjši. Če delavci prek svojih reprezentantov odločajo o najpomembnejših odločitvah (kot npr. o investicijah), ne participirajo pa v delovnem procesu, torej o stvareh, ki jih vsak dan prizadevajo in mučijo, potem težko govorimo o participativnem in samoupravnem socialnem sistemu.

V participativnem sistemu so delavci razmeroma visoko motivirani za delo in imajo zaupanje v svoje nadrejene. Delovnih ciljev ne postavljajo zgolj od vrha navzdol, temveč s participacijo tistih, ki bodo te cilje in naloge izvajali. Kontrolna funkcija ni samo na vrhu hierarhije, temveč na vseh nivojih. To pomeni, da tečejo komunikacije od vrha navzdol, od spodaj navzgor in horizontalno. Organizacijske grupe se med seboj nadzorujejo in vplivajo ena na drugo. Izpeljan je sistem pozitivnih in negativnih sankcij, tako da je vsakdo za boljše delo in večjo količino dela ustrezno nagrajen in za slabo delo ali nedelo ustrezno kaznovan. Odgovornost je locirana na vseh nivojih in s sistemom sankcij funkcionalno izpeljana.

Participativnega, samoupravnega socialnega sistema, kot smo ga opredelili oziroma opisali zgoraj, ni možno institucionalizirati z vrha. Institucionalizacija sicer omogoča, da postavimo takšen socialni sistem, ki daje optimalne rezultate, toda s samimi zakoni in pravili ne moremo realizirati socialnega sistema, ki optimalno izkorišča človeške zmožnosti. To pomeni, da je v okviru formalne birokratske ali avtokratske strukture možno realizirati participativen socialni sistem, možno pa je tudi, da formalno »samoupravna« orga-

nizacija ostane v bistvu birokratska ali avtokratska. Slog vodenja je lahko v okviru birokratske organizacije demokratski in delavce motivira, jim dviguje delovno moralo, zvišuje njihovo produktivnost, lahko pa je slog vodenja v okviru formalno »samoupravne« organizacije izrazito avtokratičen in negativno učinkuje na zadovoljstvo, delovno moralo, odnos do dela in produktivnost. To pomeni, da je uveljavljanje participativnega socialnega sistema v največji meri odvisno od vodilnega kadra. Tukaj pa moramo omeniti kritično dejstvo, da vodilni kadri, ki jih vzgajamo na naših univerzah in visokih šolah, doslej niso dobivali zadosti znanja o funkcioniranju različnih socialnih sistemov in o tem, kako se doseže optimalizacija v izkoriščanju človeških zmognosti. Manipuliranje z različnimi organizacijskimi spremenljivkami je bilo prepuščeno iznajdljivosti vodilnih kadrov, ne pa sistematičnemu izobraževanju.

Če nam empirični podatki kažejo, da obstajajo podjetja, ki delujejo na podlagi zgoraj opredeljenega participativnega socialnega sistema, in podjetja, ki delujejo na podlagi avtokratskega socialnega sistema, potem to dejstvo oziroma to razliko lahko pripišemo vodilnim in strokovnim kadrom, ki so ustvarjanci socialnih sistemov.

Pri nas smo samoupravljanje pogosto opredeljevali zgolj z odločanjem. Formalno delavci prek svojih izvoljenih predstavnikov sprejemajo vse pomembne odločitve. Empirično pa smo ugotovili, da imajo v delavskem svetu — ki sprejema vse najvažnejše odločitve — najmočnejši vpliv vodilni in strokovni in da delavci pogosto sprejemajo odločitve, ki jih ali ne razumejo ali ne morejo predvideti njihovih možnih posledic. Ker pa se člani delavskega sveta navadno ne posvetujejo z delavci, ta vrsta reprezentativnega odločanja na delavce nima posebnega učinka. Domnevamo, da ta reprezentativna participacija nima posebnega vpliva na zadovoljstvo delavcev, na njihov odnos do dela in na produktivnost. Iz tega sledi tale sklep: če opredelimo samoupravljanje zgolj s tistimi odločitvami, ki zadevajo celotno podjetje in cilje celotnega podjetja, potem nismo uresničili samoupravnega modela.

Tukaj naj omenimo še eno iluzijo, ki je še vedno nismo dokončno premagali. Pri institucionalizaciji samoupravljanja smo izhajali iz načela večine in manjšine. Delavce smo imeli za večino, vodilne pa za manjšino. Iz tega smo naredili sklep, da morajo imeti na celotno dogajanje v podjetju delavci večji vpliv kot pa vodilni in strokovni. Vse empirične raziskave pa nam vrsto let kažejo prav nasprotno, t. j., da imajo vodilni in strokovni velik vpliv, delavci pa majhnega. Pričakovanja, da bi delavci pri dani tehnologiji in dani izobrazbi imeli večji vpliv kot vodilni in strokovni, so nerealna. Možno je, da imajo delavci na celotno dogajanje v podjetju velik vpliv, vendar ne tolikšen kot vodilni in strokovni. Pri nekaterih odločitvah (npr. pri odločitvi o delitvi osebnega dohodka) je tudi možno, da imajo delavci večji vpliv kot vodilni, vendar bo v celoti moč vodilnih ostala večja kot moč delavcev.

Na podlagi zgoraj opisanega in opredeljenega participativnega socialnega sistema smo se lotili empiričnega proučevanja šestnajstih izbranih podjetij.* Rezultati tega raziskovanja so izredno pomembni. Ugotovili smo, da so delovne organizacije, ki delujejo na podlagi bolj participativnega modela, visoko učinkovite, delovne organizacije, ki pa delujejo na podlagi avtokratskega socialnega sistema, so nizko učinkovite in delujejo na robu rentabilnosti. V visoko učinkovitih delovnih organizacijah so poprečni osebni dohodki na zaposlenega relativno visoki, v nizko učinkovitih nizki, neto produkt na zaposlenega je v visoko učinkovitih velik v nizko učinkovitih majhen. Investicije na zaposlenega in skladi na zaposlenega so v visoko učinkovitih organizacijah veliki in naraščajo, v nizko učinkovitih so majhni in stagnirajo. Število zaposlenih narašča v visoko učinkovitih, v nizko učinkovitih pada ali pa ostaja na isti ravni. Fluktuacija je v bolj učinkovitih majhna, v manj učinkovitih velika. Konflikti razrešujejo v bolj učinkovitih hitro in uspešno, v manj učinkovitih počasi in manj uspešno. Itd.

Gornji podatki nam dokazujejo dvoje:

1. *da so participativni socialni sistemi bolj učinkoviti, in*
2. *da obstoječa formalna institucionalizacija samoupravljanja ne more avtomatično v vseh delovnih organizacijah ustvariti participativnih socialnih sistemov.*

Socialni sistem ustvarjajo ljudje, predvsem najvišji vodilni. Vendar so ljudje pri ustvarjanju socialnih sistemov in manipuliranju z njimi omejeni. Vrste dela, stopnja tehnologije, izobrazba zaposlenih in podobno so omejujoči dejavniki. Stopnja samostojnosti pri delu, možnosti za aktualizacijo človekovih sposobnosti so določene in omejene s stopnjo mehanizacije. Tudi psiholoških potreb, ki jih navaja Emery, ni možno vselej ali v celoti zadovoljiti, kot npr.:

1. potrebo, da je delo vsebinsko zahtevno in vsaj nekoliko raznoliko,
2. potrebo, da se pri delu lahko nekaj naučiš,
3. potrebo, da vsaj v okviru majhnega področja sodeluješ pri odločanju,
4. potrebo po minimalnem priznanju in pomoči,
5. potrebo, da vidiš v svojem delu življenjski smisel,
6. potrebo, da čutiš, da delo vodi k neki zaželeni prihodnosti.

Socialni sistem, ki optimalno izkorišča človeške zmožnosti, mora upoštevati omenjene človekove potrebe. To pomeni, da ustrezen socialni sistem ni stvar občutka, intuicije in trenutne iznajdljivosti, temveč je to stvar znanja o funkcioniranju organizacijskih spremenljivk in znanja o strukturi tistih potreb in motivov, ki ga pripeljejo do optimalnega funkcioniranja.

* Stane Možina, Janez Jerovšek, Determinante, ki vplivajo na učinkovitost vodstva v delovnih organizacijah, Inštitut za sociologijo in filozofijo, 1969.

Vodilna vloga ZK v samoupravnem pluralizmu

Procesa transformacije politične oblasti v samoupravno politično oblast ter ZK iz politične stranke v družbenopolitično organizacijo sta zamotana in dolgotrajna. Samoupravna politična oblast se teoretično razlikuje od klasične politične oblasti po tehle značilnostih: ne more biti v rokah vodstva vladajoče politične stranke, kategorijo subjektov — nosilcev državne oblasti je treba bistveno razširiti, zgublja prisilne sankcije in odpravljajo se hierarhični odnosi nadrejenosti politične oblasti — odtujene od občanov. Empirične raziskave pri nas kažejo, da so med posameznimi kategorijami delovnega ljudstva, ki ga označujemo kot nosilca samoupravnopolitične oblasti, velike razlike glede na njihov vpliv v političnem odločanju. Nekatere socialne kategorije razpolagajo z izrazitim ali celo monopolnim vplivom, vpliv drugih pa je minimalen ali pa ga sploh ni. Iz tega je mogoče sklepati, da obstoje v politični oblasti še elementi hierarhičnih odnosov nadrejenosti in podrejenosti in nezadosten družbeni nadzor nad uresničevanjem zastavljenih skupnih ciljev.

ZK poskuša s pospeševanjem samoupravnih elementov (aktivizacija članstva, javnost dela, krepitev odgovornosti vodstva članstvu, dajanje pomena kritiki, sprejemanje argumentov javne diskusije, obnavljanje vodstva, odpravljanje personalne unije med nosilci državnih in partijskih funkcij itd.) znotraj same sebe evoluirati iz neposredne oblasti politične sile v vodilno idejnopolično silo. To pomeni pospeševanje dekoncentriranja politične moči in spremembo odnosa ZK do samoupravnopolitične oblasti, do drugih samoupravnih centrov in drugih družbenopolitičnih organizacij ter združenj. Spremenjen odnos do drugih političnih subjektov razumemo predvsem kot pridobivanje njihove večje avtonomije. Razvoj samoupravljanja je v Jugoslaviji povzročil razvoj različnih političnih subjektov, kar pomeni, da politične odločitve niso v monopolni pristojnosti politične stranke in njenih organov. Različni politični subjekti predstavljajo različne interese, ti pa se često znajdejo v medsebojnih odnosih nasprotovanja in konfliktov. Takšni različni interesi pov-

Polni naslov avtorjevega prispevka: Problemi vodilne vloge ZK in njenega odnosa do oblasti v razmerah razvijanja samoupravnega pluralizma.

zročajo nasprotja med posameznimi socialnimi sloji, med gospodarskimi panogami, med gospodarstvom in družbenimi službami, med regionalnimi in nacionalnimi območji in etničnimi skupinami itd. Kot nosilci različnih interesov se pojavljajo interesna in strokovna združenja ter društva, delovne organizacije, družbenopolitične organizacije s sindikati, družbenopolitične skupnosti od občine, prek republik do federacije. Čeprav obstaja precej obsežen institucionalni sistem (samoupravni in drugi državni organi) za razreševanje nasprotij, to ne pomeni, da je vsem interesom zadoščeno v okviru sistema. Mimo samoupravnih teles se pojavljajo še neformalne skupine, skupine pritiska itd., ki poskušajo uresničiti svoje posebne interese. Ta pojav kaže na to, da samoupravne in oblastnosamoupravne institucije niso dovolj prilagojene stvarnim odnosom, da se premalo ukvarjajo z obstoječimi stvarnimi interesi oziroma da ne posvečajo svoje pozornosti dovolj enakomerno vsem interesom. Bolj razvito samoupravljanje vodi torej do različnih relativno avtonomnih centrov odločanja.

Ko torej ugotavljamo obstoj več nosilcev politične moči in več centrov političnega odločanja ali ko govorimo o pojavu specifičnega samoupravnega pluralizma, se takoj zastavlja vprašanje o delovanju različnih političnih subjektov. V njihovih okvirih ugotavljamo nezadostno politično aktivnost v množičnem pomenu besede in pa delovanje tako imenovanih neformalnih skupin v okviru institucionaliziranih političnih subjektov in zunaj njih.

Vzroke za počasen razvoj politične aktivnosti v okviru različnih političnih subjektov, ki bi morala temeljiti na stvarnih samoupravnih odnosih, lahko iščemo v premajhni družbeni razvitosti, nezadostni stopnji izobrazbe, pomanjkanju demokratične tradicije, v neprilagojenosti programov bistvenim interesom svojih članov itd. Mimo teh notranjih pojavov zavirajo razvoj specifičnega samoupravnega pluralizma še pojavi monopolizma posameznih institucionaliziranih in neinstitucionaliziranih političnih subjektov.

Problem relativne avtonomnosti različnih političnih subjektov oziroma samoupravnega pluralizma je po našem mnenju identičen z bolj razvitim demokratičnim samoupravljanjem. To pomeni zagotovljene možnosti za uresničevanje posebnih interesov. Z intenzivnejšim pojavljanjem posebnih interesov se seveda pričnejo pojavljati nova nasprotja. Ker pa le-ta niso prikrita s splošnimi interesi, ker so javna in očitna, obstoje možnosti za njihovo odkrito manifestiranje, sproščanje ter razreševanje. Avtonomija političnih subjektov, razvoj pluralizma in procesi sproščanja ter razreševanja nasprotij in konfliktov predstavljajo tesno med seboj povezane dejavnike, ki pa nalagajo družbenopolitičnim organizacijam zahtevo po krepitvi njihovih integracijskih in povezovalnih funkcij.

Relativna avtonomija političnih subjektov odpira vrsto problemov. Med njimi omenimo problem vodilne vloge ZK in pa odnos med ZK in samoupravnooblastnimi organi!

Vodilne idejnopolitične vloge ZK ne moremo pojmovati statično, kot dano zgodovinsko kategorijo, do katere je le-ta prišla kot iniciator in uresničevalec revolucionarnih dosežkov, ki so preobrazili jugoslovansko družbo. Vodilno vlogo ZK moramo pojmovati kot dinamično kategorijo. ZK si jo mora izboriti z drugimi političnimi subjekti glede na konkretna vprašanja in konkretne politične odločitve. Če ZK v teh spopadih relativno avtonomnih političnih subjektov nastopa kot najbolj progresivni politični subjekt pri ustvarjanju konkretne politike tako glede zastavljenih ciljev kot tudi glede uresničevanja teh ciljev, si ustvarja izhodišče za ustvarjanje vodilne vloge na splošnejši ravni. Do skupnih in širših interesov lahko pride ZK pri opravljanju svoje integracijske vloge le tako, da napredna stališča, izbojevana v medsebojnem spopadu konkretnih interesov, posploši in uresničuje. Sicer zaide vodilna ZK v nasprotje z razvojem specifičnega samoupravnega pluralizma, relativno avtonomnih političnih subjektov. Vodilna vloga ZK pa zahteva učinkovit vpliv članov ZK v vseh političnih procesih — to je v okviru različnih političnih subjektov —, na podlagi katerega je mogoče ocenjevati dejanski ugled, ki ga ima ZK kot vodilna idejnopolitična sila v družbi. Poudarili smo vpliv članov ZK, ker samo vpliv njenih vodilnih organov vodi k monopolizaciji politične moči in k njenemu zraščanju z oblastnimi organi —, kar pomeni omejevanje avtonomije političnih subjektov, pluralizma demokratičnega samoupravljanja, in omejevanje posebnih interesov, ki so zapostavljeni v korist splošnih interesov, kar pomeni tudi nevarnost za razreševanje družbenih konfliktov.

Empirično raziskovanje vpliva komunistov v različnih samoupravnih, samoupravnooblastnih organih, v drugih družbenopolitičnih organizacijah, združenjih itd. nam daje podatke, s katerimi ne moremo biti zadovoljni. Do podobnih ugotovitev prihajamo, ko raziskujemo notranjo aktivnost članov ZK v okviru njihove organizacije saj si brez nje ni mogoče zamisliti aktivnega in vplivnega delovanja članov ZK zunaj njihove organizacije. Pogoji za vodilno vlogo ZK, ki smo jo označili kot dinamično kategorijo, se torej v spremenjenih družbenih razmerah počasi uresničujejo.

Drugi problem, ki ga je treba omeniti v zvezi z delovanjem ZK v samoupravnem sistemu, je odnos le-te do samoupravnooblastnih organov. Ne moremo se strinjati s poenostavljenimi stališči, po katerih naj bi bila že uveljavljena izrazita ločitev ZK od oblasti. ZK je idejna in politična sila, torej se ne odreka političnih sredstev v svojem delovanju. Politične funkcije ZK pa se uresničujejo tudi prek državne oblasti, kar pomeni, da je ZK v specifičnem odnosu do nje. ZK ima, strnjeno rečeno, vpliv pri nastajanju samoupravnooblastnih organov in vpliv na njihovo delovanje. To pa pomeni, da ZK ne deluje zgolj idejno in na splošni ravni. Brez konkretnih stališč o posameznih vprašanjih si ni mogoče zamisliti iniciativnosti ZK

pri formuliranju politike, njene usklajevalne in usmerjevalne vloge, spopadanja konkretnih stališč in razreševanje nasprotij.

Trend razvoja specifičnih odnosov med ZK in samoupravnopolitično oblastjo si predstavljamo v vedno bolj izrazitem spreminjanju klasičnih partijskih funkcij v samoupravne funkcije. Ko se s tem ZK osvobaja odnosov do oblasti, predvsem boja zanje, se ji odpirajo široke možnosti za pospeševanje (v klasičnih strankah zanemarjene funkcije) procesov politizacije občanov in njihovega povezovanja s samoupravnopolitično oblastjo ter drugimi centri samoupravnega odločanja. S tem ZK razvija svojo večjo avtonomijo v odnosu do samoupravnopolitične oblasti in dobiva večje možnosti za učinkovitejši nadzor nad njenim delom, hkrati pa pospešuje procese transformacije politične oblasti v samoupravnopolitično oblast. Vse to pa ima ravno tak učinek na razvoj drugih političnih subjektov v okviru samoupravnega pluralizma. Osvobajanje ZK od oblasti povzroča tako transformacijo funkcije klasičnih strank, ki je v posredovanju med oblastjo in državljani, v aktivnejše vplivanje občanov na politične odločitve: na področjih dela in bivanja, ki najbolj neposredno prizadevajo občanove interese. Obenem pa se jim tako tudi odpirajo možnosti za vplivanje na globalnejše politične odločitve, do koder njihov vpliv do zdaj ne sega dovolj izrazito.

Če strnjeno omenimo vodila nadaljnjega razvoja odnosov med ZK in samoupravnopolitično oblastjo, potem bi omenili razvijanje medsebojnih aktivnih odnosov in krepitev relativne avtonomnosti medsebojnih odnosov.

Sodimo, da so družbene razmere še premalo razvite, da bi lahko govorili o učinkoviti preobrazbi politične oblasti v samoupravno odločanje in o učinkovitem razvoju ZK kot samoupravno idejne sile. Zato je potrebno biti realen pri načrtovanju nadaljnjega razvoja ZK in upoštevati stvarno stopnjo razvoja družbenih odnosov. Nadaljnji razvoj je zamotan. Odprli smo dva takšna med seboj povezana problema: vodilno vlogo ZK in njen odnos do samoupravnopolitične oblasti v razmerah razvoja samoupravnega pluralizma relativno avtonomnih političnih subjektov.

TEORIJA in PRAKSA

Socializem in neposredna demokracija

(TEZE O NEKATERIH STALIŠČIH)

1. Pred razpravo bi bilo treba določiti, kaj kdo misli s pojmom »neposredna demokracija«:

— ali ga razumemo v prvotnem etimološkem pomenu (antična grška d.),

— ali ga izenačujemo z ljudsko suverenostjo, z načelom, da je vir vse oblasti ljudstvo, ki le-to uveljavlja z vsakokratnimi volitvami splošnih reprezentantov,

— ali z njim poimenujemo procese v sodobni socialistični družbi, katerih cilj je približati oblast delovnim ljudem (državljanom) oz. jo deetatizirati?

Splošna je uporaba pojma neposredna demokracija v prvooznačenem pomenu. Tu ta izraz tudi ustreza. Ne ustreza pa docela za poimenovanje pojava v razvoju socialistične družbe, ki si prizadeva k večji neposrednosti. Tu bi bil ustrežnejši izraz »socialistična demokracija«, ker ne poudarja dobesedno samo neposrednost demokracije, ampak pojmovno zajema vso skalo demokratičnih procesov.

Pojem neposredna demokracija je v jugoslovanski politični teoriji v rabi za poimenovanje procesov samoupravljanja. Argument za uporabo tega pojma bi sicer našli v dejstvu, da pomeni družbeno samoupravljanje (kakršno se uveljavlja v Jugoslaviji) usmeritev družbenega razvoja k stanju, ko naj bi prenehala razdvojenost med državo in družbo in ko naj bi družba ponovno pridobila po državi odtujeno ji oblast, katero bi torej ponovno sama neposredno opravljala. Vendar to ne zadostuje. S tem je namreč označen le globalni družbeni odnos, ki se tiče razmerja med družbo in državo. Družbeno samoupravljanje pa nikakor ni proces, ki bi se realiziral le na neposredni ravni. Narobe — v praksi je precej primerov birokratiziranja samoupravnih organov (delavskih svetov) in njihove odtujitve od delovnega kolektiva. To velja tudi za skupščine v vlogi organov družbenega samoupravljanja.

Če se kljub navedenim pomislekom uporablja pojem »neposredna demokracija« v tretjeoznačenem pomenu, je treba upoštevati navedene omejitve.

2. Obstaja teza, da v sodobni industrijski družbi, ki jo označujejo intenzivne integracije na raznih ravneh, ni prostora za neposredno demokracijo, češ da je njena uporaba mogoča le v majhnih razmerah in v družbeno nerazvitem okolju.

Tej tezi bi lahko morda očitali pretirano poenostavitev demokratičnega razreševanja družbenih procesov.

Demokracije na sodobni stopnji družbenega razvoja namreč ni mogoče izenačevati s politično demokracijo v tradicionalnem pomenu. Značilna sta zlasti dva aspekta sodobnih družbenih procesov. Na eni strani se demokracija sedanjega in jutrišnjega dne ne omejuje le na področje politične oblasti, ampak postaja vedno bolj element nadržavne sfere, družbene sfere, kjer je pod bolj ali manj nespornim pojmom samoupravljanja v centru družboslovnih značnosti. Ne gre torej za demokracijo v tradicionalni politični sferi, ampak za demokracijo na vseh področjih družbenega življenja, za t. im. ekonomsko demokracijo, za demokracijo na področju človekovega dela tako na delovnem mestu kot tudi v institucijah, ki se oblikujejo na podlagi delovnega načela.

Na drugi strani demokracija, če jo gledamo kot proces odločanja, ni statična kategorija, ni omejena samo na eno, tj. končno fazo odločanja, na samo dejanje odločitve. Njen pomen je predvsem v pripravljalnih fazah, ko se zbirajo in soočajo argumenti, ko se pripravljajo oz. zavračajo alternativne (variantne) razrešitve.

Element neposredne demokracije je tehnično lažje uveljaviti v pripravljalnih fazah. Tu bi jo bilo treba okrepiti, predvsem zato, ker je v tej fazi lahko mnogo bolj ustvarjalna, medtem ko je dokončna odločitev dostikrat le formalno dejanje.

3. Življenjskega pomena je neposredna demokracija za socializem predvsem zaradi svojega izhodišča in določene usmeritve: demokratizacija družbenih odnosov, približanje oblasti delovnim množicam s končnim namenom, da bo profesionalna politika odmrta.

Ne gre torej le za premik od heteronomije k avtonomiji prava s stališča subjektivnega odnosa posameznika do pravne norme, ampak za uveljavljanje demokratičnih oblik odločanja, ki bodo posameznika postavile v položaj, da bo postal aktiven dejavnik v procesu odločanja o življenjsko pomembnih vprašanjih.

4. Možnosti neposredne demokracije so različne glede na to, ali gre za odločanje na lokalni ravni in na ravni globalne družbe: praviloma pogostnejša je njena uporaba na lokalni ravni; čim splošnejši in globalnejši nivo odločanja nastopi, tem manj se lahko uporabljajo metode neposredne demokracije v dobesednem (prvobitnem) pomenu tega pojma.

Na lokalni ravni se v jugoslovanski praksi uveljavljajo kot oblike neposredne demokracije: zbori volivcev, zbori delavcev v delovnih organizacijah, referendum, krajevne skupnosti, množični sestanki organizacij SZDL itd.

Toda za te oblike je značilno, da nimajo vedno atributa odločanja, ampak da pogosto rabijo kot pripravljalna, konsultativna oz. informativna faza.

Za odločanje na ravni širših skupnosti oz. globalne družbe sta primerna edino referendum (če v tej zvezi ne štejemo volitev) in ljudska iniciativa (Volksinitiative), ki jo poznajo nekatere zahodno-evropske države.

5. Nekateri načeloma odklanjajo referendum, češ da je to ne-kvalificirana oblika odločanja (odločajo vsi, tudi tisti, ki se na problem strokovno ne spoznajo), dalje da je to zelo zamudna in draga oblika demokracije, da je dvorezna, da je lahko »nevarna« itd.

Te teze ni mogoče v celoti sprejeti. Njena pglavitna slabost je nagnjenost k tehnokratizmu, k prepričanju, da je za vladanje poklicana le izbrana elita razumnikov, izbranih kvalificiranih strokovnjakov, ki najlaže presodijo, kaj je za široke množice koristno. V tej tezi tiči tudi latentna nevarnost birokratizma: na temelju formule o nekvalificiranosti (nezadostni kvalificiranosti), nesposobnosti in nedozorelosti širših množic, da bi odločale o globalni politiki in pglavitnih problemih, si birokratizem krepi lastne pozicije v svojstvu paternalizma in varuštva nad množicami.

Za jugoslovansko prakso zadnjih petindvajsetih let je značilno, da se izogiba referendumu na globalni ravni.

Z zadnjimi ustavnimi amandmaji iz decembra 1968 (amandma XII k členom 212 in 214 ustave SFRJ) je iz ustave črtan referendum, ki je bil prej predviden v postopku za spremembo ustave za primer, če se skupščinski zbori ne bi mogli sporazumeti. Namesto referenduma je predviden razpust skupščine.

6. V zvezi z neposredno demokracijo je aktualno vprašanje odgovornosti (politične, materialne, kazenske itd.).

Kdo naj bo odgovoren za odločitve, ki jih sprejmejo, na primer, neposredno delovni kolektiv v tovarni, zbor volivcev, državljani z referendumom itd., ker predstavljajo bolj ali manj anonimno telo?

Odgovor na to vprašanje je mogoče injicirati z novim vprašanjem: ali se odgovornost v primeru neposrednega odločanja postavlja drugače kot pa v primerih, če odločitev sprejme ožje telo ali pa ko gre za milijardne vrednosti? Kako je z odgovornostjo ožjih kolektivnih teles in vodilnih delavcev (funkcionarjev) v luči sodobnih teorij delovnega prava, ki načeloma odklanja materialno odgovornost, ker je v sodobni tehnologiji, temelječi na elektroniki in atomski energiji, ni mogoče uveljaviti?

Za demokracijo nasploh, še posebno pa za neposredno demokracijo, je bistven element nadzor oblasti, nadzor političnih in družbenih funkcij. Posebno pomembno je načelo o zakonitosti delovanja vseh političnih subjektov, posebno državnih, partijskih in drugih organov ter njihovih funkcionarjev, o možnosti državljanov, da svoje reprezentante kličejo na odgovornost (ne le politično, ampak tudi pravno), da jih lahko odpokličejo pred iztekom mandata itd.

TEORIJA in PRAKSA

Boštjan Markič

Volitve in socialistična demokracija

(TEMELJNA IZHODIŠČA)

Čeprav je izvor volilnega sistema najti že v antični demokraciji grškega polisa, je volilni sistem v razvitejši obliki vendarle vezan na sodobno državo. Pravi pomen volitvam je dal meščanski razred v svojem boju proti absolutizmu in fevdalizmu.

Razvoj meščanske demokracije uveljavlja volilnost določenega števila nosilcev javnih funkcij, predvsem predstavniškega telesa kot formalno najvišjega organa državne oblasti. Meščanski politični sistem je zasnovan kot oblika *predstavniške* demokracije, kar veča politični pomen volitev. Družbeno in politično utrjevanje delavskega razreda v okviru meščanske demokracije in uveljavljanje splošne volilne pravice vnašata nove sestavine v volilni proces, vendar državljan kljub demokratičnim proklamacijam ni stvarni nosilec volilnega procesa.

Socialistični družbeni sistem ne more prevzeti volilnega sistema meščanske družbe, čeprav lahko zadrži nekatera načela, druga pa mora nujno spremeniti v skladu s koristmi poglavitnih dejavnikov revolucionarnega razvoja.

Od začetnega plebiscitarnega značaja volitev v obdobju utrjevanja nove revolucionarne oblasti, od volitev, ki so pomenile predvsem določeno politično manifestacijo, smo prišli v sistemu socialistične demokracije v jugoslovanski družbi do volitev, ki predstavljajo del *samoupravnega odločanja*. Takšno pojmovanje volitev in vsega volilnega procesa je tudi pomenilo zapuščanje klasičnih oblik predstavniške demokracije, saj socialistični demokraciji v jugoslovanski družbi ne more ustrezati volilni sistem, ki bi predstavljal obstoj več političnih strank. Če ugotavljamo, da sistemu socialistične demokracije v jugoslovanski družbi ne more biti podlaga večstrankarski sistem, to ne pomeni, da v jugoslovanski družbi ni boja mnenj in različnih pogledov na uveljavljanje pomembnih vprašanj nadaljnjega socialističnega razvoja. Naš volilni sistem odstopa od meščanskega volilnega sistema, osvobajanje etatističnih navlak pa je nadaljnji pogoj njegove demokratizacije in prilagajanja sistemu socialistične demokracije. Šele v takšnem volilnem sistemu lahko postanejo volitve odločanje o »javnih zadevah«, torej

o področju, ki je bilo doslej često zunaj pristojnosti človeka in državljana.

Volitve v sistemu družbenega samoupravljanja postajajo pomemben kazalec družbenega položaja človeka; kažejo, koliko je ta resnično osvobojen in če res prihaja v položaj možnega ustvarjalca lastne zgodovine.

Vloga in mesto družbenopolitičnih organizacij v vsem volilnem procesu se v sistemu socialistične demokracije v jugoslovanski družbi razlikujeta od vloge političnih strank v sistemu meščanske predstavniške demokracije, saj pri nas volilni proces nima značaja boja mnenj med političnimi strankami, ki si prizadevajo za osvojitve ali ohranitev oblasti. Vendar volilnega procesa tudi v relativno razvitem sistemu družbenega samoupravljanja, upošteva še vedno heterogenost družbe in spopad interesov, ni mogoče prepustiti naključnosti. Čeprav se politične organizacije ne morejo odreči odgovornosti v volilnem procesu, vendar izbira delegatov-občanov ne more biti monopol ožjih neformalnih skupin znotraj politične strukture.

Nihče ne more pričakovati, da mu je v sistemu socialistične demokracije »njegova partija« dolžna zagotoviti kandidaturo in volilni uspeh, sicer se volitve lahko sprevržejo v bolj ali manj spretno prikrito obliko birokratskega ustoličevanja (investiture) na položaj.

Eno izmed središčnih vprašanj v zvezi z volilnim procesom v sistemu socialistične demokracije je mesto človeka v volilnem procesu. Le-ta ne more biti le udeleženec v sklepni stopnji volilnega procesa, t. j. v glasovanju kot dejanju samem po sebi. V tem primeru ne bi bil ustvarjalni nosilec političnega dogajanja. Dejansko mora sodelovati v vseh stopnjah volilnega procesa, pri čemer je zlasti pomembna njegova udeležba pri kandidiranju, saj je kandidiranje eden izmed temeljnih sestavnih delov demokratičnosti v volilnem procesu.

Volilnemu procesu v sistemu socialistične demokracije ustreza pluralizem kandidatov — kot antiteza monizmu kandidatov —, kar daje možnosti alternativnega odločanja občanov v volilnem procesu. Kljub enotnemu globalnemu volilnemu programu jugoslovanske socialistične družbe obstaja tudi prostor — v tem okviru — za »osebni projekt« kandidata. To nakazuje možnosti nestranskarske volilne konkurence in uveljavljanja volilnega procesa kot procesa izbiranja med socialističnimi alternativami. Vsi ti procesi demokratičizacije v volilnem procesu so v tesni medsebojni odvisnosti z demokratizacijo znotraj zveze komunistov kot vodilne politične sile in v skladu z razširitvijo družbene baze delovanja socialistične zveze, katere pluralistična podlaga postaja nujen dejavnik demokratičnega političnega življenja, njeno (dosedanje pretežno) forumsko delovanje pa nesprejemljivi družbeni anahronizem.

Nadaljnja demokratizacija volilnega procesa v sistemu socialistične demokracije v jugoslovanski družbi je mogoča tudi le z raz-

vijanjem (v preteklosti zanemarjene) demokratične politične kulture in, ob spoštovanju temeljnih socialističnih vrednot, z negovanjem *politične tolerancije*, ki jo (relativno razvit) sistem družbenega samoupravljanja more dopuščati.

Ob *resnični demokratizaciji* volilnega procesa, če so volitve funkcija neposredne socialistične demokracije in sestavni del družbenega samoupravljanja, tudi posamezni negativni *spremljevalni* pojavi, kot so, na primer, kadrovske »nominalizem«, grupaška lojalnost kot kriterij kandidiranja, paternalističen odnos do kandidatov, volilni »nepotizem« in volilna demagogija, ne morejo ogroziti volitev kot procesa preseganja odtujevanja oblasti od človeka.

V antični demokraciji so včasih pri izbiranju visokih funkcionarjev radi uporabljali žreb, ki so ga cenili kot zelo demokratično sredstvo, ker je vsem dajal iste možnosti, da postanejo funkcionarji. Montesquieu je trdil, da so volitve z žrebom v naravi demokracije, češ da je to takšen način volitev, da pri njem ni nihče prizadet, ker daje vsakemu državljanu enake možnosti služiti domovini. V našem jugoslovanskem samoupravnem sistemu nočemo niti žreba niti takšne volilne pravice, ki bi bila čisto abstrakten odsev ljudske suverenosti. Volitve v socialistični demokraciji tudi ne morejo biti le »ritual« izbiranja (ritual of choice), pa tudi ne le »ritual« brez izbiranja. Samoupravna volilna pravica, osvobodena etatističnih spon, naj omogoči človeku (občanu) kot nosilcu oblasti svobodno odločanje.

Zdravko Mlinar

TEORIJA in PRAKSA

Konfliktni interesi in sodelovanje

1. Videti je, da se v vsakem političnem sistemu tako v kapitalističnih kot v socialističnih deželah uveljavlja splošnja težnja po koncentraciji moči. S tega stališča se nam kaže tole protislovje:

— na eni strani: zmerom višja izobrazbena raven množic, vedno večja vloga žensk in mladine v javnem življenju, krajši delovni čas in več prostega časa, vedno boljši socialno-ekonomski položaj delavcev v družbi itd.; na drugi strani pa neprestana težnja, da bi

politično moč odtujili od množic, da bi vpliv in odločanje osredotočili na vrhu velikih političnih, ekonomskih in družbenih organizacij, podredili male narode velikim političnim silam, potem procesi institucionalizacije, profesionalizacije in birokratizacije itd.

2. Pogosto nas prepričujejo, da odprava razredne strukture pomeni harmonično družbeno ureditev, ki temelji na solidarnosti in sodelovanju in v kateri ni pomembnejših interesnih konfliktov.

Takšno razumevnanje ima usodne posledice za koncept in delovanje političnega sistema. Namesto da bi vzpostavila političen mehanizem, ki bi omogočal in spodbujal izražanje posebnih in individualnih interesov, skuša ta težnja doseči, da taki interesi ne bi prodrli na površje (in si nasprotovali v javnem in političnem življenju). Napačno razumevanje družbene strukture v socialistični družbi je povzročilo pomembne omejitve množičnega sodelovanja in slabo delovanje raznih institucij, ki bi naj bile mehanizem demokratičnega nadzora.

Če domnevamo, da med različnimi strukturnimi kategorijami ni pomembnih interesnih razlik, potem tudi ni pomembnega razloga, da bi jim zagotovili enako predstavnštvo v odločujočih političnih telesih. Hkrati pa seveda takšna domneva ni zadosten temelj za politično delovanje množic posameznikov. Uradno jih razglašajo za izvir oblasti in upravljanja in vsaj v besedah so »objektivni« interesi delovnega ljudstva (ki vanj spadajo malone vsi) najvišje merilo za delovanje političnega vodstva. Zakaj naj bi torej množice občanov politično delovale, če zanje skrbi že vodstvo?

Pomen njihovega možnega sodelovanja je v veliki meri omejen na simbolično vdanost sistemu, partiji, vodstvu in »splošnemu interesu«. V nasprotju z resničnostjo velja, da konfliktov med posameznimi in splošnimi interesi pravzaprav ni več. Videti je, da takšna iluzija prevladuje v Sovjetski zvezi.

Seveda pa je jasno, da takšna koncepcija nima nič skupnega z dialektičnim mišljenjem. Po tej koncepciji »splošni interes« ni sinteza različnih individualnih in posebnih interesov, temveč nekaj, kar je že a priori določilo vrhovno politično vodstvo.

Takšno razumevanje odpravlja dve vrsti demokratičnega političnega delovanja:

a) konflikt z različnimi alternativnimi in nasprotnimi interesi. Vsi vemo, da je konflikt z zunanjimi silami močna spodbuda za notranjo kohezivnost, povezanost in prizadevanje za neki interes.

Če se različni interesi ne izražajo vsestransko, potem tudi ne morejo drug drugega izzivati k političnemu sodelovanju.

b) Če ne priznamo, da obstaja razlika med posameznimi ali posebnimi interesi in splošnimi interesi, ali če to razliko celo zatiramo, potem to nujno pripelje do omrtvičenja mehanizma demokratičnega nadzora. Od posameznikov pričakujejo, da bodo pokazali svoje strinjanje in zadovoljstvo s splošnim interesom, ki je

že a priori opredeljen, ne pričakujejo pa od njih odklonov ali posebnosti. Njihova individualnost se utopi v uniformnosti; namesto samo-izražanja in samo-uresničitve takšen kontekst zahteva pasivizacijo množic in pripelje do politične apatije in alienacije.

Končno moramo omeniti, da je tudi ideološka interpretacija dolgoročne usmeritve socialnoekonomskega razvoja pogosto le nadomestek za demokratično iniciativo in javno mnenje. Splošna ideološka usmeritev je bila v različnih deželah in situacijah ne glede na specifičnost razmer pogosto najvišje merilo celo v zelo konkretnih vprašanjih.

Tudi če to prakso zanemarimo, je videti, da se splošno uveljavlja tole protislovje: čim natančneje vodstvo izvršuje neki a priori opredeljeni program političnih akcij ali smernic za družbene spremembe, toliko manj pomembna je vloga občanov (volivcev) in vseh institucij neposredne in posredne demokracije.

Če zdaj premislimo problem slabega sodelovanja in majhnega vpliva množic, si ne moremo kaj, da ne bi osvetlili vloge temeljnih postulatov socialistične ideologije kot ene pomembnih determinant tega sodelovanja.

Delavski razred ali najnižji družbeni sloji (po dohodkih, izobrazbi, ugledu itd.) najmanj sodelujejo celo v socialističnih deželah; ne samo, da ne prihajajo na vodilne položaje ustrezno svojemu deležu v celotnem prebivalstvu, ampak imajo tudi najnižje politične aspiracije. Drugače povedano, tisti, ki imajo najmanjši vpliv, nikaikor nimajo visokih aspiracij, temveč celo težijo k temu, da bi obdržali razdelitev na oblastnike in vladane. To je glavna ovira za demokratizacijo socialistične družbe.

Ugotovitve mnogih empiričnih raziskav dosledno kažejo na neko zbiranje ali kumulacijo značilnosti, ki ali omogočajo ali pa ovirajo (zmanjšujejo) politično sodelovanje posameznikov. Kaže se jasna težnja, da občani z nizkimi dohodki ne sodelujejo. Ravno tako je z občani z nizko ravnijo izobrazbe, nizko kvalifikacijo (usposobljenostjo), nizkim ugledom, z ženskami, z nekaterimi poklici — na primer kmeti itd. Med vsemi temi značilnostmi je visoka korelacija — ali drugače povedano — negativne (ali pozitivne) značilnosti za sodelovanje se kopičijo. Občani z nizkimi dohodki težijo k nizki izobrazbeni ravni, nizki kvalifikaciji in majhnemu ugledu; navadno so ženske, kmetje ali člani nekaterih poklicnih kategorij; itd.

Hkrati pa se na nasprotnem koncu kopičijo posamezniki z značilnostmi, ki so ugodne za politično delovanje in za vpliv ali moč. »Kopičenje funkcij« (vodilnih položajev, odgovornosti) pri posameznikih s takšnimi značilnostmi in koncentracija politične moči in odločanja v rokah samo nekaterih posameznikov je odkrito izzivanje načel demokratične ureditve.

Temeljno protislovje takega položaja je torej težnja, da se samoobnavlja razdelitev na sloje prebivalcev, ki slabo sodelujejo in

ki imajo malo ali nič vpliva, so slabo obveščeni (imajo majhno znanje) in so — vsemu temu navkljub — zadovoljni s svojimi sedanjimi življenjskimi razmerami, in na majhno število posameznikov, ki si (kljub temu, da že imajo vpliv, nadzor in moč) želijo imeti še več vpliva itd.

Slavko Milosavlevski

Zveza komunistov v sistemu samoupravljanja

ΠΟΡΑΕΔΙ

Verjetno ni treba posebej poudarjati pomena teoretične obravnave družbenopolitične vloge tako imenovane avantgarde delavskega razreda v socialističnih državah. Zlasti če gre za socialistične države, v katerih so postale komunistične partije zaradi različnih zgodovinskih pogojev revolucionarnega boja po različnih poteh dominantne politične sile — kar velja za vse dosedanje zgodovinske primere. Iz tega značaja obravnavanega problema izhaja vsa polemika v mednarodnem delavskem gibanju, ki je dosegla vrh 1958. leta ob sprejemanju programa Zveze komunistov Jugoslavije in leta 1968 ob akcijskem programu Komunistične partije Češkoslovaške. Če govorimo odkrito, moramo priznati, da mednarodno delavsko gibanje, zlasti kar zadeva tisti del, katerega se ta problematika predvsem tiče, ni našlo v sebi dovolj moči za pravilno demokratično razpravo o tem, marveč je zreduciralo polemiko na enostranske ocene brez pravega posluha za dokaze in protidokaze. V praksi sta se razlikovali doslej dve popolnoma nasprotni si težnji: tendenca partija — oblast in tendenca partija — vodilna sila družbe brez neposredne naslonitve na strukturo oblasti (na državo). V vseh usodnih trenutkih za razvoj političnih odnosov v socialističnih državah (1956, 1964, 1968 itd.) se je pokazalo, da se ti dve težnji popolnoma izključujeta. Če govorimo o odnosu prve do druge, so šli njeni protagonisti celo tako daleč, da so politično akcijo, ki je temeljila na drugi omenjeni tendenci, razglasili za kontrarevolucijo in radikalno zapuščanje pozicij marksizma in socializma. Ker je razvoj struktur političnega sistema, ki so zasnovane na drugi koncepciji, šele v začetni fazi in ima na

poti nešteto ovir, je zdaj še nemogoče prepoznati vse posledice takega razvoja. Toda nekatere teoretične premise so zelo jasne: na podlagi teh in pa seveda na podlagi začetnihkušenj kot tudi analize logične strukture obravnavane koncepcije lahko že govorimo o določenem modelu političnega sistema.

I

Zdi se nam nujno, da na tem mestu odgovorimo na tole vprašanje: zakaj jugoslovanska politična teorija v celoti ali skoraj v celoti odklanja rehabilitacijo ideje o nadaljnjem razvoju jugoslovanske politične družbe po poti tako imenovanega klasičnega strankarskega pluralizma. Opomnim naj, da en sam resnejši teoretični prispevek v tej smeri v naši publicistiki ni zapustil nikakršnega globljega vtisa. Konceptov, ki jih je prispevek obravnaval, niso sprejeli niti najbolj liberalni misleci in filozofi. Ali gre pri tem za tako visoko stopnjo indoktrinacije, da naša politična misel in filozofija ne moreta spoznati pravih problemov sedanje jugoslovanske politične družbe, ali pa je morda svoboda izražanja v tej družbi na tako rudimentarni ravni, da ni bilo pričakovati globlje in širše pozitivne reakcije? Takoj bi radi opozorili na nekatere elemente, ki nas navajajo na odklonilni odgovor na obe vprašanji, ki seveda nista izmišljeni. Koliko je jugoslovanska politična misel dejansko dezindoktrinirana, čeprav še vedno ne dovolj radikalno, govore številne raziskave in kritike sedanjega političnega sistema in njegovih institucij — bodisi individualne ali teamske, take, ki so bile publicirane v številnih teoretičnih revijah obravnavane na simpozijih, strokovnih posvetovanjih, letnih šolah in objavljene v publikacijah inštitutov. Ni pretirana trditev, da so vse te raziskave in njihovi izsledki pomembno vplivali na praktični razvoj političnega sistema in političnih odnosov. Zelo ostra kritika posameznih institucij, ki je šla celo do najbolj neposrednih protestov, govori o preseženosti tiste politične družbe, katere bistvo je strogo usmerjena kritika in svoboda izražanja. Očitno je torej, da so korenine tega mnogo globlje.

Resnejša analiza ne more enostavno spregledati nekaterih notornih dejstev, ki so se globoko integrirala v ves proces razvoja jugoslovanske politične družbe, odkar je prišel delavski razred na oblast. Tu gre v prvi vrsti za to, da je postala Komunistična partija Jugoslavije vodilna sila v jugoslovanski družbi med bojem za nacionalno osvoboditev jugoslovanskih narodov. Socialna revolucija, v kateri je postal delavski razred Jugoslavije vodilna družbena sila, je potekala v obliki narodnoosvobodilnega boja. Politična diferenciacija, katere bistvo je bilo opredeljevanje za radikalne družbene premike ali proti njim, je potekala v Jugoslaviji v opredeljevanju za narodnoosvobodilni boj (nacionalno osvoboditev) ali proti njemu. Komunistična partija Jugoslavije ni po nikakršnem naprej zamišlje-

nem načrtu ali iz doktrinarnih razlogov likvidirala večstranski sistem. V začetku NOB in tudi v kasnejšem poteku boja si je prizadevala k pritegovanju vseh sil. Logika, ki je izvirala iz omenjene specifičnosti jugoslovanske revolucije, je nujno in neusmiljeno vodila k samoizključitvi vseh meščanskih političnih formacij iz njenih tokov, s tem pa tudi k likvidaciji temeljnih pogojev za klasično politično organizacijo na podlagi strankarskega pluralizma. Ker so se skoraj vse meščanske politične formacije same razgalile kot protiljudske sile, ker so se v usodnem zgodovinskem trenutku odločile proti najbolj življenskim narodnim interesom, je KPJ poslej zbrala domala vse patriotske plasti ljudstva okoli narodnoosvobodilne fronte, ki je v naslednjem obdobju odigrala izredno pomembno vlogo. Popolna legalna likvidacija meščanske opozicije, do katere je prišlo v demokratični konfrontaciji takoj po osvoboditvi, ni bila nikakršna farsa. Je le najbolj logičen sklep obstrukcije, ki so jo organizirane in vodilne sile te opozicije izvajale med NOB. Če je KPJ leta 1945 usmerjala politični boj v tej smeri, je le najpopolneje izrazila razpoloženje delavskega razreda.

Razen tega ne smemo pozabiti, da jugoslovanska družba pravzaprav nima nikakršne tradicije glede meščanske demokracije. Meščanske politične stranke so med obema vojnama delovale v senci monarha, ki se je opiral na majhno skupino reakcionarnih generalov. Sistem več strank je ostal zato v zavesti širokih množic kot neracionalen sistem, v katerem so bile možnosti za vsakršne uzurpacije, korupcije in manipulacije zelo velike. Vsak poskus oživljanja tega bi bil zares umetna konstrukcija, ki bi imela lahko daljnosežne posledice na doseženi vpliv KPJ v delavskem razredu.

In nazadnje: iz specifičnosti NOB (narodnoosvobodilna fronta, narodnoosvobodilni odbori), iz neposrednega spopada s Stalinom, ki je tudi posledica specifičnosti osvobodilnega boja, je rasla rehabilitacija stare ideje komunističnega gibanja o samoupravljanju in neposredni demokraciji. Čeprav obremenjen s številnimi pomanjkljivostmi kot vsak drug politični in družbeni sistem v prvi fazi nastanka, je sistem samoupravljanja zajel delavski razred in sloje v tolikšno globino, da bi vsaka ideja, ki bi iskala izhod — nakljub nekaterim razvojnim težavam — v vračanju na star sistem, naletela na njihovo energično nasprotovanje in zavrnitev.

II

Mislimo, da na tem mestu ni treba raziskovati dokazov za nujno povezavo med idejo in prakso samoupravljanja, neposredno demokracijo in idejo o politični organizaciji delavskega razreda kot vodilne idejne in politične sile družbe, ki se ne identificira s strukturo oblasti. Že samo dejstvo, da sta se ti ideji razvijali skoraj vzporedno (1950. oz. 1952. leto), je dovolj zgovorno. Predvsem bi

se morali poglobiti v vprašanje, ali se taka politična organizacija delavskega razreda odreka neposrednega vpliva na sklepe državnih organov in tudi samoupravnih teles. Nadaljnje vprašanje je: ali se v okviru takega modela političnega sistema lahko vloga politične organizacije delavskega razreda omeji le na najbolj splošno idejno in politično usmerjanje k cilju, na varovanje splošne socialistične usmeritve v gibanju, in da hkrati omogoča maksimalno samoiniciativo predvsem številnih organov in organizacij v tako imenovani samoupravni strukturi? Ta in podobna vprašanja, ki so se zastavljala v vsem obdobju rasti jugoslovanskega modela političnega sistema in ki še dandanes niso dokončno zginila z dnevnega reda, so dobila zelo različne odgovore: od tistih, ki so zatrjevali, da je taka organizacija delavskega razreda, kakršna je ZKJ, v jugoslovanski samoupravni družbi docela odveč, pa do takih, ki so trdili da se položaj ZKJ v bistvu ni spremenil tudi glede na formalni razvoj samoupravne strukture. Bolj realna analiza družbenih odnosov in političnih gibanj pa je dokazovala in še dokazuje, da ni mogoče sprejeti niti prve niti druge skrajnosti, pač pa da gre pri nas za snovanje izredno zapletenega političnega sistema, ki bo v temelju podrl vse naše predstave bodisi o tako imenovani klasični meščanski demokraciji kot tudi o demokraciji enostrankarskega tipa, kakršna je konstituirana v nekaterih socialističnih državah.

»Umik« zveze komunistov z družbenopolitičnega prizorišča, njena selitev v druge sfere vrhnje stavbe, njena popolna »ukinitev« ali »odmiranje« — vse bi pomenilo za delavski razred in druge sloje samoodtujitev od sile, ki opravlja funkcijo široke politične integracije njegovih (njihovih) prizadevanj v boju za realizacijo postavljenih ciljev, implicite tudi v sferi graditve samoupravnih in demokratičnih odnosov. Gre za zgodovinski interes samega delavskega razreda, da tudi v tem obdobju družbenega razvoja organizira svoje najbolj dejavne, najbolj mobilne in najbolj zavedne sile k učinkovitemu političnemu boju in akciji. Organizacija, ki bi delovala le prek samoupravnih oblik (da o državnih niti ne govorimo), bi se lahko utopila v dnevnem pragmatizmu in zgubila zgodovinsko perspektivo.

Koncept politične organizacije delavskega razreda kot vodilne idejne in politične sile družbe, ki se ne identificira z organizacijo sile, pa seveda ne pomeni, da se lahko preprosto utiri v tako imenovani »zgodovinski perspektivi«, kajti tudi tu ne more imeti nekakšnega absolutnega monopola. Razumljivo je, da mora biti še vnaprej zainteresirana in v neki meri celo moralno odgovorna za tok in smer praktičnih postopkov in ukrepov samoupravnih organov, organov državne oblasti itd. Bistvena razlika med starim modelom političnega sistema in sedanjim na tej točki ni v stopnji zainteresiranosti ZKJ za praktične odločitve in praktično smer političnega razvoja. Razlika je v načinu uresničevanja te zainteresiranosti. To pa je njen moralnopolitični vpliv, ki temelji na argumentih in na vsestranski analizi družbene stvarnosti. Seveda bo manjša pogostnost neposred-

nega angažiranja zveze komunistov pri praktičnih sklepih samoupravnih organov vedno dokaz, da poteka proces uresničevanja nove vloge ZK pravilno. Drugače povedano: kolikor bolj se bo ZK uveljavljala kot nova oblika organizacije (kot avantgarda), manj bo potrebno poseganje v politične odnose, ki so v območju drugih organov.

III

Novi tip politične organizacije delavskega razreda kot vodilne idejnopolične sile jugoslovanske družbe v sedANJI etapi socialističnega razvoja je usmerjen k mnogo širšemu modelu politične organizacije te družbe. Ta model teoretično še ni zadosti obdelan in tudi ne v praksi uveljavljen, vendar bo toliko bolj realen, če bo uresničeno izhodiščno načelo. Ni niti najmanj naključno, da so se razprave o tem modelu razplamtele prav v trenutku, ko je bil z vso silo obnovljen boj za reformiranje obravnavanega tipa politične organizacije delavskega razreda. Gre namreč za model tako imenovanega konvergentnega političnega pluralizma, v katerem odigrava nekaj političnih organizacij, vključno s samoupravno in državno organizacijo, neko vlogo na enaki družbeni podlagi. Vsak od teh organizmov uživa enako mero avtonomije, ki je »omejena« z objektivnimi procesi v družbeni bazi in pa z relativno protitežjo, ki izvira iz avtonomije gibanja drugih organizmov. Če govorimo nekoliko shematično, gre za tak politični model, v katerem bo sleherni avtonomni del »prisiljen«, da se bo boril za uresničevanje svojega poslanstva. Seveda ne gre pri tem za klasično delitev oblasti v smislu Montesquieuja, marveč za organsko diferenciacijo vlog nekaj organizmov, ki so v bistvu instrumenti delavskega razreda, s katerimi le-ta preprečuje oligarhizacijo in birokratizacijo sistema v celoti.

Konkretno: ZKJ je vodilna idejnopolična sila družbe; njena vloga je globalna idejnopolična orientacija politične akcije in boja, kar pa prav gotovo ne izključuje njenega interesa za vsakodnevne probleme Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, ki je tribuna za široko ugotavljanje interesov in mnenj občanov o vsakodnevnih političnih problemih kakor tudi njihovih dolgoročnih tendenc. Prek njenih demokratičnih organizmov uresničuje eno od oblik pozitivne sinteze teh razpoloženj in interesov. *Mutatis mutandis* velja isto tudi za sindikate oz. za organizacije mladinskega gibanja. Pravico do sprejemanja sklepov, s katerimi se urejajo nekateri odnosi, imajo le samoupravni, državni in predstaviški organi. Ti so v tej pravici omejeni formalno le z zakoni, katere so sami izglasovali, dejansko pa tudi z realnimi odnosi sil in pa družbenimi interesi, ki se izražajo v sklepih ZKJ, SZDLJ, sindikatov itd. Vsakdo od relativno avtonomnih organizmov sprejema torej sklepe samostojno, zato tudi prevzema polno odgovornost za njihovo vsebino in usmeritev. Učin-

kovitost modela temelji na predpostavki dialektičnega odnosa med temi sklepi, ki so kdaj (verjetno najčesče) istosmerni, kdaj pa tudi različni. Model bi seveda vseboval neko logično protislovje, če bi deloval po načelu formalne prevlade sklepov ZKJ ali sklepov katere druge družbenopolitične organizacije. Vsak organizem je formalno omejen z okvirom svojih »kompetenc«, vendar tudi z močjo in vplivom argumentov, na katerih temelje sklepi drugih partnerjev v političnem procesu.

Gre torej za model, ki zvezi komunistov nikoli že a priori ne zagotavlja vodilne vloge in družbenega vpliva. Za vsak svoj sklep se mora vedno ponovno bojevati, če hoče, da bo vpliven. Vsak njen sklep se vedno ponovno »konfrontira« s sklepi drugih avtonomnih političnih organizmov, ki zadevajo neposredno, posredno ali samo okvirno določen družbeni odnos. Zaradi tega bo njen vpliv praviloma premo sorazmeren njeni skladnosti z gibanjem v družbeni bazi, njeni integriranosti z zavestjo delavskega razreda in drugih delovnih slojev. Dejanska »supremacija« njenih sklepov je lahko zasnovana le na mobilnosti, na aktivnosti njenih članov, na njenem nenehnem kritičnem odnosu do stvarnosti, na njenih permanentnih raziskovalnih prizadevanjih. Toda vsi ti elementi so logična posledica dejstva, da je Zveza, kot je dejal Marx, »organizacija najbolj aktivnega in revolucionarnega dela delavskega razreda«. Omenjene lastnosti pa so tudi v taki organizaciji delavskega razreda v neprestani nevarnosti, da zakrnijo, če niso izpostavljene stalnemu boju, konfrontaciji in izostrovanju.

Seveda pa le avtonomija osrednjih političnih organizmov v oblikovanju modela političnega sistema, njihova pozitivna, preliminarne ali celo morebitna negativna konfrontacija ne morejo predstavljati edini vir moči in učinkovitosti sistema. Ta avtonomija in ustrezni mehanizmi za konfrontacijo so končno samo sredstvo, način in pot za uresničevanje vpliva delavskega razreda in drugih delovnih slojev na tokove družbenega razvoja. Iz dosedanjihkušenj socializma upravičeno lahko sklepamo na nevarnost antisocialistične degeneracije (birokratizacije) političnih odnosov, če se le-ti usmerjajo in uresničujejo le enosmerno. Pluralizem, o katerem govorimo, sili slehernega od relativno avtonomnih organizmov, da išče argumente za svoje vedenje in oblikovanje sklepov v tesni povezavi z delavskim razredom in drugimi delovnimi sloji. Je zato objektivni okvir, ki v največji meri omogoča, da ohrani delavski razred aktivno vlogo v političnem gibanju in življenju. Permanentni aktivizem delavskega razreda v okvirih takega modela političnega sistema stopa zlasti v ospredje, kadar prihaja do tako imenovane negativne konfrontacije sklepov posameznih avtonomnih organizmov političnega sistema (npr. med ZKJ in predstavniškimi organi ali med sindikati in vlado itd.). Če pride do takega spopada med različnimi sklepi, je prav gotovo, da ne bo mogel obveljati sklep, ki ga ne bi podpiral predvsem delavski razred in pa drugi delovni

sloji, pa najsi bo zgodovinsko upravičen ali ne. Potemtakem je prvinska moč in učinkovitost takega modela v živi dialektiki odnosa med delavskim razredom in drugimi delovnimi sloji ter ZKJ oz. drugimi deli politične strukture kot tudi v dialektiki odnosov med samimi elementi družbenopolitičnega sistema. Ta dialektika odnosov zmanjšuje do minimuma možnosti za sicer razumljive težnje k negativni institucionalizaciji političnega gibanja prek institucij in organizacij sistema.

IV

Tak koncept politične organizacije delavskega razreda (ZKJ) je vsekakor podlaga za radikalno »reorganizacijo« njenih notranjih odnosov. Zanimarimo za zdaj številne probleme demokratizacije teh odnosov v klasičnem okviru. Ena od dimenzij te demokratizacije je ostala vse do zdaj premalo razvita — tako v teoriji kot tudi v praksi. V zarisanim konceptu Zveze komunistov Jugoslavije čedalje bolj zgublja smisel in veljavo enosmerni politični tok od »centra organizacije k bazi« oz. parcializirana akcija bazičnih struktur, organiziranih po tako imenovanem načelu celic. Seveda lahko te bazične strukture začenjajo samostojne »lokalne« akcije, vplivajo na praktična dogajanja v podjetju, v občini, v naselju itd., toda vse te akcije morajo biti le na vzporednem tiru gibanj bazične strukture. Očitno je namreč, da lahko na podlagi splošne politične platforme samoupravnih organi v podjetju ali v občini sami bolj ali manj ustrezno razrešujejo vse te probleme. Komunisti, ki so izvoljeni v te organe, imajo zelo široke možnosti, da uveljavijo svoj vpliv. Odločilen pomen dobivajo gibanja in vplivi, ki prihajajo »od baze organizacije k centru«. Organizacija kot celota je smiselna le tedaj, če se ji posreči med permanentnim političnim bojem organizirati prizadevanja milijonov svojih članov, »ki predstavljajo najbolj zaveden del delavskega razreda«. Center je čedalje manj seštevek bolj ali manj blestečih politikov in govornikov in vse bolj žarišče integracije prizadevanj vsega članstva. Seveda vloga centra v takem sistemu ni nič bolj enostavna, če ni še bolj zapletena kot prej, ko je deloval v drugačnih razmerah. Sklepi centra se oblikujejo zdaj kot dialektično in demokratično približevanje lastnih ocen in pobud ter pobud, predlogov in kritik članstva organizacije, ki posredno ali neposredno izražajo razpoloženja, možnosti in zavest vseh delovnih ljudi. V takem dialektičnem odnosu postajajo sklepi centra tako rekoč takoj sklepi vse organizacije. Ni dvoma, da lahko sklepi v demokratični družbi le po tej poti prežamejo in prepoje celotni družbeni organizem ter so v neposrednem demokratičnem odnosu z gibanji, ki potekajo po drugih kanalih in tokovih družbene strukture. Še več: v mejah družbenopolitičnega sistema, ki je zasnovan na avtonomiji gibanj vseh svojih delov in ki deluje optimalno, lahko ZKJ najbolje uresniči svojo vlogo in vpliv

le tedaj, če so sklepi njenega centra v bistvu bolj ali manj sklepi vse organizacije; vendar ne zato, ker je ZKJ formalno organizirana po načelih demokratičnega centralizma, ampak zato, ker so sklepi neposreden proizvod demokratične akcije vse organizacije. Taki sklepi se lahko uveljavljajo in postanejo integralni del splošnega gibanja in razvoja le v primeru, če so zgodovinsko in družbenopolitično ustrezni, če so specifični izraz zgodovinskih potreb tega gibanja in razvoja. Nobena revolucionarna skušnja doslej ni nakazala boljše možnosti za doseg te aдекватnosti. Kljub vsem napakam, ki so bile storjene med revolucijami, so bile politične odločitve najbolj blizu realnih potreb takrat, kadar so nastajale na podlagi gibanj revolucionarnih množic. V relativno mirnih, zato pa v bistvu nič manj revolucionarnih razmerah je primat gibanja od baze organizacije k njenemu centru vzvod, ki permanentno zagotavlja nujno zvezo med centrom in bazo organizacije, med organizacijami, delavskim razredom ter drugimi sloji; obenem je eden od temeljnih dejavnikov, ki preprečujejo degeneracijo revolucije in oligarhizacijo politične organizacije. To je gotovo eden od logičnih pogojev, da ostane politična organizacija avantgarda, da radikalno izpopolni metodo uresničevanja avantgardne vloge ter pusti široke možnosti za uveljavljanje in izražanje pobud delavskemu razredu samemu.

Najdan Pašić

Izhodišča za razprave o socialistični demokraciji

SOCIJALIZAM

»Pojem demokracije se z vsakokratno spremembo demosa (ljudstva) predružači in nas zato ne pomakne niti za korak naprej.«

(F. Engels, pismo Bernsteinu)

Izjemna aktualnost pa tudi izjemna delikatnost teme, o kateri razpravljamo na tem zboru, sta jasno razvidni iz docela nasprotnih reakcij, ki jih povzroča že samo načenjanje te teme. Po eni strani

sodijo, da je razvoj demokratičnih oblik politične organizacije ključno vprašanje za razvoj socializma tako v posameznih deželah kot tudi v sodobnem svetu nasploh. Po teh mnenjih je prav vprašanje socialistične demokracije v središču družbenih dogodkov zgodovinskega pomena, ki označujejo najnovejšo fazo razvoja socializma kot svetovnega procesa — od XX. kongresa KP SZ pa do čeških dogodkov in njihovih posledic. Po drugi strani pa že samo to, da postavljamo to vprašanje, povzroča sumničenje in srdite reakcije. Že to, da se lotevamo vprašanja in upoštevamo dejstvo, da problemi še niso razrešeni in da sploh ni splošno sprejetih in sprejemljivih receptov in že izdelanih modelov, ki bi jih lahko samo posnemali in uporabljali, vsebuje, čeprav implicitno, tudi kritiko avtokratske samovolje in negativnih birokratskih deformacij, do katerih je prihajalo v politični stvarnosti nekaterih socialističnih dežel pa tudi v odnosih med temi deželami in ki so zasenčile bistvene humane vrednote socializma. Prav zaradi tega nekateri menijo, da je postavljanje vprašanja socialistične demokracije v široko razpravo med marksisti različnih dežel vsaj nezaželeno, da pa pomeni lahko tudi napeljevanje vode na mlin antisocialističnim silam.

Prav zaradi tega se nam zdi bistveno, da v razpravi med marksisti o problemih socialistične demokracije zelo natančno opredelimo izhodiščno ideološko podlago. To izhodišče je po mojem mnenju znanstvena marksistična kritika buržoazne politično-predstavniške demokracije in njenih ideoloških postulatov. Če izhajamo iz tega, ni nevarnosti, da bi zanemarili bistvene družbenozgodovinske in razredne razsežnosti demokracije v sleherni družbi. Ta nevarnost pa je docela realna. Ne smemo si zatiskati oči pred dejstvom, ki je močno vplivalo na vse dosedanje razprave o demokraciji v okviru delavskega gibanja in socialistično usmerjenih družbenih sil: pravno-politične pravice, osebne in politične svoboščine, organizacijske oblike in institucije predstavniške demokracije, ki so se razvile v povojih buržoazne družbe (enaka in splošna neposredna pravica glasovanja, parlamenti, pluralizem političnih partij in organizirana politična opozicija), so vse do danes v očeh množice progresivno usmerjenih ljudi ne samo bistveni elementi in nesporni modeli demokratične organizacije odločanja in omejevanja politične oblasti, marveč jih kot celoto enačijo z demokracijo.

Marksistična kritika buržoazne demokracije seveda ni zanikovala in tudi ne zanika progresivnega značaja in veljave demokratičnih političnih institucij kot sredstev, ki so zrasla iz kapitalističnega družbenega sistema in razredne vladavine buržoazije. Vendar pa je že vse od začetka poudarjala dve bistveni točki:

prvič, da imajo institucije politično-predstavniške demokracije *vlogo instrumentov* za konstituiranje in zaščito demokratičnih odnosov, za zagotavljanje širšega vpliva »ljudstva« na smer in vsebino državne politike, in

drugič, da je dejanska vplivnost demokratičnih institucij s stališča uresničevanja demokratičnih svoboščin in demokratičnih oblik političnega odločanja vedno odvisna od širšega političnega ozračja, od tega, katere realne družbene in razredne sile in v kolikšni meri so te sile zmožne in zavzete, da uporabijo institucije kot oblike svojega političnega delovanja in uresničevanja svojih družbenih ciljev in aspiracij.

Zavedamo se, da smo s temi ugotovitvami prišli na območje starih in praviloma jalovih razpravljanj o tem, ali je za delavski razred demokracija samó sredstvo za uresničevanje razrednih ciljev ali pa že cilj sam po sebi. Na to vprašanje je težko odgovoriti zaradi tega, ker prihaja že pri formuliranju vprašanja do zamenjave pojmov; govorimo o demokraciji, mislimo pa na te ali one konkretno nastale demokratske institucije, s katerimi demokracijo napačno enačijo.

Popolnoma logično je, da demokracija ne more obstajati brez ali mimo demokratičnih institucij; v tem smislu je razvijanje in usposabljanje teh institucij za učinkovito delovanje *cilj* političnega boja delavskega razreda in vseh z njim povezanih družbenih sil — katerim je demokracija nujna oblika in način zagotavljanja lastne družbene emancipacije. Prav tako pa tudi drži, da demokratične politične institucije ne morejo delovati neodvisno od realnega družbenoekonomskega položaja in celotnega življenjskega položaja tistih družbenih sil, ki so v dani družbi in v danih zgodovinskih okoliščinah glavni nosilec teženj, da preideta politično življenje in celotni proces odločanja o življenjskih vprašanjih družbene eksistence na čim širšo in stabilno demokratično podlago. V tem smislu so seveda konkretne institucije, prek katerih se demokracija uresničuje, *sredstvo*, ki pa mora biti usklajeno s političnimi potrebami, interesi in aspiracijami tistih družbenih sil, ki so objektivno, zaradi svojega družbenega položaja, dejanski nosilec demokratičnih procesov.

Tudi najbolj idealno zamišljene politične institucije v realnem življenju niso veliko vredne, če jih ne dopolnjuje progresivna družbena akcija, ki se prek njih uresničuje in jim daje realno vsebino in smisel. Če naj delavski razred uresniči svoje zgodovinske interese, osvobodi sebe in celotno družbo razredne rezcepljenosti in eksploatacije, mora najprej osvojiti politično oblast, »osvojiti demokracijo« — kot sta zapisala Marx in Engels v »Komunističnem manifestu«.

To »osvajanje demokracije« pa je vedno in nujno zapleten in globoko revolucionaren proces; v njem delavski razred gradi demokratično organizacijo državne oblasti in politični sistem v celoti v skladu s težnjami, da zagotovi s političnimi sredstvi podružbljenje proizvodnje, odpravo meznega položaja delavcev in tako preobrazbo družbenih odnosov, da bodo združeni delovni ljudje vse bolj sami upravljali z družbenimi zadevami in rezultati svojega dela. Takó razumljeno »osvajanje demokracije« se ne dá zožiti na golo »prevzemanje« bolj ali manj razvitih demokratičnih institucij in ele-

mentov demokratične družbene organizacije, ki so nastali v drugačnih družbenih razmerah. Ta proces je vedno ustvarjalno, revolucionarno dejanje, v katerem se dotedanji elementi demokratične organizacije naprej razvijajo, se spreminjajo in združujejo z novimi oblikami demokratične organizacije, ki se neposredno rojevajo iz teženj revolucionarnih množic, predvsem iz teženj delavskega razreda; le-ta z vsestranskim poglobljanjem in krepitvijo demokracije utrjuje in krepi lastne družbene pozicije v boju tako proti poraženim izkoriščevalskim razredom kot tudi proti lastni birokraciji in njenim poskusom, da bi se v ekonomskih in političnih funkcijah osamosvojila.

Kakšne konkretne oblike bo imel razvoj socialistične demokracije, ali bo to več ali manj kontinuiran razvoj ali pa nagel revolucionarni prelom, to je odvisno od tega, *kakšen je v dani deželi vsestranski družbeni položaj tistih sil, ki so nosilec socialistične preobrazbe*; v tako presojo moramo vključiti specifičnosti, kot so npr. konkretne zgodovinske oblike razrednih konfliktov in načini osvajanja oblasti, že dosežena raven ekonomske in kulturne razvitosti, socialna struktura in splošen razpored razrednih sil, obsežnost in oblike zbiranja delovnih množic okoli delavskega razreda in njegove politične partije, ali ima dežela demokratično politično tradicijo ali ne, mednarodni položaj dežele itd.

Vsak poskus, da bi prezrli specifični položaj socialističnih sil v posameznih državah, poskus, da bi kanonizirali in predpisovali neke splošne obvezne oblike socialistične demokracije in poti njenega razvoja — neizbežno škoduje stvari socializmu; predvsem omejuje možnosti delavskega razreda in njegove politične avantgarde, da bi v celoti izkoristila vse tiste objektivne možnosti za razvoj socializma, ki so realne v danih družbenih razmerah. Taka usmeritev pelje subjektivne dejavnike socialističnega razvoja v spopad z objektivno danimi razmerami družbenega razvoja, kar nujno povzroča pretese in zastoje v progresivnem družbenem gibanju ter peha socialistične sile k neuspehom in porazom.

Lenin je leta 1917 v »Aprilskih tezah« zagovarjal stališče, da bi bilo v danih razmerah — ko so že ustanovili sovjete kot obliko revolucionarne politične akcije in oblasti delavskih in kmečkih množic — obnavljanje parlamentarne demokracije korak nazaj v razvoju revolucije. Zgodovina je to njegovo oceno potrdila. Prav tako je zgodovina potrdila tudi njegovo predvidevanje, da bodo konkretne oblike in institucije organizacije oblasti delavskega razreda, konkretne oblike socialistične demokracije v posameznih deželah nujno zelo različne, čeprav bo njihovo razredno bistvo povsod enako — diktatura proletariata.

Ko je najširše družbene sile, ki so se zbirale okoli komunistične partije, mobilizirala za cilje narodnoosvobodilne vojne, je socialistična revolucija v Jugoslaviji našla zelo originalne oblike neposredne demokratične udeležbe množic v političnem življenju — Narodno-

osvobodilno fronto, Ljudsko fronto in kasneje Socialistično zvezo; vse to je vtisnilo sistemu socialistične demokracije v naši deželi tudi trajnejše specifične značilnosti. Pozneje je imela glede tega usoden vpliv tudi ostra ideološko-politična konfrontacija s stalinizmom in seveda razvoj delavskega in družbenega samoupravljanja, ki je peljalo v temeljito spremembo objektivnega družbenega položaja združenega dela.

V Italiji in Franciji, ki sta razviti kapitalistični deželi in imata močno in glede revolucionarne tradicije bogato delavsko gibanje in komunistični partiji, ki sta se s svojo močjo že uveljavili kot pomembna dejavnika v političnem življenju, sta se ti partiji opredelili za osvajanje politične demokracije v okvirih že obstoječega večstrančarskega parlamentarnega sistema. Na tej podlagi je odprta perspektiva daljnosežne demokratične presnove parlamentarnih institucij; v celotno družbenoekonomsko in politično strukturo so vgradili nove demokratične elemente (široka regionalna in lokalna samouprava, sodelovanje delavcev v upravljanju podjetij, demokratični nadzor nad celotno politiko gospodarskega razvoja itd.).

V Češkoslovaški, kjer je prišlo zadnja leta prav zaradi visoke stopnje ekonomske razvitosti do velike krize centraliziranega sistema administrativno-birokratskega upravljanja v gospodarstvu in drugih sferah življenja, je komunistična partija, ki je premagovala odpore v lastnih vrstah, razvila prapor boja za socialistično demokracijo. To, o čemer govori znani akcijski program KPČ, docela jasno izraža težnjo, da bi v procesu demokratizacije političnih odnosov in institucij izhajali iz specifičnih češkoslovaških razmer, iz obstoječih ekonomskih in kulturnih razmer, iz demokratičnih parlamentarnih tradicij in navad, iz globoko zakoreninjenih svobodnjaških aspiracij množic. Skratka, »socializem v človeški podobi«, za kakršnega se opredeljuje akcijski program KP Češkoslovaške, terja tak sistem socialistične demokracije, ki docela ustreza specifičnim razmeram te dežele in pravilno izraža možnosti in težnje njenih delovnih ljudi.

Ni torej enotnega, povsod ustreznega in splošno obvezujočega modela socialistične demokracije. Teorija o uniformnem modelu socialistične demokracije skriva v sebi hegemonistične težnje za dominacijo, ki so z resnično demokracijo nezdržljive.

Vendar pa raznovrstnost institucionalne strukture in konkretnih oblik socialistične demokracije v posameznih deželah ni v nikakršnem neskladju z njihovo družbenozgodovinsko in razredno vsebino, ni nezdržljiva s tistim, kar te oblike dejansko so v zgodovinskem procesu socialistične preobrazbe sodobne družbe. Raznolikost oblik socialistične demokracije povezuje neka skupna zakonitost, skupna zgodovinska determinanta. V bistvu so to politične oblike, prek katerih se uresničuje in izraža temeljni proces socialistične preobrazbe — proces družbenega osvobajanja dela. Oblike in institucije socialistične demokracije so v zapletenem dialektičnem odnosu in enotnosti s temeljnim procesom družbenega osvobajanja dela prek spremi-

njanja produkcijskih odnosov. Skladno z razvojnimi fazami se pojavljajo kot instrument spreminjanja družbenega položaja dela in kot rezultat že nastalih sprememb, torej kot bistvena komponenta novega položaja združenega dela. Ker pa so hkrati tudi instrument socialistične preobrazbe družbenih odnosov in del oz. ena plat tega procesa, se politične organizacije, oblike socialistične demokracije v tem procesu tudi same spreminjajo. Ta odnos medsebojnega določanja in vplivanja med politično in družbeno stranjo procesa socialistične preobrazbe, med oblikami socialistične demokracije, splošno družbenim zgodovinskim stanjem in potrebami socialističnih družbenih sil — ima vse značilnosti dialektičnega odnosa, v katerem lahko pride do medsebojne usklajenosti k istosmernemu razvoju pa tudi do konfliktov, ki ta razvoj zadržujejo in zavirajo. Sile, ki se zavestno bojujejo za socializem, morajo pri svojem opredeljevanju v praktično-politični akciji, v boju za demokratične politične institucije vedno upoštevati dialektično naravo tega odnosa. Kakor ne smemo fetišizirati konkretnih oblik demokratične institucionalne organizacije politične oblasti, tako tudi ne smemo podcenjevati njihovega pomena kot bistvene predpostavke in komponente socialističnega družbenega razvoja.

Svoj čas je Marx sodil, da je demokratična organizacija oblasti v Pariški komuni, ki je spodrezala institucionalne korenine odtujevanja in birokratizacije politične sile, »tista končno najdena politična oblika, ki *lahko* izpelje ekonomsko osvoboditev dela«. Toda na straneh istega spisa, posvečenega skušnjam Komune, je tudi opozarjal, da se z revolucijo nastale demokratične institucije politične oblasti delavskega razreda ne bodo mogle utrditi in obstati, če z odpravo meznega suženjstva in z družbeno osvoboditvijo dela ne bodo postavili družbenoekonomske podlage, na katero se bodo te institucije opirale. Kajti »politična vladavina proizvajalcev ne more obstajati hkrati z ovekovečenjem njihovega socialnega suženjstva«.

Razprave o modelih socialistične demokracije in o institucijah, ki so nujne za njen obstanek in uspešno delovanje, bi bile veliko manj abstraktne in demagoško izključujoče, če bi upoštevale zelo natančno postavljeno vprašanje: v kakšnem odnosu je institucionalna struktura političnega sistema in njegovih posameznih elementov do temeljnega političnega procesa, do spreminjanja celotnega družbenega položaja združenega dela. Ta odnos je temeljni dejavnik, od katerega sta odvisna vsebina in doseg socialistične demokracije.

V zgodovini razvoja političnih sistemov v socialističnih deželah so postala očitna nekatera zdaj že potrjena dejstva, ki nam omogočajo, da globlje dojamemo samo bistvo socialistične demokracije. Tako na primer formalno sprejemanje institucij politično-predstaviške demokracije samo po sebi ni bilo niti podlaga niti kazalec za resnično demokratizacijo političnih odnosov. Ustava ZSSR, ki so jo sprejeli pod Stalinom 1936. leta, je uvedla in zagotavljala celo vrsto pravic in institucij: splošno, neposredno, tajno glasovanje, osredno-

točenje državne oblasti v sovjetih kot predstavniških telesih delovnega ljudstva, odgovornost izvršilnih organov oblasti sovjetom, pa tudi vse politične pravice in svoboščine državljanov. Vendar je bilo obdobje, v katerem so to ustavo sprejeli, obdobje, ko se je krepila okrutna osebna oblast, ko je naraščala državljanska negotovost in ko so vsestransko kršili elementarno zakonitost. Uvajanje sistema togega administrativnega centralizma v vodenje vseh področij družbene dejavnosti in vse splošnejše podrejanje delavskega razreda arbitrarni oblasti državne birokracije v podjetju in na celotnem področju proizvodnje in delitve (kar se je vse dogajalo v tem obdobju), je imelo neprimerno večji učinek na politične odnose kot pa vse demokratične institucije in z ustavo zagotovljene svoboščine.

Po drugi strani se je v razvoju socialističnih dežel vedno potrjevalo neko splošno pravilo: obdobja, v katerih prihaja v ekonomskem življenju do sprememb, ki omogočajo večjo udeležbo proizvajalcev v procesu upravljanja s proizvodnjo in delitvijo, krepitev družbenoekonomskega položaja združenega dela, so hkrati tudi obdobja, ko dobiva boj za socialistično demokracijo močne impulze in prinaša tudi dejanske uspehe. Zadnji prepričljivi dokaz tega pravila so bili tudi dogodki na Češkoslovaškem pred januarjem 1968 in po njem. Ekonomske reforme zakonito teže k temu, da prerastejo v družbeno in politično reformo. Tako kot v preteklih zgodovinskih epohah je tudi v socializmu vprašanje socialistične demokracije predvsem vprašanje družbenoekonomskega položaja »demos«, ki tak sistem oblasti vzdržuje in uresničuje.

TEORIJA in PRAKSA

Ernest Petrič

Socialistična demokracija in nacionalno vprašanje (TEZE ZA RAZPRAVO)

1. Dogajanja v sodobnem svetu potrjujejo pomembnost nacionalnega vprašanja v našem času. Hkrati pa razveljavljajo tiste utopične poglede, ki so ocenjevali, da bo upadel pomen nacionalne komponente v družbenem življenju sodobnega sveta in še posebej v socialističnem svetu. Prav naš čas je čas, v katerem po eni strani poteka narodnostno oblikovanje in uveljavljanje narodov Afrike in

Azije. Prav zdaj živimo v času emancipacije malih narodov povsod po svetu. Lahko bi tudi trdili, da je prav proces nastajanja socialističnih družbenih odnosov v svetu, tako kot je zožil prostor razrednemu izkoriščanju in nasilju, zožil tudi prostor nacionalnemu zatiranju in neenakopravnosti. Socialistični družbeni odnosi ustvarjajo pogoje za narodnostno uveljavljanje, za narodno osvoboditev vseh narodov sveta. V tem smislu potrjuje leninske teze o nacionalnem vprašanju svojo aktualnost ne le glede na čas, v katerem so nastale, temveč tudi glede na sodobno dogajanje. Pri tem naj dodam, da ob stvarnih družbenih procesih na svetu narodi s svojimi posebnostmi in interesi ostajajo slej ko prej objektivno dejstvo. Kot gole fikcije in utopija izzvenevajo meditacije o nepomembnosti nacionalnega faktorja v sodobnem družbenem dogajanju, o stapljanju narodov, celo jezikov in podobno. Proces nacionalnega osvobajanja in nacionalne afirmacije narodov pomeni v skrajni posledici osvobajanje človeka, polno uveljavitev človeka, ki je zdaj še vedno močno, če ne celo močnejše kot kdaj prej, vključen in vpjet v svoje narodnostno okolje.

2. V zvezi s povedanim bi lahko trdili, da sodobni svet med drugim označujeta dva temeljna, značilna procesa. Na eni strani proces pospešenega, čeprav postopnega osvobajanja in uveljavljanja vseh narodov sveta, utrjevanje njihove individualnosti, na drugi strani pa proces, ki ga izsiljuje razvojna stopnja sodobnih produktivnih sil; to je proces čedalje globljega povezovanja, sodelovanja med narodi, dogovarjanja, skratka, vse globlje in vse močnejše povezanosti med narodi.

3. Dandanes doživlja prav v okviru teh procesov intenzivno afirmacijo pravica narodov do samoodločbe. Načelo samoodločbe, ki odseva težnjo narodov po osvoboditvi, je tisto izhodišče, na katerem utemeljujejo narodi svojo pravico, da sami, v skladu s svojimi hotenji, določajo sebi politično, kulturno, ekonomsko in drugačno ureditev. Klasično načelo pravice narodov do samoodločbe, tolikokrat proklamirano prav s strani progresivnih družbenih sil, tudi v socialističnem svetu ni zgubilo svojega pomena in aktualnosti, saj je tudi to svet realnih družbenih dejstev in razmerij. Svojo specifično konkretizacijo pa doživlja v zahtevah po priznavanju »lastne poti« pri socialističnem razvoju. Ali pa se kot ustavno načelo kaže v priznavanju pravice do odcepitve. Ko izhajamo prav iz načela o pravici narodov do samoodločbe nam mora biti jasno, da vključuje zahteva, naj gre vsakemu narodu pravica, da sam sebi določa svojo družbeno, politično in ekonomsko ureditev, tudi zahtevo, naj vsak narod sam sebi išče tudi najustreznejšo pot razvoja k socializmu. Torej so v prvi vrsti, če ne celo v celoti, progresivne sile znotraj vsakega naroda ali države tista realna sila, ki naj zagotavlja progresivni družbeni razvoj in zanj odgovarja. »Varuštvu« z ustavnimi normativi, ki bi v strahu pred morebitno odcepitvijo ne priznavalo pravice do samoodločbe malih ali obrobni narodov, in tudi varuštvu od zunaj ne moreta dolgoročno — pod geslom enotnosti ali česa podobnega

— zagotoviti stvarne enotnosti, če ta ne temelji na medsebojnem spoštovanju, usklajevanju interesov, priznavanju nacionalnih posebnosti. Narobe, če sta prisila kake ustavne ureditve ali tuje varuštvo odeta v plašč »progresivnih sil«, bo v skrajni posledici tako varuštvo prispevalo le k poglobljanju prepadov, nesoglasij in nezaupanja med narodi, konkretno pa tudi k osamitvi progresivnih sil. Nihče ni bolj kot Lenin sam razumel teh dejstev. Razumela jih je leninska politika v odnosu do Finske in drugje, zavedajoč se, da socialistični družbeni odnosi, katerih bistvena komponenta je tudi nacionalna enakopravnost, ne morejo temeljiti niti na tujih četah niti na drugačni prisili, temveč so lahko le odsev realnih družbenih procesov, na primer, znotraj Finske same in rezultat prizadevanj finskih progresivnih sil.

4. V zvezi s povedanim bi lahko postavili v ospredje dvojce temeljnih vprašanj. Na eni strani bi lahko govorili o problemu odnosov med narodi v okviru večnacionalne države, pri čemer konkretno stopa v ospredje vprašanje sodobnega federalizma in vse, kar je s tem v zvezi. Podoben problem — to je vprašanje, kako dejansko spoštovati in zagotoviti resnično samoodločbo in nacionalno enakopravnost — pa se kot enako aktualen kaže tudi v odnosih med državami. Še posebej v odnosih med skupinami držav, kjer stopa v ospredje težnja in potreba po enotnosti, kot je to zlasti v različnih zvezah, blokih, in kot je to tudi znotraj kroga socialističnih držav. Pri tem se v obeh primerih, to je tako pri urejanju odnosov znotraj večnacionalne države ali pa na mednarodnem področju, kažeta, srečujeta in spopadata dve tendenci. V okviru večnacionalne države se težnja po resnični in vsestranski enakopravnosti in s tem po ustvarjanju adekvatnega sistema političnih odnosov, težnja po federalizmu, ki naj bi načeloma temeljil na samoupravnem dogovarjanju narodov, na podlagi tistih njihovih interesov, ki jih povezujejo v večnacionalno skupnost, srečuje s tendencami unitarizma, to je »uniformirane« enotnosti. Enotnosti, ki ne spoštuje specifičnosti, ki je enotnost ne zaradi skupnih interesov, temveč enotnost zaradi enotnosti same in v interesu vodečega centra; enotnosti, ki je močno, če ne v celoti, odsev hegemonije vodilnega naroda in njegovih interesov v večnarodnostni skupnosti. Na mednarodnem področju v okviru odnosov med državami pa se podobno spopada težnja po enakopravnosti držav, velikih in malih. Spopada se težnja po avtonomnosti družbenih hotenj, težnja po »lastni poti« avtonomnih progresivnih gibanj, po poti, ki naj odseva tudi nacionalne posebnosti in interese naroda, za katerega progresivna hotenja gre, s tistimi težnjami in pritiski, ki vztrajajo na nekih višjih interesih, ki ne priznavajo »lastnih poti«, ki se ocenjujejo kot poklicane ocenjevati in soditi, meriti in odmerjati hotenja posameznim narodom in državam. Te težnje svojih nacionalnih interesov niso pripravljene usklajevati na podlagi dogovarjanja in v okviru skupnih interesov z interesi drugih, temveč svoje interese drugim nadrejajo. Sodobni druž-

beni procesi v državah in v odnosih med državami potrjujejo nenehno spopadanje teh dveh teženj. Potrjujejo tudi stalnost družbenega gibanja, ki tudi v tem primeru pomeni nenehno spopadanje progresivnega, demokratičnega, socialističnega s konservativnim, birokratskim. Pri tem je izredno pomembna vloga subjektivnih družbenih sil. Realna družbena vloga teh sil seveda ni odvisna od imena ali deklaracij kakega gibanja, temveč od konkretnih družbenih ciljev, za katere se zavzemajo.

5. Jugoslovanski komunisti in Jugoslavija sploh je bila soočena in je soočena s problemi in dilemami, o katerih govorim. Jugoslovanski komunisti so, izhajajoč iz realnih družbenih procesov pri nas in v svetu, skušali dati in dajejo odgovore na navedene dileme znotraj jugoslovanske države. Omenim naj konkretno prizadevanje za dejansko ustrezno formulo samoupravnega socialističnega federalizma. Skušali pa smo dati odgovore tudi glede na dogajanja v mednarodnem svetu, pri čemer mislim na naše dosledno prizadevanje za spoštovanje načel enakopravnosti, nevmešavanja, mednarodnega sodelovanja, avtonomnosti progresivnih gibanj itd. Seveda je katerokoli progresivno gibanje pod pritiski družbenih realnosti in s tem izpostavljeno tudi mogočim napakam. Tako tistim napakam, ki bi pomenile zanikanje skupnega, v primeru, da se ne bi videlo dovolj tudi skupnih realnih interesov, kot tudi onim, ki bi pomenile vsiljevanje nekakih skupnih interesov ob neupoštevanju in na škodo realnih interesov posameznih narodov oz. posameznih držav. Pri tem nam mora biti jasno tudi to, da neki tako imenovani skupni interes, če ni to dejansko dogovorjeni interes, in enotnost, če ni to enotnost na podlagi skupnih interesov, nista skupni interes in enotnost, temveč vsiljevanje nekega lastnega interesa pod firmo skupnega interesa ali enotnosti. Drži seveda tudi, da v konkretnem družbenem dogajanju ne moreta obstajati kaka šablonska obravnava navedenih vprašanj in tudi ne premočrtnost kake politike. Slej ko prej je treba računati z realnimi razmerji družbenih sil in tudi z realnimi dimenzijami mednarodnega političnega položaja.

6. V nadaljnjem se ne mislim posebej ukvarjati z navedenimi problemi v odnosih med državami. Opozoriti mislim le na nekaj dilem, pričujočih pri izgrajevanju naše jugoslovanske samoupravne federativne skupnosti narodov, pri čemer prav tako tudi ne mislim povzemati historiata naših prizadevanj, temveč omeniti nekaj tistih dilem, ki so pred nami zdaj.

7. Kot prvo naj omenim prizadevanja za vzpostavitev takega »ravnotežja« (seveda ne statičnega, temveč dinamičnega) v našem političnem in družbenem sistemu, kjer bi po eni strani na adekvaten način prihajala do izraza samobitnost, specifičnost, poln razmah in razvoj vsakega naroda, kjer bi bilo ob zagotovljeni temeljni enotnosti družbenoekonomskega sistema in seveda ob dejstvu enotne ideološkopolitične orientacije dovolj maneverskega prostora in realnih možnosti in hotenj za sodelovanja in kjer bi bila tudi med

nacijami zagotovljena predvsem delitev po delu ob hkratni temeljni solidarnosti in medsebojni pomoči. Skratka, ravnotežje, v katerem ne bo prisiljevanja, temveč sodelovanje, ne uniformiranja, temveč spoštovanje specifičnosti, ne uravnilovke, temveč delitev po delu, ne zapiranja vase in egoizma, temveč solidarnost in medsebojna pomoč. Ob tem kaže naša pretekla praksa vrsto hudih krčev, tudi razbitih iluzij, stvarnost pa še vedno obilo odprtih konkretnih problemov in tudi nejasnosti, ko skušamo demokratično, samoupravno, odgovorno najti tako ravnotežje med posameznim in splošnim, med specifičnostmi in temeljno enotnostjo. Kako težke so včasih konkretne rešitve, naj ilustriram s primerom, da so bile že v preteklem obdobju v Jugoslaviji odpravljene omejitve pri obremenjevanju osebnih dohodkov zaposlenih v posameznih republikah in celo občinah; torej lahko to osnovno obliko našega dohodka celo od občine do občine različno izrabljamo. Po drugi strani pa srečujemo pri nekaterih še vedno strah, da bi avtonomnost republike, npr., pri urejanju nekaterih vprašanj zasebne gostinske dejavnosti, zasebnega prevoznništva in podobnega že rušila enotnost ekonomskega sistema. Ali je tak strah dejansko upravičen in ali je tak strah res samo strah za enotnost? In kakšna enotnost naj bi to bila, ki ob v bistvu vendarle malo pomembnem in sekundarnem vprašanju in ob vsej idejnopolični enotnosti naših progresivnih sil in konkretno zveze komunistov ne zaupa eni od naših nacij ali eni od naših republik, da bo v skladu z našo splošno politiko in težnjami in obenem v skladu s svojo specifično situacijo znala urediti taka in podobna vprašanja? Ta primer uporabljam samo kot ilustracijo tega, da odprta vprašanja še obstoje in se bodo vsak dan pojavljala nova, na njih bo v okvirih naše načelne političnoidejne orientacije potrebno dajati stvarne odgovore, odgovore, ki jih zahteva družbeno življenje in za katere ni zveličavnih receptov.

8. Po IV. plenumu ZK Jugoslavije (brionskem) vse dosledneje prihaja do izraza načelna usmeritev, da se na ravni federacije opravlja zgolj tiste funkcije, pri katerih je to potrebno zaradi narave kake dejavnosti in kjer je to stvar dogovora od spodaj navzgor. V tem smislu se praktično prenaša čedalje več funkcij od federacije na republiko in tudi na občine, pri čemer naj opozorim predvsem na sfero izobraževanja, kulture, zdravstva, socialnega skrbstva, znanosti in drugo. Pri tem stvari nikakor ne gredo docela gladko. Nastaja tudi tu vrsta konkretnih vprašanj, npr., ali sprejeti nov zvezni pravni akt o šolstvu ali ne? Obenem se zlasti v zadnjem času in tudi v okviru zadnje ustavne reforme oži področje tako imenovane izključne kompetence federacije. Pri tem se izhaja iz pravilne predpostavke, da a priori ne more biti kake dejavnosti, ki bi bila izključno stvar federacije, saj interes federacije ni in ne more biti nič drugega kot skupnost interesov republik. Tu pa spet nastanejo, npr., konkretna vprašanja, kako na področju zunanjepolične dejavnosti konkretno vključiti republike.

9. Ob veliki zavzetosti za pomoč na podlagi solidarnosti stoji slej ko prej pred nami problem, kako dosledneje zagotoviti načelo delitve po delu tudi med narodi. V načelu je usmeritev jasna. V večnacionalni samoupravni skupnosti, v ekonomskih odnosih med narodi, ne more v bistvu biti principialno drugačne rešitve, kot je združevanje sredstev od spodaj navzgor v skladu s skupnimi interesi. Seveda ob jasni zavesti o potrebah in dolžnostih, ki izhajajo iz načel proletarske solidarnosti.

Problemov, ki se prav na tem področju porajajo pri konkretnem dograjevanju našega političnega in ekonomskega sistema, to je sistema naše federativnosti, bi lahko navedli še celo vrsto. Za nobenega od njih ni zveličavnega recepta, je pa vsakega od njih možno razreševati in razrešiti, če dosledno verjamemo v marksistična izhodišča o enakopravnih odnosih med ljudmi in med narodi.

10. Socialistična demokratična federacija mora zagotavljati optimalne možnosti za razvoj vsakega od v njej združenih narodov. Noben narod pač prostovoljno ne vstopa niti ne vztraja v državnih ali meddržavnih zvezah, če je to v nasprotju z njegovimi stvarnimi interesi. Resnično sodelovanje med narodi, resnično bratstvo, je mogoče samo med svobodnimi in enakopravnimi partnerji na podlagi njihovih stvarnih interesov. Vse drugo bi prej ali slej razpadlo ali pa postalo prisilni jopič, nadvlada močnih nad šibkejšimi.

Živojin Rakočević

Planiranje kot splošna vez družbenega dela v socializmu

SOCIJALIZAM

Socialna podlaga mitičnih predstav o proizvodni moči planiranja in dogme o »absolutni nezdržljivosti socializma z blagovno proizvodnjo«. (Teze in oris problema.)

1. Planiranje je *družbeni odnos*. Ta najbolj strnjena definicija planiranja vsebuje več dejavnikov oz. več plati tega problema:

a) zgodovinski dejavnik, dejanski zgodovinski razvoj, genezo tega problema;

b) družbeno funkcijo planiranja:

— v sklopu danih proizvodnih odnosov, t. j. odnosov v delitvi bruto in neto družbenega dohodka;

— znotraj mehanizma tako imenovane normalne cene, po-
prečne regulativne cene, v kateri je planiranje bistveni sestavni del;

c) bistveno iracionalno plat, ki se v praksi in v teoriji praviloma prezre;

d) različne sisteme informacij — tako imenovane planske kazalce, in

e) razvite tehnične odnose in instrumente, zaradi katerih velja planiranje za navadno nekritično zavest za nekaj, kar je »strogo eksaktno«, racionalno in politično, nacionalno in razredno brezbarvno, »nevtralno«.

2. Kar zadeva zgodovinsko stran, je zelo pomembna okoliščina, da je postalo planiranje šele v nekaj zadnjih desetletjih, torej »komaj od včeraj«, *svetovna tendenca*. To okoliščino moramo pripisati državi, t. j. relativno novim usmeritvam neokapitalizma ali državnega kapitalizma na Zahodu, in pa tako imenovanemu revolucionarnemu etatizmu, »administrativnemu socializmu« v vzhodnoevropskih državah in na Kitajskem.

3. Odnosi združevanja dela, samoupravljanje, tako imenovano soodločanje in »participacija« vnašajo v obstoječi sistem planiranja nekatere popravke in nove prvine, zlasti če se ti novi odnosi v proizvodnji in delitvi pojavljajo kot dejansko razreševanje sedanje splošne krize etatizma.

4. Družbena funkcija planiranja je bistveno določena s temeljnimi značilnostmi odnosov v proizvodnji in delitvi. Če so ti odnosi sorazmerno razviti, če dopuščajo ali celo terjajo planiranje kot splošno vez družbenega dela in gibko družbeno potenco tega dela, potem je s tem postalo planiranje sestavni del »normalne cene«, t. j. nekakšna popolnejša, modernejša oblika zakona vrednosti. Zlasti to slednje terja posebno kritično obravnavo.

5. Pomembna ekonomsko politična okolnost, ki jo moramo omeniti, je ta, da pomeni planiranje (po svoji osnovni definiciji in logiki) bistveno omejevanje svobodne konkurence. Drugače povedano, vsak premik v gibanju odnosov planiranja predstavlja dejansko delno odpravljanje odnosov konkurence kot nekdanjega ekonomskega vzvoda; je odločilni vzvod za značilno spreminjanje »notranjega zakona kapitalistične proizvodnje« (zakona splošne profitne stopnje in tendence upadanja te stopnje) v »zunanjih prisilnih zakonih« za vsako posamično kapitalistično gospodarsko podjetje oz. za vsakega kapitalista.

6. Če gledamo zgodovinsko in logično, se je moralo pojaviti planiranje najprej v okvirih zasebnega kapitala, t. j. v samih celicah kapitalističnega organizma blagovne proizvodnje ali »proizvodnje vrednosti«. Seveda šele na določeni, sorazmerno razviti stopnji koncentracije kapitala. In pa seveda na ustrezni tehnično-tehnološki

podlagi, ki dopušča ne le neovirano pereniranje na relaciji kapital-vrednosti, njegovo kvalitativno identičnost s samim seboj in njegovo »normalno« rast, pač pa tudi ustrezne eksterne zveze, vzajemno zmožnost za pritegovanje individualnih zasebnih kapitalov. Iz razvojnih oblik in izpopolnjevanja internih ekonomskih parametrov, t. j. elementov za kalkulacije stroškov in cen, računanih na relativno daljši rok, se planiranje spreminja v relativno trajno družbeno vez, ki neprestano združuje cele skupine zasebnih podjetij in postaja sčasoma splošna vez, gibka potencia vsega narodnega gospodarstva.

7. To ekstenzivno razgrinjanje odnosa planiranja *zunaj* ozkih meja podjetij postaja hitrejša in intenzivnejša s *tendenco združevanja kapitala*. Značilna in čedalje bolj vznemirljiva tendenca upadanja poprečne profitne stopnje, ki je konec koncev le posledica čedalje bolj burnega tehnološkega procesa, je le še bolj utrdila omenjeno tendenco planiranja. Pojav in razvoj monopolov v narodnih in mednarodnih razmerjih si lahko razlagamo kot svojstven realen »protistrup« za tendenco upadanja splošne profitne stopnje, pri čemer igra planiranje — t. j. odločna in zavestna kontrola »gospodarskih resursov«, cen surovin, »cen dela« (mezde), razdelitve »interesnih sfer« združenih privatnih kapitalov itd., odločilno vlogo.

8. Omenjene tendence, zgodovinski procesi in nepričakovani zlom kapitalizma, do katerega je prišlo v zadnji veliki gospodarski krizi od leta 1929 do 1933, so ponovno priklicali na svetovni ekonomski oder državo. Ta je zato, da bi »rešila kapitalizem«, vpeljala celo vrsto spektakularnih eksperimentov: najprej v najbolj odtujenih in najmanj racionalnih sferah ekonomskih odnosov — npr. na področju denarja in kredita, mednarodne menjave blaga, delovne sile in kapitala, potem pa tudi v notranjih delitvenih odnosih s pomočjo vseobsežne, odločne in daljnovidne *kontrole profita*, progresivnega obdavčevanja profita, reguliranja višine »cene dela« (mezde) itd.

9. Toda ta proces je nujno prestopil tudi meje, ki si jih zgodnejši kapitalizem sploh ni mogel zamisliti. Država je namreč prodirala tudi na področje tako imenovane primarne delitve: prizadevala si je uravnavati relativne odnose cen blaga in uslug, ki so bile s stališča dane nacionalne ekonomije strateško pomembne. Tako je, npr., izvajala sistematično in sorazmerno trajno revalorizacijo cen najbolj pomembnih surovin in kmetijskih pridelkov, da bi te vitalne veje oz. sektorje proizvodnje zavarovala pred razdiralnimi vplivi konkurence na domačem in svetovnem trgu ter vzporedno s tem odstranila ali pa samo ublažila vrsto socialno-političnih pretresov, ki so s temi odnosi povezani.

10. Vse te nujne faze v zgodovinskem razvoju kapitalizma in neokapitalizma lahko obravnavamo le kot različne faze, stopnje razvoja *blagovne proizvodnje* in seveda tudi odnosov planiranja znotraj te proizvodnje. V nasprotju s tem sta za te odnose značilna postopno opuščanje »ortodoksne« logike privatnega kapitala in razvoj so-

cializma v negativnem, preobrnjenem smislu, o čemer je razpravljal K. Marx v »Kapitalu«.

11. Koliko so se stvari dejansko premaknile k tesnejšemu povezovanju politike in ekonomije, k nastajanju relativno trajnih elementov in oblik zavestne in dolgoročne kontrole vsega procesa družbene reprodukcije, lahko najbolje pokaže primerjava med sedanjim stanjem na tem področju ter dejanskimi odnosi, kakršne je imel pred očmi Karl Marx, ko je pisal naslednje vrstice: »Vsaka misel na skupno, odločno in daljnovidno kontrolo proizvodnje surovin — ta kontrola pa je v glavnem popolnoma nezdržljiva z zakoni kapitalistične proizvodnje, zaradi česar ostaja le skromna želja ali pa se omejuje na izjemne skupne ukrepe v okoliščinah velike neposredne nevarnosti in nemoči — prepušča mesto prepričanju, da se bosta povpraševanje in ponudba medsebojno regulirali.«¹

Te stare težnje zasebnega kapitala, pa tudi same embrionalne oblike odnosa planiranja, ki jih je kapital razvijal v svojih okvirih, se zde neprimerljivo skromne v primerjavi s sedanjo splošno kontrolo profita, s kolosalnim obsegom obdavčevanja profita, s politiko »polne zaposlenosti« in relativno visokimi stopnjami gospodarske rasti (gledano in natura), s politiko »cenenega denarja« in značilno absolutno prevlado kreditnega sistema nad monetarnim sistemom (v nacionalnih in svetovnih razmerjih), s pretenzijami in praktičnimi dosežki neokapitalizma na področju nadnacionalnega, v bistvu etatističnega ekonomskega povezovanja držav in državnega uravnavanja svetovnih denarnih in kreditnih odnosov.

12. V zadnjem času posreduje uradna statistika veliko podatkov in važnih informacij, ki neposredno rabijo ekonomski politiki. V zahodnih nacionalnih ekonomijah je očitna usmeritev k stalnemu večanju »planskih kazalcev«, ki razen docela vrednostnih kazalcev zajemajo čedalje bolj tudi naravno-tehnične kazalce, tako imenovane medsektorske »input-output« matrice, kapitalne koeficiente itd. Za uvedbo teh zadnjih se mora Zahod zahvaliti tudi praksi »uravnovešanja narodnega gospodarstva« v ZSSR v začetku tridesetih let. Teoretični povzetek te prakse — pa tudi znanstveno predvidevanje tendence planiranja — vsebujejo dela Vasilija Leontjeva, ki je že leta 1925 najbolj aktivno sodeloval pri teoretičnih zasnutkih omenjenega »bilansiranja narodnega gospodarstva« ZSRS; ta dela so neposredno vplivala na nastanek svojevrstnih »medsektorskih analiz«, linearne programiranja itd. v praksi planiranj v ZDA².

13. Čeprav je uporaba omenjenih input-output matric, linearne planiranja, kapitalnih koeficientov, koeficientov izkoriščenosti

¹ K. Marx: »Kapital«, III, str. 91, podčrtal Z. R.

² Primerjaj »Studies in the Structure of the American Economy« by Wassily Leontief and Hollis B. Chenery, Paul G. Clarc, James S. Duesenberry, Allen R. Ferguson, Anne P. Grosse, Robert N. Grosse, Mathilda Holzman, Walter Isard, Hellen Kristin, New York, Oxford University Press, 1953.

proizvodnih kapacitet in številnih drugih ekonometrijskih oblik in modelov analiz in programiranja razvoja na Zahodu le *pogojna in omejena*, že zdaj daje kopico materialnih dokazov o tem, da je prava socialna baza za planiranje etatizem, t. j. ekonomska funkcija države, razumljiva v najširšem pomenu.

14. Omenjene oblike in načini planiranja so še vedno v absolutni oblasti in kompetenci *države*. Če zanemarimo sicer neogibne razlike tako imenovanega institucionalnega značaja, t. j. specifične oblike planiranja, ki so posledica različnih odnosov v proizvodnji in različnih oblik politične oblasti, preostanejo tako rekoč le še kvantitativne razlike, ki jih tako planiranje dopušča. V takih okoliščinah moramo poiskati dejanske vzroke, socialne korenine za najrazličnejše napačne predstave o planiranju, za napačno enačenje planiranja z absolutno funkcijo države.

15. Sedanja svetovna praksa in tendenca planiranja in čedalje večja uporaba znanosti (zlasti politične ekonomije in matematike) na tem področju sta vidno oslabili poprej prevladujočo dogmo, da planiranje predpostavlja razvite administrativne oz. državno-centralistične odnose in tako rekoč popolnoma razveljavljene zakone tržnega gospodarstva in »protiblagovno proizvodnjo«. Kolikor notranja logika združevanja dela že sama zahteva čedalje bolj razvite odnose blagovne vrednosti, tržno ekonomijo na višji družbeni potenci, postaja ta dogma vse bolj nesmiselna in reakcionarna. Dejanske vzroke za sedanjo splošno *krizo planiranja* v vzhodnoevropskih državah in tudi za neuspeh tako imenovane ekonomske kibernetike v sklopu tamkajšnjih sistemov planiranja moramo poiskati v očitnem dejstvu, da je tam uresničevanje gospodarske reforme zelo zavrto in omahujoče in da v teh državah skoraj ni razvitejših odnosov v »proizvodnji vrednosti« in vpliva zakona tržnega gospodarstva. Čedalje bolj je očitno, da tudi sama »ekonomska kibernetika«, t. j. različne moderne metode planiranja in uporaba matematike v tej sferi, terja »proizvodnjo vrednosti« (in razvito znanost o blagovni vrednosti) kot podlago za svoj obstoj. Razumljivo postaja tudi paradokso dejstvo, da je našla moderna metodologija planiranja bolj plodna tla v obstoječih sistemih planiranja na Zahodu — bolje se je uveljavila celo v ZDA kot pa v ZSSR in drugih vzhodnoevropskih državah.

16. Izhod iz te prav splošne krize planiranja v vzhodnoevropskih socialističnih družbah je prav gotovo predvsem v že začelih procesih reforme osnovnih gospodarskih mehanizmov, t. j. v tesnejšem povezovanju različnih institucij gospodarskega sistema z logiko blagovne proizvodnje, in šele v drugi ali tretji vrsti v znanih poskusih redukcije, odpravljanja neštetihih naravnih planskih kazalcev. V korelaciji s temi procesi bo dobila sedanja tendenca »kibernetizacije planiranja« neslutene pospeške in resnično ekonomskopolitično dimenzijo in funkcijo.

Nadaljnja analiza bistva planiranja terja tudi delno osvetlitev in pretres problema revalorizacije Marxovih znanstvenih nazorov glede na ta nevtralnici kompleks družbenih odnosov.

17. Združeno delo (samoupravljanje), pojmovano kot proizvodni odnos, ki šele nastaja, zakonito raste in se razvija na podlagi blagovne proizvodnje. »Zemljišče blagovne proizvodnje« (Marx) je dovolj prostrano, da lahko prenaša poleg zasebnega kapitala, različnih oblik združenega kapitala, javnih korporacij, neokapitalizma ali državnega kapitalizma, tako imenovanega revolucionarnega etatizma, tudi različne (za zdaj še nerazvite, embrionalne) oblike združenega dela, tako imenovano samoodločanje, »participacijo« in odnose samoupravljanja, t. j. njegove specifične ekonomske oblike.

Samoupravljanje je podedovalo relativno skromno materialno podlago za eksistenco, katero je ustvaril in razvil »revolucionarni etatizem« — in samo postopno in z obilico težav in krčev premaguje odnose centralno-planskega vodenja ter administrativne distribucije bruto in neto družbenega proizvoda.

18. Zgodovina razvoja samoupravnega odnosa daje nešteto empiričnih dokazov o tem, da predstavlja ta odnos praktično razveljavitev tako imenovanih meril vrednosti (administrativnih »cen«), inkonvertibilnega denarja in kredita, naturalno-tehničnih in kvazi-finančnih kazalcev direktivnega planiranja (v absolutni pristoynosti države). Narobe: razvijanje splošnih zakonitosti blagovne proizvodnje je neogiben, odločilni pogoj za negacijo etatizma in razvijanje ekonomskih oblik samoupravljanja.

19. O omejenosti in relativnosti samoupravljanja lahko govorimo zaradi treh značilnosti. Njegove docela kvalitativne meje, četudi ne upoštevamo njegove materialne (nezadostne tehnično-tehnološke) podlage, na kateri obstaja, so v tem:

a) v še realno obstoječih in celo veljavnih etatističnih ekonomskih odnosih (v še neopuščenem administrativnem sistemu cen in kontrole cen, še izrazito odtujenem načinu administrativno-centralističnega planiranja, v preveč forsiranih in kompliciranih deviznih omejitvah, v velikem »državnem kapitalu«, torej v obračanju velikega dela družbene akumulacije s posredovanjem ekonomskih funkcij države, v etatističnih oblikah »plačevanja dela« in še ne docela odpravljenem blagovnem značaju delovne sile itd.);

b) v tako imenovanih nacionalnih odnosih, ki teže k relativni samostojnosti, avtonomiji in temu ustrezni funkciji v sferi delitve; v novjšem času vse bolj v sferi določanja »strategije ekonomskega razvoja« dane republike oz. avtonomne pokrajine — s čedalje bolj neogibno in čedalje bolj poudarjeno diferenciacijo v davčni, investicijski, kreditni politiki itd; dalje v politiki valorizacije individualnih prispevkov v kolektivno ustvarjenem dohodku, v teritorialnih razlikah glede »cene dela« za enako vloženo delo, kar je odločilnega pomena za ekonomski proces združevanja dela, samoupravljanja v Jugoslaviji; in

c) v sami blagovni proizvodnji, »tržni ekonomiji«, ki je po splošni definiciji sfera *odtujevanja dela* in je zato nujno področje, na katerem še »proces proizvodnje gospodari ljudem« (K. Marx) in le-ti, vice versa, upravljajo s tem procesom posredno, prek mnogih »posrednih členov«, npr. prek različnih ukrepov in instrumentov monetarno-kreditne politike, sistema in tehničnih instrumentov planiranja, prek tako imenovanega dogovarjanja itd. In to seveda zelo omejeno, relativno in pogojno, nakljub velikim znanstvenim odkritjem o naravi tega procesa in delno že ostvarjeni asociaciji dela in razširjenim mejam za uporabo znanstvenih elementov v programiranju in najbolj smotrnem, racionalnem kombiniranju »dejavnikov proizvodnje« v splošnodružbenih okvirih.

To so meje in obenem tudi zgodovinske predpostavke za resnični socializem. Seveda razen »nešteti različnih empiričnih okoliščin, naravnih pogojev, rasnih odnosov... ki vplivajo od *zunaj*« ... itd. in »ki se pojavljajo v nešteti variacijah in niansah, katere lahko razumemo le ob analizi teh empirično danih okoliščin« (K. Marx).

20. Zmotno pojmovanje planiranja kot nekakšnega temeljnega zakona socialistične proizvodnje in mitične predstave o njegovi »proizvodni moči«, ekonomskih učinkih, ki jih baje ima, imajo svoje korenine v praksi *zgodnjega socializma*, kateremu je bila država prav tako potrebna kot tudi kapitalu v njegovem embrionalnem stadiju.

Uničevanje in odpravljanje privatno-kapitalističnega odnosa prisvajanja (lastnine) se v začetkih socializma, žal, ni zaustavilo pri tem, da se uniči nevrvalgični proizvodni odnos buržoazne družbe, odnos mezdno delo — kapital, marveč je ta zgodovinski proces sčasoma dobival velikanska razmerja in popačeno podobo. Ko se je upiral temu kapitalističnemu odnosu, je začel obenem ovirati in razkrajati samo *blagovno* proizvodnjo, na kateri je bil ta odnos zasnovan; s tem je okrnil samo *ekonomijo dela* kot prvobitni razlog *sleherne* zgodovinske oblike zakona vrednosti.

Namesto da bi na svetovnozgodovinski, univerzalni logiki blagovne proizvodnje zasnoval in razvijal lastne zgodovinske oblike in odnose »proizvodnje vrednosti«, da bi torej na taki ekonomski podlagi proizvajal in razporejal materialno bogastvo družbe ter na svoj način funkcionaliziral in strukturiral lastne *odnose vrednosti* in *odnose planiranja*, je socializem izbral bistveno drugačno in le na videz radikalno pot. Tako je *ultra-etatistična dezintegracija blagovne vrednosti* (»proizvodne vrednosti«) postala bistven, neločljiv element družbene prakse tega in takega socializma.

Vse dosedanje skušnje in praksa socializma absolutno zavračajo »teorijo« oz. *dogmo* o nekakšni nezdružljivosti socializma in blagovne proizvodnje; ali, gledano obrnjeno, o obstoju nekakšne mehanične identičnosti kapitalizma in blagovne proizvodnje; to terja od nas, da temeljito kritično proučimo to področje in odstanimo vse

družbene ovire, ki stoje na poti izvirnemu združevanju socializma z relativno bolj razvitimi odnosi blagovne proizvodnje, ter na tej podlagi reformiramo tudi odnos planiranja.

21. Sedanji proces združevanja dela (odnosi samoupravljanja), čeprav je še nerazvit in je tako rekoč v embrionalnem stadiju, predstavlja nujen preobrat v odnosih prilaščanja in v tistih značilnih »splošnih vezeh družbenega dela« — v kombiniranju dela mnogih individuumov znotraj delovnega kolektiva, v kombiniranju dela množice teh kolektivov (kolektivnih proizvajalcev blaga in storitev) in seveda tudi v odnosih planiranja kot njihovem integralnem in bistvenem elementu.

To so zgodovinski procesi, pravi preobrat v načinu prilaščanja in dejanske spremembe v odnosih »proizvodnje vrednosti«, dejanski razlog, da se »združeni delavec« ne vede do omenjenih vezi družbenega dela kot do *odtujene sile*, kot do nekakšne tuje lastnine, marveč te vezi, gibke potence družbenega dela, sprejema kot nekaj, kar je njegovo in od česar je odvisen tudi njegov ekonomski in politični položaj.

Tako, npr., ni več ravnodušen do razsipanja družbenega dela, marveč skuša resno gospodariti z lastnim »minulim in sedanjim delom«. Vsako spremembo (torej zvečanje ali zmanjšanje) v produktivnosti dela v eni veji proizvodnje, ki nujno povzroči spremembo produktivnosti dela tudi v kaki drugi veji, obravnava kot pojav, ki je zanj življensko važen, pomemben za sam proces »oplajanja vrednosti njegovega dela« (K. Marx).

Zaradi tega »združeni delavec« ne more biti brezbrizen do sicer neogibnih diferenciacij v tehnični kvalitativni (organski) kompoziciji elementov proizvodnje niti do regulativnih ekonomskih procesov (npr. do poprečne regulativne cene in »poprečnega dohodka«), ki vedno skrivajo nekaj »manj« ali nekaj »več« kot pa regulativna poprečja, torej tudi možnost »ekstradohodka«, diferencialne rente itd.

Te okoliščine silijo združevanje dela, da tudi samo v praksi išče oblike »kompenzacijskih odnosov« ter s tem, kolikor se da, nevtralizira in zmanjšuje razlike v prilaščanju — ter skladno s tem poudarja tudi prilaščanje »dohodka« po rezultatih dela. To tudi pomeni, da se poslovna tveganja, ki jih gospodarska podjetja morajo sprejemati, lahko razdele, da jih lahko solidarno sprejemajo večje skupine proizvajalcev, ki jih veže medsebojni poslovni dogovor.

22. Planiranje in tako imenovano dogovarjanje (poslovno dogovarjanje, sporazumi med podjetji) lahko dobe šele na taki ekonomski podlagi dejansko vsebino in dosega družbeno učinkovitost itd.

To dogovarjanje ima zdaj relativno ozke meje. Samoupravno odločanje, npr., o gornji ali spodnji meji stopnje akumulacije, o višini ali nujnih nacionalnih razlikah v »ceni dela«, o stopnji amortizacije itd., ne more in tudi ne sme prestopiti te meje — kot npr. tudi

zahodne nacionalne ekonomije ne smejo prestopiti neke empirično dane gornje meje stopnje gospodarske rasti, čeprav bi šlo le za polovico ali eno tisočinko statistične točke, s katero merijo to rast.

Vsako resnejše prestopanje teh meja bi pahnilo »združenega delavca«, t.j. samoupravljanje, v nevarnost voluntarizma in pa v nevarnosti *drage* in nezadostne materialne proizvodnje z nedoglednimi negativnimi družbenimi posledicami.

23. Planiranje je tudi koncentrirana politična moč »združenega delavskega razreda«. Zato je pomemben instrument in dejanski vzvod za vzpostavljane relativno trajne in odločne kontrole skoraj vseh osnovnih gospodarskih procesov; hkrati pa je tudi rušilna, destruktivna, korozivna sila, če ga uporablja voluntaristično, se pravi na način, ki je absolutno v navskrižju z logiko blagovne proizvodnje in temeljnim družbenim značajem združevanja dela. Ta nevralgični ekonomskopolitični proces naše dobe — zgodovinsko gledano — z *blagovno proizvodnjo stoji ali pade*.

24. Sistem planiranja, ustrezna političnopravna kodifikacija odnosa planiranja (ki je zdaj v izdelavi) ter različne tehnike in metodologija planiranja so zdaj usmerjene k temu, da ekonomski mehanizem »proizvodnje vrednosti« prilagode potrebam združenega dela, da ta mehanizem kolikor se da podrede zavesti in daljnovidnemu nadzorstvu relativno samostojnega in prostovoljno »združenega delavca«. Nikoli pa se ne sme spregledati, da z razvojem tehnične strani planiranja, s poudarjanjem matematičnih in »kibernetičnih« elementov v vsakodnevem praktičnem delovanju, »rastejo tudi možnosti za ogrožanje« normalnega poteka družbene reprodukcije in celo velike dejanske nevarnosti za različne socialne pretrase in konvulzije.

25. Notranje ekonomske zakonitosti in dejanska pritislovja odnosa združenega dela — kot npr. protislovje med neodvisno spremenljivo »ceno dela« (tako imenovanim bruto osebnim dohodkom) in stopnjo akumulacije, med notranjim procesom ustvarjanja blagovne vrednosti in »stroškov proizvodnje« (lastno ceno) — kot tudi zunanje in odtujene zakonitosti: da se vedno ekonomizira z različnimi »stroški dela in družbenega kapitala« (da bi se kar najbolj učinkovito vplivalo na produktivnost dela) in še druga številna protislovja »socialistične blagovne proizvodnje« — nujno terjajo *planiranje* (pa tudi »samodogovarjanje« neposrednih proizvajalcev v okviru odnosa planiranja) kot realno pot za obravnavanje in razreševanje teh protislovij.

Seveda predpostavlja vse to temeljito reformo sedanjega sistema planiranja v smeri:

a) relativno samostojnega in prostorsko diferenciranega procesa odločanja v samih celicah družbenega gospodarskega organizma — toda tudi tesnejšega povezovanja relativno samostojnih sklepov podjetij s pomočjo enotnega »sistema informacij« (družbenega

knjigovodstva, razvite uradne statistike in ob tehničnih sredstvih, kot so elektronski računalniki in telekomunikacijske naprave);

b) kroženja tako imenovanih *vrednostnih kazalcev* s pomočjo »sistema informacij« (npr. informacij o svetovnih in domicilnih cenah najvažnejših proizvodov in storitev, o tokovih denarja in kreditov, o stanju »likvidnosti gospodarstva«, o gibanju obresti, o deviznih tečajih, o deviznih rezervah, o spremembah v »ceni dela«, o regulativnih poprečnih stopnjah akumulacije, amortizacije itd.) — poleg že »klasičnih« kazalcev o tehničnotehnološki strani družbene proizvodnje; gibanja produktivnosti dela, tehnoloških iznajdbah itd.; in

c) tesnejšega in doslednejšega opiranja ekonomske politike podjetij in družbenopolitičnih skupnosti na relevantne izsledke znanstvenih raziskovanj, na relativno zanesljive teoretsko metodološke koncepte — ki so podlaga za te kazalce — in seveda na kazalce same.

Zdenko Roter

TEORIJA in PRAKSA

Dileme komunistične partije „na oblasti“

Predloge in vprašanja, ki jih dajem in zastavljam v svojem prispevku, je treba razumeti le kot osebno željo, da bi stekel odprt razgovor o temi »vloga partije in progresivnih sil v boju za socializem«. Podlaga, ki jo za to razpravo predlagam, je seveda neogibno omejena.

1. Komunistična partija je v revolucionarnem boju za spremembo družbene ureditve, zoper kapitalistični družbeni sistem in za vzpostavitev revolucionarne oblasti nujno revolucionarna partija z mnogimi elementi *gibanja* z najširšo množično podlago. V bistvu *gibanja* je da ne trpi nobene toge institucionalizacije, samozadovoljnosti, aristokratizma in vzvišenosti nad drugimi. Revolucionarno gibanje komunistov zahteva od le-teh odprtost do vsakogar, ki iz drugih miselnih podlag opredeljuje iste temeljne cilje in vrednote. Gibanje predpostavlja dialog kot načelo delovanja in pluralizem pogledov kot podlago zavezništva vseh demokratičnih sil. Po zmagi

revolucije nastopi vprašanje: *kako komunistično partijo ohraniti kot partijo-gibanje*, kako preperečiti njeno togo institucionalizacijo, birokratizacijo, aristokratizacijo in samovšečnost družbene skupine na oblasti? Kaj o tem govore skušnje socialističnih dežel in kaj naše domače skušnje?

2. Kontinuiteta revolucije je drugo vprašanje, ki se zastavi, ko komunisti vzpostavijo revolucionarno oblast v kaki deželi. Stojim na stališču, da revolucija ni enkraten akt, marveč proces, ki mora biti v neprestanem trajanju; dinamično delovanje, ki ga ni mogoče reducirati na nekaj pravnih dejanj (npr. nacionalizacijo sredstev za proizvodnjo, agrarno reformo, ipd.). Revolucije ni mogoče omejiti na nekaj ideoloških postulatov (kot npr. razbitje buržoaznega državnega aparata, boj proti razrednemu sovražniku itd.) ter nato živeti v prepričanju, da bo razvoj v smeri socializma šel sam od sebe.

Kako zagotoviti to kontinuiteto revolucije, ki jo razumemo predvsem kot proces oblikovanja človeških odnosov med ljudmi?

3. Ali je mogoče razmerja med komunistično partijo in oblastjo v socialistični deželi zožiti na poenostavljeno formulo diktature proletariata, ki jo, kot njegov najbolj zavedni del, opravlja komunistična partija? Kako preprečiti popolno zlitje partijskih in državnih organov na vseh ravneh, zlitje, ki v praksi pomeni, da partijski organi praktično odločajo o vsem, državni organi (npr. od parlamenta do vlade) pa so le goli izvrševalci partijskih odločitev?

Jugoslovanska skušnja nam pove, da je ločitev partije od oblasti, določitev partije kot zveze komunistov, ki naj deluje le kot idejnopolitični faktor vplivanja, eden od mogočih in uspešnih načinov za preseganje partijske diktature v imenu diktature proletariata.

4. Metoda idejnopolitičnega vplivanja na družbeni razvoj, ki izhaja iz položaja, ko partija sprejema načelo ločitve partije od oblasti, je izrednega pomena. To je lahko metoda ideološkega pritiska, idejne monopolizacije in manipulacije s pomočjo posrednega, neformalnega obvladovanja političnih, kulturnih in drugih družbenih institucij. Lahko pa je to metoda neprestanega uveljavljanja vodilne idejnopolitične vloge komunistov in njihove zveze na podlagi argumentov teorije in praktične akcije zveze komunistov. Teorija zveze komunistov in marksizem, toda marksizem kot odprta družbena teorija, ki si ne lasti vseh dokončnih resnic in ki stopa neprestano v dialog z drugimi teorijami. To je metoda, ki implicira pluralizem pogledov in stališč v družbi. Ali ta metoda zagotavlja optimalno družbeno in individualno svobodo ter družbeni progres?

5. Kakšne posledice ima glede na notranje odnose v komunistični partiji to, če se komunisti zavzemajo za pluralizem pogledov in stališč v družbenem življenju? Ali je mogoče predpostavljati, da bo imela beseda komunistov, da se zavzemajo za pluralizem v družbi, resen odziv, če se še vedno pojavljajo poskusi ohraniti znotraj partije kot temeljna načela, ki naj urejajo te odnose, tale: forumsko

delo, podrejenost in nadrejenost, prava in napačna »linija«, organizacijska hierarhičnost in to, da z največjo količino politične moči razpolagajo različne neformalne skupine, da se v odnose med komunisti uvajata kategoriji kot pravovernost (ortodoksnost) in krivoverstvo (herezija)?

6. Ali pomeni to, če se kot komunist zavzemam za politični pluralizem v socialistični družbi, nujno zavzemati se za večstrankarski politični sistem? Ali je večstrankarski politični sistem nujno edini model političnega pluralizma v socialistični družbi? Ali model brezstrankarskega političnega pluralizma? In za tak pluralizem se tudi sam zavzemam.

7. Krščanstvo je v evropskem prostoru pomembno versko, kulturno in politično gibanje. Krščanstvo je tudi v naši deželi dominantno versko gibanje. Ali pomeni to, če se zavzemam in ko se zavzemam za dialog med marksisti in kristjani, da postajam manj marksist, da odstopam od temeljnih vrednot, ki jih sprejemam s tem, ko sem marksist? Ali ima potemtakem dialog med marksisti in kristjani sedanost in prihodnost, in kaj to pomeni za komunistično partijo, ki je v socialistični deželi »na oblasti«?

Bralec tega zapisa bo pri koncu gotovo spoznal, da gre le za *nekatero* dilemo komunistične partije »na oblasti«. Vesel bom, če bom s tem zapisom spodbudil k razmišljanju in k izmenjavi pogledov med nami, ki prihajamo na kolokvij »Socializem in demokracija« iz različnih dežel, z različnimi skušnjami in pogledi, a vsi z iskreno željo, da bi vsakogar od nas to srečanje tudi obogatilo.

Vojislav Stanovčić

SOCIJALIZAM

Demokratične
osnove socialističnega
političnega sistema

Problem demokracije je dandanes eden od najbolj aktualnih vprašanj socializma: skozi številne vidike se ta problem zastavlja kot problem uresničitve samega bistva socializma. Čeprav le redko na-

Polni naslov prispevka se glasi: Nekaj načelnih problemov graditve socialističnih političnih sistemov na demokratičnih osnovah.

letimo na verbalno obsodbo demokracije same po sebi, pa so v socialističnem gibanju vendarle močne družbene sile, ki bodisi da ne razumejo pomena demokracije ali pa problem demokracije zaradi partikularističnih interesov ali ideološkega dogmatizma enostavno obidejo; ali pa se v praksi, na primer, izognejo uporabi ukrepov, ki naj bi dali socialistični demokraciji polno vsebino. Tudi nam ni neznana praksa uporabe neposrednih in grobih ukrepov za zatiranje demokratičnih usmeritev, kdaj celo pod firmo »obrambe demokracije«, pojavov, da se za frazo o demokraciji ali o »najvišji obliki demokracije« skriva odpor proti vsaki resnični sintezi socializma in demokracije.

Gledano z idejnoteoretičnih in zgodovinskih osnov socializma se je le-ta oblikoval in nastajal kot ideja o najširši in najbolj popolni demokraciji, ki naj omogoči delavskemu razredu in drugim delovnim slojem odločanje o pogojih svojega dela, udeležbo pri delitvi rezultata družbenega dela po individualnih prispevkih k temu rezultatu, sodelovanje v upravljanju družbenopolitičnih zadev kot sodelovanje političnih subjektov, katerih družbeni značaj označujejo široke ekonomske, socialne, politične pravice in svoboščine. Ideja socialne demokracije je rasla namreč kot kritika formalizma politične demokracije, ki ostaja votla beseda vse dotlej, dokler je za realni družbeni položaj večine ljudstva značilno to, da ni temeljnih demokratskih pogojev za proizvodnjo in reprodukcijo življenja in pogojev za to življenje. Toda socializem in socialna demokracija nista mišljena kot sistem, ki bo odpravil politično demokracijo, enakopravno politično participacijo vseh državljanov pri upravljanju družbenih zadev, ki bo odpravil politične pravice in svoboščine, ki so temelj te participacije in bistveni sestavni del človeka kot družbenega in političnega bitja — marveč kot preseganje omejenosti politične demokracije. Preseganje v tem smislu, da bo »abstraktnemu« državljanu kot nosilcu političnih pravic in svoboščin omogočil, da dobe te pravice in svoboščine dejansko vsebino, s tem, da bodo politične pravice razširjene z ekonomskimi in socialnimi pravicami, da bo človek odrešen ekonomskega in socialnega suženjstva, izrabljanja, da bo dobil »materialno podlago«, na kateri bo lahko urenil svoje politične in druge pravice.

Socializem ni odprava politične demokracije, marveč razširitev demokracije tudi na druge sfere družbenega življenja (predvsem na ekonomsko in socialno), s čimer dobi tudi politična demokracija novo družbeno vsebino, v okviru katere ima vsak član družbe podlago za ustvarjalno dejavnost ter za zadovoljevanje svojih individualnih, skupinskih in skupnih potreb.

Politične demokratične pravice, politična demokracija, so ena od oblik, prek katerih izraža človek svojo družbenost. Toda politična demokracija, ki je zadovoljevala srednje razrede, torej premožne razrede, ni mogla biti rešitev za druge družbene sloje, predvsem za delavski razred. Le-ti so bili brez temeljnih pogojev za

življenje in so morali prodajati svojo delovno silo kot edino blago, ki so ga imeli na voljo. Na tem enostavnem dejstvu sta zgrajena koncepcija in praktično revolucionarno gibanje socializma. Skratka: politično demokracijo je bilo treba razširiti, jo uresničiti, ne pa odpraviti.

To pa je ena od glavnih postavk, iz katere moramo izhajati pri graditvi političnega sistema socializma, pri »osvajanju demokracije« (Marx) za delavski razred.

Druga postavka, ki je eden od temeljnih kamnov marksistične teorije in ki jo moramo obravnavati v zvezi s prvo, je koncepcija diktature proletariata kot bistva političnih oblik revolucionarne preobrazbe v prehodnem obdobju.

Zamisel diktature proletariata različno razlagajo celo marksisti sami. Te različne razlage so bistvenega pomena za vprašanja, ki jih obravnavamo. Ena od razlag poudarja socialno, razrednopolitično vsebino diktature proletariata. Drugi razlagajo diktaturo ozko, dejansko jo zreducirajo na obliko političnega režima, na diktaturo v formalnopolitičnem smislu. Šire pojmovana diktatura proletariata, tako kot so jo pojmovali Marx, Engels, Lenin, vidi svoje bistvo v vladavini delavskega razreda. Kot oblika politične ureditve bi morala biti ta vladavina najbolj popolna demokracija, kakršno je moč ustvariti. Iz Marxove obravnave Pariške komune kot »končno odkrite oblike«, iz njegove celotne analize Komune in kasnejše obdelave problemov, ki jih je Komuna sprožila, lahko nedvoumno sklepamo na zelo velik pomen, ki so ga utemeljitelji marksizma pripisovali oblikam neposredne demokracije in oblikam, prek katerih se lahko ta uresničuje v politični in ekonomski sferi — prek komun in asociacij proizvajalcev. Znano je tudi, kolikšen pomen je pripisoval Komuni Lenin, ki je obravnaval sovjete kot posebno obliko oblasti revolucionarnega delavskega razreda, v katerih se lahko uresniči oblast po zgledu Komune; obenem pa je poudarjal, da je za uresničenje novega tipa demokracije, za socialistično demokracijo, neogibno »pritegovanje množic v upravljanje«.

Vendar pa ozka razlaga diktature proletariata ni v vseh bistvenih ozirih zanemarila le elementov neposredne demokracije, marveč je spremenila demokracijo v prazno besedo. Idejo o diktaturi proletariata je utesnila v specifično politično diktaturo ter hkrati vsilila etatistično revizijo marksizma. To je bil poskus ideološke racionalizacije vpeljanega avtokratizma in režima osebne oblasti, ki ga često imenujemo kult osebnosti; ta je bistveno okrnil Leninove zamisli o sovjetskem sistemu in je zapustil globoke sledove in posledice tudi zunaj sovjetske družbe.

Zaradi zlorabe koncepta diktature proletariata, zaradi poskusa, da bi se vpeljala skupinska ali osebna diktatura kot posebna oblika diktature proletariata, zaradi možnosti dvournega razlaganja itd. — težé dandanes številni marksisti in komunisti k temu, da svoje zamisli političnega sistema socializma določijo kar najbolj natanko,

da posebej poudarijo element demokracije ter da uporabljajo v označevanju svojih političnih konceptov za pojem demokracija različne nadomestke in skovanke. Vzporedno s tem lahko opazimo, da se zaradi prakse v preteklosti in pa zaradi mogočih napačnih razlag v prihodnosti čedalje bolj izogibajo rabe in tudi samega izraza diktatura proletariata.

Dandanes se krog vprašanj, ki so v zvezi s klasično postavko o diktaturi proletariata, širi z dejstvi, ki jih vsiljuje sedanja stvarnost.

Predvsem je dejstvo, da diktatura proletariata kot neposredna vladavina delavskega razreda še ni bila nikjer vpeljana in da lahko govorimo le o različnih stopnjah njene uresničenosti. Morda je bila edina realizacija, ki je bila najbolj blizu tega ideala, kratkotrajna Pariška komuna. Zaradi tega so nujne nekatere institucionalne ureditve in graditev političnega sistema, v katerem igrajo predstavljaški elementi zelo važno vlogo — vzporedno z elementi neposredne demokratske udeležbe proizvajalcev in državljanov.

Dalje: izhodišče je bila domneva, da bo predstavljal delavski razred vsaj v razvitih industrijskih deželah večino (delovno aktivnega) prebivalstva. Statistični podatki o strukturi delovno aktivnega prebivalstva v industrijsko razvitih deželah pa dokazujejo, da višja stopnja razvoja — po doseženem vrhuncu — pomeni hkrati tudi zmanjševanje tistega sloja prebivalstva, ki ga tradicionalno imenujemo delavski razred.

Prav tako je prevladovala domneva, da bo razredni interes delavskega razreda tolikšen v razredni zavesti, da se bo izoblikoval sklenjen delavski razred, da bo ta interes poglavitni glede na vse posebne in skupinske interese, ki se oblikujejo glede na kvalifikacijsko strukturo, geografsko razvrščenost, pripadnost tej ali oni etnični skupini itd. Dandanes so ta različna protislovja stvarnost in se jih da premagovati le z močnimi elementi prisile, z unificiranjem, predpisovanjem in distribucionalizmom, ki delujejo skrajne neopodbudno na vse ustvarjalne potenciale itd.

Končno povzročata s stališča demokracije občutne probleme tudi agrarna struktura in velik delež kmečkega prebivalstva v nezadostno razvitih deželah in domala v vseh deželah, ki so stopile na pot graditve socializma. Kajti kmetje so v večini. To predpostavlja v demokratskih razmerah iskanje politične podlage, ki bi bila za kmeta oz. za večino sprejemljiva, predpostavlja torej »razredno zvezo delavskega razreda in kmetov«, čemur je posvetil Lenin veliko pozornost. Če pa se od tega načela odstopa, je že potrebna uporaba velike mere nasilja, kar seveda sprošča celo verigo posledic, ki peljejo namesto k uresničevanju socialistične demokracije k zanikanju demokracije in v avtoritarne oblike.

Če pogledamo, kaj je socialistična demokracija, kakršno poznamo v praksi, dejansko uresničila glede širjenja demokracije z elementi socialne in ekonomske demokracije, prav gotovo ne mo-

remo biti z doseženim stanjem zadovoljni. Teoretične postavke o socialistični demokraciji se niso uresničevale tako, kot so bile zamišljene. Učinek dejanske razširitve v sferi ekonomskih in socialnih pravic je bil zmanjšan, pogosto pa celo izničen zaradi zaostajanja ali celo nazadovanja na drugem področju — na področju politične demokracije, zaradi njenega utesnjevanja ali odpravljanja oz. zaradi omejevanja ali odpravljanja vrste političnih pravic in svoboščin — v imenu nekaterih ekonomskih in tako imenovanih višjih političnih ciljev.

V svojih najrazvitejših oblikah predpostavlja in terja koncept socialistične demokracije zvečano participacijo državljanov in proizvajalcev; v praksi večine socialističnih držav pa je bila ta participacija, kjer je bila sploh vpeljana, omejena na nekatere mikroskupnosti; razen tega pa so bile vsebina in celo oblike te participacije natančno določene s programskimi in ideološkimi stališči, omejene na nebistvena vprašanja oz. na izvrševanje »višjih sklepov«.

II

Razložili smo torej temeljne postavke, na katerih so v teoriji zasnovane koncepcije političnega sistema socializma. Te so širjenje demokracije na ekonomsko in socialno sfero, pridobivanje ekonomskih in socialnih pravic, pridobivanje ekonomske in socialne demokracije in diktatura proletariata kot strnjen izraz temeljnega socialno-razrednega interesa, ki obvladuje politični sistem socializma in se uresničuje, kolikor se da, prek neposredne dejavnosti delavskega razreda samega. Obravnava teh postavk nas je pripeljala do problema omejenosti socialistične demokracije. Gre za programsko omejenost oz. za omejenost glede zamenljivosti neposrednih nosilcev državne oblasti in partijske moči; za omejenost, ki izvira iz specifične personalne strukture centrov politične moči.

Socialistična demokracija je po svojih obeležjih usmerjena ali vodena demokracija. Je politični okvir, v katerem se uresničuje ekonomski in politični program, ki je določen z ideološkimi stališči. Država, vsi njeni organi in nosilci moči, pri izbiri svoje dejavnosti niso docela svobodni; njihova dejavnost je določena s sprejetimi cilji. Ta določenost dejavnosti državnih organov s tipom sprejete ideologije (praksa namreč kaže, da obstajajo različne interpretacije marksizma in različna pojmovanja o tem, kaj je socializem) često navaja posamezne avtorje, da govore o »ideološki državi«, t.j. o državi, ki je vezana na določeno ideologijo in v kateri so lahko svoboščine in pravice posameznika in demokratično sprejemanje sklepov upoštewane samo dotlej, dokler sta vedenje in sklepi v skladu z danimi ideološkimi postulati.

S tem nastaja razkorak med širino, na katero se naslanja socialistična demokracija glede možnosti, da množice dejavno sodelujejo

v upravljanju družbenih zadev, in pa seveda intenzivnostjo in vsebino sodelovanja množic. Čeprav namreč teorija socialistične demokracije in nekatere institucionalne razrešitve vztrajajo pri razširitvi te demokracije s socialnimi in ekonomskimi elementi in pri pritegovanju množic, po drugi strani to širjenje in angažiranje ne doseže ravnine, na kateri se odloča o samem programu in o temeljnih vprašanjih družbenega razvoja.

V tem je zavrtost, obenem pa tudi velika rezerva, široko polje potencialne demokratizacije, ki se ponuja socialističnim deželam.

Glede na to, da glavne postavke socialističnega programa kot tudi njegove zgodovinske determinante, ki zožujejo meje socialistične demokracije, niso podane konkretno, marveč v splošni podobi, abstraktno, in so usmerjene v prihodnost (nakljub čestemu poudarjanju klasikov marksizma, da se mora socializem ostvarjati skladno s konkretnimi razmerami v vsaki deželi), terja uporaba teh splošnih značilnosti socialistične teorije veliko spretnost in ustvarjalno zmožnost. Če te ni, se nujno pojavlja shematizem in dogmatizem, ki še potencirata »omejenost« socialistične demokracije (o kateri smo že razpravljali) do meja, ki že porajajo odpore, opozicijo, terjajo za uresničevanje prisilo, ki pa se ne omejuje le na razredne sovražnike, ampak jo čutijo tudi pripadniki delavskega razreda in drugih delovnih slojev; kajti program, ki naj bi se uresničil, se zdi tem slojem abstrakten, nelogičen, nerazumljiv, neracionalen itd.

Ker se za socialistični program zavzema in ga po prevzemu oblasti tudi uresničuje posebna politična organizacija, politična »avantgarda«, se v praksi često srečujemo s pojavom, da so pripadniki te avantgarde mnenja, da morajo zasedati vsa mesta v državnem aparatu in da morejo opravljati vse družbenopolitične funkcije, če naj bodo uspešne, le oni sami kot pripadniki te skupine. Zaradi tendence, da pripadniki politične avantgarde stalno zasedajo vodilne funkcije in položaje v državi in da politiko dane države ne določajo v skladu z voljo volivcev, marveč v skladu s programom avantgarde, tako državo pogosto imenujejo »državo avantgarde«.

Vsekakor nastaja zaradi tega dejstva pri uresničevanju demokracije vrsta problemov. Personalna stran »omejenosti« socialistične demokracije je ozko povezana s pojavom birokracije in birokratizacije socialistične države. Marx, Engels, Lenin in tudi drugi marksisti so opozarjali na nevarnost, ki preti zmagovitemu proletariatu ne le zaradi restavracije kapitalizma, marveč tudi zaradi lastne birokracije, ki se lahko odcepi od razreda ter, namesto da bi vodila delavski razred in pridobivala njegove pripadnike z močjo argumentov, začne izrabljati oblast in vodilne položaje v državi z izgovorom »hitrejšega« in »lažjega« opravljanja zadev — v bistvu zaradi manipulacije z delavskim razredom in drugimi delovnimi sloji.

Sloj, ki upravlja socialistično državo, dobi v prvih fazah njene graditve velika pooblastila, kajti izpolnjevanje funkcij, ki jih mora

opravljati država, terja veliko strnitev družbene moči v maloštevilnih centrih in osebah. Proces podružbljenja sredstev za proizvodnjo, osredotočenje upravljanja političnih in gospodarskih zadev v istih organih, zunanje in notranje nevarnosti, ki prete socialistični revoluciji, in še vrsta drugih okoliščin so objektivna podlaga, da postane omenjena koncentracija moči zelo pomemben dejavnik. Od njenega razvoja v kasnejšem obdobju kot tudi od stališč subjektivnih sil je odvisno, ali se bo socialistična država razvijala po poti socialistične demokracije ali pa bo šla po poti raznih nedemokratskih deformacij.

Docela naravna je težnja, da se interesi osamosvojenega sloja upravljalcev, birokracije, prikazujejo kot interesi vse družbe in socializma; zato se srečujemo s celo vrsto ideoloških konstrukcij, ki skušajo ta posebni privilegirani položaj birokracije opravičiti. Korenine tega dogmatizma so prav tako globoke, kot če bi z dogmo opravičevali lastni status.

Razreševanje tega sklopa problemov in preseganje omejenosti, o katerih smo govorili, moramo bržkone iskati na področju politične institucionalizacije socialistične družbe — kakor hitro po uspešno končani revoluciji nastane položaj, ki omogoča miren družbeni razvoj in potemtakem tudi razvoj demokracije.

III

Kot vsak zapleten družbeni proces je tudi proces revolucionarne preobrazbe poln protislovij. Eno od teh protislovij se izraža tudi v vprašanju politične institucionalizacije socialistične družbe. Čeprav je namreč socialistična revolucija na eni strani neposredno rušenje odnosov in institucij stare družbe, se mora zato, da bi zasidrala nove pridobitve, na lasten način institucionalizirati; to pomeni, da morajo postati nove pridobitve trdne in trajne; na novi podlagi mora uravnati celo vrsto vprašanj, kot so udeležba množic pri upravljanju družbenih, ekonomskih in političnih zadev. Revolucija torej ne sme ostati le ideja, ne more ostati le gibanje, permanentna spontana dejavnost, stalna »direktna akcija«. Da bi se uresničili njeni cilji, mora revolucija zgraditi nove institucije, v katerih se bodo razvili novi odnosi, v katerih se bodo družbeni odnosi uravnavali na nov način.

V tem pogledu je med marksisti in socialisti cela vrsta nespo-razumov. Predvsem obstajajo psevdorevolucionarne težnje in pojmovanja, da socialistični revoluciji in družbeni preobrazbi, ki jo je spodbudila, ni nič bolj tuje kot ponovna vklenitev v institucije. Kaj pogostno je tudi sklicevanje na stališče, da je revolucionarna oblast proletariata po zakonu neomejena oblast. Obstoji tudi pojmovanje, da pomeni vsaka institucionalizacija birokratizacijo, kajti birokraci-

ja deluje prek institucij itd. Zaradi vsega tega moramo pojasniti, kaj pojmuje pod politično institucionalizacijo socialistične družbe.

Politična institucionalizacija pomeni po našem mišljenju predvsem to, da se mora okrepiti v porevolucionarnem obdobju — ko so stari razredi vrženi z oblasti in politično premagani, ko je vzpostavljena oblast delavskega razreda oz. ko politična avantgarda prevzame oblast »v imenu delavskega razreda« — zaradi nadaljnjega razvoja socializma na demokratičnih temeljih nadzor ljudstva nad neposrednimi nosilci oblasti, nadzor, ki ga opravlja delavski razred oz. ljudstvo. Priti mora torej do omejevanja oblasti oz. do regulacije načina, kako se oblast izvaja. To konkretno pomeni, da mora biti državljani v obdobju stabilizacije socialistične države v drugačnem položaju oz. v odnosu do oblasti, kot pa je bilo to mogoče v fazi oborožene revolucije. Državljan, predvsem pa člani delovnega ljudstva, morajo biti v takih realnih odnosih, da lahko neposredni nosilec oblasti deluje le kot pooblaščenec, kot oseba, ki je dobila od volivcev oz. od državljanov mandat za opravljanje nekaterih skupnih zadev in ki tudi odgovarja za to, kako te zadeve vodi. Proces politične institucionalizacije torej predvideva, da lahko državljani bistveno vpliva na konstituiranje organov oblasti in na način izvajanja oblasti. To samo po sebi pomeni odpravljanje premočno poudarjenih elementov oblasti posameznika.

Tako pojmovana oblast mora imeti le omejene kompetence, zlasti v odnosih do državljanov in proizvajalcev. Pravice in svoboščine državljanov in proizvajalcev so potemtakem točke, ki oblast omejujejo. Če zagotovljene pravice in svoboščine državljanov niso meja, ki je nosilci oblasti ne morejo preseči, ne da bi prizadeli temeljna načela političnih odnosov socialistične družbe, potem skoraj ne moremo govoriti o uresničenosti socialistične demokracije.

Pravna stran procesa institucionalizacije je legalizem, socialistična zakonitost. To pa spet mnogi marksisti in socialisti razumejo le v pravno-dogmatskem smislu, namreč tako, da vsi, ki jih zakonska norma zadeva, to normo izpolnjujejo; zakonitost razumejo kot sredstvo za vodenje, kot obliko izdajanja ukazov tistim, s katerimi se politično manipulira in nad katerimi se izvaja neko nasilje. Za socialistično zakonitost in razvoj socialistične demokracije pa je izredno pomembno, da so tako odnosi kot tudi položaj najvišjih nosilcev oblasti, najvišjih političnih subjektov, urejeni z javno sprejetimi in vsem znanimi pravili. To pomeni, da se temeljna vprašanja političnih odnosov razrešujejo le na podlagi pravno urejenih odnosov, ne pa na podlagi kvantuma gole sile, s katero subjekti razpolagajo. Drugače povedano, pravo ne sme biti samo sredstvo politike, oblika, prek katere se onim »spodaj« sporoča, kakšno vedenje pričakujejo od njih oni »zgoraj«, marveč tudi mejo za politiko, nekaj, kar morajo spoštovati vsi politični subjekti. Edino tako je možno izkoreniniti subjektivizem in voluntarizem, škodljive posledice dejstva, da najvišjih nosilcev političnega odločanja ne vežejo

nobene norme, da pa ideološke norme, po katerih se ravnaajo, interpretirajo pragmatistično, v skladu s politično oportunistjo in koristmi.

Če bi tako formuliran socialistični legalizem vpeljali v življenje, bi lahko procesi demokratizacije družbenih odnosov doživeli večji razmah in tudi trajnejše uspehe, ki jih je na tem področju mogoče doseči. Urejeno bi lahko bilo tudi eno od tistih vprašanj, ki jih socialističnim družbam doslej ni uspelo zadovoljivo urediti, ali vsaj ne tako, da ne bi ureditev skrivala v sebi velike nevarnosti. To je vprašanje »nasledstva« na najvišjih funkcijah. To vprašanje mora politična institucionalizacija urediti — in sicer tako na področju pravnih kot tudi na področju demokratičnih pravil.

Skoraj odveč je razprava, da bi taka globalna zahteva, ki je po našem mišljenju eno od bistvenih vprašanj nadaljnjega razvoja socializma, predvidela celo vrsto sprememb v odnosih med političnimi subjekti in položajem političnih institucij.

Vse, o čemer smo govorili kot o bistvu procesa politične institucionalizacije, terja predvsem demokratičen volilni sistem in demokratizacijo volilnega procesa. Le v resnično in ne samo v formalno demokratičnem volilnem procesu, ki bi širokim množicam omogočil, da se odločajo o svojih političnih predstavnikih, bi bilo mogoče konstituirati demokratične predstavniške organe.

Prevlada eksekutive daje predstavništvu v socialističnem političnem sistemu pečat nekakšne fasade. To je znamenje, da socialistične demokracije dejansko na mnogih področjih ni in da ves sklop odnosov, ki izhajajo od volivca, državljana, in se končujejo v najvišjem predstavniškem telesu, ni prežet z duhom demokracije niti institucionalno tako postavljen, da bi predstavljal in razvijal demokracijo. Za nadaljnji razvoj socialistične demokracije bi bilo zelo pomembno tudi vprašanje strukture predstavništva v socialistični družbi. Kajti razširjanje politične demokracije z ekonomsko in socialno vsebino bi moralo vnesti tudi v strukturo predstavništva nove elemente, ne pa, da slednjo ohranja tako, kakršna je bila oblikovana v klasični buržoazni politični demokraciji. V globalu bi morale najti svojo potrditev ne le ekonomske in socialne komponente družbenega življenja, in sicer na nivojih, na katerih sprejemajo sklepe splošno družbenega pomena, marveč je, po našem mišljenju, realen pogoj za demokratizacijo tudi problem avtonomije družbenih skupin. Sodobna politična znanost je prišla do nedvomne ugotovitve, da je politično in družbeno življenje pač življenje, v katerem ne delujejo le osamljeni posamezniki na eni strani ter abstraktna družba kot celota na drugi strani, marveč da je družbeno in politično življenje prežeto z obstankom in dejavnostjo najrazličnejših skupin, interesnih skupnosti (po načelu poklica, skupnosti prebivanja in načina življenja, zainteresiranosti, da se kako vprašanje uredi tako ali drugače, privrženosti različnim estetskim in umetniškim smerem, celo pripadnosti različnim verskim skupinam itd.). Posledica tega je, da ima kaka

skupina na kako vprašanje drugačne poglede kot druga (npr. tisti, ki nimajo avtomobilov, ne morejo biti in tudi niso tako zainteresirani, kot so lastniki avtomobilov, za celo vrsto vprašanj, kot so npr. redna dobava bencina, organizacija servisov, vzdrževanje cest, sprejemanje raznih prometnih predpisov in podobno). Nasploh se v resnično svobodni družbi zlahka identificirajo in oblikujejo neki interesi, prihaja pa tudi do konfliktov med temi interesi. Teorija brezkonfliktne družbe je bolj propagandno geslo kot pa odsev dejanskega stanja. Tako stanje je sicer mogoče navidezno ustvariti z nasilnim dušenjem razlik in z onemogočanjem različnih nazorov in interesov.

Celo vrsto teh in takih vprašanj morejo ljudje urejati le takrat, če so njihove lokalne skupnosti, njihove profesionalne in druge asociacije, njihove sindikalne in politične asociacije relativno avtonomne. Preseganje vloge transmisij, ki naj jih odigravajo vsa društva in profesionalne organizacije in celo organi oblasti — in v tem smislu tudi preseganje tistega monopola oblasti, torej ekonomskega, političnega in ideološkega monopola, ki je strnjen v najvišjem partijskem vrhu —, je bistven pogoj napredka socialistične demokracije.

To pa terja tudi radikalno spremembo položaja politične avantgarde, komunistične partije, spremembo njenega odnosa do občanov, do njihovih skupin in asociacij, namreč vodenje družbe k socializmu namesto ukazovanja družbi. Totalna partokracija (se pravi, če vodijo vse družbene zadeve in odnose partijski organi), imobilizira in destimulira, odrine kot »odvečne« ali celo kot nezaželeno vse druge politične organizacije in tudi organe oblasti; njihovo odgovornost do občanov, do delavskega razreda pa zamenjuje z odgovornostjo za opravljanje direktiv od zgoraj.

Končno socializem ne pomeni le družbo blaginje, marveč mora dati človeku tudi svobodo. Te svobode pa ne moremo razumeti kot dobrino, ki bo dosegljiva šele v daljni prihodnosti. Na vsaki stopnji razvoja je le-ta sicer res različno uresničljiv, vendar pa nepogrešljiv element socialistične demokracije. Socialistične demokracije pa je prav toliko, kolikor se navaden človek počuti svobodnega, da lahko ustvarja in odloča o tistem, kar je ustvaril v sodelovanju z drugimi ljudmi.

Glede tega je napredek socializma in socialistične demokracije v najtesnejši zvezi z razvojem samoorganiziranja in z izključevanjem države kot vrhovnega razsodnika in upravljalca z vsemi družbenimi, ekonomskimi in drugimi zadevami. Ker pa je odmiranje države še stvar daljne prihodnosti, je zdaj aktualno predvsem vprašanje demokratizacije države.

Često zamerijo jugoslovanskim marksistom, da, kadar govorijo o samoupravljanju, ne govorijo o njem kot o alternativni, marveč kot o splošnem modelu. Pri tem kritiki pozabljajo, da takrat, kadar razpravljamo o samoupravljanju v globalnem smislu, kot o vsebini demokratizacije v socializmu, vsebini socialistične demokracije, ne

mislimo na kake določene oblike in organe (npr. na delavski svet, upravni ali poslovni odbor, na tako ali drugačno telo, na tak ali drugačen način odločanja). Gre za to, da je za socializem demokratičnega tipa bistveno, da tisti, ki ustvarjajo, proizvajajo ekonomske vrednosti, dobivajo svoj delež po vloženem delu v ustvarjene dobrine in da pripadniki teritorialnih, profesionalnih in podobnih skupnosti sami povedo, kaj mislijo, da sami sodelujejo v upravljanju in sprejemanju odločitev o družbenih zadevah. Smisel samoupravljanja je v samoorganiziranju za upravljanje s presežkom dela, za participacijo v političnem življenju, za spodbujanje dejavnosti, ki so pomembne za obstoj in razvoj skupnosti; kajti le v prostovoljnem samoorganiziranju za skupno ukrepanje se človek lahko počuti svobodnega, hkrati pa uresničuje ekonomske in druge namene svoje skupnosti. Zato je človekova svoboda in možnost, da jo uresničuje, kot tudi možnost izbire v najširšem smislu (izbiranja predstavnikov, izbiranje blaga in storitev, delovnega mesta, poklica, kraja bivanja, umetniške smeri, v kateri bo doživel zadovoljstvo itd.) merilo razvitosti socialistične demokracije, razvitosti demokracije in socializma.

Zoran Vidaković

Napačni in pravi problemi socialistične demokracije

SOCIJALIZAM

TEZE

I
Delavsko gibanje in socializem se še nista osvobodila napačne in izkrivljene zavesti, pa tudi ne nekaterih drugih lastnosti, procesov in rezultatov strukture razredne družbe, ki so ravno temelj te napačne in omejene zavesti. Delavsko gibanje in socializem (zgodovinsko obdobje revolucionarnega preobražanja razredne družbe v brezrazredno) sta proces, način osvobajanja, toda dokler to osvobajanje ni končano, bosta doživljala protidelovanje procesov in rezultatov razredne družbene strukture. To protidelovanje je nevarno in v temeljih ogroža delavsko gibanje in socializem, posebno kadar se izraža in kaže kot ideološko delo v oblikah zavesti (v teorijah, političnih

mnjenjih, ideoloških tokovih, političnih programih, v družbeni psihologiji, v ravnanju ljudi itd.), ki je zelo napačna in omejena, tako da iz oblik zavesti zginja pojem totalnosti socialističnega preobrazanja družbe in njenih bistvenih sestavin. V tem trenutku oblike družbene zavesti hipostazirajo, enostransko razvijajo in podpirajo izključno razumevanje, ki se zavzema za eno samo stran, za en sam del ali za eno samo razsežnost, za eno samo metodo družbenega spreminjanja in razvoja. Zgodovinska skušnja dokazuje, da takšna izkrivljena revolucionarna zavest ni daleč od ideološke degeneracije, ki zavira delavsko gibanje in socializem, zmanjšuje revolucionarno moč delavskega razreda v kapitalizmu in v začetnih fazah socializma, prilagaja razredno zavest delavskega razreda, njegove avantgarde, njegovih političnih in ideoloških predstavnikov in voditeljev razredni strukturi začetnega socializma, ki je prehodna in v bistvu vedno protislovna, in je kanal, po katerem dotekajo načini mišljenja, ki nasprotujejo revolucionarnim ciljem. Za oblike izkrivljene in omejene revolucionarne zavesti, ki so pravzaprav težnja k degeneraciji, je značilno, da medsebojno konfrontirajo enostranska mnjenja, delna spoznanja, hipostazirane odločitve za eno ali drugo stran, za eno samo pot, za eno samo obliko ali metodo družbene akcije. Iz tega razloga utegne ideološko soočenje na polju delavskega gibanja in socializma odkriti tele škodljive značilnosti:

1. *Medsebojno spodbijanje.* Z gledišča ene izkrivljene zavesti se druge oblike revolucionarne zavesti — pa naj so tudi same izkrivljene ali ne — kažejo kot neka vrsta revizije revolucionarne misli, kot ideološko in politično odpadništvo. Namesto enotnosti in ideoloških razmerij — vključno z diskusijami in soočenjem mnenj —, ki pomagajo pri širjenju in razvijanju revolucionarne zavesti in spoznanja in širijo obzorja vseh, ki težijo k utrditvi celovitosti družbene zavesti, ki je značilna za revolucionarni razred, nastajajo ideološki antagonizmi, značilni za razredno strukturo, ki jo hoče proletariat odpraviti.

2. *Utrditev in ohranjanje izkrivljene zavesti.* Zaradi ideoloških nasprotij obstaja težnja, da bi se vsaka od oblik izkrivljene in delne zavesti v delavskem gibanju in socializmu utrdila ter postala popolnoma samozadostna in ekskluzivna, da bi se zaprla pred vplivi revolucionarne prakse ter postala nekritična do tistega dela revolucionarne prakse, ki ga sama predstavlja (izraža njegov relativno nezadosten razvoj in njegovo družbeno omejenost in protislovnost). Čim bolj se nekatere oblike delne zavesti utrjujejo, zapirajo in ohranjajo, tem bolj se med seboj spodbijajo.

3. *Prilagojenost omejenih oblik zavesti delnim interesom* znotraj protislovij, ki jih je družbeno-zgodovinsko vzpostavilo delavsko gibanje in socializem. Omejene oblike revolucionarne zavesti na ta ali oni način izražajo — bolj ali manj ali celo popolnoma zvesto — razvojno stopnjo in stanje družbenih razmer neke plasti de-

lavskega gibanja v celoti socialističnih družb pa tudi družbenih skupin v teh družbah. Razvoj različnih delov delavskega gibanja ali bolje: nekaterih socialističnih družb — ni enostavno nepravilen, ampak ga predvsem določajo različni procesi prejšnjega zgodovinskega razvoja. V različnih obdobjih razvoja se mora spopadati z vedno drugačnimi akcijami, pritiski nasprotnih družbenih sil, ubadati se mora z vsemogočimi protislovji. Kot eden od izrazov teh protislovij delavskega gibanja in socializma se kažejo posebni interesi in cilji, ki se razlikujejo od drugih posebnih interesov in ciljev države, to se pravi, posebni nacionalni, ekonomski in politični cilji itd. Celota revolucionarne prakse proletariata se uveljavlja tako, da razrešuje ta protislovja, da združuje temeljne interese in cilje, da presega temeljne razlike in protislovja, ki so jih povzročile družbeno-zgodovinske razmere. Ena bistvenih predpostavk za takšno revolucionarno prakso je, da je treba preseči oblike omejene in izkrivljene družbene zavesti v okviru delavskega gibanja in socializma. Vendar pa obstajajo težnje, da bi takšne oblike zavesti prilagajali posebnim ciljem in interesom; hotenja, da bi še močnejše poudarili razlike in nasprotja v okviru delavskega gibanja in socializma s pomočjo ideoloških nasprotij, tako da ohranitev ideoloških nasprotij preprečuje učvrstitev celotnosti revolucionarne prakse. Čim bolj je pomembno prilagajanje omejene zavesti posebnim interesom in ciljem, tem bolj se razlike v razmerah spreminjajo v protislovja med interesi in v razlike med cilji.

4. *Težnja po ideološki hegemoniji nekaterih družbenih skupin — ki so ločene od delavskega razreda, s pomočjo raznih oblik omejene zavesti in vsiljevanja delnih ciljev in interesov.* Tradicija, ki je določila, da so interesi in cilji v delavskem razredu in socializmu različni, je izzvala tudi težnjo nekaterih družbenih skupin, da bi se ločile od delavskega razreda in utrdile svojo ekonomsko, politično in ideološko premoč v odnosu do delavskega razreda. To je najbolj očitno pri socialdemokratskem reformizmu kot načinu integracije posebnih interesov, omejenih oblik družbene zavesti in organizacije delavskega razreda, ki se navzema kapitalistične strukture, pa tudi pri birokratizaciji vodilne plasti v državnih strukturah začetnega socializma, ko gre za plast, ki svojo politično in ekonomsko vladu utemeljuje na ideološki premoči nad delavskim razredom. Oblike omejene in izkrivljene zavesti kažejo težnjo, da bi zaustavile, prekinile revolucionarni proces, oziroma težnjo, da bi ta proces razvijale le na nekaterih področjih družbenega življenja, kar omogoča, da se ohranja premoč družbenih skupin, ki so se ločile od delavskega razreda. Delavski razred jih lahko uporabi za posrednike in tako uresniči svoje cilje in interese samo *delno in lahko uveljavi samo en del objektivnih možnosti, ki jih ima za revolucionarno preobrazbo družbe*. Čim bolj postajajo sredstvo takšne ideološke premoči, tem bolj *razbijajo enotnost delavskega razreda in različnih delov delavskega gibanja*; bolj ko razpada enotnost, bolj ko se omejene zavesti

prilagajajo delnim ciljem in interesom in bolj ko se razmejujejo cilji, interesi in vsebina družbene zavesti v delavskem gibanju in socializmu, bolj je verjetno, da se bo ohranila premoč družbenih skupin, ki so se ločile od delavskega razreda. Resnična revolucionarna praksa proletariata in vseh družbenih skupin, ki sledijo družbeno zgodovinskemu procesu in služijo interesom proletariata, mora nenehno prodirati skozi ta »začarani krog« ideološke degeneracije in partikularizma.

5. *Odmik od bistva vsebine revolucionarnega delavskega razreda v oblikah omejene in izkrivljene družbene zavesti.* Ta odmik povzročajo že omenjeni konservativni in zaviralni ideološki procesi. a) Razglašanje, da je neka vrsta revolucionarnih možnosti edina, in zanikanje vseh drugih vrst, načinov, razsežnosti ali oblik revolucionarne misli in revolucionarne akcije, vedno pomeni negiranje celotnosti revolucionarne prakse — bistveno revolucionarno vsebino pa je nasprotno možno uresničiti samo v takšni celoti. b) Izkoriščanje izkrivljene in omejene zavesti za sredstvo ideološke premoči nad delavskim razredom vedno pomeni odklanjanje ideoloških odločitev, teoretičnih predvidevanj družbenih znanosti itd., ki vse bolj doganajo poglobljajo revolucijo delavskega razreda. c) Ideološka neenotnost delavskih razredov in različnih delov delavskega gibanja vedno potiska neenotne dele k omejenim interesom in k ciljem in oblikam zavesti, ki nasprotujejo temeljnim ciljem proletariata.

Čeprav vse oblike omejene zavesti na področju delavskega gibanja in socializma prevzemajo znake delavskega razreda in čeprav se sklicujejo na njegove cilje in interese — pri čemer uporabljajo enostranska ravnanja, ideološke in politične odločitve, enostransko vodenje in urejanje družbenih procesov itd. — postopoma prevladujejo značilnosti, ki se razlikujejo od temeljnega interesa revolucionarnega razreda. Obstaja celo težnja, da bi te znake vsilili kot edine veljavne kriterije za določanje in vrednotenje revolucionarne zavesti, idej in ravnanj, za potrjevanje programov in političnih odločitev, za vrednotenje družbenih institucij, za oceno narave nekaterih strani delavskega gibanja itd. Temeljnim interesom in revolucionarnim ciljem delavskega razreda bi morali zaradi zgodovinskih možnosti, ki jih ima, da preobrazi družbo, priznati mesto izvira in najvišjega merila v razvoju vseh oblik družbene zavesti, idej, znanosti, programov, odločitev itd.; namesto tega pa poskušajo na to mesto vsiliti vrsto dejavnikov drugotnega pomena, ki imajo sicer v času, ko se delavsko gibanje in socializem še razvijata, lahko resnično pomembno vlogo, celo glavno v eni od možnosti za revolucionarno dejavnost delavskega razreda, vendar pa ne morejo nikoli nadomestiti najvišjih meril revolucionarne misli.

6. *Ideološko soočanje o napačnih problemih delavskega gibanja in socializma, o napačnih dilemah, ki zakrivajo in izkrivljajo resnične probleme delavske revolucije in socialističnega preobražanja družbe.* Napačni problemi nastajajo zaradi nenehnega soočanja in

spodbijanja znanosti, idej in delnih programov, predvsem pa zaradi soočanja med drugotnimi kriteriji, ki se hočejo uveljaviti kot izvirni in najvišji. Ideološko vlado nad delavskim razredom omogoča lahko miselni »ideološki boj« v okviru napačnih problemov. V tem okviru so ideološka nasprotja ugodna za delne interese in cilje, toda njihov resnični pomen se skriva pod krinko »najvišjih resnic«, »temeljnih načel« in »temeljnih meril«, ki jih zagovarjajo nasprotni strani; v tem primeru predstavljajo enostranske ideje in usmeritve in izražajo omejeni značaj lastne revolucionarne prakse. Napačni problemi se oddaljujejo od temeljne revolucionarne in razredne vsebine družbene zavesti, kar pomeni, da postavljajo na glavo prave probleme delavskega gibanja in socializma, da jih predstavljajo prikrito in zakrito in tako onemogočajo, da bi odkrili bistvo in utrdili plodno ideološko komuniciranje med različnimi deli delavskega gibanja, ki se razvijajo v različnih razmerah in po različnih poteh dosežajo celotnost revolucionarne prakse.

Med napačnimi problemi delavskega gibanja in socializma v že omenjenem smislu imajo poseben pomen čudni »pari« alternativ, ki se med seboj izključujejo (npr. v zvezi z načini delovanja in metodami za socialistično preobrazbo družbe), kakršni so: »mirna« ali »nasilna« pot revolucionarnega spreminjanja družbe, parlamentarne ali zunajparlamentarne oblike boja delavskega razreda ali pa, splošneje, oblike boja znotraj institucij ali proti institucijam buržoazne družbe, popolna in takojšnja preobrazba družbe ali korenito postopno spreminjanje družbene strukture, prevzem oblasti s strani delavskega razreda ali odprava političnih institucij, prevzem oblasti v globalni družbi ali utrditev delavske oblasti in njenih dejanj v različnih delih družbe, politična in ideološka podreditev delavskega razreda v politični strukturi ali politično in ideološko soočenje različnih delov ali organizacij, ki ga sestavljajo. In dalje: mednarodna integracija in enotnost ali avtonomnost delavskih gibanj in socialističnih družb, vodilna vloga revolucije v razvitih zahodnih državah ali v manj razvitih vzhodnih državah itd. V okviru socializma: odločilna vloga politične oblasti delavskega razreda ali odločilna vloga delavskega in družbenega samoupravljanja, centralizacija ali decentralizacija političnih odločitev in ekonomskega vodenja, plansko gospodarstvo ali gospodarstvo, ki se pokori zakonom trga, vodilna partija ali politični pluralizem, predstavniška ali neposredna demokracija, enotna ideologija ali ideološki liberalizem, delavski sindikati — transmisija političnega vodenja ali institucionalna opozicija temu vodenju itd. itd.

Ne trdimo, da so te alternative brez vsebine, brez vsakršnega smisla, da ne povzročajo pravih problemov v delavskem gibanju in socializmu, trdimo pa, da je način, kako so izražene — v obliki enostranskih in izključujočih se stališč, ki zanikajo in zanemarjajo glav-

na merila revolucionarnega razreda, njegovih interesov, možnosti in funkcij, — odklon od resničnih vprašanj, da preusmerja pozornost pri iskanju rešitve.

Plodni ideološki stiki, ki so tako nujni za delavsko gibanje in socializem, postanejo možni, če se mnogovrstnost problemov — enakih, podobnih ali različnih v različnih delavskih gibanjih in socialističnih družbah — združi v enotno teoretično podlago, povzeto iz temeljne revolucionarne misli o razvoju in vlogi delavskega razreda.

II

Vrste problemov o socialistični demokraciji ne moremo obravnavati, še manj pa razrešiti, če nam ni njihovo bistvo za izhodišče: to bistvo razumemo v družbeno-zgodovinskem smislu, v smislu zgodovinskih možnosti za *nastanek in razvoj družbene oblasti delavskega razreda kot subjekta socialistične preobrazbe družbe, ki odpravi vse oblike ekonomske in politične prevlade kakor tudi ideološki monopol ter uvrsti resnično družbeno oblast, avtonomnost in združitev vseh družbenih subjektov.* Bistvo socialistične demokracije je uveljavitev družbene oblasti zgodovinsko novega tipa, je združena družbena oblast, ki stopi na mesto družbene dominacije. V tem trenutku se vse oblike revolucionarne oblasti delavskega razreda kažejo kot nekakšen uvod, kot izhodiščna točka, kot sestavni del združene družbene oblasti. Razprave o socialistični demokraciji se razvodenijo, praktične težnje pa postanejo iluzije, če ostajamo v okviru družbene oblasti političnih in ekonomskih institucij, v okviru odnosov, ki so značilni za razredno strukturo družbe, in če ne najdemo zgodovinsko možnega sredstva za kvalitativno spremembo družbene oblasti, institucij in odnosov. Takšne kvalitativne spremembe si ne moremo ne zamisliti ne realizirati drugače kot na podlagi revolucionarnega značaja delavskega razreda, kajti ta razred v svojih glavnih ciljih, zavesti in razredni organizaciji, v svojih združevalnih metodah, ki so značilne samo zanj, v ekonomskih, političnih in kulturnih dejanjih, v razvijanju produktivnih sil in v preseganju družbene delitve dela in vseh oblik antagonistične delitve družbe — nosi in izraža možnosti za kvalitativno preobrazbo družbene oblasti.

Sodimo, da so resnični problemi socialistične demokracije predvsem tile:

1. V revolucionarnem značaju delavskega razreda je treba odkriti možnosti za kvalitativno preobrazbo družbenih dejavnosti, institucij, razmerij in moči.

2. Razvijati delavski razred in njegove sposobnosti, da v lastnih dejavnostih in v družbeni celoti uresniči korenite spremembe.

3. Treba je realizirati in konkretno določiti — v vsakem obdobju družbenega preobražanja v skladu s stopnjo razvoja celotne družbe in v skladu z razvojem delavskega razreda — predpostavke, metode in oblike za uresničevanje avtentične družbene oblasti delavskega razreda.

4. Treba je spoznati in se jasno zavedati — v vsakem obdobju spreminjanja družbe — družbenih razmer, dejavnikov in procesov, ki težijo k alienaciji družbene oblasti v odnosu do proizvajalcev, k obnovitvi ekonomske in politične vlade in ideološkega monopola. Izoblikovati je treba ideologijo in kritičen odnos delavskega razreda do takih teženj.

5. Treba je izoblikovati in razviti družbeno strukturo delavskega razreda — kar se da jasne določbe o interesih in njihovi uresnitvi, o načinih samoodločanja in dejavnosti v vseh družbenih procesih, o utrditvi družbene oblasti, sistema razredne organizacije (avantgardna politična in ideološka organizacija, politična oblast, samoupravljanje, sindikati itd.), sistemu družbenih idej, spoznanj, vrednot, družbenih norm itd. — to naj postane družbeni okvir za popolno enakopravnost delavskega razreda in za korenito spremembo vse družbene celote.

6. Vse družbene procese je treba voditi in usmerjati k integraciji številnih družbenih skupin z delavskim razredom, k družbenemu okviru, ki ga utemeljuje struktura revolucionarnega razreda, to se pravi, k oblikam delovanja, ki so značilne samo zanj; k izražanju in uresničevanju njegovih interesov, njegovi organizaciji, k učvrstitvi družbene oblasti, k družbeni zavesti itd.

Če v praksi ali miselnosti pozabljamo na te temeljne probleme, se uveljavljajo navidezna protislovja in medsebojno izločanje različnih oblik, metod, gledišč in razsežnosti revolucionarne dejavnosti delavskega razreda. In res se zgodi, da v različne oblike, sredstva in metode družbene aktivnosti, različne politične in ekonomske institucije, načini urejanja in vodenja družbenih razmerij in procesov itd., ki so *osiromašeni svoje baze v delavskem razredu in svoje vsebine, postanejo nezdružljivi*, si med seboj nasprotujejo in se izključujejo.

Zunaj revolucionarne aktivnosti delavskega razreda so država in druge oblike političnega življenja — ki so v času preobražanja družbe še vedno potrebne — nezdružljive s samoupravljanjem družbenih subjektov v gospodarstvu in drugih družbenih dejavnostih. Tako nastane napačni problem: država ali samoupravljanje, antagonizem med politično oblastjo in samoupravljanjem v socializmu. Če družbena struktura ne temelji na razviti delavski demokraciji, če se politična oblast ne razvija kot zgodovinska oblika odpravljanja družbene premoči in uveljavljanja družbene moči proizvajalca, tedaj se politična oblast kaže kot sila, ki nasprotuje možnostim in težnjam po delavskem samoupravljanju. To velja tudi, če glavni interesi pro-

izvajalcev v nekem nezadostno razvitem samoupravljanju ne prevladujejo tako v ekonomskih kot v družbenih enotah, če samoupravljanje ni temelj delavskega gibanja in njegove razvite vsebine, če mu ne uspe uresničiti *delavske samoupravne integracije v družbenih dejavnostih* — tedaj se taka oblika samostojnosti družbenih enot upira razvoju politične oblasti delavskega razreda. Z resnično podlago v delavskem razredu in z razvito vsebino pa sta politična oblast in samoupravljanje sestavini družbene moči proizvajalca, ki sta hkrati nujni, se dopolnjujeta in sta medsebojno odvisni. To ne izključuje protislovij v politični strukturi, v samoupravljanju in med njima, ampak omogoča razreševanje protislovij v sistemu razvite socialistične demokracije, ki, *kot celota*, teži k socialistični oblasti novega tipa (samoodločanje in združevanje proizvajalcev). Plansko gospodarstvo, ki je iztrgano iz okvira dejavnosti revolucionarnega razreda, je kljub socialističnim pretenzijam ohranilo etatistični značaj in znova utrdilo oblike družbene oblasti in lastniških odnosov, ki so značilni za strukturo razredne družbe. Podobno je tudi z blagovnim gospodarstvom v socializmu (če ni usmerjano izključno k interesom proizvajalcev, združenih in organiziranih v razvitem delavskem samoupravljanju): uresničuje se pod nadzorstvom združenih proizvajalcev, dokler pa ne zaobseže vseh svojih zgodovinskih možnosti, poraja težnje po alienaciji ekonomskega in političnega monopola in mezdne delo. Povezava in poenotenje družbenega planiranja in zavestnega in racionalnega izkoriščanja tržnih procesov v socializmu sta uresničljiva samo v okviru razvoja družbene moči delavskega razreda, ki temelji na glavnih skupnih interesih proizvajalcev in njihovih skupnostih, ki utrjujejo samoupravno delavsko integracijo družbenih dejavnosti. Zunaj tega okvira je alternativa »planirani« tip socialističnega gospodarstva ali »tržni« tip socialističnega gospodarstva nerešljiva in zaman in utegne povzročiti edinole sociološka nasprotja.

Isto velja tudi pri konfrontaciji *centralizma* in *decentralizacije* ali, bolje, pri primerjavi med *tehnološko*, *ekonomsko* in *politično integracijo* na eni strani in samostojnostjo skupnosti in družbenih subjektov na drugi strani. Znotraj družbeno-ekonomsko-političnih odnosov, družbenih institucij in struktur družbene moči, ki so značilne za sistem družbene dominacije — brez temelja v delavskem razredu — se te kategorije (in sicer tako v teoriji kot v objektivni družbeni danosti) med seboj izključujejo in si nasprotujejo. Družbena oblast delavskega razreda, samoodločanje in združevanje proizvajalcev, ki se lahko razvije samo znotraj delavskega razreda, je kvalitativno nov zgodovinski pojav, že zato, ker ne vidi v integraciji nasprotja avtonomnosti, v asociaciji nasprotja samoodločanja družbenih subjektov, v skupnem in enotnem uresničevanju dejanskih in skupnih ciljev nasprotja samoopredeljevanja vseh udeležencev, ki hočejo uresničiti lastne cilje, predstaviškem sistemu nasprotja ne-

posredne demokracije in ne vzpostavlja vseh teh in drugih alternativnih »parov«, ki se kažejo v razredni družbi; namesto postavljanja alternativ pa omogoča in *zahteva* eno in drugo, organsko enotnost.

Tako je glavno vprašanje revolucionarne partije v socializmu, kako *voditi in ne vladati*, kako izražati zgodovinske interese delavskega razreda v družbi, ki je vedno heterogena, ne da bi zase ustvarjali monopol družbene moči. Ta problem je mogoče razrešiti samo v okviru geneze zgodovinsko novega tipa družbenih moči, v procesu nastajanja samoopredeljevanja in asociacije proizvajalcev. Isto velja za avtonomnost delavskih sindikatov in za druge družbene organizacije. V ta sklop sodi tudi problem avtonomnosti, ki ne pomeni in ne more pomeniti nasprotij med posameznimi institucijami in organizacijami delavskega razreda, ampak njihovo sodelovanje, medsebojno spodbujanje pozitivnih lastnosti in možnosti za revolucionarno preobrazbo družbe ter medsebojno izključevanje in onemogočanje lastnosti, ki so neugodne za revolucionarno preobrazbo.

Napačno postavljeno vprašanje socialistične demokracije ostaja v okviru institucij družbene moči in družbenih organizacij v razredni strukturi družbe. Na tej ravni niti ni rešljivo, niti v teoriji niti v praksi. Če v času socialističnega preobražanja družbe ovirajo revolucionarno akcijo močni elementi razredne strukture, lahko zgubi smer. Onemoglost smeri se kaže in izraža tudi v dekadenci teoretične misli, ki drsi v kategorije in kontroverze razredne družbe.

Opredelitev najvišjega kriterija revolucionarne misli nikakor ne more sama razrešiti kompleksnih problemov socialistične demokracije. Celo nasprotno: ko smo ta kriterij opredelili, se nam šele ti problemi lahko pokažejo v vsej kompleksnosti, lahko jih spoznamo do potankosti, jih teoretično obravnavamo in izpostavimo oceni revolucionarne prakse. Da pa bi ta izredni podvig, ki se je komaj začel, tudi uspel v različnih okoljih, si je treba utreti novo pot, odvreči ideološke ostanke, ki so preobremenjevali revolucionarno misel zaradi izredno kompleksnih in protislovnih procesov socialistične revolucije.

TEORIJA in PRAKSA

Socialistična demokracija in mnenjski pluralizem

Socialistična demokracija preživlja usodna obdobja svojega razvoja. Etatistični, velikodržavni model diktature proletariata se ima za edino zveličavno pot v socializem, omejeno suverenost razglša za delavski internacionalizem, avtonomijo partij žigosa za meščanski nacionalizem, v zunanji politiki pa pristaja za koncepcijo velesil. Tako se spreminja v zaprt sistem, odrezan od socialističnih in demokratičnih teženj ljudi v svetu. Krizo socializma vidim predvsem v nesposobnosti, da premaga okostenele dogme, zavrže stalinistične sheme fevdalno-despotskega modela socializma in učinkovito uveljavi humanistično renesanso socializma in njegovega svobodnega človeka.

1. Etatistični model diktature proletariata se v taki ali drugačni obliki uveljavlja v vseh socialističnih deželah. Kot zaprt sistem je prisiljen, da izvaja koncentracijo in centralizacijo politične moči in postopoma izključi iz delitve oblasti druge socialne in politične sile. Izjema niso niti tiste zavezniške politične sile, s katerimi je skupaj šel v revolucijo in graditev socializma. Socialistične in ljudske fronte in druge organizacije se spreminjajo v gole transmisije centraliziranega partijskega štaba, zgubljajo zadnje ostanke svoje avtonomnosti kot politični subjekti in se razkrajajo v atomizirane posameznike. Deklarirana hegemonistična vloga partije se spreminja v avtoritativno, oblastniško strukturo, ki jo prepleta in obvladuje politično-policijska agentura kot njen avantgardni del. Ker etatistično-birokratski sloj ne more ugoditi novim potrebam in zahtevam družbe, uveljavlja politiko moči, direktno hegemonijo in ideološko diktaturo. Politična moč se v takem zaprtem in protislovnem sistemu slednjič osredotoči v rokah najvišjega partijskega foruma in pride do formalne združitve najvišjih funkcij v osebi enega človeka ali oligarhične klike. Diktatura proletariata se spremeni v diktaturo ozke skupine.

2. Institucionalni politični pluralizem, ki so ga normativno uveljavili v nekaterih deželah ljudskih demokracij, ostaja le formalna demokratična fasada ali pa ob prvem poskusu, da bi ga oživili, doživi politični umor. Ljudska fronta zgublja vlogo integracije avtonomnih političnih subjektov, zavezniške stranke in njena vodstva

reprezentirajo »mehanično in avtomatično enovitost«, ki jo diktira hegemonistična vloga komunistične partije. Proletarski »internacionalizem« pa hkrati uveljavi »mehanično in avtomatično enovitost« na višji stopnji, enovitost, ki jo umetno ustvarja hegemonija sovjetske partije nad drugimi partijami oziroma stalinistična oblastniška elita nad satelitskimi oblastniškimi elitami. Leninova ideja o resničnem in avtentičnem razrednem zavezništvu med razredi, sloji in strankami, ki zagotavlja zlitje komunistične stranke s težnjami, interesi in aspiracijami proletarskih in neproletarskih množic, se sprevrže v diktaturo avantgarde nad ljudskimi množicami, v hegemonijo velike partije nad malimi partijami.

3. Stalinistični model velikodržavnega socialističnega imperija rojeva sistem manipuliranja. Značilnosti tega modela so centralizem, koncentracija moči, oligarhično dirigiranje, formalni demokratizem, krepitev birokratskega sloja, dirigirano gospodarstvo, politična indoktrinacija. To so očitno rekviziti fevdalnega despotizma, ne pa sodobne družbe. Družba avtomacije, elektronike in atomske sile se upravlja na demokratičen način, uveljavlja samoupravo na vseh področjih in ne prenese despotizma. Strukturne in funkcionalne spremembe družbe pa tudi delavskega razreda zahtevajo drug način upravljanja človeka in stvari. Ustvarjalna sila posameznika postaja temeljni postulat za nadaljnji razvoj človeštva. Odločilno postaja investiranje v ustvarjalno moč, v raziskovalno znanstveno dejavnost. V sodobnem avtomatiziranem industrijskem postopku postaja odločilno soodločanje, izmenjavakušenj, enakopravno iskanje najboljših rešitev. Ta zakon ekonomike je tudi zakon celotnega upravljanja družbe in tudi političnega procesa. Stalinističnemu modelu tako stojijo nasproti druge alternative: decentralizacija, porazdelitev moči in odgovornosti, avtonomnost političnih subjektov, nacionalna suverenost, samoupravljanje družbe, politično soodločanje, pluralizem političnih subjektov, javnost dela in odločanja, svoboden sistem enakopravnega komuniciranja.

4. Pluralizem političnih subjektov je oblika samouprave družbe in temelji na avtonomnosti in enakopravnosti političnih subjektov, pri čemer ne mislimo le na stranke, ampak tudi na družbene organizacije, interesne skupine, združenja, društva in druge oblike organiziranja. Tak pluralizem vključuje kompetitivnost političnih subjektov in javno formuliranje alternativnih odločitev za javnost, da le-ta lahko sodeluje v procesu odločanja, ki ga zagotavlja institucionalizirani samoupravni mehanizem.

Avtonomnost in samoupravnost političnih subjektov zagotavlja nadzor nad državnim aparatom in preprečuje koncentracijo politične moči v rokah oligarhične skupine. Disperzija politične moči pomeni tudi disperzijo odločanja in odgovornosti. Pluralizem političnih subjektov uvaja tako horizontalno kakor tudi vertikalno povezovanje v sistem družbenega samoupravljanja. Pluralizem ni hegemonija enega političnega subjekta nad drugim; komunistična zveza

si zagotavlja svojo avantgardno vlogo s svojo idejnoteoretično sposobnostjo, da predlaga najboljše rešitve.

Pluralizem je trajna oblika socialistične demokracije in ne pomeni odpravljanja zaveznških strank v nadaljnjem razvoju. Politični subjekti imajo pravico in dolžnost, da se ne strinjajo in da ugovarjajo državnim politikam ali socialističnim silam, če menijo, da je večinska politika nasprotna interesom delovnega ljudstva.

5. Socialistična demokracija ima svobodno, avtonomno in samoupravno javnost za prvi pogoj za funkcioniranje pluralizma političnih subjektov. Javnost je politično diferencirana struktura in kot taka predstavlja mnenjski pluralizem. Institucionalni mnenjski policentriem zagotavlja izražanje in kristaliziranje mnenj različnih političnih subjektov, družbenih skupin ali slojev. Politični policentriem pomeni oživiljanje in funkcioniranje večih središč, ki svobodno oblikujejo politična mnenja, imajo lastne komunikacijske sisteme in tako tekmujejo v oblikovanju javnega mnenja. Proces oblikovanja mnenja je interakcija glede spornega in navzkrižnega vprašanja.

Kakovost javnega mnenja je v veliki meri odvisna od učinkovitosti javne razprave. Množični mediji morajo zato omogočiti svobodno razpravljanje, ne pa uveljavljati cenzuro in biti selektor pravovernih mnenj in idejni center apologije. Če kateremu od nasprotujočih si stališč preprečimo, da bi se predstavilo javnosti, ali če kakšno stališče zapostavljamo in mu dajemo manjše možnosti, da pojasni javnosti svoje argumente, tedaj oviramo učinkovito javno razpravo in uveljavljamo idejni monopol. V socialistični demokraciji je nesprejemljiva hierarhija informacij na ta način, da je koncentracija moči povezana tudi z monopolom nad obveščanjem. Načelo javne razprave je: enak čas in enake možnosti za vsakega partnerja v javnem dialogu. Odpraviti je treba prakso, da se najvišji etastični ali partijski vrh polasti javnih medijev, kadar naj bi šlo za enakopraven javen dialog.

6. Svobodno javno razpravljanje, enakopravnost dialoga in enake možnosti za javno uveljavljanje stališč predstavnikov vseh političnih subjektov so prvi pogoj za nastajanje avtentičnega javnega mnenja. Ali sploh lahko govorimo o javnem mnenju v socializmu, če ga oblikuje državno-politični propagandni aparat, dirigiran iz enega središča? Taka enotnost mnenja je uniformnost mnenja, ki ji botrujeta konformizem in policijski pritisk.

Mnogi avtorji upravičeno ugotavljajo, da v svetu doživljamo globoko krizo institucionalnega oblikovanja javnega mnenja. Politična komunikacija je v rokah monopolnih centrov politične moči in se tako spreminja v politično propagandno kot novo mogočno silo v rokah oblastniške politične moči. Na množične medije pritiskajo oblastniške elite, mediji postajajo nekritični in apologetski.

Množični mediji lahko opravljajo svoje poslanstvo le, če so organ demokratične javnosti, instrument socialne kontrole in kritičen, necenzuriran organ samoupravne družbe. Če javnost nima kritičnih

organov izražanja, se tudi ne more javno soočati z vlado. Pravega relevantnega javnega mnenja tedaj ni, vladi se ni treba bati pritiska javnega mnenja in ga upoštevati. Funkcija javnega mnenja je, da uveljavlja voljo ljudstva in jo spreminja v zakon.

Svobodno izražanje mnenja je ena od temeljnih človekovih pravic, ki je tesno povezana s svobodo mišljenja, svobodo vesti, svobodo tiska in političnega združevanja. Javno izražanje mnenja je konstitutivni element za določitev javnega mnenja sploh. Zato se socializem ne more zadovoljevati le s tem, da zasebniki anonimno izpovedujejo svoje mnenje uslužbencu centra za raziskovanje javnega mnenja, saj se tako mnenje ne vključuje v soočanje mnenj, v kompetitivnost alternativ in javno kritiko. Kljub temu je registriranje »ne-javnega« mnenja koristen instrument politike pa tudi javnosti, seveda če raziskovalni center sam ni privesek politične elite.

8. Sovjetska politologija meni, da je v socializmu javno mnenje enoglasno, ker označuje splošno soglasje vseh razredov in družbenih skupin in je zato to mnenje kvalitetno na višji ravni. Splošni consensus pa je mogoče doseči le o temeljnih socialističnih vrednotah o splošni smeri na poti v socializem, medtem ko mora o konkretnih vprašanjih v zdravi demokratični družbi vselej odločati javna razprava, kritika, kompetitivnost alternativ, diferenciacija pogledov, proces, v katerem se nujno izoblikujejo različni predlogi in rešitve. Mnenje birokratskega sloja ne more biti javno mnenje delovnega ljudstva. Le sistem pluralizma političnih subjektov poraja mnenjski pluralizem, ki se ob danem vprašanju izoblikuje v večinskem, kolektivno mnenje neke javnosti.

Sistem političnega policentrizma zagotavlja kompetitivnost, resničen dialog in *fair play* v javni razpravi. Tak sistem ne izloča unificiranega mnenja in ne prenese miselnega konformizma. Manjšine in manjšinska mnenja imajo svoje mesto v funkcioniranju mehanizma javnega mnenja in so pomemben soustvarjalen dejavnik. Javno mnenje tako postane sestavni del delovanja političnega sistema in ena izmed oblik kristalizacije mnenj in reprezentacije interesov političnih subjektov.

9. Obstoječe institucionalne oblike za izražanje javnega mnenja in za politično odločanje ne morejo izločiti vseh razlik v mnenjih, potrebah in interesih političnih subjektov. Nesodobna struktura političnega organiziranja (ki je nastala pod vplivom dogmatičnega marksizma) zaostaja za dejanskimi potrebami kristalizacije mnenj, stališč in interesov. Tako se mnenjski pluralizem izraža prek neinstitucionalnih kanalov — seveda, če se lahko, kajti stalinistični totalitarizem je oviral celo neformalno medosebno komunikacijo, da bi preprečil, da bi se konsenz izoblikoval na neinstitucionalni ravni. Birokratsko-etatistični sloj preprečuje uveljavljanje mnenjskega pluralizma, ker bi le-ta razkril globok prepad med nosilci starega, konservativnega, nosilci etatistične politične platforme in med avtentičnimi

socialističnimi silami, ki so sposobne, da uresničijo nove potrebe delavskega razreda in da zajamejo ustvarjalne družbene moči.

10. Jugoslovanski socializem je uveljavil pluralizem samoupravnega odločanja, ki pa se manifestira predvsem na področju družbenega dela, manj pa se kaže v sferi političnega procesa. Raziskave kažejo, da obstajajo v Zvezi komunistov veliko večje razlike, kakor pa se uveljavljajo v institucionalnih kanalih. Obstoječe strukture Socialistične zveze ne omogočajo, da bi se pokazala vsa različna mnenja, stališča in interesi različnih političnih subjektov. V svojih forumih ne združujejo predstavnikov različnih političnih in idejnih smeri in zato ni omogočeno, da bi se alternativni politični koncepti dejansko soočili.

Raziskave kažejo, da se oblikujejo mnenjski bloki, ki se nikakor ne pokrivajo z obstoječo institucionalno politično strukturo. Mnenjska polarizacija poteka na temelju različnega odnosa do socializma, različnih vrednot in idej, konservativizma in demokratiizma, na temelju različnega odnosa do nacionalne samobitnosti, centralizma, etatizma, pluralizma in podobnih kriterijev. Proces diferenciacije sega v vrhove političnega odločanja in se kaže tako v Zvezi komunistov kakor tudi v državnih organih.

11. Javno mnenje se v samoupravni družbi izraža predvsem prek institucionaliziranega mehanizma samoupravljanja v sferi družbenega dela, pa tudi prek samoupravnih in političnih institucij — kolikor so te tako organizirane, da omogočajo izločanje in kristaliziranje ljudske volje. Javno mnenje pa je vedno širše od slehernega samoupravnega mehanizma in tako obstaja tudi kot neinstitucionalna politična moč samoupravne javnosti, kot kritičen glas družbe, ki lahko izrazi svoje nestrinjanje in predlaga boljše rešitve. Le tako bo ostalo instrument avtonomne, kritične, misleče samoupravne javnosti.

I.

Socializem in neposredna demokracija

Razprava za »okroglo mizo«. Razpravo so vodili: Najdan Pašić, »Socijalizam«, Beograd, Detlev Claussen, »Neue Kritik«, Frankfurt, Irena Dubska, »Sociologicky časopis«, Praga, France Hočevar, »Teorija in praksa«, Ljubljana, Ion Mitran »Lupta de Clasa« Bukarešta.

N. PAŠIĆ, BEOGRAD:

Spoštovani kolegi, tovariši in prijatelji,

po našem včerajšnjem dogovoru sem dobil prijetno in odgovorno nalogo, da predsedujem tej prvi okrogli mizi, ki je posvečena diskusiji o neposredni demokraciji. Že včeraj smo se pogovarjali s tovariši od raznih revij, ki so že prišli v Ljubljano, pretresali smo predloženi poslovnik — predloženi način dela, in po živi, demokratski diskusiji, ki tudi za vnaprej veliko obeta, smo se strinjali s tistim, kar so nam predložili: to srečanje bo delovalo tako, da bo organizirano v tri okrogle mize; prva okrogla miza, ki je danes, je namenjena problemu neposredne demokracije; na drugi mizi, ki bo jutri, bomo govorili o vprašanih političnega sistema socializma; tretja okrogla miza pa je namenjena vprašanju vloge političnih partij v graditvi socialistične družbe. Prav tako smo se strinjali glede tega, kako naj potekajo naši pogovori, da bi omogočili tudi potrebno disciplino in kar največjo svobodo diskusije, da bi imeli živahen in zanimiv dialog. Zato smo morali omejiti čas vsakemu govorniku na 15 minut, toliko bolj, ker se bo vsak posameznik lahko v diskusiji oglasil tudi drugič, ko bo seznam tistih, ki so se prvič oglasili, izčrpan. V imenu izvoljenega predsedstva bi vam rad obljubil — čeprav ne kakor Churchill britanskemu narodu »samo pot, kri in solze« — našo trdno odločenost, da bomo strogi v izvrševanju vaše volje, ki je izražena v tem poslovniku in v našem včerajšnjem dogovoru glede načina in ozračja, v katerem naj poteka ta kolokvij, da bi dal kar najboljše rezultate. Globoko verjamem, da vsi želimo, da bi kolokvij uspel in da si vsi želimo odprto, iskreno in tolerantno diskusijo, in prav zato tudi menim, da dolžnost predsedovanja ne bo pretežka. Ker vsi tovariši niso bili na včerajšnjem dogovoru, ker še niso bili v Ljubljani, bi jaz, preden preidemo na diskusijo o prvi temi, vprašal, če ima kdo pripombe na predloženi poslovnik in na predloženi način dela tega srečanja. Ali lahko ta molk razumem tako, da se strinjate s poslovnikom in s tem, kar smo včeraj govorili?

Tovariši in tovarišice, zdaj bi prešli na diskusijo o prvi temi. Imel bom kratek uvod, ki pa noče povzeti tega, kar pravim v svojem pismenem prispevku in kar pravijo nekateri tovariši v svojih. Teh prispevkov je, med drugim, malo, tudi nismo imeli priložnosti, da bi jih natančneje proučili. Omejil se bom zato na nekaj svojih razmišljanj in sugestij o tistih vprašanih, okoli katerih bi se morala, tako menim, sukati današnja diskusija.

Diskusijo, ki jo bomo vodili danes in še dva dni, hkrati olajšuje in otežuje neko značilno dejstvo. V sodobnem svetu, v sodobni prehodni dobi se močno izražajo pritiski, aspiracije, zahteve množic po širših oblikah sodelovanja pri vodenju družbenih zadev in po političnem odločanju, po večji demokratizaciji političnih sistemov. Na drugi strani pa je na široki fronti odprta kriza klasičnih politično-predstavnških institucij. Marxova in marksistična kritika politično-predstavnškega sistema demokracije je s tem dobila svoje zgodovinsko potrdilo, toda o tej kritiki so vse premalo razmišljali, da bi ustvarili neko razvito, zaokroženo teorijo socialistične demokracije in obliko demokratske organizacije politične oblasti v socialističnih državah. Zato se danes v svetu še zmerom postavlja vprašanje, ki so ga že od nekdaj postavljali sovražniki socializma, ali je socializem sploh združljiv z demokracijo.

Mislim, da vse peripetije razvoja, vsi pretresi, skoz katere teče razvoj socializma v posameznih državah, dajejo vse več elementov, na podlagi katerih je možno narediti nekaj teoretskih posplošitev in dati neki vnaprejšen pogled na temeljne tendence, na temeljne značilnosti razvoja političnih odnosov v državah, ki grade socializem, in sploh na probleme razvoja socialistične demokracije.

Ko govorimo o temi, ki je danes na dnevnem redu, o neposredni demokraciji in socializmu, mislim, da bi lahko začeli s tole temeljno hipotezo: **socializem in neposredna demokracija sta med seboj neločljivo povezana s samim bistvom procesa socialistične preobrazbe družbe.**

Zdi se, da bi težko oporekali tej temeljni hipotezi, če se strinjamo z razumevanjem socializma in razumevanjem demokracije. Če socializem razumemo v tistem zgodovinskem in humanističnem smislu, kot ga je razvil Marx, če ga razumemo kot proces družbenega osvobajanja dela in delovnega človeka, kot sistem, v katerem združeni delovni ljudje neposredno nadzorujejo družbene pogoje svojega življenja in če po drugi strani razumemo samo demokracijo in jo merimo predvsem s stopnjo realnega vpliva, ki ga imajo navadni ljudje na družbene pogoje svoje eksistence v ožjih in širših enotah, tj., kot ukinitve tistih oblik organizacije politične oblasti, ki omogočajo, da se politična oblast birokratizira in osamosvoji kot naddružbena sila. S tem samim je socializem neposredno povezan z razvojem in uresničevanjem neposredne demokracije.

Danes so temeljne predpostavke predstavnške demokracije postale vprašljive zaradi samega družbenega razvoja. V nekem svetu, v katerem se odvija proces objektivnega tehnološkega podružbljanja proizvodnih sredstev in v katerem revolucionarno odpravljajo ali postopoma izrinjajo privatni kapitalistični monopol v vodenju proizvodnje in odločanju o razdelitvi, so institucije politično predstavnške demokracije same zase vse manj zmožne, da preprečijo procese birokratizacije političnega življenja, da preprečijo koncentracijo politične oblasti v vrhovih državnih in partijskih organov. Prav nasprotno pa se te institucije same birokratizirajo — birokratizirajo se politične partije, birokratizirajo se parlamenti, resnična oblast se seli v vrhove izvršilnih organov političnih partij in državnega aparata. Hkrati pa kot reakcija na to nastaja v celem svetu neko široko gibanje pritiska in zahteve, naj se obnove stare ali pa ustvarijo nove oblike demokratskega sodelovanja ljudi pri upravljanju družbenih zadev, da se ustvarijo razne oblike participacije delovnih ljudi pri upravljanju v podjetjih in v drugih sferah družbenega dela, da organizirane interesne grupe neposredno sodelujejo pri odločanju o družbenih

načrtih in o drugih problemih glede družbenega življenja in razvoja ožjih in širših družbenih skupnosti. V 100 letih je delavski razred v vseh revolucionarnih položajih, v vseh položajih, ko je delavski razred neposredno prišel do besede, spontano ustvarjal nove oblike neposredne demokracije. Tako je bilo v Pariški komuni, katero je Marx prav s tega stališča analiziral, tako je bilo v vseh drugih kritičnih revolucionarnih obdobjih, skoz katera je šla sodobna družba zadnjih 100 let. Tako postaja temeljno vprašanje demokracije vse bolj in bolj vprašanje, kako naj se novi, spremenjeni položaj skupnega dela, ki socializem omogoča ali ki ga mora omogočati, čim bolj neposredno izrazi tudi na širšem družbenem planu, v organizaciji procesa političnega odločanja.

Razume se, da demokratična participacija v političnem odločanju ne more biti in ne sme biti omejena samo na posamezna podjetja in na lokalne ravni organizacije oblasti. Ravno narobe, pomeniti mora neki enkratni globalni sistem upravljanja v družbenih službah in v družbenih zadevah. Problemi take transformacije celotnega političnega sistema na samoupravnih temeljih teoretično še niso ustrezno obdelani, tj., nimamo še razvite teorije o socialistični demokraciji.

Videti je, da je teoretična marksistična misel na neki način še zmerom razpeta med dve tendenci, ki sta v bistvu obe enako enostranski. Z ene strani tendenca, naj bi se neposredno demokracijo razumelo samo kot dodatek in dopolnilo sistema predstavniških političnih institucij; po drugi strani pa se kaže tendenca, naj se neposredno socialistično demokracijo in sploh demokracijo v socializmu izenači s prvobitnimi, začetnimi oblikami organizacije politične oblasti, ki se kažejo v državah, v katerih so porušili kapitalistični družbeni sistem, še posebej v državah, kjer so ta sistem zrušili revolucionarno.

Prva tendenca je značilna za razvite kapitalistične države. V državah, kjer imajo razvito tradicijo parlamentarne demokracije, delavsko gibanje, delavske in druge napredne partije postajajo v novih razmerah glavni dediči naprednih pridobitev prejšnjega demokratskega razvoja družbe. Je pa nevarnost, da bi to sprejemanje institucij predstavniške demokracije razumeli ozko in enostransko, saj ima svoj progresivni smisel in svojo realno podlago **samo**, če je povezano z razvojem novih oblik bolj neposrednega sodelovanja množic pri upravljanju družbenih zadev, to je, če ga poživljajo lokalna samouprava in razne oblike sodelovanja pri upravljanju v podjetjih, svoboda izražanja in organiziranje različnih družbenih interesov, ki se neposredno srečujejo in v neposredni demokratski konfrontaciji razrešujejo konfliktne interese. Kaže se namreč tendenca, da bi probleme razvoja socialistične demokracije gledali skoz zoženo prizmo politično-predstavniške vloge, ki jo igrajo same politične partije. Čeprav je vloga delavskih partij v procesih boja za socialistično demokracijo zelo pomembna, bi bilo enostransko, če bi demokracijo merili samo s tem merilom. Če boj za socialistično demokracijo razumemo samo kot boj za ohranitev in obrambo obstoječih institucij predstavniško-politične demokracije, potem je nevarnost, da partije in gibanja, ki tako mislijo, pridejo v nekaterih situacijah v konflikt z nekaterimi demokratskimi aspiracijami in težnjami množic, ki niso zadovoljne s stopnjo svojega delovanja in s svojimi možnostmi pri vplivu v okviru takega predstavniškega sistema, ki se počutijo izključene ali nezadostno angažirane pri odločanju o vprašanjih glede svojih življenjskih razmer.

Po drugi strani pa se v socialističnih državah kaže tendenca apologetskega odnosa do tistih oblik organizacije politične oblasti, ki so jih ustvarili v revoluciji ali neposredno po njej. V revolucionarnih situacijah delavski razred in socialistične družbene moči potrebujejo močno, centralizirano državno oblast, ki bi bila močan in učinkovit instrument za menjavo družbenih odnosov. Tako se kaže neki za revolucije značilen stik med novimi oblikami neposrednega sodelovanja množic v političnem življenju, mnogo širšega sodelovanja, kot je bil kdajkoli prej v družbi mogoč, in hkratno veliko koncentracijo in centralizacijo politične oblasti v vrhovih državnega in partijskega aparata. Takšna koeksistenca direktne demokracije in močne centralizacije oblasti ne more biti trajna. Koncentracija politične oblasti je upravičena samo, če je v službi takšnega menjanja družbenih odnosov, ki bodo omogočili delovnim ljudem, da bodo postali glavni subjekti družbenega življenja, se pravi, če utira pot neposredni demokraciji. Kaže pa se tendenca, da bi nekatere principe organizacije oblasti, ki so nastali v tem obdobju in ki so jih pozneje še okrepili in birokratizirali, razumeli kot trajne in bistvene karakteristike socialistične demokracije. V tem smislu razumejo na primer princip enotnosti oblasti in princip političnega monolitizma. Prihaja do protislovij med buržoazno in socialistično demokracijo, ki ne odkrivata resničnega bistva problema, pač pa diskusijo o teh problemih vodita v napačno smer. Buržoazna demokracija se namreč enači z delitvijo oblasti in pluralizmom, socialistična demokracija pa z neenotnostjo oblasti in političnim monolitizmom. Tako postavljena dilema je v bistvu lažna in zakriva pravo bistvo stvari. Dokler je družba heterogena, dokler sama delitev dela določa različen položaj posameznih družbenih skupin, posameznih slojev znotraj samega delavskega razreda in v širši družbi, do takrat ne more biti neposredne demokracije, neposrednega sodelovanja v političnem odločanju brez določene oblike pluralizma. Ne postavlja se vprašanje — da ali ne pluralizem ali monolitizem, pač pa se postavlja vprašanje, kakšna vrsta pluralizma, kakšna je njegova realna politična vsebina. Ena stvar je pluralizem političnih partij in drugih organizacij v boju za politično oblast, druga stvar pa je pluralizem kot izraz družbenih interesov v procesu neposrednega demokratskega odločanja o družbenih zadevah. Ta druga vrsta pluralizma je, tako menim, brez dvoma značilna za demokratični socialistični sistem. To je torej eno od vprašanj, ki zasluži pozornost v naši diskusiji: vprašanje o obliki, vsebini in načinu izražanja pluralizma v družbi, ki je organizirana na načela socialistične demokracije.

Drugo takšno vprašanje, ki mora pritegniti našo pozornost, je odnos politično-predstavniških institucij in neposredne demokracije. Politično-predstavniška demokracija je v svojem bistvu kljub vsemu neka oblika fiksiranja razdelitve na upravljavce in na tiste, s katerimi upravljajo. V najboljšem primeru je to demokracija, ki temelji na pristanku tistih, katerim vladajo. Nasprotno pa socialistična demokracija predstavlja zgodovinsko obliko preraščanja osamosvojenega političnega predstavnštva, ukinitve razdelitve na upravljavce in na tiste, katerim se vlada. Tudi o tem bi morali v naši diskusiji reči kakšno besedo — kakšen je konkreten odnos med tema dvema zgodovinskima in logičnima vrstama demokracije; na kakšen način se povezujeta in na kakšen način se razvija neka zgodovinska sinteza, ki mora pomeniti napredek demokracije še vnaprej, v smislu neprestane krepitev elementov neposrednega demokratičnega sodelovanja množic v političnem odločanju.

Tretje vprašanje, ki gre po mojem tudi v okvir te teme, je vprašanje preraščanja neposredne demokracije v celovit sistem političnega odločanja. Tudi v tistih državah, kjer je neposredna demokracija naredila za zdaj največji korak naprej, je na neki način še zmerom ostala pritlična demokracija, tj., realen vpliv mladih čutimo največ na ravni podjetja, na ravni lokalnih skupnosti. Mnogo manjši vpliv je, če sploh je, v centrih političnega odločanja širše družbene skupnosti. Kaže se neko značilno protislovje, protislovje med širokimi možnostmi (ki nastajajo predvsem z razvojem samoupravljanja), da bi se različni interesi svobodno izrazili, da se izrazijo razne družbene zahteve in aspiracije, in možnostmi, da se te demokratske iniciative spremene v učinkovito politično akcijo, ki vodi h konkretnemu reševanju političnih vprašanj. Če bi neposredna demokracija ostala omejena na lokalne ravni, če bi ostala pritlična, potem bi nastala nevarnost, da bi bila neposredna demokracija samo paravan, za katerim se skriva nedotaknjeni monopol političnega odločanja državnih in partijskih vrhov. Prav zato je vprašanje, katere so te poti, po katerih se bo neposredna demokracija razrasla v celovit sistem političnega odločanja, vprašanje, na katerega morata praksa in teorija šele odgovoriti.

Četrto vprašanje, ki tudi zasluži našo pozornost, je, kako uskladiti neposredno demokratični proces političnega odločanja in učinkovito uresničiti dolgoročno politiko planskega razvoja družbe. Socializma si ne moremo zamisliti brez zavestnega usmerjanja družbenega gibanja, brez določenega programa družbenega razvoja. Neposredno demokratsko odločanje pomeni predvsem opredeljevanje občanov in delovnih ljudi v konkretnih vprašanjih, kjer jih vodijo njihovi neposredni interesi. Zelo mogoče je, da bodo posamezne ne samo majhne, ampak tudi pomembne odločitve, ki se sklenejo na tak način, v protislovju z dolgoročno, že prej sprejeto in proklamirano politiko. Na kakšen način naj se učinkovito usklajuje neposredno demokratsko odločanje o posameznih konkretnih vprašanjih družbenega razvoja s celovito politiko in njenim doslednim in učinkovitim uresničevanjem? Kakšno vlogo morajo v tem igrati politične organizacije, politične partije in druge oblike političnega organiziranja množic, kot so razne oblike ljudskih front, splošnonarodnih političnih organizacij in pod., ki so se pojavile in se bolj ali manj uveljavile v socialističnih državah. To je vprašanje, ki spada v temo naše diskusije tretjega dneva, mislim pa, da je to eno tistih vprašanj, ki se mu ne bomo mogli izogniti niti danes, ko bomo diskutirali o problemih neposredne demokracije.

To bi bilo nekaj vprašanj, za katera mislim, da jim moramo posvetiti pozornost v današnji diskusiji. Kot vidite, prostor za diskusijo je zelo širok in upam, da omogoča plodno menjavo mnenj.

W. HAUG, BERLIN:

Samo eno vprašanje imam: kolikor sem razumel, ste izhajali iz dveh predpostavk, iz hotenja množic po večji udeležbi in iz krize institucij. Moje vprašanje je: kako je s hotenjem množic po večji udeležbi, na kaj pri tem mislite? Na splošni položaj v vseh deželah ali na položaj posebej v nekaterih deželah? Mogoče bi namreč bilo, da se pri tem v mislih zlahka ravnamo po svojih željah, da predpostavljamo tisto, kar bi radi imeli, in da potlej odtod vidimo več možnosti, kakršnih sploh ni.

N. PAŠIĆ, BEOGRAD:

Tovariš Haug je želel, da bi o sproženih vprašanjih povedal tudi svoje stališče, kar naj bi omogočilo tudi boljšo razpravo. Tovariš Haug ima očitno svoje poglede o teh vprašanjih. Zato bi bilo za nas vse zelo koristno, če bi vsaj v najkrajših potezah povedal, kaj misli o problemu, o katerem sem govoril, o problemu preseženosti nekaterih institucionalnih oblik političnopredstavniške demokracije in o pritisku množic k novim oblikam politične participacije.

W. HAUG, BERLIN:

Vsakdo izhaja od neposredne skušnje v območju, v katerem je, in to je zame Zahodna Nemčija in Zahodni Berlin. Tam se je sprožilo neko gibanje, ki je prav zdaj usmerjeno k demokratizaciji, ki hoče doseči udeležbo množic. Druga plat je vsakdanja skušnja, da množice dozdevno za to niso pripravljene, in sicer, tako se zdi mnogim, preprosto iz tega razloga, ker z njimi tako manipulirajo, da dejansko do te udeležbe ne pridejo ali da slabo prihajajo do nje. Vprašanje za nas je zdaj: ali naj poskušamo odstraniti ovire, ki zadržujejo množice in ali naj pričakujemo, da bodo množice nato pokazale svoje hotenje po udeležbi in po njej delovale? Ali pa je problem v tem: kako sploh spraviti množice do tega, da bi jim ne le bilo do tega, da bi se osvobodile nasilja, ki izhaja iz institucij, da bi se mu torej izognile, sicer pa potlej vendar ostajale pasivne! Ne vem, če je položaj v socialističnih deželah tudi tak ali pa je morda dejansko mogoče graditi na tem, da je hotenje po sodelovanju in sovladanju v družbi tolikšno in da so za to že dane materialne možnosti, da je samovlado torej mogoče realizirati. Za našo situacijo je ravno značilna ne le osamosvojitve institucij, temveč na drugi strani tudi pasivnost množic. Tu gre seveda za obojestranski medsebojni vpliv. Vprašanje je, kako je mogoče uiti iz tega kroga. Ni mogoče predpostavljati, da bodo množice že prišle, če bomo le odstranili ovire. Vprašati je treba: kako je treba množice vzgibati, najprej sploh izraziti njihovo hotenje po udeležbi? Saj gre vendar zmeraj samo za majhne skupine, ki izražajo to zahtevo, resda v imenu množic — toda v resnici ločeno od njih.

M. SPINELLA, MILANO:

Sem Mario Spinella od italijanske komunistične revije »Rinascita«. Rad bi odgovoril na vprašanja, ki jih je pravkar postavil tovariš, zakaj v Italiji imamo bogate skušnje o množičnih gibanjih in zadnje čase, se pravi, zadnji dve leti, doživljamo tudi težnjo k neposredni demokraciji v teh bojih. Pomembno je, da lahko rečemo, da je ta težnja k neposredni demokraciji nastala spontano v gibanju neke zelo razvite družbe, kakšna je italijanska, v kateri je komunistična partija močna in v kateri so se v zadnjih letih dogajali veliki spopadi; vendar vse do pred dvema letoma se ti boji niso usmerjali v smeri neposredne demokracije. Zdaj pa so se te zahteve spontano uveljavile. Najprej so se uveljavile v študentskih gibanjih, takoj potem pa so se povezale z množičnimi gibanji

v tovarnah. Značilno je, da je v Italiji leta 1968 v množičnih bojih v Valdaganu, v tekstilnih tovarnah v Mestru, v kemičnih tovarnah v Pizi, v tovarnah steklenine itd. delavski razred postavil vprašanje neposrednega upravljanja. Rezultat teh bojev je, da zdaj italijansko delavsko gibanje prvič v svoji zgodovini zahteva (in ta zahteva se je uveljavila tudi na dvanajstem kongresu italijanske komunistične partije) skupščine vseh delavcev v tovarnah kot uradno priznana telesa, ki lahko razpravljajo o vseh vprašanjih v tovarniškem življenju, ne le o sindikalnih vprašanjih, o mezdah itd., temveč o vseh življenjskih problemih tovarne, torej tudi o proizvodnih problemih.

Navedel bom primer. V tovarni Pirelli, ki je največja kemična tovarna v Italiji, so delavci organizirali stavko, v kateri so sicer delali, vendar s polovično proizvodno hitrostjo. Svojih zahtev takrat niso uveljavili, dosegli pa so nekaj drugega — ustanovili so delavske skupščine. Pokazalo se je, da je vprašanje neposredne demokracije vprašanje množic, saj giblje delavski razred, saj to vprašanje giblje milijone študentov. To je pereče vprašanje v nekaterih kapitalističnih deželah. Vprašamo se lahko, zakaj je ponekod bolj pereče in drugod spet manj. Za Italijo mislim, da se je ta težnja lahko uveljavila, ker je bil položaj ugoden zaradi obstoja močnega delavskega gibanja, ki se je zmerom zavzemalo za množičen boj.

(neavtorizirana diskusija)

A. TANASE, BUKAREŠTA:

Gotovo je problem, s katerim se tu ukvarjamo, zelo pomemben in zelo aktualen. Vprašanje neposredne demokracije, o katerem danes govorimo, je zame vseskozi vprašanje odnosa demokracije in ustvarjalnosti množic. Množic ne pojmem kot antiteze ustvarjalnemu duhu in tudi ne v smislu nekritične množice, temveč kot množice osebnosti v nastajanju, ki so sicer na različnih stopnjah, toda v vsakem primeru kot osebnosti. Pri tem je nekaj zelo pomembnih elementov in opozoril bi na nekatere. Na primer: en element vprašanja, o katerem tu razpravljamo, je internacionalno vprašanje. Demokratično življenje posameznih dežel — o tem se vsi docela strinjamo — ni rezultat kompromisov in diplomatskih dogovorov tujih sil, mednarodnih pogodb, ampak je izključno rezultat razvoja notranjih sil, je plod dozorevanja notranjih sil, širine in globine delovanja teh sil za utrditev in razvoj demokratičnega življenja tako v neposrednih oblikah kot v okviru organiziranega institucionalnega sistema. Prvi in drugi, institucionalizirani ali direktni, sta dva pola neločljivo enotnega procesa demokracije.

V zvezi z neposredno demokracijo se mi zdi, da njena nujnost ne izvira samo iz negativnega dejavnika, kakršen je na primer težnja po birokratičnem osamosvajanju državnih organov, kakor bi utegnili razumeti iz nekaterih prispevkov na tem simpoziju. To vprašanje je tesno povezano z bistvom same socialistične demokracije, ki mora zagotavljati neomejene možnosti za izražanje ustvarjalnih moči ljudstva. V tem je torej dialektična enotnost teh dveh polov socialistične demokracije. Sicer pa ne verjamem, da so birokratične težnje, ki jih sicer ne podcenjujem, neka vrsta organske usodnosti, zgodovinske usodnosti, objektivne usodnosti, ki bi nujno zahtevala neposredno demokracijo. Ponavljam: oblike neposredne demokracije izvirajo v prvi vrsti iz samega bistva socialistične

demokracije. Organsko so povezane s predstavniki, institucionaliziranimi oblikami demokracije. Če dovolite, bom za ilustracijo navedel romunski primer. Postalo je že vsakdanja praksa, da se posvetujemo z vsemi kategorijami delavcev, kadar gre za vprašanje razvojne poti naše družbe ali za znanstveno utemeljitev politike ekonomskega ali kulturnega razvoja, ali pa kadar gre za uveljavitev novega in naprednega v družbeni misli in delu. Na primer: glavne dokumente nacionalne konference naše partije, predlogi za organizacijo okrajev in občinskih središč, nedavni zakon o šolstvu in celo temeljni zakonski dokumenti (kot je kazenski zakonik ali zakon o organizaciji in vodenju občinskih in okrajnih odborov) so dali v široko javno razpravo in so jih izboljšali na podlagi predlogov in hotenj, ki so se izrazila v teh debatah. S tem v zvezi se mi zdi posebno pomemben način, kako pri nas uporabljamo družbene skupnosti, ko se prav toliko opiramo na poglobljene študije, na znanstveno dognana dejstva kot na organizirano sodelovanje širokih množic državljanov. Za primer bom navedel vprašanje, ki je bistveno za delovanje in za napredek socialističnega sistema. Način delitve, ki ni izvedena avtomatično, skladno z načeli socializma samo zato, ker imamo socialistične produkcijske odnose. Pri uveljavljanju socialističnih načel delitve se lahko pojavljajo in tudi se pojavljajo razne anomalije, nesorazmerja, izkrivljanja. Trenutno v Romuniji na temelju dosedanjihkušenj in v skladu z rezultati tehkušenj postopno uveljavljajo nov sistem nagrajevanja, katerega temeljni namen je uskladiti in poenotiti splošne in posamezne interese, in sicer z organsko povezavo med dohodki in konkretnimi prispevki vsakogar tako v gospodarski in družbeni kot v kulturni dejavnosti. Ne da bi se spuščali v obrobnosti tega vprašanja, ki bi nas odvrnile od poglobitve teme tega simpozija, moramo vendarle reči, da razkriva način, kako smo to vprašanje rešili, določen element neposredne socialistične demokracije, ki ljudem nudi možnost, da sodelujejo pri upravljanju dežele, pri pripravljanju in uresničevanju njene politike, razkriva pa tudi elemente socialističnega humanizma: to so plemenite humanistične ideje o pravici in družbeni enakosti, ki se uveljavljajo v nenehnem izpopolnjevanju novega sistema družbenih odnosov, kajti najvišje merilo za vrednotenje človeka in njegovega dela je njegov resnični prispevek družbi. Ta primer sem navedel zato, da bi še enkrat poudaril, da je po mojem mnenju neposredna demokracija nujni, absolutno nujni, toda ne edini element socialistične demokracije.

M. BÜNING, FRANKFURT:

Govorniku bi želel postaviti vmesno vprašanje. Govoril je o dejavnosti partije v Jugoslaviji; hkrati pa smo lahko videli, da je v Jugoslaviji potekala v zadnjem času neke vrste mobilizacija množic proti nekemu možnemu zunanjemu »prijatelju«. Rad bi vedel, v kakšnem odnosu je tovrstna mobilizacija množic do neposredne demokracije množic, o kateri je govornik govoril.

Pripomba predsedstva:

Govornik je iz Romunije in je govoril o skušnjah iz te dežele.

M. BÜNING, FRANKFURT:

Oprostite, vidim, da nisem opazil, da je prišel moj predgovornik iz Romunije. Toda menim, da je tovrstno vprašanje pomembno za vse dežele, za vse socialistične dežele.

A. TANASE, BUKAREŠTA:

Težko je odgovoriti z nekaj besedami, toda pomagal si bom s primerom: zakon, ki opredeljuje eno bistvenih področij družbenega življenja, je na primer zakon o ljudskih odborih, o reorganizaciji teh odborov. Ljudski odbori so predstavniški organi države. Toda priprava tega zakona, ki je ustanovil nove organe in določil način njihovega delovanja, je doživela široko javno razpravo. Pripraviti načrt takega zakona in ga dati v razpravo vsemu ljudstvu, sprejeti številne predloge v zvezi z vsebino tega zakona in z demokratičnimi pristojnostmi ljudskih odborov — to je neposredna demokracija. Takšen zakon smo izglasovali v Romuniji. Ponavljam, ljudski odbori so organizmi predstavniške demokracije, toda sodelovanje vsega ljudstva za to, da bi bili bolj utemeljeni, bolj razviti kot pravi demokratični organizmi — to pa je vprašanje neposredne demokracije. Tako se pri kateremkoli primeru (in lahko navedem še druge podobne primere) usklajujejo, enotijo in povezujejo oblike neposredne demokracije, ki izboljšujejo družbene, politične itd. strukture, in oblike predstavniške demokracije. To razkriva po mojem mnenju dvojne značilnih vidikov: ne gre za to, ali obstaja eden ali več modelov socializma, kajti ti modeli obstajajo, so resnični. Vprašanje je, če so ti modeli, ki so drugačni od tradicionalnih, zakoniti ali niso. O tem nekateri tovariši dvomijo. Zato se uveljavlja nov element — interpretacija teh modelov. So zakoniti ali pa gre za izkrivljanje temeljnih načel socializma in internacionalizma? Kdor tako sodi, hudo greši. Predvsem nam mora biti jasno, kako je treba razumeti pojem modela.

Po mojem mnenju so tri možne razlage pojma modelov socializma. Prva: model socializma, ki je splošno veljaven in sintetizira, če hočete, bistvo skušenj vseh socialističnih dežel — to je čisti teoretični model, neizogibno abstrakten in zato neuporaben. Je samo zakladnica splošnih idej, ki lahko postanejo uporabne samo v konkretni zgodovinski perspektivi.

Druga razlaga: gre prav tako za teoretični model socializma, ki pa ni internacionalen, ampak nacionalen in izhaja iz ene dežele ali skupine dežel. To je konkretnejši model, toda ostaja na nacionalni ravni, izvira iz nacionalne socialistične skušnje. Opozarjam: mislim, da imajo prav ta model socializma danes za edini veljavni model, kar pomeni, da teoretični nacionalni model socializma samovoljno razglašajo za enotni internacionalni model.

In končno tretja razlaga: operacionalni model socializma, ki vsebuje celoto družbenih struktur in superstruktur (ekonomskih, demokratičnih, nacionalnih), ki jih ima vsaka socialistična dežela in od koder nastajajo konkretne oblike za razreševanje vseh problemov v zvezi z razvojem, organizacijo, vodenjem in izpopolnjevanjem družbenega življenja. Ta model ni teoretičen, temveč praktičen model — je pa edini, ki ga lahko uporabijo vsi, ki so prišli do nekih skušenj pri graditvi in razvoju socializma.

A. BIBIČ, LJUBLJANA:

Tu smo že govorili o bistvu neposredne demokracije. Postavlja se namreč vprašanje, ali je neposredna demokracija samo tista participacija, ki se dogaja zunaj institucij na fizično neposreden način. Mislim, da je neposredna fizična participacija v političnem procesu, ki ima tudi zgodovinsko tradicijo, saj se lahko sklicuje na avtoriteto antične demokracije, zelo pomembna oblika neposredne demokracije; hkrati pa moramo poudariti, da to ni edina oblika neposredne demokracije. Po mojem mnenju o neposredni demokraciji ne moremo govoriti kot o nasprotju institucije. Problem neposredne demokracije ne nastaja samo zunaj institucije, temveč se postavlja predvsem glede institucij, na eni strani, glede na to, koliko neposrednosti prodre v same institucije, na drugi strani pa je vprašanje v tem, da znotraj institucij in njihovih struktur vzpostavimo take odnose, da lahko temelj institucije na neki način vpliva na delovanje celotne institucije. Menim, da neposredna demokracija ni samo fizična neposrednost posameznikov pri odločanju — čeprav je to skrajna meja, h kateri bi morali težiti —, temveč je tudi strukturna integracija interesov v institucijo, njihova navzočnost v instituciji in s tem omejevanje in preseganje čistega političnega načela. V Jugoslaviji imamo nekatere politične oblike, ki so vsekakor šele na začetku, s katerimi pa že imamo nekatere skušnje — pričakujem, da bodo sociologi in politologi, ki imajo podatke, mojo trditev osvetlili — oblike torej, ki omogočajo širšo participacijo ravno zato, ker izhajajo iz tega načela neposrednosti. Ne le zato, ker so v večji meri navzoče neposredne demokratične oblike v antičnem smislu, temveč predvsem zato, ker se tudi v samo strukturo političnega sistema vključujejo interesi velikih družbenih skupin, kot so interesi kulture, zdravstva itd. To vsekakor pomeni, da je možnost za participacijo veliko večja, čeprav nastajajo v tem ambientu demokratične strukture posebni problemi, o katerih bom govoril jutri.

D. CLAUSSEN, FRANKFURT:

Oprostite, da ne morem razpravljati na temelju vnaprej pripravljenega teoretičnega prispevka, ki bi bil tukaj pravzaprav nujen, pa vendar bi želel opozoriti na nekaj aspektov v tej razpravi. Menim, da smo z zadnjimi diskusijskimi prispevki vendarle zadeli ob neko osrednje vprašanje, namreč to, kakšen je dejanski odnos med neposredno demokracijo in veljavnimi institucijami. Odločilno vprašanje je legitimnost tradicionalnih institucij, o čemer ni diskutiral noben govornik. Menim, da moramo preveriti, koliko so tradicionalne institucije legitime, pa naj si bo to v socialističnih deželah ali v kapitalističnih deželah, v katerih živimo. S historično analizo moramo raziskovati — tega seveda tukaj ne morem napraviti — specifične difference med politično strategijo, ki jo imamo v Zahodni Nemčiji, in strategijo, ki se mora razviti ob analizi družbe v socialističnih deželah. Za nas je pomembno vprašanje, ki ga je prej načel kolega iz zahodnega Berlina, namreč da obstaja navidezna vzporednost med široko apolitičnostjo množic v socialističnih deželah in v kapitalističnih deželah. Vsekakor moramo pri tem opozoriti tudi na specifično diferenco. Pri nas v kapitalističnih deželah velja načelo — če lahko nakažemo v tako skopih obrisih — da uvajamo proti razviti »strategiji

protirevolucije« zavarovalne ukrepe. Interese množic mora na neki način — in to je naš težavni položaj — eksemplarično zastopati študentsko gibanje, ki mora zdaj vsekakor poskušati, da s strategijo razjasnitve s pomočjo akcij zajame široke množice in da te množice pritegne k boju. S tem nastajajo za nas odločilni problemi, kar nas npr. privede v konflikt z revizionistično Komunistično partijo Nemčije, ker politizacije množic ne moremo in nečemo več izvajati prek parlamentarnega sistema, ker sodimo, da politične moči ne morejo osvojiti po parlamentarni poti. Zato smo se dokopali do stališča — in menim, da ga lahko tudi teoretično izvajamo iz analize položaja poznokapitalističnih držav — da smo zaradi modifikacije kapitalističnega sistema na temelju kapitalističnega produkcijskega načina celo mi v takšni zgodovinski novi fazi, da so za nas pojmi, ki sta jih Marx in Engels pravzaprav malo razčlenila in ki sta jih prikazala le v njihovi zgodovinsko-filozofski dimenziji, kot npr. v »Nemški ideologiji«, za nas osrednji problemi. Gre namreč za razvijanje pojma komunizma kot produkcije oblik medsebojnih odnosov, za ta pojem komunizma v konkretni praksi proti avtoritarni državi.

Ce smem dodati le še nekaj kratkih stavkov o razmerah v socialističnih državah: vprašljivo je, kakšen naj bo odnos med zakonodajnim organom in množico, iz katere pravzaprav sploh izvira legitimnost zakonodajnih organov. Odnos med partijo in množico bi morali raziskati s historično analizo, ki naj preveri, če namreč medtem ni nastal položaj, ko se kot temeljno vprašanje ne postavlja več — kot smo lahko slišali včeraj v nekaterih referatih — kako se naj partija obdrži kot gibanje, temveč, kako naj sploh oblikujemo neko gibanje in kako lahko odpravimo načelo zastopanja (Vertretungsprinzip) in organizacijo, ki temelji na nekih elitniških načelih, ter vprašanje, kako dejansko priti do novega razcveta prakse. To bo zelo težavno, ker ustaljene (etablirane) komunistične partije storijo vse, kar je v njihovi moči, da bi razbile organizacije zunaj partij, leve organizacijske oblike in eksplicitno revolucionarne organizacijske oblike v socialističnih deželah, da bi obdržale vodilno vlogo v družbi. Toda ta pojav bi morda res morali jutri opredeliti s historično analizo, zato da bi ugotovili, kakšen je odnos diktature proletariata do množic v tem zgodovinskem obdobju.

M. JODL, PRAGA:

Tovarišu Claussenu bi rad postavil tri vprašanja. Prosil bi ga, da teh vprašanj ne razume kot izzivanje. Prvo vprašanje: kaj so množice; kako tovariš Claussen ta pojem uporablja in ali ga lahko definira? Drugo vprašanje: ali študentsko gibanje v Nemčiji čuti, da je del množic, oziroma ali člani tega gibanja čutijo, da so člani množice. Tretje vprašanje: ali lahko iz tega sklepamo, da so množice pasivne do metod in prakse študentskega gibanja, na primer v Zahodni Nemčiji. Vprašanje je, ali so množice res pasivne in ali lahko iz tega sklepamo, da so politično nezrele; in če je tako, kateri so vzroki za to. In še zadnje vprašanje: če se študentsko gibanje in celotna tako imenovana nova levica v zahodni Evropi nima za del množic, ali ne obstaja potem nevarnost, da bo študentsko gibanje in cela nova levica postala nekakšen političen mesianizem.

(neavtorizirana diskusija)

D. CLAUSSEN, FRANKFURT:

Sprva bi želel povedati nekaj o pojmu množice. Menim, da bo za nas zelo težavno — in zato obstaja neka nevarnost v naši terminologiji — da damo konkretno opredelitev razredov v Zvezni republiki Nemčiji. Trenutno nam to ni mogoče, ker nam je postala podedovana teorija o razredih tako problematična, da nimamo nobene konkretne razredne analize, in k temu sodi tudi teoretična opredelitev položaja študentov in intelektualcev v razrednem boju. Lahko rečem oziroma nakažem misel, ki je teoretično ne morem dalje izpeljevati, da študentsko gibanje občuti, da je del sistema mezdne odvisnosti in tudi političnega sistema kot celote, da po drugi strani samo sprevidi svoje privilegije zavesti, ki si jih je pridobilo s procesom svojega izobraževanja in svoje vzgoje, in da samo natanko ve, da študentsko gibanje kot tako v metropolah sploh ne more postavljati vprašanja oblasti. Zato smo v položaju, v katerem gre za to, da premislimo strategije o tem, kako bi lahko razširili podlago in kako se lahko spremeni struktura študentskega gibanja tako, da bi se končno lahko oblikovalo v zahodni Evropi množično gibanje.

Nadalje bi želel spregovoriti o vprašanju pasivnosti množic. V Zahodni Nemčiji smo seveda v docela specifičnem položaju, ker se je zaradi razbitja klasičnega delavskega gibanja v fašizmu in zaradi neverjetnega terorja, ki so ga trpele množice v Nemčiji, razširila široka zavest nepolitične resignacije, ki se nikakor ne dá premagati s propagando za parlamentarni sistem s komunistično partijo. Iz te resignacije seveda izvira izolirani položaj študentskega gibanja in zaradi tega je naše agitacijsko delo zelo težavno. Dejansko obstaja problem političnega mesijanizma, toda mi si prizadevamo, da bi ga v naših specifičnih novih organizacijskih oblikah premagali. Skušamo nuditi v podjetjih, v zunajuniverzitetnih institucijah tam zaposlenim organizacijsko pomoč za samoorganiziranje in to morda sploh ne bo potekalo tako, kot smo si v začetku zamislili, da enostavno stopiš tja in rečeš: »Ljube množice, mi smo za vas in zdaj bomo naredili revolucijo, uspeh bo gotovo prišel!« Moramo znati potrpeti, da si bodo tudi ljudje zunaj univerze, ki morajo delati in živeti v zelo reakcionarnih institucijah, pridobili takšne skušnje iz političnih bojev, kakršne so študentsko gibanje končno privedle do tega, da se ima eksplicitno za socialistično gibanje, da si bodo torej tudi tam pridobili te specifične skušnje, in sicer z neposredno akcijo, ki jo moramo potem pretvoriti v organizacijo.

Še vedno pa ostaja odprto vprašanje celotnega zahodnoevropskega študentskega gibanja, ki zaradi vztrajanja in prizadevanja za neposredno demokracijo ne more pozitivno presoditi, kakšna naj bo prihodnja organizacija družbe, ki ne more nakazati nobenega načina, kako naj pride do centralizacije, kakšna bi lahko bila struktura neke nove družbe. Menim, da to izvira iz značaja tega gibanja kot odporniškega gibanja in da se lahko izoblikujejo specifične oblike organiziranja družbe šele na višji stopnji in da zatoj tega ne morejo zahtevati od nas.

M. SPINELLA, MILANO:

Oprostite, prosim, da se spet oglašam, toda ker se ni k besedi prijavil nihče drug, bom izkoristil to priložnost.

Vprašanja, ki so jih postavili tovariši iz Zahodne Nemčije, so za nas Italijane zelo zanimiva, saj tudi mi živimo v kapitalizmu. Način, kako so češki tovariši postavljali vprašanja zahodnonemškimi tovarišem, pa se mi ne zdi ustrezen, ker mislim, da je preveč shematičen, da izvira iz neke preveč splošne opredelitve levega gibanja, nove levice itd. Kadar uporabljamo te besede, moramo biti zelo previdni. Kajti nova levica v deželi, kakršna je Zahodna Nemčija, kjer ni organiziranega delavskega in socialističnega gibanja, je nekaj čisto drugega kot v kaki drugi deželi, na primer v Italiji, kjer obstaja organizirano socialistično gibanje. Mislim, da je seveda tako za eno kakor za drugo deželo jasno, da je nova levica v zadnjih nekaj letih opravljala zelo pozitivno funkcijo: zelo pozitivno v Zahodni Nemčiji, ker je ustvarila nove kali za odpor in protikapitalistični boj; prav tako pa je nova levica pozitivna v Italiji, saj je na neki način spodbujala spontano gibanje delavskega razreda, dala je večjo moč organiziranemu delavskemu boju in hkrati pomagala pri izčiščenju kritičnih stališč komunistične partije.

Na bolonjskem kongresu smo zelo jasno priznali, da imajo študentska gibanja, ki so tudi v Italiji še »bolj leva« kot komunistična partija, pozitivno funkcijo, in menili smo, da morajo študenti obdržati svojo avtonomijo, da jih komunistična partija ali druge politične sile ne smejo absorbirati in da so ta gibanja sestavina nekega splošnega gibanja, ki mu mi pravimo zgodovinski »blok«, s katerim hočemo kapitalizmu zadati odločilne udarce. (*Neavtorizirana diskusija.*)

Č. SADIKOVIĆ. SARAJEVO:

Da bi resnično pretehtali in zastavili problem demokracije v socialistični družbi, moramo vsekakor začeti iz temeljev, na katerih sloni marksistična koncepcija demokracije, postaviti moramo torej vprašanje o teoretični podlagi nove družbe in politične ureditve, ki bi bila temelj celotne graditve in funkcioniranja demokratskih institucij in ki bi hkrati bila instrument za merjenje vrednosti demokracije. Tisti, ki opazujejo od zunaj, že dolgo ne morejo več ugotoviti, kaj je tisto kohezivno, gibalno, bistveno, okoli česar se odvija razvoj socialistične družbe, njenih političnih in socialnih institucij, saj so prepričani, da teorija razrednega boja ne more več zadovoljiti družbe, v kateri so na revolucionaren način odpravili *privatno lastnino* in *državo* kot izrazito razredno organizacijo in da nova družba, če se hoče razvijati na trdnih temeljih, mora imeti izdelane teoretične podlage, ki edino lahko omogočijo zanesljivejšo in enakomernejšo perspektivo gibanja, ki se zaveda usmerjanja in načrtovanja družbenega napredka nasploh. Danes postaja vse bolj jasno, da če ne bomo utrjevali te globlje teoretične podlage oblasti in demokracije v socialistični družbi, tudi ne bomo mogli ustrezno ocenjevati stopnje že *ustvarjenega* v razvoju demokracije in socializma; v resnici smo prisiljeni, da uporabljamo *kriterije* in *merila* liberalne demokracije, kjer je primarno vse formalno proklamacijsko in institucionalno, medtem ko je bistvena vloga in funkcija demokratskih političnih institucij docela drugotnega pomena.

Po pravem marksističnem kriteriju je za oceno in vrednotenje demokracije primerno *angažiranje* temeljnih političnih in demokratičnih ustanov v ustvarjanju humanega družbenega ozračja, v realizaciji resnič-

nega interesa vsakega človeka, v poglobljanju in plemenitenju *enakosti, svobode in integracije*. Marksistična kritika spodbija liberalno državo in demokracijo prav zato, ker zraven idealnih teoretičnih določil in »širine« nista naredili nikakršne *bistvene spremembe* znotraj same družbe, ne dajeja zadovoljivih rezultatov glede *zboljšanja življenjskih razmer* človeka, saj za frazami o svobodi stoji resnična družbena neenakost in eksploatacija. In zasluga marksistične politične teorije je prav v tem, da je jasno pokazala, kako distanciranje države od temeljnih tokov družbenega gibanja ne ustvarja svobode, kakor to poudarjajo liberalistični misleci, ampak da to, prav nasprotno, omogoča resnično zasužnjevanje, podrejanje in odvzemanje pravic najširšim družbenim slojem. Temeljna slabost liberalne demokracije je v tem, da so politične ustanove, ki iz nje izhajajo, *skrajno neaktivne, neangažirane, nezainteresirane*, da bi vsakemu človeku omogočile blaginjo, kakor je to zapisano v njihovih programih; »država-nočni čuvaj« je, v tem kontekstu, prav zaradi tega *negativno-nevtralnega odnosa* do družbe eden temeljnih vzrokov resnične družbene neenakosti, nesvobode in dezintegracije.

Podlaga ureditve v socialistični družbi, v imenu katere so negirali liberalno demokracijo kot tudi vsako drugo obliko resnične nedemokracije, je lahko samo *skupni interes* kot kategorija, ki v duhu najvrednejših revolucionarnih demokratskih tradicij evropske politične misli sintetizira, označuje in izraža *resnično blaginjo vsakega človeka* celo neodvisno od njegove zavesti o konkretnih poteh njene realizacije. Tukaj se prav lahko vidi, da gre za tisti Marxov epohalni koncept *interesov proletariata* — ki je po svoji temeljni strukturi in vsebini pravi interes vsakega človeka ne glede na sfero, kateri znotraj meščanske družbe pripada — v času, ko po revolucionarni odpravi buržoazne države in privatne lastnine ne more biti proletariata kot razreda. Ker je uresničitev blaginje vsakega človeka, zato je skupni interes pravzaprav *temelj, glavni cilj in vsebina* vseh demokratskih in političnih ustanov, *jedro*, ki oblikuje demokracijo, narekuje njeno širino, stopnjo političnega sodelovanja, njegov ritem in intenziteto. In skupni interes ni samo *temeljna inspiracija oblasti in demokracije* v socialistični družbi in temelj reda, ki se ustanavlja »med nekdanjimi sovražniki«, ampak je hkrati tudi *edino pravo, znanstveno merilo* za vrednost neke demokracije. Konkretno pomeni, da je demokracija na višji ravni takrat, kadar ne glede na institucionalno-organizacijske specifičnosti intenzivneje uresničuje skupni interes kot *resnični interes vsakega človeka*, kadar družba z ostrejšim ritmom uresničuje *vsesplošni napredek* in kadar se izoblikujejo vse preciznejši obrisi Marxove prave človeške skupnosti; demokracija pa je, ravno narobe, na nižji stopnji razvoja, kadar njene ustanove počasi, neustrezno, neodločno uresničujejo ta interes, kadar torej *špekulirajo* s političnim sodelovanjem, ko zahtevajo *odobritev in privolitev* množic za vse svoje akcije in kadar vedo, da množice za to objektivno *niso sposobne*, kadar niso pripravljene, da dvignejo sposobnost ljudi na višjo stopnjo, da bi ti lahko ustrezno izkoristili svoje demokratične pravice, kadar *zlorabljajo* volilno odločanje, kadar pod plaščem demokracije in splošnega interesa ustvarjajo primarno svoj *partikularni interes* in kadar končno svojo akcijo v glavnem usmerjajo v to, da bi se obdržal socialni *status quo*.

Načelo skupnega interesa kot »duše« nove ureditve in kriterija vrednosti demokracije je edini način, da Marxovo »pravo demokracijo« strogo oddvojimo in omejimo od vseh mogočih *deformacij oblasti in*

demokracije v socialistični družbi, pa naj gre za stalinizem kot etatizem v razmerah družbene lastnine proizvodnih sredstev ali pa za anarhizem, ki je zares neposredno nasproten stalinizmu, toda je skrajnost, kar pomeni, da s stališča socialistične demokracije ni manj nevaren, saj temelji edino na iniciativi družbe, akciji »od spodaj«, s čemer *izključuje usmerjanje ali intervencijo subjektivitete*, brez česar pa si ne moremo misliti revolucionarne spremembe obstoječe družbe. Šele s pomočjo postulata skupnega interesa postaja mogoče, da po sistemu liberalne demokracije, ki je prava popolnost na svoji ravni, zgradimo politične in demokratične ustanove, ki so sposobne, da *revolucionarno transformirajo* družbo, da jih omejimo, oddvojimo od drugih podobnih ustanov, da jim naložimo naloge in naznačimo poti za opravljanje funkcij in se tako izognemo vsakršni *neadekvatni uporabi in zlorabi*, kar bi glede na njihovo intenzivirano vlogo imelo hude in škodljive posledice.

Če je demokracija v socializmu revolucionarna, vsaj z novo vsebino in dimenzijami akcije, potem mora biti neogibno *negiranje* vpeljanih, že prej ustvarjenih formalno-demokratskih uzusov, ki so seveda ustvarjeni in odmerjeni tako, da ne glede na obstoječe demokratske procese, boje, tekme, rivalstvo, konkurenco in vsiljevanje omogočijo *odslikovanje* meščanske družbe na političnem področju, da sfero politike *animira* ta družba in da s svoje višine spet seva te iste odnose. Resnično revolucionarna demokracija je predvsem prelom tega *zaprtega kroga* demokracije v meščanski družbi, njene nepremišljene konservativne, tradicionalistične logike nasprotnih političnih in socialnih tokov, in to ne zaradi želje nekaterih neposrednih animatorjev novih političnih in demokratskih ustanov, ampak prav po smernicah, ki jih narekuje temeljna inspiracija ureditve ne glede na to, odkod se v danem trenutku širijo *rešitveni demokratski impulzi*, ali je to »od spodaj« ali »od zgoraj«. Če se ohranja *kontinuiteto socialne revolucije*, kar se spet pokriva z odločnim bojem za uresničitev skupnega interesa, potem neogibno pride do nenehnega »širjenja« demokracije, ker oblast, pa naj bo še tako ambiciozna in vseobsežna, ne more nikdar regulirati vseh družbenih odnosov, ki so v tem kontekstu vse bolj raznovrstni, bogati, sestavljeni. In končno, načelo skupnega interesa je edina pot, da je v družbi že od samega trenutka, ko »prevzamemo« oblast, po optiki marksističnega razumevanja demokracije, nenehno *maksimalno mogoča demokracija*.

I. DUBSKA, PRAGA:

Tudi jaz bi rada opozorila samo na en problem, problem ne le za tovariša referenta, temveč za nas vse. Kolega iz Frankfurta je po mojem mnenju postavil zelo odkrito in stvarno vprašanje, namreč vprašanje aktivnosti in mobilizacije množic. Namesto odgovora bi lahko tudi njemu postavili vprašanje — ali dvomi o dejanskosti mobilizacije množic na Češkoslovaškem v lanskem letu. Toda to bi ne bilo tako pomembno za neko temeljno vprašanje, ki bi ga zelo rada postavila. V tej zvezi bi namreč tudi naš eksperiment lahko interpretirali tako, kot da gre samo za nove oblike istega fenomena, ki so ga tu že omenili, in sicer fenomena dolgoročne pasivnosti množic in spontanega izbruha politične aktivnosti. Tak fenomen lahko ugotovimo ne le v zelo razvitih deželah Zahodne Evrope, temveč tudi pri nas, v socialističnih deželah. Je neka poštenost

v teh fenomenih, so pa tudi nekatere zelo pomembne razlike, ne le v obliki manipuliranja, temveč tudi razlike tako rekoč v obstoječi bazi institucij. Tako se, če poskušamo razviti ta problem, zastavi po mojem mnenju bolj splošno vprašanje: ali je mogoče razviti perspektive socialistične demokracije samo iz notranjih odnosov socialističnih dežel in samo iz političnega območja — bodisi iz krize parlamentarne demokracije bodisi iz krize tako imenovanega birokratskega političnega režima. In če skušamo formulirati to vprašanje kot vprašanje o skupni alternativni moderne potrošniške družbe, potem so zelo pomembne razlike tudi v ravni kapitalističnih dežel v Evropi: zelo težko je teoretično govoriti na isti ravni o razmerah množic v Zvezni republiki Nemčiji in v Italiji. Isto velja za socialistične dežele: razmere na Češkoslovaškem se zelo razlikujejo od razmer v Bolgariji, mislim ne le na politične, temveč tudi ekonomske in splošno civilizacijske in kulturne razmere. Iz te podlage, ki je po mojem mnenju pomembnejša kakor posebno vprašanje o neposredni in posredni demokraciji in razmerju med tema dvema oblikama, se postavi bolj filozofsko vprašanje, od katerega so odvisna vsa ta podvprašanja, in to je vprašanje, ne kaj je neposredna ali posredna demokracija, temveč, kaj je pravzaprav subjektiviteta?

Z. ŠT'ASTNY, BRATISLAVA:

Spregovoril bi nekaj besed o problemih demokracije, aktivnosti in sodelovanja, predvsem glede na naš položaj na Češkoslovaškem. Omenil bi predvsem problem pasivnosti množic ter problem aktivnosti in sodelovanja množic. Poskus, ki smo ga naredili pri nas, da bi ugotovili, kakšno je javno mnenje, nam daje objektivne podatke za razčlenjevanje tega problema. V naši politični pomladi januarja, februarja in marca 1969, potem ko je nekdanji partijski in državni voditelj Novotny že odstopil, je menilo 75 % respondentov (v našem poskusu ugotavljanja javnega mnenja), da je to, kar hočemo uvesti, socializem in demokracija, da torej hočemo okrepiti demokracijo. Ko se je potem naša pomlad nadaljevala — v juniju in juliju, ko je bilo napisanih znanih 2000 besed — je 86 % respondentov menilo, da hočemo uvesti gibanje usmerjanja k socializmu, medtem ko 9 % ni vedelo, kam vodi to gibanje. Sodelovanje množic v politiki, demokraciji je bilo velikansko, to ni bilo nikakršno neorganizirano ali anarhično sodelovanje, temveč je potekalo po določeni poti. Kaj imenujejo naši ljudje socializem, kaj jim pomeni ta beseda? Naši ljudje sodijo, da pomeni socializem tudi izboljšanje življenjske ravni, tudi boljše načrtovanje in boljše produkcijo v gospodarstvu, vsekaror pa vključujejo v ta pojem tudi predvsem politična vprašanja, kot so svoboda, demokratična diskusija. V marcu ali aprilu je bila politizacija prebivalstva pri nas maksimalna. V središču zanimanja ljudi so bili politični časopisi, TV in radio. Več ko 80 % respondentov v našem reprezentančnem raziskovanju je izjavilo, da tisk, TV in radio izražajo njihovo mnenje, njihovo lastno pojmovanje socializma in demokracije. Okoli 50 % respondentov pa je izjavilo, da imajo novinarji zdaj večji ugled kot prej.

In potem je prišel 21. avgust. 95 % naših ljudi je zavzelo ista stališča kot novinarji, izenačili so se z njihovim delom na radiu in TV, z njihovimi političnimi komentarji, kakšna naj bo naša pot, naša vizija socializma, nov način življenja, nova oblika demokracije. Naši

ljudje so tako avgusta kot septembra vedeli, kakšna mora biti vodilna vloga KPČ in KPČ ni nikoli zgubila svojega vodilnega položaja. 95 % respondentov meni, da je ta avtoriteta vsesplošna. Toda pri tem moramo vedeti, da je odstotek prek 90 nerealen, saj so v to število prav gotovo vključeni tudi ljudje, ki so zadovoljni z vsakim pojmovanjem. To se je potem pokazalo septembra. Splošno raziskovanje javnega mnenja je pokazalo, da je 87 % respondentov menilo, da pri nas ni socializem v nobeni nevarnosti, 8 % do 10 % respondentov pa je bilo mnenja, da socializmu pri nas grozi velika nevarnost. Kakšni ljudje so to? V splošnem so to starejši ljudje, ki imajo temeljno izobrazbo, nekateri med njimi so tudi člani partije. Argumenti, s katerimi dokazujejo, da je bil pri nas socializem ogrožen, so bile: 1. cenzuro so uničili, ni je bilo več; 2. svoboda je bila prevelika; in 3. da smo zelo veliko kritizirali, ne le sami sebe, temveč tudi druge, tako imenovane bratske socialistične dežele in njihove politike. Po mnenju teh ljudi socializma niso toliko ogrožali notranji problemi kot predvsem zunanji. V maju se je odstotek ljudi, ki menijo, da je pri nas socializem v nevarnosti, povečal že na 30 %, njihovo število torej narašča. Od teh meni 33 %, da povzročajo nevarnost notranje konservativne sile. Le manjši del je mnenja, da socializmu grozi zunanja nevarnost. V septembru je anketa pokazala, da ti anketiranci sodijo, da je socializem s to vlado, ki je zdaj na čelu naše države, v varnih rokah.

Socializem bomo pri nas dosegli le takrat, če bodo vodilni ljudje omogočali množicam, da bodo sodelovale, in ko bodo omogočili takšno demokratično pot, kakršna je bila poprej. Menim, da je to docela jasno mnenje za reakcijo v sociološkem pomenu besede na problemu sodelovanja množic in na problemu neformalne demokracije.

M. BÜNING, FRANKFURT:

Nekoliko sumljivo se mi zdi, če pojem politizacije osvetljujemo z izsledki anketiranja javnega mnenja.

Številke, kot so 88 % za socializem in 93 % za višjo demokracijo ne povedo sploh ničesar, če je tovrstno zastavljanje vprašanj v teh anketah, ki jih vsi dobro poznamo, povedano vnaprej in ima anketiranec pri odgovarjanju le to možnost, da odgovarja z da ali ne, ali v najboljšem primeru s tremi alternativami. Kvečjemu lahko rečemo, da se ob teh številkah — kot so 88 % ali zaradi mene 70 ali kakršenkoli odstotek — izrazi neprijetni občutek, da so se v nekem obstoječem družbenem položaju, npr. na Češkoslovaškem, pokazali neki načini obnašanja, birokratski načini obnašanja ali kaj vem kaj vse, ki delujejo na neki način okrnjujoče, ne le za individualno, ampak tudi za kolektivno razvijanje njihovih možnosti; in če je bilo rečeno, da je bila ta politizacija v nekem časovnem razdobju tako rekoč na višji ravni, in če to dokazujemo samo z nekimi številkami iz anketiranja mnenja, potem se mi to zdi napačno pojmovanje politizacije. Saj tukaj končno ne gre za to, da imajo neke množice zelo dvomljivo stališče do nekaterih vprašanj, ki jih potem končno le spet zanje rešujejo nekatere institucije ali partije. Pri procesu politizacije gre bolj za proces, v katerem se množice, ki so v njem udeležene, zavejo svojih potreb — in tega ne morem jasneje izraziti, kot če rečem, da se zavejo svojih potreb. To lahko poskušam nekoliko pojasniti s primerom iz zahodnonemškega študentskega gibanja.

V boju proti prisilnim zakonom o izrednem stanju, ki se je opiral na precej aktualno liberalno zavest, smo lahko ugotavljali na univerzah izredno visoko stopnjo politizacije v smislu, ki sem ga prej omenil. Toda v enaki meri, kot se je boj proti zakonom o prisilnem stanju zaključil s porazom, ki je bil verjetno nujen, se je v popolnoma enaki meri začel proces, ki je to psevdopolitizacijo znova polariziral. To je proces, v katerem so se — in to kažejo naše skušnje v zadnjem semestru na zahodnonemških univerzah — šele v boju in v samoorganizaciji, ne le v enostavnem zastopanju abstraktnih ali empirično ugotovljenih interesov, kot so boljše planiranje, boljše raziskovanje ali boljše štipendije, ali podobnih interesov, temveč natanko šele v samoorganiziranju v tem semestru, ko so se v naraščajočem obsegu, pri vse večjem delu študentov — v zelo trdih bojih in tudi ob razcepu v samem gibanju — izoblikovale potrebe, ki jih še vedno lahko zelo tvegano ovrednotim zgolj kot neposredne potrebe. In prav s tem v zvezi je tudi problem, o katerem ste prej govorili, namreč subjektivnost. Menim, da lahko to tukaj do neke meje konkretno opredelimo le tako, da tukaj prisotne povprašamo, kakšno je njihovo praktično zanimanje za ta kolokvij; to pomeni, da ugotavljamo, kakšen konkretni interes imajo tukaj navzoči, razen tega, da morda objavijo rezultate, ki so jih tukaj dosegli. Kako so povezani z množicami, kako so povezani z nekim gibanjem, pa naj bo abstraktno — demokratično ali pa ga označujemo za socialistično, kako so z vsem tem povezani posamezniki, ki so prišli na ta kolokvij, zakaj so sploh prišli sem in kaj pričakujejo, da se bodo tukaj naučili ali vsaj kaj novega slišali, kar bo pomembno za njihovo praktično delo in ne za to, kar kot posamezniki delajo na svojem delovnem mestu.

J. HYSEK, PRAGA:

Področje, ki se z njim posebej ukvarjam, je ekonomika in družbeni vidik demokracije v produkciji, še posebej v industrijskih podjetjih. Zdajle pa bi rad povedal svoje misli o nekaterih splošnejših vprašanjih, o katerih razpravljamo na tem kolokviu.

Prvič: kako lahko utemeljimo trditev, da obstaja v svetu splošna težnja k neposredni demokraciji, k večji participaciji ali celo k nekaterim oblikam samoupravljanja? Mislim, da moramo odkrito priznati, da je ta trditev hipotetična, teoretična konstrukcija, da je logično nadaljevanje prepričanja, da smo na začetku novega obdobja razuma, dobe racionalnosti. In na področju participacije so nekatera znamenja, ki to prepričanje lahko potrdijo. Sklicujemo se lahko na primer na skušnje tako imenovanih avtonomnih kolektivov, ki jih je ustanovil Tavistock inštitut v Londonu, ravno tako pa tudi na skušnje nekaterih socialističnih dežel. Toda kar se tiče praktičnih dokazov — glede tega pa moramo reči s Shakespearom: »to je zdaj vprašanje«. Vseeno pa je ne samo naša pravica, temveč celo dolžnost, da smo glede tega optimisti.

Drugo vprašanje pa je odnos med neposredno demokracijo in institucijami. Mislim, da v sodobni tehnični družbi ne moremo obvladovati zapletenih nalog, ki jih pred nas postavlja ekonomsko, družbeno in politično življenje, drugače kot s pomočjo nekaterih institucij. Zamisel, da bi lahko živeli brez institucij, je docela utopična. Kaj takega bi nas pripeljalo do popolnega propada. V resnici moramo vprašanje postaviti

čisto drugače: katere institucije, kako naj delujejo, kateri notranji in zunanji pogoji bodo omogočili, da bodo delovale ustrezno, kako naj se spoprimemo z nenehno nevarnostjo birokratizacije itd. Prepričani smo, da je ključ do institucij, ki ne bodo vladale ljudem, ampak jim bodo služile, razvijanje neformalne demokracije. Zagotoviti moramo ne samo polno pravico, da ljudje v te institucije volijo svoje predstavnike, temveč jim moramo dati tudi pravico, da svoje predstavnike v vsem njihovem delovanju nadzorujejo; poskušati moramo, da vzpostavimo nepretrgano izmenjavo informacij med predstavniki kolektivov in člani teh kolektivov. Upam, da bom imel pozneje priložnost, da razložim, kako bi te zahteve uresničili na področju samoupravljanja v industrijskem podjetju.

V. STANOVČIĆ, BEOGRAD:

Že ko smo sklepali o dnevnem redu tega kolokvija, so nekateri izrazili kritične pridržke ob predlogu, da bi na dnevni red dali tudi vprašanje neposredne demokracije. Zato bi rad poudaril nekaj dejstev, ki nas prepričujejo, da se, kadar proučujemo prbolem socializma in demokracije, ne moremo izogniti vprašanju neposredne demokracije. Celo oblike predstavniške demokracije imamo za demokratske edinole zato, ker v volilnih procesih *sodelujejo* volivci, t. j., sodelujejo razmeroma široke družbene skupine.

Izraz neposredna demokracija uporabljajo v različnih pomenih. Predvsem mislijo nekateri s pojmom neposredna demokracija samo na nekatera demokratična gibanja — na tako imenovana množična gibanja. Drugi poudarjajo nekatere demokratične ustanove, v katerih poteka neposredno odločanje, sodelovanje, mislijo torej na nekatere redne kanale, ki omogočajo, da občani, volivci, člani raznih poklicnih skupin itd. sodelujejo. Po mojem mnenju moramo v pojem neposredne demokracije vključiti tako prve kot druge elemente, t. j., tako nekatera gibanja kakor nekatere institucije, saj bi, ko bi prvi ali drugi element izpustili, pojem neposredne demokracije osiromašili, hkrati pa bi se prekršili nad razumnim premišljanjem in nad najbolj temeljno vsakdanjo uporabo besede demokracija. Velikokrat lahko opazimo, da izraz demokracija oziroma demokratsko gibanje uporabljamo tako za nekatera spontana gibanja množic kakor za demokratične programske zahteve nekaterih organizacij in pod.

Toda v vsakem množičnem gibanju in v institucijah neposredne demokracije nastajajo nekateri problemi, težave, ovire, protislovja in celo paradoksalne situacije pri uresničevanju »neposredne demokracije«. Ne bi se spuščal v podrobnosti, mislim pa, da je vsem znano, da imamo po eni strani tehnične težave, po drugi strani pa se borimo z nekaterimi političnimi odpori.

Politično se, ne glede na to, za kakšno družbo gre, upirajo predvsem tiste skupine, ki so si že zagotovile monopol političnega odločanja ali dominanten vpliv. Tehnične težave izvirajo predvsem iz zapletenosti življenja v sodobni družbi in iz tega, da o vseh vprašanjih ni mogoče razpravljati na neposredno demokratski način. Temeljna sredstva in oblike kakršnihkoli koncepcij in poskusov uresničevanja neposredne demokracije imajo svoje meje. Začnimo kar s *splošnim zborom*, z zborom vseh občanov, volivcev, članov nekega gibanja in podobno — te oblike v širši skupnosti že ne moremo več uporabljati. Zato tega temeljnega in najvaž-

nejšega sredstva zaradi tehničnih problemov in težav danes ne moremo več uporabljati v širših razmerjih, kakor so to lahko počeli nekoč. Toda v ožjih lokalnih in delovnih skupnostih to sredstvo lahko uporabimo. Potem imamo institucijo *referenduma*, ki se zanjo, kakor smo videli, poteguje v svojih referatih veliko kolegov, celo tako zelo, da izražajo vrsto kritičnih pripomb, zakaj te institucije pri nas v globalni družbi ne uporabljamo pogostejše. Vendar pa je znano, da tisti, ki formulirajo vprašanje za referendum — to pa je navadno ožji krog ali politična elita, včasih tudi strokovno telo —, ti že s samim načinom, kako postavijo vprašanje, o katerem naj odloči referendum, lahko že bistveno prejudicirajo rezultat in tako referendum uporabijo kot sredstvo za manipuliranje z množicami, kot demokratično fasado za v resnici zelo nedemokratične cilje in postopke. Politična zgodovina od rimskih časov do danes je polna zlorab referenduma oziroma plebiscita. V Franciji se je po prvih letih revolucije vse prenašanje oblasti na ožje skupine in končno na Napoleona dogajalo s pomočjo plebiscitov in referendumov in v nekaj letih je bilo več plebiscitov in referendumov, od katerih je bil vsak v temelju le še en korak na poti k nedemokratični obliki politične ureditve ob množični podpori zelo širokih slojev. (Na primer: »neposredno ljudsko glasovanje« je potrdilo: ustavo iz leta 1795, ki je vzpostavila oblast direktorija; ustavo iz 1799, ki je dala vso izvršilno oblast trem konzulom, izvoljenim za deset let; ustavo iz 1802, ki je Napoleona razglasila za dosmrtnega konzula; ustavo iz 1804, ki je vzpostavila cesarstvo. Prav tako je vladavino Napoleona III. od 1852 do 1870 štirikrat potrdil plebiscit.) Po mojem mnenju danes De Gaulle v Franciji uporablja referendum in plebiscit na podoben način.

Tudi institucija *ljudske iniciative* ima svoje meje, saj če pride zelo veliko predlogov, potem v resnici tisti, ki opravljajo selekcijo, odločajo, kateri predlog bodo dali v javno razpravo, to pa pomeni, da se spet dogaja subjektivna izbira. Celotno neposredno volitve, ki so prav tako oblika neposrednega sodelovanja občanov-volivcev v demokratičnih procesih, so zmerom na neki način omejene.

Naj končam: kadar govorimo o gibanjih, raznih grupah, ki pritiskajo na javno mnenje, o aktivnosti prek tiska in drugih sredstev množičnih komunikacij, imamo pravico prav tako tudi v teh primerih govoriti o nekem neposrednem sodelovanju v političnem življenju teh grup in slojev. Glede na vprašanje, ki si ga pogosto postavljamo: »Ali so množice zares zainteresirane, da bi sodelovale?«, se zdi meni več kot očitno, če gledamo statistike, da v velikem številu posameznih primerov ljudje niso zainteresirani, da bi sodelovali, so pa tudi zgodovinske situacije, za katere je odveč, če navedem številke ali iščem neke posebne dokaze, ko so bile množice izredno zainteresirane. Glede tega se, tako menim, s stališča demokratične teorije in prakse postavlja neko zelo važno vprašanje, kaj je z institucionalnimi kanali in kje so možnosti, da širše množice, občani, proizvajalci na razne načine vplivajo in sodelujejo v tistih trenutkih, kadar vidijo, da so njihovi interesi ogroženi ali pa kadar želijo vplivati na rešitev nekega družbenega vprašanja. In zato, če pride do resničnega aktivnega sodelovanja samo včasih, menim, da je pomembno, da temu sodelovanju omogočimo neke institucionalne možnosti.

Drugi vzrok, zaradi katerega množice nerade in ne zmerom z navdušenjem sodelujejo v neposredno-demokratiških oblikah, je ta, ker se tam, kjer se množice lahko vključijo v proces odločanja — to je navadno

na ravni lokalnih skupnosti ali delovne skupnosti — ne odloča o bistvenih stvareh za življenje širših družbenih skupnosti in samih teh ljudi. Važne odločitve se sklepajo na širših družbeno-političnih skupnostih in oblike neposredne demokracije so neprikladne v procesu odločanja o važnih vprašanjih. Kar pogosto ponujamo množicam, ni prava resnična možnost, da bi odločali o vitalnih vprašanjih svojega družbenega življenja. Pa zato, ker ne morejo sodelovati v odločanju o važnih vprašanjih, ljudje nočejo sodelovati v odločanju o vprašanjih, ki so drugotnega pomena.

Glede odnosa med gibanji in institucijami se danes zelo pogosto srečujemo pri nekaterih gibanjih z izjavami, deklaracijami, boju proti vsakemu institucionalizmu. Politična zgodovina pa medtem kaže, da neinstitucionalna gibanja v resnici predstavljajo samo prvo fazo vsakega gibanja. Spomnimo se krščanstva, ki se je začelo kot neinstitucionalno versko množično gibanje, preraslo pa je v zelo rigidno institucijo cerkve. Ali pa evolucije gibanja britanskih trade unionov od chartizma kot spontanega in množičnega neinstitucionalnega gibanja do sodobnih trade unionov — etabliranih in konformistično vključenih v širši kontekst socialnih institucij. Spomnimo se, da se je fašizem po izrecnih programskih deklaracijah svojih vodij začel kot »gibanje proti vsem partijam«, da pa je takoj po prevzemu oblasti iz svoje lastne naredil dovoljeno »državno partijo«. Spomnimo se na koncu tudi komunističnega gibanja, ki se začne z neformalnimi skupinami in z nezdiferenciranim gibanjem, kakršna je »zveza« somišljenikov, ki pa na koncu, še posebej tam, kjer komunistične partije pridejo na oblast, preraste v rigidno formalizirano organizacijo. Toda ob dejstvu, da vsako gibanje preraste v neke institucionalne oblike, se srečujemo na začetku gibanja še z enim pojavom, in to je karizmatično vodstvo. Z njim se srečamo tudi danes v gibanju nove levice. Če ima danes sploh kakšne »institucije«, potem je to neko število vodij, mi pa, ki se učimo iz politične zgodovine, ne želimo gibanja, v katerem bi bile edine »institucije« osebnosti, v katerem so vodje edine institucionalizirane in več ali manj oformljene »organizacijske celote«. Saj se na koncu koncev skrivajo v tem velike nevarnosti. Spomnimo se spet vloge Savonarole, Robespierrea, Stalina, Hitlerja in cele vrste drugih vodij, ki so svoje karizmatične sposobnosti na koncu institucionalizirali v družbeno moč, v arbitrarno in osebno oblast. Če predpostavimo, da bo vsako gibanje na koncu koncev dobilo neke institucionalne oblike, potem bi že danes radi vnaprej vedeli, kakšne bodo te oblike, katerih institucionalnih oblik neko gibanje na sprejema, jih kritizira, jih želi porušiti, katere pa nam bo ponudilo. Sodoben človek, ki je skušal nasilje režima tako imenovanih množičnih gibanj, ne more biti zadovoljen s tem, da bo ostalo vse za zmerom romantična spontana aktivnost množic, kjer bo prišlo do najpopolnejše demokratizacije; ker mobokracija ni demokracija; mobokracija morda najhujše negira vse tisto, kar demokracija v sodobnem življenju pomeni in lahko pomeni.

W. HAUG, BERLIN:

Tovarišu iz »Socializma« sem zelo hvaležen, da je sprožil razpravo o tem, da je vpeljal nove pojme. Mislim, da je mogoče s tem, kar se je pokazalo kot monolog dveh stališč, morda nadaljevati v razpravi. Rad bi poskusil pospešiti ta začetek razprave.

Tema »socializem in demokracija« je morda najprej opredeljena preveč nedoločno; kajti socializem in demokracija pomenita ali isto ali pa ne socializem ne demokracija ne pomenita ničesar. Mislim, da smo si v tem kar precej edini. Toda ker je to ravno tako sinonimno, je v razpravi težko stopiti na trdna tla. Z zdaj predlaganimi pojmi: *institucije* na eni, *gibanje* na drugi strani morda lahko to bolje storimo. Institucija bi torej pomenila celotno državno-družbeno-organizacijsko ureditev in bi vsebovala tudi del tega, na kar mislimo s pojmom socializem, pa tudi del tega, na kar mislimo s pojmom demokracija. Glede demokracije bi morda morali imenovati pravila participacije; tudi pravila diskusije, ki npr. veljajo v tem prostoru, spadajo k institucijam.

Zdaj bi rad navedel nekaj pripomb k nasprotju med značajem gibanja socializma in njegovim institucionalnim značajem in pri tem navezujem na različne izpeljave iz doslejšnje razprave. Zdi se mi, da je treba biti do neke mere nezaupljiv do načinov participacije, ki se opirajo na ankete ali volitve. Čeprav utegnejo biti številke, ki jih je navedel tovariš iz ČSSR, pomembne in poučne in čeprav imam tudi sam vizijo socializma, ki jo navdušeno deli pretežna večina prebivalstva, vendarle menim, da moramo biti do vsebinskega pomena takih števil in do političnega pomena takih anket zelo skeptični. Rezultati teh anket lahko pravzaprav pomenijo samo *aklamacijo*; zelo visok odstotek je ob nekem trenutku aklamiral za neki režim. To še ni vsebina, vsebina sploh ni bila ugotovljiva; ostane zgolj »mnenje«. Ostane mnenje, ki ga ni mogoče ločiti od predsodka ali zablode. Ostane tako rekoč nekakšen nadzorni mehanizem propagandnega uspeha ali identifikacije; vse to pa še ni tisto, na kar je očitno upal tovariš, ki je navajal številke: namreč vsebinska demokracija.

Če bi hoteli narediti pojma gibanje in institucija uporabna za razpravo, bi morda morali premisliti materialno vsebino demokracije in ta premislek vpeljati v diskusijo. To ni razveseljivo početje, kajti prvi aspekt je zelo prozaičen, to vsi vemo. Socialistična demokracija je najprej vprašanje družbenega bogastva. Družbeno revščino in nemoč, prevlado pomanjkanja in slabosti je težko odpraviti z demokratičnim statutom, odpraviti jo je mogoče samo s tem, da se preobrat pogojev materialne produkcije in reprodukcije družbenega življenja zgodi v zelo dolgotrajnem delu, ki stane zelo veliko truda, da se akumulira družbeno bogastvo. Zato mora spadati k opredelitvi tega, kaj se lahko imenuje socialistična demokracija, poleg vseh institucionalnih aspektov še neki pojem: kako bo v deželah, ki še niso dosegle ravni, na kateri so ta vprašanja le še tehnična vprašanja, kako bo v teh deželah stekel ta proces, kako naj organizirajo npr. industrializacijo v deželi, ki je prišla do socializma na predindustrijski ravni? Kajti demokracija — taka bi bila vsaj moja teza — stoji in pade s tem, če se posreči rešiti materialne probleme — kolikor naj bi ne bila zgolj navidezno početje. Za socialiste velja obveza, da organizirajo ta proces, da odpravijo stisko in ustvarijo materialno podlago za možnost te odprave. Ta perspektiva mora biti — po mnenju skupine, s katero sem prišel sem — vključena v pojem demokracije.

Je pa še neki aspekt, ki je v hudem nasprotju s tem in prav tako z aspektom participacije. Ta tretji aspekt pomeni nekaj, česar smo se npr. mi naučili v zadnjih letih pod pritiskom argumentov študentskega gibanja v naši deželi. Impulzi za to študentsko gibanje so prišli od daleč, s Kube, s Kitajskega, prej so prihajali tudi iz Jugoslavije. Naučili smo se, da to,

kar se na splošno imenuje subjektivna komponenta, ni nekaj nespremenljivega, temveč da je v nekaterih situacijah celo lahko neka instanca, neka moč, ki postane glavna ovira za nadaljnji razvoj, ki jo je torej treba spremeniti ali katere sprememba je odločilna zahteva dneva. Razmišljati pa bi bilo treba o nastajanju medsebojnih odnosov med oblikami participacije in spreminjanjem tistih, ki na ta način participirajo. Razmišljanje v tej smeri bi morda moglo premakniti togo nasprotje med tovariši od SDS in drugimi, ki so zbrani tukaj. Malomeščanska zatohlost, zamrznjeni standardi, ki jih je kot dediščino pustil za sabo meščanski propad, postajajo vendar za večino tovarišev z Vzhoda in Zahoda čedalje bolj občutna in odločilna ovira pri poskusih, kako zares izpeljati socialistično demokracijo.

Ta izvajanja nikakor niso mišljena kot pouk. Pojasnila naj bi le, kako to, da zahodnonemški tovariši v diskusiji spet in spet vztrajajo pri nekaterih aspektih. Prevladujoča skušnja zanje je to, kar v Zahodni Nemčiji mislimo s fašističnim potencialom. Po drugi strani pa v socialističnih deželah sicer ne vidimo fašističnega potenciala, ta izraz bi bil tu čisto nesmiseln; toda po našem mnenju je npr. velika napaka Novotnyjevega režima, da ni resno premaknil »subjektivnih faktorjev«. Zato politična pomlad sprva ni mogla biti nič drugega kakor odtajanje trupla. Tako malo je bilo poprej spremenjenega, da se je zdaj, ko se je led stalil, nenadoma mogočno postavilo spet toliko stališč, ki jih ni prej nihče resno napadel in ki so preživela vmesno razdobje docela nespremenjena. Moj predlog za razpravo je, da bi vendarle skupaj z mano premislili tale problem: demokracija, to se ne more kratko malo imenovati svoboda, svobodno delovanje za vse to, kar je zdaj; ne, demokracija mora biti neki način svobode, ki prvič tudi zares osvobodi to, kar je zdaj svobodno; ki napada temeljne strukture obnašanja, organizacije od osebnega do socialnega življenja in jih prvikrat socializira, zanje razvija nove socialistične oblike.

Morda bi lahko tovariši od SDS prispevali k temu svoje skušnje in ne le nadomeščali pomanjkanje praktikalne jasnosti ali to pomanjkanje kompenzirali z rigorizmom, nekakšnim golim zaklinjanjem, ki ima domala pietistične poteze. Namesto tega bi lahko prispevali konkretne skušnje, ki smo jih v Zahodni Nemčiji dobili pri poskusu, da bi omogočili učne procese v bazi, pri čemer — od družinskega in seksualnega življenja, od vzgoje otrok do poklicnega delovanja — poskušamo najti oblike, v katerih ni več razklanosti med politiko in osebnim oz. poklicnim bivanjem posameznikov.

D. CLAUSSEN, FRANKFURT:

Na neki način se docela strinjam s tovarišem Haugom, da so različno obravnavana vprašanja v razpravi privedla do tega, da tukaj zastopamo pozicije v obliki monologov. To nikakor ni bil naš namen in morda bi lahko prav na nesporazumu, ki ga je ekspliciral predzadnji govornik, npr. za naše gibanje — kolikor to niso bili zavestni nesporazumi — vendarle še nekaj razjasnili. Seveda vsekakor obstajajo najrazličnejše težave, npr. če raziskujemo dialektiko reforme na Češkoslovaškem, da seveda na neki način govorimo nekako mimo ljudi in tudi mimo neposrednih interesov češkoslovaškega prebivalstva. To je objektivna nevarnost in me-

nim, da je natanko tako tudi takrat, kadar govorimo o našem lastnem prebivalstvu, ker obstaja tudi tedaj objektivna nevarnost, da govorimo mimo ljudi, ki se udeležujejo tega procesa. In zato mislim, da je zelo pomembno, kar je poudaril tovariš Haug, namreč da smo v začetku našega gibanja vselej govorili o neposrednih potrebah in da nam je pravzaprav šele v teh zadnjih dveh letih študentskega gibanja v Zahodni Nemčiji postalo jasno, da je struktura potreb širokih množic in tudi naša lastna struktura potreb zgodovinsko spremenljiva in da se ne moremo zanašati na to, da se struktura potreb neposredno izraža in da se lahko neposredno preoblikuje v socialistično prakso. Pri tem enostavno pozabljamo na procese socializacije, na organizacijo vsakdanjega meščanskega življenja sploh. Menim, da so to problemi, ki zadevajo tudi socialistične dežele, da je ureditev vsakdanjega življenja še obremenjena s tradicijo, da je nujno še danes obremenjena in da se šele po analizi lahko razvije možna strategija za odpravljanje te tradicije socializacije in vsakdanjega življenja in da lahko šele preoblikovanje vsakdanjega življenja daje konkretne perspektive za neposredno demokracijo. Za začetek morda le nekaj informativnih stavkov o značaju študentskega gibanja v Zahodni Nemčiji. Seveda je docela jasno, da to gibanje postaja s pomočjo meščanskih množičnih medijev in sploh množičnih občil ideološki pojem, ker ti množični mediji težijo k temu, da probleme personalizirajo in jih povezujejo z osebnimi motivi »vodenja«. Menim, da so nekatere vodstvene strukture, ki so obstajale v študentskem gibanju, dejansko nastale več ali manj zaradi agitacijsko — retoričnega naskoka nekaterih tovarišev, ki so lahko formulirali probleme na veliko višji ravni, z neko stopnjo abstrakcije in hkrati neko stopnjo konkretizacije, in prav zato so se potem vse avtoritarne določitve, ki nastajajo na neki univerzi ali v vsakdanjem življenju, prenesle na te levičarske voditelje. Popolnoma jasno je bilo, in menim, da smo prav to skušali doseči v zadnjih dveh letih, ker smo to pač morali skušati doseči, da te strukture odpravimo, in menim, da nam je to uspelo le s tem, ker je v bojnih položajih, v katerih smo bili, moralo veliko več tovarišev sodelovati pri odločitvah, prav tako pa smo lahko z začetkom samoorganiziranja, kot je potekalo npr. pri samoorganiziranju teoretičnega dela, pri samoorganiziranju v politično-praktičnem pogledu vendarle v nekaterih razsežnostih odpravili te avtoritarne vodstvene strukture. Popolnoma nam seveda to ni uspelo, tega res ne bi zmogli nihče, rad bi videl organizacijo, ki ji je do danes to popolnoma uspelo. To pa ne pomeni, da se ni več treba še naprej bojevati za to, da odpravimo avtoritarne vodstvene strukture, iz tega sledi za nas, da so procese političnih odločitev (študentsko gibanje je od vsega začetka izhajalo iz načela, da obstaja kot eksplicitno plebiscitarno gibanje) v velikih teach-ins itd. izvajali vsi udeleženci. Menim, da je samo po sebi umevno, da so govorniki z agitacijskimi in teoretičnimi prednostmi seveda preformulirali te odločitve, da pa je prav to povzročilo, da smo to teoretično prednost spoznali, zaradi česar so se potem oblikovali takšni delovni kolektivi, ki so začeli s samoorganiziranjem teoretičnega in praktičnega političnega dela.

Drugi problem, ki se nanaša na socialistične države, je ta, da je na Češkoslovaškem postala nekakšna zgodovinska nujnost, da odpravijo Novotnyjev režim. Ob tem sploh ni potrebno, da se pogovarjamo o tem, ali je to kontrarevolucionarno ali revolucionarno dejstvo ali kaj vem kaj, ampak moramo enostavno sprevideti, da se je tam začel neke vrste

proces oddaljevanja od neke ustaljene oblike struktur, ki odločajo v družbi. Po drugi strani pa je s tem povezano vprašanje mobiliziranja — kar mi iz diskusije češkoslovaškega tovariša ni postalo jasno — namreč, da je obstajala široka udeležba, tako rekoč na ravni oblikovanja mnenja, široka udeležba in zanimanje za politiko, da pa mora to ostati nepolitično vse dotlej, dokler ne more postati praktično. Vsekakor so odločitve opredeljevale tudi nekatere zunanje razmere in tudi ogrožanje Češkoslovaške in bi morda sicer bile drugačne. Vsekakor pa se nam vendar dozdeva nevarno, da so si npr. ideje reprezentativne demokracije in meščanske svobode predstavljali na neki morda nujni, a naivni način. V povezanosti z ideologijo meščanske demokracije ne moremo uresničiti neposredne demokracije; nato lahko skorajda odgovorimo s Heglovimi besedami, tako da se nanašajo na množice, kajti »tam, kjer jih zastopamo, ne obstajajo«. Menim, da se v realnem življenjskem procesu neke družbe, v vsakdanjem življenju, v produkciji sami, ti problemi zvečine tehnološko skrajšujejo s tem, ko mobiliziramo množice za to, da bi tehnologija bolje delovala. Zato, da bi dojeli dialektiko reforme, moramo na eni strani razčleniti proces liberalizacije, v katerem je nujno, da se nekatere podjarmljene, ambivalentne strukture zavesti, ki so nastajale v vsakdanjem socialističnem življenju v postalinističnih razmerah, sploh šele prvič lahko uveljavijo. V tem procesu liberalizacije se morda odpira razsežnost neke politične prakse, ki jo je treba šele na novo odkriti. Ta proces se lahko potem sprevrže in se lahko usmeri proti skupini, ki je vodila proces liberalizacije. To je proces skušenj in učenja v samostojni politični praksi, v kateri se prvič zlomi pasivnost, v katero so bile množice zaklete zaradi birokratskih aparatov.

I. BABIĆ, ZAGREB:

Začel bom z vprašanjem nekega udeleženca v razgovoru: ali bi lahko to, kar zdajle tukaj govorimo, povezali z našo teoretično-praktično skušnjo; zakaj smo pravzaprav prišli na ta zbor; v čem je naše bistveno zanimanje? Tako bi poskušal odgovoriti kar se da na kratko.

Prvi bistveni razlog za mojo prisotnost je to, da tukaj teoretsko govorimo o demokraciji in socializmu. Vsi, ki delamo v politično-teoretičnih disciplinah, vemo, da je temeljna tema politične teorije — demokracija. Vse sodobne knjige s področja politične teorije so bolj ali manj obdelava te središčne teme. Ker predavam in raziskujem na področju politične teorije, me seveda zanima, kaj bodo na to temo rekli moji tovariši. To je na kratko moje teoretično zanimanje za ta zbor.

Drugo zanimanje je bolj praktičnega značaja. Sem član uredništva »Kulturnog radnika«. Ta časopis je zadnja leta poskušal izdelati teoretično-praktično problematiko mesta in vloge delavskega razreda v sodobni družbi, še posebej socialistični, in največ smo se ukvarjali z Jugoslavijo. In prav zato, ker bi socializem moral biti realizacija vlade tega razreda, je zanimivo s tega praktičnega stališča razmišljati na temo, koliko se ambicija delavskega razreda zares uresničuje.

Zdaj bi poskušal na kratko povedati svoj temeljni odziv na prejšnje prispevke. Prof. Pašić je v svojem preliminarjem prispevku pokazal, da je demokracija povezana s samim bistvom socializma, ker da je socializem, on ga tako definira, sistem, ki daje pogoj za družbeno eksistenco

pod neposrednim nadzorom množic. Zato hoče socializem odpraviti politično posredovanje, odpraviti osamosvajanje oblasti kot cilja nad družbo itd., kar prof. Pašić tudi izvaja. Če sploh je nekaj, kar se imenuje politični sistem socializma, potem bi prav ta njegova bistvena določitev morala biti tisto, o čemer se vsi strinjamo.

Ce je socializem *per definitionem* demokratična družba in to družba takšne demokracije, v kateri imajo delovne množice (seveda ne v smislu manipulacije s temi množicami, ampak v nekem emfatičnem smislu, da bomo te delovne množice razumeli kot delavci, kmetje in delovna inteligenca, tj. kot vse družbene sloje) vlogo usmerjevalca temeljnih družbenih procesov, tj., one odločajo o bistvenih družbenih vprašanjih. Če se s tem strinjamo, potem ni primerno, kot so to delali, da pozneje vnašamo v diskusijo abstraktna razmišljanja o tem, ali je demokracija dobra ali izkrivljena oblika vladavine, ali lahko oblike neposrednega odločanja prinašajo tudi slabe rezultate, pa jih zato tudi ni treba zagovarjati in pod. Na tej isti liniji je bilo v diskusiji tudi nekaj takih intonacij, češ da človek iz množice morda niti ne ve za svoje prave interese. To pomeni, da bi mu morali na neki način prišepniti ta njegov »pravi« interes. To so zelo zanimiva vprašanja, ki seveda spadajo v splošno razpravo na temo o demokraciji. Taka vprašanja lahko zastavljamo v nedogled in vprašali bi lahko tudi na primer, če je dopustno, da demokracijo vsiljujemo tudi tistim, ki je nočejo. Če se na primer nekdo hoče podvreči absolutni vladavini imperatorja, ali je sprejemljivo, da mu odrekamo to njegovo voljo in da mu vsiljujemo nekaj drugega? To so vse zelo zanimiva vprašanja, toda zdí se mi, če bi sprejeli to, kar je prof. Pašić preliminarно rekel o bití socializma, da bi nas vsa ta vprašanja vodila v abstraktne teoretične razprave, ki pa niso premislile svoje začetne točke, tj., nimajo metodološkega okvira, ki ga mora imeti vsaka diskusija.

Tako bi jaz zase začel na točki, da je socializem družba, ki uresničuje neposredno vlado delovnih množic. To je »neposredna demokracija«, to ona pomeni. Zdaj pa bi, če grem od te teoretične postavke naprej, vprašal: ali se je to v socializmu, kakršnega danes kot družbo poznamo, uresničilo? To se sprašujem v imenu tistega praktičnega interesa, v imenu katerega so nas tudi prosili, naj svoja teoretična razmišljanja povežemo s praktično skušnjo, katere sodniki ali priče smo.

Moj odgovor, v katerem ne bom navajal ne statistike ne podatkov, bi bil, da tega socializem še ni uresničil. Pa tudi ne naš jugoslovanski. To je tisto, kar ostaja še kot naloga. Ob vseh progresivnih ukrepih, ob vseh progresivnih aranžmajih, ki so jih predlagali ali sprejeli in institucionalizirali, to vendarle še ni uresničeno.

Zakaj se je to zgodilo v socializmu, v socialističnih državah, to je dolga in sestavljena tema, katere ne morem izčrpati in tega tudi ne nameravam. Toda ena bistvena zapreka do ustvarjenja neposredne socialistične demokracije, o kateri govorimo, je bilo in ostalo zgodovinsko dejstvo, da se je profesionalna revolucionarna politična avantgarda spremenila v profesionalno vladajočo politično elito. Seveda vloge profesionalne politične elite v globalnem smislu ne moremo že s samim tem negativno oceniti; profesionalna politična elita je, recimo, v naši državi, naredila zelo progresivne in zelo revolucionarne posege. Ker lahko v njeno zgodovinsko bilanco vpišemo zelo dosti pozitivnosti, je čisto mogoče, da so med nami taki, ki bi hoteli vse, kar je v bistvenem pomenu

storila, oceniti kot pozitivno. Tudi če se strinjamo s tem, da je profesionalna politična elita v bistvenem storila vse, kar je bila njena zgodovinska revolucionarna naloga, se lahko vprašamo: kaj ni nevarnosti, da bo to elito zamenjala neka druga elita, ki te kvalitete ne bo imela? Ali z drugimi besedami: ali socializem, če se resnično hoče uresničiti, lahko v zgodovinski praksi dopusti to, kar je Pareto teoretično opredelil?

Iz dela pri našem listu vemo za veliko dejstev, ki kažejo na to, da delavci v naši industriji in industrializiranem gospodarstvu bistveno ne vplivajo na globalne družbene odločitve, od katerih je odvisna njihova neposredna demokracija v kolektivih. Mnogi podatki nam tudi kažejo, da delovni kmetje ne sodelujejo v marsičem, o čemer odločajo, od česar pa je odvisna njihova usoda, na primer o socialnem zavarovanju na vasi, o davčni politiki itd. Mnogi indici kažejo tudi na to, da delovna inteligenca ne odloča učinkovito in neposredno o marsičem, kar je njen bistveni interes, čeprav do neke meje odloča. To je vse zato, ker naš politični sistem še ni zadosti odprl vrat delavcem, delovnim kmetom in delovnim intelektualcem, ker zanje ni zadosti propulziven, tako da bi našli prostor v tem sistemu, da bi lahko sami efektuirali družbene odločitve, ki jih bistveno zadevajo. Osebno menim, da je to temeljno vprašanje za analizo naše politične prakse, temeljno vprašanje, ki je vredno, da se nad njim zamislimo.

Zdi se mi, da je naš samoupravni sistem v Jugoslaviji, skoraj dve desetletji bo, odkar smo ga uvedli, s tem, da je prinašal demokratske prvine, razvijal demokratsko ozračje, odpiral po administrativno-etatičnem obdobju do neke meje demokratsko igro, izrgel na površje številne segmente, številne sile, ki se zavedajo tega temeljnega dejstva in ki razmišljajo, kako moramo razrešiti nekatere krizne situacije. Videti je, da je za nas v Jugoslaviji še posebej važno, da se ti segmenti in te sile na neki način dogovore o tem, kaj bi bilo vredno, da predlagajo, in katere so poti, da bi to zares tudi uresničili, da preprečimo nevarnost, ki otipljivo nastaja, namreč nevarnost, da naš politični sistem omogoči vladavino elit in njihovo sukcesivno prihajanje na politični oder. To nevarnost lahko ustavimo samo, če efektuiramo proklamirana načela socializma, ki nam jih je zelo natančno razložil prof. Pašić.

Q. HOARE, LONDON:

Zelo sem presenečen nad tem, da so nekateri razpravljavci uporabljali izraze, kot je npr. participacija. Vsaj v Veliki Britaniji nam pomeni participacija nekaj, kar kapitalistični razred nudi delavcem in študentom, da bi jih zadovoljil in tako otopil revolucionarno ost. Pojem participacije lahko sprejememo samo iz taktičnih razlogov. Popolnoma jasno namreč je, da tisto, kar so marksisti vedno zahtevali, ni participacija, marveč oblast. Vedno so se borili za oblast v proizvodnem procesu. Borili so se za direktno oblast proizvajalcev. Zato menim, da je razpravljanje o smislu participacije, razpravljanje o tem, ali množice resnično žele participirati, docela napačno zastavljeno. Glede tega, kaj množice žele, bi želel opozoriti na to, da vsaj v Veliki Britaniji 75 % vseh stavk ni zaradi povečanja mezd, temveč vsebujejo zahteve, kako pridobiti proizvajalcem v različnih oblikah oblast nad proizvodnimi procesi. Lanskega maja je bilo v Franciji ob velikih gibanjih množic popolnoma jasno,

da se velika večina delavskega razreda zavzema za to, da nadzoruje svoje delovne razmere. Tega ne more spremeniti niti okoliščina, da je bilo prav v majskih gibanjih precej pomanjkljivosti v kritični zavesti in organizacijskih oblikah, ki so jih množice imele na voljo in ki so jim zato onemogočile, da bi dosegle temeljni cilj. Glede evropskih socialističnih držav je dejstvo, da v večini ne obstajajo niti zunanje oblike niti fasada neposredne oblasti proizvajalcev nad proizvodnimi procesi. Jugoslavija sodi v drugo kategorijo glede na obstoj delavskih svetov. Zdi se mi, da je bila dosedanja razprava precej abstraktna, čeprav je uvajanje tržnega socializma v Jugoslaviji pretekla leta spremljala vrsta problemov in pojavov. Mislim na pojave kot množična nezaposlenost (oprostite, morda ni množična in velika, pa vendarle je), izvoz delovne sile v kapitalistične dežele, velike razlike v dohodkih, resne dislokacije proizvodnih objektov, dejstvo, da tovarne delajo z minimalnimi zmogljivostmi itd. Ko sem omenil dislokacije proizvodnih objektov, merim na to, da je do njih prišlo zaradi decentralizacije planiranja. Vsi ti problemi po mojem mnenju jasno kažejo, pa če govorimo z jugoslovanskim delavcem ali navadnim državljanom, da so za ta vprašanja vsi zelo zainteresirani in to neposredno, živo zainteresirani. Čeprav je res, da jugoslovanski delavci niso šli v kolektivno akcijo proti tem pojavom, v akcijo, da bi jih odpravili, je prav, če vprašamo naše kolege iz Jugoslavije, kaj je s temi pojavi, zakaj je do njih prišlo, kaj pomenijo in kakšne implikacije vsebujejo za vrednotenje sedanjih institucij socialistične demokracije v Jugoslaviji. Očitno je, da ti problemi zajemajo tako vprašanje stopnje kritične zavesti kakor tudi organizacijske oblike. Zelo bi bilo koristno, če bi razpravljali o teh problemih, in to konkretno razpravljali. Hkrati pa bi morali vzporedno razpravljati tudi o oblikah spontanah kolektivnih akcij, do katerih je prišlo v preteklosti v Jugoslaviji zunaj institucionalnih oblik, ki jih vsebuje ustava. Mislim konkretno na študentsko akcijo v Beogradu in drugih mestih Jugoslavije v preteklih letih in predlagam, da kot tovariši, ki smo se sestali v Ljubljani iz različnih dežel, razpravljamo o teh vprašanjih v ozračju iskrenosti in konkretnosti.

(neavtorizirana diskusija)

A. TANASE, BUKAREŠTA:

Dovolite mi, da postavim le štiri teze.

Prva teza: odnos do demokracije. Parlamentarne demokracije prav tako kot neposredne demokracije ni konec z volilno ali plebiscitarno demokracijo, temveč zajema vsa področja družbenega življenja.

Druga teza: Institucionalna demokracija, ki ne temelji na neposredni demokraciji in ki ni z njo enotna, preide v birokracijo, v ne-demokracijo, v formalni predstavniški sistem brez dejanskega sodelovanja zainteresiranih in prizadetih ljudi.

Tretja teza: Neposredna demokracija, ki nasprotuje predstavniški, institucionalni demokraciji ali ne-demokraciji preide v anarhijo, ki je destruktivna, antidemokratska. Njena enotnost nastaja iz skladnosti znanstvenih kriterijev o organizaciji in vodenju družbenega življenja z demokracijskimi merili sodelovanja in s humanističnim načelom, ki opredeljuje edini aktivni subjekt in edini cilj demokracije — svobodnega človeka.

Četrta teza: V vseh njenih oblikah, posrednih ali neposrednih, si demokracije ne moremo zamisliti brez svobode posameznika in človeške skupnosti na eni strani; brez sistema načel o vodenju in organizaciji, ki mora biti znanstveno utemeljen in ki se nepretrgano spreminja in izpopolnjuje, na drugi strani; kajti celo romantičnost demokratičnih revolucionarnih gibanj ne more odmisлити znanstvenih kriterijev in terminov, v katerih se postavljajo vsa vprašanja strukture in dinamike družbenega življenja.

I. KRISTAN, LJUBLJANA:

V diskusiji se je več vprašanj povezovalo in enkrat so povezovali celo pojma neposredne demokracije in njene učinkovitosti. Z druge strani smo se znašli pred vprašanjem, ali naj imamo neposredno demokracijo za institucijo ali za gibanje itd. Zdi se mi, da v Jugoslaviji v prvi vrsti raziskujemo vprašanje učinkovitosti neposredne demokracije.

Mislim, da je v večjem delu jugoslovanske teorije ustaljen **pojem neposredne demokracije** ne kot demokracije, ki bi jo danes lahko dosegli v pomenu antične demokracije, prvobitne demokracije grškega polisa (drugo je vprašanje, če je to lahko neki daljnji končni cilj gibanja k demokraciji), v jugoslovanski teoriji smo prevzeli pojem demokracije v pomenu procesa in gibanja, ki spodbujata kar največ delovnih ljudi, kar največ naših državljanov k odločanju o bistvenih vprašanjih tako na globalni ravni družbe kot na lokalni krajevni ravni, na ravni podjetja, na ravni krajevne skupnosti.

To pomeni, da v jugoslovanski politični teoriji razumejo neposredno demokracijo v širšem smislu kot to, kar zajamemo s pojmom družbenega samoupravljanja: z uvajanjem delavskega samoupravljanja smo začeli leta 1950 v tovarnah in ga potem uvedli na vsa področja družbenega življenja, prek uvajanja tako imenovanih funkcionalnih samoupravnih skupnosti na področju prosvete, zdravstva itd., in vertikalnega povezovanja delovnih ljudi v specializiranem drugem domu skupščine od občine do zvezne skupščine.

Če torej vzamemo vprašanje pojma neposredne demokracije, moramo ugotoviti, da je v jugoslovanski politični teoriji to globalno vzeto neposredna demokracija, če postavimo družbo nasproti državi, se pravi, da neposredno demokracijo razumejo kot proces osvobajanja družbe izpod državnega tutorstva itd.

V tem pomenu je samoupravni proces torej neposredna demokracija, toda znotraj tega samoupravnega procesa moramo vseeno reči, da se proces samoupravljanja ne odvija v čistih neposrednih oblikah, kar pomeni, da se ne odvija v obliki neposrednega odločanja tako na zboru delavcev v tovarni kot v obliki neposrednega odločanja volivcev na referendumu za neko širšo skupnost — občino, republiko ali federacijo, ampak imamo cel splet posrednih in neposrednih oblik v tem sistemu samoupravljanja in znotraj tega sistema samoupravljanja pa se kažejo birokratizem, ločitve organov samoupravljanja od njihovega temelja, se pravi odtujitev tega samoupravljanja od temelja, tako od delavcev v delavski organizaciji kot od občanov na ravni družbene skupnosti.

V jugoslovanskih iskanjih torej teh oblik in teh poskusov neposredne demokracije nikakor ne idealiziramo, v naši politični teoriji se popolnoma zavedajo, da te oblike neposrednega samoupravljanja, ki jih imamo mi,

nikakor niso tiste idealne, in da je sodelovanje delavcev in sodelovanje občanov pri odločanju o teh vprašanjih, o katerih se odloča na globalnem družbenem temelju, zaenkrat še minimalno in nas nikakor ne zadovoljuje. Pri nas je veliko socioloških raziskav, veliko anket, ki s številkami ugotavljajo, da je sodelovanje delavcev v nekaterih delovnih organizacijah v procesu odločanja in njihov vpliv na delo delavskega sveta nezadosten in minimalen in da se zato veliko število delavcev procesa ne udeležuje več in se tudi nimajo več za vključene vanj itd.

Zaradi tega se po mojem mnenju zastavlja bistven problem nadaljnega razvoja institucije delavskega samoupravljanja v dveh smereh.

Eno vprašnje je, kako okrepiti zvezo *predstavniških organov, organov samoupravljanja s temeljem*, drugi problem pa je *vprašanje odgovornosti* predstavnیشkih organov temu temelju.

Če začnemo s prvim vprašanjem — vprašanjem, kako okrepiti in povečati zvezo predstavnیشkih organov delavskega samoupravljanja, tj. delavskega sveta v podjetju in drugih organov, zunaj tega pa še institucionalnih oblik delavskega predstavnیشtva v skupščini, se pravi v drugem domu v skupščini, kako okrepiti zvezo teh predstavnیشkih organov s temeljem, z delovnim kolektivom. In tukaj moramo poudariti, da mi v naši praksi še iščemo učinkovite in dobre rešitve, ker tukaj ni te učinkovite oblike odgovornosti teh predstavnیشkih organov temu temelju, delovnemu kolektivu, delovnim ljudem in občanom. Še vedno iščemo, kako bi se uprli temu, da se delavski svet ločuje od delovnega kolektiva, kako bi se uprli birokraciji delavskega sveta, kako bi se torej učinkovito uprli tem pojavom, zaradi katerih v nekaterih anketah veliko število delavcev meni, da delavski svet ne predstavlja večinskega mišljenja v delovni organizaciji, nekatere ankete pa navajajo celo števila, da je samo 20 % delavcev mnenja, da delavski svet predstavlja mnenje večine, vendar je to prav gotovo le v majhnem številu delovnih kolektivov.

To pomeni, da zveze med temeljem in organi delavskega samoupravljanja še ne delujejo, da niso zadosti razvite, kljub temu, da imamo veliko število tako imenovanih neposrednih oblik povezovanja delavskega sveta z delovnim kolektivom, to so zbori delavcev, to so sestanki sindikata v tovarnah, pa tudi različne ankete, toda vse te oblike, tako vsaj kaže, niso dovolj, saj je videti, da ta zveza ne deluje dovolj.

Na drugi strani je drugo vprašanje, tj. *problem odgovornosti predstavnikov*, odgovornosti organov delavskega samoupravljanja in organov drugih oblik samoupravljanja, odgovornosti, ki naj bi jo imeli do temelja. Pri nas je to eno najbolj aktualnih vprašanj in zdi se mi, da bo od tega odvisen v prihodnje ves nadaljnji razvoj našega sistema samoupravljanja, od tega, kako bomo rešili vprašanje odgovornosti predstavnikov, odgovornosti organov samoupravljanja do temelja. V tej smeri se srečujemo z *dvema aspektoma odgovornosti*, ki sta še posebno pomembna. To je vprašanje odgovornosti organov samoupravljanja, delavskega sveta in drugih organov upravljanja do temelja, do delovnega kolektiva, drugo pa je vprašanje odgovornosti strokovnih služb za določila, ki jih je sprejel in potrdil delavski svet.

Prvo vprašanje, tj. vprašanje odgovornosti, ali bolje oblik odgovornosti delavskega sveta, je, vse tako kaže, za zdaj ostalo nerešeno, ker smo še vedno v dilemi, ali je za večjo učinkovitost organov samoupravljanja pri delu mogoče, ali je treba zraven politične odgovornosti, ki se v glavnem kaže v tem, da lahko odpokličejo delavski svet ali pa druge

organe samoupravljanja, ali je mogoče in tudi potrebno, da preidemo na oblike različnih pravnih odgovornosti, predvsem na materialno odgovornost. Nekateri se zavzemajo za to in trde, kako bi za delavski svet (pa tudi zaradi večje učinkovitosti delavskega sveta pri njegovem delu) bilo primerno, potrebno, da bi vpeljali še *materialno odgovornost*, se pravi, da bi delavski svet — člani delavskega sveta morali tudi materialno odgovarjati za svoje odločitve, ki so bile delovnemu kolektivu v škodo.

Seveda pa smo to rešitev in stališče v večini zavrgli, saj se zastavlja vprašanje, če bi, potem ko bi uvedli materialno odgovornost, sploh še kakšen delavec hotel biti član delavskega sveta. Videti je, da pri tej rešitvi, ko bi delavski svet tudi materialno odgovarjal za svoje odločitve, nihče ne bi hotel biti član delavskega sveta. Prav zato je videti, da v bližnji prihodnosti ne bo mogoče iskati naprej v tej smeri, ampak bomo morali okrepiti oblike politične odgovornosti, odpoklica itd.

V tej smeri se postavlja dilema, kako je z odgovornostjo strokovnih služb za odločitve, ki jo je strokovna služba pripravila za delavski svet in ki jo je delavski svet potem sprejel, pozneje pa so se pokazale škodljive posledice: ali strokovna služba potem, ko je delavski svet odločitev sprejel, ni več odgovorna za to odločitev ali je odgovorna tudi še potem.

To je dilema, ki je še vedno odprta. Videti je, da je večina vendarle mnenja, da je strokovna služba odgovorna za strokovne aspekte rešitve, ki jo je predložila delavskemu svetu in ki jo je delavski svet sprejel, v tem smislu, da je dolžna opozoriti delavski svet na vse aspekte, ki izhajajo iz predložene rešitve, na vse mogoče škodljive in druge posledice, in šele, če delavski svet teh opozoritev ne bi sprejel ali če bi sprejel celo odločitev, ki nasprotuje tem strokovnim nasvetom in opozoritvam, šele tedaj bi strokovna služba ne bila odgovorna za rešitev, ki jo je predložila, in za sprejeto odločitev. Se pravi, v tej smeri gredo iskanja o vprašanju te odgovornosti.

Še mnogo teh vprašanj je, pri tem pa sem se ustavil, ker so tovariši iz Frankfurta postavili konkretno vprašanje, kako se to dogaja v Jugoslaviji, kako iščemo v smeri, da bi mobilizirali širše množice v sodelovanju, demokraciji.

Še nekaj bi dodal: ali je mogoče postaviti neposredno demokracijo kot nasprotje institucionalnim oblikam. Tudi jaz mislim, kakor so to nekateri že poudarili, da tukaj ni mogoče postaviti neke dileme v alternativnem smislu, se pravi, da bi morali iskati rešitev v tem, da bi odpravljali predstavniške institucionalne oblike demokracije in iskali rešitev samo na neposredni ravni. Kljub temu pa je to zaenkrat nemogoče, mislim pa, da moramo iskati kar najbolj učinkovito zvezo med predstavniškimi organi in njihovim temeljem.

N. PAŠIĆ, BEOGRAD:

Predlagam, da za danes končamo z zasedanjem; upam, da bomo na vprašanja, ki smo jih postavili na dnevni red za jutri — mislim na nekatera vprašanja, ki smo jih načeli v diskusiji, pa so ostala brez odgovora — odgovorili v nadaljevanju naše jutrišnje diskusije, saj so ta vprašanja tako in tako med seboj prepletena in bomo o njih lahko govorili v našem nadaljnjem delu.

II.

Politični sistem v socialističnih deželah

Razpravo za »okroglo mizo« so vodili: Irena Dubska, »Sociologicky časopis«, Praga, Vlado Benko, »Teorija in praksa«, Ljubljana, Wolfgang Haug, »Das Argument«, Berlin, Quintin Hoare, »New Left Review«, London, Miroslav Kusy, »Filosofický časopis«, Praga, Vojislav Stanovčić, »Socijalizam«, Beograd.

I. DUBSKA, PRAGA:

V čast in v veselje mi je, da začnem današnje dopoldansko zasedanje. Razpravljali naj bi o vprašanih političnega sistema v socialistični državi. Časovni razpored bo takle: razprava bo trajala do enih. Upam, da bo vmes tudi kratek odmor, da se pokrepčamo. Od enih do pol petih bo prosti čas za kosilo, potem pa se bo razprava nadaljevala. Prevajalci so me prosili, naj naprosim kolege in tovariše, ki govorijo nemško, da govorijo zelo počasi, ker se zdi, da pri prevajanju nastajajo nekatere težave.

Preden začnemo, se moram vsaj še opravičiti: jezike, ki jih govorim, obvladam bolj slabo in zelo mi je žal, da ne znam francosko.

Drugič pa politični sistem ni moje področje; in skoraj sem se pozabila predstaviti — ime mi je Dubska in prihajam iz Prage, s filozofskega inštituta.

Da bi bila razprava bolj vsestranska od včerajšnje, bi vas rada opozorila na nekatera vprašanja, ki smo se jih dotaknili že včeraj. Mislim, da bi bilo dobro, če bi tudi danes spregovorili o teh vprašanjih, pa čeprav je naša glavna snov struktura sistema politične demokracije. Kolikor se spominjam, gre za dva ali tri vprašanja; prvič: odnosi med konceptom socializma, med modelom socializma kot takega in krizo sodobnega kapitalizma oziroma sodobne družbe. Drugo vprašanje govori o odnosih med političnim in ekonomskim sistemom v socializmu. Tretji problem pa je vprašanje, ali obstajajo različni modeli socializma in zakaj. S tem sem vas hotela samo spomniti na nekatera vprašanja, ki bi jih bilo nemara dobro podrobneje obravnavati.

A. BIBIČ, LJUBLJANA:

Problem, ki me zanima — in prepričan sem, da bo zanimiv tudi za vas, saj zadeva samo jedro problematike političnega sistema v socializmu — je problem odnosa med državo in družbo v socialističnem političnem sistemu. V dosednji zgodovini graditve praktičnih političnih odnosov so v pretežnem delu socialističnih držav, kakor vemo, močno poudarjali vlogo države, zelo so subjektivirali državo, zožili pa so možnosti za izražanje avtonomnih družbenih subjektov, avtonomnih subjektov na ravni same družbe. Vprašanje, ki sem nanj naletel, ko sem proučeval zgodovino politične znanosti in doktrine in še posebej skušnje socializma,

je, ali v socialistični družbi sploh lahko obstaja neka dialektika med državo in družbo ali pa tu obstaja že neka identiteta enega in drugega, identiteta, ki izključuje dinamični odnos med državo in družbo v socialističnem političnem sistemu.

Politični sistem, ki je, kot sem rekel, do konca poudaril vlogo države, je, vsaj na videz, odpravil dialektiko med državo in družbo; v resnici pa temu ni bilo tako, ker realne dialektike med državo in družbo ne moremo odpraviti s subjektivno akcijo v razmerah, ko je socialistična družba realno heterogena, ko v njej obstajajo imanentna protislovja in imanentni interesni konflikti in ko je prav zato zelo pereče vprašanje, kako oblikovati politični sistem, da bi se vsi bistveni interesi socialistične družbe izrazili v samem političnem sistemu. Politični sistem, ki je poudarjal državo, ali etatistično-birokratski sistem je v resnici zadušil samostojno izražanje družbenih subjektov in je na odločilnih področjih človekove dejavnosti, v ekonomiji, kulturi, sami politiki, odpravil avtonomno subjektivnost kot princip same socialistične družbe in je reducirал problem subjektivnosti na problem koncentracije subjektivnosti v ozkem političnem vodstvu oziroma v skrajnosti v eni sami osebi. Zato mislim, da je prišlo do tistega, kar sem v svojih tezah imenoval transmissijska tautologija: do nje je prišlo na področju ekonomije, kjer so se neposredni nosilci ekonomskega procesa prenehali razvijati v tisti smeri, ki bi jim omogočila, da nastopajo na ekonomskem področju kot ekonomski subjekti. Na političnem področju se protislovna in heterogena struktura socialistične družbene baze ni mogla konstituirati tako, da bi se izrazili artikulirani interesi socialistične družbe, pač pa so celotni politični sistem utemeljili na vertikalni direktivi. Na področju kulture prav tako lahko ugotovimo zoževanje oziroma izključevanje subjektivnosti tega področja, odpravljanje relativne avtonomnosti kulturnih subjektov, kar ima zelo usodne posledice za sam socializem.

Zato je jasno, da kritika tistega, čemur pravijo stalinizem, ne more biti le kritika osebnih značilnosti nekaterih oblastnikov, temveč mora biti, če naj bo uspešna in učinkovita, kritika *institucionalne* strukture, to pa predvsem pomeni, da politični sistem ne bi smel temeljiti na podmeni, da je državni aparat glavni nosilec socialistične konstrukcije. Vsekakor ne moremo trditi, da bi v sedanjih razmerah lahko državo odpravili kot usmerjevalni dejavnik, toda njena pozitivna vloga se lahko uveljavi samo, če se država poveže z družbo tako, da ima družba stvarno možnost, da izrazi tisti realni dialektični pluralizem, o katerem so včeraj že govorili prof. Pašić v uvodni besedi in nekateri drugi v razpravi.

Temeljno stališče, iz katerega bi morali, kot se zdi, izhajati, je prepričanje, da v socialistični družbi (ravno narobe kot v harmonični, da ne rečem apologetski podobi te družbe) in enotnosti interesov, da v njej integracija ni dana že vnaprej, temveč obstaja imanentna interesna heterogenost, imanentna protislovja in imanentna struktura, ki povzroča konflikte znotraj socialistične družbe. Mislim, da je zelo važno, da to spoznamo, kajti drugače lahko vsak močnejši konflikt v socialistični družbi razlagamo kot nekaj, kar je zunanje, kar je samo tuji vpliv, kar so uvozili kot kontrarevolucijo ali pod kakim drugim protisocialističnim znamenjem. Če izhajamo iz tega (veseli me, da lahko v politični teoriji posebno naših kolegov iz Češkoslovaške in Italije opazim nekatere skupne tovrstne misli), je, tako vsaj menim, nujno, da v socialistični družbi obstaja dialektika med državo in družbo, saj je država v socia-

listični družbi še zmerom nekaj, kar ne samo predstavlja skupni interes, ampak je hkrati tudi nekaj posebnega: država se ni niti po svoji personalni strukturi niti po funkcijah zlila z družbo. Zato so po drugi strani družbene sile ravno tako razmeroma samostojne pri svojem delovanju. Če zgradimo politični sistem na tem izhodišču, potem pride do prestrukturacije tradicionalne države oziroma države, ki jo Marx posebno v svojih mladostnih delih imenuje politično državo, do takšne prestrukturacije, v kateri postajajo del državne strukture nova telesa, ki na eni strani vnašajo v državo družbeno strukturo v njeni neposredni obliki, na drugi strani pa vnašajo v samo strukturo države dialektiko interesov. Tako se tisto, kar se mora v birokratskem sistemu spontano ali po ovinkih šele prebijati, tukaj izraža in more izražati na manifestativnem način. Ne bi govoril o podrobnostih, kakšne posledice ima ali lahko ima takšna struktura političnega sistema. Predvsem mislim, da ta sistem omejuje področje tradicionalne politične države, da omogoča večji nadzor nad oblastjo, saj različni interesi lahko bolj strokovno in z več znanja nadzorujejo državno oblast, najvažnejše pa je to, da je participacija v celotnem političnem odločanju večja kot v klasičnem reprezentativnem sistemu, saj imajo različna družbena področja konkretno možnost, da sodelujejo v političnem sistemu kot takem. S tem nujno narašča tudi participacija posameznika. To so seveda hipotetične trditve, ki jih mora preveriti sociološko in politološko raziskovanje.

Toda konstrukcija takega političnega sistema ima nujno tudi svoje predpostavke. Če naj bo sistem učinkovit, potem je zelo pomembno, kako je organizirana njegova podlaga. Sistem, ki ne bi temeljil na človekovem položaju pri delu, na človekovi delovni organizaciji, ne bi mogel resnično povečati socialistične demokracije do tiste mere, do katere jo je možno uresničiti danes. Kot so že včeraj omenili, se v dosedanem socializmu ravno zaradi prepričanja, da med državo in družbo obstaja identiteta, niso mogle uveljaviti svobodne asociacije socialistične družbe, temveč je bilo, kot sem že rekel, vse to podrejeno transmisijski tautologiji. Socialistični politični sistem, ki prizna dialektiko države in družbe — in ne le dialektiko med državo in družbo, temveč tudi dialektiko znotraj države in znotraj družbe — predpostavlja tudi to, da se mora svobodno združevanje na horizontalni in vertikalni ravni precej več, kot se je to dogajalo doslej v socialističnih družbah, in nemara precej več, kot se to dogaja v sodobnem političnem sistemu, realizirati v zelo bogatih diferenciranih in artikuliranih oblikah. To, kar imenujejo v sodobni politični vedi »asociacionizem«, bi moral biti zelo pomemben sestavni del socialističnega političnega sistema.

Na ta način prihaja do tega, da družba in družbeni subjekti dobivajo to, kar je včeraj I. Dubska imenovala subjektiviteta, to pa predvsem pomeni, da na ekonomskem področju ni več vprašanja iniciative enega samega središča, ampak se družbeni ekonomski napredek začanja izražati skoz samostojno dejavnost samoupravnih delovnih organizacij po načelih lastne logike. Drugič, na področju kulturnega ustvarjanja in znanosti prihaja do tega, da partijska telesa prenehajo delovati kot arbitri in da kulturni delavci in kulturne in znanstvene institucije začenjajo dobivati svojo lastno subjektiviteto. Tretjič, politične organizacije prenehajo delovati kot transmisije in postanejo žarišča samostojne iniciative in samostojnega odločanja in se ne identificirajo niti s partijo niti z državo, pač pa tukaj obstaja ali bi vsaj morala obstajati zelo bogata

dialektika med državo in temi organizacijami na eni strani, med temi organizacijami in družbo na drugi strani.

Jasno je, da takšen sistem nujno odpira vrata različnim pojavom, predvsem pa prihaja do večje barvitosti. Monolitična miselnost, ki se je navadila na uniformirano hierarhizirano družbo, v kateri se vse lahko predvidi, in ki si take družbe želi — takšna miselnost lahko reagira na to barvitost različnih izrazov, interesov in protislovnosti na ta način, da označuje takšne pojave, ki v resnici pomenijo večji napredek socializma, za anarhizem, za ogrožanje enotnosti, za razbijanje samega temelja socializma, saj ti zagovorniki abstraktnega monolitizma temelj socializma enačijo z zgodovinsko določeno obliko socialistične družbe in socialističnega političnega sistema.

Na koncu bi omenil še nekatera protislovja oziroma težave, ki nastopajo v političnem sistemu, ki priznava dialektiko države in družbe, ki priznava avtonomijo družbenih subjektov na področju politike, ekonomije, kulture, znanosti itd. Včasih tudi v naši jugoslovanski politični praksi, pa tudi v znanosti zanemarjajo ta protislovja oziroma težave, ki izvirajo iz takega političnega sistema. Nikakor ne mislim primerjati monolitizma s pluralističnim socialističnim sistemom, rad bi samo povedal nekaj težav, ki so v resnici težave naše družbe, mislim pa, da te težave v tej in drugi obliki obstajajo v vsaki socialistični družbi. Te težave — ali vsaj nekatere od njih — so predvsem: če interese in protislovja socialistične družbe osvobodimo izpod birokratskega jarma, potem prav gotovo nastane nevarnost, da se partikularni interes neke sfere uveljavi kot splošni interes. Sam pa mislim, da birokratski sistem tega problema ne odpravlja, temveč ustvarja isto vprašanje, tako da birokratski argument proti partikularizmu v takem sistemu ni ustrezen, ker, kot se je pokazalo, tudi v birokratskem sistemu splošni interes prehaja v partikularni interes. Drugo odprto vprašanje je vprašanje, kako poleg participacije v političnem sistemu zagotoviti tudi učinkovitost na vseh točkah in ravlinah. V razpravah v Jugoslaviji popolnoma odkrito govorimo, da nekatere naše institucije niso tako učinkovite, kakor bi morale biti, da ne rešujejo zadosti hitro protislovij. Mislim, da ta neučinkovitost, njen izvir ni v samem načelu sistema, ampak je po mojem mnenju bolj v uresničevanju tega načela, v tem, da, najprej, pri nas nimamo demokratske tradicije, ki bi se lahko sklicevala na prakso participacije v političnem sistemu, in zato se ljudje le počasi navajajo na to, da postajajo subjekti; to je proces, ki se ga ne da naučiti iz knjig, ki le počasi prihaja v človekovo zavest in v zavest družbenih skupin in njihovih akcij. Drugo je jasna in konkretna kadrovska politika, kar je za ta področja zelo pomembno. Včeraj je kolega Babić govoril o nekaterih težavah prav s tega področja. Tretje vprašanje, kako afirmirati ne le kratkoročne interese, ampak uveljaviti tudi dolgoročne interese same družbe, ker, kadar imamo različne interese, ki se organizirajo, je jasno, da ti interesi uveljavljajo svojo partikularnost in da je tu resnično problem, kako priti do združitve, integracije in do optimalnega stika med neposrednimi in dolgoročnimi interesi. Še dva problema. V sistemu, kjer interesi niso več zatrti, v katerem konflikti postajajo legitimni sestavni del teorije in prakse, obstaja problem, da se ti konflikti, ti interesi preveč ne razrastejo, da se gibljejo v nekem določenem okviru, ker če bi ti konflikti prerasli čez neko mejo, če bi postali antagonistični konflikti, bi to pomenilo, da bi se država spet

v svoji klasični razsežnosti uveljavila kot množična moč proti družbi. To je realen problem. Še eno vprašanje, ki je prav tako odprto. Če v socialistični družbi priznamo protislovje in razliko kot njeno imanentno značilnost, potem se postavlja vprašanje, kako doseči, s katerimi sredstvi doseči solidarnost te družbe.

I. DUBSKA, PRAGA:

Vašo pozornost bi rada usmerila na nekaj tez, ki se mi zde pomembne zlasti po včerajšnji razpravi. Zaradi razprave bi rada te teze formulirala zelo ostro. Prvič — po mojem mnenju obstaja več modelov realnega socializma, ker so nastali in se razvijali v zelo različnih razmerah. Tradicionalni model socializma je nastal v deželah, ki v času socialistične revolucije niso imele materialnega, socialnega in kulturnega temelja, ki bi bil lahko omogočil razvoj lastnega socializma. V teh razmerah so morale poskusiti združiti revolucionarno negacijo kapitalistične družbe, meščanskih družbenih oblik z obstoječim temeljem. Ta poskus je po mojem mnenju bil in je funkcionalen in učinkovit v nekaterih svojih razsežnostih in v nekaterih razvojnih fazah. Toda tako doseženi model ni pozitivna prevlada meščanskih oblik. Ta model ne more več veljati za navdihujoči vzorec za današnje visoko razvite evropske dežele in je zgubil veliko svoje privlačnosti. Tako imenovani potrošniški družbi ne more ponuditi pozitivne alternative. S socialno-zgodovinskega vidika nima univerzalistične veljave. Če kritiziramo ta model, to nikakor ne pomeni, da se odrekamo socializma ali marksizma, temveč po našem mnenju pomeni ravno nasprotno: da v Marxovem duhu skrbimo in se bojujemo za uresničevanje prihodnosti socializma in marksizma. Današnji realni socializem je treba razumeti kot odprt sistem, katerega splošne poteze nikjer ne obstajajo zunaj in onstran specifičnih oblik in specifičnih faz, in vsaka dežela, ki resno jemlje svojo socialistično ureditev, je dolžna samostojno izbrati tako socialistično obliko, kakršna ustreza njenim lastnim možnostim.

Drugič: Tako imenovana češkoslovaška kriza v lanskem letu po mojem mnenju ni bila ozko politična kriza in toliko manj kriza, povezana samo z osebo tedanjega predsednika države in generalnega sekretarja Novotnega. Šlo je za globoko, dolgo in večstransko družbeno krizo, namreč za krizo tega tradicionalnega modela socializma, ki je bil razmeram moje dežele posebno daleč. Spomniti vas moram, da je v času druge faze socialistične revolucije v moji deželi obstajala specifična značilnost.

Šlo je za industrijsko razvito državo, za državo z ekonomijo, usmerjeno v intenzivnost, s socialno strukturo, ki je bila bolj podobna socialni strukturi zahodnoevropskih dežel kakor današnjim socialističnim državam, za državo z visoko, lahko rečemo zelo visoko kulturno ravni in za državo z nemajhnimi tradicijami demokratičnih institucij in z demokratičnimi navadami. Ta tradicija je npr. trajala dalj kakor demokratična tradicija tako imenovane weimarske republike. Januarja in po januarju 1968 smo poskušali rešiti to krizo na pozitiven način, na novo formulirati smisel in vsebino naše socialistične usmeritve ter ju uresničiti. To se da zelo prepričljivo razbrati ne le iz teksta akcijskega programa naše partije in iz tekstov vseh resolucij naše partije, temveč tudi iz

tekstov relevantnih znanstvenikov in teoretikov, in po mojem je ta naš poskus naša prva, najvažnejša internacionalna socialistična obveza. Tisti, ki ta proces razlagajo kot liberalizem, po mojem mnenju čisto teoretično obstajajo na površju pojavov in ne poznajo resnične konkretne zgodovinske vsebine tega procesa. Nikdar nismo skušali izvažati tega našega projekta v kako drugo socialistično deželo in nikdar nismo naredili poskusa, niti enega teoretičnega poskusa, da bi ta projekt interpretirali kot univerzalen.

Tretjič: glede vsebine tega našega projekta. Če tu govorim o tem modelu, so to bolj temeljna načela, je to bolj temeljna usmeritev našega akcijskega programa in analize in predstave naših teoretikov kakor pa obstoječa realnost na Češkoslovaškem.

Nekaj besed o tem, kaj mislimo s tem projektom: morda vulgariziram, toda s svojimi kolegi sem skušala v knjigi izdelati pozitivno alternativo moderne civilizacije v našem projektu, in ta knjiga ima več kakor 400 strani, zato jo je tu težko na kratko in ustrezno povzeti. Toda samo telegrafsko. Socializem za nas pomeni prvič: dejansko, realno podružbljenje, ne le poddržavljenje proizvodjalnih sredstev in proizvodjalnih sil; drugič: ustvariti bolj prežemajoče, bolj penetrantne ekonomske strukture interesov in hkrati sistem splošnega sodelovanja. Posebno težko je realizirati to kombinacijo dolgoročnih in delnih interesov. Tretjič: to pomeni konstituirati lastne organe demokratičnega procesa odločanja, ki bodo mogli biti porok za višjo raven svoboščin in pravic kakor meščanski organi. In končno ustvariti ustrezen materialni temelj, pognati produktivne sile v takšno gibanje, da bo mogoč nenehen razmah življenjskega procesa vseh.

S tega stališča se marsikateri problem, ki smo o njem razpravljali včeraj, pokaže v novi luči; npr. problem nespremenjene vsakdanjosti, ki so ga včeraj omenili nemški tovariši, je problem, ki nam je dobro znan, toda interpretacija, zakaj obstaja takšna realnost, bi bila čisto drugačna in tudi perspektiva, kaj s tem začeti. Problem nespremenjene vsakdanjosti še zdaleč ni le napaka predsednika Novotnega, to bi bil nesmisel, to ni le problem na politični ravni. Na podoben način s tega stališča za nas ne bi bilo mogoče iskati možnosti za definitivno debirokratizacijo samo na politični ravni; politična raven je pomembna, morda najpomembnejša, toda dokler obstaja ostra razlika med mehanističnim delom večine družbe in produktivnim delom manjšine — in to je ekonomski problem — tako dolgo obstaja neki temelj za odtujitev med vodečimi in vodenimi, obstaja temelj za birokratizem kakršnekoli vrste.

Toda to bi bila dolga diskusija in zelo na kratko bi rada povzela, kar tudi čisto na kratko sledi iz tega stališča za problem političnega sistema: prestrukturiranje, preobrazba birokratskega sistema v sistem socialistične demokracije je po našem mnenju samo en aspekt te kompleksne celote, ki jo je mogoče razviti v tej strukturi samo kot sestavino. Seveda je to teoretična teza, ker vsi vemo, da je treba praktično s tem prestrukturiranjem začeti na politični ravni. To pa je postopen proces.

Nadalje: preden začnemo razpravljati o posebnem vprašanju notranje konfiguracije političnega modela, si moramo postaviti neko drugo bolj prvotno vprašanje, namreč vprašanje o položaju in mejah politične sfere v tako pojmovanem modelu socializma. In glede tega so naše teoretične teze zelo blizu tezam, ki jih je tu razložil profesor Bibič.

Če povem na kratko: v birokratskem sistemu obstaja en sam subjekt — subjekt, ki ga uteleša združitev države in partije, en sam globalen, tako imenovan družbeni interes, ki ga pozna samo center oblasti, drugi pa ga izvajajo. V tem birokratskem sistemu je vse politika in vse je politično. Prestrukturiranje, ki se zgodi na neki etapi v razvoju socializma, pa je prehod od neinstrumentalistične, nemetafizične razlage politike k instrumentarni razlagi, ki razume sfero politike kot sfero ustvarjanja ustreznih razmer za nepolitično človeško aktivnost, prehod, ki omogoča osamosvojitve vseh oblik nepolitične aktivnosti in s tem temu področju daje humano obliko, ker nista končna cilja zgodovine ne socializem ne socialistično-političen sistem, temveč sta le sredstvi za humanizacijo, samo sredstvi za osvoboditev družbe in ljudi.

I. MITRAN, BUKAREŠTA:

Kot smo videli včeraj na začetku našega simpozija, je graditev socializma delo, ki se uresničuje v različnih konkretnih družbenih in ekonomskih razmerah in ki si kar naprej navzema nove posebne oblike. Ta razvojni proces je razkril in razkriva številne probleme in med njimi je eden najpomembnejših vprašanje demokracije. Brez dvoma lahko socializem po razmeroma kratkem zgodovinskem obdobju pokaže pomembne rezultate ekonomskega in tudi družbenega uresničevanja. Ko postavljam to trditev, ne zanemarjam dejstva, da so se v procesu revolucionarnega preobražanja včasih pojavile težave in ovire, da smo zagrešili tudi napake, celo take, ki bi se jim bili lahko izognili. Na splošno pa lahko rečemo, da socializem sicer še zdaleč ni izčrpal vseh možnosti ne pokazal vse svoje vrednosti, da pa je opravil zrelostni izpit in je sposoben premagati svoje pomanjkljivosti in bo napredoval vsem prehodnim težavam navkljub. Danes živimo v fazi socializma, ki ni več prehod od enega sistema v drugi. Utrdil se je in razvil na temelju svojih lastnih zakonitosti, seveda v različnih razmerah, ki so specifične za vsako deželo, kar poraja nove probleme v zvezi z razvojem družbe, z njeno strukturo, to se pravi, v zvezi s političnim sistemom, ki mora ustrezati življenjskim zahtevam. Zaradi dejstva, da je socializem zmagal, da so nastali novi odnosi med razredi, da je bilo vprašanje oblasti — poglavitno vprašanje revolucije — dokončno rešeno v interesu delovnega ljudstva, da je socializem danes na kvalitativno višji stopnji, zaradi vsega tega gledamo danes z drugačnimi očmi na pojavne oblike oblasti, na poti, ki naj zagotovijo skladnost družbenih interesov in visoko učinkovito vrednotenje materialnih in duhovnih virov družbe v skladu z najvišjimi interesi naroda in v skladu z obveznostmi do internacionalizma. Toda neodvisno od pojavnih oblik in svojih posebnosti so te poti po svojem bistvu demokratične. Politični sistem socialistične demokracije je mogoč in resničen, če vse oblike in metode družbenega vodenja — v celoti — odkrito oceni in ovrednoti ljudstvo. To pomeni, da je treba zagotoviti trdno demokratično življenje na vseh področjih — od področja materialne proizvodnje do celotnega področja institucij in organizacij družbene vrhne stavbe. Takšno stališče je pri nas, v Romuniji, povzročilo ukrepe, ki že danes omogočajo, da omejimo prevelik centralizem, da preprečimo vsakršno samovoljo pri odločanju na različnih področjih družbenega življenja, v gospodarstvu, politiki itd.

Organi kolektivnega vodenja, ki danes delujejo, tako nimajo predstaviškega in formalnega značaja, ampak posvetovalni značaj. Izraz stalnega razvijanja socialistične demokracije, izboljševanja socialističnih proizvodnih odnosov, sodelovanja delavcev pri obravnavanju in urejanju zanimivih vprašanj je uspeh ekonomskih ukrepov in uspeh podjetij, kjer imajo važno aktivno vlogo nedavno ustanovljene generalne skupščine delavcev. Na teh skupščinah morajo vodstveni organi obvezno poročati, dati obračun o aktivnosti vodstva, o rezultatih dela, o splošnem stanju, o dohodku in delitvi dohodka. Hkrati pa je namen teritorialne administrativne uprave, da zagotavlja večjo aktivnost lokalnih organov, da poveča njihovo iniciativo in učinkovitost, da izboljša odnose med centralnimi organi in osnovnimi enotami, da zagotovi učinkovitejši nadzor nad teritorialnimi administrativnimi enotami.

Na temelju novega zakona o organizaciji in vlogi lokalnih organizacij, o čemer je včeraj govoril moj kolega, so pokrajinski ljudski odbori kakor tudi mestni in občinski odbori dobili več samostojnosti v vseh dejavnostih in velike pristojnosti pri organizaciji in usklajevanju gospodarskega, družbenega in kulturnega življenja.

Skušnje razvoja naše socialistične družbe so pokazale, da je naša značilnost stalna skrb za odločen, trden napredek in za odpravljanje konservativnih teženj v ekonomskem, družbenem in političnem življenju, ki so se kazale nekoč in so zapustile predsodke do graditve socializma. Prepričani smo, da je dinamična navzočnost množic v politični areni na vseh stopnjah vodenja in organizacije družbenega življenja dokaz za trajnost socialističnega sistema, v katerem so množice resnični subjekt zgodovine. To je smisel avtentične socialistične demokracije, s katero in zaradi katere izražajo ogromne ljudske moči kvalitativno nove energije in gradijo takšne družbene odnose in okolje, kakršnega si želijo.

Proces dograjevanja ekonomskega, znanstvenega in kulturnega življenja, kopičenje problemov in nalog, ki jih je treba rešiti, objektivno določajo krepitev vloge, ki jo ima uporaba demokratičnih načel v vsem političnem življenju socialističnega sistema.

F. VREG, LJUBLJANA:

Strinjam se s kolegico Dubsco in z njenimi tezami, da obstaja več modelov socializma, več poti v socializem in da ne moremo samo enega modela razglasiti za socialističnega. Še več, zdi se, da etatistični, velikodržavni model socializma vsebuje zelo malo socialističnih prvin in se nam v svoji skrajnji stalinistični verziji prikazuje prej kot anti-socialističen. Etatističen model diktature proletariata, ki ima omejeno suverenost, neavtonomnost partij, politiko sile in okupacijo za socialistična načela, ne more biti socialističen model. Zato sodim, da o teoretični krizi v socializmu lahko prenehamo govoriti tisti trenutek, ko začne marksistično-leninistična misel razmišljati o različnih modelih socializma, ko začne iskati nove poti v socializem. Ker se etatistični model socializma uveljavlja v tej ali oni različici, v tem ali onem obdobju v vseh socialističnih deželah — v nekaterih se uveljavi kot vodilno načelo, v drugih ga skušajo preseči ali zavreči — naj ponovno osvetlim vsaj nekatere značilnosti tega modela.

Prvič, etatistični model socializma kot zaprt sistem, ki je prisiljen izvajati koncentracijo in centralizacijo politične moči, nujno vodi v diktaturo ozke oligarhične skupine, ne pa v diktaturo proletariata. Socialistične in ljudske fronte, pa tudi partijsko članstvo se spreminjajo v gole transmisije centraliziranega partijskega štaba, zgubljajo zadnje ostanke svoje avtonomnosti in se razkrajajo v atomizirano množico posameznikov. Dogaja se tedaj isti proces atomizacije, ki ga vidimo v kapitalistični družbi, isti sistem politične manipulacije z osamljenim in razvrednotenim posameznikom. Deklarirano hegemonistično vlogo partije zlorabljajo za ustvarjanje oblastniške strukture, ki jo prepleta, ponekod pa jo celo obvladuje politično-policijska agentura kot njen avantgardni del.

Drugič, politični pluralizem oziroma večstrankarski sistem, sistem hegemonistične stranke, kot ga imenuje poljski sociolog Wiatr, je le formalno pročelje demokracije v ljudskih demokracijah. Brž ko v okviru ljudskih front skuša zaživeti avtentični pluralizem (na Poljskem, Češko-slovaškem in drugje), konservativne, etatistične sile začutijo, da so ogrožene, in v imenu socialistične enotnosti zatro oživiljanje avtonomnih političnih subjektov. Vse socialistične sile morajo kazati avtomatično in mehanično enovitost, tisto ideološko in mnenjsko uniformiranost, ki jo diktirajo komunistične partije. Isti sistem enovitosti in uniformiranosti se vzpostavlja tudi na višji ravni, na terenu medpartijskih in meddržavnih odnosov. Mehanično enovitost vsiljujejo socialističnim deželam in partijam. Sistem hegemonistične stranke uveljavljajo umetno — s hegemonijo ene partije (sovjetske) nad drugimi partijami oziroma s hegemonijo stalinistične oblastniške oligarhije nad satelitskimi oblastniškimi elitami.

Tretjič, etatistični model rojeva totalitarizem v politiki, gospodarstvu, kulturi in množičnih komunikacijah. Sodobna avtomatizirana družba pa se nujno upravlja na demokratičen način; odločujoče postanejo človekove ustvarjalne moči, investicije v znanost in samoupravljanje. Odločanje naj bi približali in dali človeku. Proti stalinistični diktaturi se zato uveljavljajo načela o porazdelitvi politične moči, o avtonomnosti političnih subjektov in o samoupravnem pluralizmu. Samoupravni pluralizem ne trpi hegemonije enega političnega subjekta nad drugim. Tudi komunistična partija je prisiljena, da svojo avantgardno vlogo uveljavlja z idejno-teoretično zmožnostjo, da predlaga najboljše rešitve. Socializem je sistem, ki človeka osvobaja, se pravi, tudi sistem, v katerem se človek osvobaja političnih institucij in raznih sistemov hegemonije.

Četrto, v večini socialističnih dežel in tudi v Jugoslaviji so še zmerom obdržali nesodobne oblike političnega organiziranja, ki so rekvizit etatističnega modela socializma. Te tradicionalne, hierarhične, vojaško-štabske strukture organizacije ne morejo biti primerna oblika za širok proces uveljavljanja političnega soodločanja človeka. Obstoječe politične strukture ne omogočajo, da bi se artikulirala in kristalizirala mnenja, potrebe in interesi socialistične družbe.

Zato sodim, da je imperativ nadaljnjega razvoja socializma prav v tem, da uveljavi nove možnosti soodločanja človeka in da razvije nove oblike političnega organiziranja. Jugoslovanski socializem vidi novo pot v družbenem samoupravljanju, ki naj omogoči človekovo participacijo pri političnem odločanju. Postavlja pa se vprašanje, če sistema samoupravljanja nismo na neki način »cepili« na stare oblike političnega organiziranja, ki koreninijo v etatističnem modelu socializma. Zdi se, da sistem samoupravljanja predvsem zaradi tega ni mogel dati tistih

rezultatov, ki smo jih pričakovali. To pomeni, da se kaže potreba, da ponovno analiziramo in kritiziramo oblike političnega organiziranja, ki jih je uveljavil etatistični model, in da konfrontiramo te oblike s sistemom samoupravnega socializma. Vse bolj se namreč kaže nujnost, da samoupravni socializem iz lastne prakse izoblikuje nove oblike političnega organiziranja, ki bodo dialektična negacija etatističnih oblik političnega organiziranja.

A. TANASE, BUKAREŠTA:

Vašo pozornost bi rad usmeril na nekaj misli o starem vprašanju.

Jugoslovanski tovariši so govorili o neki jugoslovanski koncepciji demokracije, države itd. Mislim, da obstaja tudi romunska koncepcija, vsaj glede vprašanja o načinu reševanja problemov demokracije in države; in poudaril bi rad, da imamo — govorim o romunski koncepciji — v tej zvezi enake temeljne misli, v svojih stališčih pa se tudi razhajamo. Prvič: gre za metodološko načelo, in sicer za to, da ekonomska, družbena in kulturna politika ni nič drugega kot uporabna teza, ki razume socialistično družbo kot danost v nastajanju, v dialektičnem prepletanju, ki vsebuje imanentne težnje k nenehnemu samoizpopolnjevanju. Smo torej za razdelitev, za ločitev živečih in anahronističnih struktur in za to, da najdemo najustreznejše oblike za dane razvojne stopnje. Dinamiko misli in političnih načel določa intenzivnost uvajanja novega v vse sfere družbenega življenja.

Negibnost in anahronizem sta v načelu nezdržljiva s socializmom.

Nekateri tovariši bolj ali manj ostro postavljajo državo v nasprotje z demokracijo, vključno tudi socialistično državo in socialistično demokracijo. Toda po našem mnenju država v nobenih razmerah ne poraja anti-demokratskih pojavov. Demokracija se seveda ne omejuje na državne okvire. Strinjam se s pojmom, ki so ga še uporabili, s pojmom dialektičnega pluralizma demokracije. Zanimiv pojem. Toda rekel bi, da se demokracija ne omejuje na državne okvire, toda še manj je lahko zunaj njih. Če hočemo ali ne, država je dejstvo, in še kako živo, in problem, ki je pred nami — humanisti, socialisti — je, da nam ne zgine, je v tem, da ji dajemo čedalje bolj demokratičen značaj. Smo torej za državo, ker je nujni politični dejavnik socialistične vrhne stavbe, smo pa proti nekritičnemu in pasivnemu odnosu do birokratičnih teženj, ki jih povzročajo pojavi, kakršni so: pretirani centralizem, številni vezni členi, ki obstajajo med centralnimi organi in osnovnimi enotami in so nepotrebni, paralelizem organov vodenja — skratka proti vsem pojavom, ki povzročajo subjektivizem, voluntarizem, pomanjkanje iniciative in odgovornosti. V to vrsto sodi tudi vprašanje, ki se postavlja vsem demokracijam in zahteva pozorno proučevanje, to je, vprašanje o odnosu med demokracijo in planiranjem, ali splošneje, med zahtevami demokracije in zahtevami znanstvene metode v vsem, kar je v zvezi z organizacijo in vodenjem družbenega življenja.

V našem času soglasno priznavamo — celo v kapitalističnih deželah — vrednost in nujnost planiranja, ki je postalo obvezni pogoj za družbeni in ekonomski napredek. Toda planiranje predpostavlja učinkovito izrabo glavnih ročic oblasti. Toda — kako naj zagotovimo, bo rekel kdo, da te ročice ne bodo delovale v škodo demokracije? Kako

naj zagotovimo, da se znanstveni kriteriji oblasti, ki zahtevajo visoko profesionalno pristojnost in odgovornost, povezujejo z načeli demokracije, ki zahteva široko udeležbo množic, ne zgolj za to, da bi uresničili najboljše predloge v zvezi z enakomerno naraščajočim razvojem gospodarstva in kulture, vsega družbenega življenja, temveč tudi za izvajanje teh odločitev?

Gotovo je, da nič ne more ovreči dejstva, da znanstvena organizacija dela zahteva visoko profesionalno večščino in ne demokratičnega sodelovanja. Po drugi strani pa ne moremo v imenu demokracije opravičevati odsotnosti planiranja ali njegovih birokratskih deformacij.

Problem je brez dvoma bolj zapleten, pri njem se ne bom dlje zamudil; vašo pozornost bi rad preusmeril na neko drugo načelo, ki je morda nasprotje, antiteza birokratskim pojavom, negativnim pojavom, ki lahko nastanejo v socialistični državi. Gre za humanistično načelo, po katerem je izpopolnitev političnega družbenega sistema kot oblike razvoja socialistične demokracije neločljivo povezana s človekom, z razmerami njegovega bivanja, z njegovo prihodnostjo in zavestjo. Demokracija in humanizem sta dve temeljni načeli vsake dobro organizirane socialistične družbe. Za resnično demokratični sistem človek ni neki daljnji, ampak takojšnji cilj, človek ni samo objekt demokracije, temveč predvsem aktivni subjekt demokratičnega procesa. Človek demokratične razmere ne le uživa, ampak jih tudi ustvarja. Temeljni problem humanizma je osvoboditev človeka, uresničenje in razvoj njegovega človeškega bivanja. Temeljni problem demokracije je, da je glavno sredstvo za realizacijo humanističnih zahtev. Socialistična demokracija v zvezi s svojim humanističnim smislom predpostavlja izboljšanje institucionalnega sistema organizacije; jasno, da je treba izboljšati institucionalni mehanizem, toda njena še pomembnejša predpostavka je ustvarjalna uveljavitev človeka kot osebnosti, uresničitev človeškega bivanja v konkretnem družbenem bivanju.

In zdaj vprašanje o modelih socializma. Tovarišica Dubska nas je opozorila na to vprašanje že v svoji današnji uvodni besedi — gre za vprašanje, ali obstaja več modelov socializma. To je res zelo sporno vprašanje v socialističnem okolju, predvsem v socialističnih deželah.

R. SUPEK, ZAGREB:

Govorim nepripravljen, ker nisem mogel biti navzoč pri prejšnji razpravi, zato se bom zadržal samo pri tistih mislih, ki so jih nekateri govorniki ravnokar omenili.

Ker so se tukaj dotaknili nekaterih vprašanj glede možnih modelov socializma, bom najprej — in to bolj s sociološkega stališča — spregovoril o vprašanju modela socializma. Ker se zgodovina socializma kot epohalnega družbenega prevrata začneja z oktobrsko revolucijo in traja že petdeset let, medtem pa so se zgodile še druge socialistične revolucije in se uveljavile tudi druge socialistične družbe, je nujno, da si postavimo vprašanje o neki *dialektiki modela socializma*. Takoj moram dodati, da to ni nov problem, saj je o njem govoril že sam Lenin, ko je razmišljal o sami oktobrski revoluciji, ki ni nastala na temelju najrazvitejše kapitalistične družbe, temveč na razvalinah zaostale carske Rusije. Lenin je zelo dobro vedel, da bo nova socialistična država v Rusiji morala

plačati davek tej zaostalosti, in je izrekel misel, ki je zelo pomembna za razumevanje dialektike modela socializma, da se bo kaka razvitejša evropska država, ko bo začela socialistično revolucijo, takoj znašla pred Sovjetsko zvezo, pa čeprav bo do revolucije prišlo veliko pozneje. Tako je Lenin popolnoma jasno izrazil idejo, da je razvitost neke socialistične družbe ali, če govorimo bolj dinamično, potek same socialistične revolucije po svoji notranji razvojni razsežnosti odvisen od objektivne razvitosti socialno-ekonomske in politično-kulturne strukture družbe, v kateri se dogaja socialistična revolucija. To je prvo dejstvo, iz katerega moramo izhajati, kadar govorimo o različnih modelih socializma ali o problemih in spopadih, do katerih je doslej prišlo v socialističnem svetu, ker niso razumeli te razvojne dialektike.

Danes zelo dobro vemo, da je tisto, kar se imenuje stalinizem, v temelju poskus, da bi vsilili mehanicistično razumevanje socialističnega razvoja in da bi kot »idealni model« ali ideološki model vsilili sovjetski socializem kot obvezni idealni tip za vse socialistične države. Stalinizem je bil včeraj in je še danes negacija resnične dialektike razvoja socialističnih družb in pod nalepko »marksizma-leninizma« absolutizira strategijo in taktiko, oblike oblasti, družbeno ureditev in celo sam način življenja kot »pravi socializem«. Ni treba poudarjati, kako idealistično in anti-dialektično je takšno razumevanje. Jasno je, da se mora socialistična revolucija v deželah z različno razvojno ravniyo uveljavljati na bistveno različne načine ne le glede strategije in načina, kako pride na oblast, temveč tudi glede graditve same socialistične družbe, torej uresničevanja socializma kot takega.

Kako se je moglo zgoditi, da so pod vplivom stalinizma pozabili na nekatere temeljne resnice o socialistični revoluciji in graditvi socialistične družbe?

Eden od vzrokov je vsekakor v razumevanju diktature proletariata, ki je v tako imenovanem »marksizmu-leninizmu« tudi doživela pozitivistično interpretacijo. Stalinizem jo namreč upošteva izključno le v njeni politični funkciji, in to v prvi fazi — kot prevzem buržoazne države. Spomnimo se, da je Marx na zelo enostaven način opredelil pravo naravo diktature proletariata, ko je v svojih zgodnjih delih rekel: »Proletariat potrebuje politično revolucijo s socialno dušo in ne socialne revolucije s politično dušo!« Politična razsežnost revolucije — kot prevzem ali odprava obstoječe oblasti — mora služiti graditvi nove družbe, ki je pravzaprav negacija političnega značaja buržoazne družbe, v kateri torej klasične oblike politične vladavine zginevajo. No, iz skušnje vemo, da se je diktatura proletariata v Sovjetski zvezi razvijala ravno v nasprotni smeri: političnim razsežnostim diktature proletariata — kakršne so država, partija, birokratski centralizem, administrativno-centralistično upravljanje vseh družbenih zadev, »politizacija« vseh oblik kulturnega življenja itd. — je uspelo, da so se vsilile celotni družbi vse do njenih najbolj zasebnih in osebnih življenjskih oblik. Razumljivo je, da mora revolucija skozi politične razsežnosti družbene akcije na zelo široki družbeni fronti in da ima v tej akciji, še posebej v nerazvitih deželah, odločilno vlogo politična avantgarda. Toda ta *politični avantgardizem*, ki je nujen pojav in glavni nosilec vseh bistvenih družbenih sprememb v družbenih in idejnih odnosih, a tudi *anticipator* prihodnje družbe, ki jo je treba graditi v daljših družbenih procesih od samih temeljnih ekonomsko-socialnih razmer naprej, je pripeljal do tega, da se je

politična avantgarda po svoji organizaciji in delovnem slogu vse bolj oddaljevala od družbe, se vse bolj uveljavljala kot »sila nad družbo«, kot resnični »subjekt ali nosilec« zgodovinske spremembe; zaradi takšnega stališča pa se je morala politična avantgarda nujno etatizirati in birokratizirati in vzpostaviti tisti režim, ki ga sovjetski teoretiki naivno imenujejo »kult osebnosti«.

Politični avantgardizem in njegova ločitev od družbe sta bila v dvajsetih letih tega stoletja v Sovjetski zvezi v neki meri neizbežna. To je razvidno iz razprave med Leninom in delavsko opozicijo leta 1921, še posebej na X. kongresu boljševiške partije, ko so jasno zahtevali, naj preidejo tovarne v upravljanje delavskih kolektivov pod nadzorom delavskih sindikatov. Vemo, da je Lenin to zahtevo odbil z razlogom, da v celi Sovjetski zvezi ni niti tisoč petsto delavcev, ki bi bili zmožni, da karkoli upravljajo, in da bi takšen ukrep zelo hitro pripeljal do »pokmetenja« in »poburžoazenja« samega gospodarstva. Edinole centralistično organizirana politična avantgarda je lahko zagotovila socialistično graditev v Sovjetski zvezi. To stališče je obveljalo vse do danes. Toda povedati moramo, da Lenin v razpravi z delavsko opozicijo ni zanikal »socialne duše« diktature proletariata, skušal je celo sociološko določiti, kdaj bodo razmere dozorele, da tovarne preidejo v delavsko upravljanje. Rekel je, da bo to takrat, ko bodo urbanizirali približno petdeset odstotkov dežele oziroma ko bodo kmetje le še polovica prebivalstva. Čeprav je Sovjetska zveza po moči in izobrazbi delavskega razreda in drugih družbenih plasti že zdavnaj izpolnila te Leninove pogoje, da preidejo tovarne v delavsko upravljanje oziroma samoupravljanje, pa je znano, da je Stalinov nauk o razvoju »sovjetske države« to misel popolnoma zavrgel in da zato imajo sovjetski teoretiki delavsko samoupravljanje za svojevrsten »revizionizem«, čeprav je res ravno narobe!

V Sovjetski zvezi se je torej, če se vrnemo k Marxovi formuli, zgodilo ravno nasprotno od tistega, kar je on želel, namreč to, da je politična revolucija požrla socialno dušo diktature proletariata, to je, prehod v resnično družbeno revolucijo, ki je odmiranje države in graditev neposredne demokracije ali samoupravljalvskega socializma. Zaostalost zgodovinskih razmer, v katerih se je zgodila socialistična revolucija v Sovjetski zvezi, nam je vsilila model socializma, ki ne ustreza Marxovemu razumevanju socializma, ki mu buržoazne oblike oblasti pristajajo ravno tako slabo kot žandarska uniforma. Pripomniti moramo, da bo politični avantgardizem v vseh zaostalih deželah najverjetneje porajal pretežno oblike politične oblasti, prevzete iz buržoaznega arzenala, to pa pomeni iz državno in centralistično organiziranih središč moči, medtem ko se bodo bolj razvite družbe napotile po drugih poteh.

Če lahko govorimo o neki *notranji dialektiki* socialistične revolucije ali diktature proletariata, potem je zanj značilen neki *dualizem oblasti*: buržoazne oblike oblasti se križajo z značilno socialističnimi ali delavskimi, kakor se je to klasično pokazalo v oktobrski revoluciji v odnosih med parlamentom (*dumo*) in delavskimi sovjeti. Ta dualizem lahko traja zelo dolgo, čeprav moramo v načelu domnevati, da bodo socialistične oblike izrinjale buržoazne. Toda zares, toda resnično! Ne samo tako, da buržoazni obliki nalepimo etiketo »socialistična«, kot je to danes zelo razširjena moda. Pri nas na primer toliko govorimo o »delavskem samoupravljanju« in o »samoupravnem socializmu«, da večina ljudi niti ne pomisli, da živijo v kombinaciji reprezentativne parlamentarne demo-

kracije, torej buržoazne oblike oblasti, in delavskega ali družbenega samoupravljanja, torej socialistične oblike oblasti!

Tu bi naredil kratko digresijo glede vprašanja dualizma oblasti. Ni namreč gotovo, da je ta dualizem povezan izključno le s tako imenovanim »prehodnim obdobjem« oziroma z diktaturo proletariata, ki bo s progresivno socializacijo same družbene ureditve dokončno zginila. Teoretično je odprto vprašanje, ali bodo v neki prihodnji družbi obstajale samo decentralizirane oblike oblasti na način raznih samoupravnih skupnosti, ki bi se hierarhično lahko proicirale do skupnega telesa, recimo kongresa samoupravljalcev, ali pa bo treba na globalni družbeni ravni neposredno soočiti in politično izraziti stališča skupin o raznih vprašanjih splošnega družbenega interesa. To vprašanje puščam brez odgovora, saj ta hip za naše razpravljanje ni zanimivo.

Čeprav na žalost nimamo nobene temeljite izdelane teorije o »diktaturi proletariata« ali o »prehodnem obdobju«, ki bi poskušala določiti pomen socialno-ekonomske stopnje družbenega razvoja za vzpostavljanje socialistične družbe in na podlagi katere bi lahko potem izvajali sklepe o možnih modelih socializma, se mi s tem problemom že spopadamo, se z njim v stvarni konkretni zgodovinski praksi celo na tragičen način soočamo. Kaj ne doživljamo, da z nasiljem preprečujejo svoboden razvoj neke socialistične države, ker imajo njen model socializma ne le za revizionizem, ampak tudi pravijo, da »ogroža socializem od znotraj«, samo zato, ker se ne ujema z neko bolj zaostalo obliko socialistične ureditve?! Stojimo pred poskusom, da bi z močjo vsilili neki model socializma drugi socialistični državi kot »edino pravi«. Stalinističnemu razumevanju socializma je v zares veliki meri uspelo, da se vsili kot nujna faza v razvoju vsake socialistične revolucije. Tudi pri nas se je uveljavila teorija, ki skuša v razvoju socializma razlikovati etatistično in samoupravno fazo, tako da naj bi se socialistična revolucija nujno razvijala od etatistične in centralistične oblike v neko bolj demokratično in samoupravno. Mislim, da je to zelo mehanistična koncepcija, ki zraven tega vsebuje tudi nevarnosti za delavsko gibanje v bolj razvitih deželah.

Nagnjenje, da gledajo v etatističnem socializmu nujno obdobje socialistične revolucije in celo naravni izraz diktature proletariata, izhaja iz težnje, ki je značilna za revolucionarno gibanje ali hotenje — in to je težnja po neki totalizaciji postavljenih ciljev in načina za njihovo uresničevanje. Ker v prvem obdobju prevladujejo politični ali ideološko-politični cilji in metode, ker je družba pod vplivom politizacije celotnega življenja, zato začno pod vplivom te težnje misliti, da imajo te politične sile in organizacije oziroma oblike njihovega delovanja, ki naj bi bile najbližje samim revolucionarnim ciljem, največjo pravico, da delujejo v družbi na permanenten način, da so nenehno gibalo, nenehni izvir hotenja, tisti večni subjektivni faktor, ki določa vse družbene spremembe, čeprav v resnici delujejo kot avantgarda nad družbo in so vse bolj daleč od družbenih gibanj. Ko se ta politična totalizacija spremeni v teoretični ali ideološki model mišljenja, nujno zavrača vse tiste probleme in družbena gibanja, ki nujno zahtevajo depolitizacijo družbe na način resničnega *podružbljenja* družbenega upravljanja gospodarstva, kulture in drugih področij. Vsi resnični problemi prenašanja družbenega odločanja s političnih forumov na samo družbo, ki so znak socialistične demokracije, pod vplivom te totalizacije politično-ideološkega mišljenja in delovanja enostavno zginejo iz družbene zavesti. To je tudi vzrok, zakaj se nam

sovjetski »marksizem-leninizem« zdi kot posušen in okostenel ostanek iz neke pradaune revolucionarne faze, ki so jo enostransko razumeli, in zakaj je nesposoben, da se spopade z novimi vprašanji delavskega gibanja in socialistične družbene graditve.

Zakaj je teorija o nujni etatistični fazi ali o nujnosti tistega modela socializma, ki se imenuje stalinizem, neprimerna in nevarna za delavsko gibanje v bolj razvitih državah? Ta teorija zahteva bojno strategijo, ki kot neposredne cilje izključuje boj za upravljanje v tovarnah ali za oblike samoupravljaljskega socializma. Lani smo videli, da so francoski delavci spontano zahtevali, da zavzamejo in ne samo zavzamejo, ampak tudi upravljajo tovarne. Stalinistično vzgojeni voditelji mislijo, da so takšne zahteve pustolovske. Toda tisti teoretiki, ki so bolje doumeli strukturo sodobnega delavskega razreda in spremembe v proizvodnih odnosih, posebno v tehnološko bolj razvitih podjetjih, so razumeli, da zahteva po upravljanju čisto naravno izhaja iz notranjih razrednih odnosov v podjetju, odnosov, ki vse bolj povezujejo delavce s tehnično inteligenco, približujejo fizično in intelektualno delo, tako da na obeh straneh nastaja potreba, da prevzamejo skupno odgovornost za upravljanje proizvodnje. Teorija o dveh fazah, etatistični in samoupravni, bi iz strategije delavskega gibanja tako izključila te zahteve, čeprav imajo danes neposredno revolucionarno vlogo.

Spomnil bi vas, da je zahteva po samoupravljanju upravičena tudi še iz nekega drugega zelo važnega razloga, to pa je razvoj terciarnih dejavnosti (rast mezodne inteligence), predvsem pa razvitost množičnih sredstev za komunikacije, ki imajo pogosto monopolistično vlogo in nadzorujejo javno mnenje. Videli smo, kako se je prav tako lani zgodilo v Franciji, da so uslužbenci zavzeli televizijo in izgnali iz nje predstavnike ministrstva. Prav tako so se nemški študenti uprli monopolizmu Springerjevega časopisnega trusta. Predstavniki zunajparlamentarne opozicije so na področju javnega mnenja in kulture postavili iste zahteve, ki jih na isti način postavljajo delavci na področju proizvodnje, čeprav v omenjenih dogodkih eni in drugi niso bili zadosti povezani. Pomembno pa je, da zahteve po uvajanju oblik neposredne demokracije ali samoupravnega socializma postavljajo danes vse bolj kot del vsakodnevnega boja delavskega razreda in da se delavskemu razredu v teh zahtevah pridružujejo vse širši družbeni sloji. In to iz enostavnega razloga, ker se je etatizacija in birokratizacija moči v sodobni družbi tako razrasla v državnih, administrativnih, proizvodnih, sindikalistično politično-partijskih in drugih množičnih organizacijah, da je boj za neposredne oblike družbenega nadzora tista najširša podlaga za mobilizacijo za revolucionarne spremembe v družbi. Strašen pritisk nenadzorovanih, a silnih družbenih moči, ki so se dvignile nad človeka v sodobni razviti družbi, popolnoma razjasni tiste spontane oblike protesta v nekonformističnem in anarhičnem upor, ki jih je treba kot vsak upor razumeti kot sredstvo za polarizacijo družbenih protislovij, kot načine za osveščanje, da se začne učinkovita akcija.

O najbolj razvitih družbah govorimo, da stopajo v tako imenovano »družbo izobilja«, toda v tej potrošnji imajo vse večjo vlogo ne sredstva za zadovoljevanje primarnih potreb — lakote, revščine, pač pa sekundarne potrebe, s katerimi človek zadovoljuje višje oblike uživanja. Naravno je, da sta proizvodnja in prodaja teh potrošniških sredstev v kapitalistični družbi, nič bolje pa ni v socialistični družbi, pod nadzorom ozkih krogov, ki jih vodijo samo njihovi ekonomski interesi in ki torej

izkoriščajo človeške potrebe ali manipulirajo z njimi. Naravno je torej, da sodobni človek hoče sam nadzorovati proizvodnjo teh sredstev, toda v imenu avtentičnih človeških potreb in osebne svobode.

V tem okviru moramo ponovno rehabilitirati filozofijo svobode, ker tako v kapitalizmu kakor v socializmu moderna birokracija in tehnokracija, ki črpata svojo filozofijo iz meščanskega utilitarizma, obljubljata vsak dan »vedno boljše življenje«, »nenehni napredek«, »vse lepšo prihodnost«, in v imenu teh obljub vsak dan kradeta vse več svobode človeku, ki se počuti vse bolj nemočnega in nepomembnega. Celo delavsko gibanje se je v veliki meri prilagodilo tej filozofiji in veliko sindikatov se ne ukvarja z drugim kot samo z »gibljivimi lestvicami«, ki zagotavljajo avtomatično povečevanje plač, ker se povečuje tudi dobiček, povečevanje dobička pa nujno izhaja iz razvoja sodobne tehnologije. Ta filozofija spreminja delavca v sindikalno miš, ki mirno čaka, da mu bo avtomatični signal povedal, da se je košček sira povečal, on pa zadovoljno grizlja, se debeli in postaja vse bolj neokretnega telesa in misli.

Jasno je torej, da moramo nasproti oportunistične filozofije »vse boljšega življenja« rehabilitirati filozofijo svobode, kakor sta jo razumela Hegel in Marx. Kaj pomeni takšna filozofija svobode? Svoboda kot temeljna človeška vrednost, v našem primeru pa je to svoboda nasproti »dobremu življenju«! No, svoboda pomeni predvsem možnost odločanja in prevzemanja odgovornosti, možnost, da povemo svoje mnenje in sprejmemo dolžnosti za vse, kar se tiče našega življenja. Svoboda ne more biti rezervirana za neko družbeno elito ali za neko mitično avantgardo. To je temeljna pravica vsakega človeka in zato, ko danes razumemo filozofijo svobode kot zahtevo po razširjenju človeške odgovornosti in možnosti odločanja, še bojujemo za dostojanstvo vsakega človeka. V tem smislu je samo socializem lahko emancipator za celo človeštvo! Ker pa se je nad celim socializmom oziroma nad njegovim največjim delom zbral oblak nesvobode glede neposrednega odločanja ljudi v bistvenih vprašanjih njihovega življenja, ker samoupravní socializem razumejo kot »revizionizem«, potem sploh ni čudno, da pridigajo buržoazno filozofijo, tisto staro utilitaristično in pozitivistično filozofijo »boljšega življenja«! Mislim, da je v sodobnem svetu zelo pomembno, da oživimo tiste tradicionalne svobodnjaške izvore marksizma, saj je veliko tega za razumevanje, kaj je socializem in kaj ni, katera oblika socializma je naprednejša in katera bolj nazadnjaška, nejasno in nerazsvetljeno, če nimamo nekaj temeljnih kriterijev o tem, kaj je sploh to človeška skupnost in kaj je to svobodno združevanje ljudi, kjer je »svobodni razvoj posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh« (Marx). Za neko dialektiko modela socializma so takšni kriteriji nujni.

M. SPINELLA, MILANO:

Zelo pazljivo sem poslušal besede tovariša Rudija Supka, s katerim se popolnoma strinjam. In ne samo to; mislim, da je njegov govor zelo dobro naravnal našo razpravo.

Kot predstavnik partije, ki se bojuje, da bi prevzela oblast v kapitalistični državi, bi rad v tem, kar je povedal tovariš Supek, podčrtal dve točki, ki sta bili temeljni tudi na XII. kongresu komunistične partije Italije.

Prvo vprašanje. Od skušnje socialističnih dežel ne moremo, če smo marksisti, če v nas vsaj malo zveni odmev marksistične misli, ločevati človeka. Ko ocenjujemo tisto, kar je naredil socialistični svet na vseh ravneh — ekonomski, družbeni, kulturni ravni itd. —, moramo izhajati iz konkretne sociološke in zgodovinske analize položaja, v katerem so se ta gibanja dogajala. Upoštevati moramo ne le začetne razmere gibanja, ne le začetno razvojno stopnjo socialističnih dežel, temveč tudi razmere, v katerih je to gibanje prišlo na oblast in ki so zelo različne: na primer položaj po revoluciji v Sovjetski zvezi se zelo razlikuje od položaja po nekem zelo kompleksnem fenomenu, kakršen je bila druga svetovna vojna, ko je delavski razred prevzel oblast v današnjih socialističnih državah. To vprašanje zgodovinskosti se mi zdi temeljno za tisto vprašanje, ki so ga tu postavili o različnih modelih. Mogoče italijanski komunisti glede tega malo poenostavljamo, toda glede teh različnih modelov je na koncu kongresa eden naših tovarišev (Berlinguer) enostavno vprašal: »Toda čemu pravzaprav mislite, da moramo imeti modele?«

Ne gre za modele. Gre za boj, za izdelavo politične usmeritve, za akcijo, ki naj požene razredni boj v Italiji do cilja, da vzpostavimo v Italiji delavsko oblast — model pa se bo čisto naravno razvil iz tega gibanja. Vsi seveda vedo, da imamo neko kulturo in neko marksistično stališče, da smo prepričani, da je treba odpraviti privatno lastnino, toda to ni model, to je načelo — to pa je čisto nekaj drugega. Glede modela pa mislim, kot je rekel tovariš Supek — modeli so za nas modeli. Modeli so resničnost in resničnost socialističnih držav je treba gledati kot zgodovinsko skušnjo. To zgodovinsko skušnjo moramo proučevati in ocenjevati, iskati je treba predvsem dobre strani in ne samo slabih — kajti če bi iskali samo slabe strani, bi to bila empirična in ne marksistična metoda. V vsakodnevem boju si moramo izdelati perspektivo, ki bo upoštevala vse, kar je bilo, ki bo upoštevala skušnjo socialističnih držav kot vsako drugo zgodovinsko skušnjo delavskega gibanja in kot upoštevam skušnjo iz splošne človeške zgodovine.

Drugo vprašanje, ki me je posebno zanimalo v prispevku tovariša Supka je vprašanje odnosov med neposredno in predstavniško demokracijo. Razsežnosti tega vprašanja so seveda v državah, kjer je delavski razred že na oblasti, malo drugačne kakor v tistih, kjer se za socialistično oblast še borujemo. Mislim, da je treba o tem vprašanju veliko premišljevati. Zakaj če je res, da se morajo komunistične partije in druga napredna gibanja v kapitalističnem svetu neprestano učiti od socialističnih dežel, pa je hkrati tudi res, da se mora socialistični svet, tak, kakršen je, nujno nenehno učiti pri skušnjah razrednega boja v buržoaznih državah.

Mislim, da moram to misel posebno poudariti. Delavsko gibanje je celota in v tej svetovni celoti se ves čas dogaja izmenjava skušenj. Mi v kapitalističnih državah se lahko veliko naučimo od socialističnih držav, toda tudi te se morajo učiti od razrednega boja ne le v Italiji, temveč na celem svetu.

Še to: strinjam se, da je situacija, v kateri se predstavniška demokracija križa z neposredno demokracijo, da je taka situacija prehodno obdobje. Ne vem, kakšen bo cilj, kakor tega ne ve tovariš Supek. Tega ne ve nihče. Strinjam pa se z njim, da so s stališča te jasne zavesti oblike predstavnštva, posredne demokracije nekaj, kar smo podedovali od buržoazne demokracije. Seveda ne pravim, da bi jih morali zato kar

takoj odpraviti, kadar je treba, jih moramo uporabiti in hkrati v njih razvijati čim večjo demokratičnost, toda ves čas se moramo zavedati marksističnega stališča o teh oblikah, kakor ga je razložil tovariš Supek.

Romunski tovariš je veliko govoril o človeku. Seveda se strinjam, toda poudaril bi rad, da ni Marx nikoli govoril o človeku. Zmerom je govoril o ljudeh. In to je nekaj, o čemer bi hotel, da bi razmišljali, kajti govoreč o človeku kaj lahko pozabimo na ljudi.

(Neavtorizirana diskusija.)

Č. SADIKOVIĆ, SARAJEVO:

Da bi razumeli *bistvo* in *značaj* demokracije v socialistični družbi, njeno *izhodišče*, *smer razvoja*, *dimenzije* in *družbeni domet*, moramo v vsem začeti pri naravi Marxove »države kot revolucionarne diktature proletariata«, kot *kompleksa političnih in demokratičnih institucij*, ki so nove po duhu, usmeritvi, pomenu in angažiranosti. Vse redkejši pa so danes poskusi, da bi ob tem, ko razjasnjujejo bistvo demokracije v socialistični družbi in načrtujejo smer njenega razvoja in napredka, začeli pri *izvornem marksističnem konceptu*; če ga kdo omenja, potem ga razlaga samo kot diktaturo proletariata, kar pomeni, da ga situira *izključno samo na socialni teren*, na tla razredov in razrednega zatiranja, s čimer ta princip nedvomno osiromaši, spači in razvrednoti, še posebej, kadar gre za sodobna socialistična gibanja. Že od nekdaj v teoriji države ni sporov o tem, da država ne more nikoli pomeniti direktne vlade razreda, to celo v buržoazni družbi ni, kjer je »vladajoči« razred v »manjšini«, ker buržoazija nima nobenega *neposrednega pravno-političnega vpliva* in odnosa do države; buržoazna država je razredna zato, ker s svojo pozicijo in celotno funkcijo vzdržuje tiste odnose in strukture, ki v zadnji instanci vzdržujejo obstoječi družbeni red, v katerem je buržoazija kot nosilec lastnine v koncesioniranem položaju. Prav zato pa država kot revolucionarna diktatura proletariata ne more biti navadna oblast in vladavina delavskega razreda — saj ne more obstajati kot razred v socialistični družbi — lahko le predstavlja politično-demokratske ustanove, ki nastajajo zaradi uresničevanja *interesov proletariata*, ki glede na Marxovo analizo značaja emancipacije proletariata pomeni *pravi interes* in *svobodo človeka*, vsakega pripadnika družbe.

Razvoj državnosti v socialistični družbi kaže, da imajo pri konceptu *države kot revolucionarne diktature proletariata* v raznih deželah zelo bogate skušnje, raznovrstne, a na žalost pogosto negativne skušnje, katerim so seveda v veliki meri botrovali *globoki teoretični nesporazumi*. Predvsem je evidentno, da koncepti najelementarnejših političnih ustanov v socialistični družbi niso že od vsega začetka dovolj izdelani in zgrajeni in da je, lahko rečemo, socialistična revolucija *prehitela izdelavo* in teoretično pripravo nove ureditve. Nobenega še tako malo preciznega vzpostavljenega odnosa ni med posameznimi, po naravi funkcije različnimi institucijami, ki prihajajo v sestav politično-demokratske ureditve v socialistični družbi, odnosa, ki bi onemogočal *arbitrarno delovanje* ali *zlorabo* že na samem začetku, ki bi vsakomur pomagal, da deluje v smislu idealnih teoretičnih določil nove oblasti. Koncept *države kot revolucionarne diktature proletariata* smo uporabljali precej linijsko, grobo, simplifikatorsko, menili smo, da je v vsem najvažnejše in čisto dovolj,

če oblikujemo novo »državo«, ki bo v stiku s partijo avtomatično dajala samo najboljše rezultate.

Če vse to vemo, potem iz tega sledi, da je zares skrajnji čas, da s te oblike oblasti očistimo patino preteklosti, da jo emancipiramo, afirmiramo, pokažemo v pravi luči; prišel je trenutek, da po eni strani podčrtamo *patološke spremembe*, ki so se pogosto ponavljale pri ustvarjanju te oblike državnosti, da pa se po drugi strani mora pokazati, da je ta institucija v normalni obliki moč, ki nas lahko razgiba, začudi, navduši, dá velike rezultate, nas prevzame; da je v njej *nukleus* nove socialistične demokracije, ki pride kot rezultat »kirurškega« posega oblasti v najgloblje družbene odnose, da bi se posekale prave korenine nesvobode in nedemokracije v meščanski družbi. Če je kaj res nespornega v marksistični politični teoriji, potem je brez dvoma to, da vztraja na potrebi, kako bi se v procesu graditve nove družbe *maksimalno izkoristil državni aparat*, njegove možnosti, prednosti in specifičnosti, seveda pa bi se prej preskusili *ustrezni načini za njegovo uporabo* in angažiranje, saj je njegova predimenzionirana funkcija v razmerah družbene lastnine proizvodnih sredstev lahko *dvorezen nož*. Da bi dobili samo tisto pozitivno, kar lahko omogoči, da izkoristimo neki tako nevaren instrument, moramo posebno skrb posvetiti takšnemu strukturiranju in ravnanju političnih in demokratičnih ustanov, ki bodo onemogočile vse te številne *deformacije* in zlorabe, ki so iz njih izhajale in ki so znatno zavrle razvoj socializma v svetu. Da bi v temelju preprečili in onemogočili takšne negativne tendence v razvoju demokracije in socializma — ki pogosto nastopijo tudi tam, kjer ni slabega namena — moramo na hitro storiti vse tisto, kar smo na ravni meščanske družbe že storili, zgraditi moramo nekaj, kar bo ustrezalo Montesquieujevemu modelu *razdelitve oblasti*, ki se je porodil zato, da bi se znotraj meščanske družbe preprečila zloraba oblasti — če razumemo seveda ta pojem v liberalno demokratičnem pomenu te besede.

Načela *razdelitve oblasti* ne moremo vključiti v koncepcijo državnosti v pomenu, kakor ga razumemo v socialistični družbi; ideja, da *oblast ustavlja oblast*, negativno odseva na funkcijo *skupščine kot demokratičnega organa* znotraj obstoječe države, kar ima vrsto negativnih posledic celo v sami sodobni buržoazni družbi, pa je zato vsekakor treba, da se takšno prizadevanje prilagodi specifičnim zahtevam in vlogi oblasti v socialistični družbi. To mora biti tako odmerjeno, da omogoči *maksimalno mobilnost, angažiranje in akcijo* oblasti kot celote, da pa se hkrati izognemo vsem slabim stranem *prenapete politične organizacije*; pomeniti mora *razdelitev oblasti v vertikalni smeri*, na *skupščino* in *izvršno oblast*, pri čemer bi se pokazal demokratični substrat oblasti, onemogočilo pa bi se konservativno delovanje ogromnega, inertnega in parazitskega organizma izvršilne oblasti v sodobni socialistični družbi.

Če poskušamo najti notranjo strukturo in naravo odnosov v *etatizmu* in *stalinizmu*, ki sta danes *najpogostejša in najnevarnejša* vzroka *dekadence demokracije* v socialistični družbi, potem prav lahko ugotovimo, da gre za podedovano in znatno povečano *premoč izvršne oblasti*, ki zaradi inavguriranja družbene lastnine postaja prevelik, drag in inerten organizem, ki močno pritiska na vse aspekte demokracije. Globlja analiza tega organa kaže, da je to grupacija, nad katero dominira *močan partikularen interes*, ki mora biti nujno v nasprotju z interesom drugih

članov družbe in ki prav zaradi takšne svoje pozicije vidi vse okoli sebe skoz *ukrivljeno dioptrijo*, ki je popolnoma nesposobna, da ustvari sliko skupnega interesa. Da bi v družbi zbudil demokratske procese, da bi demokratske in politične ustanove spet stekle po kolesnicah resnične koristi in interesa vseh, moramo Marxov koncept *enotnosti oblasti* uresničiti na pravi način in vpeljati *strogo ločitev in protisloven odnos* med skupščino in izvršno oblastjo, odnos, ki bo postavil *meje in omejitve* vsakršnemu resnemu poskusu, da bi deloval despotsko, samovoljno, nedemokratsko. Odločno razbijanje iluzij in zablod o *enotnosti oblasti*, ki ga največkrat razumejo dobesedno, odpravljanje iluzij, ki bo ostrilo črto ločnico med skupščino in izvršno oblastjo, bo odločilno pomagalo ne samo skupščini in demokraciji, temveč bo tudi omogočilo, da najdemo pravo vlogo tudi za *partijo proletariata*, da jo torej formalno institucijsko pripeljemo v položaj, ko bo najustrezneje zastopala skupni interes. Takrat se bodo seveda v pravi luči pokazale tudi možnosti in koristi države kot diktature proletariata, ki je zaenkrat, čeprav obstaja že nekaj desetletij, vendarle še v fazi svojega »otročstva«, saj niti zdaleč še ni dala tistega, kar sicer more in mora nuditi v obzorju razvoja demokracije in resnične demokratske skupnosti; k temu ji bodo pomagale vse te *rekonstrukcije in korekcije*, ki jih moramo opraviti, da jo bomo dogradili, bolje postavili in naredili njeno strukturo prožnejšo. Na globalni ravni pa se bodo poleg vsega specifičnega, posebnega, značilnega v razvoju socializma, poleg vsega, kar moramo za zdaj spoštovati in tolerirati, uveljavile tudi številne skupne lastnosti in rezultati, vse tisto bistveno demokratično, kar je v biti splošnega revolucionarnega spreminjanja sodobnega sveta.

M. STEFFEN, FRANKFURT:

Veseli me, da je kolega Supek omenil neko osrednje vprašanje, ki je tukaj za nas — v času začetkov revolucionarnega gibanja v Zahodni Nemčiji — bistvenega pomena in kjer je za nas izvir večine težav. V mislih imam osrednji problem družbenega komuniciranja sploh. Tovariš Supek je opozoril na to, da se je ta oblika odnosov spremenila bolj kot kdajkoli prej, to pomeni, da to razumemo kot spreminjanje odnosa med ekonomijo in politiko, kot sta ga morda pojmovala še Marx in Lenin, da se je v poznokapitalistični družbi ta odnos bistveno spremenil. Za nas pomeni to vprašanje prenos boja za oblast ali morda boja proti neki reakcionarni oblasti s področja produkcijske sfere v klasičnem smislu, kolikor so se premaknili ti bojni cilji. Dokler so začetki revolucionarnega gibanja v Zahodni Nemčiji v bistvu študentsko gibanje — in menim tudi, da bomo v tej zvezi lahko ugotovili drugačno analizo razredov, novejšo analizo razredov, ki se razlikuje od historične —, dotlej bodo seveda te oblike komuniciranja kot predmet revolucionarnega boja ali za možnost organizacijskega razvoja oblik tega boja dvakratno osrednje.

Skušal bom izoblikovati tezo in jo utemeljiti. Lahko rečemo, da so glavni momenti izkoriščanja v poznokapitalističnih družbah, kakršna je npr. v Zahodni Nemčiji, in to bi verjetno veljalo tudi za Ameriko, da v teh družbah glavnih momentov izkoriščanja množic ne producira več materialna beda, ne več klasični momenti razvoja revolucionarne zavesti

in razvoja revolucionarnega boja, temveč da nastajajo predvsem, nekako tako, kot je menil tov. Supek, z množicami v osrednji obliki komuniciranja, z masovnim manipuliranjem s komunikacijskimi sredstvi. Zatorej se študenti niso zaman usmerili predvsem proti tem sredstvom množičnega komuniciranja in sredstvom množičnega manipuliranja. V tem osrednjem momentu boja, npr. v Springerjevi kampanji ali v boju proti prisilnim zakonom (v prisilnem stanju), ki predstavljajo prav fazo mobiliziranja študentskih in tudi drugih množic — delno delavcev, mladih delavcev in dijakov — v tem boju se torej tudi izražajo momenti osrednjega premika v odnosu med ekonomijo in politiko.

Morda bi lahko v tej zvezi navedli primer poznokapitalističnih oblik komuniciranja — če jih pojmujejo kot produkcijo takšnih momentov podjarmljenja, osrednjih momentov podjarmljenja, proti katerim bi se lahko razvila revolucionarna zavest: ne producirajo več zavesti v nekdanjem pomenu besede, ki jo je Marx označil kot napačno zavest, ki pa jo je vendar pojmoval kot zavest, ne producirajo več v tem smislu, *da bi pravzaprav imele zavest*. To pomeni, da ne producirajo več niti napačne zavesti, producirajo le enodimenzionalnost, producirajo končno apatičnost, ne producirajo niti oblik kakršnekoli možne ideologije razen ideologije discipliniranja in delovanja nekega sistema brez trenja. To pomeni, če bi si lahko zamislili — kar je vsekakor apokaliptična vizija — da je ta proces, ki ga lahko študenti zdaj tudi na svoji koži spoznajo, proces nečesa takega, kar imenujemo tehnokratsko visokošolsko reformo in na visokih šolah ta proces najprej občutijo, kajti ta proces vse bolj spoznavajo tisti, ki so pač v tej deželi glede osveščanja privilegirani, to so študenti — če si torej zamislimo, da se ta proces tako popolno in izpopolnjeno razvija naprej, potem nujno vsebuje tudi zavest v starem pomenu besede, to pomeni ideologijo. Nazori, ki jih je delno produciral celo še fašizem, torej stara ideologija v tem starem smislu, pomenijo neki način presojanja nekih položajev in instrumentaliziranje ravnanja, da prav ta produkcija zavesti ne bo več možna v tej novi obliki tehnokracije in apatizacije množic v tem sistemu. Ta spoznanja, ta analitična spoznanja, smo le s težavo vnesli v začetke, v organizacijske začetke našega gibanja.

Ob koncu bi želel na kratko prikazati nekaj momentov te nove organizacijske oblike. In sicer bi to lahko povedali takole: študentsko gibanje je v času Springerjeve oziroma anti-Springerjeve kampanje in v času boja proti zakonom o prisilnem stanju le prehodno eksistiral, vselej le v samih teh akcijah, ki so mobilizirale študente, to pomeni, da študentsko gibanje zunaj teh akcij dejansko organizacijsko sploh ni obstajalo z izjemo manjših, temeljnih skupin, ki so delovale na visokih šolah. Toda množično je obstajalo študentsko gibanje v tem razdobju le v omenjenih akcijah. Zadnji zimski semester, ki se je torej pravkar končal, nam je pokazal — tu sodim, da lahko to ugotovitev posplošimo za vse visoke šole v Zvezni republiki —, da preživlja študentsko gibanje v tej fazi organizacijsko ločitev, tako rekoč prvo ločitev med akcijo in organizacijo. Akcija je potekala v času mobiliziranja glede Springerja in v času kampanje proti prisilnemu stanju, zdaj pa obstaja organizacija na visokih šolah v obliki samostojno organiziranega štrajka proti tehnokratskim težnjam. Prav zato se tukaj tudi prvič konkretno pojavlja možnost neke strategije, neke razredne analize, ki se lahko razvije iz analize te spremembe oblike komuniciranja, in ker lahko postane prav

ta oblika komuniciranja vse bolj in bolj osrednji moment revolucionarnega boja v metropolah poznokapitalistične družbe.

Ob koncu bi še želel postaviti neko vprašanje tovarišu Supku. V sklepu svojega prispevka ste svarili, tako sem vas razumel, naj se pri alternativni »liberté« ali »bon vivre« ne odločimo v prid »bon vivre«. Ta odločitev se mi zdi premalo zaostrena, preveč idealistična. Prosim vas, da to bolj precizirate — kajti mi se moramo boriti s to razliko, če lahko to natančneje določim v našem smislu — in sicer kot razliko. Vi veste, da se je gibanje nekako pred dvema letoma konsolidiralo sploh kot gibanje s tem, da so člani ali sodelujoči posamezniki razvili to, čemur pravimo antiavtoritarna potreba, zavest. To pomeni negotov boj proti čisto določenim momentom političnega boja, torej kakršnekoli odločitve, na temelju katerih lahko sklepamo, da so se ti posamezniki pripravljali odreči kratkoročni zadovoljitvi takšnih antiavtoritarnih potreb in emancipacijskih potreb v korist nekega discipliniranja dolgoročnega političnega boja za te potrebe. Menim, da se prav ta problem, ki ste ga vi omenjali, postavlja v tej dimenziji za vas tako rekoč drugače. Toda prosim vas, da svoj prispevek v tem smislu morda konkretizirate; moje vprašanje je bilo namenjeno prav takšni konkretizaciji.

R. SUPEK, ZAGREB:

Z nekaj besedami bi vam želel odgovoriti na vprašanje. Ko sem govoril o »dobrem življenju« kot življenjskem idealu, sem mislil na filozofijo dobrega življenja, kateri sem postavljал nasproti filozofijo svobode. Nisem govoril o značaju in razdelitvi bogastva in revščine v naši družbi. Problem resničnega bogastva in revščine v sodobnem svetu je zelo pomemben problem, še posebej kadar gre za odnose, ki niso samo razredne narave, ampak so odnosi med bogatimi in revnimi državami; to je problem tretjega sveta. Tukaj gre za vprašanje ideologije, ki nastaja v razvitih državah, neke filozofije, ki jo določa nenehni razvoj znanosti in tehnike in ki kot takšna prikriva problem človeške svobode. Vemo, da je takšna filozofija zelo razširjena. Najdemo jo pri raznih reformistih, liberalcih, pri zagovornikih »tretje poti«, pri ideologih »post-industrijske družbe«, in te ideje srečujemo tako v kapitalističnih kot socialističnih deželah. V socializmu dobiva ta filozofija danes poseben značaj, ker je karizmatična faza razvoja socialistične revolucije v Evropi, ko se je govorilo predvsem o velikih idejah enakopravnosti, požrtvovanja itd., že mimo, vse bolj pa prodira tehnokratsko razumevanje, ki zagotavlja neki »avtomatizem napredka«, tako da ljudje niso prisiljeni misliti o tem, kaj da je napredek, kaj je svoboda, kaj je človeško življenje, saj se vse to samo od sebe uresničuje, zahvaljujoč neki višji organizaciji, brez njihovega osebnega napa in sodelovanja. Človek je postal kolešček v velikem sistemu, ki ga upravljajo eksperti, znanstveniki in politični voditelji. Za njegovo blaginjo skrbijo drugi! In poleg tega je zagotovljena. Ta filozofija »dobrega življenja«, ki izvira iz »avtomatizma napredka«, je danes zelo razširjena. Najdemo jo pri avtorjih, ki so najrazličnejše politično usmerjeni. Zdi se mi, da ste iz Berlina. Tam izhaja časopis z naslovom FUTURUM (tudi jaz sem član redakcije), kjer delajo analize prihodnjih družbenih stanj na temelju »znanstveno-tehnične revolucije«.

in napredek je videti prav tako gotov, kot je planiranje česarkoli drugega. Takšne študije so pomembne, toda vsi avtorji se ne zavedajo, da je prihodnost odvisna od samega človeka, od njegove odločitve, ali bo živel po merah človečnosti ali ne. Seveda pa so to spekulacije, ki se nanašajo na razvite dežele.

Ostajajo še nerazvite dežele, ostaja pa tudi problem revščine. Z demografsko ekspanzijo je povezana tudi ekspanzija revščine, ki je problem tudi v najbogatejših državah, kot so ZDA. Problem revščine in prehrane ljudi postaja vse pomembnejše vprašanje, ki v okviru sodobnih družbenih odnosov ohranja revolucionarno naravo, ki jo je imelo že prej, čeprav se uveljavlja v novem kontekstu. Seveda o tem vprašanju nisem govoril. Hotel sem le opozoriti na neko filozofijo, ki nam vsak dan obljublja vse »boljše življenje«, vse višjo življenjsko raven, toda vse manjšo človeško svobodo.

Stvar se mi zdi precej enostavna. Če nam uspe, da prepričamo vse ljudi, in to je tisti mit, ki leži v temelju ameriške civilizacije in ki je vzrok, zakaj je delavski razred tam bolj politično reakcionaren od najbolj reakcionarne buržoazije, na primer glede Vietnama, da naša civilizacija avtomatično poraja boljše življenje in da je to boljše življenje prav tako tudi človeška svoboda in življenje, ki je človeka vredno. V imenu te filozofije danes množično manipulirajo z reklamo in trgov, s človeškimi potrebami, pa zato tudi proizvajajo neki tip človeka, ki je samo fabrikacija množične proizvodnje, v kateri ljudje prostovoljno in pasivno sodelujejo. Marcuse je o tem že veliko pisal in jaz se ne bi pri tem zadrževal. Bolj važno je človeka *osvestiti*, da je on sam nosilec svoje usode, da mora sam oblikovati svoje življenje, ne pa drugi, da mora odločati o svojem liku, ne pa avtomatizirani proizvodni procesi. Tukaj se srečujemo z vprašanjem človeške svobode, saj pred človeka postavljamo odgovornost, da odloča o svojem življenju. Če človek zaradi boljšega življenja ni voljan odločati o svojem življenju, potem mu svoboda seveda ni potrebna! Če je kozmonavt v svoji kozmični moduli, ki je zvezan in ga nadzoruje na tisoče elektronskih računalnikov, »svoboden človek«, potem je tudi človek naše civilizacije svoboden, takoj ko se je pomiril s tehnokratsko vizijo »velikih sistemov«, z njihovim znanstvenim vodenjem in s svojo človeško podrejenostjo. Kar pa je važno za nas, je to, da se s takšno filozofijo izvrstno utrjujejo obstoječi družbeni sistemi, to je, da ima takšna filozofija popolnoma konservativno funkcijo, da z njo ne moremo začeti nobene revolucije, zanetiti nobenega upora ali protesta. Prav sistematično oženje človeške svobode v smislu možnosti vsakega posameznika, da odloča o stvareh, ki so v zvezi z njegovim življenjem, torej to temeljno demokratično vprašanje, mora postati temelj naše kritike birokratske in tehnokratske družbene ureditve, ki človeka vse bolj degradira.

Prav v tem kontekstu naj opozorim, da stari pojem pavperizma, ki so ga uporabljala delavska gibanja v devetnajstem stoletju, pa tudi danes ga uporabljajo v nerazvitih deželah, tej situaciji ne ustreza. Ta pojem je tipičen za stalinistični pozitivizem in za vulgarno ekonomsko razumevanje krize kapitalizma (Grossman), za uresničevanje revolucionarnih gibanj danes v Evropi pa je nezadosten. Poleg fizične revščine moramo danes vse bolj poudarjati *državljsko ali kulturno revščino* človeka, njegovo nemoč pri odločanju o važnih družbenih vprašanjih in pačenju njegovih človeških potreb v sodobni množični proizvodnji. Zato je

Marxova teorija odtujitve postala nenavadno važna prvina pri razumevanju narave človeške revščine ali pavperizma, kot takšna pa je temelj za revolucionarno akcijo proletariata, česar pa seveda stalinistični pozitivisti niso zmožni razumeti. To so torej nekatere prvine, kako naj bi danes razumeli problem revščine in bogastva. Ne vem, če sem bil dovolj izčrpen.

M. KUSÝ, BRATISLAVA:

Preden sklenemo dopoldnsko razpravo, vabim na pobudo tovariša Adolfa Bibiča, da se pred popoldanskim začetkom plenarne seje vsi zainteresirani udeleže pogovora o temi »socializem in politične vede«.

Z. ROTER, LJUBLJANA:

Povedal bom samo svoje osebno mnenje o nekaterih stališčih iz včerajšnje in današnje razprave. Moj edini namen je, da bi v naše srečanje vpeljal malo več polemičnosti in dialoga, tako da se naša razprava ne bi spremenila v pust sestanek, na katerem bi vsakdo le povedal svoja stališča, v glavnem pa bi govorili drug mimo drugega.

Prvič: o smislu teme socializem in demokracija. Zelo mi je žal, da ni tu kolega Hauga. On je poudaril vprašanje o smislu in povedal svoje stališče, da je tema socializem in demokracija zelo nedoločna in da sta navsezadnje socializem in demokracija sinonima. S teoretičnega stališča ima popolnoma prav in se z njim strinjam. Toda ker obstajajo praktični razlogi, da postavimo na dnevni red ravno na ta način formulirano temo, sem si med pripravami zelo prizadeval, da smo dali razpravi prav ta naslov.

Mislim, da moramo izhajati iz realnega stanja glede demokracije v socialističnih državah in v odnosih med njimi. Ne samo, da moramo glede demokracije v marsikateri socialistični državi ugotoviti deformacije, temveč lahko celo rečemo, da so države, v katerih ni demokracije v pravem pomenu besede. To je posebno razvidno v tistih socialističnih državah, ki v njihovi politiki obstaja en sam monopolni subjekt, generalni subjekt, ki odloča o vsem, ki kar naprej govori o demokraciji, a v resnici manipulira z vsemi družbenimi skupinami in s človekom kot posameznikom. Vprašanje o smislu razgovora o socializmu in demokraciji se nam postavlja še ostreje, če ga postavimo v luč odnosov med socialističnimi državami.

V osebem razgovoru s tovarišem iz Zahodne Nemčije sem rekel (in zdaj bom to javno ponovil), da s stališča demokracije ne vidim nikake razlike med intervencijo Združenih držav v Vietnamu in intervencijo Sovjetske zveze v Češkoslovaški. V obeh primerih gre za imperialistično dejanje, za v svojem bistvu nedemokratično dejanje — in prepričan sem, da to dejstvo opravičuje razgovor o socializmu in demokraciji.

Če se vprašamo o stopnji demokratičnosti v naši državi (mislim na Jugoslavijo), potem tudi ne moremo biti zadovoljni. Mislim, da so se šele začele uveljavljati globlje možnosti za demokratično življenje v politiki, da se šele začenjata uveljavljati volja in zavestna usmeritev, da uresničimo to demokracijo v pravem pomenu besede.

Z veliko pazljivostjo sem poslušal vse, kar so tukaj govorili, in priznati moram, da sem se marsičesa naučil in da me je razprava osebno obogatila; vse to, kar sem doživel, me prepričuje, da je razgovor o socializmu in demokraciji smiseln — in da je konec koncev smiselno tudi prizadevanje v naši deželi, da bi zares uveljavili demokracijo v vseh njenih razsežnostih.

Drugič. Včeraj in danes smo govorili o politični apatiji množic. Zelo pozorno sem poslušal kolege iz Zahodne Nemčije, ki so opozorili na to dejstvo in ugotovili, da je to velika ovira za resnično revolucionarno akcijo. Danes so že omenili enega od razlogov za to apatijo množic — manipulacijo s pomočjo sredstev za množično komuniciranje. Sam bi k temu dodal: gre za sistematsko indoktrinacijo o dobrem življenju kot edinemu smislu človeškega življenja, z indoktrinacijo, ki jo uspešno opravljajo ta sredstva za množično komuniciranje. Drugi razlog za apatijo, če govorimo o apatiji množic v nekaterih kapitalističnih državah, vidim vsaj jaz tudi v prepričanju teh množic, da ni možna nobena druga socialna alternativa za boljše življenje.

Zdaj pa je prišel trenutek, ko lahko začnemo govoriti o birokratskem modelu socializma. Prepričan sem namreč, da je afirmacija birokratskega modela socializma še zmerom tisto dejstvo, ki onemogoča, da bi premagali to apatijo množic, ki onemogoča, da bi množice zagledale in doživele smisel neke druge alternative, ki je in ostane po mojem globokem prepričanju v humanističnem modelu socializma.

Problem apatije množic obstaja tudi v socialističnih državah in tudi v moji deželi. Navadno v političnem jeziku pravimo, da so množice politično nezainteresirane. To se konkretno kaže na primer v tem, da delavci v podjetjih, ki imajo formalne možnosti za optimalno participacijo (participacijo v smislu oblasti, ne v smislu participacije, kakršno imajo v nekaterih kapitalističnih državah), da ti delavci te oblasti v podjetjih nočejo, da je njihova participacija majhna ali celo minimalna. Postavlja se vprašanje, zakaj. Mislim, da gre tu za nekakšen občutek nemoči, namreč nemoči množic in delavcev, da bi vplivali na globalne odločitve, na globalne družbene in ekonomske odločitve, ki pravzaprav določajo okvir in možnosti delovne skupnosti, podjetja, v katerem ti delavci delajo. Ta problem odnosa med možnostmi za participacijo na lokalni ravni v podjetju na eni strani in participacijo v okviru širše družbene skupnosti na drugi strani — to je tista relacija, ki me izziva, da skušam odgovoriti na vprašanje, ki sem ga že opredelil: zakaj delavci, četudi imajo vse formalne možnosti, ne participirajo oziroma participirajo v manjšem obsegu, kot bi bilo optimalno. Vsekakor sam problem apatije množic v sodobni družbi zasluži vso pozornost. Hvaležen sem vsem, ki so opozorili na to vprašanje.

Tretjič. Gibanje in institucija, natančneje, vprašanje o odnosu med gibanjem in institucijami. Takoj moram poudariti, da se ne strinjam s tistimi stališči, ki gibanje enačijo z anarhijo in ki menijo, da je vsako opredeljevanje za gibanje in proti instituciji že opredeljevanje za anarhijo. Mislim, da to ne drži. Po svojem bistvu gibanje ni anarhija. Kaj je značilno za gibanje? Za gibanje sta značilna množična zavzetost in sodelovanje. Gibanje je tudi organizirano, a na demokratičen način. Zame je pri tem odnosu med gibanjem in institucijo bistveno vprašanje, kako preprečiti, da se politično gibanje ne izrodi v politično institucijo, za katero so značilne statičnost, zaprtost, koncentracija moči v manjših

skupinah, koncentracije moči v elitah. Odtod moja zahteva — tudi glede razmer v naši državi —, da si je treba z vsemi močmi prizadevati za revolucioniranje obstoječih političnih institucij, tako da bi te institucije pravzaprav zgubile svoj institucionalni značaj in se znova uveljavile kot gibanje v polnem pomenu besede.

Četrtič. Včeraj so postavili vprašanje o študentskem gibanju pri nas oziroma vprašanje, zakaj je bilo študentsko gibanje lani — lahko rečemo tudi letos — zunaj obstoječih institucij. Povedal bom samo svoje osebno mnenje, kaj to pomeni in zakaj je do tega prišlo. Prepričan pa sem, da sedijo danes v tej dvorani tovariši, ki to stvar zelo dobro poznajo, in te tovariše, ne da bi jih neposredno imenoval, vabim, da dopolnijo moja stališča oziroma da povejo svoje mnenje, če se z mano ne bodo strinjali. Po mojem globokem prepričanju je naše lansko študentsko gibanje v bistvu protest proti zaprtim političnim institucijam in zahteva, da jih revolucioniramo, zahteva za enakopravno sodelovanje študentov pri sprejemanju globalnih političnih in družbenih odločitev. Na to vprašanje sem odgovoril zelo na kratko, moram pa še dodati, da si na ta način razlagam tudi stavke v naših podjetjih ne glede na zunanjo podobo, v kateri se te stavke kažejo.

Petič. Včeraj so rekli, da v razmerah socialistične demokracije ne bi smeli fetišizirati raznih oblik neposredne demokracije, ker da ima na primer referendum tudi svoje slabe strani. S tem se seveda strinjam. Vsaka stvar ima dobre in slabe strani. Vendar pa mislim, da je nesmiselno, če opozarjamo na slabe strani neposredne demokracije v položaju, ko te oblike neposredne demokracije sploh še niso zaživele. Pri nas smo že imeli referendume. Toda značilno je, da so na teh referendumih odločali o majhnih stvareh, medtem ko referendumov o globalnih vprašanjih, o vprašanjih generalnega značaja — takšnih referendumov pa ni bilo. Zato, če smo že vzeli ta primer za razgovor o oblikah neposredne demokracije, menim, da je bolje, če ne govorimo preveč o slabih straneh teh oblik, temveč si z vsemi močmi prizadevamo, da bi se ta in druge oblike neposredne demokracije v polni meri uveljavile. Drugače bi lahko razpravljanje o teh slabih straneh razumeli tudi kot manipulacijo, s katero bi hoteli preprečiti, da bi od formalnega razglašanja neposredne demokracije prešli na resnično uveljavljanje neposredne demokracije.

Šestič. Če sem prav razumel, so danes rekli, da ne bi smeli fetišizirati teze o legitimnosti obstoja in pogovora o obstoju različnih modelov socializma. Da bi bilo primerneje oziroma bolje, če bi bolj proučevali skušnje ene, druge, tretje in četrte države, pa naj gre za države, v katerih že imajo tako imenovano socialistično oblast, ali pa za države, v katerih so gibanja, ki hočejo vzpostaviti oblast na socialističnih temeljih. Sam se s tem predlogom ne strinjam. Strinjam se sicer s tem, da je potrebno posamično proučevanje, toda strinjam se tudi s tistimi mnenji, ki trdijo, da je razgovor o različnih modelih socializma ne samo legitimen, temveč tudi nujen, saj tak razgovor in stvarnost, v kateri živimo, govori o obstoju vsaj dveh modelov socializma, to je, birokratsko etatističnega modela z vsemi posledicami, o katerih je danes že govoril v svoji razpravi predvsem tovariš Vreg, in poskusa, da bi uveljavili teoretični in praktični humanistični model. Zato vztrajam pri tem, da ni samo legitimno, ampak da je tudi naša dolžnost, da o tem razpravljamo.

Čeprav je videti kot odmik od problematike, se mi zdi, če se hočemo izogniti nesporazumom, vendarle potrebno, da spregovorim o pismenem sestavku tovariša Tomberga od »Argumenta« iz Berlina. Moj namen je, da zavrnem napačne predstave, ki jih daje njegova analiza, in da pojasnim naš odnos, torej odnos nemškega revolucionarnega študentskega gibanja do socializma in do obstoječih socialističnih dežel, posebno naše vztrajanje pri analizi oblik medsebojnih odnosov. Žal moram biti kratek, zato moj prispevek ne more biti niti popoln niti teoretično strnjen.

Tovariš Tomberg je formuliral 3 točke, ki niti zgodovinsko niti logično ne ustrezajo skušnjam revolucionarnega študentskega gibanja. Temu ustreza njegov popačeni fenomenološki prikaz naše prakse. Izhodišče našega gibanja je bila — podobno kot izhodišče revolucionarnega jugoslovanskega študentskega gibanja — kritika imperialističnih zločinov ZDA v Vietnamu. V začetku smo svoje gibanje povezovali z liberalistično zavestjo. V 60. letih je postalo v Zahodni Nemčiji mogoče, da smo se prebili iz črno-belega pojmovanja prijatelj-sovražnik, značilnega za hladno vojno, ko smo lahko kritizirali tudi imperialistični svetovni sistem, ne da bi bili prisiljeni, da se solidariziramo z revizionistično postaliniistično politiko NDR in z oblastno kolaboracionistično realno politiko ZSSR. Začeli smo s protiimperialističnimi akcijami proti ameriški agresiji, diktaturi v Iranu itd. Iz teh akcij smo se naučili dvoje: 1. protesta niso upoštevali dotlej, dokler smo sodelovali pri karnevalu »pravice do demonstracij«; 2. potem ko smo prekršili pravila igre, ki jih postavljata policija in država, se je potencial nasilja kapitalistične družbe v Zahodni Nemčiji, ki je bil od poraza fašizma prikrit, razkril v obliki policijskih represalij.

Integrativna volja države za reformo visokega šolstva in hkrati tudi na splošno politični ravni, priprava neposrednega prehoda v izjemno stanje z zakoni o izrednem stanju so se nam pokazali relativno hitro in jasno kot daljnosežna priprava na likvidacijo revolucionarnega študentskega gibanja in še dolgoročneje kot zavarovanje proti vsakršni proletarski iniciativi. S pritavtoritarno akcijo na univerzi smo raztrgali pajčolan nepolitične znanosti. S plebiscitarnimi množičnimi »teach ins« na univerzi nam je uspelo, da smo dosegli uveljavitev našega gibanja kot manjšine in hkrati tudi mobilizacijo proti disciplinirajoči tehnokratski reformi visokega šolstva, ki so jo vse bolj pojmovali kot »zakone o prisilnem stanju na univerzi«. V Zahodni Nemčiji in zlasti v Berlinu je reakcija čedalje bolj odkrito klicala k pogromu. Vse naše pojasnjevanje o tej manipulaciji je bilo videti neučinkovito. Poskus, da bi ubili Rudija Dutschkeja za veliko noč 1968, nas je prisilil k nasilni odporiški akciji proti tej manipulaciji, ko smo s silo napadli enega izmed središč Springerjevega koncerna. Udeležba mladih delavcev, ki so sestavljali blizu 30 % udeležencev naše velike akcije, je bila za nas same presenetljiva in je ustvarjala v nas iluzijo o kratkoročni mobilizaciji proletariata. Ta iluzija je bila povezana z zmotnim prepričanjem, da bomo lahko z zunajparlamentarnim pritiskom preprečili izglasovanje prisilnih zakonov. Ker so bili prisilni zakoni izglasovani brez trenj in ker reformistični sindikati, revizionistična in razmeroma malo pomembna KP niso hoteli agitirati za generalni štrajk, smo se osvobodili te iluzije. Proces formiranja nasprotne strani je potekal izredno hitro in se danes pospešeno odvija. Ker je postajalo čedalje bolj očitno, da namerava avtoritarna država

likvidirati študentsko gibanje, smo organizirali odpor v obliki samoorganiziranja na visokih šolah, kar je privedlo v zadnjem semestru na mnogih mestih v Zvezni republiki do dolgotrajnih aktivnih štrajkov na visokih šolah, in v obliki bazičnih skupin, v katerih smo nudili delavcem organizacijsko pomoč pri pripravi neposrednih političnih akcij v podjetjih in zunaj njih.

Tomberg pravi na str. 5 svojega teksta: »Ta samoodločba mora biti dosežena prek nič drugega kakor prek same sebe. Uresniči naj se kratko malo tako, da se prakticira tukaj in zdaj. S tem se problem revolucije zreducira na problem zamenjave pravil igre: če vsi od zaslužka odvisni nočejo več živeti po pravilih igre buržoazne demokracije in če sklenejo, pa priznajo pravila igre neposredne socialistične demokracije, je demokracija s tem uresničena«. Kar pravi Tomberg, daje docela popačeno sliko naše prakse. V bojih na univerzi, na katere odgovarjajo z zaostrenimi represalijami, smo se bolj kot kdajkoli prej naučili, da lahko le s silo strmoglavimo ta sistem sile. Toda ne v smislu vojaške protistrategije kot v tretjem svetu, kajti Tomberg sploh ni razumel, da je samoorganizacija, ki se pojavlja v zasedbah univerz in tovarn, sama sila, ki lahko povzroča temu sistemu resne težave. Vendar pa se ne prepuščamo iluziji, da lahko postavimo vprašanje oblasti. Danes je pomembno, da organiziramo odpor, da stabiliziramo zavest in da zagotovimo izhodišča za dalje razvijajočo se, z akcijami povezano strategijo razjasnitve. To brez kompromisov institucionalne narave ne bo mogoče, prav zato je očitek utopičnosti smešen.

Končno še nekaj besed o vedno znova ponavljajočem se očitku: sinovi buržoazne inteligence si hočejo zagotoviti tudi v socialističnih gibanjih privilegije. Ne glede na teoretični nesmisel, ki ga na kratko ne moremo zavrniti, se vprašujem: ali Tomberg ne vidi, da je bila varnost buržoazne inteligence zagotovljena z nedotakljivostjo buržoaznih oblik odnosov in da je bila dokončno uničena z zlomom buržoazne družbe na temelju kapitalističnega produkcijskega načina, ki ga ohranja intervencionistična država. Kljub svojim privilegijem je buržoazna inteligenca potonila, te privilegije pa spoznava inteligenca sama. V tej prehodni fazi jih moramo izkoristiti za boj proti avtoritarni državi, ki se lahko zagotovo konča le tedaj, če lahko prakticiramo s produkcijo novih oblik odnosov v samoorganizaciji pozitivne modele za ureditev prihodnje družbe. Res je, da za naše decentralizirano delo ne moremo navesti nikakršnega modusa za centralizacijo. Tombergova zahteva po centralizmu je tehnološko okrajšana, pri Marxu je bila historično izvedena. Tomberg se odreče komponenti Marxove teorije o »radikalni in brezobzirni kritiki«; za nas velja danes, da moramo razbiti državni aparat, ki je bil v liberalizmu posebna zunanjeekonomska sila, ki pa je danes postal splošni represijski instrument. Uresničevanja tega revolucionarnega, emancipacijskega cilja se ne moremo lotiti z vero v dozdevno »realistično« življenjsko zavarovanje neke možne »socialistične industrijske družbe«. Tombergu ne moremo očitati tega, da ne ve, kakšna naj bo ta družba, ampak to, da sploh ne sprevidi pogojev za možnost revolucionarnega gibanja.

Tomberg je zapisal: »Če je antiavtoritarna APO spoznala, kakšna moč ji stoji nasproti, ji ostane samo to, da se vda v svojo usodo ali pa da stopi na pot smotrne politike, ki ni v zadregi, če je treba kdaj sklepati kompromise z nasprotnikom, če je to v interesu izkoriščanih, in ki zna uporabiti tudi obstoječe institucije, čeprav samo zato, da jih končno

odstrani in lahko postavi na njihovo mesto boljše«. Te najsprošnejše posplošitve, ki sem jih pravkar navedel, diskvalificirajo njegov sestavek kot analizo skušenj APO. Poleg tega pa tudi napačno prikazuje naš odnos do socialističnih dežel, kar bomo lahko popravili v za jutri predvideni kritiki tradicionalne teorije partije in države. Zadnji odstavek njegovega spisa: »Obstajajo znaki za to, da se na temelju skušenj, ki so jih pridobili, ne bi le manjšina v APO dokopala do bolj realistične politike. Natančni učinek bi lahko zaenkrat še težko ugotavljali, kajti proces razjasnjevanja še poteka.« Zadnji odstavek njegovega spisa daje upanje vsem revizionistom in sektašem. Prilagoditev argumentaciji SEV in nemške KP v Tombergovem sestavku je pretresljiva in ga v skrajni konsekvenci pretvarja iz nesolidaristične kritike v protirevolucionarno obrekovanje.

Kaj nam daje pravico, da govorimo o kategorijah revolucija in kontrarevolucija, čeprav nismo v klasičnem položaju krize? Morda izhaja iz odgovora na to vprašanje komunikacijska podlaga za pojem neetabliranega revolucionarnega gibanja — pravzaprav neka *contradictio in adiecto* — v socialističnih deželah Evrope. Ne da bi hotel zanikati specifično razliko med organizacijo poznokapitalističnih in socialističnih dežel, pa vendar kaže ideološka konvergenca vladajočih tehnokratov o vprašanju industrijske družbe na bistveni premik. Tehnokratizacija družbe, funkcionalizacija oblike medsebojnih odnosov in povečanje učinkovitosti produkcije ustvarja na obeh straneh neki integralni sistem, posebno zato, ker je zaradi razcveta tehnologije in izkoriščanja in zatiranja postal navidezno racionalen. S funkcionalizacijo družbene vrhnje stavbe, z organiziranjem produkcije in celotnega družbenega življenjskega procesa se podre možnost »transcendentne ideologije«, kot je nekoč formuliral Herbert Marcuse. Ta funkcionalizacija vrhnje stavbe je le težnja, proti kateri se lahko bojujemo z odporom, ki izhaja za zdaj predvsem iz skupin s privilegirano zavestjo, zlasti študentov. Funkcionalizacija družbe hkrati aktualizira historične, ideološke preostanke. V Zahodni Nemčiji izhajamo iz liberalne zavesti, ki jo skuša država likvidirati, v socialističnih deželah bi lahko izhajali iz bistvenih postavk socializma, ki so odrevele v propagandne fraze. Čim postane ta kritika praktična v obliki akcij, se začnejo kazenski ukrepi, zaradi katerih pride avtoritarna država pod prisilo upravičenosti, kar ponovno ustvarja pojavljanje ostankov podedovane emancipacijske ideologije. Pri tem ima samoorganizacija opozicije zunaj institucij odločilno vlogo. Nasilno zatiranje, ki ga izvajajo institucije, vsili vsem tem gibanjem protiinstitucionalni značaj. Mobiliziranje za zastopanje v institucijah, za prevzem oblasti s strani partijskih oligarhij je danes v evropskih deželah, pa naj bodo to socialistične ali poznokapitalistične države, le historični anahronizem. Samoorganiziranje gibanja, ki se v boju nujno srečuje z nasprotnikom, in anticipiranje prihodnje družbe je prešlo iz antiavtoritarnega upora proti discipliniranju pod vodstvom tehnokratov, ki se je kazal v obliki neposrednih akcij, v proces diferenciranja med organizacijo, ki hoče ustvariti enakopravne, solidarnostne oblike medsebojnih odnosov med tovariši in s tem hkrati samodisciplinira za represivni politični boj, in med akcijsko strategijo, ki v predrevolucijskem položaju po potrebi ustoliči razširitev podlage. Na temelju tega antitehnokratskega odpora, ki mora pri nas postati začetek graditve dolgoročno delujočega socialističnega revolucionarnega gibanja, pozdravljamo in se eksplicitno solidariziramo z vsemi revolucionarnimi, protitehnokrat-

skimi gibanji, kakršno je neodvisno jugoslovansko študentsko gibanje, ki je za nas prvi, upanja polni garantni list, da socialistična teorija ne bo zvedenela v propagandno frazo vladajoče birokracije, temveč da se bo v dozdevno »socialističnih« deželah ta teorija končno uresničila v praksi.

Z. MLINAR, LJUBLJANA:

Svojo diskusijo bi rad navezal na nekaj problemov, ki jih je omenil tovariš Zdenko Roter. Pravzaprav bi se rad dotaknil problema družbeno-političnega sodelovanja množic v socialističnih državah. Preden preidem na osrednje vprašanje, bi rad opozoril na neke vrste splošno tendenco v današnjem svetu, ki ima v sebi zelo čudne kontradikcije.

V procesih družbenoekonomskega razvoja se namreč pojavljata dve nasprotni težnji. Z ene strani imamo na primer težnjo, da bi povečali izobrazbo množic, vse bolj povečali vlogo žene in mladine v družbenem življenju, skrajšali delovni čas in povečali prosti čas, izboljšali družbeno-ekonomski položaj prebivalstva, dvignili kulturno raven občanov itd. Medtem pa imamo v istem času in vsemu temu navkljub težnjo — da bi vse bolj zožili možnost sodelovanja teh množic v resničnem odločanju v družbi. Hkrati smo se znašli pred tendenco alienacije politične oblasti v socialističnih in kapitalističnih državah; ugotavljamo lahko tendenco, ki skuša koncentrirati vpliv in politično moč, podrediti male narode velikim političnim silam, znašli smo se pred procesom birokratizacije, profesionalizacije itd.

Vse to sem navedel zato, ker mislim, da velikokrat pretiravamo, ko prikazujemo značaj institucionalnih sprememb, do katerih smo prišli, recimo v mnogih vzhodnoevropskih državah. Te institucionalne spremembe velikokrat imamo za temeljne, v nekem smislu celo za edine faktorje v prehodu iz kapitalistične v socialistično družbo. Do mnogih razočaranj — do katerih prihaja po revoluciji, po prevzemu oblasti, nanašajo se na določanje programov integriranja delovnih množic, še posebej pa nižjih slojev v družbenopolitični sistem — pride prav zaradi tega, ker preveč poudarjamo značaj institucionalnih oziroma organizacijskih sprememb (pod katerimi vztraja nespremenjen temelj). Tako so delavski razred oziroma »nižji sloji« v kapitalistični družbi bili začetna točka revolucionarne akcije, pa še danes, po mnogih institucionalnih spremembah vidimo, da so ti isti sloji neke vrste marginalne grupe v večini tako imenovanih »socialističnih« družb.

Spet imam na voljo razne razloge za takšno stanje. Tukaj bom poskušal ilustrirati le nekatere med njimi. Empirične študije v naši državi, pa tudi v mnogih drugih državah, kažejo, da je v praksi neke vrste polarizacija oziroma tendenca, da imamo na eni strani akumulacijo »negativnih« kriterijev (negativnih v pomenu, da preprečujejo resničen politični vpliv, politično sodelovanje). Še zmerom imamo delavce z najnižjim dohodkom, z najmanjšim političnim vplivom, ki so najslabše obveščeni o političnih procesih, ki se tudi najmanj zanimajo za take procese, hkrati pa imajo najnižje aspiracije, da bi sploh učinkovali na takšne procese itd.

Na drugi strani pa imamo akumulacijo tistega, kar bi lahko imenovali »pozitivne« karakteristike — v pomenu omogočanja političnega sodelovanja, tj., tiste, ki imajo največje dohodke, največjo raven izobrazbe, največje aspiracije, najpopolnejše informacije, najvišji položaj v politič-

nem smislu in podobno, kar spet pripelje do tako imenovane kumulacije vodstvenih položajev, do kumulacije vplivov, kumulacije oblasti itd.

Videti je, da se taka slika kaže na podlagi mnogih študij v Jugoslaviji in v skladu je z raznimi študijami v drugih državah. Za mene je to neke vrste usodno, bistveno vprašanje za razvoj socialistične družbe. Takšna situacija se ne pojavlja samo trenutno. Občani, ki spadajo v najnižje sloje prebivalstva, po kriterijih, ki sem jih prejle omenil, ne samo, da imajo takšen položaj danes, ampak kažejo neko vrsto samozadovoljstva, nočejo menjati svojega položaja. Tisti, ki nimajo prav nobenega vpliva na politične odločitve, tisti, ki sploh ne vedo, kaj se dogaja v družbeni skupnosti, širši ali ožji, ali na ravni cele družbe, ti ljudje nimajo nobene vodilne vloge, vodilnega položaja, *oni tudi ne marajo, ne čakajo, ne upajo*, da bi spremenili to stanje. Zadovoljni so s prav takšno situacijo, kakršna je.

To je tisto, kar me v razvoju skrbi, in to je tisto, kar spet kaže na zelo kontradiktorna vprašanja, ki ostajajo še naprej odprta vsem institucionalnim spremembam navkljub. Hkrati pa nas sli, da sklenemo, da bo še naprej potrebno množice občanov voditi in usmerjati.

Tovariš Roter, pa tudi drugi so že omenili nekaj vzrokov za takšno stanje. Mi imamo v glavnem več ali manj uniformni model političnega sistema, hkrati pa zelo heterogen in diferenciran družbeni ekonomski temelj, na katerem delujejo te družbenopolitične institucije. Glede tega se sprašujem, v kakšni meri te institucije zares odsevajo heterogenost, in če je ne odsevajo, kaj ni prav tukaj eden izredno važnih razlogov, zakaj nimamo visoke ravni participacije, družbenega sodelovanja.

Mislim namreč, da je bila v večini socialističnih držav po revoluciji neke vrste tendenca, da so bolj ali manj a priori opredeljevali splošni interes. Hkrati so preprečevali, da bi na površje prihajali posebni interesi; bila je neke vrste bojazen, strah, da bi individualni in posebni interesi ogrozili integracijo družbe. Podlaga temu je mehanična interpretacija družbene enotnosti; mehanistična interpretacija v tem smislu, da je samo istovetnost, uniformnost trdna podlaga za socialno integracijo. Vendar pa mislim, da je prav v tem, da smo *preprečevali izražanje posebnih in posameznih interesov*, eden od razlogov, da *elimiramo tudi široki temelj političnega sodelovanja*. Če ima vsakdo le to možnost, da igra vlogo manifestiranja splošne privrženosti političnemu sistemu, katerega del je, potem je njegova resnična vloga zelo omejena in daleč od tega, kar jaz razumem kot socialistično in demokratično vlogo osebnosti v resnično socialistični družbi.

Zato torej mislim, da je eden temeljnih razlogov, zakaj imamo zelo malo razvito sodelovanje množice občanov, ta, *ker v političnem sistemu nismo dali dovolj prostora za zelo različne interese*. Občani ne morejo biti motivirani za participacijo samo zato, da bi potrdili nekaj, kar je že a priori definirano, nekaj, kar je definirano kot splošni interes.

P. KLINAR, LJUBLJANA:

Danes in včeraj smo slišali vrsto zanimivih vprašanj o študentskem gibanju v svetu. Zato bi morali spregovoriti tudi o študentskem gibanju v Jugoslaviji. Prvi govornik na današnji seji tovariš Roter je skušal na kratko odgovoriti na vprašanje, ki ga je nekdo zastavil včeraj: zakaj je

študentsko gibanje v Jugoslaviji zunaj institucionalnega sistema. Dodal bi k temu še nekaj stališč, vendar ne bi poskušal kompleksno odgovoriti na to vprašanje, ki je zelo zapleteno. Pri svojih izvajanjih bi se omejil predvsem na izvire študentskega gibanja v Jugoslaviji, ki imajo širši družbeni značaj, se pravi, na tiste, ki izvirajo iz globalnih družbenih odnosov; zaradi tega bom zanemaril specifično univerzitetne probleme, ki so si do neke meje podobni v vseh evropskih državah. Takšen pristop bo morda zanimiv tudi zato, ker kaže na nekatera odprta notranja nasprotja, ki so značilna za jugoslovansko družbo nasploh.

Med izviri študentskega gibanja v Jugoslaviji moramo omeniti problem enakosti. Kot veste, se je ideja enakosti v Jugoslaviji razvijala tako, da je v prvih obdobjih razvoja Jugoslavije po drugi svetovni vojni prevladala ideja popolne in trenutne enakosti, se pravi, popolnega in trenutnega egalitarizma. To idejo je pozneje zamenjala ideja o enakosti kot dolgoročnem cilju, kar je v praksi pripeljalo do različnih oblik družbene diferenciacije. Menim, da socialna diferenciacija, ki temelji na delu, sposobnostih, znanju itd. ni nič slabega, slabe so tiste oblike diferenciacije, ki nastajajo na deviantnih podlagah (privilegiji, neenakopravne priložnosti), in prav te oblike diferenciacije so v resnici eden pomembnih izvirov študentskega gibanja v Jugoslaviji. Glede tega moram dodati še neki specifični — študentski aspekt. Študenti in mladina Jugoslavije so namreč prav dobro lahko občutili problem socialne mobilnosti ali socialne nemobilnosti pri nas. Kot veste, sta šola in šolski sistem eden pomembnih kanalov vertikalne mobilnosti. Različni sloji pri nas nimajo enakih priložnosti, da se vključijo v različne stopnje šolskega sistema, kar jim zapira možnosti, da bi se vključili v proces vertikalne socialne mobilnosti. Končno je tudi zaradi teh problemov nezadostne socialne mobilnosti in nezadostne skrbi za ekonomsko šibke študente prišlo v Jugoslaviji do defektne distribucije posameznih kadrov. Na problem enakosti se navezujejo tudi drugi problemi, s katerimi se srečuje študentska generacija. Med temi moram omeniti problem zaposlovanja mladih strokovnjakov in njihovo migracijo v tujino.

Kot drugi izvir študentskih gibanj v Jugoslaviji bi navedel politične probleme. Tovariš Roter je danes opozoril na to, da je zaprtost institucij eden od vzrokov, da se študentsko gibanje razvija zunaj sistema. Prav tako menim, da moramo poudariti pomembno družbeno nasprotje, o katerem je danes govoril profesor Supek, to je dualizem našega političnega sistema — nasprotje med etatizmom in samoupravljanjem, ki je eden pomembnih izvirov študentskega gibanja pri nas. Politična moč tistih slojev, ki so nosilci *etatistične* strukture, je namreč še zmerom tako izrazita in koncentrirana, da blokira samoupravni pluralizem, ki se ni mogel zadosti razvijati. Glede tega moram opozoriti na neprilagodljivost političnih institucij, da bi pomembnim političnim subjektom omogočile, da bi se vključili v obstoječe politične institucije. Vsi veste, da obstajajo neformalne grupe, ki delujejo zunaj obstoječih institucij, kar dokazuje, da te politične institucije niso dovolj prilagojene za učinkovito delo različnih političnih subjektov. Našteti politični problemi: zaprtost in neprilagojenost institucij in blokiranje samoupravljanja so bili hkrati specifični odprti študentski problemi. Med politične probleme, ki so izvir študentskega gibanja v Jugoslaviji, lahko naštejemo tudi vprašanje komunikacij, predvsem javnih komunikacijskih sredstev. Značilno je, da je med študentskimi protesti prišlo do pomembne kritike javnih komunika-

cijskih sredstev zaradi njihove nezadostne objektivnosti pri poročanju in analizi študentskega gibanja. Ko končujem s to skico političnih problemov kot izvirov študentskega gibanja v Jugoslaviji, moram opozoriti, da se je študentsko gibanje kot precej široko gibanje začelo zunaj institucij kot revolt in protest, pozneje pa se je del študentskega gibanja kot neka permanentna politična aktivnost začel postopoma vključevati v družbeni sistem.

Kot tretji izvir študentskega revolta in študentskega gibanja v Jugoslaviji bi lahko omenili — samo na kratko — generacijski problem. Mislim, da med staro generacijo, ki je vodila revolucijo, in najmlajšo generacijo ni mosta, ki bi ga predstavljala vplivna srednja generacija. Do tega je prišlo zato, ker se je dolgo koncentrirala politična moč v rokah stare generacije. Različna stališča in interesi mlajše generacije niso isti kot interesi starejše generacije. Ta stališča in interesi so med seboj premalo usklajeni, ker mlajša in starejša generacija nista dovolj povezani med sabo.

Med izviri študentskega gibanja v Jugoslaviji bi lahko omenili še en problem, ki je dovolj specifičen za Jugoslavijo, to je, da znanost in stroka nimata ustreznega mesta v družbi. Zanimivo je, da je na primer v Sloveniji kot najrazvitejši republiki kvalifikacijska struktura vodilnih kadrov na različnih ravneh zelo slaba.

Na koncu bi omenil samo še dve značilnosti študentskega gibanja, ki sta — po mojem mnenju — specifični za Jugoslavijo, po katerih lahko ločimo študentsko gibanje pri nas od drugih študentskih gibanj v svetu. Prvič: študentsko gibanje v Jugoslaviji ni napadalo deklarirane temeljne podlage družbenega sistema. Ti temelji so, če govorim zelo shematično, sistem samoupravljanja, podrejenost političnega sistema interesom človeka, odpravljanje neenakosti, humanizem itd. Jugoslovansko študentsko gibanje je predvsem napadlo velike razlike med deklaracijami in resnično prakso. Druga značilnost, za katero mislim, da je pomembna za študentsko gibanje v Jugoslaviji, bi bila ta, da se študentsko gibanje v Jugoslaviji začne v dobi družbenega razvoja, ko se postopoma izražajo različni posebni interesi, kar začenja nove konflikte; o tem je prej govoril dr. Mlinar; hkrati pa se odpirajo možnosti, da bi jih postopoma razrešili. To so nekatere specifične značilnosti študentskega gibanja v Jugoslaviji.

V. STANOVČIĆ, BEOGRAD:

Odnos občan — oblast, to je odnos občana do oblasti in oblasti do občana, je eden temeljnih odnosov vsakega političnega sistema in v nekem širšem pomenu kriterij, po katerem sklepamo, če je neki politični sistem demokratičen ali avtokratičen. Če namreč resnične možnosti so ali niso, če so institucionalni kanali, po katerih občani lahko vplivajo na izbiro in konstituiranje organov oblasti, in da lahko legalno zamenjajo skupino, ki je na oblasti, to je eden od bistvenih kriterijev, če demokracija je ali če je ni. Glede tega, to je, glede položaja občanov pred oblastjo, tako vsaj menim, je vrsta, da se milo izrazim, »nerešenih problemov« ali »nepopolnosti« ali avtoritarnih ali avtokratskih deformacij v obstoječih političnih sistemih socialističnih držav. Da bi občan lahko uresničil pravice, ki jih formalno ima, in da bi te deklarirane pravice in svoboščine zares tudi nekaj bile, mora biti občan predvsem osvobojen voluntarizma

in subjektivizma oblasti. Rešitev tega problema, ki (z morda majhnimi izjemami) ni dobil adekvatne oblike niti vsebine niti v eni socialistični državi, tako menim, lahko iščemo na planu demokratsko politične institucionalizacije socialističnih družb; in na tem področju je narejeno zelo malo ali pa nič.

Politične institucionalizacije ne razumem tako, da obstaja vsota institucij, ki so v vsaki socialistični kot tudi v drugih družbah, pač pa jo razumem predvsem kot proces omejevanja nosilcev oblasti pri izvrševanju oblasti, kot vpliv občanov pri volitvah, kot konstituiranje organov oblasti in kot način, kako se izvršuje oblast in kako se predvsem izpolnjuje. Naletimo na različna nerazumevanja in kritike institucionalizma, dober del teh kritik pa v resnici ne vidi tega aspekta procesa politične institucionalizacije. Pravna stran takšnega procesa politične institucionalizacije bi morala biti legalizem, spet v nekem globljem pomenu, vendar ne v pomenu obstajanja nekih večno veljavnih in vnaprej poznanih pravnih in političnih pravil, ki bodo vezala celo same nosilce oblasti, in katerim se bodo oni podrejali.

Če gledamo zgodovinsko, potem veliko držav, ki danes gradijo socializem, ali pa se za takšne imajo, v resnici ni nikdar imelo legalizma v pravem pomenu te besede. V teh državah so se politični odnosi zmerom reševali na temelju množične politične oblasti, ki so jo nekateri nosilci, nekatere grupe in posamezniki imeli. V okviru tega in če ga tako rečemo, je tudi to boleče vprašanje vseh socialističnih držav, in to je problem nasledstva najvišjih političnih funkcij.

In zato, če mislimo, da je za neki proces demokratskega konstituiranja političnega sistema v socialističnih državah bistveno to, kako omejujemo politično oblast, potem se moramo spomniti tudi nekaterih elementov, ki dajejo kolikor toliko realno garancijo eventualno vzpostavljenim ogradam v odnosu na kompetenco oblasti.

Eno važnih omejevanj politične oblasti je kompleks pravic in svoboščin občanov. Če te pravice in svoboščine v resnici nekaj pomenijo, potem morajo biti one tista bariera, meja, prek katere oblast nima kompetence in kadar zaide v to sfero, deluje pravzaprav nelegalno. Vendar pa, kolikor je meni poznano, je zelo majhno število primerov, oziroma zelo majhno število pravic lahko prenesli, vrnili avtonomnim družbenim grupam. V socialističnih državah, da pa ni možnosti, da bi te pravice čez noč ukinili, omejili, odvzeli ali na razne načine izigrali.

Druga možnost omejevanja oblasti, ki se mora na neki institucionalni način izraziti v političnem sistemu, je disperzija oblasti, to je dekoncentracija moči, kajti kolikor se moč koncentrira v enem središču, jo je zelo težko nadzorovati in omejevati. Ta disperzija oblasti ne bi bila realna, če ne bi oblasti, tj., moči prenesli, vrnili avtonomnim družbenim grupam. Teorija o brezkonfliktnosti socialistične družbe je v resnici navadna propagandna parola. Brezkonfliktnih družb ni že iz preprostega razloga, ker različni položaji ljudi, ki prihajajo iz njihovih različnih profesionalnih usmeritev, različnih ravni izobrazbe, različnega etničnega porekla, različne geografske distribuiranosti itd., ustvarjajo grupe z različnimi interesi. Te interese ne moremo zadovoljiti vse hkrati, ker so prav oni v konfliktu. Demokratične družbe ne karakterizira odsotnost konfliktov, pač pa način, kako se ti konflikti razrešujejo. Za proces demokratizacije socialistične družbe je še posebej pomembno, če so možnosti za vzpostavljanje avtonomnih, samostojnih centrov ekonomske aktivnosti ali pa jih ni. Rekel

bi celo, da je možnost oziroma nemožnost utemeljitve samostojne ekonomske eksistence posameznika, individua, ena bistvenih ekonomskih predpostavk demokracije v politični sferi. Kajti vsaka avtoritarna in avtokratska oblast od sužnjelastniške družbe prek fevdalne Stalinovega tipa itd. je razumela, da možnost, da se človek podredi, se naredi za političnega podložnika, predpostavlja nemožnost podložnika, da samostojno za sebe preskrbi sredstva, ki jih potrebuje za življenje.

Klasični instrumentarij razdelitve oblasti mora tudi najti neki izraz v institucijah socialistične družbe. Še posebej pa predpostavlja koncentracija politične, ekonomske in ideološke oblasti v istih centrih, tako vsaj mislim, neki stalen izvir totalitaristične nevarnosti za socialistične družbe.

Sprememba odnosov občan — oblast se mora izraziti predvsem v sferi volilnega sistema in volilnega procesa. Če nosilci oblasti niso navadni pooblaščenca, mandatorji volilcev v nekem stvarnem smislu, ne moremo govoriti o demokratizaciji teh političnih sistemov ne o demokraciji. In zato demokratski volilni sistem in resnično demokratski volilni procesi predstavljajo enega bistvenih kriterijev, predpostavk in temeljev za sklep, ali je neki politični sistem sploh demokratičen ali ne. Če imamo proces samoobnavljanja politične elite, samorekrutiranja elite in kolikor je prekinjena zveza z volilnim telesom ali pa je z različnimi političnimi kombinacijami narejen nekakšen privid, neka fasada demokracije, ni pa možnosti za resničen dialog med volivci in političnim vrhom oziroma ni resničnega vpliva volivcev na konstituiranje tega vrha, potem spet ne moremo govoriti o demokraciji v nekem resničnem pomenu te besede. Na koncu bi samo navrgel še neko vprašanje: zakaj politična predstavniška telesa v socialističnih državah nimajo v resničnem življenju mesta in vloge, kakršne bi morala imeti po odgovarjajočih ustavno-pravnih in drugih zakonskih aktih, kljub temu, da so konstituirana pod strogim nadzorom, in kljub temu, da nadzorujejo volilne procese? Zakaj predstavniška telesa niso resnično središče najvišje oblasti, kot je to napisano v celi vrsti pravnih aktov? To vprašanje je neposredno povezano z nekaterimi problemi položaja in vloge komunistične partije in njenega programa, kar pa je tema našega jutrišnjega pogovora.

V. TRČEK, LJUBLJANA:

Mislim, da so organizatorji tega zbora izbrali pravi trenutek za razpravo o pomenu in vprašanjih demokratičnega razvoja socializma. Doživljamo namreč novo fazo v razvoju industrijsko razvitih socialističnih dežel. Mnogi dogodki v zadnjih letih nam kažejo, da neenakomerno dozorevajo številni novi objektivni, pa tudi nekateri subjektivni pogoji, ki omogočajo, hkrati pa tudi zahtevajo hitrejši demokratični razvoj v gospodarski in politični sferi družbenih odnosov v teh deželah. Močnejši pritisk konservativnih sil, nove teoretične formule in koncepcije, široka uporaba različnih oblik pritiska in podobno so pravzaprav ravno odgovor na spoznanje novih družbenih potreb in novih možnosti za uresničevanje demokratičnih in humanističnih ciljev socializma.

Zato je že samo dejstvo, da poudarjamo pomen demokracije za nadaljnji razvoj socializma popolnoma upravičeno in ima globlji družbenopolitični pomen. Vendar pa mislim, da moramo iti še korak dlje. Za naše prihodnje sodelovanje, posebej za sodelovanje med uredništvu, ki se

udeležujejo tega zbora, bi bilo zelo pomembno, da bi svoje delo, svoja razmišljanja in raziskovanja usmerili tudi na druga vprašanja. Predvsem bi morali globlje proučiti gibanje družbenih protislovij, v sedanji fazi v razvoju industrijsko razvitih socialističnih dežel. Naše znanje o teh vprašanjih je še zmerom precej omejeno in enostransko. Raziskati bi morali tudi resnične zgodovinske možnosti za uresničevanje demokratskih in humanističnih ciljev, pa tudi subjekte tega boja. Poleg tega je nujno, da na znanstveni podlagi raziskujemo tako vprašanja mednarodne kakor tudi nacionalne strategije političnega boja za uresničevanje novih družbenih vsebin socializma.

V zadnjih letih družbena gibanja na številnih svetovnih področjih prehajajo v novo zgodovinsko fazo. Vzroki, zgodovinski cilji in značilnosti teh družbenih gibanj se seveda od ene dežele do druge razlikujejo. Tisto, kar pa je splošno, so nove kvalitativne razvojne značilnosti, ki zahtevajo nova znanstvena prizadevanja, da raziščemo vse te pojave in na tej podlagi pomagamo pri formiranju ustreznih spoznanj, potrebnih za uspešen politični in idejni boj.

Opozoril bi vas rad le na nekaj vprašanj glede socialističnih dežel. Vse očitneje postaja, da industrijsko bolj razvite socialistične države prehajajo v tisto obdobje svojega zgodovinskega razvoja, v katerem so objektivne možnosti etatističnega gospodarskega sistema vse bolj in bolj omejene in v katerem dozoreva spoznanje, da sedanji etatistični sistem ne omogoča več optimalnega in racionalnega razvoja v gospodarstvu in družbi. V tem zgodovinskem trenutku zahteva, da je treba razširiti demokracijo, ne izražajo samo teženj človeka za svobodo, niso samo humanistični ideal, temveč so tudi pogoj za hitrejši gospodarski razvoj v teh deželah.

Vendar pa se še ne moremo ustaviti pri tej oceni družbenih gibanj. Mislim, da zdaj ne gre samo za krizo starih družbenih institucij in za krizo tradicionalnih ideologij, temveč tudi za »krizo« znanstvenih raziskovanj, krizo znanstvene kritike obstoječe družbe. Zato smo večkrat zmedeni ali pa se prepuščamo kratkotrajnemu zadovoljstvu, da eno stereotipno predstavo o družbi zamenjujemo z drugo, ki je ravno tako enostranska. Ravno zato mislim, da je zdaj osrednja naloga naprednih znanstvenikov in publicistov, da dvignejo raven znanstvene kritike družbe. V tej zvezi mislim, da bi moralo biti najvažnejše področje naših prizadevanj ravno raziskovanje zakonitosti družbenih gibanj v socialističnih deželah na sedanji stopnji razvoja. Mislim predvsem na značaj in vzroke družbenih protislovij v socialističnih deželah. Vsi dobro poznate najnovejše teorije o »imperialistični ideološki diverziji«, ki naj bi bila glavni vzrok za družbene in idejne napetosti v komunističnem gibanju in v socialističnih deželah. Vprašanja družbenih protislovij v teh deželah morajo biti zato v središču naših znanstvenih prizadevanj, ravno tako pa tudi v središču idejnega boja s konservativnimi silami v socialističnem gibanju. To pa so predvsem tista protislovja, ki nastajajo v samem razvoju socializma med socialističnimi silami in iz samih socialističnih družbenih razmer. Konservativne sile v socialističnem gibanju rade enačijo začetne oblike socializma, ki so nastale v neugodnih zgodovinskih razmerah, s samim bistvom in perspektivo socializma. Tako nastaja nesmiselna situacija, ko nekatere politične sile skušajo izkoristiti celo avtoriteto mednarodnega komunističnega gibanja, da bi branile svoje stališče, da v političnih sistemih socialističnih držav ni treba ničesar bistveno spremeniti. Takšna

situacija je nesmiselna tudi zato, ker te iste sile hkrati govorijo o velikih spremembah v materialni bazi socialističnih držav po revoluciji. To je, da se tako izrazim, šolska napaka, ki vsekakor ne izvira iz tega, ker ne bi poznali temeljnih postavk znanosti o družbi, temveč izvira iz interesa, da bi konservativne sile obdržale svoje položaje v socialistični družbi. Kot prvo vprašanje bi tako postavil vprašanje globljih raziskovanj o protislovjih v socialističnih deželah; tu bi postavil tezo, da moramo še in še vztrajati pri trditvi, da ta protislovja, ki jih vsi opažamo, ki jih v socialističnih deželah vsi poznamo, izvirajo predvsem iz zaostajanja socialistične teorije in socialistične prakse.

Zunanji ideološki pritisk na socialistično družbo je lahko uspešen samo takrat in samo toliko, kolikor napredne sile socialistične družbe niso zmožne, da ustrezno izražajo nove družbene potrebe in potrebe progresivnega družbenega razvoja. Če tega ne zmorejo, potem se odpre maneverski prostor za zunanji vpliv antisocialističnih sil. Zdaj ne gre samo za vprašanje »ali socializem ali kapitalizem«, temveč je v središču pozornosti zgodovinsko vprašanje, »kakšen socializem«. Opozarjanje, da je to osrednja tema našega časa v bolj razvitih industrijskih socialističnih družbah — in ne le v teh deželah, pa podira tudi vso argumentacijo konservativnih sil o poteh in sredstvih za urejanje nasprotij v sodobni socialistični družbi.

Čisto jasno je, da mi ravno tako ne moremo sprejeti neke vizije odnosov med socialističnimi silami, ki zahteva, da vse države »stopajo v korak« z najmočnejšo socialistično državo in se razvijajo v odvisnosti od nekakšnega »poprečja«, ki naj bi veljalo za vse države. Takšne težnje so zelo konservativne, ker skušajo zadrževati progresivni razvoj v tistih državah (npr. Češkoslovaška), kjer že imajo možnosti in zadosti notranjih moči, da se gibljejo hitreje.

V takšnem položaju moramo na novo pregledovati tudi številne postavke o odnosih med socialističnimi silami in probleme svetovne strategije boja za socializem. Mislim, da se danes v novi verziji spet uveljavlja stališče, da naj bo težišče boja za socializem predvsem na mednarodnem področju in da je vojaška moč socialističnih držav odločilni faktor v razvijanju socializma na svetu. Mislim, da je skušnja dokazala, da socializma ne more biti brez notranjih socialističnih sil. Pomoč od zunaj, pomoč svetovnih socialističnih sil se po mojem globokem prepričanju more in mora omejevati samo na ustvarjanje optimalnih mednarodnih razmer za čim naravnejši razvoj vsakega nacionalnega socialističnega gibanja. Zato je čisto jasno, da enotnost mednarodnega socialističnega gibanja ne more biti sama sebi namen in da je veliko pomembnejše vprašanje, kako ustvariti ugodne razmere za čim svobodnejši razvoj socialističnega gibanja v vsaki državi. V okviru vsake države moramo podpirati razvoj različnih avtonomnih socialističnih sil. To pomeni, da sem proti mednarodnemu monopolu in proti monopolu kakršnekoli socialistične sile.

Mislim, da je pred nami obdobje zelo težkih spopadov in obdobje zapletenega razvoja socialistične družbe. Prepričan sem, da za zdaj še ne moremo spregledati vse zapletenosti vprašanj, na katera bomo naleteli v prihodnjem razvoju socialistične družbe. In čim močnejše se bo uveljavljala usmeritev, da bi vsa vprašanja tako znotraj naroda kakor v mednarodnih odnosih urejali z nasiljem ali s stališča idejnega monopola, tem bolj zapleten bo nadaljnji socialistični razvoj. Toda tudi če bo zmagala

usmeritev na demokratično urejanje problemov v socialistični družbi, si ne smemo delati nikakršnih utvar, da bo ta razvoj potekal brez večjih zapletov. To velja tako za našo deželo kot za druge socialistične dežele. Zato moramo pričakovati daljše zgodovinsko obdobje, ko bo prihajalo do zelo konfliktnih situacij. Vendar pa vseeno mislim, da nas razvoj zadnjih let prepričuje, da ni vzrokov za pesimizem. Sile idejnega monopola in etatizma so na mnogih področjih dobivale zelo hude udarce in »uspehi« konservativnih sil, kot je pritisk na Češkoslovaško, so nujno z zgodovinskega stališča samo začasni.

Zdaj moramo pospešiti proces konstituiranja novih naprednih sil tako v tradicionalnih gibanjih kakor v novih gibanjih, ki zdaj nastajajo (kakor nova levica).

Mislim, da se moramo zdaj zavzemati za čim hitrejšo konstituiranje — in to predvsem ideološko konstituiranje — vseh teh naprednih sil. Naš prvi cilj bi moral biti to, da »kritika znanstvenikov« čim prej postane resnična »znanstvena kritika«. Zakaj kritika znanstvenikov na žalost ni zmerom docela na višini znanstvene kritike. Ko to pravim, mislim na vse tisto, kar sem prebral o vprašanjih, ki jih prinaša naš čas.

V teh nekaj dneh, ko razpravljamo na tem kolokviju, seveda ne bomo mogli najti ustreznih odgovorov na velika vprašanja sodobnosti. Zato bi se zavzel za to, da bi uredništva svoje sodelovanje nadaljevala tudi po koncu kolokvija. Zavzel bi se za mednarodno raziskovanje in za mednarodni dialog, ki bi nam omogočil, da izdelamo čim popolnejšo znanstveno kritiko in sliko sodobnega sveta in da znanstveno opredelimo cilje, oblike in metode našega boja.

B. DEBENJAK, LJUBLJANA:

Vsi razpravljamo tu o socializmu; vsi vemo, da se ne strinjamo v tem, kaj je treba razumeti s socializmom. Govorimo o »različnih modelih socializma«, o »različnih poteh graditve socializma« itd. Domnevamo, da gre kljub vsem tem različnostim za en sam »socializem«.

Morda pa je prav to zastavljanje vprašanja obtičalo v ideološkem sprevačanju. Tu bi rad priklical v spomin klasični Marxov stavek: »Če pravim: rimsko pravo in nemško pravo, oboje sta pravi, potem je to samoumevno. Če pa pravim: pravo, ta abstraktum *se udejanja* v rimskem in nemškem pravu, teh konkretnih pravih, postane zveza mistična.« (Stavek je povzet *nota bene* iz prve izdaje »Kapitala«.)* Če uporabimo to metodološko zapažanje za socializem, bomo morali kot mistične, torej kot ideološko sprevrjene presojeti tiste interpretacije, ki se konec koncev iztečejo v trditve, da se ta Socializem, ta abstraktum *udejanja*, konkretizira v teh in onih »poteh graditve«, »modelih« itd. To ideološko sprevačanje pripelje pozneje — ko ni mogoče za nobeno izmed »poti«, za nobenega izmed »modelov« dokazati, da je »socializem sploh«, do bridkega razočaranja, da Socializma ni. Potem se človek vpraša: »Ali socializem sploh obstaja?« Da Socializma, se glasi potem odgovor, še ni, ne na Zahodu ne na Vzhodu in sploh ne.

Obstaja pa dandanes pluraliteta gibanj in strank, ki se imenujejo »socialistične«; imamo antiavtoritarne socialiste, na primer v novi levici,

* Kleine Ökonomische Schriften, Dietz, Berlin 1953, str. 271.

in imamo SED, da imenujemo samo ekstreme; italijanski neofašisti se imenujejo *movimento sociale*, prepovedana neonacistična stranka v Zahodni Nemčiji se je imenovala *Sozialistische Reichspartei*, njena politična predhodnica celo nacionalsocialistična nemška delavska stranka. Ne ravno zelo leva krščansko-socialna unija (CSU) je nadaljnji primer te pluralitete. Pred petdesetimi leti so nemški socialni demokrati zadušili nemško socialistično revolucijo itd. »Komunistični manifest« pozna tri vrste socializma: a) »reakcionarnega« (»fevdalnega«, »malomeščanskega« in »nemškega ali pravega«), b) »konservativnega« (»buržoazni socializem«), c) »kritično-utopistični socializem in komunizem«. Pozicija »Komunističnega manifesta« je zunaj teh treh socializmov.

Morda bi bila naša naloga, da sestavimo tako tipologijo socializma. Potem bi se pokazalo, za kateri pluralizem smo lahko pripravljeni in kateri socializem je še sprejemljiv za nas, ki smo voljni, da vzamemo za izhodišče avtentičnega Marxa.

Politikom je glede tega lahko: pluralizem pri njih pomeni, da ne zavrnejo nikogar, ki v tem trenutku ali malo pozneje lahko postane zaveznik. Teoretiku so taki pragmatični oziri tuji. Politik lahko v svojem življenju večkrat »zgubi vse utvare o socialistični naravi« tega ali onega gibanja, tiste utvare, ki si jih gradi sam, ko potrebuje to ali ono gibanje za zaveznika; teoretik je pa zavožen teoretik, če v svoji utvari spremeni potencialne zaveznike gibanja v nekaj, kar niso.

Tako jaz kot teoretik ne bi bil pripravljen, da družbeni sistem v Sovjetski zvezi kakorkoli tesneje povežem z Marxom, čeprav priznavam politikom vso pravico, da vidijo v Sovjetski zvezi potencialnega zaveznika proti ameriškemu imperializmu, toda prav tako jim moram priznati pravico, da s taistim imperializmom sklepajo hudičeve pakte, če jih ogroža policijski socializem.

Oktobrska revolucija je bila socialistična revolucija in ne zgolj prevzem oblasti. Proces njene degeneracije pa izvira iz kapitulacije pred premočno stvarnostjo obstoječega, ko je skrčena v »graditev socializma v eni deželi« odrinila v prihodnost začetek res svetovne revolucije. V besedih »graditev socializma« je skrito vse ideološko sprevrčanje: »zasedba«, ki jo je treba zgraditi z vsemi planirajočimi inženirji skupaj z »inženirji duš«, nagel industrijski razvoj po vsej sili kot kanon Socializma itd. (Nastal je sistem teroristične družbe dosežkov.) Če govore politiki o »različnih poteh graditve«, mislijo dostikrat na različne majhne »zgradbe«, ki jih je treba zgraditi, katerih manipulirajoči gradbeniki niso monopolisti, pač pa izvajajo svobodno prosto medsebojno konkurenco.

Treba pa je spomniti na to, da naj bi po Marxovem mnenju sprostila človeške možnosti svetovna revolucija, ne pa socializem, da po Marxovem mnenju ni šlo za blaginjo, marveč da je bilo kraljestvo nuje istovetno s »samoraslimi (naturwüchsig)« razmerami, kjer vlada produkcijski proces nad producenti, z razmerami, ki so nastale iz pomanjkanja proizvodov, iz materialne bede, ki pa od le-teh niso več odvisne, ampak svoje pogoje same reproducirajo.

Gre za to, da se zlomi »moč stvari«, da se vzpostavi »skupnostna kontrola« ljudi nad pogoji njihove lastne eksistence in da se sprejme revolucija v permanenci kot edini establishment. V »Nemški ideologiji« je rečeno: »Obstoječe, ki ga ustvari komunizem, je ravno dejanska baza za onemogočenje vsega, kar obstoji neodvisno od individuov, kolikor to obstoječe vendarle ni nič drugega kot proizvod dosedanjega občevarja

individuov samih«. In v »Židovskem vprašanju« je rečeno, da je šlo pri vseh zgodovinskih emancipacijah za to, da se obstoječe razmere prilagode človeku, »kakršen pač je«, da pa je komunistična revolucija konec dose-danjšega svetovnega reda in po smislu, da je — v tretji Feuerbachovi tezi apostrofirana — revolucionarna praksa samospreminjanje ljudi.

To se torej pravi: postaviti poznemu kapitalizmu svobodnjaško alter-nativo; med mnogimi socializmi zgraditi tudi takega, ki ga bo mogoče povezati z Marxovim imenom.

J. NETOPILIK, PRAGA:

Mislim, da je pojem demokracije političnega sistema in socializma pojem z več razsežnostmi. Gledati ga moramo s politične, sociološke, politično ekonomske strani in ga analizirati. Rad bi povedal nekaj samo o proble-mih teh razsežnosti. Ko govorimo o demokraciji, moramo upoštevati razvojno stopnjo družbe; neka vrsta neposredne demokracije je bila možna v nerazvitih družbah, kot npr. v antični Grčiji ali v Rimu. Ta stopnja družbenega razvoja in demokracije je ustrezala tudi nekemu političnemu sistemu. Razvoj proizvodnih sil in nastajanje strojno-tehnič-nega sistema je vzpostavilo nov tip demokracije in političnega sistema. Ta tip je omogočil učinkovito in racionalno upravljanje s stvarmi. To je meščanska demokracija in meščanski politični sistem. Svoj višek je do-segla v sodobni industrijski družbi. S tem hočem reči, da se tudi sociali-stična družba v neki meri ravna po zakonih industrijske družbe. Podoba socializma je po mojem mnenju odvisna od razvojne ravni industrijskega sistema. Nerazviti industrijski sistem v neki meri vpliva na nastanek birokratskega socializma, ki je temeljil na oblasti posameznih osebnosti ali kolektivov, na oblasti, ki so jo imele te osebnosti nad družbo. To je stalinistični tip socializma. Stalinizem ni uničil samo vseh vezi med vla-dajočimi političnimi plastmi in družbo, temveč tudi vezi znotraj samega političnega sistema. Tako ta sistem ni mogel več biti kos nalogam racio-nalne in učinkovite socialistične graditve.

Vendar nerazvitost industrijskega sistema ni nujno povzročila stali-nističnih družbenih odnosov v socializmu, kot to kaže jugoslovanski primer; vendar pa je razvitost industrijskega sistema lahko spodbudila razvoj drugega tipa socializma — namreč tehnobirokratskega socializma. Reči hočem, da sodobni civilizacijski družbeni temelj ljudem ne daje samo možnosti, da razvijajo svobodni in humani socializem, ampak daje tudi možnost za razvoj tehnobirokratskega socializma. Današnji civiliza-cijski temelj v marsikateri razsežnosti omogoča ta tip socializma s tem, da ljudi podreja sistemu današnje delitve dela. Tako bo ta temelj v neki meri določal celo politični sistem sodobne družbe. Iz tega izvira kom-pleksna dialektika med birokracijo tehnokratskega tipa, ki je, čeprav zelo reakcionarna, lahko tudi učinkovita, ki pa preprečuje samoaktivnost ljudi, in demokracijo, ki jo vzpostavlja tak sistem — namreč sistem, ki omogoča samoaktivnost ljudi. Pojem demokracije je danes v veliki meri širši in globlji kakor nekoč, saj mora upoštevati vsestransko humanizacijo, vsestranski razvoj subjekta. Po mojem mnenju ta pojem zajema ne samo politično sfero, temveč tudi celotno bitje in aktivnost sodobnega človeka. Sodobni razvoj civilizacije zahteva vsestransko bogat, aktiven in odgovo-ren subjekt. Socializem je zavestno prizadevanje, da bi obvladali in pre-

segli industrializirano družbo, toda to preseganje lahko uresničimo samo z razvojem socialistične ekonomije, z znanstveno revolucijo, dvigom kulturne ravni itd. To je samoodpravljanje vseh ovir za samoaktivnost ljudi.

Mislim, da je v tem smisel našega kolokvija. Tu si prizadevamo za tašen tip političnega sistema, ki bi omogočil graditev socializma, ki bi zadovoljil potrebe sodobne ekonomske in tehnične revolucije in bi hkrati omogočil, da ustvarimo nove možnosti. Socializem, ki je dedič preteklih dosežkov človeštva, se ne more ravnati samo po tradicijah nekaterih narodov. Naše porevolucijsko gibanje se mora opirati na našo zgodovinsko tradicijo, na našo kulturo itd. Reči hočem, da izkoriščanje nacionalnih tradicij ni deformacija socializma, temveč je temeljni način, da preprečimo, da bi se socializem spremenil v abstrakten sistem, odtujen od ljudi. Tu se dogaja zelo zapletena dialektika med mednarodno in nacionalno potjo v socializem. Iz tega izhaja, da našega modela socializma ne morejo uporabljati v drugih deželah, da je to model, ki je specifičen za Češko-slovaško, da pa se vseeno ravna po splošnih zakonih socializma in jih izraža — saj izraža potrebo za samoaktivnostjo, samodejavnostjo subjekta. Če smo politični sistem v preteklosti oblikovali po zgledu na zunanje vzore in vzgajali tako imenovanega socialističnega človeka, pa danes hočemo imeti tak političen sistem, v katerem bo zadosti prostora za človeka kot ustvarjalca lastne usode. Gre za tak sistem, ki povezuje posamezne družbene strukture in jih obnavlja in ki človeku omogoča ne le, da formalno sodeluje v družbenem življenju, temveč tudi, da razvije svojo človeško vsebino. Na tej ravni lahko pridemo do novega tipa neposredne demokracije. Ta tip nam lahko omogoči, da bomo presegli človekovo odtujitev, in zato je enak svobodnemu humanizmu.

(neavtorizirana diskusija)

B. MARKIČ, LJUBLJANA:

V svojem prispevku se bom dotaknil volitev in socialistične demokracije. Če bi na kratko analizirali razvoj volitev v razmerah socialistične demokracije v Jugoslaviji, bi lahko ugotovili, kako so imele volitve pri nas na začetku izrazit plebiscitarno-manifestativni značaj, da so bile v prvi vrsti izraz socialističnega patriotizma. Na začetku razvoja naše družbe smo z volitvami predvsem potrjevali legitimnost političnega režima, političnega sistema. Z razvojem družbenega samoupravljanja smo začeli drugače gledati na volilni proces v razmerah socialistične demokracije. Potem ko smo zavrgli idejo o popolni monolitnosti socialističnega sistema, ko smo odvrgli ideologizirane predstave o popolni enotnosti sistema, volitve seveda ne morejo biti še naprej samo politična manifestacija, samo izraz bolj ali manj abstraktnega patriotizma, ampak so del samoupravnega odločanja.

Volitve so bile v zgodovini pogosto predmet odtujitve človeka od oblasti, lahko pa so tudi predmet preseganja te odtujitve. Mislim, da je za bistvo volitev v nekem političnem sistemu — in razume se, tudi v socialističnem — v prvi vrsti važno to, da volitve ne smejo biti sredstvo politične manipulacije. Zelo pomemben je tudi položaj družbenopolitičnih organizacij v volilnem procesu. Mislim, da moramo izhajati iz stališča, da v socialističnem sistemu nihče ne more pričakovati, da mu bo »njegova

partija« v vsakem primeru zagotovila volilni uspeh, saj bi se tako volitve spremenile v neko vrsto birokratske investiture. Grupna lojalnost kot kriterij za kandidiranje mora zginiti. Prav tako pa mora zginiti nekakšen paternalističen odnos političnih organizacij do kandidatov. Seveda pa se ne zavzemam za nekakšen »nevtralen« položaj organiziranih političnih moči v volilnem procesu ali za prikrivanje zavzetosti in angažiranosti. Vendar pa ne more niti kandidiranje niti ostali del volilnega procesa potekati, če ožje monopolne partijske skupine pritiskajo in »določajo« kandidate. Mislim, da volitve v socialističnih državah postajajo vse bolj realne, vsaj morale bi, in da volilni rezultati, ki se gibljejo okoli 99,9% in podobno pravzaprav le malo povedo o pravi vrednosti volilnega procesa.

Ko govorim o našem volilnem procesu, bi rad poudaril, kako je eden nujnih pogojev za demokratizacijo volitev tudi za naprej, da se razvija pluralistični temelj Socialistične zveze delovnega ljudstva in da do zdaj v glavnem forumsko delovanje Socialistične zveze, delovanje na forumskih ravneh postane vse bolj popolnoma nesprejemljiv družbeni anahronizem. Mislim, da moramo v našem volilnem procesu razvijati tudi *nepartijsko volilno konkurenco*. Kakor veste, naš politični sistem ne temelji na večpartijskem sistemu, zato pa mislim, da se morajo v volilnem procesu odpirati nekatere volilne alternative. Če priznamo temeljne vrednosti socialističnega sistema, mora biti poleg širšega volilnega programa Socialistične zveze še osebni volilni projekt posameznega kandidata. Prav tako pa mislim, da moramo v našem volilnem procesu vse bolj razvijati politično kulturo. Prav nominizem kandidiranja (en kandidat za eno mesto) v preteklosti je omejeval razvijanje potrebne politične kulture. Z razvijanjem pluralizma (se pravi, več kandidatov za en poslanski mandat) kandidatov v volilnih procesih v socialističnem svetu moramo vse bolj razvijati in gojiti takšno politično kulturo, ki bo pripeljala do tega, da bodo volilni kandidati sposobni dialoga in sposobni, da prenesejo poraz na volitvah kot nekaj normalnega v demokratičnih razmerah in da priznavajo politično toleranco v samem volilnem procesu. Ko govorim o politični toleranci, ki mora v socialistični družbi biti vselej prisotna, s tem ne mislim, da moramo politično toleranco razumeti tako, da bi prestopila meje splošno prevzetih in priznanih socialističnih vrednot. Neki politični sistem kaže svojo stabilnost tudi s tem, da so njegovi nosilci tolerantni do drugih idej in razumevanj, ki temelje na socialističnih stališčih.

I. KRISTAN, LJUBLJANA:

V nekaj besedah bi se rad dotaknil *problema skupščinskega sistema*, saj je diskusija začela zahajati v to smer, medtem ko je bila prej na bolj splošni ravni, na ravni problema socializma nasploh.

Mislim, da se moramo strinjati s tovarišem iz Bukarešte, ki je določne rekel, da *demokracije ne moremo reducirati na državo*, da se demokracija ne izčrpa v okvirih države: naša teorija samoupravljanja izhaja prav iz te resnice, da se demokracija ne more izčrpati v državi, in mi prav skozi sistem samoupravljanja poskušamo razvijati proces prehajanja oblasti z države na družbo. Poleg tega pa mislim, da je točno

tudi to, da mora biti v tem procesu humanizem ena imanentnih kategorij, saj brez samega humanizma ne more biti demokracije.

Včeraj je bilo zastavljeno vprašanje, če je med *institucionalno predstavniško demokracijo* in *neposredno demokracijo* alternativna dilema. Vse tako kaže, da so se tisti, ki so sodelovali v diskusiji, negativno opredelili do tako postavljene dileme.

Če torej menimo, da ta dilema ni mogoča, in mislim, da je to edino realistično, potem moramo iskati rešitve v kar najbolj demokratični in učinkoviti *simbiozi* institucij posredne in neposredne demokracije. Rešitev moramo torej iskati v okviru mogoče realnosti v dani fazi in na dani stopnji družbenega razvoja.

S tega stališča se torej postavljajo vprašanja v več smeri, predvsem pa okoli tega, kakšne institucije predstavniške demokracije ustrezajo določenim družbenim pogojem: ali je dovolj tradicionalna skupščina ali moramo iskati še druge oblike. Ali moramo vse sedanje predstavniške institucije postaviti pod vprašaj, kakor je včeraj nekdo rekel, potem, kako rekrutirati predstavnike v te predstavniške institucije, saj imamo tu problem menjajočih se elit itd., kar je bilo tudi že včeraj rečeno, mislim, da je na to opozoril tovariš Babić iz Zagreba, potem naslednje vprašanje, kako omogočiti kar najbolj tesno povezavo predstavniških institucij s temeljem, in to je v bistvu vprašanje nadzora nad oblastjo, vprašanje zakonitosti, kar smo danes že poudarili, nato, katere so možne oblike neposrednega odločanja na globalni ravni družbe, kakšna je glede tega vloga referenduma in podobno. Kaj je referendum res samo neka oblika, ki ne ustreza sodobni stopnji demokracije, kar smo tudi danes že poudarili in kar je nasploh eno mišljenje o referendumu itd. Ta in druga vprašanja se torej postavljajo v tem kontekstu.

Mislim, da je tudi na tem področju jugoslovanska praksa karakteristična po intenzivnem iskanju okoli skupščinskega sistema in da je Jugoslavija zadnjih 23 let prehodila zelo zanimivo pot. Po ustavi iz 1946 smo imeli *dvodomno skupščino*, v kateri so zastopali dva elementa: element prebivalstva, element občanov cele federacije, to je bilo v zveznem zboru, in drugi element, element nacij, ali bolje element federalnih enot, tega so zastopali v zboru narodov.

Leta 1953 smo dobili bistveno spremembo glede skupščinskega sistema. Skupščina je ostala dvodomna, toda element nacij, element federalnih enot postane drugoten in odstopi mesto novemu elementu, to je zboru proizvajalcev. Torej, namesto prej samostojnega zbora narodov, v katerem so bile republike kot federalne enote enakopravno zastopane z enakim številom poslancev, se je oblikoval zbor proizvajalcev, v katerem je zastopan nov element, element proizvajalcev namesto elementa naroda.

Leta 1963 smo z novo ustavo spet dobili neko novost: drugi dom, zbor proizvajalcev se razcepi v več smeri, tako da smo dobili iz enega doma štiri specializirane samoupravne zборе, in to gospodarski zbor, kulturno-prosvetni zbor, socialno-zdravstveni zbor in organizacijsko-politični zbor. Vsi ti zbori so drugi dom ob zveznem zboru kot prvem domu.

Še ne polna štiri leta po novi ustavi iz leta 1963 smo doživeli neki zelo zanimiv proces, ki nas na neki način spet pelje v položaj iz leta 1946 oziroma 1953, namreč, spet predvsem poudarjamo element nacije, element federalne enote, element proizvajalcev pa je drugoten. Po novih

ustavnih amandmajih iz let 1967 in 1968 imamo zdaj zbor narodov, ki namesto sedanjega zveznega zbora postaja primarni zbor, in v tem zboru so zastopane vse republike po enakopravnem ključu ne glede na velikost republike, koliko prebivalcev ima itd. (a to so pri nas dokaj velike razlike od 500.000 pa tja do 9 milijonov).

Kot se vidi iz tega shematskega prikaza se intenzivno trudimo, kako bi kar najbolj adekvatno v strukturi skupščine omogočili, da učinkujejo vsi subjekti in vsi interesi, ki se oblikujejo na pluralistični podlagi. Poleg tega je karakteristično, da ustanavljamo samoupravne enote, ki jih imenujemo učinkovite samoupravne enote zunaj skupščine, in to so enote na področju prosvete, kulture, enote na področju dela, socialnega zavarovanja itd.

To je torej temelj, ki vključuje napor, da bi *tradicionalna politična demokracija* zginila, da bi jo presegli, da bi se spremenila v družbeno-ekonomsko demokracijo.

Seveda te napore, te sheme v praksi preskušamo in že včeraj smo rekli, da nismo v tem dosegli še nikakih idealnih rezultatov, ampak da naša *dilema* ni v tem, ali naj imamo institucije predstavniške demokracije ali ne, ali jih je sploh treba dati pod vprašaj, naša dilema in naš problem je v zvezi s tem, o čemer smo včeraj govorili, v dveh smereh.

Prvič, ali so sedanje oblike predstavnštva adekvatne, ali so v njih v zadostni meri zastopana vsa področja družbenega življenja in vsi interesi, in to ne samo kratkoročni, ampak tudi dolgoročni, kot je to rekel danes tovariš Babič, in v kateri smeri je treba iskati nove rešitve. Ali so samo te rešitve, ki sem jih omenil, v našem povojnem razvoju ali so še kakšne druge.

In drugo vprašanje, drug problem, kako doseči kar najbolj učinkovito povezovanje teh predstavniških institucij z njihovim izvirnim temeljem. Vprašanje je, na primer, ali je tega povezovanja dovolj že s tem, da se poslanci sveta delovnih skupnosti rekrutirajo iz samih delovnih organizacij, iz članov delavskega sveta itd. Praksa pravi, da to ni že vnaprej jasno, in prav danes je tovariš Roter postavil vprašanje, zakaj delavci ne sodelujejo, o tem, ali imajo za to priložnost, pa je govoril tovariš Mlinar.

Zaradi tega je na tem področju pri nas dosti diskusij, diskusij tudi o tem, o sami strukturi skupščine, koliko naj bi skupščina imela domov, da bi bili vsi interesi kar najbolje in najadekvatneje zastopani, predvsem pa se vse te diskusije in naporu srečajo pri problemu politične odgovornosti predstavnikov, pri problemu javnosti njihovega dela, problemu zakonitosti dela itd. Na to sem hotel opozoriti v zvezi s tem sistemom, skupščinskim sistemom, ki se pokriva s sistemom politične ekonomije nasploh.

V zvezi s prispevkom tovariša Mlinarja bi rad opozoril še na eno vprašanje; dotaknil se je problema neaktivnosti, problema apatije množic, in ugotovil je, da je odločilni problem v tem, ker je preveč predestiniranih rešitev, preveč predestiniranih odločitev, in prav zato množice nočejo sodelovati, saj od njih zahtevajo aklamacijo, zahtevajo plebiscitarno strinjanje s to predestinirano politiko. Mislim, da je to ena teza, ki je dokazana iz prakse, toda menim, da verjetno ni edina in mogoče ni bistvena, saj bi morali preveriti tudi druge vzroke za neaktivnost delavskih množic, še posebej zato, ker tega problema nimamo samo pri nas, ampak

je jasen v celem svetu. Verjetno bi morali postaviti tudi vprašanje, koliko je vzrok temu višja življenjska raven, višja stopnja civilizacije, zakaj se posamezniki zapirajo v svoje družine itd., koliko je vzrok tudi težnja posameznika, da bi imel kar največ prostega časa itd. Problem se zastavlja tudi z druge strani: če je ugotovitev tovariša Mlinarja točna, ali bolje, če je težišče vzroka za apatijo res v predestiniranih rešitvah, kaj naj storimo, kakšna naj bo akcija na podlagi te ugotovitve? Menim pa, da tega elementa — apatije zaradi predestiniranih rešitev — ne gre preveč poveličevati, saj se s konkretno akcijo lahko prebije tudi ta zid, zid predestiniranih rešitev, kot se je to na primer pokazalo v slovenski skupščini, ko so razpravljali o ustavnih amandmajih in ko se s predestinirano rešitvijo dva zbora skupščine nista strinjala.

I. BABIĆ, ZAGREB:

Mislim, da je tema o odnosu med redom in svobodo, institucijo in spontanostjo pravzaprav središčna za to diskusijo o političnem sistemu. V zvezi z lanskoletnimi študentskimi gibanji — pa tudi sicer je v Jugoslaviji z mnogimi drugimi akcijami tako — lahko ugotavljamo neko dejstvo, da namreč spontane oblike političnega razkritja ocenjujejo kot znamenje, da samoupravni sistem ne deluje. Mislim, da bi se morali v tem trenutku tej tezi upreti s praktično zahtevo, da legalizirajmo nekatere oblike spontanega političnega uveljavljanja in jih dosledno vgradimo v samoupravno ureditev. Jaz bi, vsaj zase, predlagal: prvič, da legaliziramo prijavljeno javno zborovanje, drugič, da legaliziramo miren protest, in tretje, da legaliziramo prekinitev dela. Mi smo imeli samo v enem letu v Jugoslaviji 800 takšnih prekinitev. Ni normalno, da takšne oblike človeškega uveljavljanja zaznamujemo z negativnim znakom, znamenjem, da samoupravni sistem ne deluje. Pravice do prijavljenega zborovanja, do mirnega protesta in do prekinitve dela bi morali jasno priznati in najbolj konkretno institucionalizirati kot normalne samoupravne pravice.

Seveda pa takšen praktičen predlog zadeva v samo središčno teoretsko temo, ki pa je jaz tukaj nočem razpredati, ampak bi samo sklenil z njo kot vprašanjem. Namreč, ali lahko politični sistem, ki zase pravi, da je revolucionaren, institucionalizira sam svoje lastno načelo, namreč, ali se da načelo revolucije sploh institucionalizirati? Ali ne ostaja kot tisti imperativ svobode in svobodnega človekovega delovanja, kot tisto nekaj, kar transcendirata vsako institucijo, nekaj, kar je naravnopravna teorija (teorija samoupravljanja svoje dobe) imenovala neodtujljivo človekovo pravico posameznika, da institucije, ki jih ima za neprimerne, uskladi s svojo izvirno človeško naravo ali pa da jih zamenja z novimi?

Z. ŠT'ASTNY, BRATISLAVA:

Dovolite mi, da razpravo ponovno usmerim k problemom političnega sistema v socializmu oziroma k delovanju političnega sistema v socializmu, k mnogostranosti delovanja tega sistema. V večerajšnji in današnji razpravi sta se izoblikovali dve mišljenji, dve smeri v diskusiji. Prva možnost je neposredna demokracija, druga pa institucionalna demokracija. Po mojem mnenju si obliki ne nasprotujeta, ampak skupaj tvorita

dialektično enotnost. Obe možnosti morata delovati skupaj. Skušal bom razviti nekaj hipotez o političnem sodelovanju, tako da bom navedel primer iz češkoslovaške socialistične strukture, namreč primer politične participacije zadružnih kmetov. Kot sem že omenil, sta po mojem mnenju neposredno politična participacija in institucionalna demokracija dialektično povezani. V tej zvezi se pokaže funkcionaliziranje demokracije. Če ta problem hipotetično prenesemo z mejnega političnega področja na politični sistem v nekem podjetju, potem bi videli, kako lahko politične institucije v podjetju, to je, partijsko organizacijo, institucionalne politične funkcije itd. pravzaprav analiziramo kot sisteme, v katerih ali s katerimi uresničujejo višje politične institucije svoje regulativne in normative impulze, ki so po mnenju teh institucij prav gotovo funkcionalni za politični sistem. In narobe, ti impulzi, ki jih politične institucije v podjetju uresničujejo in prilagajajo, so izvir novih impulzov za institucije na višji politični ravni. Ta proces je morda poenostavljeni model kontinuitete in kroženja političnih informacij in političnega vladanja. Zato mora, da bi dobro deloval, imeti smiselni cilj in vrednost za udeležence v tem procesu. To pomeni, da višje politične institucije uresničujejo v sistemu, v podjetju ali v večji skupini politične cilje, ki se v načelu ujemajo s cilji podjetja, njegovih ljudi, njegovih delavcev. Po drugi strani pa morajo tudi politične institucije v podjetju tako delovati in interpretirati te cilje — tudi pri širši ali ožji možnosti svobodnega odločanja — da se bodo morali ujemati s cilji podjetja in njegovih delavcev in z načelnimi cilji družbe. Univerzalnost politike pomeni, da so objekt delovanja političnih institucij v podjetju vsi strukturni deli socialne strukture v podjetju. Politični odnosi rastejo iz mnogovrstnosti socialnih odnosov, ki povezujejo človeka s podjetjem in tudi z globalno družbo. Funkcionalizacija v političnih institucijah v podjetju daje človeku možnost, da si ustvari specifično socialno povezavo ali specifično socialno prepletanje z globalno družbo in tudi s sistemom podjetja. Politični odnosi v podjetju bodo pravilno delovali, če bodo, prvič, ljudje v podjetju sprejeli vrednote, cilje, usmeritev, ki jih dajejo višje politične institucije; drugič, če bodo sprejeli interpretacijo teh vrednot in ciljev, ki jo dajejo neposredne institucije v podjetju; tretjič, če bodo sodelovali pri interpretacijah in pri uresničevanju teh političnih ciljev.

Skušal bom na kratko prikazati te hipoteze v sociološkem smislu na primeru poljedelskega podjetja. Če hočemo politične odnose empirično raziskovati, potem lahko kategoriziramo 3 tipe politične aktivnosti in tudi 3 tipe institucionalne politične aktivnosti. Te tri tipe politične aktivnosti smo označili za: politično aktivne, politično pasivne in politično rezistentne tipe. Institucionalno politično aktivnost pa smo razdelili v institucionalno aktivne ali partijske tipe, nepartijske tipe in protipartijske tipe. Če prikažemo navedeno klasifikacijo v participaciji v politiki z empiričnimi podatki, kot primer navajam podatke o udeležbi zadružnih kmetov v splošni politiki — kmeti so pri nas v ČSSR velika plast prebivalstva, morda več kot 40 % — potem dobimo tole sliko: $\frac{1}{3}$ je politično aktivna, $\frac{1}{3}$ politično pasivna in $\frac{1}{3}$ politično rezistentna. Položaj je drugačen glede institucionalne politične aktivnosti, to pomeni, aktivnosti v partiji ali protipartijske usmeritve.

Večina je institucionalno nevtralna, to pomeni, nepartijska; zelo malo kmetov lahko uvrstimo v partijski tip in $\frac{1}{3}$ (30 %) jih je protipartijskih

tipov. Če povezujemo podatke iz obeh klasifikacij, ki skupaj obsegata 6 tipov — to pomeni v politični in institucionalni aktivnosti — vidimo, da so v večini politično pasivni in institucionalno nepartijski tipi. Na drugem mestu so splošno politično rezistentni in partijsko nevtralni, nepartijski tipi. Na tretjem mestu so politično aktivni, ki pa so institucionalno protipartijski, to pomeni partijsko rezistentni tipi.

Ta ponazoritev nam pokaže, da sta institucionalna in neposredna aktivnost povezani. Aktivnost in delovanje političnih institucij v podjetju sta le primer za ta problem. Menim, da lahko ta primer tudi nekoliko posplošimo.

III.

Vloga komunistične partije in progresivnih sil v boju za socializem

Razpravo za »okroglo mizo« so vodili: Mario Spinella, »Rinascita«, Milano, Jozef Bob, »Kulturni život«, Bratislava, Jan Kamarýt, »Filosoficky časopis«, Praga, Stane Kranjc, »Teorija in praksa«, Ljubljana, Aleksander Tanase, »Revista de Filozofie«, Bukarešta.

M. SPINELLA, MILANO:

Začenjamo tretji dan našega kolokvija. Danes bomo govorili o vlogi komunistične partije in drugih progresivnih sil v boju za socializem in prepričan sem, da bi nekateri radi že kar takoj kaj povedali o tem zelo pomembnem vprašanju.

I. MITRAN, BUKAREŠTA:

Kot je znano, je tema današnjega sestanka vloga komunistične partije in drugih naprednih sil v boju za socializem. Povedal bi nekaj misli o tej temi, in sicer s stališča današnjih razmer. Po mojem mnenju — in očitno na podlagi same stvarnosti — so sredstva družbenega vodenja razkrila in razkrivajo celo vrsto teoretičnih in praktičnih problemov, med katerimi je brez dvoma tudi vprašanje o odnosu med komunistično partijo in socialistično demokracijo.

Dovolite mi, da zagovarjam mnenje, da je v našem času, ko je socializem živa resničnost v mnogih deželah, mogoče govoriti — če priznavamo primarno matematiko, danost sodobne zgodovine in politično geografijo — o vrsti objektivnih dejavnikov, ki določajo nujnost, da je treba voditi razvoj socialistične družbe. Med temi dejavniki opozarjam predvsem na tele: dialektična vzporednost med subjektivnim in objektivnim, prevlada zavesti nad spontanostjo, nujnost ustrezne razlage stvarnosti v politični teoriji in implicite v praksi, obsežnost nalog ekonomske, politične in kulturne graditve v vsaki socialistični deželi, razvoj v čistem smislu, nujnost neodvisnega in samostojnega razvoja (ko pravim samostojnega, ne pozabljam na pojem ne-omejenega), ki mora potekati vzporedno z razširjanjem internacionalistične odgovornosti, kompleksnost mednarodnih odnosov v okvirih, znotraj katerih poteka v našem času razvoj socialistične družbe.

Nemara (kar zadeva mene, sem kar prepričan) naštetih dejavnikov, čeprav niso vsi, zadostujejo za dokaz, da poglobitni problem, ki se postavlja danes, ni alternativa ali komunistična partija ima vodilno vlogo ali je nima. Ta vloga je bila že davno določena z marksistično teorijo in s samo prakso socialistične graditve. Kako bo potekal boj za socializem v prihodnosti, pa je vprašanje, na katerega bo odgovoril ta boj sam na podlagi marksistično-leninističnih načel, na podlagi različnosti revolucionarnih razmer v raznih deželah. Kot sem že včeraj rekel: iz dejstva, da je socializem zmagal, da so nastali novi odnosi med razredi,

da je bilo vprašanje oblasti rešeno v interesu ljudstva, da je socialistični sistem v vseh socialističnih deželah na kvalitativno višji stopnji, iz teh dejstev izvira tudi nov način gledanja na dejavnike, ki izražajo oblast, in tudi na sredstva, s katerimi partija opravlja svojo vlogo v družbeni skupnosti. Sodimo, da obstoj ene partije ali večpartijskega sistema v sistemu socialistične demokracije nima vrednosti načela, ki bi izšlo iz splošne zakonitosti socializma, temveč je politični problem, na katerega je mogoče odgovoriti s konkretnim proučevanjem družbenih in političnih razmer v posameznih deželah. Posebnosti razvoja revolucije in socialistične graditve, na primer, v Romuniji, odprava buržoazije in odprava velikih zemljiških lastnikov, prehod politične oblasti v roke delavskega razreda in njegovih zaveznikov, so v politični areni povzročili, da so zgинile partije, ki so branile interese izkoriščevalskih razredov.

Danes je zgodovinska resničnost, ki jo priznava ves naš narod, da je zmaga romunskega ljudstva na poti socializma, materialnega in duhovnega napredka, pridobitev pomembnih pravic in demokratičnih svoboščin zasluga ustvarjalne politike partije, elastičnosti pri uveljavljanju strategije in taktike, organizacijske sposobnosti in politike osveščanja množic in avtoritete in ugleda, ki smo si ga pridobili v obdobju revolucionarnih bojov. Partija kot vodilna sila v sistemu političnih in družbenih odnosov pripravi na podlagi znanstvenih analiz program in koncept družbenega razvoja, pri čemer ji je za izhodišče ugotovitev, da tako absolutiziranje kakor omalovaževanje splošnih zakonitosti in posebnih razmer, kakor mehanično prenašanje nekaterih metod in oblik dejavnosti, ki so značilne za nekatere države in razvojne stopnje, vnaša zgolj predsodke v proces socialistične graditve. Ko izdeluje svojo politiko, se naša partija naslanja na proučevanje objektivnih družbenih zakonitosti. Življenje dokazuje, da, če zanemarimo te zakonitosti, pri procesu graditve socializma prej ali slej nastanejo težave, ki se kažejo kot anomalije in razkoraki v ekonomskem in družbenem razvoju. Tako je prvi, nujni imperativ, da nenehno in kar najbolj pozorno proučujemo pojave družbenega življenja, da pripravljamo politično linijo v čvrstem soglasju z zahtevami, ki jih postavljajo objektivne zakonitosti družbenega razvoja. V revoluciji in v graditvi socializma sta splošno in posebno dialektična enotnost. Poznavanje in uporaba splošnih resnic socializma je obvezni pogoj za pravilno politiko, politiko, ki ustreza načelom. Splošno nedvoumno izraža objektivne družbene zakonitosti, toda ne more odsevati raznovrstnosti in raznolikosti, ki jo kažejo posebnosti pojavov. Zato je uspeh politične linije v tako občutni meri odvisen od poznavanja in razumevanja posebnega, od proučevanja konkretnih razmer, v katerih poteka dejavnost partije. Seveda je veliko lažje ponavljati splošne resnice, kot proučevati stvarnost, kot misliti, poskušati, iskati vsaki konkretni situaciji ustrezen odgovor. Odločitve in ukrepi, ki smo jih sprejeli na našem 9. kongresu in na nacionalni konferenci naše partije, so se vrasli v proces razvijanja demokracije, v izpopolnjevanje sistema vodenja in planiranja nacionalne ekonomije, v izboljševanje metod upravljanja na vseh področjih in zato izražajo globoki znanstveni značaj družbenega vodenja in njegovo uglašenost z zahtevami življenja. Dejavnost naše partije, ki se konkretizira v izvirnih rešitvah, ki smo jih našli pri graditvi socializma, pri ekonomskem razvoju, dokazuje, mislimo, pravilnost teze, da vsaka partija sme in mora samostojno izdelati svojo politično linijo na temeljih marksistično-leninistične teorije — in tako tudi bogati njen razvoj. Sicer

pa je znano, da so utemeljitelji našega življenjskega nazora kazali izrazito ustvarjalen odnos do svojih lastnih idej. Lahko rečemo, da so kot svojo dediščino zapustili komunističnim in delavskim partijam vzgon k živi ustvarjalni misli, ki lahko preseže duhovno otopelost, odpravi toge sheme in se osvobodi vseh zastarelih pojmovanj in arhaičnih struktur. Zdi se mi, da kar lahko rečemo, da je pojem marksistični duh postal skoraj sinonim za ustvarjalnega duha. V takšnem sklopu idej je nemogoče izrabljati marksizem-leninizem kot arhiv, iz katerega lahko potegnemo formulo in citat za vsako rabo, ne da bi upoštevali zakone logike, časa, stvarnosti.

J. KRYLOVA, PRAGA:

Ime mi je Krylova in prihajam iz Prage. Tovarišice in tovariši, govorila bom o odnosih med socialističnimi državami. Brez dvoma vidijo vse socialistične države v razvijanju teh odnosov in v utrjevanju enotnosti zelo pomembno nalogo. To tudi ustreza potrebam socializma. Vendar pa vseeno doživljamo, da se ta enotnost nikakor ne utrjuje, temveč nasprotno, slabi. Dosedanja praksa socialistične graditve in notranji razvoj socialističnega sveta sta odpravila pojem monolitne enotnosti, to je, tistega razumevanja, ki meni, da je socialistična revolucija ustvarila podlago za izenačevanje različnih koncepcij. Resničnost je pokazala na zmotnost tega prepričanja, saj vidimo, da lahko med socialističnimi državami prihaja tudi do sporov. Socialistične države se morajo postavljati celo na različna stališča glede nekaterih vprašanj.

Ko skušamo ugotoviti vzroke za takšno stanje, se moramo spomniti na veliko raznolikost socialističnih držav in na to, kako velike so razlike v razvojnih ravneh proizvodnih sil in sploh v stopnjah njihovega ideološkega, političnega in ekonomskega razvoja. Te razlike veljajo tudi za zgodovinske tradicije in za tradicije delavskega gibanja, za miselnosti, za posebnosti v mednarodnem geografskem položaju itd. Če hočejo, da se uspešno razvijajo, socialistične države ne smejo pozabiti na te objektivne specifične razmere, saj se le v njih lahko razvija socializem. To dejstvo ne povzroča samo tega, da lahko pride do deviacij in različnosti v stališčih, temveč tudi to, da se lahko uveljavijo različne koncepcije, in zato zahteva nove oblike za enotnost med socialističnimi državami. Predvsem se bo treba odreči zahtevi po docela istovetnih stališčih in začeti bomo morali upoštevati konkretne razmere v razvoju socialističnih držav. Bogastva in posebnosti nacionalnih interesov socialističnih držav ne smemo odpravljati, temveč ju spoštovati. Samo tako lahko ohranimo oziroma dosežemo enotnost med socialističnimi državami.

Ravno v interesu enotnosti morajo obstajati razlike ne samo v teoretičnih koncepcijah, temveč tudi v praktični politiki držav. Zato lahko rečemo, da ima vsaka socialistična država in vsaka komunistična partija pravico, da neodvisno oblikuje svojo notranjo in zunanjo politiko in da se odloči za takšno pot v socializem, ki najbolj ustreza nacionalnim razmeram in potrebam države. Na podlagi teh načel so že leta 1945 sprejeli beograjsko deklaracijo, ki pravi, da imajo različne države pravico do različne socialistične graditve in da bo samo taka različnost utrdila socializem. Deklaracija poudarja zahtevo po svobodnem izražanju stališč o socialističnem razvoju in zahtevo, naj sodelovanje med socialističnimi državami temelji na popolni svobodi in enakosti.

Socializem lahko razvijamo samo tako, da se zavzemamo za njegov napredek v posebnih nacionalnih razmerah, ne pa tako, da enostavno branimo tisto, kar smo že dosegli. Socializem najbolje branimo tako, da ga razvijamo naprej. V tej zvezi mislim, da šele razvijanje lastne nacionalne politike, ki ustreza posebnim razmeram v neki deželi, lahko ustvari ustrezno podlago za sporazumevanje o enotnih stališčih socialističnih držav in za njihove skupne akcije; šele razvoj nacionalne politike ustvarja nove možnosti za mednarodno enotnost. Pot v internacionalizem se mora začeti z opredeljevanjem nacionalne politike, ne pa s tem, da interese in stališča posameznih držav podreajo interesom večine drugih, in ne s prizadevanji, da bi preprečili procese, ki izvirajo iz posebnih potreb posameznih držav. Danes se vsebina proletarskega internacionalizma ne more omejevati samo na internacionalne razsežnosti, ampak mora vključevati tudi specifičnosti. Prepričana sem, da je to prvi pogoj za neko prihodnjo situacijo, ko bi politika posameznih držav močnejše izražala tudi skupne interese. Na sedanji stopnji pa moramo po mojem mnenju poudarjati predvsem nacionalne interese in ne govoriti o tem, da se morajo posebni interesi podrežati splošnim interesom socialističnega gibanja. Seveda bi bilo idealno, če bi vse komunistične partije upoštevale predvsem skupne interese in če bi bile voljne, da ob posameznih konkretnih priložnostih svoja stališča podredijo splošnim interesom. Vendar če komunistične in delavske partije na sedanji stopnji poudarjajo potrebo, da branijo lastne interese, moramo to razumeti kot dejstvo, ki izvira iz sedanjih razmer in iz sedanje razvojne stopnje.

Pravilno razumevanje tega vprašanja, to je, prepričanje, da specifičnih razmer ne moremo ločiti od praktične politike, je povezano s potrebami vsake socialistične države. Ta problematika je izredno pomembna. Spet in spet se potrjuje, da odnosa med nacionalnim in internacionalnim danes ne moremo razumeti kot podrejanje državne politike prevladujočim stališčem — pa tudi ne kot podrejanje politike mnogih držav stališčem ene same. Gre pravzaprav za to, da spoštujemo posebne razmere in potrebe vsake države in da na ta način ustvarimo zdravo podlago za oblikovanje skupnih stališč, za skupno delovanje in za ustvarjanje novih možnosti mednarodne enotnosti. Potrebo, da spoštujemo v politiki komunističnih in delavskih partij in vlad socialističnih držav tako nacionalne kakor mednarodne prvine, že splošno priznavajo.

Če v praktičnih odnosih med socialističnimi državami ne spoštujemo načel enakosti, lahko pride do posegov v notranje zadeve te ali one socialistične države in do teoretičnih razmišljanj o suverenosti, ki skušajo takšno intervencijo samo upravičiti. Enotnosti mednarodnega komunističnega gibanja ne bomo mogli utrditi, če ne bomo bolj spoštovali enakopravnosti in nacionalne neodvisnosti držav in če ne bomo upoštevali načela, da se nihče ne sme vmešavati v notranje zadeve komunističnih partij in socialističnih držav. Hvala.

(neavtorizirana diskusija)

O. CHETAN, BUKAREŠTA:

Rad bi poudaril nekatere značilnosti socialistične demokracije, ki so tesno povezane z nujnostjo, da obstaja partija, katere vloga je, da vodi družbeno in politično življenje, in katere dejavnost temelji v celoti na pripadnosti in predanosti ljudskih množic socialistični oblasti.

Po mojem mnenju je marksistična aksiološka literatura sicer odločno poudarila pomembnost političnih vrednot, ni pa tega vprašanja obdelala sistematično in dosledno. Tako se dogaja, da nove politične vrednote, ki jih je izzval naš čas, predvsem pa stvarnost sodobnega socializma, še vedno proučujemo s sociološkimi sredstvi in skoz prizmo teorije znanstvenega socializma. Če pa razkrijemo aksiološko razsežnost teh družbenih pojavov, teh političnih načel in ravnanj postanejo očitnejši in zato razumljivejši specifični znaki sodobnega družbenega in političnega življenja; to pa nam na nov način razkrije tako pogosto zanemarjeno dejstvo o presenetljivi privlačni moči, ki jo imajo te vrednote na množice, saj jih pogosto vnamejo za izjemna dejanja in s tem dajejo pravo lekcijo vsem, ki pozabljajo, da ideje, kot je rekel Marx, postajajo materialna sila v trenutku, ko zajamejo množice, ko postanejo politične vrednote in jih tako sprejmejo tudi najširše ljudske množice. Naš čas potrjuje, da je politična zavest, razvita na strukturi dejanskih političnih vrednot, nevarno orožje, ki se dramatično upira surovi moči povsod, kjer zaničujejo in zanemarjajo mir, neodvisnost in suverenost narodov, svobodo in človeško dostojanstvo.

Proučevanje družbenih temeljev političnih vrednot je treba dopolniti z raziskovanjem političnih pojavov v njihovih aksioloških odnosih. To je edini način, da spoznamo idealno in realno naravo vrednot vseh vrst, posebno pa političnih vrednot. Povezanost idealnega in realnega v strukturi vsake vrednote ravno daje vrednoti status gibalne sile, zavesti o družbenem razvoju, ta povezanost usmerja k prihodnosti naša sedanja politična dejanja. Politične vrednote določajo posebne zgodovinske razmere, dano ozračje družbenega bivanja in si jih zato množice prilagajajo in jih doživljajo kot najvišje družbene in politične pojave, odločilne za družbeni in politični napredek, hkrati pa kot ideale, ki so merila za družbeno in politično dejavnost in politično in moralno ravnanje.

Patriotizem in socialistični internacionalizem, neprekinjeni razvoj socialistične demokracije, uveljavljanje in nepretrgana krepitev suverenosti in nacionalne neodvisnosti vsake socialistične države, razvoj in krepitev prijateljstva med vsemi socialističnimi deželami — to niso samo nujna vodilna načela, ki jih izziva sam družbeni razvoj, ampak so tudi resnične politične vrednote, ki prodirajo globoko v duh in srca ljudskih množic. In prav ta dejstva so postala temeljne politične vrednote za milijone ljudi, ki gradijo socializem, in znova dokazujejo njihovo tesno povezanost s politično in družbeno prakso, pa tudi nepreklicno nujnost, da jih je treba utrjevati in razvijati.

Izpopolnjevanje socialistične demokracije npr. je postalo posebno nujno na današnji stopnji našega razvoja. Pri nas v Romuniji smo ustvarili takšne neobhodno potrebne pogoje, ki zagotavljajo, da vrnitev v kapitalizem ni nikoli več mogoča. V zavesti romunskega ljudstva se je globoko zasedrlo prepričanje, da je socializem edini družbeni in politični sistem, ki zagotavlja materialni in duhovni napredek, blaginjo vseh članov družbe in skladno uresničenje človekove osebnosti.

Vzporedno s socialistično graditvijo poteka izpopolnjevanje družbenih odnosov, oblik sožitja in sodelovanja vseh članov družbe pri vseh ekonomskih, političnih in državnih dejavnostih, in to izpopolnjevanje se pojavlja kot objektivna nujnost, kajti socializem ni samo družba, ki svojim članom zagotavlja udobno materialno življenje, temveč tudi družba,

ki je sposobna, da uresniči najvišje človeške družbene in politične vrednote in najvišja človekova stremjenja k svobodi in sreči na zemlji.

Na podlagi prepričanja, da sta socializem in demokracija nerazdružna, razvija KP Romunije široko politiko, ki teži k poglobitvi in izpopolnjevanju socialistične demokracije. Temelj takšne politike je trdno prepričanje, da je graditev novega socialističnega sistema zavestno delo množic, ki jih vodi marksistična in leninistična partija. Objektivna zakonitost našega napredka, prvo vodilo pri socialistični in komunistični graditvi je uresničenje vseh nujnih pogojev, da bi delavci in ljudske množice aktivno sodelovali pri vodenju javnih zadev, da bi mogli izražati svoja mnenja o vseh vprašanih družbenega razvoja. Med eno svojih najpomembnejših nalog prišteva KP Romunije organizacijo in neposredno vodenje procesa poglobljanja in vsestranskega izpopolnjevanja novega družbenega sistema, da bi se uveljavilo vse, kar je novo in napredno v družbeni misli in praksi, da bi nenehno razvijali socialistično demokracijo. »Po naši koncepciji — je pisal Lenin — je neka država močna zaradi zavesti množic, močna je, kadar množice vedo vse, kadar znajo o vsem soditi in kadar vse, kar počnejo, počnejo zavestno.« Toda to sodelovanje množic je resnično šele, kadar vse glavne premise celotne državne politike, kakor smo pokazali, kolikor mogoče ustrezno izražajo pglavitne interese in hotenja članov družbe, to se pravi, kadar jih člani družbe sprejmejo in doživljajo kot pglavitne politične vrednote. To je edina resnična obramba pred formalizmom in birokratizmom, ki omogočata negativne pojave zlorabljanja oblasti, pa tudi edina obramba pred pragmatizmom in družbenim arivizmom, ki ga odkrivamo povsod, brž ko začnejo zaničevati ali zanikati norme družbenega in političnega življenja. Nepretrgano poglobljanje demokracije vsebuje številne vidike, ki se skladno dopolnjujejo po zaporedju specifičnih značilnosti zgodovinskih stopenj socialistične graditve. Prepletenost politične in ekonomske demokracije, nenehno izpopolnjevanje družbenih odnosov in odnosov med različnimi družbenimi razredi in plastmi, odnosov med posameznikom in skupnostjo, pa tudi spodbujanje in večanje sodelovanja množic pri vodenju družbe in uveljavitev institucionalnega sistema, ki zagotavlja izvajanje temeljnih pravic človeka in hkrati izpolnjevanje družbenih obveznosti, so najznačilnejši pojavi našega socialističnega razvoja.

Vsakršno ločevanje demokracije od socializma, vsakršno ustvarjanje lažnega nasprotja med njima je v resnici osiromašenje vsebine demokracije in osiromašenje samega koncepta socializma. Je zanikanje bistvenega elementa: večvrednosti socializma v odnosu do kapitalizma in samovoljno »uzakonjanje«, kar omogoča antidemokratske pojave in prakse, dejanja zlorabe, kar pa utegne povzročiti neprecenljivo škodo avtoriteti in privlačni moči, ki jo ima socializem za ljudi vsega sveta. Nekateri avtorji se vprašujejo, če je socializem demokratičen ali ne, in tako poskušajo ločevati socializem in demokracijo. Če se tako lotevamo vprašanja, zane-marjamo, po našem mnenju, temeljna dejstva, da je namreč demokracija osrednja vrednota, socializmu lastna razsežnost, da je vsak proces ustvarjanja novega družbenega sistema hkrati tudi postopni proces razvoja in poglobljanja demokratičnega značaja socialistične družbe. Pri proučevanju socialistične demokracije razkriva aksiološka perspektiva tudi na bolj prepričljiv način teoretično in praktično nevzdržnost mnenj, ki so se v zadnjem času pojavila o tej temi in ki sodijo, da je razvoj in širjenje demokracije v razmerah socializma v protislovju z načeli diktature pro-

letariata, z vodilno vlogo delavskega razreda, s temeljnimi interesi socialistične družbe, toda tako vodilna načela o družbenem in političnem življenju, ki so jih izdelali klasiki marksizma in leninizma, kakor današnja praksa graditve socializma nepreklicno zavračata takšne lažne, namišljene bojazni. Socialistična demokracija še zdaleč ne slabi politične moči delavskega razreda, temveč utrjuje zvezo delavcev s kmeti in intelektualci.

Zgodovinska vloga marksistično-leninistične partije kot vodilne družbene sile se potrjuje ob konkretnih razmerah nenehnega širjenja socialistične demokracije. Odnosi med temi pojavi so objektivni, nujni in dialektični. Zahtevajo jih zakonitosti, ki obvladujejo novi sistem, kajti obe sta povezani z utrditvijo naše socialistične družbe. Celo v času najostrejših razrednih bojov, da bi prevzeli oblast in zlomili odpor izkoriščevalskih razredov, se je novi sistem v naši deželi boril za to, da bi najširše demokratične pravice dobili delavski razred, kmetje in inteligenca, da bi tako zaznamoval temeljno razliko glede na staro družbo, ki je temeljila na izkoriščanju in zatiranju, in da bi spodbudil revolucionarno energijo. Bilo bi popolnoma nerazumljivo, če bi v obdobju, ki sledi prevzemu oblasti, zmagoviti socializem omejil svobodno uveljavljanje človeških pravic, sodelovanje ljudskih množic pri izvajanju državne oblasti. Posebno značilno in pomembno dejstvo na sedanji stopnji socialističnega dograjevanja v Romuniji je, da se proces krepitev vodilne vloge partije v družbenem in političnem življenju dežele organsko združuje s procesom, ki najširše ljudske množice uvaja v sodelovanje pri vodenju države, k pripravljanju novih ukrepov, ki širijo pooblastila množičnih organizacij. Kot politična vrednota je socialistična demokracija prežeta z duhom o družbeni odgovornosti vsakega državljanca, pa tudi z občutkom, da je treba v celoti delovati v smislu zahtev in najvišjih ciljev družbe in socialističnega naroda. Razvoj socialistične demokracije je tesno povezan z razvojem te globoke odgovornosti, kajti socialistična demokracija je neposredno nasprotje anarhiji in malomeščanskemu liberalizmu. Socialistična demokracija predpostavlja visoko družbeno zavest, zavestno disciplino in svobodno odločitve o spoštovanju reda in zakonitosti. S tega gledališča se socialistična zakonitost kaže kot edini možni okvir za resnično demokratično državno življenje. Samo dosledno spoštovanje zakonov zagotavlja ugodne pogoje za razvoj in uveljavitev demokracije, kakor po drugi strani velja, da je demokratično ozračje v razmerah socializma poglavito zagotovilo za izvajanje zakona, ki izraža interese družbe in vseh državljanov. KP Romunije dosledno izvaja politiko, ki je v tem, da je treba vso našo družbeno celoto opreti na temelj socialistične enakosti, doslednega spoštovanja zakonov, norm in pravil družbenega življenja, kar velja tako za državne in javne organe kot za vse državljane.

Te poglavitne pojave družbenega in političnega življenja in ta temeljna načela sprejema in doživlja javno mnenje, množica kot čiste politične vrednote. Socialistična enotnost našega ljudstva se izraža kompleksno: kot politična, družbena in ideološka enotnost. Poskusi, da bi politično in moralno enotnost ljudstva postavili v nasprotje z interesi socialistične družbe, so popolnoma napačni. Teze te vrste izničujejo globoke družbene spremembe, ki so nastale v času revolucije in v obdobju socialistične graditve, in kažejo na pomanjkanje zaupanja v vrednost in dokončni značaj teh sprememb. Res pa je ravno nasprotno — enotnost ljudstva je zagotovilo za trdnost socialističnega reda in eden izmed dejavnikov, ki spodbujajo širjenje demokracije v življenju države. Krepitev

družbene funkcije, enotnosti ljudstva v procesu družbenega razvoja, poudarjanje njegove vloge, gibalne sile v pripravi in uresničevanju nalog posameznih etap, je močno in neposredno odvisno od razvitosti socialistične demokracije. V zadnjih letih se je vodstvo naše partije in države nenehno ukvarjalo z razširjanjem socialistične demokracije na področje gospodarstva, družbenega in političnega življenja, na področje znanstvene dejavnosti itd. Iščemo nove oblike organizacije, ki naj ustrezajo sedanji stopnji in ki naj spodbujajo in krepijo sodelovanje množic pri razvoju družbenega življenja. V tem času preskušamo in preverjamo nove ukrepe za izboljšanje vodenja in planiranja gospodarstva, finančnega sistema in organizacije industrije. Praksa partije, da se posvetuje z delavci, s kolektivni specialistov, da pred množicami razpravlja o vseh glavnih problemih svoje notranje in zunanje politike, se je močno razširila.

Naši ukrepi za razširitev in izpopolnitev socialistične demokracije prispevajo k utrditvi naše socialistične družbe in krepijo vodilno vlogo delavskega razreda in njegove revolucionarne partije. Če te družbene danosti proučujemo z aksiološkega gledišča, se nam po mojem mnenju jasneje in določneje razkriva tisti proces, v katerem si ljudske množice prilastčajo politično linijo partije in socialistične države — kar je prva predpostavka za razvoj socialistične demokracije.

Z. ROTHER, LJUBLJANA:

Vseeno bi rad temo, ki je danes na dnevnem redu, malo problematiziral. Prvič. Ko začnemo govoriti o temi komunistične partije in progresivne sile v boju za socializem, se znajdemo pred nekim vprašanjem. Ali naj način, kako smo opredelili našo temo, pomeni, da so samo komunistične partije povsod in zmerom edini in glavni dejavniki v tem boju za socializem — in da so torej druge progresivne sile samo njihov dobrodošli zaveznik v boju. Mislim, da je to zelo pomembno vprašanje — pomislimo na primer na tretji svet ali pa na položaj v Zahodni Nemčiji. Če bi se namreč dosledno držali te logike, potem bi morali vselej — v vseh časih in na vseh krajih —, kadar bi govorili o boju za socializem, na vsak način poiskati najprej komunistično partijo in šele potem iskati druge napredne sile kot dobrodošle zavezničke. S temi pripombami postavljam samo vprašanje, ki je zame zelo pomembno.

Drugič. Iz zgodovine komunističnih partij v Evropi vemo, da so te partije tudi pred drugo svetovno vojno zmerom razglašale politiko zavezništva z drugimi naprednimi silami. Postavlja se vprašanje, ali ta politika zavezništva z drugimi naprednimi silami pomeni, da so ti tako imenovani zaveznički dobrodošli kot zaveznički samo v fazi boja za prevzem oblasti, v času vzpostavljanja revolucionarne oblasti — ali pa to zavezništvo velja tudi potem, ko je revolucija že na oblasti. Če analiziramo dogodke in položaj v raznih socialističnih deželah po drugi svetovni vojni, moramo po mojem mnenju ugotoviti, da se je s temi zaveznički marsikaj dogajalo in da se je to zavezništvo kljub zelo glasnemu razglašanju njegove veljave v fazi boja za oblast pozneje spremenilo v golo sredstvo. Postavlja se vprašanje, ali je politika zavezništva takičnega ali načelnega značaja in kakšni so pravzaprav v tej luči odnosi med komunistično partijo in tako imenovanimi naprednimi silami. Mis-

lim, da bi bilo dobro, če bi v današnjem razgovoru odgovorili tudi na to vprašanje in razjasnili ta problem. Posebej rad bi slišal, da bi nam tovariš Spinella povedal, kakšne so njegove skušnje iz prakse Komunistične partije Italije in kaj on misli o tem.

Tretjič. Vse komunistične partije, tako tiste, ki se še bojujejo, da bi prišle na oblast, kakor tiste, ki so revolucionarno oblast že vzpostavile, poudarjajo načela: demokracija, svoboda, svoboda dialoga, enakopravnost, svoboda mišljenja, spoštovanje osebnosti, potreba po množičnem sodelovanju pri oblasti itd. itd. Postavlja se vprašanje, ali razglašanje teh načel ne zahteva, da se ta načela v nekem optimalnem obsegu vpeljejo v samo prakso komunističnih partij. Če se neka partija zavzema za dialog, ali je to ne obvezuje, da načelo dialoga uresničuje v svoji lastni partijski praksi? Če namreč partija razglaša dialog za način svojega odnosa do drugih, potem ne bo nihče verjel, da je zares pripravljena, da ta dialog uresniči, če ga ne uresničujejo v sami partiji.

Znano je, da se komunistične partije zavzemajo tudi za pluralizem; kaj to ne pomeni, da morajo uresničevati pluralizem tudi v partiji sami?

Četrto. V glavnem so bile komunistične partije, ki so v socialističnih državah na oblasti, ki so torej vzpostavile revolucionarno oblast, vse te partije so bile v fazi svojega revolucionarnega boja gibanja, ki so imela — kot sem že včeraj rekel — vse bistvene značilnosti revolucionarnih gibanj: množično participacijo, demokracijo, neki minimum organizacije, neko širino, odprtost in podobno. Po drugi strani pa vemo, da so se pozneje, ko so te partije prišle na oblast, zgodile nekatere spremembe, vemo, da so se te partije institucionirale v slabem pomenu besede. Postavlja se vprašanje, zakaj je prišlo do te negativne institucionalizacije, zakaj ta komunistična gibanja kot gibanja v avtentičnem pomenu besede niso ostala gibanja z množično participacijo, demokracijo, s svobodo mišljenja brez hierarhičnega principa kot temeljnega organizacijskega principa in tako naprej.

In na koncu še eno vprašanje — vprašanje o odnosu med partijo in oblastjo. Če proučimo sedanjó situacijo, bi lahko ugotovili vsaj dva modela odnosov med partijo in oblastjo. Prvemu modelu bi lahko rekli birokratski model. V tem modelu se partija popolnoma enači z oblastjo; praktično je to videti tako, da partijski forum najprej razpravlja na primer o gospodarskih ukrepih, organi oblasti, na primer vlada ali skupščine, pa te ukrepe samo uresničujejo. Na ta način so torej oblastveni organi samo nekakšen instrument, ubogljivo sredstvo, ki uresničujejo že vnaprej do vseh podrobnosti določene sklepe. To je en model odnosa med partijo in oblastjo. Drugi model, ki ga skušamo uresničevati v naši politični praksi, temelji na ločitvi partije od oblasti in na tem, da partija deluje kot idejnopolitični dejavnik, ki skuša z metodo prepričevanja in z močjo argumentov vplivati na politični, družbeni in ekonomski razvoj. Sam glasujem za ta drugi model, za model ločitve partije od oblasti. Ta model prinaša številne nevarnosti, številne dileme in številna vprašanja, vendar sem prepričan, da je vseeno veliko humanejša alternativa, ki bi se je morali zelo resno lotevati, če hočemo, da komunistične partije, ki temeljijo na marksizmu, resnično ostanejo marksistične partije, kajti trdim, da lahko obstoje tudi komunistične partije, ki se tako imenujejo, pa niso marksistične partije — in da na drugi strani lahko obstajajo partije, ki se ne imenujejo komunistične, pa so vendarle marksistične partije.

Z. ŠT'ASTNY, BRATISLAVA:

K prispevku tovariša Roterja bi želel dodati kratko pripombo, in sicer k problemu partija in moč ali k ločitvi teh dveh problemov. Po teoriji Wrighta Millsa ločimo dve eliti: elito vpliva in elito moči. Mislim, da lahko imenujemo komunistično partijo in institucije te partije elito vpliva. V naši deželi, kjer so bila demokratična načela že v preteklosti zelo široko razvita, prav gotovo lahko to rečemo tudi za komunistično partijo. To je morda moja hipoteza. To hipotezo bom skušal nekoliko osvetliti s primerom iz mojih socioloških raziskav v podjetju. Ko interpretiramo funkcionalizacijo političnih institucij v podjetju, lahko rečemo, da so predstavniki partijske politike v vsakem sloju strukture podjetja elita vpliva, ki uresničuje splošno politično usmerjenost partije. Vpliv, ki ga imajo v podjetju te politične institucije in ki loči člane partije od drugih delavcev v podjetju, se mora uresničiti na nekem ustreznem področju in mora voditi k družbeno pozitivno funkcionalnemu cilju.

V svoji raziskavi sem iskal odgovor na vprašanje, če imajo partijski člani vpliv, če se po intenzivnosti svojega vpliva razlikujejo od drugih delavcev, dalje, če je intenzivnost njihovega vpliva večja ali manjša od vpliva drugih demokratičnih oblastnih organizacij, to pomeni, vodstva podjetja itd.

Dalje sem skušal ugotoviti, v kateri smeri se ta vpliv uresničuje. Pokazalo se je, da po mnenju delavcev politične institucije v podjetju večinoma niso nobena elita vpliva, da nimajo nobenega vpliva. Zelo malo vpliva imajo v medsebojnih osebnih odnosih in še manj v sferi moči. In še nekaj: če pa le imajo vpliv, potem je ta vpliv večinoma v sferi moči ustrezen, toda v individualni sferi, ki ne izraža interesov države ali partije, kjer gre za posamične, privatne probleme — za boljši položaj v podjetju, za večji zaslužek itd. — je neustrezen. — To je pomembno vprašanje, kajti naša raziskava kaže položaj v nekem značilnem kmetijskem podjetju na Slovaškem. Če so stvari zares takšne, kot kažejo podatki te raziskave, če lahko te ugotovitve posplošimo, potem se pokaže, da je ta neustrezna usmerjenost političnih institucij v podjetju in njihov v splošnem majhen vpliv velika nevarnost za politiko, kajti združni kmetje in kmetje nasploh so pri nas pomemben politični dejavnik.

P. KLINAR, LJUBLJANA:

Začeli smo govoriti o zanimivem vprašanju odnosov med partijo in oblastjo. Tovariš Roter in tovariš Št'astny sta o tem problemu razvila posamezne ideje, jaz pa bom skušal k temu še kaj dodati.

Zapleten položaj se začne takrat, ko politična partija — mislim na delavsko partijo — prevzame oblast. Procesi transformacije partije v ideološko-družbenopolitično organizacijo na eni strani in prav taka preobrazba klasične politične oblasti v samoupravno politično oblast — pa čeprav družbenopolitične organizacije in samoupravna politična oblast niso poslednje faze te transformacije — so zelo zapleteni. Mislim, da temu stališču v prid govori načelo dualizma, o katerem smo govorili včeraj, se pravi prepletanje samoupravnih in hierarhičnih prvin v oblasti in uveljavljanje dualizma v partiji, v kateri se prepletajo prvine klasične

partije s samoupravnimi prvinami. Naša raziskovanja o participaciji in vplivu državljanov in posameznih slojev pri sprejemanju važnih odločitev v samoupravnih organih in v oblastnih organih kažejo, da sta participacija in vpliv razdeljena zelo neenakomerno; prav tako raziskovanja o participaciji članov partije (Zveze komunistov) v partijskih organizacijah in zunaj njih ugotavljajo, da sta participacija in vpliv tudi med člani partije (Zveze komunistov) in med sloji v Zvezi precej neenakomerno razdeljena. To pomeni, da tako v oblasti kot v partiji še obstajajo zelo močne klasične prvine teh fenomenov. Toda samoupravljanje je spodbudilo procese dekoncentracije in demonopolizacije politične moči, to pomeni tudi spreminjanja odnosa partije do oblastnih organov in drugih političnih subjektov. S tem postaja možno, da drugi politični subjekti dobijo večjo avtonomijo in da se, na kratko povedano, začne razvoj samoupravnega pluralizma. S tem v zvezi sta zmimiva dva problema: prvi je problem vodilne vloge partije v takih razmerah, drugi osrednji problem pa je odnos partije in oblasti.

Vodilna vloga partije je v modelu, ki ga je tovariš Roter imenoval birokratski model, zelo enostavna, saj so v tem modelu partijski in državni organi tesno povezani, to se pravi, da vodilna vloga partije temelji na monopolu državne oblasti. Toda vprašanje vodilne vloge partije postane veliko bolj zapleteno v modelu, v katerem je partija ločena od oblasti, oziroma takrat, ko skušamo partijo ločiti od oblasti. Po mojem mnenju nam v tej drugi situaciji vodilna vloga partije ne sme pomeniti neke statične kategorije, ki si jo je partija pridobila zaradi svojih zgodovinskih zaslug, ker je bila pobudnik in uresničevalec revolucije, temveč nam mora ta vodilna vloga pomeniti dinamično kategorijo v tem smislu, da si jo mora partija — pri nas Zveza komunistov — izbojevati v nepretrganih in intenzivnih spopadih z drugimi političnimi subjekti in to v zvezi s konkretnimi vprašanji. Na ta način lahko po mojem mnenju s posploševanjem naprednih stališč, ki so se izoblikovala v boju glede konkretnih vprašanj, pridemo do širših splošnih stališč in splošnih interesov, ki so lahko splošna načela za program partijske politike in ki so rezultat integrativne vloge partije. Mislim, da je pri tem zelo pomembno, da kadar govorimo o dinamiki vodilne vloge partije, poudarimo, da mora v sami partiji potekati aktivnost in vpliv njenih članov. Če je aktivno in vplivno samo partijsko vodstvo, lahko pride do monopolizacije politične moči in do preprečevanja razvoja avtonomije drugih političnih subjektov. To sklepanje podpira zahteve za intenzivno demokratično širino znotraj partije, t.j., za razvijanje notranjega pluralizma v partiji. Če pogledamo ta načela v naši stvarnosti, potem mislim, da bi lahko prišli do istih ali podobnih rezultatov, kakor jih je pred menoj razgrnil kolega Št'astny, in da moramo ugotoviti, da je participacija članov partije v okviru organizacije še nezadostna in da sta ravno tako še nezadostna participacija in vplivnost članov partije na vseh področjih političnega življenja. Vse to dokazuje, da je problem uresničevanja vodilne vloge partije v tem smislu, kot sem ga razložil, zelo zapleten in da se počasi uresničuje v dolgotrajnem procesu.

Drugo vprašanje — odnos partije do organov oblasti — je tesno povezano s prvim. Ne mogel bi se strinjati s stališči, da smo pri nas že uveljavili izrazito ločitev partije od oblasti. Ugotavljamo lahko, da partija vpliva v procesu nastajanja organov oblasti (samoupravne oblasti) in

da vpliva na delo organov samoupravne oblasti. To pomeni, da partija še ni prišla do tiste stopnje svojega razvoja, da bi delovala izključno le na idejni poziciji. Danes partija vsekakor deluje tudi s političnih pozicij in to bo verjetno še dolgo časa njena perspektiva. V zvezi s problemom odnosa med partijo in oblastjo bi na koncu rad povedal še nekaj o trendu razvoja tega odnosa in o posledicah, ki jih bo ta trend bržčas povzročil. Intenzivno pospeševanje preobražanja klasičnih elementov partije v samoupravne vpliva tudi na sam proces preobražanja klasične oblasti v samoupravno politično oblast. Pri tem je potrebno, da medsebojni aktivni odnosi temeljijo na relativni avtonomiji tako partije kakor oblasti in da odpravimo načelo personalne unije med vodilnimi partijskimi telesi in organi oblasti. Kakšne posledice ima tako skicirani trend razvoja medsebojnih odnosov na preobrazbo klasičnih partijskih funkcij? Prvič: mislim, da se, ko se partija osvobodi boja za oblast, ki je ena od dominantnih funkcij klasičnih partij, s tem partiji odprejo širše možnosti za intenziviranje neke njene zelo zanemarjene funkcije — to je, za intenziviranje procesa politizacije občanov. To, na kratko povedano, pomeni povezovanje centrov odločanja z občani in krepitev neposredne demokracije.

Drugič: mislim, da skicirani trend razvoja odnosov med partijo in oblastjo vpliva tudi na to, da partija ni več posrednik med oblastjo in občani, da ne prenaša več odločitev oblasti na občane, temveč da omogoča, da se občani aktivno vključujejo v politične procese, in predvsem — in to je zelo pomembno —, da narašča njihov vpliv na globalne politične odločitve, pri katerih je zdaj ta vpliv zelo šibak. Tako partija ne posreduje samo med splošnimi in posamičnimi interesi, temveč tudi pospešuje razvoj samoupravnega pluralizma in razvoj različnih posebnih interesov.

Tretjič. Integracijska funkcija, ki je za klasično politično partijo tako pomembna, ni več, ko se uresničuje ta trend odnosa med partijo in oblastjo, funkcija, ki jo uveljavlja dejavnost vodstvenih partijskih organov z uporabo »partijskega filtra«, temveč postopno postaja del stvarnih integracijskih procesov.

Četrtič. Skicirani trend odnosov med partijo in oblastjo po mojem mnenju omogoča tudi večjo avtonomijo za partijo (Zvezo komunistov) in s tem širši in učinkovitejši nadzor nad delom samoupravnih ali samoupravno-oblastnih organov.

Petič. Tudi vpliv, ki ga ima partija na javno mnenje, je čisto drugačen, če upoštevamo trend razvoja odnosa med partijo in državo, ki sem ga pravkar skiciral. Mislim, da partija ne vpliva več na javno mnenje na način propagande in programov, ki jih nikoli ne uresničijo, ki niso v skladu z resnično partijsko politiko, ki skušajo pritegniti interese različnih in zelo heterogenih družbenih slojev in jih pridobiti za politiko partije ter ji tako omogočiti, da pride na oblast. Zdaj postaja možno, da partija postane eden od dejavnikov, ki se bojujejo za objektivno oblikovanje javnega mnenja, in eden od dejavnikov, ki se bojujejo proti manipuliranju za javnim mnenjem.

In na koncu še to: vse, kar sem omenil kot možne posledice skiciranega trenda razvoja odnosa med partijo in oblastjo, omogoča širšo platformo partijske politike in pozitivno vplivanje na razvijanje interesnega združevanja.

A. TANASE, BUKAREŠTA:

Kolega je opozoril na vprašanje, ki bi ga mogli imenovati aksiološki pomen vprašanja, o katerem danes razpravljamo. Prijavi sem se k besedi le za dve minuti, da bi sporočil nekaj misli kot nespecialist v političnih vedah, kot filozof, če hočete.

Na splošno pravijo, da je vodilna vloga partije splošno načelo, splošno veljavni zakon socialistične revolucije in graditve nove družbe. To je po mojem mnenju temeljna resnica, ki je noben marksist-leninist ne more zanikati. Toda razumeti jo moramo v njeni zgodovinski funkciji. Nemogoče je, na primer, to načelo skrbeti na čisto objektivni zakon. Mislimo, da neka komunistična partija ne more učinkovito izvajati svoje vodilne vloge samo zaradi objektivne zakonitosti, ki jo je avtomatično utrdila na tem mestu z nezmotljivo pravičnostjo. Nikakor. V samem duhu marksizma-leninizma in v praksi, ki je njegovo potrdilo, je dejstvo, da si mora vsaka partija zaslužiti svojo vlogo, jo uveljaviti z ustreznimi metodami, ki vsebujejo demokratična in humanistična načela nove družbe. Predlagam torej, da razmislimo o današnji vrednosti tega načela, ki razkriva: nujno, toda nezadostno objektivno utemeljenost vodilne vloge; *družbeno in politično vrednost*, to se pravi, sposobnost partije, da ustvari politiko družbenega razvoja, ki ustreza strukturam in posebnostim vsake dežele; *moralno vrednost*, ki izhaja iz sposobnosti partije, da se enači s humanizmom marksističnega pojmovanja, da naredi iz humanizma svoj *raison d'être* in cilj v delovanju za novo družbo, najbolj humano družbo v zgodovini; *nacionalno vrednoto*, ki izvira iz sposobnosti partije, da se enači z napredno zavestjo naroda, da je vedno odgovorna narodu, svoji deželi, da razvija svojo politiko, da brani svojo suverenost, neodvisnost, nacionalno dostojanstvo in da pravilno določa svoje ukrepe, spremembe, svoje modele graditve socializma, ki najbolj ustrezajo tradiciji in posebnim značilnostim dežele. In končno *internationalna vrednota*, ki razkriva odgovornosti do delavskega in komunističnega gibanja vsega sveta. V duhu medsebojnega spoštovanja mora spoznavati pozitivne skušnje drugih partij, mora znati pravilno izbrati in sprejeti vse, kar lahko koristi njeni lastni dejavnosti, pri čemer mora znati vedno ostati ona sama, ohraniti svojo izvirnost. To je le nekaj vrednot. Gotovo je mogoče dodati druge, ki bi nam dale popolnejšo in bogatejšo sliko o tem, kar je, in o tem, kar mora biti načelo vodilne vloge komunistične partije, ki je hkrati subjektivno in objektivno načelo prehoda iz socializma v komunizem.

M. SPINELLA, MILANO:

Danes dopoldne se je tovarišica Krylova sklicevala na besede tovariša Togliattija, ki govorijo o enotnosti v različnosti. Ta izraz izvira od Hegla in ko ga je Togliatti uporabil, je poudaril predvsem dve njegovi polemični razsežnosti. Najprej je hotel poudariti, da se lahko razvoj marksizma navezuje edino na zgodovino velike misli in dialektike in da so nezadostne vse redukcije, ki izvajajo marksizem na pozitivizem ali na samozvani dialektični materializem, ki se ponekod še zmerom uveljavlja.

Drugič pa je hotel tovariš Togliatti polemizirati proti teoriji o monolitizmu, ki nasprotuje enotnosti v različnosti. In tudi ta teorija se še zmerom uveljavlja v delavskem in socialističnem gibanju. Italijanska ko-

munistična partija že nekaj časa zagovarja stališče o enotnosti v različnosti. V tej tezi ne vidimo le načela, ki bi ga morali uresničevati v odnosih med komunističnimi partijami in naprednimi gibanji, temveč tudi načelo, ki ga moramo upoštevati tudi na področju, o katerem danes govorimo — namreč v boju za socializem.

Na zadnjem kongresu italijanske komunistične partije sta tovariša Longo (v svojem referatu) in Berlinguer (v sklepni besedi kongresa) poudarila, da italijanski komunisti nikakor ne mislimo, da smo samo mi nosilci (neke) resnice, in da ne mislimo, da v svoji analizi družbe vidimo prav vse. To se pravi — mi smo le ena od sil, ki se bojujejo za socialistično revolucijo v Italiji. Prizadevamo si, da bi bili najmočnejša revolucionarna sila, hkrati pa se zavedamo, da so naše oči kakor oči vseh ljudi in da imajo kakor oči vseh gibanj tudi svoje meje. Zato je pomembno, da s zavedamo, da obstaja pluralizem naprednih sil, gibanje in akcij, pluralizem množic, organizacij in partij in da je ta pluralizem trenutek v revolucionarni dialektiki, ki lahko požene naprej ne le razvoj doktrine, ampak tudi prakse. Tovariš Berlinguer je rekel: »Vprašanje, kako zgraditi naprednejšo demokracijo in socializem v Italiji, ni vprašanje ene same partije. Pa čeprav gre za tako močno partijo, kakor je naša, je to vseeno vprašanje, ki ga morajo rešiti vse sile demokratske in napredne levice, vse žive sile v naši družbi.« Seveda je ta načelna pozicija odvisna od tega, kako ocenimo, kaj so to množična gibanja in od teoretičnih predlogov, ki nam jih ponuja drugi del družbe. Tovariš Berlinguer je še posebej poudaril, da obstajajo tudi sile, ki grejo še dlje od italijanske komunistične partije. Tudi jaz bi rad podčrtal to dejstvo. In to je za nas zelo ugodno dejstvo, saj se te sile niso rodile v praznem, temveč nastajajo v samem boju in iz same krize italijanske družbe. To so avantgardna gibanja naše družbe, ki jim komunistična partija priznava njihovo avantgardnost in jih uporablja ne samo zato, da bolje spoznava splošni položaj v državi, temveč tudi zato, da bogati in bolje oblikuje svojo politično usmeritev.

Ko govorimo o teh silah, mislimo predvsem na mladino. Mislim, da je bilo na partijskem kongresu v središču ravno vprašanje mladine. Italijanski komunisti so pokazali voljo, da razumejo in premislijo sveže zamisli italijanske mladine, ki se bojuje v šolah in tovarnah z novim antikapitalističnim zanosom, ki se lahko primerja samo še z uporom proti fašizmu.

Pod vplivom teh mladinskih gibanj, študentskih gibanj in najnaprednejšega dela delavskega gibanja smo spoznali nujnost, da podrobneje proučimo vprašanje neposredne demokracije. Vprašanja neposrednega izražanja množične volje in predvsem oblike organizacije in samoorganizacije množic med bojem.

Smo komunistična partija in imamo svoje posebne organizacijske oblike. Te oblike ustrezajo potrebam velike in množične partije z več kot milijon in pol člani. Seveda te oblike ves čas izboljšujemo, vendar ostajamo zvesti leninistični organizaciji. Toda svojega modela ne moremo vsiljevati vsem množicam, saj mislimo, da mora v razrednem boju vsaka skupina razviti lastne organizacijske oblike.

Na ta način postavljamo na ravni notranjih italijanskih vprašanj vprašanje pluralizma. Pluralizem mora zagotavljati resnično avtonomnost gibanj in mora ustvarjati enotnost, ki pa je enotnost v različnosti, se pravi, dialektična enotnost.

Odnos med partijami in naprednimi silami postaja nenehna napetost, napetost, ki teži k oblikovanju ne le neke posebne organizacije, temveč tega, čemur po Gramsciju pravimo zgodovinski blok — se pravi celota moči, ki temeljijo v družbenem in ekonomskem položaju dežele in ga hočejo preseči.

V tem zgodovinskem bloku ima seveda teoretična in kulturna moč marksizma in socializma posebno mesto, ki pa ne more pomeniti vlade nad gibanji, ki prihajajo neposredno iz družbenega temelja. Hkrati pa se moramo zavedati, da se vse te pozicije študentov, levičarjev, katoliške levice itd. prepletajo z marksizmom, pa naj ga bolje ali slabše razumejo — toda marksizem je vselej izhodišče za analizo boja proti sodobni družbi. Boja, ki v Italiji ni samo boj na ekonomski, družbeni in politični ravni, ampak ki gre še naprej, kakor je rekel tovariš Berlinguer, saj že postavlja vprašanja o odnosih med osebnim življenjem in družbo nasploh. Ta boj postavlja vprašanja o odnosih med ljudmi, a ne med abstraktnimi ljudmi, temveč med menoj in teboj, med menoj in drugimi.

In tako se avantgardna gibanja in mladina vse bolj zavedajo, da socialistična revolucija ni samo prevrat v proizvodnih odnosih, temveč da je prevrat v celotnem življenju.

V tem duhu smo oblikovali tudi svoja stališča glede mednarodne politike in odnosov med komunističnimi partijami. Veste, da je italijanska partija močno obsodila intervencijo varšavskega pakta na Češkoslovaškem. To intervencijo smo obsojali s splošnega stališča. Na kongresu smo poudarili, da ne mislimo, da bi bila to preprosta napaka, ki so jo zagrešili sovjetski tovariši. To je nekaj več. Poudarili smo, da lahko to dejanje razumemo samo v luči celotne zgodovine socialistične oblasti v Sovjetski zvezi. Le kritična analiza te zgodovine bi nam pojasnila globoke vzroke tega dejanja, ki je po našem mnenju v nasprotju z interesi proletarskega internacionalizma. Predvsem pa ne moremo razumeti teorije o omejeni suverenosti, ki docela nasprotuje teoriji o enotnosti v različnosti. Nikake enotnosti ne more biti med tistim, ki vlada, in tistim, ki je vladan, med tistim, ki ukazuje, in tistim, ki uboga. Enotni so lahko samo enakopravni partnerji in zato je omejevanje suverenosti seveda v nasprotju z resnično dialektično enotnostjo.

Na ta način gledamo tudi na vlogo naprednih in osvobodilnih gibanj, ki niso komunistična. Na svoj kongres smo povabili vsa tovrstna gibanja in s tem nadaljevali svojo politiko s pripravljalnega sestanka v Budimpešti. Tam smo uradno zahtevali, da na konferenco v Moskvi povabijo vsa ta gibanja. Prepričani smo, da ne smemo ločevati borcev proti imperializmu po njihovih imenih in nalepkah. Socialistično gibanje se ne sme zapirati vase in se mora zavedati, da je v razrednem boju prišel trenutek, ko mora okoli sebe zbirati moči ne zato, da bi se branilo, ampak zato, da bi svojega nasprotnika napadlo.

Na koncu bi se rad ustavil samo še pri enem vprašanju. V svojih razpravah smo se zelo jasno opredelili o eni stvari: in to je, da ne sprejemamo modelov. Toda ne samo v zelo enostavnem smislu, da ne sprejemamo niti sovjetskega niti na primer jugoslovanskega modela. Temveč v globljem smislu: ne iščemo modelov, po katerih bi potem gradili socializem v naši deželi — da izhajamo iz abstraktne formulacije, ker mislimo, da to ne bi bilo dialektično. Naše stališče je: bojujemo se na temelju pluralizma moči, bojujemo se proti cenzuri, za vse demokratične svoboščine, ki naj eksplodirajo v srcu kapitalistične družbe in

tako postanejo orožje proti samemu kapitalizmu. Združujemo se z zelo različnimi silami — s skrajnimi levičarji, s katoliki, s tistimi, ki so še bolj na desni... In tako mislimo, da bo model nastal v samem boju. Če izhajamo iz pozicij boja v maksimalnem pluralizmu, s stališča tistega, kar je tovariš Supek zelo dobro imenoval svobodnjaške tradicije, potem je jasno, da bomo po zgodovinski nujnosti morali iti naprej tudi potem, ko bomo že prevzeli oblast. To mogoče ne more prepričati tistih, ki zgodovino radi povzemajo v matematične obrazce, vendar mislimo, da bo ravno zgodovinskost, zvestoba zgodovinski konceptiji marksizma tisto, kar nam bo omogočilo, da bomo šli naprej in zgradili v Italiji svoj socializem, bogat, globok in radikalen socializem.

(neavtorizirana diskusija)

D. ROZEHNAL, PRAGA:

Če projiciramo odnos med socializmom in demokracijo na področje mednarodnih odnosov, takoj opazimo malone iste probleme, kot so bili tisti, s katerimi smo se ukvarjali, ko smo to relacijo proučevali v glavnem v luči notranjih političnih odnosov. Mednarodno socialistično gibanje se mora spopadati s težavami tako v razvitem svetu kakor v nerazvitih deželah in več zahodnih komunistov trdi, da je socializem v globoki krizi.

Pravijo, da gre tako za krizo ciljev kakor za krizo metod, za krizo strategije in krizo taktike.

Predvsem se ne smemo zadovoljiti z zahtevo po čisto navadnem boju proti imperializmu. Vendar pa ne moremo zagotoviti niti predhodnih pogojev za ta boj, če se ne zavedamo temeljne značilnosti sodobne faze prehoda iz kapitalizma v socializem. Vse to je hkrati tudi civilizacijski preobrat.

Ko govorimo o znanstveno-tehnični revoluciji, nimamo v mislih podobne neke že dopolnjene civilizacije, ne mislimo na neko čisto določno in kvalitativno drugačno civilizacijsko stanje, temveč bolj na nekakšno izzivanje, na izrazito težnjo, ki prinaša nove probleme, nove možnosti in nove nevarnosti, pa tudi nov pogled na zadovoljevanje temeljnih človeških potreb. Čeprav je ta znanstveno-tehnična revolucija stvar perspektive, čeprav je futurološka zadeva, pa vendarle že danes utrjuje v nas spoznanje, da hitri razvoj produkcijskih sredstev zahteva hkrati tudi nove medčloveške odnose.

Na ta način se nam odpira pot do tako pomembnega naraščanja proizvodnje, da bo produkcija sama spodbila logiko privatnega prilagajanja. To seveda ne pomeni, da so nelogični pojavi avtomatično izključeni iz zgodovine. To lahko dosežemo le z revolucionarno aktivizacijo množic. Tehnokratski popravki modela industrijskega socializma oziroma administrativnega in togega modela industrializacije, kot bi velikokrat ta model ustrezneje imenovali, tu ne zadostujejo.

Domnevati moramo, da se bo v precejšnjem delu sveta znanstveno-tehnična revolucija zgodila še pred socialistično revolucijo, čeprav so nekoč mislili, da je ravno socialistična revolucija prvi pogoj za razvoj kvalitativno novih produkcijskih sil. V teh okoliščinah lahko pritegnemo najboljše možgane in najboljša srca svetovne mladine edinole z intelektualnim pogumom in načelno politiko. Če se hočemo ustvarjalno odzvati

novi resničnosti, se bomo morali lotiti ravno takšnih naporov, kakršnih se je moral nekoč lotiti Lenin.

Prepričan sem, da bi se morale tudi organizacijske oblike partij in celotnega gibanja prilagoditi tem neznanskim nalogam. Niti ostanki stalinističnih transmisij in vzvodov niti očitki neodvisne misli ne morejo uspeti. O tem jasno govorita tudi akcijski program in resolucija novembrskega zasedanja centralnega komiteja naše partije. Odnosi demokratičnih gibanj do komunističnih partij so glede tega zelo pogosto spontana kritika našega sektaštva. Enotnost vseh sestavin gibanja mora nastajati od spodaj, ne da bi vsiljevali vodilno vlogo neke partije, in tudi brez tako imenovane etatizacije boja proti imperializmu, ki jo kritizirajo nekateri komunistični tovariši na Zahodu, med njimi tudi italijanski tovariši. Tu gre za redukcijo gibanja na nekatera področja, na katerih lahko delujejo edinole socialistične države, kot na primer ekonomsko in znanstveno-tehnično tekmovanje, vojaško in diplomatsko področje, medtem ko samo gibanje ta redukcija omejuje na vlogo statista, ki s simpatijo opazuje učinkovanje moči celo tam, kjer bi morali uporabiti vsa sredstva, tudi ideološka, in vse dele gibanja in njegovih zaveznikov.

Čeprav to nemara zveni paradoksalno, pa takšne težnje izvirajo iz precenjevanja moči imperializma. Na podlagi tega prepričanja moramo reči, da so pesimistične tiste trditve, po katerih čas dela za razrednega sovražnika, po katerih naj bi socializem v času zadnje polovice stoletja ne pridobil zadosti pristašev in propadel pri poskusih, da bi spreobrnil svoje nekdanje nasprotnike. Na podoben način so ocenjevali tudi proces na Češkoslovaškem, resnično ljudsko gibanje za humani socializem so na primer imeli za posledico vplivanja nekaterih spletkarjev, nekaterih novinarjev ali pisateljev itd. Toda takšna sodba bi bila samo žalitev za več kot dvajsetletno delovanje naše partije, bila bi žalitev, če bi verjeli, da teh dvajset let dela lahko majhna skupina neodgovornežev izniči v nekaj mesecih.

Ravno pri vprašanju množic, zaveznikov ali sodelavcev moramo zmerom računati s skrajnostmi in z drugimi negativnimi stranmi, ki spremljajo množično gibanje. Če moramo izbirati med formalistično enotnostjo, ki je na videz brez problemov, ki pa jo veže le mrtvilo, in množično pobudo in politično dejavnostjo, ki seveda prinaša tveganja in skrajnosti, moramo izbrati to drugo alternativo, čeprav jo je težje uresničiti. To je po mojem mnenju leninistična izbira. Ravno tako je v mednarodnih razmerjih: če se pretvarjamo, da problemov ni, jih s tem ne bomo odpravili in anatema ali izključitev tistih, ki te probleme ustvarjajo, ne more prinesiti nič dobrega. Te metode, ki so značilne za vse manjvredne družbene tvorbe, izvirajo iz subjektivizma in političnega idealizma, ki ne more doumeti resničnih vzrokov za nastajanje in razvoj političnih stališč.

Zato moramo tudi v mednarodnem gibanju računati z neko vrsto pluralizma — in na tem mestu se globoko strinjam s tovarišem profesorjem Zdenkom Roterjem — kar tudi ustreza pluralnosti dejavnikov mednarodnega razvoja in naprednih sil. Razredno stališče je nujno bipolarno in zaradi zgodovinskih okoliščin ustreza bipolarnemu sistemu vojaškega ravnotežja med dvema svetovnima velesilama. Vseeno pa je to le izhodišče, ki bi moralo v praktični politiki uporabljati pluralistične metode dialoga z vso živo raznoličnostjo naprednih gibanj, različnostjo, ki ustreza objektivno danim stopnjam v razvoju revolucionarnega boja.

Samo različne sestavine, katerih neodvisnost spoštujejo, lahko vzpostavljajo resnično organsko enotnost akcije.

Za konec bi rad povedal nekaj besed v zvezi z razpravo prejšnjega govornika, tovariša Maria Spinelle, ki je obravnaval vprašanje suverenosti v zvezi s problemi političnega razvoja, še posebej na Češkoslovaškem. Mislim, da tisto, kar sem povedal o vprašanju kulture, znanstveno-tehnične revolucije, lahko velja tudi za oblikovanje njene politične antiteze: naloga marksistične misli je, da opravi tudi politično ekstrapolacijo teh vprašanj civilizacijskega preobrata, tega izziva znanstveno-tehnične revolucije. In ravno zato, ker se težnja k univerzalizmu, k integraciji, k širšim regionalnim trgov vse bolj uveljavlja, potrebujemo v teh okoliščinah raziskave o suverenosti, ki ne bodo kazuistične, na kakršne tako pogosto naletimo, ampak resnično znanstvene.

Ž. RAKOČEVIĆ, BEOGRAD:

Osrednja snov te tretje »okrogle mize« so družbene funkcije komunistične partije. Tega problema, ki so ga osvetlili že z raznih strani, se lotevam z malo nenavadne strani — nenavadne vsaj za ta zbor. Ker sem po izobrazbi politekonomist in je moje ožje področje politična ekonomija, bom tudi pri svoji razpravi izhajal s tega stališča. Poudaril bom predvsem ekonomske razsežnosti tega vprašanja. Ker pa je čas več kot omejen, se bom zadovoljil z nekaterimi tezami in vprašanji.

Temeljno vprašanje je, kako naj se neka komunistična partija — mislim predvsem na jugoslovanske skušnje — »odlepi« od oblasti; kako naj resnično začne kritizirati oblast? Kako naj na neki realni način spodbi, negira lastno vlogo pri ustvarjanju nekega »modela« socializma? Kako naj preseže tisto vlogo, ki jo je opravljala doslej kot, če se tako izrazim, nekakšno spiritualno bistvo države, kot hrbtenica države? Z drugimi besedami, kako naj praktično začne kritizirati državo, s katero se je doslej identificirala, s katero je bila eno v vsem dosedanjem razvoju?

Tu stojimo pred dvema zelo pomembnima vprašanjema. Prvo se glasi: kako da sploh prihaja do tega procesa; zakaj se mora partija odlečiti od oblasti? Zakaj mora partija začeti, kakor pravimo jugoslovanski komunisti, z drugačno politično strategijo oziroma zakaj se mora resnično lotiti tega tako imenovanega idejno-političnega usmerjanja družbenih procesov, delavskega razreda in drugih družbenih plasti, ki težijo k socializmu? Kako je sploh možno, da partija to stori, ko pa se je že tako rekoč mehanično identificirala z državo. Zakaj vse to predpostavlja, da je možen nekakšen čaroben način, münchausenski način, da se partija izvleče iz položaja, ki je popolnoma drugačen od tistega, v katerem bi rada bila. Vse to me spominja na sliko človeka, ki se utaplja in se vleče za lase, da bi se potegnil iz vode na površino.

Tu bi se rad zadržal še pri stališču, ki so ga že poudarili, da namreč ni nikakega uniformnega »modela« socializma. Ravno nasprotno, praksa komunističnih partij in še posebej socialističnih držav v zadnjem času kaže, da se ti »modeli« socializma v neki meri razhajajo; prihaja celo, kakor je rekel naš italijanski tovariš, do neke odbojnosti, repulzivnosti med temi zdaj relevantnimi koncepti socializma. Nadalje je razprava skušala dokazati, da se mora tudi samo politično življenje diferencirati, se pravi, da se morajo socialistične politične oblike razvijati naprej v smeri

političnega pluralizma, da je treba revolucionirati socialistične politične oblike. S takšnim stališčem o političnih odnosih se docela strinjam. Vendar pa postavljam vprašanje: kateri je tisti zadnji, resnični družbeni vzrok, ki »proizvaja« takšne pojave? Če se tako vprašamo, moramo hočeš nočeš začeti odgovarjati na način, ki so ga nekateri v dosedanje razpravo že vpeljali. Malo globlje in bolj kritično moramo namreč spregovoriti o *določujočih proizvodnih odnosih*. V tej razpravi so o teh odnosih že govorili; vendar mislim, da jih niso obravnavali zadosti kritično; da niso skušali kritično globlje prodreti v tisto, kar Marx imenuje »proizvodni odnos«, to je v tisto, čemur nekje v *Kapitalu* pravi »najbolj notranja skrivnost, bistvo dane družbene strukture« in zgodovinske epohe. Svojo analizo moramo usmeriti po tej poti. Ugotoviti moramo, ali se je kaj spremenilo v realnih produkcijskih odnosih, v samem načinu prilaščanja, se pravi, v odnosih delitve. Drugače rečeno, ali se je kaj spremenilo v lastninskih odnosih; v kakšnem položaju je zdaj neposredni proizvajalec do materialnih pogojev proizvodnje, do svojega proizvodnega dela; oziroma, če gledamo z druge strani, kakšne so oblike, v katerih se od njega odtujaše presežno delo. Marx je to razsežnost absolutno poudarjal; in to v vseh svojih delih.

Druga stvar, ki bi nanjo rad opozoril ta zbor, je zgodovinska univerzalnost procesa združevanja dela in notranja, zakonita povezanost tega družbenega odnosa z blagovno proizvodnjo, to je, s »proizvodnjo vrednosti«. S tem v zvezi je tudi sodobna *kriza etatizma* — kriza državnega kapitalizma na Zahodu in ultraetatizma na Vzhodu. Ta kriza se kaže v številnih manifestacijah. Tu se, mislim, potrjuje nekaj, o čemer je razpravljaj tudi Marx, ko je govoril o praksi Francije po revoluciji sredi prejšnjega stoletja. Tega vprašanja se dotikam samo mimogrede.

Ko govorimo o tem, da se nekaj spreminja v sami najbolj notranji skrivnosti družbene strukture, potem se pravzaprav srečujemo z vprašanjem različnih oblik združevanja dela, ki se manifestirajo tako ali drugače in katerih politični odsev, politični refleks je tako imenovano svetovno študentsko gibanje. Seveda so te oblike združevanja dela v različnih deželah zelo različne. V naši družbi gre za različne ekonomske oblike združevanja dela, prek katerih si delavec vse bolj prisvaja svoje delo. Pri nas ta proces poteka drugače, in sicer kot razvijanje in krepitev funkcij podjetja oziroma funkcij delovnih kolektivov kot temeljnih blagovnih proizvajalcev. Ta stvarna logika združevanja dela po mojem prepričanju povzroča te prevrate v politični sferi. In narobe: revolucioniranje te politične sfere, diferenciranje političnih oblik socializma v smeri specifičnega političnega pluralizma, to se pravi, odpravljanje transmisij in odlepljanje komunistične partije od monopola oblasti in prehajanje partije na idejno-politično usmerjanje (čeprav ta proces ne poteka gladko, ampak prihaja pri tem do velikih trenj in se včasih »vračamo« tudi »na staro«) — vse to je tisti najmočnejši vzvod, s katerim lahko ta ekonomski proces poglobimo, pospešimo, revolucioniramo. Zato mislim, da je vprašanje, o katerem razpravljamo, izredno pomembno.

V zvezi s tem novim značajem proizvodnih odnosov bi rad povedal še nekaj. Globlja kritična analiza, ki bi, poleg drugega, hotela revalorizirati tudi sam Marxov nauk, in ki bi se seveda opirala na praktična dejstva, bi brez dvoma ugotovila, da je struktura sodobnih proizvodnih odnosov bistveno drugačna od tiste, ki jo je raziskoval Marx. O tem vprašanju razpravljaj tudi v svojem referatu, zato se tu ne bom spuščal v po-

drobnosti. Rad bi opozoril samo na eno razsežnost. V tistem tako rekoč klasičnem kapitalizmu, ki ga je raziskoval in znanstveno pojasnjeval Marx, si nikakor ni bilo možno zamisliti sedanjih oblik državnega protekcionizma, tako imenovanega neokapitalizma. Celo neka relativno tako malenkostna stvar, kakršna je, na primer, državni nadzor nad surovin-skimi viri, je bila v tistem času absolutno nezdržljiva z notranjo logiko kapitalističnih proizvodnih odnosov. Danes pa obstajajo fenomenalne oblike tega intervencionizma in nadzora. Država na razne načine in globoko prodira v skrito notranje področje, v samo fiziologijo buržoazne družbe. Tako predvsem obstaja vsezajemajoči nadzor nad dobičkom; nadalje so taki posegi: politika cenenege denarja, svetovna funkcija dolarja, funta šterlinga in drugih konvertibilnih valut (to zadnje je značilno za zadnjih nekaj let), supranacionalna združenja držav, kakršna so EGS, EFTA, SEV in druga; vsa ta gibanja precej skrajšujejo industrijske cikle. Na drugi strani lahko opazimo posege, ki blažijo padce, »recesije«, krize. Na zelo zanimiv način uravnava država odnose med temeljnimi družbenimi silami; »dopušča« namreč, da se uveljavlja tista težnja, ki jo je že Marx nekoč slutil, da se postopoma celotni delovni čas spreminja v potrebni delovni dan; oziroma težnja, da se na neki način prebije ozke okvire mezde, da se preseže ta odvisno spremenljivi značaj mezde, to je, njena popolna odvisnost od stopnje akumulacije. S tem je sodobna država omogočila, da pride do zgodovinskega preobrata. Vse te pojave poznajo tovariši iz zahodnih držav brez dvoma bolje kakor mi, saj oni to prakso živijo; vendar pa tudi mi vemo marsikaj o tem, saj tudi sami proučujemo to prakso in študiramo relevantno literaturo, ki to vprašanje kritično osvetljuje in pojasnjuje.

Na vsa ta vprašanja vas opozarjam, ker moramo upoštevati, da na primer izhod iz te zadnje krize franka iščejo v Franciji (pa tudi v nekaterih drugih državah) v tem, da skušajo »ceno dela«, nacionalno mezdo dvigniti za kako stopnjo više, in v tem, da bi precej povečali celo »stopnjo naraščanja«, kar pa neizbežno povzroči inflacijo, dvig »proizvodnih stroškov« itd. Vendar so to stvarni načini, na katere se kažejo, čeprav zares še v embrionalni obliki, procesi združevanja dela, se pravi zgodovinski procesi razvijanja socializma. Vendar pa še samo in predvsem v *negativni*, popačeni obliki, kakor je to bilo tudi na primer pri obliki nekdanjih delniških družb. V zadnjih nekaj desetletjih se dogajajo spremembe tako v negativnem kakor v pozitivnem smislu, to je, tudi v smislu pozitivne negacije tega privatnega kapitalističnega prilaščanja. Tej trditvi dajem seveda skrajno pogojno veljavo. Toda neki tak proces poteka v naši državi na nekoliko pospešen način že kakih dvajset let. Po mojem mnenju je ravno to tista notranja logika, stvarna dialektika, ki nujno zahteva tudi to diferenciacijo v politični sferi, ta tako imenovani politični pluralizem, to odpravljanje oblastnega monopola komunistične partije.

Na koncu svoje razprave bi rad opozoril še na eno stvar. Čeprav mislim, da je vprašanje humanizma, razvijanje individualnih svoboščin itd. za socializem izredno pomemben problem, pa vendarle gre pri tem samo za izveden problem in za izveden odnos, za problem in odnos, ki sta izvedena ravno iz teh sprememb v notranji družbeni strukturi. Mene osebno namreč zelo moti, da na eni strani vztrajajo pri nekakšnih, imenujmo jih — klasičnih oblikah komunistične partije ali pa — kljub spremembam predvsem organizacijsko-političnega značaja — pri njeni stari družbeni funkciji; da nadalje togo vztrajajo celo pri planiranju kot ne-

kakšni absolutni državni funkciji, da vztrajajo pri politiki polne, čeprav le fiktivne zaposlenosti, da vztrajajo — in pri tem mislim ravno na nekatere vzhodnoevropske države — pri politiki togega uravnavanja celotnega gospodarskega življenja, negiranja logike blagovne proizvodnje (s katero je sicer nujno »zlepljeno« zduževanje dela), da pa na drugi strani skušajo v politični sferi uveljaviti politični pluralizem, človeške svoboščine itd. v najbolj polnem pomenu besede. Osebnost sem prepričan, da sta ti dve stvari na daljši čas nezdružljivi. Politični pluralizem, svoboščine, humanizem itd. so v neki tesni korelativni zvezi s tistimi globljimi spremembami, s pravimi prevrati v proizvodnih odnosih — na način združevanja dela, razvijanja ekonomskih oblik združevanja dela, razvijanja in utrjevanja funkcij delovnih kolektivov v procesu sodobnega tržnega gospodarstva. Pa čeprav je, kakor sem že rekel, revolucioniranje v politični sferi, o katerem so pred menoj zelo kritično, angažirano, poglobljeno in z veliko domišljije govorili nekateri tovariši, odločilen vzvratni moment, ki te notranje spremembe pospešuje. Eno je tesno povezano z drugim, oboje je v medsebojnem vzročnem odnosu in ustvarja enotni teoretični pojem.

Za zdaj sem hotel povedati samo to.

B. MAGAŠ, LONDON:

Bom zelo kratka. Razpravljala bom o vprašanih partije. Partija je podlaga vsakega revolucionarnega gibanja. Ni treba, da vas opozarjam na to, da je sovjetski delavski razred prišel na oblast pod vodstvom boljševiške partije, da je kitajski razred delavcev in kmetov prevzel oblast s pomočjo in pod vodstvom kitajske komunistične partije in da je bilo enako v Jugoslaviji. Le ena izjema nasprotuje temu pravilu in to je Kuba, kjer je revolucija zmagala brez pomoči kubanske komunistične partije. Po zmagi revolucije pa nastopi vprašanje, kakšna naj bo vloga komunistične partije. Na kolokviju smo slišali nove prispevke, ki žele partiji določiti nepomembno mesto v družbenopolitičnem razvoju. To zares žalostno stališče po mojem mnenju izhaja iz tega, ker so komunistične partije vzhodne Evrope zgubile tudi najmanjšo pretenzijo, da kritizirajo družbo s stališča delavskega razreda. Nisem velik filozof. Kljub temu pa bom v ilustracijo navedla zelo konkreten primer jugoslovanske komunistične partije in konkretne primere, ki zadevajo prav to partijo. Menim, da pred komunistično partijo Jugoslavije stojijo ti konkretni problemi. Kolikor vidim, jih je sedem. Tovariši pa me lahko popravijo in dodajo nove. Naštela jih bom po vrstnem redu:

1. velike razlike v osebnih dohodkih in življenjskem standardu;
2. velike razlike v ekonomskem razvoju severa in juga Jugoslavije;
3. naraščanje brezposelnosti;
4. del delavskega razreda mora na delo v tujino;
5. zvečanje privilegijev dela birokracije, kot direktorjev tovarn, predsednikov občin itd.;
6. razmah privatnega lastništva nad proizvodnimi sredstvi;
7. odstopanje od solidarnosti z revolucionarnimi gibanji v svetu, medtem ko vlada hkrati vzdržuje prijateljske zveze z reakcionarnimi vladami Indije in Indonezije.

Ni treba, da vas opozarjam na to, da indonezijska vlada vsak dan strelja na delavce in kmete, ki se bore proti njej, in da je ista vlada neposredno odgovorna za smrt in uničenje petsto tisoč indonezijskih komunistov. Nekatera od teh vprašanj so postavili na dnevni red študentje beograjske univerze v svojem lanskem protestu. Če delavska partija ne obravnava teh vprašanj javno, to se pravi v tovarnah, na fakultetah in povsod drugod, potem ta partija ni več delavska, marveč birokratska institucija, ki avtomatsko zgublja vpliv in zaupanje delavcev in kmetov. To ni več partija, ki se bori za pravice in boljše življenjske razmere delavskega razreda, marveč čista institucija, ki ne igra več pomembne vloge v družbenem življenju.

Želela bi podčrtati, da vsa ta vprašanja niso vprašanja humanizma, neke filozofske ideje humanizma, marveč konkretna vprašanja ekonomske politike.

(neavtorizirana diskusija)

V. ŠABIK, BRATISLAVA:

Povedal bi vam rad nekaj misli o temi »socializem in človeški faktor«. Izhajam iz teze, da socialistična revolucija še ni izpolnila upov in potreb neomejenih horizontov nekega novega humanizma. Marsikaj zastira pogled — usoda socializma v zadnjih desetletjih je postala žrtev velikega zmotnega računa, lažne filozofije človeka, ki je v praksi določala koncepcijo humane stvarnosti. Dobro znane deformacije socializma in socialistične demokracije, humanizma, prisilni jopič birokratskega dogmatizma, demagoška hinavščina, teroristični despotizem, sla po oblasti in koncentracija oblasti, antiintelektualizem, fetišizacija aparata, odprava individua in osebe. To so dokazi, da se socializmu na splošno še ni posrečilo dokončno rešiti problema oblasti in zlorabe oblasti, antinomije oblasti in duha. Zdi se, ko da tradicionalna struktura institucij socialistične družbe daje posebno ugodne možnosti za zlorabo politične oblasti, se pravi, da so bili njeni mehanizmi družbenega nadzora nad oblastjo absolutno nezadostni. To je pripeljalo do preloma v razvoju socializma nasploh, do tistega preloma, zaradi katerega se je humanistični začetek iztekel v antihumanizmu. To je velika nedoslednost, spodrselaj in oddaljevanje od prvotnega ideala, nevarnost, ki je v njej latentno ogrožena socialistična demokracija. Ali more socializem vzdržati svoj humanistični dodatek? Vprašanje je pereče, kajti doživeli in skusili smo že nasprotje tega. Skušnja, da se je socializem združil z diktaturo, namesto z diktaturo proletariata z diktaturo sekretariata, s kraljestvom molka, zbuja vznemirjenje. Nato se postavlja vprašanje prave vsebine zgodovine, in to je človeško delovanje. Danes velja spoznanje, da gre pri graditvi socializma za zelo zapleten organizem, v katerem delujejo najrazličnejše sile, za organizem, ki ga ni mogoče spresti iz glave z dobro izdelanim receptom od danes do jutri. Izhajam iz teze, da so med temi silami najpomembnejše tiste, ki jih lahko označimo za človeški faktor. Na jasnem si moramo biti, da so tudi v socializmu še zmeraj ljudje tisti, ki vladajo in odločajo o ljudeh. Iz tega razloga je na dlani, da je treba razlagati hude deformacije socialističnega humanizma in demokracije kot posledice napačne marksistične antropologije. Te deformacije pomenijo dokončen neuspeh stare, zastarele podobe sveta v marksizmu. V središču je torej vprašanje podobe človeka. V smislu te stare antropologije so razlagali

človeka predvsem kot produkt ekonomskih zakonitosti, kot objekt gospodarsko-družbenih razmer in ga degradirali zgolj v prehodno točko tega procesa, zgolj v prehodno velikost, in ga tako ubili. Socialni položaj dejansko oblikuje tudi človekovo zavest, njegove odločitve, toda tega dejstva ni mogoče primitivno in dogmatično absolutizirati kot princip za razlago zelo kompleksnih načinov človeškega delovanja in obnašanja. Človek ni zgolj eksponent politične, ekonomske in socialne situacije. Lastnina proizvodnih sredstev, ki velja od Marxa naprej za zaobsežek družbene moči, je bila samo prva predpostavka za odpravo socialne bede in krivičnosti. Samo socializacija, poddržavljenje proizvodnih sredstev, ni rešila vprašanja pravega in nepravega človeka. Ravno narobe, ta koncepcija človeka je zelo škodovala stvari socializma. Reducirala je človeka samo na funkcijo zgodovinske baze. Odpravila je subjektivno navezanost človeka, ga oropala njegovega človeškega dostojanstva in ga obsodila v igračo političnega razvoja. Namesto da bi torej dokončno odpravila njegovo odtujitev, namesto da bi ga pripeljala do njega samega, je povzročila novo, še veliko hujšo odtujitev. Posledice za socialistično prakso so dovolj dobro znane. To, da se je družba polastila lastnine nad proizvodnimi sredstvi, človeka ni osvobodilo in ga ni spremenilo v dobro bitje. Njegov življenjski boj se s tem ne končuje. Človek s tem ne zapušča dokončno kraljestva živali, ne izstopa iz živalskih pogojev bivanja v dejansko človeške pogoje. Socializacija ni premagala izvora zla v človeku, njegove neznanske moči, vse nečloveškosti. In zlo je vendar resnični vzrok deformacije človeka. Zlo, katerega sledi zelo dobro poznamo, ima svoj izvir v nagnosti strukturi človeške narave, kaže potrebo po prestižu, napadalni nagon, strah itn. Človek, žal tudi človek v socialističnem družbenem redu, ni harmonična in sklenjena enota, temveč bojišče najostrejših nasprotij in historičnih elementov. To je po mojem mnenju ena izmed najpomembnejših ugotovitev ne le za interpretacijo človeške eksistence, nereducirane človekove dejanskosti, temveč tudi za vsako vezujočo, znanstveno utemeljeno koncepcijo socializma. Misel o zlu v človeškem svetu, to prastaro misel moramo šteti kot antropolosko izjavo o bistvu človeka med pogoje za socialistično revolucijo. Ideja socialistične osvoboditve človeka, socialistične demokracije mora, če naj bo smiselna, računati z nevarnostmi, ki so v zvezi z eksistenco zla v človeku, se zaščititi pred njihovim izrazom. Znanstveni socializem ne more izločevati človeškosti, človeške plati počlovečenja. Resen študij mora biti eden temeljnih pogojev v socializmu. Brez študija in brez učinkovite uporabe njegovih rezultatov je socializem utopija brez zgodovine, sanjska podoba in neresničen privid. Temeljna antropoloska vprašanja imajo svoj dejanski smisel prav v zvezi z vprašanji socialistične demokracije. Socialistična demokracija mora na novo zastaviti vprašanja o bistvu človeka. Ni mogoče govoriti o socializmu, ne da bi ga merili z normo tega, kar človek pravzaprav je, kar potrebuje, kako čuti, kakšen je njegov svet v stvarnosti, kakšne sile delujejo v njem. Subjektivne in objektivne sile človeškega obnašanja v politiki je treba nadzorovati. Anonimne sile v človeku moramo imenovati z imenom, namesto da bi jim oslepljeni stali nasproti, pregledati moramo množico psiholoških činiteljev nadindividualnega obnašanja, obvladati zakone človeške osebnosti, človeške iniciative, funkcionalne sklope v osebnostnem dogajanju itn. Vse to odpira socializmu novo možnost. Proces, taka evolucija in prilagajanje v koncepciji socializma je še v teku. Ni mogoče kar naprej utemeljevati na

podlagi kategorij, ki jih ni več. Znebiti se je treba starih kategorij, teorije in iti naprej. Sprejeti je treba izziv dobe. V tej zvezi bi rad omenil, da v našem političnem mišljenju še zmeraj prevladujejo predznanstvena stališča. To vidimo v politiki, strategiji socialistične revolucije, znanost kot metoda je še zmerom prav malo vključena vanjo. Sprašujemo se, zakaj pravzaprav. Treba je omogočiti smiselno povezavo znanstvenih metod, ustvariti zares kompleksno znanstveno koncepcijo socializma v obdobju druge industrijske revolucije.

Tu bi rad navedel nekaj aspektov novega modela na Češkem in Slovaškem, seveda s svojega osebnega stališča. Prepričljivost idej socializma bo zmeraj odvisna od tega, če se mu bo posrečilo na soliden in trajen način ostvariti konkretne predstave današnjega državnega in gospodarskega reda ter jih povezati z ideali, ki predstavljajo psihološke, materialne in institucionalne danosti in potrebe našega časa. V zdajšnjem obdobju znanstveno tehnične revolucije delujejo procesi, katerih posledica je globoka sprememba tradicionalne strukture družbe, materialne baze življenja, narave, dela. Človek sam začenja postopoma osvobajati bistvo svoje človeške eksistence. Strukturalni in funkcionalni prelomi v proizvodnih odnosih, odprava razrednega protislovja, uresničitev odnosov v procesu kolektivnega sodelovanja in počlovečenja so postale kot spremni pojav tehnične revolucije bistvena sestavina socialističnih sprememb. Razvojne stopnje v strukturi modernih proizvodnih sredstev družbe (ena izmed najpomembnejših je znanost sama) so v svojih socialnih in občečloveških posledicah mnogo bolj radikalne, kakor priznava tradicionalna teorija socialistične industrializacije. K najelementarnejšemu smislu vsega socialističnega obdobja spada sprostitve in nadaljnji razvoj ekonomskih, socioloških in antropoloških pogojev. Preskrbeti moramo progresivna proizvodna sredstva, ki so pogoj za revolucioniranje civilizacijske baze človeškega življenja. Poseg znanosti v družbeno življenje je postal eden najpomembnejših dejavnikov tega novega razvoja. Socializem bi ne mogel zmagati, ko bi ne uveljavil prednosti družbene strukture brez razrednega protislovja ravno v odprtosti in občutljivosti do te nove dimenzije civilizacijskega procesa. Študij družbenega in človeškega sklopa tehnične revolucije nas pripelje do spoznanja, da se v moderni socialistični bazi civilizacije izraža naraščajoča linija nujnosti svobode, demokratizacije življenja. Proces brezpogojne demokratizacije je postal usodno vprašanje modernega socializma. V času racionalno organizirane družbe pospešuje in uničuje polarnost med svobodo in redom ne to, da je preveč svobode, temveč da je preveč državnih in družbenih vezi. Zgolj funkcionalne ideologije mora zamenjati neka nova kritična filozofija človeka, ki spada k poglavitni temi socialistične problematike in h kateri je pomembne začetke prispeval že Marx, ko je razložil človeka kot najvišje bistvo človeka. To je kardinalno vprašanje modernega socializma. Samo tako lahko razvije zmagovit prototip človeka, ki ga naš čas tako potrebuje.

W. HAUG, BERLIN:

Dovolil bi si, da se še enkrat vrnem k »podobi človeka«, in dajem svojemu prispevku k razpravi naslov »Refleksije o pluralizmu v okviru komunističnega in socialističnega svetovnega gibanja«. Upam, da mi bo svojo pozornost posvetil tudi tovariš Roter, saj je moj namen, da od-

govorim na njegove pripombe. Predvsem se mi zdi, da je treba, ko se ta razprava bliža svojemu koncu, dostaviti še nekakšno opredelitev situacije; poskusiti je treba vsaj skicirati situacijo, v kateri tukaj govorimo (in ne razpravljamo). To situacijo morda lahko zajamemo z naslovom pluralizem in pluraliteta. Predvsem ima slog te konference pluralističen značaj. Odvija se kot v času potekajoče mehanično nizanje monologov, ki imajo drug z drugim kaj opraviti zelo redko ali samo obrobno. S tem je doseženo stanje numerične raznolikosti. To bi se lahko nadaljevalo v nedogled in bi nikdar ne pripeljalo do razprave. Brezmejna toleranca je omejena samo kvantitativno: po petnajstih minutah moraš nehati. To »razpravo« bi morali karakterizirati še z nekakšnim opisom razpoloženja. Na nenavaden način ta razprava poteka brez interesov in strasti. Neki tovariš je govoril o dolgočasju in to je najbrž nasploh atmosfera takihle kongresov. Mislim, da ima dolgočasje, ki ga čutimo tukaj, nekakšno zvezo z odsotnostjo internacionalizma. Saj to bi bil pluralizmu nasprotni pojem. Očitno ni več razprav, očitno nas je veliko, ki se zgolj mehanično odzivamo vabilom, drug ob drugem smo v prostoru in nekem času, kot govorniki monologov se priглаšamo k besedi. Govorimo o socializmu in demokraciji; govorimo o socializmu, smo intelektualci, večinoma iz socialističnih dežel, manjši del iz kapitalističnih, imperialističnih dežel, ne enega samega ni iz tretjega sveta. Kaj to pomeni, če govorijo intelektualci o socializmu? Predvsem smo vsi intelektualci osumljeni, da govorimo o socializmu intelektualcev, torej o nas samih; da ne formuliramo toliko interesov občega, temveč bolj svoje interese kot interese čisto določenega socialnega sloja. Ko je češkoslovaški tovariš, ki je govoril pred menoj, govoril o podobi človeka, sem v najboljšem primeru videl podobo enega izmed nas, namreč podobo intelektualca, tistega, ki preživlja svoje življenje s produkcijo in obdelavo idej. V ekonomskem jeziku smo »presežki«, jemo del presežka, ki ga producirajo delovni razredi. Država nam to priznava z dvojnimi namenoma: deloma — in to je najbrž manjši del — z namenom, da bi producirali kaj koristnega za skupnost; deloma z namenom, ki ga je opisal Brecht v svojem zadnjem nedokončanem gledališkem delu »Turandot ali kongres olepševalcev« — v žüriški izvedbi je bil na odru napis: »Vi delujete, mi dajemo argumente«. Naloga, za katero vzdržujejo intelektualce, je to, da producirajo opravičilo za tisto, kar se tako in tako dogaja. — Ko intelektualci govorimo o socializmu, moramo govoriti tudi o intelektualcu v socializmu, da se ne bi zgodilo to, kar je dejal Brecht o nekih intelektualcih: »njihova pridnost me skrbi«, kajti »do revolucije niso v odnosu kot glave, temveč kot trebuh«. To se torej pravi: od nas se zahteva, da, kadar govorimo o socializmu, dejansko preskočimo svojo senco kot socialni sloj. Sem spada tudi to, da ne govorimo o ljudeh nasploh, temveč da razpravljamo o zares konkretnih vprašanih historičnega in socialnega napredka. Če tedaj govorijo o tem, češ da so podoba človeka v socialističnih deželah izdali; ali če govorijo o tem, češ da gre za to, da bi se spet spomnili humanistične vsebine, obnovili resnično toleranco in tako rešili podobo človeka ter humanizirali družbo — tedaj v teh argumentih pogrešamo vsaj opozorilo na socio-ekonomske procese, s katerih razvojem je za veliko večino članov družbe povezana humanost ali nehumanost. Z vso prijaznostjo bi rad odgovoril tovarišu Roterju, da samo ločitev države in partije ne humanizira družbe. Še več, ne humanizira je enakomerno za vse: humanizira jo npr. za naš sloj in to zelo odločno. Ob taki ločitvi

partije in države imamo možnost, da se lahko nenadzorovano posvečamo svoji produkciji idej in se obnašamo kot producenti blaga. Za delavce ali kmete ta ločitev ne pomeni nujno že humanizacije. Če so brezposelni ali če imajo delo, a niso udeleženi ne pri procesu odločanja ne pri distribuciji kakor mi, to ne pomeni humanizacije. Misliti si je vendar mogoče — ne le, da je mogoče misliti, tako tudi je —, da je humanizacija za tiste, ki so slej ko prej spodaj, za nepriviligirane in revne razrede družbe neločljivo povezana z zgodovinskim delom, ki poteka pod vodstvom partije, ki, se zdi, ima za nas intelektualce »nehumane« poteze, ker nam jemlje privilegije. Seveda pa se s tem nočem zavzemati, recimo, za to, da bi nam kdo jemal privilegije — denimo privilegij neoviranega dostopa do informacij in dostopa do komunikacije. Pa bi vendarle predlagal, da bi zavzeli do teh stvari odnos »ne kot trebuhi, ampak kot glave«.

Naj še enkrat začnem s fenomenom pluralizma ali pluralitete. Predvsem je neki vnanji pluralizem; o tem ni treba povedati veliko, nasprotja med komunističnimi deželami so navsezadnje prišla že do oboroženega spopada; da sploh ne govorimo o gangsterskem in podtalnem spoprijemanju tajnih služb. In naposled gredo praktični in teoretični spori med partijami tako daleč, da je komajda še mogoče govoriti o internacionalizmu. — K očitnemu stanju vnanjega pluralizma spada kot druga perspektiva — v debati jo je navrgel zlasti tovariš Roter, pa tudi drugi tovariši od Teorije in prakse — perspektiva notranje pluralnosti kot protikonceptcija jasnemu vodstvu partije. O teh dveh fenomenih bi rad povedal nekaj besed in rad bi tudi poskusil pretresti že dane argumente. To ni lahko, zato moje izvajanje najbrž ne bo teklo gladko. — Razni jugoslovanski tovariši so govorili o vrsti ločitev: o ločitvi partije in države v zvezi s koncepcijo notranje pluralnosti. Tovariš Debenjak je na zelo zanimiv način ločil politiko in teorijo; politiki je odkazal pragmatizem s kriterijem razočarljivosti; teoriji je odmeril zahtevo načelnosti s kriterijem falsifikabilnosti. Kot adekvaten pojem za politiko je formuliral pojem zavezništva. Za teorijo, torej za marksizem kot teorijo, je to odklonil. — O tej ločitvi bi se dalo reči marsikaj. Opozarjam samo na tole posledico: vse to je bilo zaostreno v kar najostreje formulirani odklonitvi, naslovljeni na KP ZSSR; ta s teoretičnega stališča nima nič skupnega z marksizmom ali socializmom. Pozneje se bom še vrnil k temu argumentu. Tovariš Supek je na briljanten način razdelil in ločil dve orientaciji: če sta bili to pri Debenjaku teorija in politika, sta bili pri Supku svoboda in konzum. — Pri tovariših od SDS iz Zahodne Nemčije je argumentacija kazala podobne ločitve, le da so mobilizirali značaj gibanja in to, kar karakterizira gibanje v nasprotju z vsemi institucijami, proti vsemu, kar je mogoče realizirati, tako rekoč proti kategoriji dejanskega in proti kategoriji objektivno mogočega, ter fetišizirali golo dinamiko kot tako, golo vzbujenje kot vzbujenje, povezano z razvrednotenjem vseh, kjerkoli na svetu in v zgodovini nastopajočih konkretnih poskusov, da bi se zdaj nekoliko realiziralo tudi karkoli. Zdaj bi rad posvaril pred logiko, ki jo sicer dobro razumem, pa vendar štejem za zmotno. Predvsem govorijo: je veliko možnih poti v socializem (in samo po sebi umevno, da se s tem strinjam.) Toda ta stavek nekateri povedo samo zato, da bi iz njega izpeljali drugi stavek: torej je lastna pot upravičena. To je že vprašljiva dedukcija. Kajti to je poskus, da bi svojo pot odtegnili kritiki. Če je ta dedukcija samo vprašljiva,

je naslednja dedukcija brez dvoma napačna. To je dedukcija, ki navaja kot tretji sklep: torej druge poti v socializem ali nekatere druge poti v socializem sploh niso poti v socializem. Tu gre za ekskomunikacijo in ta je tukaj v razpravi soglasno naperjena proti državam Varšavskega pakta.

Notranja in vnanja pluralnost sta v zvezi s tem, da se resnica kaže tako rekoč raztrgana. Res ni frakcije, ni partije na tem globusu, ki bi ta čas imela nesporno revolucionarno resnico. Partije, dežele, institucije, ki so ji še najbližje, se bojujejo, na primer vietnamski tovariši. Resnica se kaže razkosana in je kot nekakšno pozno maščevanje buržoaznega mišljenja: človekove ideje in tehnološka, materialna, ekonomska učinkovitost se kažejo očitno docela ločene. Zdi se, da je toleranca privilegij obubožanih, diktatura pa prekletstvo učinkovitosti. V tej situaciji ne smemo v imenu tolerance molčati o revščini in ekskomunicirati učinkovitih. Vsaj mi kot intelektualci bi morali v razpravi še združevati razkosane dele v interni socialistični javnosti. Mislim, da bo mogoče zadnji dve leti in naslednja leta nekoč karakterizirati s svetovnim razdvajanjem znotraj naprednih gibanj: na eni strani je to, kar je nekoč Kant jemal za kriterij pravilnosti in legitimnosti francoske revolucije, revolucionarni entuziazem; na drugi strani je tehnična racionalnost. To razdvajanje mora imeti katastrofalne posledice, če se res godi. Iracionalni entuziazem poneumlja; racionalizem ali tehnicizem, tehnokratizem, ki je iz sebe pregnal revolucionarni entuziazem, se spreminja v pust aparat, ki se bo nekega dne najbrž razdrobil. — To je povedano zelo metaforično in v daljši diskusiji bi bilo treba o tem povedati več. Pravzaprav sem hotel samo pozvati sebi enake, se pravi socialistične intelektualce, naj se uprejo skušnjavi tega razdvajanja. Hotel sem predlagati, da kot socialistični intelektualci rešujemo, kar se rešiti da, v mediju naše, za nas značilne relativne nemoči vsaj s pomočjo razprave o internacionalizmu. Če tedaj naj bo pluralizem, potem k temu pluralizmu neogibno spadajo tiste socialistične dežele, tiste partije, tisti modeli, ki so poudarile učinkovitost, torej recimo NDR in SED, katere delo je tehnološko in ekonomsko odlično; ki odlično rešuje probleme dela, izobraževanja, zdravstva in druga vprašanja socialne politike; ki, kakor vemo vsi, realizira na področju, ki se nas tiče kot socialističnih intelektualcev, na področju tako imenovane kulturne politike, bolj vprašljive reči kakor na katerem koli drugem področju. Toda to nas ne sme spraviti do tega, da bi bili do te države — kakor bi dejal Brecht — v takem odnosu kot trebuhi, se pravi z interesi, specifičnimi za naš sloj. Kajti videti moramo, da se tam ostvarja neogibno potreben fundamentalen kos socialistične politike, namreč reševanje materialno-ekonomskih problemov. Kljub temu pa lahko vztrajamo pri tem, da še ni dovolj tistega, pri čemer moramo prav tako vztrajati, če je naš odnos do socializma odnos glave. Se pravi, nikakor se nočem zavzemati za nekakšno nekritično apologijo. Smisel mojih pripomb je bila kritika in samokritika te naše razprave. —

Po vsem svetu razširjeno razdvajanje revolucionarnega entuzijazma in tehnične racionalnosti se je kazalo tudi v tej razpravi. V mnogih prispevkih smo slišali — tudi v najboljših prispevkih, recimo, od tovarišev iz socialističnih držav, predvsem iz te države gostiteljice — jezik, ki ga poznamo iz buržoazne, formalistične politologije in sociologije. Zdi se nam, da smo v tem slišali odsev prav tega razhajanja, torej prvi odsev enostranske orientacije v tehnokratsko mišljenje.

V prispevkih zahodnonemških tovarišev od SDS smo slišali, kako brez besed je odločnost za dinamiko za vsako ceno, tudi za ceno refleksije vsebin, zaveznih možnosti, ostvaritvenih možnosti. V »antiavtoritar-nem« gibanju Zahoda — slišimo, da se podobni pojavi napovedujejo tudi v Ljubljani — lahko opazimo, da obstaja neka neznanska fascina-cija abstraktno-negativnega in da določena negacija, s katero, če to prav razumem, marksizem stoji in pade, ostaja bolj in bolj brez besed, da če-dalje manj »prepričuje«. Od mamil do kluba samomorilcev, do atenta-tizma na najrazličnejših ravneh lahko opazujemo to fascinacijo abstraktne negacije: razbijanje strojev, vrnitev v poezijo — tako sem razumel tudi prispevek tovariša od SDS, ki ga zdajle žal ni tu. Občutek sem imel, da je to čista poezija, to ni ne marksizem ne politika. Razumeti bi mo-rali, da je ta fascinacija abstraktne negacije, ki se širi kot gozdni požar, nekaj, kar bi ne moglo biti več, kakor je to simpatično formuliral to-variš Spinella, avantgarda za naše gibanje, temveč bi moglo to gibanje razbiti. Zavedati se moramo, da smo za to soodgovorni tudi mi; v tej zadevi nosijo socialistični intelektualci, literati iz vseh dežel, precejšen del krivde ... samega sebe ne izvzemam.

Poskusimo vendar kot intelektualci združiti razkosane elemente, v katerih se ta hip pojavlja socializem na tem globusu, vsaj v teoriji in razpravi, da nas kosi razvaline ne bi jutri ubili.

Č. SADIKOVIĆ, SARAJEVO:

Doslej so pri nas redno poudarjali, da je za etatistično ali stalini-stično deformacijo oblasti in demokracije v socialistični družbi zna-čilno *stapljanje* ali *tesna povezanost partije z oblastjo*, kar neizbežno povzroča številne škodljive posledice, kar predvsem onemogoča in za-megljuje pravo demokratsko družbeno funkcijo *proletarske partije*, njen položaj v obstoječem sistemu demokratskih in političnih ustanov in njeno funkcijo pri usmerjanju družbenega razvoja. Podvomiti pa moramo v pravilnost trditve, ki je v naši literaturi tudi pogosta, da je bila v tej povezavi partija tisti dejavnik, ki je določala celotno politiko, ravnanje oblasti in države, da je v teh razmerah partija delovala naravnost na državni aparat in si iz njega naredila ubogljivo orodje; če to trdimo, ne moremo doumeti pravega pomena, perspektive in demokratske vse-bine morebitne *ločitve partije od oblasti*, distanciranja partije od obsto-ječega državnega aparata. Analiza razvoja *državnosti* v socialistični družbi nam prepričljivo dokazuje, da je razvoj etatizma ali stalinizma ustvaril neznansko državno mašinerijo, ki je pod krinko interesov delavskega razreda ljubosumno varovala svoj interes, in da je ta državni aparat postopno asimiliral partijo in jo spremenil v *fasado*, v *sredstvo za le-gitimiranje* svoje v bistvu nedemokratske družbene funkcije. Takšen po-tek razvoja državnosti je opazil že Lenin, ko je pozval ravno komuni-stično partijo, naj se intenzivneje spoprije z državnim aparatom in od-ločilno vpliva na njegovo delovanje, tako da bi preprečila in onemogočila številne deformacije in »nesreče«, do katerih je že prišlo zaradi nenad-zorovanega razraščanja, neustrezne strukture in funkcije obstoječega dr-žavnega aparata.

Če je partijo res *posesal* in *nevtraliziral* močni vpliv *vsemogočne* in *povsod navzoče* državne organizacije, potem proces *ločevanja od obla-*

sti, ki je v temelju prizadevanje za večjo demokracijo, ne more biti samo ločevanje zaradi ločevanja, temveč se z njim partija postavlja na tako pozicijo, s katere bo lahko ustrezneje opravljala svojo funkcijo »usmerjanja« ali »subjektivne intervencije«, s katere bo lahko med drugim nadzorovala, usmerjala, ocenjevala in demokratično spodbujala tudi sam državni aparat, da se zavzema za demokratično evolucijo in decentralizacijo, ki je demokratično opravičena, z eno besedo, da dela vse tisto, česar ni mogla, dokler jo je stiskala in dušila država, posebej še izvršna oblast. Ta proces ločevanja od oblasti je na mestu samo takrat, kadar se ga lotevamo zato, da bi med oblastjo in partijo vzpostavili odnos, ki bi omogočil, da partija po eni strani ohrani svojo samostojnost, kar je seveda v razmerah, ko obstaja močen in razvejan državni mehanizem, zelo težavna naloga, in da po drugi strani vpliva na vsa družbena področja, še posebej na državni aparat, ki ga skuša narediti racionalnega, poceni in demokratičnega in ga angažira pri uresničevanju družbene revolucije. Tako mora partija pravzaprav šele v procesu distanciranja od oblasti priti v položaj, da lahko odločilno demokratično vpliva na njeno delovanje, še posebej, če pri tem težišče svojega vpliva prenese na skupščino kot demokratski organ, namesto da se opira na izvršno oblast, kot je to večinoma počela doslej in zaradi česar je prišlo tudi do nekaterih pomanjkljivosti v demokraciji nasploh.

V dosedANJI zgodovini državnosti in partije lahko opazimo, da ima partija do državnega aparata v glavnem tisti odnos, ki so ga vzpostavili v prvih dneh po »prevzemu« oblasti, kar pomeni, da je partija navzoča v vseh strukturah in špranjah državnega aparata in da je zelo težko določiti, kje se praktično začne delovanje partije, v kateri smeri deluje in kakšni so družbeni učinki tega delovanja. Odnos partije do državnega aparata je ostal v veliki meri nesistematiziran, nedoločen, difuzen in je odgovoren za najpogostejše prekrške nad demokracijo v razvoju socialistične družbe. Demokratično navdihnjena ločitev partije od oblasti je nujna, da uvidimo *perspektive razvoja demokracije* in nove družbe nasploh, da lahko ocenimo *ravnanje* vseh obstoječih demokratskih in političnih institucij, da z uspehom pregledamo in povzamemo rezultate pri uresničevanju skupnega interesa, da bi se vsi lahko nepretrgano zavedali in si osveževali to zavest o skupnosti, ki jo gradijo, da v vseh družbenih in političnih ustanovah zagotovimo in uveljavimo potrebno *etično-socialno vsebino in usmeritev*. Na ta način bi partija lahko opravljala tisto vlogo, ki je nujna zaradi narave in značaja obstoječe družbene podlage, iz katere izhajajo in rastejo omenjene politične in demokratske ustanove; to je še zmerom bolj ali manj meščanska družba in ko bi proces *kreiranja in rekreiranja oblasti* v volilni demokraciji potekal docela *spontano in brez nadzora*, bi se ta družba neizbežno uveljavila na politični ravnini, to pa pomeni, da bi kot rezultat kar naprej dobivali tisto, kar lahko ta družba odpravi, t. j., *klasično politično oblast*, ki je seveda po lastnostih, ki smo jih doslej ugotovili in poudarili, vseskozi nesposobna, da uresniči zahteve revolucionarne preobrazbe obstoječe družbe in graditve socialistične skupnosti. Le če partija postane *samostojna* in se z uspehom *emancipira* od državnega aparata, bo lahko storila tista dejanja, ki so potrebna, da odpravimo *negativne učinke in impulze* še zmerom ne zadosti zrevolucioniranih družbenih razmer, da ohranimo, podpremo in razvijemo demokratične ustanove revolucionarne usmeritve, sposobnosti in vsebine, saj tudi ome-

jevanje liberalne demokracije hoče edinole preprečiti, da bi se *obstoječa družba reflektirala* na življenjsko pomembno področje političnega v novih razmerah, da bi zagotovili vse potrebno, da lahko na novo ustvarjene politične ustanove delujejo ustrezno svojim idealnim programskim določilom, da so resnično demokratične, ustvarjalne, napredne, vseskoz zavzete za ustvarjanje nove družbe.

Če smo se torej opredelili za takšno obliko oblasti in demokracije, ki zahteva obstoj *proletarske partije* — ki je zares »partija v velikem zgodovinskem pomenu besede« — potem smo se pravzaprav opredelili za *najvišjo možno obliko demokracije*, kolikor se ta organizacija svojevrstno zavzema za odpravljanje tistih družbenih korenin, ki nujno porajajo odnose nesvobode, neenakosti in dezintegracije v družbi, ki torej nujno ustvarjajo *razcep* med razglašeno demokracijo in njenim resničnim družbenim značajem.

A. BIBIČ, LJUBLJANA:

Rad bi spregovoril o značaju tega srečanja, kakor ga sam razumem in dojemam. V tem kolokviju vidim eno od oblik tistega procesa, ki smo ga označili z naslovom »socializem in demokracija«. Če namreč govorimo o položaju komunistične partije kot vodilne sile v družbi in če govorimo o odnosih med komunističnimi partijami, če govorimo o internacionalizmu, potem se postavlja vprašanje, kakšne oblike morajo te partije in gibanja in socialistična družba nasploh in napredne sile uporabljati, da bi se sporazumele, da bi zvedele, kaj drugi mislijo, kako drugi živijo, s kakšnimi problemi so se srečevali in kakšne perspektive se odpirajo socialistični družbi. Jasno je, da to srečanje ni zamišljeno kot srečanje partij, ampak kot sestanek nekaterih časopisov in posameznikov, ki poskušajo razmišljati o odprtih problemih socialistične teorije in prakse in sodobne družbe nasploh. Ko sem se kot eden od članov pripravljalnega odbora zavzemal za ta kolokvij, sem ga razumel kot možnost, da se v času, ko se pred napredne sile tako pri nas kakor v svetu postavljajo zelo resna vprašanja, srečajo tovariši, ki jih ti problemi živo zadevajo. Nikoli si nismo predstavljali, da bi moral biti ta kolokvij proti komu naperjen, in tudi ne, da bo ta kolokvij tribuna, s katere bomo mi ali kdorkoli drug učili, kakšen bi naj bil socializem ali demokracija. Mi smo si, govorim v svojem imenu, to srečanje zamislili kot izmenjavo skušenj in pogledov o vprašanju, za katerega mislimo, da je temeljno vprašanje socializma. Vprašanje demokracije in socializma, vprašanje partije v socializmu ni vprašanje, ki bi ga lahko razreševali z retoriko, ampak je to resnično življenjsko vprašanje položaja ljudi v socialističnem političnem sistemu in položaja delovnega človeka, ne človeka kot človeka, ampak položaja delavskega razreda in položaja delovnega človeka. Od koncipiranja partije, od njenega položaja v družbi, od mesta in vloge države v družbi — od tega je odvisen tako položaj kakor možnost in stvarnost delavskega razreda in drugih družbenih slojev, da oni sami kot subjekt nastopajo na ekonomskem področju, na področju kulture in na področju same politike. Če sem pravilno razumel teoretične koncepcije, ki jih zagovarja jugoslovanska politična teorija, potem mislim, da je zanjo bistveno, da ustvari takšen sistem, v katerem bo prišlo do enotnosti prek razlik, toda razlik, v katerih se uveljavlja subjektivnost

subjektov socialistične družbe, ne pa razlik, ki obstajajo samo kot negativne razlike proti stari družbi, kot abstraktna negacija stare družbe.

Jasno je, da v socialistični transformaciji, če jo gledam iz naše skušnje, ne moremo govoriti — to sem že včeraj povedal v neki splošnejši obliki —, da ni problemov, da ni protislovnosti, da ni težav, da ni pojavov, ki, da tako rečem, so zelo resni za našo družbo. Na primer problem privilegijev v družbi, problem brezposelnosti, neenakosti itd. Vedeti pa moramo, da to niso problemi, za katere smo danes prvič slišali, ampak so to vprašanja, ki so jih v našem razgovoru razni udeleženci poudarjali in ki so celo uradna spoznanja naše politike in ki so celo v središču razprav pred IX. kongresom Zveze komunistov Jugoslavije. To pomeni, da se teh problemov zavedamo in da ti problemi stopajo v obzorje naše konkretne teorije in še posebej praktične akcije.

Progresivna partija ni tista, ki se razglša za napredno, pa živi odtužena v sferah političnega monopola, temveč tista partija, ki postaja in ostaja vodilna s tem, da delavski razred in delovno ljudstvo in vse socialistične družbene sloje spodbuja, da prihajajo resnično na oblast in da zares vplivajo na odločanje in na gibanje same družbe. Mislim, da je to temeljno za razumevanje vodilne vloge revolucionarne avantgarde.

Drugo vprašanje pa je, ali so skušnje ene države, da se tako izrazim, univerzalne. Na to vprašanje ne moremo odgovoriti a priori. V praksi je treba preveriti, kaj je moja univerzalna, kaj pa posebna in osebna skušnja.

Ko smo ta kolokvij pripravljali, smo želeli, naj ponovim še enkrat, videti predvsem to, kakšni problemi se postavljajo pred ljudi, ki razmišljajo o socializmu in demokraciji. Povabili smo tudi druge časopise in publiciste, naj sodelujejo v tem pogovoru, in žal nam je, da od nekaterih nismo dobili niti odgovora, drugi pa niso mogli priti. Temeljni ton tega našega kolokvija, kakor sem ga sam dojel — mislim, da to velja tudi za tovariše iz Češkoslovaške in tovariše iz Romunije in sploh za vse, ki so dajali ton temu kolokviju —, je bil v tem, da smo vsak iz svoje perspektive govorili o vprašanjih socializma in demokracije in da smo vsak iz svojih posebnihkušenj skušali na ta vprašanja tudi odgovoriti. Ravno zato je zame osebno ta kolokvij dragocen. To ni bil mrtev monolog, temveč zelo živ dialog s problemi, ki stojijo pred politično teorijo socializma. Ta kolokvij je sam po sebi, upam, da se boste strinjali, forum, ki izraža eno od oblik demokracije, socialistične demokracije in demokracije v socializmu. Hvala lepa.

V. STANOVČIĆ, BEOGRAD:

Zdi se mi, da je s stališča tako teorije kot prakse demokracije temeljni problem v tistih državah, v katerih je komunistična partija vladajoča partija, preseganje monopola družbenih moči, ki jih ima ta partija in ki jih skoz institucionalno oblast tudi avtoritativno izvršuje. Vsi vemo, da demokracija že po sami definiciji predpostavlja vsaj večinsko sodelovanje. In ker komunistična partija v nobeni družbi ni v večini, potem mora partija, ki teži k demokraciji, vzpostaviti neke kanale, skoz katere bodo še druge družbene moči, drugi družbeni sloji, ki so širši od same partije, sodelovali, povedali svojo besedo in vplivali na odločitve družbenega pomena. Če temu ni tako, potem bi težko govorili o demo-

kraciji in demokratizaciji. Zdi pa se mi, da je načelnega značaja vprašanje, da socialistična demokracija kot takšna ima nekaj, kar bi jaz imenoval programska omejenost. Namreč tako posameznikom kot družbenim grupam, ki se želijo politično aktivirati in ki so politično aktivne, se jim to uradno omogoča in dopušča samo v tisti meri, v kolikor te grupe in ti posamezniki-občani sodelujejo pri nekem določenem programu. Ne mislim programa kot nekega dokumenta, ki so ga sprejeli na tem ali onem kongresu, mislim program v smislu neke dolgoročne ideološke koncepcije gibanja družbe. Takoj ko gre človek iz okvira te ideološke koncepcije, ki pa se seveda v posameznih državah razlikuje, se takoj sreča z nekimi pritiski ali represivnimi ukrepi, ki so lahko tudi zelo drastični. Sodelovanje širših slojev, sodelovanje občanov v koncipiranju novega programa je zelo omejeno, ker pogosto celo vodje, politični voditelji neke države niso tisti, ki ustvarjajo temeljne komponente, elemente tega programa, ampak te elemente prevzemajo iz kakšne literature, iz starejših in novejših teorij in jih, seveda, interpretirajo na ta ali oni način, včasih pa te koncepcije partija ene države (močnejše) vsiljuje drugim partijam (šibkejšim). Poleg te programske omejenosti obstoji še »personalna omejenost«, če jo za enkrat tako imenujemo. Namreč, nekateri mislijo, da je tista družbena moč, ki po definiciji (ki jo sama o sebi daje) predstavlja politično avantgardo, edina ali skoraj edina sposobna voditi družbo po »liniji« družbenega razvoja, ki jo je sama začrtala. In zato odprto ali molče velja mnenje, da samo dotlej, dokler bodo neke osebnosti vršile najvišje državne in politične funkcije, da samo do takrat lahko zagotovijo zaželeno smer razvoja. Iz tega se porojeva nevarnost, da se ta družbena moč, ta politična avantgarda, politična elita v resnici tako organizacijsko konstituira, tako postavi v odnosu do oblasti in se začne tako obnavljati, da se v resnici lahko le zelo malo govori o demokraciji.

Danes se torej v vseh socialističnih državah zaradi vseh teh problemov, ki sem jih naštel, in še zaradi vrste drugih, srečujemo s tole situacijo. Postavlja se splošno vprašanje o smislu cele vrste institucij, ki jih komunisti organizirajo, potem ko pridejo na oblast. Zakaj vlada, zakaj skupščina, zakaj razne druge politične, družbene, sindikalne itd. organizacije, če se monopol odločanja zadržuje v krogu ozkih forumov partije, in če je vsem drugim namenjena vloga navadnih transmisij. V tem primeru se mi nahajamo kar naprej v nekem stanju, ko gremo nekaj korakov naprej, potem pa se spet vračamo nazaj. Pravzaprav, ker vse te institucije in telesa niso formalno partijska telesa, morajo angažirati širše družbene sloje, morajo angažirati občane, zato ker so občani. S tem se ustvari možnost, da se ta telesa — pod pritiskom te relativne večine, ki pa, četudi minimalno, sodeluje v njihovem ustvarjanju, ki vrši pritisk kot javno mnenje in skoz razne oblike organiziranega pritiska na ta telesa — odločajo tako, da ni čisto v skladu z odločitvami partijskih teles. Prav zato smo neprestano v situaciji, da partija v resnici želi »afirmirati« ta telesa, želi »afirmirati« skupščine, parlament, vlado kot avtonomne agense v družbenem življenju, če pa gre to »predaleč«, če se nekomu tako zazdi, potem se znova začne umik oziroma znova se začne vračanje družbenih moči v partijska središča. Če pa človek gleda proces odločanja o družbenih zadevah s čisto tehnične plati, potem vidi, če je življenje neke družbe bolj razvito, potem so partijska telesa vse manj kompetentna, da odločajo o tistih stvareh, ki so sicer potrebne in nujne

za normalno življenje in delo družbe. Predvsem pa potrebujemo v celi vrsti vprašanj strokovno znanje in analize, potrebujemo dolgoročne študije, izčrpne diskusije. Pri partijskih telesih pa, ne glede, ali gre za kongrese, centralne komiteje ali za druga telesa, vidimo še zmerom, da se ta telesa sestajajo ad hoc, govorijo dva, tri dni o raznih družbenih problemih brez zadostnih argumentov, analiz, polemik, ko pa ta telesa končajo svoje delo in odločajo o nečem globalnem, ki bo usmerjalo družbo za cela leta ali desetletja naprej, potem celemu ostalemu institucionalnemu, imenujmo ga mehanizmu, ostane samo to, da te odločitve uresničuje. Te odločitve so seveda glede načina, kako je do njih prišlo, nepremišljene do konca, zasnovane so lahko na nezadostni argumentaciji, imajo lahko boljše alternative in rešitve, ki pa jih zaradi splošnega ozračja, ki je na teh sestankih, sploh niso predložili. Tako se v resnici sprejemajo rešitve, ki jih kot »edino možnost« predlaga partijska administracija oziroma grupe, ki na to administracijo pretežno vplivajo. Mislim, da je to veliko vprašanje političnega življenja vseh socialističnih držav v neposredni zvezi s problemi demokracije in z vlogo partije. Seveda ni težko podati nekaj splošnih rešitev, v glavnem gre za neko distanciranje partije od neposrednega vladanja, za omogočanje in celo stimuliranje drugih socialističnih političnih teles in institucij, da bi se samostojno odločale in tudi prevzemale odgovornost za odločitve. V konkretnih vsakodnevnih odnosih in razmerah pa človek naleti na različne odpore, ki jih motivirajo tudi osebni interesi in dogmatizem, pa tudi različni etnični, profesionalni itd. elementi in dejavniki. In prav zato se ti procesi demokratizacije zelo počasi razvijajo.

Z. ROTER, LJUBLJANA:

Spoštoval bom sklep predsedstva o času za razpravljanje. Rad bi povedal samo kratko pripombo; v razpravo moram poseči tudi zato, da bi po svoje prispeval k uresničevanju tega srečanja kot dialoga. Ko namreč govorimo o dialogu in o našem srečanju, moram poudariti, da je za ta dialog, ki smo se zanj odločili, med drugim posebne važnosti neka predpostavka. Sam namreč razumem dialog tudi kot svojo pripravljenost, da se skušam vživeti v mišljenje svojega sogovornika, da poskušam doumeti njegov način razmišljanja, in kot pripravljenost, da sprejemem njegovo stališče oziroma nekatere prvine njegovega stališča, če ugotovim, da prispevajo k resnici. Tako sam razumem temelje našega dialoga in mislim, da bi to moralo veljati tudi za druge.

Prvo vprašanje: vprašanje o legitimnosti načela pluralizma kot enega od načel v mednarodnem socialističnem in komunističnem oziroma delavskem gibanju. Prepričan sem, da načelo pluralizma izvira iz resničnosti sodobnega komunističnega delavskega in socialističnega gibanja. Hkrati pa je v teoriji načelo pluralizma pravzaprav teza, ki se upira teži monolitizma. Najprej se bom zadržal ravno pri tem »zunanjem« pluralizmu, kot ga je imenoval tovariš Haug v svoji razpravi. Rekli so, da bi bila možna logika te koncepcije zunanjega pluralizma, ki naj bi likvidirala tudi internacionalizem, takale: pluralizem, to je veliko poti v socializem, naša pot je torej pravilna, druge so napačne. Mislim, da to ni logika zunanjega pluralizma, ampak da je to njegova antilogika. Pluralizem in njegova logika — logika zunanjega pluralizma je takale: v real-

nosti obstoji več poti v socializem. Naša pot je za naše razmere možna pot. Ta naša pot vključuje tudi dolžnost, da proučujemo skušnje drugih poti. Ta različnost poti je tudi naša pripravljenost, da se učimo pri drugih in na ta način ustvarjamo enotnost v različnosti. Če ne sprejmemo načela zunanjega pluralizma, potem nam ostane samo ena koncepcija, koncepcija, da je samo ena pot v socializem — in ker obstaja prva socialistična država, je njena pot zgodovinsko najustreznejša pot. Končni sklepi so tile: vsakdo, kdor misli drugače, podira enotnost in zato ogroža internacionalizem in mednarodne interese mednarodnega komunističnega delavskega in socialističnega gibanja. Torej je treba preprečiti, da bi kdo ubiral druge poti, privleči tiste, ki ne hodijo po pravi poti, na to pravo pot — a za speljevanje na pravo pot so dovoljena vsa sredstva. Po tej logiki pridemo do vsem dobro znane resolucije Informbiroja leta 1948, ko so izobčili jugoslovanske komuniste, pridemo pa tudi do avgusta 1968 in do intervencije sovjetskih čet v Češkoslovaški. Toliko glede zunanjega pluralizma.

Drugič: druga oblika oziroma izraz pluralizma je »notranji« pluralizem. Pravijo, da naj bi bilo načelo notranjega pluralizma v partiji nekakšno nasprotovanje vodilni vlogi partije. Takšno sklepanje ni sprejemljivo. Kaj je to notranji pluralizem? Načelo notranjega pluralizma, to je nasprotovanje takšni koncepciji, takšnemu razumevanju partije, v kateri samo izbrani mislijo za druge, v kateri obstaja monolitnost na način brezpogojnega podrejanja volji ene skupine ali celo enega človeka. Mislim, da so posledice takšnega razumevanja in takšne koncepcije partije popolnoma jasne. Pravi sklep o načelu notranjega pluralizma je tale: notranji pluralizem je pluralizem nazorov ob spoštovanju temeljnih vrednot in temeljnih ciljev gibanja. Takšno razumevanje notranjega pluralizma krepi enotnost, ker ustvarja enotnost v različnosti.

Tretjič: strinjam se, da načelo ločitve partije od oblasti družbe še ne humanizira v njeni totalnosti, vendar vseeno mislim, da je to oddvajanje partije od oblasti zelo velik korak k humanizaciji te družbe. Mislim, da načelo ločitve partije od oblasti ravno na način, ki so ga zelo dobro razložili tudi govorniki pred menoj, ustvarja velike možnosti za pravo humanizacijo družbe, saj vsebuje veliko elementov humanizacije in je pravzaprav temeljna predpostavka za resnično participacijo v smislu polnega angažiranja najširših množic delovnih ljudi v vseh sferah družbenega življenja od ekonomije do politike. Socializem namreč ni samo v interesu članov komunistične partije, ampak je to interes širokih družbenih slojev — in ko temu ne bi bilo tako, potem tudi socializem ne bi imel nobenega smisla.

Minilo je že pet minut — samo še ena stvar. Reči moram nekaj glede diskusije Branke Magaš danes dopoldne. Mislim, da je v svoji razpravi izhajala iz popolnoma napačnih predpostavk. Ne bom navedel vseh teh predpostavk, opozoril bom le na eno. Ta predpostavka je v tem, da naj bi bila resničnost v Jugoslaviji takšna, kakršna je v njeni predstavi, in da jo je pravzaprav možno reducirati samo na tistih sedem alarmantnih točk, o katerih je govorila. Logika te predpostavke je tale: če je položaj res tak, potem bi morali poiskati vse zdrave sile v državi in zunaj nje, da bi te zdrave sile naredile vse, da bi rešile socializem v Jugoslaviji, zakaj v Jugoslaviji naj bi se dogajala restavracija kapitalizma. Kam gre ta logika, kaj povzroča, mislim, da vam tega ni treba še posebej pojasnjevati.

I. DUBSKA, PRAGA:

Dovolite, da se na kratko opredelim do nekaterih tez kolega Hauga iz zahodnega Berlina, na kratko, ker imamo zelo malo časa in ker je takšno izmenjavo mnenj zelo težko spremeniti v dialog.

1. Pavšalna obdolžitev, češ da smo tu razvili samo neko intelektualizirano podobo socializma, ne glede na materialno bazo in ne glede na vsakdanjost množic, je po mojem mnenju vsaj pretirana. V več prispevkih — tudi v mojem prispevku — smo skicirali koncept modernega socializma kot pozitivno alternativo materialno-civilizacijsko in kulturno zelo visoko razvitega poznega kapitalizma z eksplicitno argumentacijo, da je treba samo s tem končati vsakdanjost »*common man*« in uničiti vsakršno podlago za vsakršno možno birokracijo. Ni vprašanje, ali socialistična demokracija ali bogata socialistična potrošniška družba; problem je notranja struktura teh aspektov in kako in kje začeti s tem procesom. In teoretične analize dokazujejo prav tako kakor naša praksa, da je treba s tem procesom začeti ravno na politični ravni.

2. Argumentacija, da ločitev države in partije še ni poročstvo za večjo participacijo, je resnična, toda resnična je samo kot trivialnost, se pravi — je metodično napačna. K temeljnim vprašanjem vsake socialne znanosti, še tembolj marksistične družbene vede spada, da dobiva vsaka institucija svojo vsebino in smisel v kontekstu celotne družbene strukture. Onstran in zunaj te konkretne historične analize po mojem mnenju nima smisla zastavljati takšne polemike.

3. Tu sem sedela in poslušala cela dva dni in nihče ni skušal izključiti Nemške demokratične republike iz socialističnega tabora. To je kratko malo laž, to ni *fair-play*. Obstaja tudi neki socialističen *fair-play*. Ob kaki drugi priložnosti bi rada s kolegom razpravljala o problematiki učinkovitosti, zlasti ekonomske učinkovitosti sistema v NDR. To je zelo poučno področje. Toda ta analiza bi morala potekati v kontaktu z zelo specifičnimi razmerami te države.

4. Kolega je izrazil svoje strinjanje s tezo, da je več tipov socializma. In kritiziral je, če to tezo uporabljajo kot argument za to, da iz nje deducirajo vsak možni, konkretno dani socializem kot edino resnični socializem. V tej točki se moram s kolegom strinjati. Toda nihče ni tu predstavljal tako imenovanega jugoslovanskega modela ali češkoslovaškega projekta kot univerzalnega resničen model. V svojem prispevku sem dala celo eksplicitno argumentacijo proti taki interpretaciji in proti liberalistični interpretaciji našega projekta. Seveda zmeraj ostaja vprašanje, kako presojati vse možne in vse dane tipe socializma. Gre za subtilen teoretičen problem in tu nimamo možnosti, da bi nadaljevali s to pomembno razpravo. Toda v vsakem primeru mora biti ta presoja v rokah in glavah konkretnih individuov, konkretnih socialnih skupin, konkretnih partij. Naš kolega je bil zelo skrben glede meščanskih ostankov v razumevanju sociologije in politologije v prispevkih naših jugoslovanskih kolegov. Zelo rada bi vas opozorila na to, da je v človeškem območju vsakršno ocenjevanje od zunaj, zunaj konkretnih individuov, zunaj konkretnih skupin, ne le meščanski, temveč celo fevdalen ostanek. In navsezadnje: trdno sem prepričana, da ne želi samo kolega Haug, ampak da mi vsi tukaj predvsem želimo rešiti zadnje ostanke internacionalizma. Toda to ni mogoče, dokler skušajo z apriorističnim sumom dokazovati, da se drugi samo motijo, da se drugi gibljejo samo v območju meščanske ideologije, tako drugi le intelektualci, ne pa komunistični intelektualci.

Tovariš Haug je tu govoril o nalogah, rekel bi celo o dolžnostih »socialističnih intelektualcev« ... Govoril je o okoliščinah privilegiranega stanu ideologov, ki v razredni družbi proizvaja ideje in ideologeme za množično porabo. Govoril je o imperialističnem in socialističnem svetu, ki jima je pridružil tako imenovani »tretji svet«. V imenu internacionalizma je zahteval, naj se tako imenovanemu socialističnemu svetu prizna najprej ta značaj, da bi potem lahko kritizirali red v teh deželah.

Govoril je o družbi dosežkov, o strankah, ki izpovedujejo učinkovitost, in v tej zvezi je omenil Demokratično republiko Nemčijo in druge dežele varšavskega pakta. Socialistične vsebine teh družb se po njegovem mnenju za teorije ne bi smele zgubiti.

Nastane vprašanje, kateri so *socialistični dosežki* teh družb dosežkov? Opozorjeni smo bili na odpravo brezposelnosti, na učinkovitost DRN itd. Dobro torej; ker je nacionalsocialistična Nemčija pokazala enake prednosti, bi to po smislu dokazovalo tudi socialistično naravo Hitlerjeve Nemčije, česar tovariš Haug se ne trdi in tudi ne verjame.

Učinkovitost sama zase brez realne vsebine, brez pojasnila, učinkovitost česa je, ni nič. Imamo dva učinkovita sistema represivne družbe — poznokapitalistično, v glavnem persvazivno uspešno družbo, katere mojstrski literarni portret je naslikal Huxley v »Brave New World«, in tako imenovane socialistično, v glavnem teroristično represivno uspešno družbo, katere portret vidimo v Orwellovem »Nineteen eightyfour«. V obeh modelih so proizvajalna sredstva (v literarni abstrakciji) podružbljena, to se pravi, podružbljena proizvajalna sredstva so izročena v upravljanje vladajoči eliti. V obeh teh delovnih družbah je — če je tudi nam dovoljeno govoriti z Brechtom — delitev družbe v dva dela, v »podjetnike« in »podvzemance« do kraja izpeljana, čeprav na dva različna načina: eden je učinkovit prek zapeljevanja (persvazije), drugi pa prek terorja.

Kar zadeva proizvajalce idej, alias intelektualce — zakaj intelektualci so bili tu izenačeni z ideologi — je tovariš Haug poudaril fiksno delitev dela. Bili so in so še socializmi, ki dopuščajo, da delitev dela teoretično še obstaja. Ena najbolj znanih zahtev Karla Marxa in Friedricha Engelsa pa je, da je treba *delitev dela odpraviti*. Ta, v prejšnjem stoletju neizpolnjava zahteva, ki pa je danes vseskozi v območju (tehno)loško možnega, je pomenila, da naj ima *vsako* delo privilegij svobodnega ustvarjanja, ki je v intelektualnem delu obstajalo sicer rudimentarno, vendar pa je bilo tu. Privilegij svobodnega ustvarjanja je treba v tako imenovanih »prehodnih družbah« ohraniti, odstraniti je treba samo privilegijsko naravo svobodnega ustvarjanja, da ne bi bili relativno svobodni ustvarjalci kot »stan« v nasprotju z drugimi stanovi — če pokoketiramo z Marxovim načinom izražanja — marveč da bi to lahko postal »stan vseh«. Funkcionalno gledano smo mi intelektualci res »odvečni trebuh«, toda proti taki funkcionalnosti se ne upira naša »narava trebihov«, marveč ravno naša »narava glav«. Ne da bi branili naš privilegij, marveč da bi branili svobodo vseh kot svobodo ustvarjanja, moramo mi intelektualci protestirati in mobilizirati *proti* zapeljavi in brutalno represivni družbi.

Reklo bi se obupati nad človekom, če bi iz plebiscitarne odločitve za »egiptovske mesne lonce« v avtoritarni družbi sklepali, da so

»egiptovski mesni lonci« vrednota nasploh. Človek, »kakršen je«, to so tudi milijoni bralcev Springerjeve »Bild-Zeitung«, to so tudi vsi tisti, ki se zadovoljujejo s svojim položajem podvzemancev, to so Saharovi, ki bi radi postali sopodjetniki. Je samo eno internacionalistično stališče, samo stališče revolucionarne samospremembe, stališče svetovne revolucije. Samo *sub specie* svetovne revolucije je treba meriti dogodke in dosežke — in sicer ne kot »socialistične dosežke«, marveč kot predpostavke za prihodnjo transkapitalistično družbo. Če je vsak nov tehnični izum nova takšna predpostavka, ne smemo pozabiti, da je ta predpostavka v tem konkretnem trenutku predpostavka sedanjega gospodstva.

Toliko je naša situacija tako rekoč predrevolucionarna; naša zavest je nesrečna; naša »ideja« se smeši, ker izključuje narava »človeka, kakršen je«, revolucionarni »interes«, čeprav sta obe imenovani uspešni družbi nasedli, in njun lepi ideološki lak pod vplivom zgodovinskega neurja polagoma odpada in prihaja na dan njuno represivno, brutalno ogrodje. Kritika še ne more notranje nagovoriti individua, vsakega individua, njegovega interesa še ne more odkriti, izreči, skratka, še ne zmore biti dejansko temeljita. In prav zato je zahteva kateregakoli gibanja, da bi predstavljalo »socializem sploh« — glede tega dajem tovarišu Haugu odločno prav — vseskozi zgrešena.

W. HAUG, BERLIN:

Samo kratka pripomba — o zmerjanju se sploh ne splešča govoriti. Nekaj se mi zdi zelo nenavadno; kot nevarnost sem naslikal na steno razdvajanje tehnokracije in revolucionarnega entuziazma, in glej, zdaj me razumejo kot tehnokrata. Kako se je to moglo zgoditi, mi je popolna uganka. Na to nevarnost sem hotel opozoriti, da bi sploh ohranil možnost, da protestiram proti razvoju tehnokracije. To namreč ni mogoče zgolj v imenu humanističnih idej, v tem bi si vendarle morali biti edini; ne, to je mogoče samo v imenu nekega modela, ki je tako učinkovit kakor humanističen.

M. SPINELLA, MILANO:

V svojih pogostih, nemara celo preveč pogostih posegih v razpravo sem vselej poudarjal različnost in pluralizem. Zdaj moram odgovoriti na vprašanja in na nekatere pripombe in zelo na kratko orisati, kako si italijanski komunisti predstavljamo proletarski internacionalizem. Upam, da sem doslej zbujal vtis, da nisem dogmatik; tokrat pa bom. Opiral se bom na tisto, kar je o tem vprašanju rekel v svojem poročilu tovariš Longo na zadnjem kongresu KPI.

Longo je rekel, da smo internacionalisti in mislimo na celoto in na prihodnost gibanja. Zato si prizadevamo, da bi onstran različnosti ustvarili enotnost vseh delavskih, ljudskih in naprednih sil in začeli z velikim gibanjem za revolucionarno obnovo na svetu. Zavedamo se, da meje socializma ne potekajo po mejah socialističnih držav, ampak da so veliko širše. Socialistično gibanje zajema vse sile, ki se na svetu bojujejo proti kapitalizmu in imperializmu. Zavedamo se zgodovinske vloge delavskega razreda v kapitalističnih deželah ne samo za razvoj socializma, temveč

tudi pri uvajanju novih oblik in pri razvoju marksistične misli in temeljnih načel leninizma.

Ne moremo prikrivati dejstva, da se napredna gibanja danes razvijajo v razmerah, ki so tako z objektivnega kot s subjektivnega stališča različne. Pričakujemo lahko, da se bodo te razlike s časom še večale.

Ne domišljamo si, da je mednarodno komunistično gibanje, katerega del smo, celotno revolucionarno gibanje. Nismo ekskluzivisti. Zato tudi zahtevamo, naj bodo komunistična gibanja zelo odprta za vse revolucionarne, napredne in demokratične sile. Tovariš Togliatti je leta 1961 napisal, da je marksizem kovačnica, v kateri nastaja izjemno zgodovinsko dejstvo: tu se presnavljajo različne kulture, različne ideologije, tradicije, načini življenja, različne družbe in vse to se zbližuje in se bo združilo na nekem poznejšem skupnem temelju, ki bo temelj za prihodnjo družbo. S svojimi dejanji moramo potrditi zmožnost marksizma, da je univerzalna doktrina. Italijanski komunisti si prizadevamo, da bi se to veliko stapljanje zgodilo v marksizmu in s pomočjo marksizma. Zato tudi poudarjamo načelo enotnosti v različnosti. Prepričani smo, da mora biti komunistično gibanje ne samo nacionalna, ampak internacionalna enota. Ta enotnost je danes, kakor pravi tovariš Longo, v krizi in na novo jo lahko zgradimo samo v boju.

Lahko samo še dodam, da sem osebno prepričan, da temeljno vprašanje tudi tu ni vprašanje besed, temveč vprašanje marksistične metode, ki je dialektična metoda, metoda, ki si ne more dovoliti, da bi okostenela. Sam boj komunističnega gibanja nam bo prinesel novo internacionalno enotnost.

(neavtorizirana diskusija)

SOCIJALIZAM

Sklepna beseda

Dragi kolegi, prijatelji, tovariši. Naš kolokvij se končuje po treh dneh žive, zanimive in polne diskusije. V tej diskusiji je bilo nekaj počasnejših tokov, sukcesivnih monologov, bilo pa je tudi nekaj iskric resničnega dialoga in žive polemike. Bilo bi odveč, pa tudi ne bi ustrezalo naravi našega srečanja, če bi skušali narediti nekakšen uradni izračun našega dela, da bi ocenili in uredili poglede, ki smo jih slišali, ali da bi izoblikovali sklepe. Menim, da bo dovolj, če ugotovimo, da je kolokvij omogočil, da uredniki in sodelavci dvajsetih marksističnih časopisov iz šestih evropskih držav pridejo skupaj in izmenjajo misli v ozračju, ki je spodbujalo močne in trajne zveze med našimi časopisi.

Socializem in demokracijo, eno največjih tem o dobi, v kateri živimo, smo osvetlili v teh diskusijah z raznih strani in s pozicij različnih skušenj in različnih situacij, v katerih se posamezna gibanja, posamezne dežele borijo za svojo socialistično preobrazbo. Govorili smo o vprašanjih, ki so v središču zanimanja sil, angažiranih v boju za socializem v svetu, o vprašanjih o naravi in družbeni ustaljenosti demokracije v socializmu, o raznih modelih socialistične organizacije oblasti in družbe, ki naj omogočijo kar najbolj poln izkoristek že ustvarjenih objektivnih možnosti za razvoj socializma v vsaki posamezni državi, o monolitizmu in pluralizmu v socialistični družbi, o vlogi partije, o demokratski mobilizaciji množic v boju z raznimi oblikami avtokratske, birokratske oblasti in temu podobno. Seveda nismo imeli časa, da bi vsa ta vprašanja temeljito in v podrobnostih pretresli. Pokazala so se, to je docela naravno, tudi različna gledišča, ki so si kdaj pa kdaj tudi nasprotovala. Naše okrogle mize so, naravno, imele tudi svoje vogale. Kljub temu pa mislim, da lahko ugotovimo neko skupno značilnost dialoga, ki je trajal te tri dni. Mislim, da je to neko splošno prizadevanje, kako bi socializem razumeli v neločljivi povezanosti z demokracijo in z realizacijo resnične svobode človeške osebnosti.

Bilo je tudi nekaj nastopov, ki so ostro odsevali od intelektualne ravni, značaja in narave našega srečanja. Mislim pa, da niso nikakor spremenili narave tega srečanja niti niso zmotili uspešnega dela.

V diskusijah ni šlo samo za deklarativne izjave za demokracijo in svobodo. Pokazala se je prav narobe jasna kritična zavest o velikih težavah, skozi katere mora razvoj socializma v posameznih deželah, ali v svetu nasploh, o močnih birokratskih tendencah, ki ogrožajo temeljne vrednote socializma tako v posameznih deželah kot na mednarodnem področju. Kljub temu pa je ta kolokvij brez dvoma skromen toda prepričljiv kazalec, kako se krepi volja in želja po odprtem, svobodnem in demokratskem dialogu v zvezi s pogosto zelo občutljivimi in kontroverznimi vprašanji. Kar je dajalo temeljni ton temu srečanju, to ni bilo ne manifestiranje naše formalne enotnosti in uniformnosti gledanja na vse probleme niti konfrontiranje različnih uradnih ideoloških opredelitev in priporočanje nekaterih receptov kot splošno uporabnih. Ravno narobe, kar je bilo temeljno značilno za srečanje, je bilo prizadevanje, da bi kritično raziskali svojo in tujo skušnjo in da bi usmerili pogled naprej k rešitvam, ki bodo odprle poti nadaljnjemu in hitrejšemu razvoju socializma v svetu. Ta pozitivna skušnja bo prav gotovo izzvala nove iniciative za organizacijo takih in podobnih srečanj, za prihodnje stike med nami in za krepitev medsebojnih prijateljskih zvez in odnosov.

V imenu organizatorja tega srečanja — uredništvo revij »Teorija in praksa« ter »Socijalizam«, bi se rad kar najbolj pristrčno zahvalil vsem tujim in domačim sodelavcem tega kolokvija za njihovo sodelovanje in še posebej za njihov osebni prispevek k skupnemu naporu, da ta sestanek, da ta diskusija doseže svoj namen.

V imenu vseh sodelujočih se zahvaljujem službi simultane prevajanja, ki je tako uspešno prebijala jezične ovire med nami in naredila iz nas za te tri dni nekakšno multilingvistično skupnost.

Ravno tako bi se rad tako v vašem kot v svojem imenu zahvalil tovarišem, ki so bili angažirani v tehničnih in organizacijskih zadevah in ki so te zadeve opravljali kompetentno, pristrčno in vestno.

Končno pa bi se rad zahvalil našim ljubljanskim gostiteljem za pristrčen sprejem, za gostoljubje, ljubeznivost in postrežljivost ter za tisto prijetno in prijateljsko ozračje, ki nas je ves čas tega simpozija obkrožalo.

Prepričan sem, da se bodo osebni stiki, ki smo jih navezali tukaj, še krepili in trajali in da bomo imeli še nekaj srečanj, mogoče z drugimi temami, ki pa bodo potekala v enakem duhu tolerantne, demokratske in prijateljske diskusije. In zato še enkrat: hvala in na svidenje!

b

Kolokvij je imel svoj odmev tako v domači kot tuji javnosti. Del tega odmeva je vsekakor tudi molk v tistih socialističnih deželah in v delu komunističnega gibanja na Zahodu, odkoder uredniki revij, čeprav so bili povabljeni, niso prišli. Če torej kaže lista sodelujočih urednikov in sodelavcev na določeno enostranost, odgovornost za to nikakor ne zadene organizatorja, marveč tiste, ki se vabilu niso odzvali.

Bravce gotovo zanimajo konkretni odmevi na kolokvij. Zato objavljamo prevoda zapisov, ki sta ju objavili »Rinascita«, revija Komunistične partije Italije, in »Nova mysl«, revija KP Češkoslovaške.

»NOVA MYSL«
št. 4, 1969

O LJUBLJANSKEM KOLOKVIJU »SOCIALIZEM IN DEMOKRACIJA«

V glavnem mestu najbolj razvite jugoslovanske republike, v slovenski Ljubljani, so se v zadnjih dneh februarja sešli redaktorji in zunanji sodelavci znanstveno teoretskih in političnih revij sedmih evropskih držav. Prispeli so na povabilo redakcije revije slovenske republike Teorija in praksa in federalne partijske revije Socializam na mednarodni kolokvij s tematiko »Socializem in demokracija«. Tri dni so si udeleženci izmenjavali na-

zore o aktualnih vprašanih socialistične demokracije in so skušali napraviti korak naprej na tem področju. Vsak izmed treh dni je imel omejeno problematiko; prvi dan je tekla diskusija o vprašanih neposredne demokracije v socializmu, tematika naslednjega dne je bil politični sistem v socialistični državi, zadnji dan pa se je osredotočil na vlogo komunistične partije in drugih progresivnih sil v boju za socializem.

Prvi dve temi kolokvija (deloma pa tudi tretja) so se precej med seboj prekrivale. Razen samega značaja — vsebinske sorodnosti teh vprašanj — so se tu pokazali tudi različni interesi predstavnikov naprednih sil iz kapitalističnih držav in prisotnih predstavnikov marksističnih revij iz socialističnih držav. Na eni strani so prišle do izraza razprave o možnostih in sredstvih revolucionarnega gibanja, ki je usmerjeno k oblastniškemu prevratu, na drugi strani pa težnja k samorefleksiji in k iskanju optimalnih variant razvoja socializma v konkretnih pogojih posameznih držav. To pa je bil tudi rezultat sicer simpatične tendence po takojšnjem reagiranju na vsako spodbudo in tako prevladati nevarnost prebiranja monologov.

Uvod v diskusijo prvih dveh tematskih področij je bil pismeni prispevek in nastop glavnega urednika beogradske revije Socializam prof. N. Pašića. Za izhodišče je poudaril neizogibnost marksističnega pristopa k raziskovanju problemov socialistične demokracije. Vidi ga v znanstveni kritiki buržoazne politične predstavniške demokracije in njenih ideoloških postulatov. Ta marksistična kritika ne zanika razvojnega značaja in instrumentalne vrednosti demokratičnih političnih institucij, ki so nastale na historičnem temelju kapitalističnega družbenega sistema in v času razrednega gospodstva buržoazije. Hkrati pa poudarja dva osnovna vidika:

Prvič, institucije politične predstavniške demokracije imajo svojo vrednost kot orodje konstituiranja in obrambe demokratičnih odnosov pri zavarovanju širšega vpliva »ljudstva« na vodenje in vsebino državne politike; drugič, dejanska vrednost demokratičnih institucij z vidika ustvarjanja demokratičnih svoboščin in demokratičnih oblik političnega odločanja je vedno odvisna od tega, ali in v kakšni meri so realne, družbene, razredne

sile sposobne in zainteresirane, da uporabljajo demokratične institucije za obliko svoje politične aktivnosti in realizacije svojih interesov ter aspiracij.

Diskusija o tem, ali je boj za demokracijo delavskemu razredu sredstvo ali cilj, je sterilna — običajno govorimo o demokraciji na splošno, mislimo pa na konkretne demokratične institucije, ki jih nepravilno istovetimo z demokracijo na sploh. Tu je vedno nujen konkretno historični kontekst, v katerem delavski razred izpolnjuje svoje historično poslanstvo osvoboditi samega sebe in hkrati s tem tudi celotno družbo razrednega pritiska in izkoriščanja. Pridobitev politične oblasti pa je tu šele prvi korak k neizogibnemu in globoko demokratičnemu procesu, v katerem si delavski razred sam ustvarja nove demokratične organizacije državne oblasti in političnega sistema.

Njihove konkretne oblike in vprašanje, ali naj nastanejo postopoma ali pa v hitrem revolucionarnem prevratu, so odvisne od celotne družbene situacije tistih sil, ki so nosilci socialističnih sprememb. Sem npr. sodijo konkretne historične oblike razrednih sporov in način, kako je bila pridobljena oblast, dosežena stopnja ekonomskega in kulturnega razvoja, socialna struktura in celotna razporeditev družbenih sil, obseg in oblike združenosti delavskih množic okrog delavskega razreda in njegove politične stranke, od eksistence ali pomanjkanja demokratičnih političnih tradicij, od mednarodnega položaja države itd. Vsak poskus ignorirati specifični položaj socialističnih sil v raznih državah, kanonizirati in predpisovati določene vsesplošno veljavne oblike socialistične demokracije in poti njenega razvoja, je lahko samo škodljiv.

Diskusije o neposredni demokraciji so se udeležili poleg jugoslovanskih udeležencev predvsem romunski tovariši iz revij *Lupta de clasa* in *Revista de filozofia*, M. Spinella iz *Rinascite*; bistven je bil tudi prispevek češkoslovaških udeležencev, posebno I. Dubske, I. Netopilika, J. Kamarýta, Z. Št'astnega in drugih. Nazore je mogoče strniti — z določeno poenostavitvijo — v naslednje temeljne teze:

Razširjenje participacije delavcev pri odločanju je globalna svetovna tendenca. V socialističnih razmerah nima samo kontrolne funkcije, ampak je sredstvo

disperzije oblasti in tako ustvarja možnost, ki pa seveda ni popolno zanesljivo jamstvo, za obrambo pred disfunkcijsko birokratizacijo družbenega življenja. Osredotočenje oblasti v rokah majhnega števila oseb je upravičeno samo do tedaj, dokler gre za ostro, revolucionarno spremembo družbenih razmer. Potem postane razširjenje neposredne demokracije neizogibnost kot historična oblika, ki presega staro delitev, temelječo na načelu oblasti, tj. na razdelitvi družbe na vladajoče in vladane. Kolikor gre za konkretne oblike neposredne demokracije, je na mestu pluralizem samo tedaj, kadar gre za mednarodno merilo (specifiko posameznih držav), kot tudi tedaj, kadar gre za notranje zadeve posameznih držav v smislu prevladanja birokratskega sistema »prevodnih ročice«.

Zelo globoko načelno razlago vprašanj neposredne demokracije je podala I. Dubska ob primeru kriznega razvoja na Češkoslovaškem. Pokazala je, zakaj pri nas (na Češkoslovaškem — op. prev.) ni mogla biti funkcionalna tista koncepcija socializma, ki je skušala v državah, kjer ni bilo materialnega, socialnega in kulturnega temelja socialističnega razvoja, združiti revolucionarno negacijo oblik buržoazne družbe s stvarnostjo, ki je onemogočala izpolnitev te negacije s pozitivno socialistično vsebino. Zato smisel naših naporov ni bila samo gola poprava napak birokratičnega centralizma ali liberalistični odklon od socializma, ampak vsestranska ustvarjalna rehabilitacija socializma kot sredstva za osvoboditev, humanizacijo in zadovoljitev potreb visoko civiliziranega človeka.

Če govorimo o nazorih večine, moramo omeniti tudi nazore manjšine in jih vsaj na kratko označiti. Q. Hoare od londonske revije *New Left Review* je izrazil dvom nad tezo, da je tendenca k večji participaciji svetovni trend, ter se omejil od pojma participacije sploh (čeprav se v tem primeru zdi, da je šlo bolj za terminološki nesporazum). Zahodnonemški uredniki revije *Neue Kritik* pa so nastopili s pavšalno obsodbo kakršnihkoli institucij. V polemiki s temi tezami je izrazil svoje nazore češkoslovaški udeleženec kolokvija J. Hýsek.

Pomanjkljivost kolokvija je bilo dejstvo, da na njem ni prišlo do širše konfrontacije z nazori pristašev centralističnih modelov razvoja socializma. Odme-

vali so samo sekundarno s stališči W. Hauga od zahodnoberlinske revije *Das Argument*. Izmed petih držav, ki so vojaško posegle v ČSSR, na kolokviji žal ni prišel nihče. To je škoda, saj bi lahko podobna srečanja postala pomembno polje za stvarno izmenjavo mnenj.

Tudi tretja tema kolokvija o vlogi komunističnih partij in naprednih sil v boju za socializem je osredotočila vrsto odličnih prispevkov.

Ljubljanski politolog A. Bibič je npr. navedel, da socialistična samouprava s tem, da osvobaja dialektično gibanje med državo in družbo v smeri razširjenja njenih možnosti, prinaša precejšnjo različnost oblik in vsebine socialističnega mišljenja in prakse, ki jih ni mogoče reducirati na nobenega izmed modelov dosedanjih političnih sistemov socializma. Ta različnost, ki jo v bistvu povzročajo različne stopnje družbenega razvoja, politične in kulturne tradicije narodov, socializem bogati. Hkrati zahteva svobodno in enakopravno komunikacijo med subjekti sodobnih socialističnih družb, kakor tudi na sploh med subjekti sodobnega sveta, da bi se lahko vsi člani socialističnega napredka obogatili s skušnjami, katerih vrednost je prav v njihovi izvirnosti. Za takšno mednarodno izmenjavo skušenj je bistvena sorodnost med državo in družbo v političnem sistemu socializma.

Nekateri udeleženci konference so videli krizne težave socializma predvsem v nesposobnosti prevladati okorele dogme, v zaprtosti sistema, ki je odtrgan od socialističnih in demokratičnih aspiracij ljudstva v mnogih delih sveta.

Proti »mehanični in avtomatični enotnosti« v socialistični družbi in med komunističnimi partijami postavlja F. Vreg zahteve, ki jih prinaša s seboj moderni industrijski proces hkrati z izmenjavo skušenj in iskanjem optimalnih rešitev: to je decentralizacija, delitev oblasti in odgovornosti, avtonomija političnih subjektov, nacionalna suverenost, družbena samouprava, politično skupno odločanje, pluralizem političnih subjektov, javen proces odločanja, svobodni komunikacijski sistem. V takšnem ozračju se lahko uveljavi svoboda govora in dejanska kritična funkcija javnega mnenja. Pluralizem političnih subjektov, temelječ na avtonomiji in enakosti, je oblika političnega samoupravljanja in nikakor ne pomeni

zanikanja avantgardne vloge komunistične partije; gre za to, da mora partija neprestano prepričevati druge s svojo ideološko-teoretsko sposobnostjo, da predlaga vedno boljše rešitve.

Nad vprašanjem pluralizma se je zamislil tudi zagrebški profesor R. Supek in ga prepoznaval že v vprašanju prevzema oblasti, kar je aktualno za komunistične partije v kapitalističnih državah. To je tudi potrdil M. Spinella.

Drugi jugoslovanski udeleženci so nastopali proti nazorom, da je uniformnost edina baza družbene integracije v socialističnih državah. Z. Mlinar je postavil proti temu nazoru sintezo individualnih in družbenih interesov. Ljubljanski prof. Z. Roter je raziskoval dialektiko odnosov med gibanjem in institucijami; vprašanje je, kako ubraniti, da se ne bi gibanje, za katerega je značilen množični interes in aktivnost, spremenilo v statično, pasivno in okostenelo institucijo.

Prav tako so nekateri dokazovali nevzdržnost predstav, po katerih v socialističnih državah ne prihaja do sprememb na področju vrhnje stavbe, zaradi nagle spremembe njihove materialne baze. Dejansko gre tukaj za zapleten notranji razvoj, za katerega niso odločilne vojaške sile; te imajo takšno vlogo samo spočetka, pri zagotovitvi neodvisnega socialističnega nastopa.

Aktualnim problemom socialističnega internacionalizma je dal svoj prispevek direktor Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani V. Benko. Problemi odnosov med socialističnimi državami so lahko rešeni učinkovito samo na podlagi spoštovanja neodvisnosti, enakopravnosti, nevmešavanja v notranje zadeve drugih, prav tako pa tudi ne z izolacijo ali kratkovidnim pragmatizmom. Prav tako je nujna neodvisna akcija tudi za komunistične partije. Vsaka komunistična partija je odgovorna za svojo politiko predvsem delavskemu razredu lastne države, saj ona tudi najbolj pozna konkretni kompleks stvarnosti, možnosti in okoliščine, v katerih deluje. Zato tudi nobena druga komunistična partija ali katerikoli center ne more imeti takšnega znanja in je tudi ne more nadomestiti. Socialistični internacionalizem je mogoče razvijati samo na temelju takšne avtonomije komunističnih partij.

Odnosom med socialističnimi državami je bil tudi posvečen češkoslovaški pri-

spevek J. Krýlove. V interesu njegove neformalne enotnosti so dolžne pokazati kar največje razumevanje za razlike, ki se ne kažejo samo v teoretskih koncepcijah, ampak tudi v praktični politiki posameznih držav. Zato šele razvoj lastne nacionalne politike, ki ustreza specifičnim razmeram te ali one države, ustvarja tla za skupna stališča in akcije ter zagotavlja nove možnosti internacionalne enotnosti. V današnjem času se more realizirati misel o enotnosti ter vsebina proletarskega internacionalizma samo s pomočjo nacionalnega, specifičnega. Zato bi bilo pravilno, če bi na dani stopnji ne govorili o nujnosti podreditve, ampak o nujnosti skladnosti med nacionalnimi in internacionalnimi interesi.

Drugi češkoslovaški udeleženec D. Rozehnal je karakteriziral sedanjo fazo prehoda od kapitalizma k socializmu kot koincidenco s civilizacijskim prelomom. Pri tem seveda ne gre toliko za dozorelo stanje, ampak bolj za poziv, za izrazito težnjo, ki danes pospešuje spoznanje, da nagli razvoj proizvajalnih sil zahteva tudi nove medčloveške odnose. Odpira se pot k tako velikemu presežku v proizvodnji, da posega po sami logiki privatnega lastništva. To pa seveda še ne pomeni, da je iz historičnega razvoja nelogičnost avtomatično izključena. Da bi prišlo do tega, je nujna revolucionarna aktivnost množic. Vendar pa jim ni treba ponujati tehnokratske korekture, ampak prevladanje industrijskega ali večkrat industrializacijskega, administrativno centralističnega stadija socializma.

Treba je računati tudi s tem, da bo v večjem delu sveta prišlo do znanstvene tehnicičnega prevrata še pred socialistično revolucijo, kljub temu, da so jo nekoč želeli za neizogibno predpostavko kvalitativno novega razvoja proizvajalnih sil. V teh okoliščinah bo mogoče pridobiti množice delavcev, mladino in inteligenco samo z miselnim pogumom in politično načelnostjo, vredno Leninovega zgleda. Tem velikim nalogam bi morale ustrezati tudi organizacijske oblike komunističnih partij in celotnega gibanja. Njegovo osnovno razredno stališče v konfrontaciji z imperializmom je neizogibno bipolarno in se zaradi historičnih okoliščin prekriva z bipolarnim sistemom vojaškega ravnovesja dveh svetovnih supersil. To pa je zgolj izhodišče, ki bi moralo v praktični politiki pomeniti priznavanje pluralnosti dejavnikov medna-

rodnega razvoja, tj. takšne žive različnosti naprednih gibanj, ki ustreza objektivno danim različnim stopnjam razvoja revolucionarnega protimperialističnega boja na svetu.

Na kolokviju je bilo zastopano tudi zahodnoevropsko levičarsko in študentsko gibanje. S kritično analizo zahodnonemške in posebno zahodnoberlinske študentske zunajparlamentarne opozicije je nastopil F. Tomberg, ki jo je označil kot novi »socialni« liberalizem. Njen napor po samoodločitvi, ki naj odstrani odvisnost od kolektiva, je označil v tem pojmovanju za socialističen, kajti prav stik privilegirane meščanske inteligence s socializmom je omogočil neko osvoboditev od kapitalističnega sistema ter poskus kontrapozicije posebne vrste liberalizma monopolistični stopnji družbenega razvoja. Iz tega položaja tudi izvira protiparlamentarno in sploh protiinstucionalno stališče teh skupin.

S temi konstrukcijami in z razlago dejavnosti zunajparlamentarne opozicije je izrazil svoje nesoglasje v imenu frankfurtske redakcije *Neue Kritik* D. Clausen, ki se je opiral predvsem na dejstva iz bojev proti prisilnim zakonom. Razglasil je, da vodi težnja k funkcionalizaciji družbe in napor za večjo učinkovitost proizvodnje k tehnokratski degeneraciji.

Drugi polemični nastop W. Hauga, ki je skušal dati celotni konferenci svojevoljno razlago, so stvarno zavrnilli številni prispevki mnogih drugih delegacij. Tak stvarni pristop je sicer sodil k osnovnim potezam celotnega kolokvija. Posebno pa je treba oceniti pri jugoslovanskih udeležencih sposobnost objektivne analize ekonomskega, družbenega in političnega sistema lastne države. To simpatično pomanjkanje apologetike je bilo posebej vidno pri nastopih J. Jerovška in Z. Mlinarja.

Ljubljanska konferenca o odnosu med socializmom in demokracijo je prinesla vrsto pomembnih spodbud za študij aktualnih političnih vprašanj, ki jih ne more obiti noben komunist, niti partija, niti celotno gibanje, če hoče biti kos novim nalogam pri socialistični preizgradnji družbe. Resno si je prizadevala, da bi prišla znanstveno, z diskusijo in izmenjavokušenj, brez vsiljevanja svojih predstav drugim, do skladnosti med marksisti ter med njimi in pripadniki naprednih levičarskih gibanj pri nazorih

o osnovnih zahtevah revolucionarne spremembe sveta. Za to velja njenim po-
žrtvovalnim organizatorjem resnično pri-
znanje.

Jan Hýsek, Jaroslava Krýlova,
Dušan Rožehnal

»RINASCITA« št. 11, marec 1969

DEMOKRACIJA IN SOCIALIZEM NA SREČANJU REVIJ

Slovenska teoretična revija Teorija in praksa je v zadnjih dneh februarja v Ljubljani organizirala razpravo na temo »Socializem in demokracija«. Razen predstavnikov številnih jugoslovanskih revij so bili navzoči člani redakcij šestih češkoslovaških revij (3 iz Prage, 3 iz Bratislave), dveh romunskih revij, revije Das Argument iz Zahodnega Berlina, revije Neue Kritik iz Frankfurta in revije New Left Review iz Londona. Rinascito je predstavljala pisec tega zapiska.

Na srečanju so bile zlasti poudarjene tri teme: »Socializem in neposredna demokracija«, »Politični sistem v socialističnih deželah«, »Vloga komunistične partije in drugih progresivnih sil v boju za socializem«. Vsaki teh tem so posvetili en dan dela.

Že sama sestava udeležencev in teme, o katerih smo razpravljali, kažejo na aktualnost srečanja v Ljubljani. Moramo pa dodati, da poleg tega izvira neposredno zanimanje organizatorjev iz dejstva, da je Jugoslavija tik pred kongresom Zveze komunistov; da so bili češki in slovaški udeleženci posebno številni in zbrani, da je bil prisoten odmev na velika množična gibanja iz leta 1968, študentska v ZRN, študentska in delavska v Franciji in Italiji, na koncu, izredno živo pozornost je zbudil nedavni XII. kongres KP Italije, njegove formulacije in razprave.

Prva ugotovitev, ki so jo poudarjali predvsem Jugoslovani, Čehoslovaki in udeleženci iz Zahodne Evrope, je bila ugotovitev o vse bolj intimni zvezi med razvojem socializma v deželah, kjer je delavski razred na oblasti, in med protikapitalističnim bojem v tistih, kjer je državno krmilo še vedno v rokah

buržoazije. In to ne samo v smislu posrednega vpliva, temveč v bolj specifičnem, v smislu analogije, pogosto globoke analogije med nekaterimi, tudi odločilnimi organizacijskimi oblikami in politično prakso. Na prvem mestu je prav povezanost med demokracijo in socializmom s svojo posebno komponento odnosa med »predstavniki« in »neposredno« demokracijo, ki je pomembna tako za konstrukcijo in razvoj socializma po prevzemu oblasti, kakor za samo osvojitve oblasti delavskega razreda.

Takoj moramo pripomniti, da so se prav pri teh temah pojavljali dokaj živi kontrasti v dveh smereh: na eni strani v poudarjanju polemike med socializmom, ki vidi v produktivnem socializmu ključ do napredka (teza, ki jo je, zaradi odsotnosti predstavnikov številnih socialističnih držav, podpirala skupina Das Argument in v manjši meri romunski in nekateri jugoslovanski udeleženci), in »humanističnim« socializmom, ki daje prednost razvoju osebnosti državljanov (stališče, ki ga je odločno podpirala jugoslovanska manjšina in med drugimi tudi predstavniki nemške revije Neue Kritik); na drugi strani pa zaradi razhajanja med zagovorniki demokratičnega razvoja, ki bi ga vsebinsko sprožila socialistična država, in tistimi, ki imajo za bistvo demokratičnega razvoja predvsem »socialne« oblike direktne demokracije in samoupravljanja (to nasprotje se je pojavilo predvsem v različnih stališčih Romunov in večine Jugoslovancev).

Kakor se dogaja v vseh polemikah, so polarizacijo med različnimi stališči kdaj pa kdaj preveč poudarjali in včasih pritirali v skrajnost, ki je že mejila na shematizem formalne logike; vendar pa je prav tako jasno, da je kolokvij v celoti pokazal, da ne gre toliko za dejansko radikalno opozicijo v praksi, kolikor za različno osvetljevanje dialektične napetosti med »proizvodno in svobodo«, »centralizacijo in decentralizacijo«, »državo in družbo«, »institucionalno in direktno demokracijo«. Čeprav je bila dialektika v razpravi sicer ves čas navzoča, pa so jo nekateri razpravljavci v svojih stališčih vendarle premalo upoštevali. Docela pa je bila npr. neznana »produktivistični« vnemi mladih predstavnikov Das Argument, ki so konec koncev zagovarjali pravzaprav tezo, da so problemi »svobode« samo specifična deformacija intelektualcev, zelo malo ali prav nič pa

niso zanimivi za delavski razred, katerega interesi so, po mnenju predstavnikov Das Argument, docela pravilno usmerjeni v razvoj ekonomike in boljših delovnih razmer.

Nasprotno pa se je dialektika pokazala v razpravi Rudija Supeka, urednika zagrebške teoretične revije Praxis, ki se nam je zdela ena izmed najbolj pomembnih na kolokviju; obravnaval je motive, ki jih je že večkrat razvijal — predvsem v svoji študiji »Marx i revolucija«, ki jo je pred nedavnim objavila revija L'Homme et la société. Supek je dejal, da je »etatizem« socialističnih držav praktični in teoretični odsev razmer proizvodne zaostalosti, ki je značilna za veliko socialističnih držav, predvsem pa prav za Sovjetsko zvezo po revoluciji. To potrjuje, da se je v teh državah »politična revolucija« kristalizirala kot taka, ne da bi pri tem dopustila globljemu procesu, da bi definiral »družbeno revolucijo«, ki po svoji naravi zajema celotno družbo, z metodami samoupravljanja in potemtakem z neposredno demokracijo. V razvitih kapitalističnih deželah, pa dodaja Supek, pa zorenje proizvodjalnih sil in posledice znanstvenotehničnega napredka odpirajo drugačno perspektivo: tu se problemi samoupravljanja in neposredne demokracije postavljajo v isto vrsto s protikapitalističnim bojem in so celo pomembnejši od boja za oblast. Težnje v tej smeri, ki jih je pokazal francoski maj, nekatera napredna gibanja v Italiji in drugje, to potrjujejo. Zato (navajamo članek iz L'Homme et la société) se »perspektiva delavskega upravljanja v razvitih deželah ne omejuje na vizijo daljnje prihodnosti, temveč narobe, postaja izredno pomemben moment delavske strategije v težnji za osvojitve

oblasti in uveljavitev strukturalnih sprememb, ki podpirajo tak prevzem oblasti.«

V tem okviru se je nekako samo po sebi zgodilo, da so omenili XII. kongres KP Italije. Posebno jasno je bilo glede tega izvajanje Zdenka Roterja od revije Teorija in praksa. Živo zanimanje za ta kongres, poznavanje njegovih ugotovitev in sklicevanje nanje — vse to je torej še enkrat dokazalo, da razprave in ugotovitve KPI dobivajo v mednarodnem mnenju vse večjo težo. Zaradi tega zanimanja smo morali še posebej obrazložiti »pluralistične« pozicije KPI in napetost, do katere prihaja pri reševanju vezi med »avtonomijo« in »enotnostjo« tako glede boja razredov znotraj dežele, kakor tudi glede odnosov v mednarodnem delavskem gibanju.

Dialektični vozle »enotnosti v različnosti«, ki ga je Togliatti označil za bistvenega, je bil na ljubljanskem srečanju drugi močno poudarjeni element. Okoli njega se je v pretežnem delu gibala tako problematika odnosa med samoupravljanjem in planiranjem, kakor problematika odnosov med neposrednimi oblikami demokracije in neizogibno predstavniško obliko, ki se mora nujno pojaviti na nivojih širšega obsega, kakor tudi danes tako žgoča problematika enotnosti komunističnih partij in naprednih gibanj v okviru vsesplošnega protiimperalističnega boja.

Sklenimo: sproščena in izredno odkrita razprava, ki je pogumno sprožila kritično, samokritično in konstruktivno konfrontacijo mnenj. Nemara lahko rečemo, da bodo od razvijanja takšnih stališč odvisne mnoge smeri nadaljnega teoretičnega dela in praktične akcije.

MARIO SPINELLA

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

**SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA
ČLANKOV IN KNJIG JUGOSLO-
VANSKIH AVTORJEV NA TEMO
SOCIALIZEM IN DEMOKRACIJA
ZA OBDOBJE 1953—1968 (S POUDAR-
KOM NA OBDOBJU 1964—1968)**

Splošna tema je dodatno specifikirana z naslednjimi podtemami;

1. Socializem in neposredna demokracija
2. Politični sistem v socialističnih deželah
3. Vloga KP in drugih progresivnih sil v boju za socializem

1953—1963

DJORDJEVIĆ Jovan: O socialističkoj demokratiji, Medjunarodna politika, št. 1/1953, str. 17—19.

KUSEJ Gorazd: Teorija socialistične demokracije, Naši razgledi, št. 5/1954, str. 10.

KARDELJ Edvard: Socialistična demokracija v jugoslovanski praksi (predavanje v Oslu 8. okt. 1954). v: Edvard Kardelj, Problemi naše socialistične graditve IV, DZS, Ljubljana 1960, str. 198—243.

DJORDJEVIĆ Jovan: Prilog pitanju odnosa društvenih klasa i političkih partija, Medjunarodna politika, št. 122/1955, str. 15—17.

DJORDJEVIĆ Jovan: Javno mnenje i socialistička demokratija, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 4/1955, str. 339—365.

TADIĆ Ljubomir: Ka pitanju o odnosu društva i države, Pregled, št. 10 1955, str. 197—209.

ŠNUDERL Maks: O sistemu organizacije društva u Jugoslaviji, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3/1965, str. 277—288.

DJORDJEVIĆ Jovan: Politika i društvena tehnika u socialističkoj demokratiji, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 1/1957, str. 23—42.

DJORDJEVIĆ Jovan: Samoupravljanje i političko uređenje Jugoslavije, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 2—3/1957, str. 182—192.

DJORDJEVIĆ Jovan: O socialističkoj demokratiji, Istorijski zapisi, št. 1—2/1957, str. 1—16.

GJANKOVIĆ Dan: Osnovi socialističke demokracije, Narodno sveučilište, št. 5—6/1957, str. 254—363.

GJANKOVIĆ Dan: Naš izborni sistem, Naše teme, št. 6/1957, str. 765.

KARDELJ Edvard: O programu Zveze komunistov Jugoslavije (25. apr. 1958) v: Edvard Kardelj, Problemi naše socialistične graditve V, DZS, Ljubljana 1963, str. 231—271.

PROGRAM Zveze komunistov Jugoslavije (sprejet na VII. kong. ZKJ v Ljubljani od 22. do 26. aprila 1958) v: Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1958, str. 287—485.

PAŠIĆ Najdan: Birokratija i savremeno društvo, Naša stvarnost, št. 7—8 1958, str. 22—45.

DISKUSIJA: O državi i socializmu, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 2—3/1959, str. 358—370.

DJORDJEVIĆ Jovan: O naučnom proučavanju i pojmu države, Naša stvarnost, št. 10/1959, str. 339—362.

LUKIĆ Radomir: Socijalizam i država, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, št. 3—4/1959, str. 345—357.

PAŠIĆ Najdan: O funkcijama savremene države i stvarnoj i formalnoj demokratiji, Naša stvarnost, št. 10/1959, str. 370—380.

DJORDJEVIĆ Jovan: Teorije o birokratiji i birokratizmu, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3—4 1960, str. 207—238.

DJORDJEVIĆ Jovan: Uloga stručnjaka, tehnokratija i socialistička demokratija, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 102/1961, str. 170—182.

- FIAMENGO** Ante: Socijologija društvenog i radničkog samoupravljanja, Naše teme, št. 5/1962, str. 666—681.
- KARDELJ** Edvard: Nova ustava socijalistične Jugoslavije (20. sept. 1962) v: Edvard Kardelj, Problemi naše socijalistične graditve VI, DZS, Ljubljana 1964, str. 32—166.
- PASIĆ** Najdan: Uporedni politički sistemi, Visoka škola političkih nauka, Beograd 1962, 221 str.
- TADIĆ** Ljubomir: Socijalizam i ustavnost, Socijalizam, št. 6/1962, str. 70.—105.
- BOŠKOVIĆ** Mirko: Društveno-politički sistem Jugoslavije, Naprijed, Zagreb 1963, 364 str.
- HADŽISTEVIĆ** Vojin: Menjanja društvenog položaja radničke klase Jugoslavije, Socijalizam, št. 5—6/1963, str. 44—73.
- JOVANOVIĆ** Aleksander: Društveno-politično uređenje i ustavni sistem SFRJ, »Rad«, Beograd 1963, 408 str. 8.
- KUSEJ** Gorazd: Politični sistem Jugoslavije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1963, 129 str.
- POLITIČKI** sistem socijalističkih zemalja (Idejni projekt), Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1963, 55 str.
- 1964
- CRVENKOVSKI** Krste: Vodeća uloga Saveza komunista Jugoslavije, Socijalizam, št. 7—8/1964, str. 945.
- CVJETIČANIN** Veljko: Neki problemi komunističke avangarde u savremenom svijetu, Naše teme, št. 7/1964, str. 993—1012.
- ČEPO** Zlatko: Lenjin i radnički pokret, Naše teme, št. 9/1964, str. 1367—1389.
- DISKUSIJA**: Nesporazumi oko demokratije, Socijalizam, št. 1/1964, str. 103.
- DISKUSIJA**: O teoriji partije kod Marksa, marksističkih teoretičara i naša iskustva u oblasti teorije i prakse partije, Pregled, št. 6/1964, str. 557—566.
- DJORDJEVIĆ** Jovan: Novi ustavni sistem, Savremena administracija, Beograd 1964, 1046 str.
- DJORDJEVIĆ** Jovan: Neka pitanja ostvarivanja i razvitka socijalističke demokratije, Politička misao, št. 2/1964, str. 153—184.
- DJURETIĆ** Jagoš: Društveni status SKJ u procesu demokratizacije i samoupravljanja, Gledišta, št. 10/1964, str. 1307—1321.
- DUJIĆ** Andrija: Neka gledanja u međunarodnom radničkom pokretu na diktaturu proletarijata i sovjetski politički sistem povodom Oktobra, Mogućnosti, št. 8/1964, str. 792—809.
- HADŽI VASILJEV** Mito: Neposredna demokratija i savez komunista, Socijalizam, št. 11—12/1964, str. 1445.
- JANKOVIĆ** Mirjana: Stvaralačka misao Toljajta, Socijalizam, št. 9/1964, str. 1121.
- KREŠIĆ** Andrija: Lenjin o sovjetskom birokratizmu, Gledišta, št. 11/1964, str. 1527.
- LUKIĆ** Radomir: Subjektivni faktor i neposredna demokratija u Jugoslaviji, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, št. 2—3/1964 str. 152—163.
- MARKOVIĆ** Mihajlo: Socijalizam i samoupravljanje, Praxis, št. 2/1964, str. 172—188.
- MILOSAVLEVSKI** Slavko: Demokratizacija vo političkata partija na rabotničkata klasa vo svetlosta na Leninove koncepcii, Sovremenost, št. 6/1964, str. 580—592.
- MILOSAVLEVSKI** Slavko: Enotnost stališč in boj mnenj v okviru revolucionarnega gibanja, Teorija in praksa, št. 9/1964, str. 1195—1206.
- PAŠIĆ** Najdan: Interesne grupe i njihovo mesto u našem političkom sistemu, Gledišta, št. 10/1964, str. 1297.
- PERKOVIĆ** Božidar: O jednom vidu teorije opštenarodne države u nas, Gledišta, št. 3/1964, str. 453.
- POPOVIĆ** Milentije: Idejna kretanja u uslovima borbe za neposrednu demokratiju, Socijalizam, št. 7—8/1964, str. 889.
- RUS** Vojan: Problem avantgarde v sodobnem razvoju socializma, Teorija in praksa, št. 7—8/1964, str. 984—999.
- SADIKOVIĆ** Čazim: Problem integriranja pojedinca u zajednicu, Pregled, št. 11—12/1964, str. 451.
- SRNIĆ IVANKA**: O proučavanju političkih sistema socijalističkih zemalja, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1964, 29 str.
- STANKOVIĆ** B. Miodrag: Sovjetska teorija opštenarodne države, Pregled, št. 1—2/1964, str. 51.

STOJANOVIC Svetozar: Sloboda i demokracija u socijalizmu, Praxis, št. 2/1964, str. 203—213.

STOJANOVIC Svetozar: Socijalistička demokracija i SKJ, Pregled, št. 6/1964, str. 579—590.

STROBL Majda: Politični sistem Jugoslavije II. del; Organizacija društvenopolitične skupnosti, Univerzitetna založba, Ljubljana 1964, 261 str.

ŠNUDERL Makso: Politični sistem Jugoslavije I. del; Društveno-ekonomska in politična ureditev SFRJ, Univerzitetna založba, Ljubljana 1964, 311 str.

TADIĆ Ljubomir: Javno mnenje u savremenom društvu, Politička misao, št. 1/1964, str. 11—22.

TADIĆ Ljubomir: Skice o Lenjinovoj teoriji partije, Naše teme, št. 1—2/1964, str. 23.

TADIĆ Ljubomir: Aktuelni problemi teorije komunistične partije, Pregled, št. 6/1964, str. 557—566.

1965

BILANDŽIĆ Dušan: Problemi ostvarivanja radničkog samoupravljanja, Naše teme, št. 11/1965, št. 1583.

ČALDAREVIĆ Mladen: Disolucioni procesi u samoupravljanju, Praxis, št. 1/1965, str. 75.

DAJIĆ Putnik: Novije sovjetske koncepcije o političkom sistemu, »Božidar Adžija«, Zagreb 1965, 47 str.

DISKUSIJA: Socijalistička demokratija i privredna reforma, Gledišta, št. 12/1965, str. 1615—1650.

DJORDJEVIĆ Jovan: Anatomija političkih institucija u savremenom, a posebno u socijalističkom društvu, Politička misao, št. 2/1965, str. 180—199.

FIAMENGO Ante: Samoupravljanje i socijalizam, Socijalizam, št. 2/1965, str. 91—113.

FIAMENGO Ante: Savez komunista, birokratizam i borba protiv birokratizma, Socijalizam, št. 6/1965, str. 806.

FILIPOVIĆ Muhamed: Lenjin i lenjinizam, Pregled, št. 1/1965, str. 31—60.

FILIPOVIĆ Nikola: Protivurečnosti savremenog socijalizma, Pregled, št. 9/1965, str. 199.

HUDOLETNJAK Boris: Suprotnost između proizvodnje i političke funk-

cije radničke klase, Naše teme, št. 7/1965, str. 1026.

HUDOLETNJAK Boris: Da li je teorija partije bespredmetna, Naše teme, št. 2/1965, str. 226.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Savez komunista i usmeravanje razvoja jugoslovenskog društva, Gledišta, št. 5/1965, str. 683.

MUHIĆ Fuad: Odnos antičke demokratije prema građanskoj i socijalističkoj demokratiji, Pregled, št. 5—6/1965, str. 417—446.

OŽBOLT Branko: O odnosu marksizma i demokratije, Naše teme, št. 12/1965, str. 1826.

PAŠIĆ Najdan: O prirodi birokratizma u uslovima samoupravljanja, Gledišta, št. 5/1965, str. 109.

PERKOVIĆ Božidar: Gledanje na birokratizam u uslovima samoupravljanja, Gledišta, št. 2/1965, str. 249.

PUSIĆ Eugen: Razvoj samoupravljanja, Naše teme, št. 4/1965, str. 536.

SADIKOVIĆ Čazim: Odumiranje ili demokratiziranje politike, Naše teme, št. 5/1965, str. 724.

SADIKOVIĆ Čazim: Diktatura proletarijata i demokratija, Pregled, št. 3/1965, str. 167—183.

SMALAGIĆ Nerkez: Marksov koncept »Državnosti i anarhije« Baku-njina, Pregled, št. 3/1965, str. 185.

STANOVČIĆ Vojislav: Društvena svojina; karakter, funkcija i oblici, Socijalizam, št. 10/1965, str. 1311.

STANOVČIĆ Vojislav: Neki problemi naše političke teorije i prakse, Socijalizam, št. 4/1965, str. 523.

TADIĆ Ljubomir: Smisao društvene svojine u svetlu njegovih istorijskih pretpostavki, Pregled, št. 10/1965, str. 293.

ZUPANOV Josip: Tri pristupa samoupravnoj organizaciji, Gledišta, št. 2/1965, str. 165.

1966

BAKARIĆ Vladimir: Savez komunista danas, Naše teme, št. 8/1966, str. 1393—1420.

BILANDŽIĆ Dušan: Pretpostavke razvoja samoupravljanja, Naše teme, št. 3/1966, 519—525.

BRKLJACIĆ Ivo: Ekonomske pretpostavke ostvarivanja vodeće uloge radničke klase i njene partije,

- Naše teme, št. 12/1966, str. 2059—2079.
- CARATAN Branko: Socijalizam i politika, Naše teme, št. 6/1966, str. 1075—1105.
- CVJETIČANIN Veljko: Odumiranje države kao proces razvoja samoupravljanja u Jugoslaviji, Praxis, št. 4—6/1966, str. 743—756.
- CVJETIČANIN Veljko: Uloga i struktura saveza komunista u sistemu diktature proletarijata, Naše teme, št. 11/1966, str. 1885.
- DISKUSIJA: Suština vlasti i karakter autoriteta u socijalizmu, Gledišta, št. 6—7/1966, str. 893—938.
- DJORDJEVIĆ Jovan: Samoupravna demokratija i izborni sistem, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3—4/1966, str. 253—273.
- DJORDJEVIĆ Jovan: Vlast, autoritet i moć, Gledišta, št. 8—9/1966, str. 1051—1061.
- DRAGIČEVIĆ Adolf: Samoupravljanje radničke klase, Naše teme, št. 3/1966, str. 526.
- DUJIĆ Andrija: Aktuelnost lenjinske teorije in prakse partije, Naše teme, št. 11/1966, str. 1924—1929.
- DŽINIĆ Firdus: Problemi izbornog sistema u uslovima samoupravljanja, Socijalizam, št. 11/1966, str. 1467.
- FIAMENGO Ante: Uloga Saveza komunista u prevladavanju birokratizma, Naše teme, št. 12/1966, str. 2054.
- FIAMENGO Ante: Samoupravljanje i proces prevladavanja birokratsko-oligarhijskih tendencija, Socijalizam, št. 1/1966, str. 43.
- FIAMENGO Ante: Samoupravljanje i prevladavanje klasne strukture, Socijalizam, št. 3/1966, str. 351—355.
- FIAMENGO Ante: Politika i socijalizam, Politička misao, št. 1-2/1966, str. 6—19.
- HADŽISTEVIĆ Vojin: Emancipacija udruženih proizvođača i Savez komunista, Socijalizam, št. 10/1966, str. 1350.
- GLOBEVNIK Josip: Volilni sistem in društveno samoupravljanje, Teorija in praksa, št. 11/1966, str. 1613—1626.
- KARDELJ Edvard: Razmatranje o izbornom sistemu u savremenim uslovima, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3-4/1966, str. 245—253.
- KILIBARDA Krsto: Samoupravljanje i Savez komunista, Sociološki inštitut, Beograd 1966, 264 str.
- KNEŽEVIĆ Radule: Povijesni smisao Lenjinove koncepcije političke partije, Politička misao, št. 4/1966, str. 42—54.
- KOŽUH Franjo: Birokratija — vladavina »bez svojine«, Naše teme, št. 10/1966, str. 1770—1780.
- KREŠIĆ Andrija: Politički apsolutizam, anarhija i autoritet, Gledišta, št. 4/1966, str. 472—483.
- KUSEJ Gorazd: Evolucija izbornog sistema, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3-4/1966, str. 285—290.
- LUKIĆ Radomir: Političke stranke, Naučna knjiga, Beograd, 1966, 308 str.
- LUKIĆ Radomir: Vlast u današnjem socijalizmu, Gledišta, št. 6-7/1966, str. 893—903.
- LUKIĆ Radomir: Nekateri problemi samoupravljanja, Teorija in praksa, št. 10/1966, str. 1335—1350.
- MARINKOVIĆ Josip: Samoupravljanje i autoritet, Gledišta, št. 8-9/1966, str. 1074.
- MARKOVIĆ Ljubisav: Dohodak radnika i socijalistička demokratija, Socijalizam, št. 1/1966, str. 71.
- MILOSAVLEVSKI Slavko: Demokratski odnosi u političkoj akciji, Socijalizam, št. 7-8/1966, str. 891.
- MILOSAVLEVSKI Slavko: Društvenopolitičke organizacije u nas, Gledišta, št. 10-11/1966, str. 1327—1333.
- MILOSAVLEVSKI Slavko: Problemi izbornog sistema i društveno-političke organizacije u nas, Gledišta, št. 10-11/1966, str. 1217.
- ORSOLIĆ Lovro: O jednom pokušaju sociološke analize oligarhijskih tendencija u radničkim političkim partijama, Pregled št. 9/1966, str. 241—255.
- OSOLNIK Bogdan: Javno mnenje u sistemu neposredne demokratije, Socijalizam, št. 1/1966, str. 73.
- PEČULJIĆ Miroslav: Prevazilaženje nekih tendencija formalne demokratije, Socijalizam, št. 1/1966, str. 33.
- PERIĆ Ivan: Teorija partije radničke klase i SKJ, Naše teme, št. 12/1966, str. 2044.
- PETRINOVIĆ Ivo: Gramscijevo shvaćanje političke partije radničke klase kao Machiavellijevog »vladara«, Politička misao, št. 4/1966, str. 34—41.
- PETRINOVIĆ Ivo: Demokratizacija saveza komunista, Naše teme, št. 12/1966 str. 2080.
- PODMENIK Slavko: Teorija, praksa i ličnost u novoj ulozi u SKJ, Naše teme, št. 11/1966, str. 1935.

- POPOVIĆ Milentije:** Neposredna socijalistička demokratija, Kultura, Beograd 1966, 388 str.
- POPOVIĆ Milentije:** Izmene u odnosima snaga neposredne socijalističke demokratije i birokratizma, Socijalizam, št. 10/1966, str. 1239—1250.
- PRPIĆ Ivan:** Politika, političke značnosti i socijalizam, Praxis, št. 4-6/1966, str. 757—773.
- PUPIĆ Borivoje:** Teorija o općenarodnoj državi, Politička misao, št. 3/1966, str. 33—52.
- RAICEVIĆ Jovan:** Promene u avangardnoj ulozi Saveza komunista, Socijalizam, št. 12/1966, str. 1519.
- SEMIZ-EFENDIĆ Dženana:** Marxovo shvatanje o proletarskoj partiji, Naše teme, št. 8/1966, str. 1522.
- SMAILAGIĆ Nerkez:** Marx i Bakunjin o pariškoj komuni, Pregled, št. 9/1965, str. 1163, Pregled, št. 1-2, 3/1966, str. 31, 193.
- STROBL Majda:** Volitve in družbenopolitične organizacije, Teorija in praksa, št. 12/1966, str. 1816—1822.
- TRBOVIĆ Uroš:** Radikalni zaokret prema demokraciji samoupravljača, Politička misao, št. 3/1966, str. 117—120.
- TRBOVIĆ Uroš:** Politička vlast i samoupravljanje, Pregled, št. 1-2/1966, str. 1.
- TRBOVIĆ Uroš:** Socijalistička demokratija, Politička misao, 4/1966, str. 97—105.
- VASOVIĆ Vučina:** Politika i vlast, Gledišta, št. 8—9/1966, str. 1062—1073.
- VIDOJEVIĆ Zoran:** Avangardnost Saveza komunista danas, Socijalizam, št. 10/1966, str. 1336—1349.
- VRAČAR Stevan:** Pluralizam u socijalističkoj demokratiji, Pregled, št. 3/1966, str. 211—234.
- VRATUŠA Anton:** Aktuelna pitanja našeg izbornog sistema, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3-4/1966, str. 380—389.
- ZUN Anton:** Teorija elite in demokratija, Teorija in praksa, št. 8-9/1966, str. 1163—1170.
- CRVENKOVSKI Krste:** Demokratizacija društva i savez komunista, Praks, št. 3/1967, str. 3.
- CRVENKOVSKI Krste:** Preobražaj saveza komunista i društvo, Gledišta, št. 8-9/1967, str. 1081—1088.
- ČOKREVSKE Tomislav:** Demokratija vo proletarskata partija in rabotničkata klasa, Pogledi, št. 4/1967, str. 35.
- ČOKREVSKE Tomislav:** Oblik organizacije u zavisnosti od istorijske i društvene funkcije, Socijalizam, št. 10/1967, str. 1240.
- ČOKREVSKE Tomislav:** Dijalektika ili metafizika vo organizacionite principi na proletarskata partija, Pogledi, št. 1/1967, str. 50.
- DISKUSIJA:** Demokratizam i usmjerenje izbora, Socijalizam, št. 2/1967, str. 174.
- DJORDJEVIĆ Jovan:** Politički sistem, Izdanje saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd 1967, 1050 str.
- DJORDJEVIĆ Jovan:** Demokratija i izbori, Informator, Zagreb 1967, str. 101.
- DJORDJEVIĆ Života:** Politička uloga saveza komunista bez posredovanja i monopola, Gledišta, št. 5/1967, str. 759—770.
- DOLANC Stane:** Demokratični centralizam v teoriji in praksi ZKJ, Teorija in praksa, št. 3/1967, str. 401—414.
- DRAŠKOVIĆ Dragomir:** Autoritet u Savezu komunista, Socijalizam, št. 3/1967, str. 379.
- DRAŠKOVIĆ Dragomir:** O mogućnostima dvopartijskog sistema u socijalizmu, Gledišta, št. 11/1967, str. 1557—1566.
- DUJIC Andrija:** Lenjinova koncepcija partije i njen uticaj na stvaranje sovjetskog političkog sistema, Matica Hrvatska, Split 1967, str. 318.
- DUJIC Andrija:** Neki elementi Lenjinove koncepcije partije, Međunarodni radnički pokret, št. 5/1967, str. 43—52.
- FIAMENGO Ante:** Savez komunista i proces transformacije etatsičko-birokratskog u samoupravljački socijalizam, Politička misao, št. 1/1967, str. 7—25.
- FIAMENGO Ante:** Problemi suvremene teorije radničke partije, Socijalizam, št. 3/1967, str. 405—422.
- FIRA Aleksandar:** Normativno i stvarno kroz evoluciju demokratskog cen-

1967

BILANDŽIĆ Dušan: Naš društveni razvitak i uloga Saveza komunista, Naše teme, št. 1/1967, str. 1—38.

- tralizma, Socijalizam, št. 10/1967, str. 1272—1276.
- HADZI VASILJEV Mito: Samoupravljanje i politička prinuda radničke klase, Socijalizam, št. 3/1967, str. 287—301.
- HORVAT Branko: Individualno i društveno vlasništvo u socijalizmu, Gledišta, št. 3/1967, str. 335.
- IBRAHIMPEŠIĆ Besim: Problemi i istraživanja u oblasti teorije KPJ, Filozofija, št. 4/1967, str. 185.
- JANIČIJEVIĆ Miloslav: Socijalizam i ideja društvene jednakosti, Sociologija, št. 3—4/1967, str. 45—54.
- KALE Eduard: Historijska uloga komunističke partije, Pregled, št. 5/1967, str. 453.
- KANGRGA Milan: Politička i socijalna revolucija, Filozofija, št. 3/1967, str. 63.
- KATIĆ Duje: Demokratski centralizam kao princip političke organizacije, Socijalizam, št. 10/1967, str. 1303—1327.
- KRAJNOVIĆ Antun: O idejnoj ulozi Saveza komunista, Naše teme, št. 1/1967, str. 56—68.
- KREŠIĆ Andrija: Principi rukovođenja u Savezu komunista, Gledišta, št. 1/1967, str. 33—42.
- KREŠIĆ Andrija: Političko društvo i politička mitologija, Encyclopaedia moderna, št. 5—6/1967, str. 8.
- KRISTAN Ivan: Neposredna demokracija — mit ali stvarnost, Teorija in praksa, št. 8—9/1967, str. 1107—1118.
- KRIVIC Vladimir: Samoupravljanje in ustavnost, Teorija in praksa, št. 3/1967, str. 355—360.
- LUKIĆ Radomir, TADIĆ Ljubomir, KREŠIĆ Andrija: O demokraciji danas i ovdje, Encyclopaedia moderna, št. 2/1967.
- LUKIĆ Radomir: Pitanje opštenarodne države, Međunarodni radnički pokret, št. 5/1967, str. 115—123.
- MARJANOVIĆ R. Jovan: Komunisti i političko odlučivanje samoupravljača, Socijalizam, št. 1/1967, str. 42.
- MARKOVIĆ Mihajlo: Neposredna demokratija kao mit i kao realna tendencija istorijskog procesa, Encyclopaedia moderna, št. 2/1967, str. 16—21.
- MILOSAVLEVSKI Slavko: Reforma ili evolucija izbornog sistema, Socijalizam, št. 9/1967, str. 1071, Pogledi, št. 2/1967, str. 53.
- MILOSAVLEVSKI Slavko: Predstavnička tela u sistemu socijalističke demokratije, Gledišta, št. 1/1967, str. 57—66.
- MILOSAVLEVSKI Slavko: Izborniet sistem i demokratijata, Pogledi, št. 1/1967, str. 31; Gledišta, št. 6—7/1967, str. 883.
- MILOSAVLEVSKI Slavko: Savez komunista u samoupravljanju, Socijalizam, št. 1/1967 str. 34.
- NAJDEVSKI Dimče: Granice demokratije, Socijalizam, št. 6/1967, str. 770.
- NIKOLIĆ Miloš: Samoupravna organizacija društva, Gledišta, št. 10/1967, str. 1261.
- PAŠIĆ Najdan: Od diktature proletarijata ka društvenoj hegemoniji radničke klase, Socijalizam, št. 1/1967, str. 23.
- PAŠIĆ Najdan: Društvene i klasne pretpostavke demokratije i autokratije, Sociologija, št. 3—4/1967, str. 23—44.
- PEČULJIĆ Miroslav, NIČIĆ Dušan: Od etatističkog ka samoupravnom društvu, Gledišta, št. 1/1967, str. 5—32.
- PERIĆ Ivan: Samoupravljanje kao društveni odnos ili kao sistem institucija, Socijalizam, 4/1967, str. 413.
- PETRINOVIĆ Ivo: Partija radničke klase u koncepciji Antonija Gramscija, Matica hrvatska, Split 1967, 219 + (IV) str.
- POPOVIĆ Mihajlo: Uticaj, moć i vlast u socijalizmu, Gledišta, št. 5/1967, str. 733—748.
- POPOVIĆ V. Mihajlo: Svojina i vlast u socijalizmu, Politička misao, št. 4/1967, str. 624—635.
- PUPIĆ Borivoje: Federalizam u uvjetima društvenog samoupravljanja, Gledišta, št. 12/1967, str. 1619.
- PUSIĆ Eugen: Birokratska vlast ili samoupravna zajednica, Encyclopaedia moderna, št. 2/1967, str. 10—14.
- RALIĆ Prvoslav: Jedinstvo teorije, akcije i organizacije SKJ između političkog posredovanja i integracije u samoupravno društvo, Socijalizam, št. 10/1967, str. 1287—1290.
- SADIKOVIĆ Čazim: Stvaralački karakter vlasti u socijalizmu, Gledišta, št. 5/1967, str. 749—758.
- SMILAGIĆ Nerkez: Ljudski svijet demokratije, Politička misao, št. 4/1967, str. 558—576.

SMILAGIĆ Nerkez: SKJ — moralno-politička snaga socijalističkog sistema, Politička misao, št. 1/1967, str. 26—41.

STANOVČIĆ Vojislav: Nužnost prilagođavanja SKJ procesima demokratizacije društva, Socijalizam, št. 10/1967, str. 1291—1296.

STOJANOVIĆ Svetozar: Društveno samoupravljanje i socijalistička zajednica, Praxis, št. 5—6/1967, str. 643—650.

ŠOŠKIĆ Budo: Značaj i aktualnost demokratskih odnosa u SKJ, Socijalizam, št. 10/1967, str. 1297—1302.

TADIĆ Ljubomir: Sloboda i poredak, Kultura, Beograd, 1967.

VASOVIĆ Vučina: Izbori i demokratija, Socijalizam, št. 7—8/1967, str. 985.

VOJINOVIĆ Vojica: Lenjinova koncepcija socijalističke države, Međunarodni pokret, št. 5/1967, str. 83—97.

VRAČAR Stevan: Dileme oko državne vlasti, Gledišta, št. 5/1967, str. 771—784.

VRAČAR Stevan: Partijski monopolizam i politička moć društvenih grupa, Gledišta, št. 8—9/1967, str. 1053—1065.

VRANICKI Predrag: Država i partija u socijalizmu, Praxis, št. 5—6/1967, str. 643—650.

VRATUŠA Anton: Izborni sistem u uslovima društvenog samoupravljanja, Encyclopaedia moderna, št. 3—4/1967.

ZVAN Anton: Samoupravljanje i avantgarda, Praxis, št. 5—6/1967, str. 812—823.

1968

BAJT Aleksander: Društvena svojina — kolektivna i individualna, Gledišta, št. 4/1968, str. 531.

BAKARIĆ Vladimir: Etatizam — samoupravljanje, Socijalizam, št. 1—2/1968, str. 57—70.

BILANDŽIĆ Dušan: Razmišljanje o ulozi birokracije u razvoju sovjetskog društva, Naše teme, št. 12/1968, str. 1835—1845.

CVJETIČANIN Veljko: Pretpostavke, suština i perspektive blokovskog socijalizma, Naše teme, št. 12/1968, str. 1934—1952.

DISKUSIJA: Popravki ali preosnova političnoga sistema, Teorija in praksa, št. 10/1968, str. 1375.

DJURETIĆ Jagoš: Dileme proletarskog konstituisanja vlasti, Gledišta, št. 4/1968, str. 521.

DRAGIČEVIĆ Adolf: Ekonomika i politika u sistemu samoupravljanja, Naše teme, št. 5/1968, str. 689.

GOJKOVIĆ Boro: Revolucionarno nasilje i smisao historije, Pregled, št. 5—6/1968, str. 499.

HRZENJAK Djuka: Oblici neposredne demokracije i njihovo funkcioniranje, Socijalizam, št. 7—8/1968, str. 917.

KARDELJ Edvard: Radnička klasa, birokratizam i Savez komunista, Socijalizam, št. 1—2/1968, str. 4—56.

KLINAR Peter: Federacija kao društvena zajednica, Socijalizam, št. 11/1968, str. 1426—1434.

KRANJC Stane: Partija in demokracija, Teorija in praksa, št. 11/1968, str. 1507.

KREŠIĆ Andrija: Dijaletika politike, Veselin Masleša, Sarajevo 1968, 145 + (III) str.

LALOVIĆ Miroslav: Višepartijski sistem u socijalizmu, Gledišta, št. 3/1968, str. 470—480.

MARKOVIĆ Ljubisav: Promene u društveno-ekonomskoj strukturi i transformacija uloge SKJ, Socijalizam, št. 1-2/1968, str. 80—92.

MARUŠIĆ Ante: Refleksii o sudbini socijalističke revolucije, Naše teme, št. 12/1968, str. 1899—1909.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Demokratska tradicija i skupštinski sistem, Gledišta, št. 4/1968, str. 545.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Društveno-političke organizacije i izbori, Socijalizam, št. 4/1968, str. 480—491.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Teoretski osnovi federativnog uređenja u samoupravljačkom društvu, Pregled, št. 8/1968, str. 1065—1076.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Skica teorijskih problema političkog sistema Jugoslavije, Praksa, št. 2/1968, str. 12.

djavanja SKJ procesima demokratizacija v ZK — funkcija njene vodilne vloge, Teorija in praksa, št. 5/1969, str. 714.

MLINAR Zdravko: Koncentracija in disperzija politične moči, Teorija in praksa, št. 10/1968, str. 1444.

- PAŠIĆ** Najdan: Kritički osvrt na različite koncepcije samoupravljanja, Socijalizam, št. 4/1968, str. 403—424.
- PAŠIĆ** Najdan: Klase i politika. Elementi marksističke političke nauke, Rad, Beograd 1968, 421 + (II) str.
- PAŠIĆ** Najdan: Deetatzacija društveno-političkih zajednica i razvoj federalizma, Socijalizam, št. 11/1968, str. 1404—1412.
- PEČULJIĆ** Miroslav: Društvene grupe i politička moć, Socijalizam, št. 7—8/1968, str. 959.
- PERKOVIĆ** Božidar: Demokratska politična akcija u idejnoj sferi, Gledišta, št. 2/1968, str. 278.
- PETRANOVIĆ** Branko: Socijalistička revolucija u Jugoslaviji, i putevi stvaranja novog političkog sistema, Međunarodni radnički pokret, št. 2/1968, str. 61—87.
- PETROVIĆ** Borislav: Struktura skupštine i izborni sistem, Gledišta, št. 5/1968, str. 776.
- POPOV** Nebojša: Granice vlasti i mogućnosti socijalizma, Gledišta, št. 10/1968, str. 1331.
- PRIBIČEVIĆ** Djordje: Stalinizam kao jedan od oblika tehnokratsko-etatiističkih struktura suvremenog sveta, Naše teme, št. 12/1968, str. 1846—1865.
- PUPIĆ** Borivoje: Organizaciona struktura i izbor predstavničkih tela, Gledišta, št. 3/1968, str. 371—382.
- RUPNIK** Janko: Politični sistem in zvezna uprava, Teorija in praksa, št. 3/1968, str. 412.
- SADIKOVIĆ** Čazim: Savez komunista i demokratija, Pregled, št. 11—12/1968, str. 623.
- SADIKOVIĆ** Čazim: Neki teorijski aspekti skupštine u našem društvu, Pregled, 7/1968, str. 949—969.
- SMILAGIĆ** Nerkez: Socijalizam kao radnička demokratija, Pregled, št. 3/1968, str. 185—208.
- SMILAGIĆ** Nerkez: Socijalizam kao radnička demokratija II, Pregled, št. 5—6/1968, str. 479—498.
- STANOVČIĆ** Vojislav: Neki problemi teorije i prakse samoupravljanja, Praksa, št. 5/1968, str. 781.
- STANOVČIĆ** Vojislav: O političkoj odgovornosti in neodgovornosti u našem društvu, Socijalizam, št. 6/1968, str. 719—739.
- STOJANOVIĆ** Svetozar: Još jedanput o etatiističkom mitu socijalizma, Socijalizam, št. 1—2/1968, str. 191.
- ŠKRBIĆ** Milan: Mogućnost i perspektive destalinizacije u zemljama Varšavskog ugovora, Naše teme, št. 12/1968, str. 1966—1975.
- SUVAR** Stipe: Socijalizmi se bratski pomažu, Naše teme, št. 12/1968, str. 1876—1898.
- TADIĆ** Ljubomir: Autoritet i autoritavno mišljenje, Filozofija, št. 1-2/1968, str. 79.
- VASOVIĆ** Vučina: Federacija i konstituisanje samoupravnog društva, Gledišta, št. 12/1968, str. 1725—1731.
- VIDAKOVIĆ** Zoran: Odnos programa reforme i općeg komunističkog programa, Naše teme, št. 5/1968, str. 724.
- VIDAKOVIĆ** Zoran: Sindikat i komunistička avantgarda, Socijalizam, št. 5/1968, str. 557—568.
- VIDAKOVIĆ** Zoran: Glavna razvojna linija socijalističke revolucije u Jugoslaviji, Socijalizam, št. 7-8/1968, str. 987.
- VIDAKOVIĆ** Zoran: U čemu su snaga i slabost samoupravljanja, Gledišta, št. 12/1968, str. 1455—1494.
- VIDOJEVIĆ** Zoran: U čemu su snaga i slabost samoupravljanja, Gledišta, št. 12/1968, str. 1675—1712.
- VIDOJEVIĆ** Zoran: Avangarda između monopolizacije politike i spontanosti razvoja socijalističkog društva, Gledišta, št. 8-9/1968, str. 1085—1104.
- VOJINOVIĆ** Novica: Socijalizam i birokratija, Pregled, št. 8/1968, str. 1177—1191.
- VRACAR** Stevan: Jedna stranica teksta i mnogi nesporazumi o partijskom sistemu u socijalizmu, Gledišta, št. 1/1968, str. 150.
- VUKADINOVIĆ** Radovan: Odnosi između socijalističkih država, Pregled, št. 11-12/1968, str. 1489.
- VUKMANOVIĆ** Svetozar: Protivrečnosti samoupravnog društva, Naše teme, št. 4/1968, str. 503—537.
- ZUN** Anton: Politični sistem pri nas, Teorija in praksa, št. 11/1968, str. 1580.
- ZUPANOV** Josip: Samoupravljanje i reforma, Naše teme, št. 5/1968, str. 673.
- ZUPANOV** Josip: Ponašanje supersistema, Naše teme, št. 12/1968, str. 1966—1998.

(ZBRAL IN UREDIL MATJAZ MACEK)

Interdisciplinarna reivja MODERNA ORGANIZACIJA

Iz programa:

MODERNA ORGANIZACIJA zavrača različna psevdohumanistična in idealistična pojmovanja, ki ne priznajo samostojne vrednosti funkcionalnosti, učinkovitosti in racionalnosti v socialnem življenju, hkrati pa zavrača tudi pretirani optimizem tehnicistično usmerjenih strokovnjakov, ki upajo vse doseči zgolj s tehnično funkcionalnostjo, učinkovitostjo in racionalnostjo. Posebnega pomena organizacijske vede pa tudi ne doumejo nekateri predstavniki že uveljavljenih ved (npr. tehničnih, ekonomskih, pravnih, političnih), ki si zgolj obrobno podreajo in lastijo določene organizacijske vidike, principe in metode. Zato MODERNA ORGANIZACIJA pomeni upor proti tehnicistični in humanistični enostranosti, pa tudi proti konservativni cehovski izoliranosti posameznih znanstvenih področij.

Na leto izide 10 števk (vsaka obsega okoli 80 strani) v luksuzni opremi.

Posamezna številka (zahtevajte jo v večjih knjigarnah) stane 10 din, celotna naročnina za posameznike je 98 din, za pravne osebe za prvi naročeni izvod 180 din (ostali naročeni izvodi 98 din).

Naročila pošljite na naslov: MODERNA ORGANIZACIJA
c. Staneta Žagarja 33
Kranj

Popravek

V prispevku B. Belić-B. Grasijani »Jugoslavija, Bolgarija in zunanja pomoč« (5. številka 1969) so na strani 831 zamešani podatki za poprečno letno rast narodnega dohodka, industrijske in kmetijske proizvodnje v letih 1951—1964. Pravilni podatki so tile (v %):

	Narodni dohodek	Industrija	Kmetijstvo
Jugoslavija	7,2	10,6	6,2
Bolgarija	8,2	13,7	5,4

iz vsebine naslednjih števil

- **BORIS MAJER:** Marksistična teoretična misel in slovenski kulturni prostor
- **ZDENKO ROTER:** Na rob financiranja slovenskih revij
- **VLADO VODOPIVEC:** O sodobnem pojmovanju delavskega razreda
- **FRANCI PIVEC:** Možnosti univerze
- **DANILO VEZJAK:** Devizni sistem
- **BOGDAN KAVČIČ:** Možnosti nadaljnega razvoja samouprave
- **BOJAN ŠTIH:** Družba, kultura, gospodarstvo
- **TARAS KERMAVNER:** Zbegano razglabljanje o množični kulturi
- **JAKA AVŠIČ:** Razmišljanje o odprtih vprašanjih vseljudske obrambe
- **FRANCE BUČAR:** Dinamično pojmovanje družbenopolitičnega sistema
- **DARKO ČERNEJ:** K posebnostim politike »malega« naroda
- **ANDREJ KIRN:** Smrt Boga v Feuerbachovi antropološki koncepciji religije
- **GYÖRGY MÁRCUS:** Polemike in smeri v marksistični filozofiji
- **OKROGLA MIZA:** Partija in družba (prevod iz »Sveta práce«, št. 13, april 1969)

Sporočilo uredništva

Pred vami je najavljena posebna številka revije, v kateri je objavljeno celotno gradivo mednarodnega kolokvija »Socializem in demokracija«. Obsega 20 tiskarskih pol, kar je za skoraj tretjino več kot je obseg običajnih dvojnih števil. Zaradi posebnega zanimanja javnosti za gradivo kolokvija smo to številko tiskali v povečani nakladi. Naročniki jo prejmejo kot redno številko, nenaročniki pa jo lahko dobe za 10 dinarjev. Naročila bo sprejemala uprava vse dotlej, dokler izvodi te številke ne bodo pošli.

Ker je imel kolokvij tudi velik odmev v tujini, se je uredništvo odločilo za natis gradiva kolokvija v angleščini. Edicija je že v tisku in bo izšla konec septembra 1969.

Rinascita

FILOZOFIA

neue
kritik

ΠΟΤΛΕΔΙ

sociologický
časopis

kulturni
radnik

NOVÁ
MYSL

TEORIJA
in PRAKSA

new left review

Das Argument

KULTÚRNY
ŽIVOT

sociológia

FILOSOFICKÝ
ČASOPIS

Lupta
de clasă

SOCIALIZAM

REVISTA DE
FILOZOFIE